

Francia Reviriojant
Diadalmas uja:
Magyar lettünk revirioja.
Revolucio

Rákosi

*Sivatagban erős oroszlán;
Fenyő, fenn, a kopár hegy ormán,
Sötétségben lobogó fáklya,
Fényt és tüzet szór a világra.*

*Elernyedt korban küzd, verekszik,
Száz karral dolgozik napestig,
Sóvár vággyal, jobb nemzedéknek
Hogy építsen új ezredévet.*

Lőrinczy György

RÁKOSI JENŐ

ÉLETE ÉS MŰVEI

ÍRTÁK

Apponyi Albert gróf
Bárd Miklós
Gáspár Antal
Haraszti Emil
Harsányi Zsolt
Hegedűs Lóránt
Kiss Gyula
Klebensberg Kunó gróf
Lőrinczy György
Mayer János
Mezei Ernő

Nagy Emil
Pékár Gyula
Óvári Ferenc
Radó Antal
Rákosy Gyula
Rexa Dezső
Rothermere lord
Sajó Aladár
Sikabonyi Antal
Siklóssy László
Schöpflin Aladár

SZERKESZTETTE

Süle Antal

F Ö V Á R O S I K Ö N Y V K I A D Ó

1930

Fővárosi Nyomda R.-T.
Budapest

R á k o s i Jenő
(Rákosyné Geönczy Ilona festménye)
Rothermere lord tulajdona

A hírlapíró-fej edelem

Gróf Apponyi Albert

emlékbeszéde

szabad nemzetek politikai életének két lényeges szerve van; összeállításában, működésének alakjában egymástól különböző, de egyaránt lényeges, egyaránt nélkülözhetetlen. Az egyik a nép valamelyes képviselőjének döntő részvétele a törvényalkotásban és a végrehajtó hatalom ellenőrzésében, a másik a szabad, mindenkire könnyen eljutó, folytonos véleménynyilvánítás; más szavakkal: a parlament és a sajtó.

A hírlapirodalom előkészíti a nemzeti akaratnak kialakulását, a parlament hivatva van azt végrehajtani. A hírlapirodalom, a sajtó adja az első megjelenési alakját, az első formulázását, az első fegyelmezését a születő nemzeti akaratnak, hogy az már ne mint kaotikus nyersanyag jusson azokhoz a tényezőkhöz, amelyek azt véglegesen kialakítani hivatva vannak: a kormányhoz. A parlament tagja, a népképviselő, – mert hiszen, ha parlamentről szólok, főleg a népképviselőre gondolok, – a nemzet egy töredékétől nyert mandátum alapján dolgozik, annak nevében nyilatkozik, ami több súlyt ad, de egyszersmind kevesebb szabadságot az ő megnyilatkozásának. A hírlapíró a mandátumát csak önmagától nyeri, nem működik úgy, mint a parlament, előre megállapított törvények és szabályok szerint, hanem a törvényt csak önmagában találja, saját lelkiismeretében, amiből önként folyik az ezzel a hivatással összekötött óriási erkölcsi felelősség. Ezen az eszméleti függetlenségen, mely a hírlapírói hivatásnak jellemzése, nem változtatnak semmit azok a tényleges függések, amelyek a hírlapirodalom és közélet mai kialakulása szerint talán nem is mindenben egész szerencsések, előállottak sajtóorgánumoknak politikai vezérférfiakkal, pártokkal való összeköttetéséből, sőt magából a nagyra fejlődött sajtókapitalizmusból is. De ezek a függések esetlegesek, ezek nem tartoznak a hírlapirodalom lényegéhez, valóságos természetéhez, még akkor sem, ha azok a hírlapírói tisztesség szempontjából teljesen kifogástalanok.

Az a hírlapíró, akinek kivételes képességei, akinek jellemzilárdsága, akinek becsületes munkája őt abba a helyzetbe hozza, hogy politikai vezérekkel és pártokkal, sajtóvállalatokkal mint egyenlő tényező álljon szemben vagy mellett, aki nem vesz irányadóul idegen impulzusokat, hanem maga adja azokat, az a hírlapíró valóságos fejedelem a kollektív szellemi élet országában. Alkotmányos fejedelem, igaz, mert végül a közönségével való összefüggésből meríti erejét, attól van feltételezve működésének hatályossága csak úgy, amint egy alkotmányos uralkodó a nemzeti akarat lényeges alap gondolataival való harmóniában tud csak uralkodni. Nagyon nehéz meghatározni a hírlapírás terén, épp úgy, mint a nemzetek politikai életében, hogy a kölcsönös hatás, melyet a fejedelem – a hírlapírói fejedelem épp úgy, mint az országos fejedelem – a közönségre és azt, amelyet a közönség öreá gyakorol. Ez az egyéniségnek titka. Hiszen láttunk abszolút uralkodókat, akik az ő hatalmuknak forma szerinti korlátlansága mellett is nullák voltak a trónon és láttunk alkotmányos uralkodókat, akik egy hajszálynira sem tértek volna el az alkotmányos szabályoktól, akik azonban egyéniségüknél fogva olyan szuggesztív erővel hatottak nemzetükre, hogy nemzeti akarat alakjában tért vissza hozzájuk az, amit ők a nemzetnek szuggeráltak.

A hírlapírófejedelmek közt a legteljesebb fejedelmi hatalmat Rákosi Jenő érte el. Ő igazán elmondhatta azt magáról és mindenki, aki az ő működését figyelemmel kísérte, tudta, hogy az impulzusok, melyeket ő a közönségnek adott, nagyobbak voltak, mint azok, amelyeket ő a közönségtől nyert. A közönség is visszaadta neki impulzusként azt, amit tőle vett át és a magyar hírlapirodalom történetében mint újságíró, ő volt a legteljesebb fejedelmi alak. És miért? Miért volt ő az egyetlen? Mert ha végigtekintünk a nagy magyar újságírók sorozatán, kezdve Kossuth Lajoson, továbbhaladva Kemény Zsigmondon, Kaas Ivoron, Bartha Miklóson, úgy találjuk, hogy Rákosi az egyetlen, aki egész életében ahhoz ragaszkodott, hogy politikai tevékenységének során kizárólag újságíró legyen és semmi más. Az előbb említett nagyok az ő politikai tevékenységüket megosztották a hírlapirodalom, a megye, az országgyűlés, a pártélet között. Kossuth Lajos működésének súlypontja ezekre az utóbbi területekre terjedt. Ő azért nagy hírlapíró maradt, mert nagy volt mindenben, amire vállalkozott, ami az ő történelmi hivatásának körébe esett, de nem volt kizárólag, sőt nem is volt főleg újságíró. Rákosi Jenő tudatosan, ridegen, megmásíthatatlanul ragaszkodott ahhoz, hogy az ő politikai működése kizárólag a hírlapírás terén folyjon le. Az ő rövid főrendiházi tagsága ezen nem változtatott semmit, mert hiszen a parlamentnek abban a házában teljesebb a függetlenség a pártélettől, teljesebb az egyéniségnek, mint olyannak, szabad érvényesülése. Ő mint főrendiházi tag maradhatott íróasztalánál az, aki volt. Hányszor könyörögtem én magam neki, hogy vonuljon be abba a képviselőházba, amelybe ő minden nehézség nélkül bevonulhatott volna, hányszor buzdítottuk barátai; ő hajthatatlan maradt. Felajánlottuk neki a pártonkívüliséget, hiszen ez

csak forma lett volna, mert tudtuk abban az időben és mindenki, aki azokra az időkre visszaemlékezik, tudni fogja azt, amire én mindig hálásan emlékszem vissza, azt az óriási támogatást, amelyet én parlamenti működésnek delelőpontján Rákosi Jenő zsurnalisztikai működésétől nyertem. Ő kifejezetten kimondta és maradt amellett, hogy a politikai téren kizárólag zsurnaliszta akar lenni. És igaza volt. Az ő hírlapírói működésének ez a kizárólagossága tartotta fenn őbenne azt az abszolút függetlenséget, mely a sajtóbeli működésnek csúcspontját jelenti. Ez képesítette őt arra is, hogy zsurnalisztikai tevékenységét a tökélynek legmagasabb fokáig kicsiszolja, hogy amint ő belevitte az irodalmat az újságírásba, behozza az újságírást is az irodalomba. Én valóban nem tudom, hogy hírlapírói működése ezen oldalának méltatása az én illetékességembe tartozik-e, vagy azon társaméhoz, aki Rákosit, mint irodalmi egyéniséget van hivatva méltatni, de annyit tudok, hogy politikai szempontból nem közömbös, úgy a parlamenti, mint a hírlapírói működésben a törekvés arra, hogy annak elfogadható, a jóízű kényesebb igényeinek is megfelelő alakot adjunk. Utóvégre a nemes tartalom törekszik nemes alakra és a nemes alakra való törekvés önönmagában is tiltakozást, eltávolodást jelent a tartalomnak rút-ságától.

Rákosi Jenőnek, mint újságírónak segítségére sietett Rákosi, a poéta. Az ő poétikus képzeletének gazdagsága képesítette arra, hogy annak a nagyszerű, megmásíthatatlan gondolatnak, mely egész működésén keresztülvonult, minden ő benne rendelkezésre álló kincsét poétái alakban felfedezze és poétái nyelvezettel tudja közönsége elé vinni. Annak az egyetlen gondolatnak a kincsét, – mert mindazok az említett hírlapírói technikai jelességek, melyekre rámutattam, nem tették volna Rákosit azzá a nagysággá, amelyenné előttünk vált. Ehhez több kellett, ehhez még valami kellett, ami közös tulajdonsága lehet mindazoknak, akik a politika terén különböző és különböző alakban működnek, ami azonban különösen csodálatos, ha megjelenik annak a politikai foglalkozásnak a mezején, amely a legnagyobb lelki mozgékonytságot igényli. És ez a valami az egységes, következetesen fenntartott, minden fölött uralkodó egy gondolatnak hat évtizeden át való megőrzése, ez a gondolat pedig, mely Rákosi lelkén uralkodott, mely Rákosi írásainak minden betűjét iniciálta, amelyhez a fanatizmus rajongásával ragaszkodott, ez a gondolat: a magyar nemzeti nagyság volt.

Ennek a gondolatnak, mint mondám, a fanatizmusa élt munkásságában. Ő élhetett néha illúziókban, eshetett túlzásokba, tévedhetett, ez emberi sors. A magyar nemzeti politika a mi helyzetünknel fogva bonyolult probléma volt mindig, ma is az és az fog lenni mindörökre. Vannak közjogi, kulturális, belpolitikai, vannak külpolitikai elágazásai és ezek együttes tekintetbevételében a teljes egyensúlyt mindig fenntartani emberi elmének nem adatik. Hiszen még nem vagyunk annyira, hogy a magyar nemzetiségi politika történelmi adottságainak, történelmi szükségszerűségeinek teljes megismeréséhez mi magunk eljutottunk volna, hogy azokat másokat is meggyőző módon tudjuk végleges ítéletben ösz-

szegezni. Ez most engem nem érdekel. Engem most nem érdekel annak kutatása, hogy mi-
ben értettem egyet Rákosival és miben nem. Ma mindezek fölött a múltó emlékek fölött, a
részletek fölött egy áll előttem, egy érdekel engem, az az egy, ami fölötté áll a mulandó-
ságnak, imponáló, egy hosszú emberéleten át való képviselése egy nagy eszmének, a ma-
gyar nagyságnak.

Mi nem tudjuk, hogy a magyar nemzeti nagyságért és, ami annak feltétele,
a magyar nemzeti fennmaradásért tovább folytatandó küzdelmeink milyen alakot
fognak venni. Mi nem tudjuk, hogy egyes előálló helyzetekben mit kíván az okos-
ság, mit kíván a számadás azokkal a hatalmi viszonyokkal, amelyekbe belesodortattunk.
Egyet azonban tudunk és ez az, hogy bármily alakot öltjön a magyar nemzetnek a létért,
a fejlődésért, a nagyságért való küzdelme, a döntő erő egy lesz: a nemzeti energia, a nem-
zeti akaraterő és ez az, amit Rákosi önönmagában képviselt, ez az, amit örökségül ránk-
hagy, ez a befolyása döntő, ez az, ami neki a halhatatlanságot biztosítja.

Falusi lakhelyem közelében egy patak csörgedezik, amelynek vize szolgáltatja a villa-
mos erőt, amelyet mindenfelé használok, ámde nyári időkben a víz néha gyérül, a patak
majdnem száraz és akkor az általa táplált villamos erőnek vége. Akkor önként merül fel
a gondolat, hogy ennek a változó vízmennyiségnek, ennek a változó áramlatnak szeszélyeire
nem bízhatjuk azt, amire szükségünk van, hogy akkumulátorról kell gondoskodni. Rákosi
előttem úgy áll, mint a nemzeti energiának, a nemzeti akarat erejének akkumulátora, mely
azt, tekintet nélkül változó áramlatokra, állandóan, mindenkor fenntartja és így az erőt
mindenkor szolgáltatja.

És ha Rákosira visszagondolunk és ha magunk elé állítjuk ezt a lényeges, ezt a döntő
nemzeti erőt, nemzeti energiát, akkor felvetjük magunkban a kérdést, hogy hogyan állnánk
e tekintetben, ha Rákosi nem lenne. Abban, ami a fő, szegényebbek volnánk, ha ő nem
lenne, abban, ami a fő, gazdagabbak vagyunk, mert ő működött. És ez az ő halhatatlansá-
gának kulcsa.

Búcsúzom a szótól, melyet neki szenteltem, neki, aki annyi írást szentelt nekem. De ő
az élőről írt és én a halotról szóltam. De vajjon olyan igen nagy-e ez a különbség? Én azt
hiszem, én a halotról is úgy szóltam, amint az élőről szóltam volna. Nem bálványt akartam
szemünk elé állítani, hanem embert; embert, aki dolgozott, küzdött, szenvedett, néha örült;
embert, aki nagy igazságokat hirdetett; néha tévedett, amint ez emberi sors; embert, akinek
egész hosszú életén át végigvonult a magyar nemzeti élet fonala, amelynek nem szabad meg-
szakadnia az ő halálával, melyet tovább kell fonnunk egész erővel.

Rákosi Jenő korszaka

Gróf Klebelsberg Kunó

megemlékezése Rákosi Jenő halálának évfordulóján

Pár évvel ezelőtt érdekes vita folyt a francia sajtóban arról, hogy melyik a legkedvezőbb időpont nagy férfiakról való megemlékezésre. Abban az egyben mindannyian egyetértettek, hogy kedvező nyomban a halál után, amikor az elköltözött egyéniségéből kisugárzó erő elevenen hat még mindenkire. A halál százéves évfordulójára is megállapították ugyanazt, mert ekkor az elköltözött már rendesen történelmi távlatban áll; elnémultak a kortársak kritikái és mindenkit valóban, higgadtan a saját belső értéke szerint mérlegelnek. De azt mondták, hogy kedvezőtlen az időpont a születés százéves évfordulójánál, mert a nagy emberek részére is van a félmúltnak egy állapota, amit purgatóriumnak lehetne nevezni, amikor más szellemi irányok divatosak már, amelyek a megelőző szellemi irányzattal mindig igazságtalanok. A Franciaországban folyt vita tehát annak megállapításával végződött, hogy a halál idejében és a halál centenáriumakor jó ünnepelni; a születésnap centenáriumakor pedig nehezebb ünnepségeket tartani.

Ha már most azt kutatnók, hogy ezt a szabályt alkalmazni lehet-e Rákosi Jenőre, azt mondanám, kár emiatt a fejünket törni. Ma még emlékezetének friss impressziója alatt állunk és meggyőződésem, hogy száz év múlva is a kiegyezés korának nagyjai közé fogjuk sorolni. De nem félek attól sem, hogy nehézségek lennének születésnapjának százéves megünneplésénél az ő dicsősége szempontjából, mert ő a kiegyezés koráé volt, a kiegyezés kora pedig egészen a történelemé lett. A kiegyezés korának ez a vezér-egyénsége számunkra nincs a félmúlt állapotában, ő már bevonult a magyar történelembe.

Ha annak a három nagy publicistának: Kossuthnak, Keménynek és Rákosinak működését nézzük, akik három nagy lap élén döntően befolyásolták a nemzetet, azt látjuk, hogy lényeges különbség van e három férfiú és működése között. Kossuth a reform-kor végét képviselte, a negyvenes éveket, amikor a Pesti Hírlap élén gyorsabb ütemet igye-

kezett adni a fejlődésnek. Ezért volt a nagy vitája Széchenyivel, aki aggódott az ütemnek drámai gyorsulása miatt. Kossuth a Pesti Hírlapban publicista volt, de egyben pártvezér, sőt vezető politikus is. Kemény működésének súlypontja a Világost követő abszolutizmus második felére esik és hőskora az, amikor szembeszáll Schmerling rendszerével. Más korban működik és nem pártvezér már egy személyben, hanem inkább publicisztikai vezérkari főnök. Deáknak megvolt az a sajátos képessége, hogy kiváló politikai erőket tudott maga köré tömöríteni. Széchenyi munkatársai inkább technikusok voltak, a nagy magyar mérnök, Vásárhelyi, a nagy angol hídépítő, Clark Ádám. Deák sajátos jellemének megfelelően inkább a jogászokat és publicistákat kereste: Kemény, Csengery, Salamon, távolabb, de még Eötvös is, ezek voltak az ő szellemi vezérkara.

Egészen más megint Rákosi Jenő helyzete, különösen a Budapesti Hírlap élén. Ő már egy párthoz sem tartozott és emlékirataiból látjuk, hogy ezt teljesen öntudatosan tette. Ő támogatta régebben Apponyi, majd Tisza István politikáját; volt konzervatívabb és gyorsabb haladást sürgető, aszerint, amint azt az ország érdekében levőnek látta. Nála a legfőbb parancs a nemzeti gondolat volt s politikai irányokkal és emberekkel szemben aszerint foglalt állást, amint hatalmas publicisztikai megérzéssel felismerte, hogy abban az időpontban melyik ember vagy melyik politikai irányzat a legalkalmasabb a magyar nemzet megerősítésére és kifejlesztésére. Ez volt az ő nagy alapvető gondolata s ha ezt nem tudjuk, sőt nem érezzük át, nem is tudjuk igazságosan megítélni Rákosi publicisztikai működését hosszú pályájának különféle szakában, amelyek alatt, mint mondtam, a legkülönbözőbb férfiakat és irányokat támogatta, de csak akkor, ha úgy érezte, hogy abban az időpontban az az ember, vagy törekvés az, amelyik a magyarság dolgát előre viheti.

Kossuth a Pesti Hírlap élén a maga politikáját, Kemény a Pesti Napló élén Deák politikáját, Rákosi a Budapesti Hírlap élén a nemzet politikáját képviselte. Ebből az alapvető felfogásból fakadt az, hogy mindazok a nagy eszmék, amelyeket belevitt a közvéleménybe, mindig a magyarság erősítésére szolgáltak. Ujabbán szokássá vált Anonymus előadásának hitelességét kétségbe vonni. Én Anonymussal vagyok, mert azt mondom, ne akarjuk több, mint 900 év után jobban tudni azt, amit a honfoglalás után 200-300 évvel mégis csak jobban lehetett tudni. Ne engedjük elvenni magunktól azt a szép felfogást, hogy Árpád a Vereckei-szoroson át jött be magyarjaival. Megállott a Kárpátok hegyfokán, maga előtt látta az óriási rónát, Magyarországot, amelyet aztán ez a nemzet, amelyet ő vezetett, munkával, étellel és gondolattal betöltött. Azt mondják a történelemírók, hogy az ősmagyarok nem tartoztak a honfoglalás műveletlen hordái közé, bizonyos műveltséget hoztak magukkal. Árpádnak marcona mellében éreznie kellett azt, hogy itt óriási tér nyílik meg nemzetének a működésre s ez olyan hatalmas érzés kellett, hogy legyen, amely ritkán nyílik valakiben. De ugyanaz az érzés, amely Árpádot töltötte be Vereckénél, fogta el azokat, akik a 67-es kiegyezés megkötése után munkához láttak ebben az országban. Felszabadultak

belpolitikai téren a megkötött erők, nem nehezedett ránk az összbiriodalmi eszme iskolában, gazdasági életben, jogszolgáltatásban, egyszerre magyarán, igazán és szabadon lehetett cselekedni. Ezt a nagy érzést érezte Rákosi, ezt hozta kifejezésre, a kiegyezés kora elejének es reményteljes időszakának ezt az ujjongását egy szép, nagy magyar jövő iránt. Ez sugárzott ki vezércikkeiből és egész publicisztikai működéséből. Ebben a lelkiállapotban lehet megérteni a 30 millió magyar eszméjét. Sokan, akik gyalogjáró lelkek, akik magukat reálpolitikusoknak képzelik, mert a fantáziátlan prózaiságot azonosítják a politikával, azt mondják, hogy Rákosi utópista volt. Ha Belgium népsűrűségét elértük volna, akkor a történelmi Magyarország területén nem 30 millió magyar fért volna el, hanem 80 millió, nem volt tehát ebben sem néprajzi, vagy gazdasági lehetetlenség. A politikusok nem tudtak lépést tartani a nagy publicista fantáziájával, nem tudták itt azt a nagyobb fejlődést megteremteni, amelyet Rákosi elképzelt. A hiba tehát nem Rákosi fantáziájában, hanem a mi politikai módszereinkben volt.

De ő nemcsak számban akarta erősíteni a magyarságot, hanem szellemben is és itt szem előtt tartotta a nagy Buffonnak azt a mélyen igaz mondását, hogy a stílus az ember. És ez így van. A stílusban tükröződnek a gondolatok s ha a stílus nem magyar, nem lehet magyaros a gondolkodás. Ő tehát megfordította a dolgot. Nála nem a grammatikai vagy stilisztikai kérdések, nem a nyelvújítás domináltak, ő azért akart magyaros stílust, hogy magyaros legyen a gondolkodás. És ez sugárik cikkeiből s ez talán a Budapesti Hírlap működésének legnagyobb jelentősége a nemzet szempontjából. Harmincmillió magyar, magyarosság stílusban, de főleg gondolkodásban és érzésben, ez az ő élete szimfóniájának vezető motívuma. De nem tartozott a romanticizmus meddő képzelődői közé; az ő fantáziája a teremtő ember fantáziája volt. Fantázia nélkül semmit a világon alkotni nem lehet. A szervezőnek előre kell látnia azt, amit megvalósítani akar; és Rákosi Jenőben csodálatosan egyesült az egészséges reális érzés a legnagyobb idealizmussal.

A kiegyezés korának, talán legnagyobb alkotása Budapest megteremtése volt, mert egymillió fővárosra szüksége volt a nemzetnek. Csak ilyen széles alapon nőhet oly magasra a kultúrpyramis, amely szükséges ahhoz, hogy egy nemzet beléphessen a legműveltebbek sorába. Belekapcsolódott tehát abba a nagyszerű mozgalomba, amely a hetvenes években megindult a nagy főváros megteremtéséért. De érezte, hogy ennek a fővárosnak nemcsak nagynak, hanem magyarnak is kell lennie. S amikor a Népszínházat megalapította és nemcsak emberszerető, de emberfelismerő képességével felismerte Blaha Lujzában a zsenit, a népszínmű felkarolásával, a szép erejével szeretetreméltóvá, vonzóvá tudta tenni a magyar Budapest gondolatát, úgy, hogy a Népszínház sokkal több volt, mint egy színház, mint egy műfaj számára hajlékteremtés, hatalmas eszköz volt Budapest lelki magyarrá tételére is. És csodás az, mennyire lépést tudott tartani a kor technikai és külső haladásával is. A 90-es évek során nyilvánvalóvá lett, hogy a nagy lapvezérek nem szorítko-

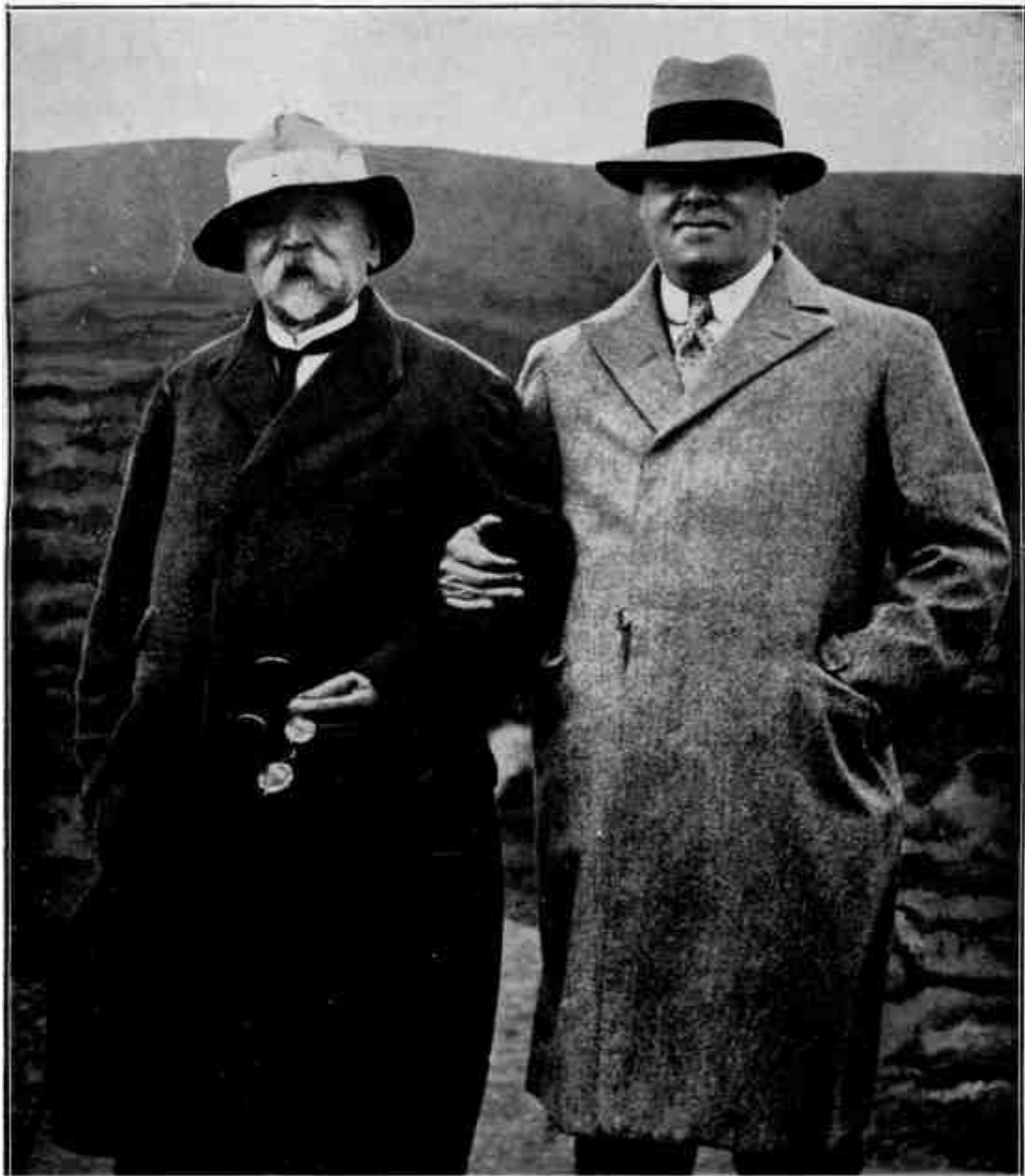
hatnak tisztán a szerkesztés szellemi munkájára, hanem meg kell organizálniok a lapvállalatot, mert akkor már az újságírás is erőteljesen belesodródott a nagy gazdasági tusába. Kemény még egészen elhanyagolhatta a lap technikai, pénzügyi, sőt szerkesztési vezetését, hiszen Deák rajtakapta, hogy saját lapjának vasárnapi vezércikkét nem olvasta el előre. A 90-es években más volt a helyzet. Rákosi megépítette a Budapesti Hírlap számára a hírlapvállalatot, saját nyomdát szervezett s amikor előtérbe lépett az olcsó újság, a boulevard-lap, a sok ezer példányban megjelenő boulevard-lap gondolata megcsinálta a krajcáros Esti Újságot. Ez a sajtótechnika terén a legérdekesebb újítás volt és belekötötte Magyarországot az általános európai fejlődés egészébe.

Csodálatos, hogy úgy Kemény, mint Rákosi műveinek kiadásánál a legtöbb helyet szépirodalmi műveik foglalják el. Ezekről most szólni nem akarok, átengedem ezt nálam avatottabbnak, de mint kultúrpolitikus sajnálom, hogy Keménynek és Rákosinak nem vezércikkeit gyűjtötték össze, amelyekkel mindketten a legerőteljesebben hatottak. Az ő működésük nélkül a kiegyezés korát megérteni nem lehet.

Nemcsak emberek hálnak meg erőszakosan, hanem korok is. Ilyen volt a kiegyezés kora is, amelynek a világháború erőszakosan vetett véget. Sohasem felejttem el, hogy boldogult Tisza István, amikor ellenezte a világháborút, mindig ezt mondta: „Nem vihetem bele a háborúba ezt a virágzó országot!” Nem látjátok, hogy az utolsó évtizedben milyen hihetetlenül fejlődik? Nem látjátok, hogy két évtized alatt valóban behozzuk azt a 150 évet, amit a török hódoltság alatt veszítettünk? Ne állítsuk meg ezt a fejlődési folyamatot!” Azonban Bécsben nem így vélekedtek, – belementünk a háborúba és a háború erőszakkal véget vetett a kiegyezés utáni tüneményes fejlődésnek, amelynek lelki forrásai akkor még nem apadtak el. S nyilvánvaló, hogy ha nem jön a világháború és a katasztrófa, szóba sem jöhetett volna forradalom, hiszen a tízes évek hangulata minden volt, csak forradalmi nem.

Ily módon erőszakosan lett vége Rákosi Jenő és társai nagy korának, a kiegyezés korának. És jaj azoknak, akik két korban élnek. Mert hiába, az emberi lélek úgy van berendezve, hogy ki-ki nemcsak családját szereti, hanem a maga korát is, különösen az olyan nagy ember, mint Rákosi Jenő, aki annak a korszellemnek kimunkálásában igen nagy szerepet játszott. Rákosi Jenőnek, aki 30 millió magyar elérése után magyar imperializmusról álmodott, milyen érzés volt látnia nem a nagy, hanem a kicsi országot. Ő fázott ebben az időben mindvégig. S mikor halála után nagyrabecsült fia eljött hozzám s elhozta nekem Rákosi Jenő utolsó tollát, ugyanakkor elmondta nekem, hogy a végén édesatyja szinte már kívánta a halált. Ez mélyen megthott engem, s ebben is megerősítve látom azt, hogy a mostani korszakban ő otthonosan többé nem érezhette magát.

Újabban többször hangoztatják, hogy nem szép ez a kor. Ha a kellemeset azonosítjuk a széppel, nem is szép. De azért nagy szépség, magasabb szépség van abban, hogy egy nem-

Rákosi Jenő Rothermere lorddal Skóciában.
(Lederer Lajos felvétele)

zet izoláltan itt áll Európa közepén s annyi szerencsétlenség után, amely bennünket ért, nem esett kétségbe. Nagy politikai szépség van abban, hogy ez a nemzet küzd, szenved és bízik. A nemzettel együtt ilyen időt átszenvedni, végig bizni és a jobb jövőbe nézni, mégis csak sok szépség van ebben.

Több ízben megemlékeztek már arról a kedves epizódról, ami harminc évvel ezelőtt Rákosi és közöttem lejátszódott. Akkoriban jöttem meg a külföldi egyetemekről és szeretettel foglalkoztam közigazgatási elméleti kérdésekkel. Akkor kísértett egy közigazgatási reform eszméje s erről én is megírtam egy cikkben a magam felfogását. Rákosi Jenő egy öreg barátja vitt fel engem ő hozzá s amikor kéziratomat neki átadtam, nem tagadom, hogy szívszorongva álltam előtte s vártam, hogy mit fog az öreg úr mondani. Elolvasta a cikket, felnézett rám és azt mondotta: Mikor hozod majd a második cikket? És azután elmúlt vagy harminc év s nékem, mint magyar kultuszminiszternek jutott az a fájdalmas feladat, hogy az Akadémia oszlopcsarnokában a nemzet nevében az utolsó Istenhozádót kiálthassam utána.

Én nem tartozom az elméleti politikának pesszimistái közé, akik azt gondolják, hogy a parlamentarizmus végleg kiélte magát. Az emberiség politikai élete számára eddig még jobbat nem eszelt ki és azt hiszem, hogy különösen nálunk, Magyarországon, évtizedekig a parlamentarizmus jegyében fogunk még élni. De ha ezt konstatalem is, nem zárkozom el annak megállapítása elől, hogy a parlamentarizmus működése engedett frissességéből, hiszen nincs európaszerte, sőt anyaországában: Angliában sem annyi ereje ma, mint amennyi megalakulásakor volt. Hiszen ez minden emberi intézmény fejlődésének sorsa. De úgy van az emberi szervezet is, hogyha egy szerv működése kihagy, más szervek igyekeznek átvenni annak funkcióját. A törvények alkotása természetesen változatlanul megmarad a parlamentnél, vitái során azonban már nem tudja úgy befolyásolni a közvéleményt. A parlamentarizmusnak közvéleményt kialakító munkája valahogyan átment a nagy lapok hasábjaira. Innen van az, hogy európaszerte érzik az államférfiak annak szükségét, hogy publicisztikai tevékenységet fejtsenek ki. Amikor ily módon a sajtó mindinkább elhódítja a parlament hatáskörének és működési körének egy részét, természetes, hogy fokozott a felelőssége és kötelessége.

Mikor teszünk ennek igazában szolgálatot? Egy esetben, ha mindig és csak az igazságot keressük. Ez azoknak a férfiaknak kötelessége, akik a magyar biblia e hét sovány esztendejében a hazát becsülettel szolgálják az igazság és a magyarság jegyében, úgy ahogy ezt Rákosi Jenő tette és ezért legyen áldott köztünk az ő nagy emlékezete.

Búcsú Rákosi Jenőtől

Írta Rothermere lord

Rákosi Jenő a világ nagy hősi alakjai közé tartozik. Az ő lángoló hazaszeretete, hazájához való törhetetlen hűsége, az ő tökéletes és rendíthetetlen odaadása az igazság és méltányosság ügyéhez, az, hogy egy hosszú életen át anyagi haszon és az egyéni előny legkisebb foltja nélkül is a géniuszát hazájának a szolgálatába állította, – őt a világ emberévé teszi, akinek a neve mint fénylő példa marad meg minden időben és akinek a hazája szolgálatában teljesített munkáját a saját honfitársai fogják leginkább megbecsülni tudni.

Én, aki országa megpróbáltatásának ez éveiben tanultam meg őt csodálni és szeretni, meg tudom érteni azt a veszteséget, amelyet elmúlása a nagy világnak jelent. Ha fiatalabb éveire estek volna ezek a zavaros idők, második Kossuth Lajos lett volna belőle, aki oly hatalmas erővel forgatja a tollat, mint ahogy csak kardot lehet forgatni és ellenállhatatlan szónoki erővel követel igazságot és jóvátételt annak az országnak, amelyet jobban szeretett, mint a saját életét. Ha azt kérdeznék, mondjam meg, ki volt a három legnagyobb újságíró, azt mondanám, Mussolini, Northcliffe lord és Rákosi Jenő. Rákosiban nemcsak a nagy újságíró lángelméje volt meg, hanem az államférfi messzlátása is. Senki nála jobban nem látta az akadályokat, amelyek a revíziós mozgalom útjában vannak. Ő tudta jól, hogy eredményt csak évek el nem lankadó és odaadó munkájával lehet elérni és én ebben vele teljesen egyetértettem. Lelkesedését jellemezte az is, hogy akadály őt vissza nem riasztotta és a késedelem az eltökélt szándékot meg nem változtatta, hanem nekilátott, hogy a revízió részére szükséges légkört előkészítse.

Mi mindent nem érhetett volna el Magyarország, hogyha ékesszólását és tollát honfitársai a nemzet szolgálatának szélesebb területén is igénybe vették volna. Mily más lett volna például Franciaország magatartása Magyarország igényeivel szemben, hogyha Rákosi Jenőt küldték volna Párizsba, hogy ott az országát képviselje. Mint újságíró és publicista

az Ő óriási presztízsével, a francia nyelv kitűnő tudásával és nagy lelkének egyszerű őszinteségével maga köré gyűjtötte volna Franciaország minden újságíróját. És ékesen szóló hangja Magyarország ügye mellé sorakoztatta volna a világ igen sok, leghímevesebb íróját és diplomatáját.

Persze, most már késő ezeken a dolgokon sajnálkozni. Az ember csak imádkozhatik, hogy emléke, mint magas hegy tetején lángoló fáklya, maradjon meg mindörökre és ihlesse meg és bátorítsa minden cselekedetükben azokat, akiknek az ő munkáját kell most folytatni és győzelemre vinni.

Rákosi Jenő elment, de a magyar ügy megmaradt. Ki fogja most magára venni azt a szent vértzetet, amely róla lehullott és magasra tartva, mocsoktalanul vinni addig, míg Magyarország helye a nap alatt végérvényesen és teljesen megadatik.

E megható sorok után, amelyekkel a nemes lord kiváló barátját búcsúztatta, itt közöljük azt az írását is, amelyet Rákosi Jenő halála után néhány nappal Budapest székesfőváros főpolgármesteréhez és a Pesti Hírlap szerkesztőségéhez intézett. Ez az írás, amelyben arról adott értesítést, hogy elhunyt barátjának a magyar fővárosban saját költségén szobrot állíttat, a következőképpen hangzott:

„Rákosi Jenő halálával Magyarország elveszítette egyik legnagyobb fiát, akinek önfeláldozó és hajthatatlan hazaszeretete örök idők nemes példajaként kell, hogy ragyogjon honfitársai előtt. Az ilyen férfiak ritkák és emléküknak látható és maradandó formában is kifejezésre kell jutnia, még pedig valamely állandó emlékszobor alakjában, úgy hogy valamennyi jövőző nemzedék is csodálhassa őket. Kossuth Lajost és Rákosi Jenőt az egész világon ismerik. Mindegyikük a maga módján harcolt a magyar szabadságért és az idegen elnyomás és zsarnokság ellen. Mégis több, mint hatvan éven át Kossuth Lajos emlékét elhanyagolták. Biztos vagyok benne, hogy Magyarország mai megpróbáltatásának órájában és midőn új remény kezd derengeni felette, nem fogja elhanyagolni Rákosi Jenő emlékét.

Egyrészt a vele szemben érzett személyes barátság, másrészt az a kegyelet, amelyet a kegyetlen és elnyomó trianoni szerződés ellen folytatott küzdelmei iránt érzek, arra késztet, hogy kijelentsem, hogy nagy megtiszteltetésnek venném, ha Budapest székesfőváros elfogadná tőlem Rákosi Jenőnek egy magyar szobrász által megalkotandó és valamely nyilvános téren felállítandó szobrát.

Ha a főpolgármester úr akár egyedül, akár megfelelő bizottság közreműködésével volna szíves kiválasztani a szobrászt, a szobor formáját, valamint annak felállítási helyét, én a magam részéről a legnagyobb örömmel bocsátanám rendelkezésre az emlékmű teljes költségét.”

A főváros nagy hálával és köszönettel fogadta Rothermere lord nagylelkű elhatározását és a szobor elkészítésével *Kisfaludy-Strobl* Zsigmondot, a kiváló szobrászművészt bízta meg, aki korábban már Rothermere lordról is több szobrot mintázott. A szobor helyéről, amely Rákosi Jenő halhatatlanságát és Rothermere lordnak Magyarország iránt való szeretetét hirdeti, az Erzsébet-körút és a Dohány-utca keresztezésénél levő térséget jelölték ki. A ritka szépségű szoborműnek északi és déli oldalát egy-egy díszes relief ékesíti. Az egyik, amely a Pesti Hírlap olvasóközönségének áldozatkészségéből készült, Rothermere lord és Rákosi Jenő első találkozását örökíti meg; a másik, amelynek elkészítésére a művész a szoborbizottságtól kapott megbízást, a fiatal Rákosi Jenőt ábrázolja ülőhelyzetben, amint látományként megjelenik előtte első nagy alkotása, a Népszínház.

RÁKOSI JENŐ ÉLETE

Rákosi Jenő életpályája

Írta Sajó Aladár

Rákosi Jenő a vasmegyei Acsádon született 1842 november 12-én és Budapesten halt meg 1929 február 8-án. Nyolcvanhét esztendőt engedett tehát neki élnie a Gondviselés és ez az idő Magyarország történetének egyik legváltozatosabb szakaszát öleli föl. A ma sírjukhoz közeledők, akik szinte fiatalok voltak mindig Rákosi Jenő mellett, mindannyian átélték ennek a mozgalmas időszaknak sok szomorú és sok örömteljes, színnel, fényvel, ujjongással teli, de nem egyszer gyászosan feketét mutató éveit, ám a ma élők közt alig van egy-kettő, akinek emlékezése vissza tud szállani abba az időbe, amikor Rákosi Jenő korán szárnyát bontó tehetségével, kifáradási és akadályt nem ismerő elhatározottságával nekivágott a magaválasztotta pályának és még kevesebb azoknak a száma, akik ezekben az egymást fölfaló évtizedekben mindvégig éppen olyan tevékeny tényezői lettek volna az ország közéletének, tehát sorsának is, mint Rákosi Jenő.

A gyermekkor

Csodálatos élet, teli munkával, küzdelemmel, sikerrel és csalódással. Mindenben része volt, ami embernek sorsul adható; dédelgette a gondtalanság és látott ínséges napokat; egyetlen munkával hirtelenül megszerezte a dicsőség koszorúját; noha kispolgári családból származott, aki mögött nem állott a születés előkelősége, sem vagyon, sem hatalom, sem jó összeköttetések segítsége, mégis barátságát és jóindulatát keresték államférfiak, tudósok, írók és művészek; bántották, akik az ő vállán emelkedtek fölfelé, doronggal mentek neki, akiket nem is bántott és élte alkonyán megérhette azt, amivel gyönyörű pályafutása elején, az „Aesopus” színrekerülésekor találkozott: az egész ország az ő nevét hangoztatta, bizalommal és tisztelettel a sokak, gyűlölködéssel és félve a kevesek. Főként újságírói működése alatt – és ezzel telt el életének a java – párhuzamosan próbáltak munkájába beleavatkozni ezek az érzelmek és tényezők, de őt a dicséret és elismerés meg nem tévesztette, a támadást bátran állotta és kivédte. Pedig volt része bennük bőven. Talán ő is azt gondolta a római császárral: „oderint, dum metuant (nem baj, ha gyűlölnék, csak féljenek tőlem), és ment előre a maga útján, hogy elvégezze azt, amit jónak, szépségnek és helyesnek tartott. Ez pedig abban az egy szóban foglalható össze,

amelyet elvül hirdetett az újságjában, szónoklataiban és ott volt az ő nyomdavállalatából kikerült könyveken is: *A magyarságért*.

Származása és életpályája meglepően igazolja azt, amit mindig, utolsó éveiben pedig lármásan jelentkező ellenkező fölfogásokkal szemben különösen nagy nyomatékkal hirdetett: a magyar nyelvnek csodálatosan átalakító ereje van és mindenki magyar, aki magyarul beszél, magyar az anyanyelve. Ezt bátran hirdette, nem kis föltűnést keltve, a Petőfi-centenáriumkor, az 1922. esztendő utolsó napján, a Zeneakadémia palotájában rendezett ünnepségen is, amikor ünnepi beszédében ezt mondta:

„Honnan jött ez a tünemény? Az irodalomtörténész elmondja, hogy anyja egyszerű tót cselédleány, apja pedig *szerb* mészáros volt. Hogyan lehet az, hogy ebből a forrásból keletkezett a magyar nemzet legnagyobb inkarnációja? Amikor a csecsemő megszületik, lelke, agya érintetlen szűz talaj, amelybe – mint a termőföldre a mag – beleplántálódik a szó. A fejlődő agy mind több és több benyomást, fogalmat szerez a szavak útján és a végén kialakul benne az a szerves valami, aminek a neve: a *nyelv*. Az agyvelőt a nyelv átalakítja és megformálja a test és lélek egész habitusát. A nyelv kialakítja az embert. A nyelvből alakul ki a természete, temperamentuma, gondolkodása, érzésvilága, szóval a típus, a *faj*. Az egyetlen fajképző erő: a nyelv, ahány nyelv van, annyi a faj. Ha valaki egy nyelv hatáskörébe kerül, az egy fajhoz csatlakozik. Azért olyan fontos, hogy a nemzeti nyelvet a gyermekünkbe tisztán, minden idegen nyelvi hatás nélkül plántáljuk bele. A legnagyobb hazaárulás és faj árulás az, ha gyermekünket különböző idegen nyelvek, idegen hatások alá helyezzük, mielőtt megtanulja és öntudatlanul magáévá teszi a magyar nyelvet.”

Atyja, Rákosi János, idegenből származott, bajor eredetű, a sopronmegyei Dör-földéből való gazdaember volt. Atyai nagyapja vadász az Eszterházy-uradalomban, a felesége pedig – Rákosi Jenő szavai szerint – jó vasmegyei parasztasszony. Anyai nagyapja Ignatz Vogel von Weissenfeid, aki a Rajna mellől Napoleon elől menekülve származott el Magyarországra, a Muraközben a Szaparyaknál gazdatiszt, majd Batthyány Lajos gróf vasmegyei birtokán ispán volt; anyai nagyanyja pedig Neppel-leány, amely név szintén nem ősmagyar hangzású. Rákosi Jenő apja papnak készült és mint jeles klerikus, a szombathelyi püspök jóvoltából a bécsi Pazmanaumba került, de édes anyja halála után levette a reverendát, elvégezte a keszthelyi Georgikont és a vasmegyei Nyögérben, Batthyány Lajos gróf birtokán ispáni állást kapván, elvette feleségül Vogel Annát, aki – Pozsonyban nevelkedvén – férjhezmenetelenkor egy szót sem tudott magyarul. Úgy tanult meg később a gyermekei mellett.

Gyermekezeit Rákosi Jenő a zalamegyei Ötvös pusztán, a kis Ukk községben, majd Sárvárrott és Kőszegen töltötte el. Kis diák volt tulajdonképpen még Sopronban is, ahol a III-VI. gimnáziumi osztályt járta, de itt tanulmányai során olyan komoly dolgokkal foglalkozott és a szórakozás is annyira más mederben folyt, hogy ezt már nem lehet a szorosán vett gyermekekéhez számítani.

Ötvös pusztán, a Szegedy-család birtokán, ahol az édesapja gazdatiszt volt, nagyon boldog napokat töltött, minden csupa játék és verőfény, ami annyira belevésődött emlékezetébe, hogy csöndesebb szerkesztőségi éjjeleken, amikor már megfogyatkozott a munka

és megcsappant a munkatársak száma is, akárhányszor apróra elmondta, hogy mit játszottak, hogyan játszottak, milyen jó barátságban volt a pusztá parasztyerekeivel és leírta szinte lelkesedéssel az egész vidéket. Volt bőven gombaszedés, kukoricásütés, gubacsgyűjtés, széna- és gabonahordáskor fölkapaszkodás a jól megrakott szekerekre, fürdés – a téglaszínen a disznókkal együtt és mindenféle más huncut, de jó játék, ami leleményes gyerekeknek a pusztán adódik.

– Sejttem, hogy a játszáshoz is talentum kell – írja egy helyen Rákosi Jenő. – *Adomány, játszani tudni. És nekem úgy tetszik, ebben vittem legtöbbre. Egyszer, mir kőszegi diák voltam, amikor ájultan vittek el játszópajtásaim közül. Tudtam játszani az eszméletlenségig. Kár, hogy ez a szép tudomány a gyermekkorral együtt kipárolg az emberből.*

A szülei innen Ukkra költöztek, ahol kisebb birtokuk és házuk volt. Iskolába Sárvárra került Rákosi Jenő, ahol apjának háza volt a városban. Ebben apai nagyapja lakott és ehhez adták kosztra-kvártélyra. Itt is nagyon jól érezte magát, de egész életén végigkísérő kellemetlen emléket hozott el onnan, amelyet így beszélt el:

– Kora tavaszon a játszótéren szaladgáltunk, mely a Kőszegre futó országút egyik oldalán van. A másik oldalán az útnak temető volt, ahol éppen temettek. Persze, mi gyermekek hamar átszaladtunk az úton, végignéztük a temetést. A sírásók fölemelik köteleken a koporsót s lebocsátják a sírba. S amint a koporsó siklik a kötélén, egyszerre csak hallom, hogy egy nagyot loccsan. A nedves tavaszon a frissen ásott sírban víz gyűlt össze s íme, most ezt a szegény halott embert beleeresztették a hideg, piszkos vízbe, mely behatolva a koporsóba, el fogja őt borítani. Oly borzalmas, oly megrázó volt nekem a gondolat, hogy rémülve menekültem el onnan, sohasem tudtam a dermesztő benyomást elfelejteni s minden nyitott sír mellett mindig végigfutott ez a jelenet az idegeimen.

Sárvárról az elemi folytatására, továbbá a két első gimnáziumi osztályba Kőszegre került, ahol anyai nagyapjánál lakott, mert ez itt élte nyugdíjban öreg napjait. Kőszegre valójában azért adták, hogy megtanuljon németül. Ez a nagyapa a pedagógia terén megelőzte a korát, mert amivel húsz-huszonöt évvel ezelőtt, mint szörnyű nagy újítással kérkedtek a mi modern pedagógusaink, azt az öreg Vogel már a múlt század ötvenes éveiben nagyban gyakorolta. Valóságos szemléltető oktatást tartott és a gyermeki tevékenység fölébresztésének és pedagógiai fölhasználásának volt a híve. Így például minden télen disznótort rendezett, de úgy ám, hogy a gyerekeknek részt kellett venniök a disznó földolgozásában. A nagyapa, aki mindig németül beszélt, eredetiben olvasta a latin klasszikusokat, szépen énekelt, jól zongorázott és megkövetelte, hogy magára vállalt unokáinak mindenike tanuljon meg valami hangszeren játszani és semmi kifogása nem volt az ellen, sőt nagyon kezére járt a fiatalságnak, ha ez bármily hangos társasjátékot rendezett. Rákosi Jenő maga elárulja, hogy „első irodalmi hatását” is egy ilyen játékos összejövetelen érte el, ami bizonyára jellemző a nagyapa befolyására csakúgy, mint a gyermek Rákosi lelki fejlődésére.

– Az volt a játék, – beszélte el, – hogy feladtak néhány szót s írni kellett valamit, amiben e szóknak benne kellett lenniök. Emlékszem, hogy a feladott szók közt volt többek közt a hímzés, az olló és a rák. Persze, mind olyanformát írtak, hogy a kislány vette

a hímzését, az ollóval vágott magának egy szál pamutot és hímzett egy rákot. Én pedig olyat írtam, hogy a tó partján ült egy rák, mely az ollójában prédáját tartotta s az est szellő felborzolta a tó tükrét, amely olyan volt, mint a finom hímzés. És mind elkezdtek azon csodálkozni, hogy mikép juthat az embernek ilyen az eszébe. Én meg azon csodálkoztam, hogy miért csodálkoznak ezen s hogy másnak is nem ez jutott az eszébe.

Erről a nagyapáról, aki együtt játszott és együtt tanult a gyermekekkel és az anyja ról mindig a legnagyobb szeretettel, elismeréssel és igazi hálával emlékezett meg. Anyai ágon örökölte írói és művészi hajlandóságát, mert az édesanyját is az irodalom és a művészet vigasztalta meg, amikor az élet keservei ránehezedtek. Pedig ebben volt része bőven minthogy nagy családot nevelt föl, sok száznak kellett enni adnia és anyagi viszonyai nemhogy javultak volna, hanem egyre romlottak. Szeretett olvasni és egészen beleélte magát abba, amit olvasott; szívesen látogatta, amire bizony ritkán volt alkalma, vándor művészek előadását és gyermekkorában arról álmodozott, hogy cirkuszművésznő lesz vagy ballerina. Kőszegi iskoláztatása alatt az anyja közvetítésével kapta Rákosi Jenő azt „a rettetes hatást”, amely fölforgatta a lelkét, lángba borította a szívét és egész életén nem hagyta el többé. Minden vágya, minden álma, minden reménye és minden munkájánál mozgó ereje volt ez: a színház szeretete.

Ennek pedig ez a története. Legidősebb bátyja, Gyula, Grácban kereskedőnek készült Később elkerült az olaszországi Bariba, ahol borkereskedelemmel foglalkozott, jómódú ember és osztrák s magyar konzul is lett. Az anya Jenőt az ugyancsak Kőszegen diákoskodó másik bátyjával, Bélával együtt, aki orvos lett, elvitte elsőszülött fia meglátogatására Grácba, ahol a városi színházban két darab előadását látta, egy operáét és egy színműét. Ezek az előadások jegyezték el Rákosi Jenőt a színházzal. Azóta állandóan a színház, a színjátszás és a színdarab foglalkoztatta, előadásokat tervezett és rendezett is iskola társaival Kőszegen, később Sopronban és valahányszor csak alkalom adódott, sietett a színházba.

Méltó a följegyzésre, hogy Rákosi Jenő nagy kegyelettel gondolt mindig minden helyre, ahol néhány évet eltöltött. Ötvös és Ukk után Kőszegét is nagyon a szívébe zárta „Tudom, – írja, – hogy amit az életben tettem, írtam és beszéltem, mindabban munkatársam volt az a gyermekkori benyomás, amelyet gondtalanságomban ott szedtem magamba. Csak Acsádról, szülőhelyéről nem tudott semmitsem följegyezni, ami érthető, mert kis-korában hurcolkodtak el onnan a szülei és ezért Acsádon semmiféle benyomást nem szerzhettek. De megemlékezett az egyszerű házról, amelyben a napvilágot meglátta, nyolcvanegy éves korában, amikor 1923 május 27-én Acsádon nagy ünnepiességgel leleplezték a szülőházán elhelyezett emléktáblát, amelyen *Lőrinczy György* verses emléksorai olvashatók.

Apponyi Albert gróf ünnepi beszéde után a sok üdvözlésre válaszolva, Rákosi Jenő a többi közt ezt mondta:

– Volt már nekera részem ünneplésben Acsádon, éppen ebben a házban, nyolcvanegy évvel ezelőtt, amikor születtem, mint harmadik fia édesapámnak. És abból a tényből hogy házasságának három első esztendejében harmadik fia született, elragadtatva, felkapol apám a bölcs asszony kezéből és ujjongva vitt körül a szobában. Ezt az ünneplést édes

anyámtól tudom. Így születik a gyermek és a gyermeké lesz a ház. Amikor kinő a házból, kimegy az utcára és a gyermeké a falu. És amikor a faluból kinő, eggyel tovább lép, akkor a gyermeké a megye és amikor a megyéből is kinő az ember, a gyermeké az ország. Így üdvözlöm én, mint gyermek a házat, a falut, serdülő korban a nemes vármegyét, mindazokat a vármegyéket, amelyek igényt tartanak reám, visszaemlékszem fiatalságom küzdelmes éveire és köszöntöm az egész országot és mindezek az emlékek összefutnak ebben a házban és azért fejezem ki én hálámat, mert mindezek az emlékek együtt élnek és együtt halnak Rákosi Jenővel.

Diákevek Sopronban

A soproni Frankenburg Kör 1921-ben, Sopron város válságos napjaiban almanachot adott ki, amelybe Rákosi Jenő, a soproni bencések volt diákja ezeket a sorokat írta:

– Nekem Sopron nemcsak egy szép és drága magyar város, amelyhez ifjúkorom egy szép és megkapó része van elszakadhatatlanul hozzákötve. Ott jártam a bencés atyák iskoláját; ott ébredtem az életnek némi tudatára; ott keletkeztek az első álmaim; ott térdeltem mint még szinte kis diák minden reggel a félnyolcórai misén és mondtam magamban mise végén mindennap egy Miatyánkot, hogy Isten kegyelméből valamikor híres magyar költő lehessenek, csak olyan híres, mint Thaly Kálmán, aki akkor nagy divatban volt, kinek Kárpáti Kürt című verseskönyvét kézről-kézre adogatták; ott jártam be nyári hajnalokon a város kies környékét könyvvel a kezemben, lelkésznek tanulva, míg iskolába nem kellett menni; ott zarándokoltam nyári szombatokon délután el a Fertő-tavára, partján tanyázva, tüzet rakva, vízében fürödve az éjjeli órákban s csak ismét reggel térve haza a városba, a vasárnapi misére; ott szerkesztettem az első újságot, eleinte még németül, mert akkor még azon a nyelven tanítottak bennünket Bach és az egységes Ausztria nagyobb dicsőségére; utóbb már magyarul Hollósy Jusztinián és Lóskay Jeromos tanáraink bátorítása és buzdítása mellett; ott éltem át az 1859-60-iki kedves és naiv diákmozgalmak gyönyöreit és veszedelmeit és csak most innen, jóformán hatvanöt esztendő távlatból visszanézve látom meghatott lélekkel akkori tanáraink csodálatosan tapintatos, jóságos, bölcs, emelkedett szellemét, mellyel minket, rakoncátlan fiúkat kezeltek, neveltek, oktattak, védelmeztek és szerettek.

Plasztikusabban, tömörebben aligha lehet összefoglalni annak a négy évnek az eseményeit, amelyet Rákosi Jenő Sopronban élt át, de ha egy nagy ember élete lefolyását akarjuk megismerni, akkor az apró események is érdekelnek bennünket, amelyek ilyen serdülő korhoz fűződnek. Tizennégy éves volt, amikor Kőszegről elkerült Sopronba és tizennyolc éves fiatalember, amikor a hatodik osztály sikeres elvégzése után ideig-óráig el kellett búcsúznia a további rendszeres tanulástól.

E négy esztendő alatt éveinek számát messze fölülmúló érettségre tett szert. Jó diák volt, könnyen tanult, tanárai szerették. Az iskolai feladatokon kívül szabad idejében irodalmi kérdésekkel foglalkozott, főként azonban a színház iránt érdeklődött. A láng, mely

Grác óta hevítette, nem lohadt le egy pillanatra sem, sőt csak szította tüzét az a körülmény, hogy ebben a német kultúrájú városban színház is volt. Alkalom szüli a tolvajt: Rákosi Jenő, amikor csak lehetett, elment csipegetni az édességből, amelyet egyszer megízlelt, ha pénze volt, amit kisebb diákok tanításával szerzett, pénzért, ha ebből nem futotta, statisztának jelentkezett, amikor még az az öröme is megvolt, hogy följuthatott a színpadra és közelebről láthatta azt a csodavilágot, amely őt megbabonázta. Ez persze, nem volt minden veszedelem híján, hiszen a diákjaik erkölcsére ügyelő derék bencés tanárok is el-el látogattak a színházba és ugyancsak nagy kellemetlenség származhatott volna abból, ha fölismerik a színpadon statisztáló fiatal diákot. Szerencsére nem történt semmi baj és Rákosi ezen fölbátorodva, rajongásában a színház iránt, még merészebb dologra is rászánta magát. Húsvéti vakációján, amit Bécsben tanuló orvosnövendék-bátyjával, Bélával töltött el, eljárt a Burg-színház előadásaira és letelven a szünideje, önhatalmúlag még egy héttel megtoldotta, csak hogy még néhány előadást meghallgathasson, bár ezzel megkockáztatta azt, hogy a szigorú szerzetesek esetleg beteszik előtte a gimnázium ajtaját. No de azért diák a diák, hogy megfelelő magyarázatot, kellő mentséget találjon, ha valami bajból kell kimásznia. És ez sikerült is neki.

A négy év, amit Sopronban töltött el, olyan volt, mint amikor a sötét éjszakával birokra kel az életéért küzdő nappal. Távolról derengett, a szemhatárról a napnak előre-küldött sugarai kémelve végigtapogatták a halványuló eget. Az osztrák uralom minden súlyosságával és fonákságával még megfeküdte a lelkeket, de évről-évre gyöngült, nem is annyira a maga jószántából, mint inkább azért, mert mindenki és elsősorban a fiatalság erejét és igazát érezve, fittyet hányt neki és szilaj jó kedvében nevetségessé merte tenni az osztrák elnyomók képviselőit. A Bécs közelségét mindig érző Sopronban különösen német volt minden, az utca, a kereskedelem, az oktatás. A bencés diákok, akik önképzőkört alapítva, lapot adtak ki, kénytelenek voltak ezt német nyelven megszerkeszteni, de már két év múlva az abban az időben stílusos *Korány* címmel magyar lappal szolgálták ki magyar önképzőkörüket.

Mint a tanulásban, úgy az irodalmi működésben és minden diákos csínytevésben is mindig az elsők közt volt. Maga mondta, hogy minden „jóra” kapható volt. Semmiből ki nem vonta magát, amit a szolidaritás megkívánt. És ha komolyan dolgozott, hogy önképzőköri írásaival kitűnjék, nem vetette meg a mulatozást, a táncot sem. Az önképzőkörben, amelyet a Rákosi Jenő életében néhány évvel később döntő szerepet játszó Hérics Nep. János vezetett, egy-egy novellával Rákosi két pályadíjat nyert: Kisfaludy Sándor összes munkáit hat kötetben és Csokonai Vitéz Mihály műveit hét kötetben. Ezeket a jutalmakat két kiváló tanár, Hollóssy Jusztinián és Lóskay Jeromos tűzte ki, mert ezek a nagy általánosságban inkább csak megfigyelő magatartással szemben, már komolyan érdeklődni mertek a magyar önképzőkör működése iránt. A soproni diákkorból származik – és éppen az irodalmi szárnypróbáztatások révén – Rákosi Jenőnek néhány olyan barátsága, amely később a férfikorban is nemcsak megmaradt, de egyre bensőbbé és meghittebbé lett. Így például Csukássy Józseffel, akivel egy ideig együtt is lakott, alapította később a Budapesti Hírlapot; Sopronban kötött szilárd barátságot érettségije idején a nála három évvel fiatalabb Dux Lajossal, a későbbi Dóczy Lajos báróval és a már említett Hériccsel, akit

Rákosi ismert már Kőszegről és aki, mint látni fogjuk, Rákosi pályájának egyengetésével kegyeletes hálát biztosított magának Rákosi szívében.

Az osztrák bilincs meglazulása egyre jobban érezhető lett. A diákok magyar ruhában, sarkantyús csizmában kezdtek járni, sőt nagy csapatban el mertek menni Cenkre, a döblingi nagy halottnak, Széchenyi István grófnak a temetésére. Nagyban járta ebben az időben a cylinderbeverés is. Az osztrák bürokraták kürtőkalapja, mint valóságos szimbólum, gyűlöletes volt a magyarok szemében és a soproni diákok szombat esténként mindig kerítették *néhány* cilindert, amit a fejükre tettek és *sétára* indultak *a város főutcáján, ahol* társaik a maguk és a városiak nagy gaudiumára bevették ezeket a kürtőkalapokat éppen akkor, amikor a helyőrségi parancsnoknak „Platzmusik”-ot adott a katonazenekar. Egyszer, amikor a szokottnál is hangosabb és eredményesebb volt ez a tüntetés, az a parancs jött Bécsből, hogy a „forradalmi” diákokat mind el kell fogni és be kell sorozni katonának. Egy tanáruk, Ramóczy volt a neve, mentette meg őket ettől a veszedelemtől, aki azzal a megokolással, hogy a diákok az ő joghatósága alá tartoznak és csak ő büntetheti meg őket, elszántan tiltakozott a bécsi parancs végrehajtása ellen.

A hatodik osztályba járt Rákosi, mikor hosszú idő után a bécsi színészek helyett végre magyar színtársulat jöhetett Sopronba. Hidasy Elek volt a társulat igazgatója és a társulat tagjain kívül pesti színészek is eljöttek vendégszerezelpni. Így például a szép és fiatal Prielle Kornélia is. A diákok mindennap ott voltak a színházban, minden tetszeti nekik, mindenért rajongtak és nem egyikük tarka képet szőtt a maga jövődő dicsőségéről. Ezek közt volt az akkor tizenhét éves Rákosi Jenő is.

A soproni bencés-gimnázium hatodik osztályának elvégzése után szüleinek megromlott anyagi viszonyai következtében abba kellett hagynia az iskolabajárását. De négy év múlva, 1864-ben újra ellátogatott Sopronba, ahol a két felső gimnázialis osztály átugrásával felsőbb engedelemmel érettségit tett a bencéseknel, akiknek gimnáziumán ma emléktábla hirdeti: *Itt járt iskolába Rákosi Jenő 1856-1860.* Ennek az emléktáblának a leleplezése nagy, mondhatjuk: országos ünnepen történt 1927 október 28-án. Az emléktábla létesítésének eszméjét Rákosi Jenőnek egyik volt és vele éppen egykorú iskolatársa, *Kugler Mihály* magyar államvasúti főmérnök pendítette meg. A leleplezés előtt a Bencésdiákok Soproni Szövetsége a gimnázium egyik iskolatermében ünnepi közgyűlést tartott, amelyen sok üdvözlő beszéd és méltatás után Rákosi Jenő a diákság és a közönség zúgó éljenzése közben fölment a katedrara és általános figyelemben beszédet mondott soproni diákeveiről. Ez a közvetlenségével ragyogó, kedves visszaemlékezés, amely mert Rákosi Jenő élete egyik fontos mozzanatának, tanulóveinek és a sors forgandósága következtében megkésett érettségijének ismertetéséhez tartozik, álljon itt egész terjedelmében.

„Ilyenkor azt szokás mondani, így kezdte, hogy meg vagyok hatva. De én igazán meg vagyok hatva. Mikor az imént a kis diákokat magam előtt láttam térdelni a templomban, sajátmagamat láttam. Az írói pálya legszebb sikere az, amit a pedagógusok az iskolakönyvekbe raknak. Ez halhatatlan, mert az örök könyvbe, a gyermeki agyvelőbe, a gyermeki szívbe vésődik. Most az iskolakönyvben még nem vagyok benne, de rákerülök az iskola falára. Ez talán még nagyobb szó. Mert hisz minden iskolakönyvnek megvan az a kellemetlen íze, hogy meg is kell tanulni, ami benne van. De a falon, ha akkor nem is,

mikor bemennek, de mikor kijönnek a diákok, jókedvűen fogják olvasni a nevemet és kiáltják majd néha feléje: szervusz Rákosi! Tele vagyok érzésekkel, bocsánatot kérek hát, hogy rapszodikus vagyok.

Mikor én ebbe az iskolába jártam, szinte sötétségben volt az ország; csak suttogva beszélhettünk a jobb korról. Ma, mikor a főigazgató úr lélekemelő beszédjét hallottam, füleimbe az én volt tanáraink szava csendült. Halandók vagyunk; én mint zászlóvivő elől fogok járni a halálban és nyugodtan. Egyénileg meghalunk, de egy szerzetes-rend halhatatlan, a szelleme örökké él. Hollóssy Jusztinián, Matuskovics Polikarp szelleme beszél a direktor úr szavaiban. A Himnuszt, Szózatot nem lehetett akkoriban énekelni. Az iskolában a törvény rendelete szerint nem beszélhettünk a magyar szenvedésről. De mikor az előadásnak vége volt, itt is, ott is csendes szobájába hívott egy-egy tanárunk és ilyenkor a lelkünk megtelt a szép, a nemes, a jó egységével, harmóniájával, melyet a bencés atyák belénk csöpögtettek. Van sok reminiscenciám ebből a korból. Egyet-kettőt elmondok.

Volt egy mogorva tanárunk, Matuskovics Polikarp, félelmes ember volt, mint a gesztenye, szúrós, tövises, nehéz hozzáférni, de aki hozzájut, nemes magot talál benne. A hatodikban Homerost fordítottuk. Egy nap senki sem készült el. Az öregnek az volt a szokása, hogy könyve mögött kiszemelte magának óra elején azt, aki fennhordta a fejét és azt kiszólitotta. Elhatároztam, hogy ma feláldozom magamat az osztályért. Mikor benézett, a fiúk mind lebuktak, én fenntartottam a fejem. Kihívott. Az első sort közösen lefordítottuk; tovább nem tudtam. Mit csináljak? A következő kérdést intéztem hozzá:

– Achillesnek ellenségei a görög fejedelmek; nem is ül hozzájuk tanácskozni és mégis nevelője és legjobb barátja, Nesztor leül Achilles ellenségeivel. Hogyan lehet ez?

A tanár rám nézett, azután annyit mondott:

— Barátom, ha magának ilyen kérdése van, akkor maga rossz hazafi.

Meglepődtem.

— Miért?

— Mert legyen Nesztor ezerszer barátja Achillesnek, a haza üdve minden barátnál előbbrevaló.

És beszélt a hazaszeretetről az egész órán át. A feleléstől is megmenekültünk. Ez az igazi hazafiság volt, nem olyan, mint sok emberé ma, melyet az utcán árulnak és mentül hangosabban árulják, annál léhább portéka.

Az öreg ember szívesen időzik ilyen emlékeinél. A jövő – ködfátyol. Az élet küzdelme, hogy az ember keresztül menjen ezen a ködfátyolon. Az öreg ember már hátranéz. Tudja, hogy a ködön túl már csak egy rövid utazás várja. A fiatalember a ködgomolyagban különös formációkat lát, belerajzolja fantáziájának minden képét és csak előretör. Én nem rajzolok a ködfüggönyömbé reménységeket, gyönyörködöm a mögöttem elterülő vidékek szépségében, melyek közül a diákkoromé volt a legszebb. Mindenki így van ezzel. A világ összes diákjai és tanárai mindig egyformák voltak. A diák sohse gondol arra, hogy belőle professzor is lehessen, a tanár sohse gondol arra, hogy ő diák is volt. Amíg diák az ember, úgy van, mint akinek egy nagy hegyre kell feltörnnie, melynek oldala tele van kígyókkal, békákkal; mire felér és visszatekint, nem lát mást, mint kék verő fényt, szép színeket.

Az érettségire már mindenből elkészültem. Egyedül a vallástan nem ment a fejembe. Felmentem a jó Witzmann Gyula tanáromhoz, hogy jelöljön ki néhány részt, amit megtanuljak. Bizony nem tette meg. Másnap érettségire készültem menni, újra kezembe vettem a vallástankönyvet, hogy lapozzak benne, nem ment sehogyan. Mérgemben a könyvet az asztalra csaptam. Kinyílt egy helyen, ahol egy hosszú csillagot láttam. Kíváncsi lettem. A textus mellett egy nagyon szép legenda volt leírva. Egészen beletemetkeztem. Az érettségi első tárgya a vallástan volt. Kérdezi a professzor a tételt. Erről egy-két szót beszéltem és valahogy kapcsolatba hoztam a reggel olvasott legendával. Ez Kádas Rudolfnak, az akkori főigazgatónak, az Isten nyugosztalja a halóporában, annyira tetszett, hogy egy elragadtatott „satis bene, valde bene” (elég jó, nagyon jó) kiáltással véget vetett a további felelésemnek. Az érettségi után felmentem Witzmann tanár úrhoz, aki bár nem jelölte ki, mit fog kérdezni, de megígérte, hogy előre megmondja az írásbeli eredményét. Háromra voltam kíváncsi: Pallavicini örgróféra, Szalayéra, a Nemzeti Múzeum későbbi igazgatójára és az enyémmre. Az enyém bonus (jó), a másik kettőé laudabilis (dicséretes).

— Itt baj van, tanár úr, – mondtam, mikor ezt meghallottam.

— Mi a baj?

— Lehetetlen, hogy az én dolgozatom rosszabb legyen, mint az a kettő.

— Miért?

— Mert azokat is én csináltam.

A professzor úr nem jött zavarba:

— Hja, ez az Isten büntetése.

— De bizony nem itt avatkozott be az Isten ujja, hanem a religio-vizsgán.

És elmondta neki. Nem szólt egy szót sem. Ilyen kis dolgokkal világossá lehet tenni azt, hogy miért látja szépnak az ember a múltat, miért nézi barátsággal a fiatalokat. Az öreg az élethez való ragaszkodásában nem találhat szebbet, mint hogy csatlakozik a múltjához, hirdeti annak soha nem hervadó szépségeit. Nagyon, de nagyon köszönöm ezeket a szép napokat és kérem az Istent, adjon még néhány napot, hogy önöknek ezeket megháláljam.”

Vége volt hát a soproni diákéletnek, amelyben Rákosi jól érezte magát, de tétován állt a jövővel szemben. Az, hogy a színházat szerette és hogy irodalmi dicsőségre vágyott, ebben az időben még nem alakult ki erős akarattá is annak elérésére, mert ha szeretett volna író vagy nagynevű színész lenni, máskor papnak szánta magát vagy katonának óhajtott beállni. Maga írta, hogy nyári hajnalokon könyvvel a kezében „lelkésznek tanulva” bejárta a város környékét, de megtörtént vele az is, hogy utcahosszat kísérte a katonát verbuváló huszárokat, azt remélve, hogy rajta is megakad a szemük és fölcsaphat katonának. Hogy lelkésznek is készülődött, nem vált kárára és hogy a verbunkos huszárok nem felejtették rajta a szemüket, az ország hasznát szolgálta. Útját, amelyen haladnia kellett, gazdasági foglalkozása idején, amelyet három év után elcsapott magától, ismerte föl és amikor újra Sopronba jutott, hogy érettségit tegyen, már megtette az első lépéseket a forrás felé, amelyből ihatott dicsőségszomjának csillapítására.

Gazdálkodás Somogyban

Rákosi Jenő Somogyban két helyen is foglalatzkodott a gazdálkodás terén és pedig Lengyeltótiban, majd nem sok megszakítással, később Öreglakon is. Amott gazdasági gyakornok volt, itt pedig írnok. Összevissza három évig járta az erdőt-mezőt és végezte lelkiismeretesen mindazt a dolgot, amit ilyen fiatal, gazdasági elméleti ismerettel nem rendelkező emberre rábízták. És noha a gráci két színházi előadás egészen megmámorosította volt, mégis egy műkedvelői előadás, amelyet a gazdasági gyakornok magakomponálta darabokkal tisztartójának nevenapján rendezett, fordította a fiatal Rákosi lépteit igazi rendeltetése felé. Ami akkor vele történt, tragédiának is mondható; ami bántotta, még az öngyilkosság gondolatának is helyet adott lázas agyában. Az ifjúság általában kacérkodni szokott a halállal, amikor már nem gyermek, de még nem is férfi és nem talál megnyugvást, kielégülést abban, amivel éppen foglalatzkodik. Ábrándokat kerget az egyik, akinek az ábránd mindvégig az is marad, míg a másik tüskén-bokron át valósággá tudja kényiszíteni ábrándjait. Rákosi Jenő ezt tette.

A gimnázium hatodik osztályának elvégzése után Somogyba, Zichy Nep. János lengyeltóti uradalmába kellett mennie gazdasági gyakornoknak. Gazdasági csapások vagyoniak tönkretették atyját, akinek még sok gyermeket kellett iskoláztatnia és ezért helyesnek találta, hogy Jenő fia maga gondoskodjék magáról és egy-két év múlva állásba jutva, kisebb testvéreit is segíthesse. Pedig az ő apja is úgy volt, mint a legtöbb szülő: nem óhajtotta, hogy fia az ő mesterségét tanulja ki és folytassa. Manapság sem a leggyakoribb eset, hogy orvos lesz az orvos fia, vagy a csizmadiáé csizmadiá. Csak akinek jól megy a sora a maga foglalkozásában, engedi meg, hogy a fia is abba üljön bele. Rákosi Jenő apjának pedig nem ment jól a sora.

A nyári vakációt otthon töltötte, azután októberben a lengyeltóti uradalomba küldték gyakornoknak, amit előre biztosított neki anyai nagybátyja, a Jankovich-uradalmak tisztje azzal, hogy egyszersmind a lengyeltóti tisztartónak két fiát előkészíti az iskolázásra. A tisztartó, Perlaky József és egész házanépe nagyon megkedvelte a fiatal gyakornokot, akit szinte családtagnak tekintett. Rákosi Jenő hasznossá tudta magát tenni, a két fiúval korrepetált, táncolt és társasjátékokat rendezett, a Pesti Naplóból fölolvasta a már együttülő országgyűlésen elhangzott beszédeket és részt vett a megyegyűléssel, követválasztási mozgalmakkal együttjáró összejöveteleken, amelyeket a tisztartó lakásában tartottak. Nem panaszkodhatott: a munkája nem volt túlsók és a falusi élet minden kellemetességéből és vidámságából kivehette a részét. „Titulus bibendi” mindig akadt, igazi és mondvacsinált. Búcsú, vásár, ahová el kellett menni, házszentelés, keresztfelszentelés, ami nem esett meg bál és vidám mulatozás nélkül, volt bőven és Rákosi Jenő a mulatozásban is kitétt magáért. Volt úgy, hogy végigtáncolt egyfolytában három éjjelt és mindeniket más helyen. A kocsi mindig készen állt mulatók körútra. Egészen véve vidám volt az élete Somogyban. Emellett sokat látott a népeletből, ami neki új volt, megismerte a magyar ember gondolkodásmódjának eleddig neki ismeretlen fordulatait, a paraszt esztét és ravaszságát, a ter-

mészét sok csodáltnivaló szépségét és mindez erősen megmaradt az emlékezetében annyira, hogy öregebb korában, amikor már learatta hírének-nevének minden színes és illatos virágát, nagyszerűen tudta applikálni egy-egy élményét. A régimódi törvénykezésről például alkalomadtán szerette elmondani a következő történetet.

Baán Gazsi főbíró, aki időközönként bejárta kerületének minden faluját, hogy törvényt lásson, magával vitte egy ilyen körútjára. Kiszálltak egy faluban, ahol a főbíró elé állítottak egy legényt. A főbíró rászólt:

— No, Ferkó, hát veled mi van?

— Megkérem alássan a főbíró urat, ne tessék sokat kérdezni, hanem csak tessék rámveretni a huszonötöt. Rászolgáltam.

Hosszas nógatásra és bátorításra vallani kezdett a legény.

— Megkövetem alássan a tekintetes főbíró urat, ez a Gárgyán Ferenc, aki jó módú ember, a győriki vásárral egy nagy darab kúsót hozott haza. No, mondok, van ez akkora, amekkorát én sose tudnék venni, a Gárgyán szomszéd pedig, ha én aztat, akit hozott, el tudnám nélkülözni a kamarájából, könnyen vehetne magának másikat. Osztán éccaka be is másztam a kamarájába és kiemeltam a nagy darab sót. Nehéz volt nagyon. Tessék hát kiszabni rám azt a huszonötöt, mert keservesen megszolgáltam.

— Hogy-hogy?

— Hát kérem átoszággal, beleizzadtam, míg a kis ablakon kiségittem, meg a kerítésen is átcipeltem. Hogy osztán megvirradt, majd hogy hóttra nem váltam, mikor megláttam, hogy nem a kúsót hoztam el, hanem a szomszédék káposztáskövet. Ekkora csúfság még nem esett meg rajtam, tessék hát ideadni azt a huszonötöt.

A főbíró a legkomolyabb arccal mondta ki az ítéletet:

— Fekete Ferkó, töredelmes vallomásod ér nekem annyit, mint a huszonöt. De vigyázz, mert ha még egyszer akármiért elibém kerülsz, nem huszonötöt, hanem ötvenet méretek rád. Most pedig vidd vissza Gárgyánéknak a káposztáskövet.

Ennek az élményének a tanulságát így vontta le: Ez primitív jogszolgáltatás, de praktikus, olcsó, gyors és lehetővé teszi, hogy bölcs salamoni ítéleteket lehet hozni és az egyszerű nép jobban megérti, mint a mai sok írással, sok körülményességgel és sok ügyvéddel járó kriminális prakszist. A modern liberalizmus parancsolta, hogy a közigazgatást el kell választani a bíraskodástól, hogy az európai jogelvek alapján kell megépíteni a magyar jogállamot és így tovább. De azt gondolom, ezt nem így kellett volna csinálni, hogy egyszerűen eldobunk minden régít és helyébe tesszük a modern intézményeket, ahogy itt-ott Európában vannak, hanem úgy, hogy a régít lassan fejlesszük, alakítsuk, egészítsük ki és alkalmazzuk a nép viszonyaihoz, jogi érzületéhez, gondolkodásához és mindennemű állapotához.

Somogyi élményével szégyenítette meg egy éjjel a szerkesztőségben a rendőri riportert, aki az ő „szakrovatjára” hivatkozva, tiltakozott az ellen, hogy bárha összetorlódott a munka, tőle egy képviselő országgyűlési beszédének alapos megrövidítését kívánják meg. A tiltakozás és pörlekedés leghevesebb pillanatában lépett a szobába Rákosi Jenő.

— No, mi az, min veszekednek?

És amikor megtudta az összekoccanás okát, szép szelíden ezt mondta a rezonáló munkatársnak:

— Amikor én Öreglakon gazdasági írnok voltam, megfordultam a vasadi pusztán is, ahol azt újságolta nekem a juhászgazda, hogy itt vannak Patkó Pistának, a félelmetes rablónak emberei és enni, inni kérnek. – Vágjon le nekik egy birkát és küldjön a faluba borért, – adom ki az utasítást és ezzel már indultam is hazafelé. A betyárok üldözésére akkoriban néhány vadászszázad volt Zalában és Somogyban. Hazamenet találkoztam egy vadászpattallal és figyelmeztettem, hogy Patkó Pista most ott van a vasadi pusztán, ha meg akarják fogni, hát most megfoghatják. A vadászok összesűgtak, tanakodtak és végre ezt mondta a vezetőjük:

Vasad? Sajnálom, de Vasad nem tartozik a mi revirünkbe. ⁴

Ezzel meg is fordultak és mentek haza, Somogyvár felé. Hát maga is úgy van, mint az osztrák vadászok: sajnálja, de az országgyűlési beszéd nem tartozik a maga revirjébe.

De bármilyen jó dolga, vidám élete volt is és bármennyire megbecsülték a gazdaságban, ahol már fontosabb dolgokat is rábíztak, mégis valami megmagyarázhatatlan elégedetlenség kezdte emészteni. Ekkor szállta meg olykor az öngyilkosság gondolata, amelyet úgy kergetett el magától, hogy írogatni kezdett. Verseket jámbusokban, elbeszélést, szatírárt a környezetéről és más egyebet. Érezte, hogy nem gazdatisztnak született és bántotta, hogy igazi vágyait ez az élet és hivatás nem elégíti ki. Írt és írt magának, a fiókjának, majd gyakornok-társainak, akik megpróbálták az ő példájának követését, míg végre elhatározták, hogy a tisztartó nevenapján műkedvelő előadást rendeznek. Most azután elemében volt. Két darabot írt erre az előadásra. Az egyiket versben: *Jön a horvát*; a másikat: *Patkó Pistá-t*, prózában. A darabok szerepezését, betanítását természetesen lángoló buzgalommal maga végezte, az ebédelőben ő rendezte be a színpadot és a nézőteret és nem volt az az ágyterítő, régi ruhafoszlány, színes papiros, ruhaszárító-kötél, spanyolfal, szőnyeg és rúd, amit föl nem használt volna. Az előadás fényesen sikerült. Mindenki boldog volt és megelégedett, de ez az előadás véget is vetett Rákosi lengyeltóti dicsőségének.

A tisztartó, aki – mint említettük, – nagyon megkedvelte Rákosi Jenőt, egy szép tavaszi napon lóháton hazafelé tartva a gazdaságból, találkozott Rákosival, aki vadrózsával fölvirágozva magát is, meg a lovát is, dolgavégeztével szintén hazafelé lovagolt. És a tisztartó akadozva, kelletlenül, mint akinek nehezére esik a vallomás, elmondta Rákosi Jenőnek, hogy a minap nagyon megdicsérte a gróf előtt, milyen ügyes mindenben, milyen érdekes darabokat írt és milyen kitűnő előadást rendezett, mire a gróf minden várakozása ellenére ezt mondta:

— Hát akkor miért nem lesz az a fiatalember *komédiás*?

A tisztartó mindezt elmondván, hozzáfűzte:

— Barátom, *itt* magának nem lesz jövője.

Rákosi Jenő azonnal elhatározta, hogy elmegy, otthagyja Lengyeltótit. Mit fog csinálni, hol fog megtelepedni, arra nem is gondolt. Fogta a cókókját és egyelőre elment Mocsoládra, a Bárány-családhoz, amelynek fia, Sándor, neki kollégája volt Lengyeltóti-ban, de onnan már előbb eltávozott, mert folytatni akarta iskoláját és ebben az időben még otthon volt.

Mocsoládon néhány hetet töltött el, azután Buzsákra ment anyai nagybátyjához, Vogel Józsefhez, aki ott kasznár volt Jankovich József birtokán. Innen is hozott magával és eltett emlékei közé egy axiómát. Vogel József felesége nagyon szerette a kávé és ha a fiúk valahonnan vendégségről jöttek haza, mindig megkérdezte, hogy milyen volt a kávé. És ha a fiúk, hogy kedvében járjanak, csak azért is mindig leszólták a más kávéját, a nagynéni ezt mondta:

– Gyerekek, a jó kávé minden bolond meg tudja inni.

Rákosi Jenő elég gyakran ismételte ezt az életfilozófiát. Mocsoládon időzése alatt híre jött, hogy a földesúr kinevezte Krizsanics földbirtokost gazdasági inspektorának. Rákosi azonnal levelet írt neki és alkalmaztatását kérte. Hamarosan megjött a válasz: menjen az öreglaki gazdaságba Klaser kasznár mellé írni. Rákosi rögtön el is foglalta új hivatalát. A gazdája, a családja – két eladó lánya volt otthon, – meg Rákosi Jenő ellátása is teljesen elűtött és pedig kellemetlenül ütött el a fiatal gazdasági írnok minden eddigi környezetétől. Kevés műveltségű volt mindannyi. Rákosi egyhangúnak találta a foglalkozását, de úgy segítette magát, hogy míg például a cséplésre fölgyelt, leült és verset írt, amit beküldött Jókai lapjának, az Űstökös-nek. Néhány meg is jelent Kappan Marci aláírással. Mikor nagyon elunta magát, átrándult a nagybátyjához Buzsákra, ahonnan ha vendég érkezett, át is üzentek érte az egy óra alatt gyalogszerrel megjárható Öreglakra. Ebben az időben esett meg Rákosival a következő kaland:

A boglári vasúti állomás tisztjei aratás idején bált rendeztek. Rákosi Jenő principálisa nem szabadulhatott a gazdaságból, de meg inkább csak a házi-murit kedvelte, megbízta tehát Rákosit, vigye el a két leányt a bálba, jól vigyázzon rájuk és gondoskodjék táncosokról. Rákosi mindezt nagyszerűen teljesítette is és virradatkor, amikor a bálnak vége lett, a két kisasszony visszavonult a nagyvendéglőben bérelt szobájába, hogy egyet aludjék a hazaindulás előtt. Rákosi meg ezalatt leült az egyik asztalhoz egymagában – búsulni. Egyszerre csak egy borotvált arcú idegen úr telepedett le az asztalához és mindjárt szóba elegyedett vele. Vallatni kezdte és Rákosi elmondta, hogy verset is ír, sőt házi használatra írt már színdarabot is. Az idegen jóakarátú tanácsokat adott, hogyan kell darabot írni, azután eltávozott, hogy beutazza a Balatont. Rákosi hazaszállította kisasszonyait és egészen elfelejtette a reggeli találkozást, amelynek a folytatását így beszélte el:

— Én már pályafutásom derekán voltam, amikor egyszer együtt ültünk Csiky Gergellyel, a fényes sikereket elért drámaíróval. Beszélgetünk egyről-másról, múltról, jelenről, pályakezdekről s ő hirtelen fordulattal ezt mondja:

— Mikor még teológiai tanár voltam Temesvárott, egy reggel reggelihez ültem s kezembe veszem a pesti újságokat. A szemem egy cikkre esik, amelyet mohón átfutok és izgatottan földhöz vágom az újságot ezzel a szóval: Teringettét, az a somogyi írnok elejbém vágott!

Én meglepődve nézek rá és ő folytatja:

— Nem emlékszik arra a reggelre, bál után, a boglári vendéglőben egy balatoni turistával beszélgetett, aki magát kioktatta a drámaírás titkairól? Én voltam az a turista. És az újságban, amelyet meglepetésemben a földhöz vágtam, az volt, hogy Rákosi Jenő

egy *Aesopus* című darabjával nagy sikert ért el a Nemzeti Színházban. Én pedig még mindig itt vagyok s el se kezdtem a drámaírást.

Rákosi ehhez hozzáfűzte azt is, hogy Csiky Gergellyel sohasem volt valami jó viszonyban. Azt lehet mondani, hogy amikor Csiky a balatoni találkozásról szóló ezt a visszaemlékezést elbeszélte, akkor expiálták viszonyuk ridegségét.

Az öreglaki gazdálkodás még kevésbé elégítette ki, mint a lengyeltóti. Ott legalább szerették, kedves emberek közt élt, méltányolták irodalmi buzgólkodását és szabad folyást engedtek neki és ennek csak a földesúr célzása a komédiásra, vetett véget; itt Öreglakon azonban a környezet untatta és terhére lett a foglalkozása. Erősebben, mint bármikor, elfogta a vágy, hogy lerázza magáról a bilincset, amelyet kényszerű foglalkozása rak tehetőségének szabad érvényesülésére és elhatározta, hogy török-szakad, elmegy Pestre. Volt még valami kukoricája, bora, eladta és kapott érte hatvan forintot. Pár hét múlva szinte megkönnyebbülve, készen állott az útra. A szüleinek nem mert szólni, hanem átment Buzsákra és megkérte a nagybátyját, aki nem ellenezte az elhatározását, hogy ő értesítse majd az apját. Ezenkívül még csak egy embert értesített, a már Pesten lakó volt iskolatársát, Hérics Jánost, akinek levelet írt, hogy jön. Mi lesz, hogy lesz, nem tudta, nem is gondolt erre, csak azt tudta, hogy el kell mennie. A birtokon mindenkitől elbúcsúzott és Bogláról a vasút egyik harmadosztályú kocsija csakhamar Pest felé rázott egy huszonegy éves fiatal embert, aki a dicsőséget kergette. Maga így értékelte később a somogyi éveket:

– Csak azóta tudtam meg, milyen gazdagon távoztam én Somogyból: életet, társadalmat, embereket, alakokat és nagyon hasznos mezőgazdasági ismereteket hoztam magammal egy láthatatlan tarisznyában, melyet a Gondviselés akasztott a nyakamba. Mindnek hasznát vettem, mind kamatozott nekem, nem a szó közönséges értelmében. A három évi somogyi gyakorlat nélkül sok minden nélkül maradtam volna én, maradtak volna írásaim, amit gyakran dicsértek az emberek bennem is, írásaiban is.

Az ígéret földjén

Amikor Rákosi Jenő az öreglaki rögöket tapodta, azt a fásultságot, amellyel kényszerű gazdasági munkáját a neki nem kellemes környezetben végezte, főként Walter Scott műveinek olvasásával enyhítette. Édesanyja könyvtárából került hozzá az egész Walter Scott. Lehetséges, ámbár nem valószínű, hogy abban az időben a nagy angol költőnek és írónak valami jó életrajzát olvasta; de akár olvasta, akár nem, ez aligha lehetett volna nagy befolyással arra a hasonlóságra, amely Walter Scott és Rákosi Jenő elvei és gondolkodása tekintetében szembeötlik. Rákosi, amikor a maga drámaírói működését összehasonlítja a Csikyével, ezt mondja:

– Neki a drámaírás voltaképpen a polgári foglalkozása lett, mert a színpad volt a-főjövendelme. Nekem ellenben csak parádéslovam volt, melyen exkurziókat tettem. Ő a közönségnek írt színdarabokat, én magamnak írtam. Én a Múzsába voltam szerelmes, ő a közönségbe.

Rákosi Jenőné,
jászberényi Kalmár Lenke

És Walter Scott egy alkalommal így nyilatkozott:

– Elhatároztam, hogy az irodalom a botom lesz, de nem a mankóm és hogy amit irodalmi munkával szerzek, azt hacsak lehet, nem fordítom a rendes kiadások fedezésére.

Amikor már az *Aesopus* nagy sikere után, Rákosi Jenő újságíró lesz, ehhez az angol nyilatkozathoz még meglepőbb hasonlatossággal mondja:

– Eltökéltem magamban, újságíró leszek, de mit mint író alkotnom sikerül, az kenyértől, pályától, mindentől független maradjon.

Es Walter Scott állhatatosságához hasonlít az a bámulatos szilárdsága is, amellyel a mindernapi kenyér megkeresésének gondja mellett munkálta kitűzött célját, az írói dicsőséget. Mert igaz ugyan, hogy neki Pest az a mágnes lett, mely hatalmas erővel vonzotta magához és hogy az ígéret földjét sejtette benne, ahol megismerkedhetik az irodalmi körrökkel, de bizony keserves napok várták az ígéret földjén. Walter Scott életének egyik legkülönösebb vonása az, hogy irodalmi pályafutásának leghatásosabb időszakában idejének jórészét hivatásbeli köteleességek teljesítésére kellett felhasználnia. És mit szóljunk Rákosi Jenőről, akit felkapott az ország, magasztalt a sajtó, de órákat kellett adnia, hogy megélhetése legyen, ügyvédbojtár lett és elment újságírónak, holott az újságírást akkor valósággal lenézte, mert nem látott benne semmi irodalmat.

Kockát rázott, amikor Pestre jött és megvolt az a lehetőség is, hogy vakot vet. Ha nem így történt, az nem csupán az ő kiváló tehetségének, nagy szorgalmának az eredménye, hanem megsegítették ebben a körülmények is. Az életét kialakító egyik ilyen körülmény például az volt, hogy barátja, Hérics János, aki a budai pályaudvaron várta, mindjárt megmondta neki, sőt szinte ráparancsolt, hogy valamiképpen végezze el a még hátralevő VII. és VIII. osztályt, tegye le az érettségét, iratkozzék be a egyetemre jogásznak és közben majd elválík, rámosolyog-e az írói dicsőség.

Nyár elején, a többi utas sokaságában, egy nyurga, sápadt fiatalember is kifelé iparkodott a Déli-vasút pályaudvaráról. 1863-at írtak. A napot nem tudjuk. Nem emlékezett már életének e fontos dátumára Rákosi Jenő sem, aki szerette elbeszélni, mi volt első impressziója, amikor a magyar vidék tiszta levegőjét fölcserélte a nagyváros porosabb levegőjével. Ez az első benyomás számára nem volt kedvező: német várost talált itt. A legelső szavak, amelyeket hallott, a bérkocsisnak egyik társához intézett következő figyelemztetése volt: *fahr firi, taz i auszi kan!* (hajts előre, hogy kijuthassak!). Majd megütötte a fülét a sok *strókáf, fensztamó, rájpszond*.

Aki gyerek ma felnő, nagyokat multhat ezen a három furcsa szón, de lehet, hogy a férfikorban levők közül is nagyon sokan csak homályosan fognak visszaemlékezni arra az időre, amikor hangos kiáltozással ezek a szavak sértették az ember fülét. Soroksárról, Budakesziről és más sváb vidékekről beruccanó polgártársaink, a liptói meg a trencsényi hegyek kis falvaiból vándorútra kelt nagykalapos tót atyafiak voltak a terjesztői. Amazok szalmát kínáltak a *stókáf*-kiáltással, kőport ajánlottak a háziasszonyoknak a *rájpszond*-dal, ezek pedig, noha németül még kevesebbet tudtak, mint magyarul, öblös hangon, jól elnyújtva kiáltozták minden ház udvarán, hogy itt van a törött ablakok megjavítója, a derék üvegestót, a *fensztamó*. Érdemes elgondolkozni azon, mily csodálatos változással lett a *strókáf*-ból *szalmát vegyenek!* a *fensztamó*-ból *oblatkot csinyanyi, oblakoót!* és a

rájpszondból *kőport vegyenek!* És ezen elgondolkozva, ha végigkísérjük élete munkáján Rákosi Jenőt, lehetetlen meg nem látnunk, hogy e nagy és örvendetes változás megteremtésében jelentékeny része van neki, mint költőnek, mint újságírónak és mint színházigazgatónak.

Fanatikus volt mindig mindennek, ami magyar. Ezt hirdette nem csak írásaiban, de beszélgetés közben is vallotta. Elbeszélte, hogy a város németiségének látása nagyon elszomorította és akkor, noha szegény fiú volt, odaadta az utolsó hatosát egy utcai koldusnak örömeiben, mert a koldus magyarul szólította meg.

Pestre érkezvén, első dolga volt a kimagyarázkodás Hérics Jánossal szemben, ennek úri-utcai (ma Petőfi Sándor-utca) lakásán. Ez a Hérics János jogász volt, később fölvette apósa nevét is és mint Hérics-Tóth János, kúriai tanácselnök lett Budapesten. Ő járt el Rákosi Jenővel mindenüvé, ahol fölvilágosítást és útbaigazítást remélhettek arra nézve, hogyan lehetne mennél hamarabb érettségit tenni és addig is be lehetne-e iratkozni az egyetemre.

Jártak az egyetemen, fölkeresték együtt a piarista-gimnázium igazgatóját és a felvilágosítások mindenütt kedvezőek voltak. Rákosi elhatározta, hogy szót fogad Héricsnek. Most már az volt hátra, hogy valamiképpen elmondja a szüleinek is, akik elől valósággal megszökött, hogy mire határozta el magát. Elutazott hát hozzájuk abban a biztos tudatban, hogy Vogel József, akit erre megkért, szolt már a dolgról az apjának, amint megígérte volt. Ámde nem tette és Rákosi, mintha fejbeütötték volna, amikor apjával szembenállva, ez a párbeszéd fejlődött ki köztük:

- Hát te hogy kerülsz ide? – kérdezte a látásától meglepett apa.
- Eljöttem, – felelte Rákosi Jenő nem éppen bátorsággal.
- Eljöttél... Honnan jöttél el?
- Somogyból. Most Pestről jövök. Jóska bátyám nem írta meg?
- Nem, semmit sem írt.

Kénytelen-kelletlen Rákosi Jenőnek kellett mindent bevallania. Elmondta az érettségizés tervét, az egyetemi tanulmány elhatározását is, ami mind annál nehezebben ment, mert az apja csak hallgatta, de egyetlen szót sem szolt, ami esetleg megkönnyíthette volna a beszámolót. Egy fagyosan hallgató apa és egy könnyekben úszó anya: valóban nem a legjobb biztatás egy szüleit szerető fiatalembernek. Az apja végre ezt mondta:

- Én már azt hittem, a te jövőd rendben van. S most... ..

Ezzel ott is hagyta. Az apja ekkor szolgabíró volt. Bár nem volt jogi képzettsége, Skublics zalai főispán a provizóriumban megtette őt szolgabírónak és anyagi helyzetének e néminemű javulása könnyebbé tette neki a belenyugvást fiának elhatározásába. Később ezt kérdezte tőle:

- És mi akarsz már most voltaképpen lenni?
- író akarok lenni.
- Hát kenyér az, ma Magyarországon írónak lenni?
- Hát Jókai? – vágta oda büszkén a nagyratörő ifjú.

Az apa erre már nem tudott mit felelni, de amikor a fia útra készülődött, huszonöt forintot dugott a zsebébe, kocsin elküldte Pápaiig, onnan Jenő fia postakocsin folytatta

útját Győrig, azután hajón Pestig, ahol Dobránszky Adolf helytartótanácsos, kihez mint ismerőséhez, az apja levelet adott át neki, elintézte az érettségi dolgát, még pedig úgy, hogy a helytartótanács megengedte neki az érettségi vizsgálatot a VII. és VIII. gimnáziumi osztály átugrásával. Az ősszel aztán Rákosi mint rendkívüli hallgató beiratkozott a jogi egyetemre és készülni kezdett az érettségire.

Közben természetesen írt, komponált és ismerkedni kezdett irodalmi körökkel. Az apja az első évben havi húsz forintot küldött neki. Rákosi Jenő nagyon komolyan vette minden dögát: járt az egyetemre, készült az érettségire és ha akadt óraadás, azt is vállalta. Közben belefogott első tragédiájának megírásába. A címe ez volt: *V. László*. Az első, aki ezt láthatta és már kész felvonásait elolvashatta, Hérics János volt, aki már-már taniaskodni kezdett, lesz-e egyáltalán író a barátjából. Egyszer ugyanis szemrehányást tett neki, hogy nem dolgozik, hogy csalódott benne, mire Rákosi Jenő védekezésül átadta neki az *V. László* kész felvonásait:

– Tessék, ha érdekel, olvasd el.

Rámutatott arra is, hogy érettségire készül, jogot hallgat, tehát nincs ok a szemrehányásra. Hérics persze kiengesztelődött, elolvasta a tragédiát, el volt tőle ragadtatva, egyes részeit megtanulta és ezeket idézgette is.

Néhány héttel az érettségije előtt Rákosi Jenő elutazott Sopronba, ott jelentkezett a gimnázium igazgatójánál, aki kérésére megengedte, hogy az érettségig még hátralevő időben a VIII. osztályban az előadásokat hallgathassa. Ez meglehetősen könnyítés volt Rákosinak, aki még itt is tovább dolgozott az *V. László* tragédián a szállásán, amely egy öreg kertésznél, bizonyos Lipkovicsnál volt. Ez a Lipkovics uradalmi főkertész volt Ötvösön, amikor Rákosi Jenő apja ott tisztartó volt. Most Sopronban élt és kertészkedett egész családjával. Rákosi nála jelentkezett, a régi ismeretség és emlékek révén szíves fogadtatásra is talált és az öreg kertész meghívta őt vendégének az egész időre, míg Sopronban tartja a dolga. Azt lehet mondani, hogy Rákosi itt „ágyrajáró” volt. Szobája ugyanis nem volt, hanem csak ágya az első szobában, ahol az öreg kertésszel együtt aludt. De mint igénytelen fiatalember, hamar beletalálta magát új helyzetébe, szorgalmasan tanult és éppen olyan szorgalmasan dolgozott az *V. László* jámbusain. A darab el is készült még az érettségi előtt és néhány nap múlva Rákosi Jenő az érettségit is sikeresen kiállotta. – A soproni tanárok, – beszélte el Rákosi Jenő – és különösen Kádas Rudolf kerületi főigazgató, elég könnyűvé tették a dolgot.

Az érettségi után vakációzni hazament Ukra.

V. László és Aesopus

Az érettségivel nagy tehertételtől szabadult meg Rákosi Jenő, aki otthon már csak irodalmi ambíciójának kielégítésével foglalkozott. Kész tragédiáját, az *V. László*-t szépen lemásolta, mert ettől az első darabtól várta azt, hogy a dicsőség útjára segíti. Ugyanekkor azonban nem hagyta már nyugodni a híres-nevezetes *Aesopus* gondolata, amely még abból

az időből kisértgette, amikor az érettségire készült. Mindig nagyon érdekes és tanulságos, ha az ember bepillant a költők és művészek műhelyébe és megláthatja, hogyan mutatkozik, miként fogamzik meg valamely eszme, mely erők növelik, duzzasztják nagygyá, mi-féle befolyások érvényesülnek kialakulásában mindaddig, míg a kész mű a világ szeme elé kerül. Hires vígjátékának megszületését fiatalabb írók és újságírók körében gyakran elmondta.

Amikor az érettségire készült, sok időt töltött az egyetemi könyvtárban, ahol rendelkezésre állottak azok a szükséges iskolakönyvek, amelyeket szűkös anyagi viszonyai miatt nem vásárolhatott meg. A könyvtárban Aesopus meséit olvasgatta, nemsokára pedig Arisztofanesz kétnyelvű kiadását, egyik oldalon a görög szöveg volt, a másikon pedig a latin. A görög és a latin nyelv ez összesített tanulmányozása közben hirtelen átvillant a fején az a gondolat, hogy jó volna Aesopusról vígjátékot írni. Ettől kezdve valósággal meg volt babonázva ezzel a vígjátéki témával és ha valami nagyon komoly dolog egészen le nem kötötte a figyelmét, akkor mindig és újra csak a kitűnőnek ígérkező mese színvonalú földolgozása izgatta. Pestről tovább üldözte ez a gondolat Sopronba is, amikor érettségire odament, elkísérte erősen az agyába kapaszkodva Ukkra és már sok minden készen volt belőle, amikor ősszel egyetemi tanulmányainak folytatására visszajött a fővárosba.

Sopronban, ahol öreg kertész-házigazdájával egy szobában aludt, egyszer lefekvéskor tervezett darabjának gondolatával foglalkozva, egyre tisztábban kezdte látni a darab mésejét és fölépítését. Mind izgatottabb lett és hogy az álom el ne törölje emlékéből, amit most már elgondolt és jónak vélt, gyújtó után tapogatózott a sötétben, hogy világot gyűjtsen és följegyezze a darab vázlatát. De ebben a pillanatban valami koppant: a kertész bácsi elaludt, a pipája hullott ki a szájából. Rákosi Jenő nem akarta az öregot első friss álmából gyertyagyújtással fölriasztani és a sötétben tovább morfondírozva, nemsokára maga is elaludt. Másnap reggel csak arra emlékezett, hogy sokat járt a fejében Aesopus, föl is építette magának a darabot, de hogyan, miként, abból egy jelenet, egy szó sem jutott már eszébe.

Otthon, Ukkon, annál hatalmasabb erővel foglalkoztatta ismét e darab megírása. Miután lemásolta első darabját, *V. Lászlót*, mindjárt hozzáfogott a másodikhoz, *Aesopus*-hoz, amely azután alapot és tartalmat adott az életének. A kertben papirosra vetette a darab szcenáriumát és hozzálátott a darab kidolgozásához is. Szeptemberben egy kész és egy készülő színdarabbal jött vissza Pestre, ahol mindaddig, míg neve az Aesopus-szal kapcsolatban meg nem jelent, meglehetősen sanyarú viszonyok között élt.

Ez a sorsa és életmódja különben nem egyedülálló. Azoknak a minden időben megtalálható szegény diákoknak az életét élte, akik, ha írók akarnak lenni, ha orvosok, ha ügyvédek, választott hivatásukhoz törhetetlenül ragaszkodva, nem engedik magukat lebírni szegénységükkel. Órákat adnak; ügyvédi irodában dolgoznak; ha elszakad a cipőjük és nincs fekete cérnájuk, megvarrják fehérrel, amit azután tintával bekennek, hogy ne lássék; hogy a lánchídi vámot, a rettenetesen nagy összeg két krajcárt is megtakaríthassák, megvárnak valami stráfkocsit és ha jóképű a kocsis, fölkapaszkodnak a kocsiára; végtelenül boldogok, ha valami mellékutca kis kifőzőjében napi huszonöt krajcárért ebédet kapnak, még pedig – ordíts kapu, kiálts város, – négy tál ételt és egy darab kenyeret. Hány

jeles emberünk járta meg ifjúságában ezt a nem legsimább utat és mégis diadalmasan jutott céljához. Rákosi Jenő is kivette ebből a maga részét, de ő talán még könnyebben elviselte, hiszen természeténél fogva mindig nagyon igénytelen volt mindenben, lakásban, ruházkozásban, élelemben. Ilyen volt akkor is, amikor már nagyon fölvitte az Isten a dolgát. Akárhányszor mondta, hogy unja az evést és sajnálja az időt, amit arra kell fordítani.

Amikor ír ár a főrendiház tagja volt, egyik nyáron szalmaözvegy volt ő is, meg öccse, Viktor, a jókedvű Sipulusz is és együtt jártak ebédelni az akkor a Dohány-utca és Erzsébet körút sarkán volt Lippert-vendéglőbe. Rákosi Jenő nem rendelt sört, nem rendelt bort, mert a szeszesítalt nem is szerette és étele is a legkevesebb és legegyszerűbb volt: kis húsléves, marhahús és ha kapható volt, káposzta. Az öccse, Viktor, aki szeretett jól élni, persze finomabbat rendelt és végre nem állhatta meg, hogy szelíd szemrehányást ne tegyen a bátyjának, akit – úgymond – meg fognak szólni a pincérek, mert nem a rangjához méltóan ebédel. Rákosi Jenő ezt felelte:

– Először is: a három pincér megkapja a maga jó borralalóját és a pincér mással nem törődik. Másodszor: az ember aszerint kosztol, hogy mennyire éhes, nem pedig aszerint, hogy mit illik ennie egy főrendiházi tagnak. Képzeld el, hogy milyen kétségbeejtő volna Wekerlére nézve, ha neki aszerint kellene táplálkoznia, hogy ő miniszterelnök, vagyis az ország legelső embere.

Rákosi Jenő tehát nagyon össze tudta magát húzni és amellet büszkén eltitkolta, mennyire nem rózsás a helyzete. Erre nézve szerette elmesélni ebből az időből származó következő élményét. Az egyik nagyhetet csaknem végig átkoplalta. Jó volt, ha egy-egy napon két porció kávéra telt. Húsvétvasárnap délben, hogy a háziasszonyát félrevezesse, tüntetőleg eltávozott hazulról, mintha ebédelni ment volna. Valamerre elsétált és amikor vagy egy óra múlva hazatért, a háziasszonya megkérdezte:

— No hol járt? Ebédelt már?

— Hogyne, – felelte Rákosi Jenő, akinek pedig kopogott a szeme az éhségtől.

— Kár, – mondta a háziasszony, – kár, mert ma fánkot sütöttem és kerestem is, hogy megkínáljam, de nem volt itthon.

Elképzелhető, milyen hatással volt ez a szíves leleplezés Rákosira. Szerencséjére a háziasszony folytatta:

— Mit is akarok mondani? Hja igaz, levele jött. Hol is van no? A lánya már hozta is a levelet. Rákosi fölbontotta. Az apja írta.

„Kedves fiam, az íróasztalom fiókjában rendet csináltam s ott találtam az idecsatolt forintos bankót. Tűnődtem rajta, hogy mit csináljak vele s te jutottál eszembe. Egy forint is néha nagy pénz.”

Ez isteni és költői igazságszolgáltatás. Aznap mégis megebédelt.

De bármilyen sorban élt, a színházat nem engedte. Ez kitelt neki 30, azaz harminc krajcárból, aminek ez a számvetése: 20 krajcár a karzati belépőjegy, 5 krajcár a kapupénz és vacsorára háromért szalonna és kettőért kenyér. Hát így is lehet élni és naggyá lenni. Otthon azután a magafőzte tea mellett bírálatot írt arról, amit a színházban látott.

Kinek? Magának, a fiókjának. Ez az a szorgalom és folytonos gyakorlat, ami nélkül a legkiválóbb képességű emberek sem tudnak nagyot alkotni.

A másodéves jogász első dolga az volt, hogy *V. László*-t benyújtotta a Nemzeti Színházhoz és egy pillanatig sem gondolt arra, hogy talán vissza is adják neki. Azután nagy buzgalommal folytatta *Aesopus* megírását. Ugyanebben az időben kezdett franciául és angolul tanulni. Meg is tanulta mindkét nyelvet. Fordított is franciából és különösen angolból Shakespeare-t, de mindezeket a nyelveket meglehetősen magyaros zamattal beszélte. Közben ügyvédi irodákban dolgozott, magántanári állást vállalt egy lipótvárosi nevelőintézetben, dolgozott mint korrepetitor, szóval annyira-amennyire javult a helyzete és így még nagyobb kedvvel és jobb reménységgel esztergályozta *Aesopus*-t.

Egy reggel azután lecsapott a villám. A Fővárosi Lapok, amely az egyetlen magyar szépirodalmi napilap volt és mint felelős szerkesztő, Tóth Kálmán jegyezte, Vadnai Károly pedig mint „lapvezető főmunkatárs”, egy reggel sok más híradás mellett azt az *V. László*-t kivégző hírt is közölte, hogy a darab nem közölhető és szerzője a színház titkárságában átveheti. Ez a közlés rendkívül elkésértette Rákosit, aki a most már teljesen elkészült, szépen lemásolt és már csak a színházhoz benyújtást váró *Aesopus* sorsát is féltette. Természetesen – ezt megírja az Emlékezésekben – meg volt győződve arról, hogy a hiba nem a darabban van, hanem a drámabíráló-bizottságban. „Azt gondoltam, ha az én remek tragédiám, melyben minden ihletem, rajongásom, tudásom és hitem benne van, nem kell nekik: akkor mit akarhatok az olyan léha bolondsággal, amilyen ez a görög vígjáték!” És *Aesopus*-t az ágy alá dobta és feléje se nézett néhány hétig.

Barátai, akikkel Hérics János révén és lakásán, majd egy-két akkor ismertebb kávéházban, – Privorszky, Fillinger, – ismerkedett meg és akiknek sorában néhány költő és író is volt, mint például Komócsy József, Torkos László, Tolnai Lajos, vigasztalgták őt, szidták a drámabírálókat, elő vétették vele újra *Aesopus*-t, átolvasták, bírálták, dicsérték és azt ajánlották, hogy mindkét darabot adja ki egy kötetben. Az öreg Wodiáner nyomdász vállalkozott is erre, a kötet megjelent és Rákosi Jenő keresett vele – harmincöt tiszteletpéldányt. Az újságok nem igen vettek tudomást a két drámáról, egyik-másik jelentette pár sorban, de nem foglalkozott vele egy sem. Ezt maga Rákosi Jenő beszélte el és ezért kis tévedés és nagy jóakarát volt Beöthy Zsolt részéről, amikor 1885-ben akadémiai tagnak ajánlva Rákosi Jenőt, azt írta, hogy „1866-ban tűnt föl először, midőn *V. László* című tragédiáját és *Aesopus* című vígjátékát egy kötetben közre bocsátotta.” Rákosi Jenő akkor tűnt föl először, de akkor mindjárt csatát nyert, amikor az *Aesopus* előadásra került a Nemzeti Színházban. Ez pedig így történt.

A könyvben kiadott vígjáték nem sok vizet zavart. Az érte kapott „honorárium” egyes példányait az ismerősei közt osztogatta szét és egy példányt átadott Berczik Árpádnak is, akivel ebben az időben ismerkedett meg. Berczik, aki helytartótanácsi fogalmazó volt és akinek egy kis vígjátékát már előadták a Nemzeti Színházban, a könyv átvételekor ezt mondta:

– Köszönöm, barátom. De lássa, én nem sokat értek az ilyen verses darabokhoz. Azonban van nekem egy barátom, aki nagyon is ért az effélékhez, ha megengedi, elküldöm annak.

Berczik Árpád szavának állott és elküldte a könyvet Debrecenbe Molnár Györgynek,

a debreceni színház rendezőjének. Ez a színész, aki előzőleg 1861-től 1864-ig és később 1867-69 közt a budai Népszínház igazgatója volt, kiváló színpadi rendező, csalhatatlan érzékkel a színpadi hatás iránt. Néhány hét múlva a posta levelet hozott tőle Rákosi Jenőnek, aki szívrepesve olvasta azokat a magasztaló sorokat, amelyeket Molnár György *Aesopus*-ról írt és érdeklődött Rákosi Jenő föltételei iránt, mert Debrecenben előadná a darabot. Rákosi honoráriumnak a huszadik előadás bevételét kérte. Ezen azután meg is feneklett a debreceni előadás, mert Molnár újabb levélben fölvilágosította Rákosit, hogy Magyarországon nagyon jó darabot is csak kétszer-háromszor lehet egy városban előadni. A levélváltásnak sokkal fontosabb eredménye volt egyrészt az, hogy Rákosi Jenő barátai még nagyobb figyelmet szenteltek az *Aesopus*-nak és másrészt, hogy Rákosi bízva a tapasztalt színházi embernek, Molnár Györgynek, habár kissé áradozó és túlzónak tetsző dicséretében, elhatározta, hogy *V. László* kudarca után is benyújtja *Aesopus*-t a Nemzeti Színháznak. A két egybekötött darab könyvből kitepte *Aesopus*-t, maga ragasztott rája új borítékot és beküldte a Nemzeti Színház drámabíráló-bizottságának.

Azután reménykedve várt.

Egyszer csak a Fővárosi Lapok-ban a szerkesztői üzenetek egyike arra kérte az *Aesopus* szerzőjét, hogy látogassa meg a szerkesztőt. Ez *Vadnai* Károly volt, *Czuczor* Gergellyel és *Greguss* Ágosttal együtt a drámabíráló-bizottság tagja. Rákosi sietett a meghívásnak eleget tenni és *Vadnai* ezt mondta neki:

– Nekünk néhányunknak tetszik az ön darabja s szeretnők előadásra ajánlani. De mi a szabályaink szerint csak kéziratban levő darabot bírálhatunk, kinyomatottat nem. Kérem, vegye vissza a darabját, írja le, jelenetesse, alkalmazza színpadra, azután adja be újra.

Ez már valami. Rákosi Jenő a már Pesten lévő Molnár Györgytől elkérte az ő szcenáriumát, egy éjszakán mindent leírt, jelenetezett és benyújtotta a bírálóknak. Nem telt bele sok idő és a Fővárosi Lapok jelentette, hogy a Nemzeti Színház drámabíráló-bizottsága egy fiatal tehetséges írótól darabot fogadott el előadásra. A darab címe *Aesopus*, a fiatal író neve *Rákosi Jenő*.

A Rákosi név ekkor kezdett közszájon forogni és a fiatal író, aki huszonnégy éves korában láthatta és érezhette, hogy általános érdeklődés tárgya, izgatottan várta a napot, amikor az ország első színpadáról szólhat a közönséghez. Az olvasópróbán érte Rákosit az első csalódás amaz elégedetlenség révén, amely a színészek közt mutatkozott a szereposztás miatt. (Nevezetes, hogy Rákosi Jenőnek az első lökést arra a küzdelemre, amelyet később, mint újságíró és szerkesztő a fonetikus írás érdekében a legteljesebb sikerrel folytatott, saját vallomása szerint, éppen az olvasópróba adta azzal, hogy Lendvayné, a fiatal naiva, *Aesopus* nevét amint írva volt: *A-é-s-o-p-u-s*-nak olvasta.) Ez is kifogásolt valamit, az sem volt mindennel megelégedve, de Rákosi Jenő ügyesen mindenkit lefegyverzett. Prielle Kornélia például magához kérette őt vas-utcai lakására és ott határozottan kijelentette, hogy a neki osztott Trunduzia-szerepet nem vállalja, mert nem hajlandó elrútított arccal a közönség elé lépni. Rákosi Jenő egészen másként gondolta, mint ahogyan mondta, de mégis a következő szavakat kottyantotta ki:

– De hiszen nagysádnak nem kell magát elrútítania!

– Micsoda, – pattant föl a művésznő, – hát azt gondolja, hogy a saját arccal játszhatom el ezt a csúf, vén leányt, akin mindenki nevet!? Tessék ezt az alakot Szathmáry-nénak, a komikánénak odaadni.

Rákosi Jenő meglehetősen kellemetlen helyzetben volt, ám csakhamar föltalálta magát és a művésznő időközben hazajött férjének, az Aesopus szerepét játszó Szerdahelyi Kálmánnak segítségével, a következő bókolással sikerült Prielle Kornéliát megnyugtatnia:

– Ha a szerepet Szathmáry-nénak adom és ő az ő goromba komikumával viszi a közönség elé, akkor karrikirozza azt, ami már magában is karrikatúra. Trunduzia szertelen túlzás, melyet nem még túlozni, hanem enyhíteni kell. Nagysád ideális lény, egyéni szeretetreméltósága, leányos bája kell bele, hogy élvezhető és művészi hatású legyen.

Folytak a színpadi próbák, de azok sem a legsimábban. Rákosi Jenőnek, aki magában számtalanszor eljátszott minden szerepet és meg volt győződve, hogy az a helyes, amit ő csinál, volt bátorsága egyetmást kifogásolni. Így az egyik próbán éppen Prielle Kornélia egyik jelenetét kifogásolta és meg is mutatta neki, hogyan csinálná ő a dolgot. Az első előadáson Rákosi módjára játszotta el Prielle a szóbanforgó jelenetet és tomboló sikert aratott. Közben közeledett az előadás napja, de ez sem ment minden zökkenő nélkül. Eredetileg nem október 14-re volt kitűzve a darab bemutató előadása. A Pesti Napló már október 10-i, szerdai számában a „Különfélék” közt a következő játékrendet közölte:

„Nemzeti színházi műsorozat October hó 10-től 14-ig: Szerda, Aesopus 1-ször. Csüt. Lalla-Roukh. Pént. Lowoodi árva. Szomb. Afrikai nő. Vasár. Bánk bán. Egressy Ákos szerződött tag 1-ször. Jövő heti előkészületre kijelöltetnek: Hétfő. Aesopus 2-szor. Kedd. Norma. Szerda. Völgy lilioma. Csüt. Fehér nő. Pént. Londoni arslánok. Szombaton Afrikai nő.”

Az előadás azonban nem volt meg. El kellett halasztani és az október 12-i, pénteki számban ez a tudósítás jelent meg:

„Aesop előadása Prielle Cornelia rosszulléte miatt péntekről is elhalasztott, első előadása jövő vasárnap, a második hétfőn lesz. Ezúttal nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül egyik laptársunknak azon elhamarkodva közzétett hibás értesülését, mintha a kitűzött első előadás 10-éről azért halasztott volna el, minthogy egyik színész nő vonakodott volna a „csúf” nő szerepét elvállalni, az illető, mint biztosan tudjuk, hajlandónak mutatkozott a szerep eljátszására, vállalkozott is rá, de a próbákból az tűnt ki, hogy a hibátlan és öszszevágó előadás kedvéért még jó lesz pár nappal elhalasztani.”

A Fővárosi Lapok október 13-i számában a „Fővárosi hírek” rovatában ezek a fölvilágosító sorok jelentek meg:

„Az *Aesopus* első előadását – mint biztosan értesülünk – múlt szerdáról azért halasztották el, mert a személyzet nem volt eléggé elkészülve. De ha eléggé elkészül is: akkor sem adhatták volna, mert Felekiné asszony megbetegedett. De ha meg nem betegszik is: az előadás akkor sem mehet végbe, miután szerdán (azaz a kitűzött nap estéjén) Prielle Kornélia asszony előadás közben lett rosszul, úgy hogy a „Londoni arslánok”-ból csak két felvonást adhattak; az elmaradtat pedig a rögtönözve elővett „Elkényeztetett férj” című kis vígjátékkal pótolták. – Ha az égiek ezentúl jobban kedveznek „Aesopus”-nak, akkor holnap kerülend színre. Az igazgatóság ugyanis azt az üdvös rendszabályt szándé-

közik behozni, hogy az eredeti darabok első előadását mindig vasárnap, a másodikat pedig közvetlen utána hétfőn tartásuk meg. E figyelem is egy kis buzdítás lesz.”

Október 14-én végre *Aesopus* színre került. Akkorra Rákosi Jenő Türről, ahol teljesen tönkremen szülei bérelt lakásban laktak a legszűkösebb viszonyok között, fölhozta az édesanyját, aki az előadást egy földszinti zártszéken nézte végig. Hogyan fogadta a közönség a darabot, arra nézve hallgassuk meg először magát, Rákosi Jenőt.

– A közönség idegenkedve fogadta az első jeleneteket. Szokatlan volt neki a téma, a hang s a stílus is idegen. Az első felvonásnak úgynevezett szép sikere volt, de a közönség még mindig úgyszólván védelmi állásban maradt. A második felvonásban azonban egy elég drasztikus viccre önkénytelenül felnevetett az egész ház és ezzel a nevetéssel, azt lehet mondani, kapitulált. Innen túl átadta magát az újszerű műnek és minden alkalmon kapott, hogy tetszésének és jókedvének kifejezést adjon. Tapsözönnel és kihívások sokaságával folyt le az est. Mintha a közönség be nem tudott volna telni egy szerény, sápadt fiatal ember látásával, akiről tegnap még nem tudott semmit s akit ma jókedvében felavatott országoshírű íróvá.

Arra a módra, ahogyan a sajtó akkoriban olvasóit kiszolgálta, jellemző, hogy az újságok nem nagyon siettek referádájukkal és a Pesti Napló az október 14-i bemutatóról csak a 17-i, szerdai számban közölte a következő beszámolót:

„Vasárnap, October 14-kén és hétfőn, 15-kén láttunk hosszú idő után egy eredeti magyar vígjátékot. Neve „Aesopus” – szerzője *Rákosi Jenő*, egy eddig ismeretlen író. A színház mindkét nap megtelt, – a közönség több helyet megnevetett és megtapsolt, s a fiatal szerző, kit a közönség kihítt, meg lehet elégedve. Kezdetnek mindenestre elég siker és magunk is óhajtunk hozzájárulni a buzdításhoz, melyben a közönség tapsai elég bő mértékben részesítik őt. – A hol megvan azon elemi képesség, hogy a szerző bele tudja magát képzelni egyénei helyzetébe és jellemébe, s találóan beszélgeti őket, – megjöhet több utángondolás és gyakorlás mellett az alakítás azon magasb neme is, mely a compositióban áll. Egy kezdőtől azt sem lehet rossz néven venni, hogy ha meglátszik rajta egy-egy nagy író utánzása, – mint itt Shakespeareé. Senki sem születik kész dalnoknak, zenésznek vagy költőnek, – minden művészet nagy részét másoktól szoktuk tanulni. És hogy szerző oly nagy művészt választott példányképül, mint Shakespeare, senkinek sem jut eszébe rosszalni. Azonban „Aesopus” hibáinak egy része épen abból ered, hogy szerzője azokban is utánozza Shakespeare-t, amiben nem kellene. Hogy erélyes kifejezésekben beszélgeti egyéneit, az helyes; de nem veszi tekintetbe, hogy ma más az ízlés, mint Shakespeare korában. Ezen nagy költő kora ízlésének hódolt, midőn néha bombasticus, néha szójátékokkal elhalmozott s néha nagyon is vastag természetességű nyelven beszélgeti egyéneit. Ha Shakespeare-t akarja valaki utánozni, azt kell tennie, hogy a mai ízlésnek szintúgy hódoljon, mint Shakespeare a maga korabeli ízlésnek, nem pedig azt, hogy az ezelőtt harmadfél száz évvel uralkodott ízlést sajátítsa el.”

A bírálat ezután sorra elmondja kifogásait a „compositio” dolgában is és így végzi: „Van a műben minden hibája mellett is bizonyos merészség, leleményes gondolat-szabadság és alakítási képesség, mi egy drámaíróban jót reméltető tulajdon. A compositio nagyobb összhangja, a jellemek részletesebb festése és kifejlesztése az által lesz elérhető,

ha szerző egyszerűbb és jobban átgondolt mesét választ, s nem iparkodik oly complicált egyéneket és cselekvényeket állítani elő, mint a legnehezebb feladatokkal is megküzdeni képes lángész.”

A ma újságotolvasójának bizonyára föltűnik, hogy a szereplőkről az egész bírálatban egyetlen szó sincsen.

Jókai Mór Hon-ja még 17-én sem tartotta szükségesnek, hogy olvasóit az előadásról tájékoztassa, ellenben október 20-án, szombaton az „Újdonságok” közt ez a pár sor volt olvasható:

„Rákosi „Aesop”-ját Győrött is nagy sikerrel adták elő. Hubai társulata elismerésméltó buzgalmat fejt ki a dráma érdekében.”

Csak másnap, vasárnap, hét nappal a bemutató előadás után jelent meg *Porzó* (Ágai Adolf) tollából a Rákosi Jenő vígjátékát méltató tárcsa, amely bevezetésnek a következő elismerő sorokat küldte előre:

„Mondjuk ki mindjárt eleve: ez új vígjáték nyerevénye az irodalomnak, s a mi több, a színpadnak. Évekbe múlt, hogy eredeti vígjátékról ilyet nem mondhatánk; s ha tekintetbe vesszük, hogy „Aesopus” nem szolgál átvitt értelemben valamely könyv, vagy diplomatikus mesemondó gyanánt, ki napjaink gyarlóságait fonja ostorrá; ha meggondoljuk, hogy „Aesopus” csakugyan a görögországi Aesop, korának emberei és kinövései közt, hogy jambusokban beszél, hogy környezetét zengzetes hangzású neveket viselő hellen férfiak és nők képezik s nem importált marquisek és loettek, csatos cipőjű vagy frakkos Bolingbrockok és Antonyk; hogy szóval, antik szabású színmű tartotta folytonos derűtséggel a közönséget: mindez csiklandó, túlfűszerezett, sikamlós darabok idejében méltánylatot érdemel. A szerző megőrizé szelleme szüzességét a csábító demimonde-ságtól, ép kedélyét a német holdkóros romantikától, jó ízlését az esetlen tréfától, s menten ama ideges, minden áron finomságot hajhászó nyavalyától, mely a csizmát vagy a köpöladát a maga nevének meri megnevezni; vigyázatos, de merész kézzel teremt helyzeteket s nyul képek után, melyeknek minden mozzanata s részlete félreismerhetetlen Shakespeare-tanulmányra mutat. – Ezekhez járul a gondos nyelv, szépen guruló jambusok és zamatos magyarság, melynek kellemét csak itt-ott zavarja meg egy-egy „eltekintve attól” s „jól áll neki”-féle germanizmus. De csalatkozik az olvasó s különösen csalatkozik maga a szerző, ha azt hiszi, hogy „Aesopusa” ellen nincsenek kifogásaink.”

És most jön a kifogások tömege négy tárcalábon át, hogy azután így végződjék a kritika:

„A szójátékok s prozódiai élecek csökkentése, egyes jelenetek s különösen az utolsó-nak rövidítése által, sokat nyerne ezen magvas humortól s fenkölt poézistól átlengett, gazdag tanulmányra és gazdag tehetségre mutató mű, melynek szerzőjét igazi örömmel üdvözljük színházunknak gyarló idegenekkel népesített csarnokában.”

Érdekes, hogy Ágai oktatja ki még ekkor Rákosi Jenőt a germanizmusok elkerülésére; de egyszersmind nagyon csábító az alkalom a szálkáról és a gerendáról szóló példázat igazának bemutatására ebben az esetben is, amikor a germanizmus szorgalmas ki-gyomlálója („jól áll neki, eltekintve attól”) maga is ebbe a hibába („környezetét zengzetes hangzású neveket viselő hellen férfiak és nők képezik”) esik.

A Fővárosi Lapok már október 16-án, kedden közölt ismertető bírálatot a darabról és többi közt ezt írta:

„Régóta nem tölt meg a színház nézőtere úgy, mint ez este. Örömet vesszük ezt írnak jeléül, hogy a közönség ép úgy, mint az írói körök, nagy érdekeltséget tanúsít minden új író iránt, ki a drámaírás nehéz terén kísérli meg erejét. A régiek, kik e téren sikerrel működnek, vagy megfogyatkoztak erejükben, vagy visszavonultak az irodalom más ágaihoz, s így minden remény és várakozás az újabb jelenségek felé fordul. Rákosi Jenő mesz kísérlettel lépett föl. A régi görög világból, melynek tógáit, babérkoszorúit, antique ellemeit és hitregéjét az eszmeképesség fénye csaknem elválaszthatatlanul folyja körül, vígjátékot alkotni, – oly föladat, mely gyakorlott erőt is kemény próbára tenne. Magunk is tartottunk tőle, hogy a közönségnek vissza fog tetszeni, ha vígjátéki alakok Zeusra esküsznek, Apollóra hivatkoznak és a szűz Diána felé küldik sóhajaikat. Annyival inkább tartottunk, mert mai nap már hozzá szoktunk, hogy vígjátékokban az élet mindennapi dákjaival találkozunk, fekete kábatokban, bőséges selyem szoknyákban, lapos élethűségben. *Valódi* vígjátékot Rákosi nem is írt. Azonban vegyük a művet – annak, a mi – finomabb szabású bohózatnak, vagy ha úgy tetszik, egy ódon tárgyú, vidám hangú melodrámának: s akkor el kell ismernünk, hogy e színmű nem mindennapi tehetséggel van írva. Részünkről legalább megragadjuk e ritka alkalmat, midőn dicsérettel szólhatunk egy kezdőről, ki a szépirodalom legnehezebb ágában magasabb törekvéseket tanúsít.”

A bírálat ezután is mindvégig elismerő. Megemlékezik az előadó színészekről is, akiket felsorol. Legjobban megdicséri Prielle Kornéliát, akinek „minden szava, minden mozdulata jellemző volt” és aki egész este „legtöbb tapsot is kapott.” Megemlíti Tóth Józsefet, Felekinét, Szerdahelyit, Lendvainét, Lendvait, Szigetit, Komáromyt, Paulainét, aki „midőn hevesebb jelenetei voltak, feledi, hogy a történet színhelye a samosi fejedelmi lak, s azt hívé, hogy tán egy alföldi pusztá” és Szilágyi Sándort, akitől „a szerep érdekében jövőre kisebb bajuszt kérünk, mert több szavát nem értettük.” Végül ezt mondja a cikk:

„A közönség derült volt, s többször hívták – a főbb szereplőkkel együtt – a szerzőt is, ki kétszer meg is jelent. Végül köszönetet kell mondanunk az igazgatóságnak, mely ez eredeti színművet teljes dísszel hozatá színre, s számára legelőször is jól jövedelmező vasárnapot engedett át. A tehetséges kezdők ily buzdítása jó hatású az írókra, de jó hatású lehet magára a színházra is, mely egy idő óta úgysis csak ritkán hoz valamirevaló eredeti színművet.”

A Pester Lloyd örömmel állapította meg, hogy a darabban egy reménydús tehetség több nyomára talált, mint amennyi évek óta a kezdők munkáiban jelentkezik; rámutat a sikerült expozícióra és a vígjáték nemes nyelvére, aminő csak hivatott költő tollából folyhat.

Ez a tagadhatatlanul nagy siker jóval előbbre vitte Rákosi Jenőt, aki ettől kezdve bekerült az irodalom jeleseinek társaságába. Az irodalmi élet ebben az időben új pezsdülésnek indult és a régibb sikerekkel dicsekvő vezéralakok mellett egy új írói nemzedék nagyratörő vezetői kerestek érvényesülést a törekvésüknek és az erejüknek. Rákosi Jenő első színpadi diadalával a fiataloknak egyik vezető alakjává lett, akinek alkalma nyílt arra, hogy immár nemcsak ügyvédbojttársággal, hanem irodalmi működéssel gyarapít-

hassa keresetét. Az *Aesopus* bemutatója után édesanyját még a Tükör-utcában bérelt hónapos szobájába szállította haza, de csakhamar módjában állott, hogy a budai Döbrentei-utcában lakást vehetett ki neki. Ekkor kapott a Kisfaludy-társaságtól kétszáz forintot első Shakespeare-fordításáért és ebből is, amit csak nélkülözhetett, átvitte az anyjának, aki irodalmi vágyainak első megprezenésétől kezdve pártját fogta, vele érzett és segítette.

Rákosi Jenő ekkor harmadéves jogász volt; a második évben kötelező jogtörténeti vizsgálatot letette, de már körülbelül elintézte magában, hogy abbahagyja a jogi tanulmányt, mert erre a diplomára nem lesz szüksége.

Ebben az időben élte virágkorát az a fürdő-utcai (ma Tisza István-utca) „Kávéforrás” című kávéház, amely a fiatal írók ott tanyázó csoportja révén valóságos foglommá lett. Ide járt és pedig a már benfentes Rákosi közvetítésével Dóczy (Dux) Lajos is, akivel még Sopronban ismerkedett meg és barátkozott össze Rákosi Jenő. Dóczy, akit egy nagy bécsi lap küldött le Budapestre tudósítónak, hamar kitűnő összeköttetésekre tett szert és ő volt az, akinek szavára Rákosi Jenő az első lépést megtette, hogy újságíró legyen.

Dóczy ugyanis egy napon azt mondta Rákosinak, hogy menjen el Kemény Zsigmond báróhoz, a Pesti Napló szerkesztőjéhez, aki beszélni óhajt vele. Rákosi el is ment a báróhoz, aki ezzel fogadta:

– Csak azért kérttem, mert szerződtetni akarom a Pesti Naplóhoz. Nem azért, hogy újságíró legyen, hanem azért, hogy havi száz forint fizetése legyen és ráérjen drámákat írni. Mert az akadémiai pályázaton megbukott ugyan a darabja, de nálam nem bukott meg. Jelentkezzék csak Királyi Pálnál és üljön be a szerkesztőségbe.

A szóbanforgó darab a *Régi dal régi gyűlölségről*. Ennek egyik bírálója Kemény Zsigmond volt. A darabot 1867 október 13-án előadták a Nemzeti Színházban. Rákosit nagyon meghatotta Kemény bárónak ez a pártfogó figyelme, jelentkezett Királyi Pálnál, aki elsőbbsen, csak éppen hogy munkát adjon neki, lefordíttatta vele a párisi Figaro egy cikkét, azután beosztotta a szerkesztőségbe.

A Kávéforrás

Az alkotmányos kormány első éveiben nagy tekintélynek örvendett egy irodalmi társaság, amely a Fürdő-utcában levő a *Kávéforráshoz* címzett kávéházban üttette föl tanyáját. Ezt a kávéházat, amely ott volt, ahol ma a Merkur-bank van, tulajdonképpen fakeskedők látogatták, akik kénytelenek voltak beletörödni a fiatal írók lármás vitatkozásába, amellyel meg akarták javítani a világot, el akartak söpörni mindent, ami ósdi, elavult, a friss életbe beleillő nem volt és helyére akarták tenni a maguk ideáljait, föl akarták építeni a maguk új templomát az irodalomban, a művészetben, a politikában, az egész társadalmi életben. Rákosi Jenő, hogy fölkerült Pestre, Hérics társaságának közvetítésével csakhamar bejutott a Kávéforrásba is, ahol nemsokára vezetőszeretpet játszott. Színpadi sikere növelte tekintélyét és az irodalmi kávéház titánjai, akik a legkülönbözőbb

irodalmi irányoknak voltak a követői, mint jó barátok örömmel látták mind az ő, mind más társaik sikereit. Rákosi révén több fiatal író jutott be a Kávéforrásba, amelynek díszére váltak.

Ő vitte be a társaságba Csepreghy Ferencet, Dóczy Lajost. Mindkettőt nagyon szerette és nagyra tartotta. Mindkettőt megszerették a fiatal „irodalmárok” is, akik csibukszó mellett beszélgettek, vitatkoztak és tréfálkoztak. Értékes egy társaság volt, az tagadhatatlan. Ott volt Márkus István és négy öccse: Miklós, Elek, József és Imre; ott volt Kaas Ivor, Toldy István, Berczik Árpád, Hevesi Lajos, Ágai Adolf, Kecskeméthy Aurél, Tóth Kálmán, Asbóth János, Urváry Lajos, Molnár György a híres színész és rendező, Pompéry János, Körösi József, aki szintén Rákosi révén jutott be és mások. Ellátogatott néha, mint vendég Greguss Ágoston, Kozma Sándor, Gyulai Pál, Balogh (Almás) Tihamér dr., Szilágyi Dezső, sőt egyszer Horváth Boldizsár is fölkereste a fiatalok körét. Itt született meg a „Borsszem Jankó”, amelyet Ágai Adolf szerkesztett, aki mint tárcaíró is kiváló volt, mint élclapszerkesztő pedig nagy befolyással volt a politikai és a közéletre egyaránt. Ez az Ágai egyik tárcájában a következő módon emlékezett meg Rákosiról és Dóczyról:

„A mindnyájunk becézett „Dóczyját” gyöngéden dajkálta az ő „szülőapja”, Rákosi Jenő s nem csupán gyáva testét gondozta, de annak a fagyos hüvelybe szorult forró erőnek is ő adott irányt, módot és alkalmat a nyilatkozásra. Gyámolta-bámúlta, fedte-szerette, izgatta-igazgatta, egészen a magáénak vallotta s alig engedett nekünk belőle egy porcikát. Akkor volt ez, midőn Rákosi az önfentartás durva küzdelmei között alkotta meg az Aesopusát, a Shakespeare lelkétől áthatott, e nagy lélek kisugárzásától s termő melegétől hosszú életre hivatott klasszikus vígjátékot. Száraz időben is rövid szárú nadrágban, télen is tarka ingben járt s egy korcsmának csúfolt kifőző-szurdékban étkezett vékony dongájú napidíjasok s nagyehető targoncások társaságában. Tanulságos részlete egy élettörténetnek, mert mindnyájunk elégtételére megértük, hogy megharcolt ifjú életével, gazdagon megrakodva díszsel és nagy sikerekkel, hajójával a hazai törvényhozás felső rendéinek pompás termeiben kötött ki.”

A Márkusok sokatigéző tehetségek és deli fiatal emberek voltak. Édesanyjuk testvére volt Horváth Boldizsár igazságügyminiszternek és ez magyarázza meg a miniszter látogatását a Kávéforrásban. A három idősebb testvér: István, Miklós és Elek fiatalon meghalt, József polgármester, majd főpolgármester lett, az öccse pedig mellette hivatalnokoskodott. A Márkus-testvérek közül még csak egy él: Emília, a híres színművésznő. Kaas Ivornak Rákosi Jenővel kötött barátsága az egész életre kihatott. Kaas együtt dolgozott Rákosival ennek lapjánál, a Reformnál, amelynek később tulajdonosa is lett, majd vezércikkírója volt a Budapesti Hírlapnak. Berczik Árpád indította el, mint már láttuk is, „Aesopust” a dicsőség útján és Asbóth János, a monoklis nagyokat hallgató és Tóth Kálmán, akinek ítéletére mindenki sokat adott és a legmodernebb író, a szintén fiatalon elhunyt Toldy István és Pompéry János, aki az Akadémia egyik legbotrányosabb fölsülésének volt a mozgatója: mind, mind eredeti alak, értékes tehetség. Pompéry és az Akadémia esete, amelyen sokat mulattak annak idején, Rákosi előadása szerint ez volt:

A Teleki-díjra érkezett egy pályamű Pozsonyból. Pecsétjén grófi korona s e két betű: P. P. Ez már szemet szúrt az Akadémiának. Pozsony penzionáltak és mágnások kolóniája

volt. Bizonyosan valamelyik Pálffy gróf pályázik akadémiai babérra. A jeligés levélen (finom aranszegélyű boríték) szintén a P. P. monogram és a korona. Nagy izgalom, érdeklődés mindenfelé, egész a Kaszinóig. A darab címe: *A telivér*. A szövegben szinte egymásra vadásznak a sportkifejezések. Alapos tudása egyes lovak egész családfájának. Már lehetetlen, hogy valami mágnás ne legyen a pályázó. És a tudós Akadémia annyira rabja lett ennek az autoszuggesztiának, hogy csakugyan odaadta a díjat *A telivér*-nek. A jeligés levél felbontását *országos izgalom* előzte meg, de nagyobb izgalom és kíváncsi-ság követte. A levélben ez a név volt: *Péter Pál*. Ki lehet az? A Nemzeti Kaszinóban gyanakodva néztek az emberek egymásra. Mire pedig elkövetkezett az előadás, már a Kaszinó is annyira benne volt az eset lázában, hogy a Kaszinó sportképeit átszállították a Nemzeti Színházba s grófi kezek dirigálták a munkát, mikor e képekkel a díszleteket fölpipezérték. A darab pedig hallatlanul megbukott. Háromszor se lehetett előadni. Akkor hozta az Akadémia azt a határozatát, hogy ezentúl álnéven nem szabad pályázatain részt-venni. *A telivér* szerzője Pompéry János volt, aki, ha úgy tudott volna vígjátékot írni, mint ahogy ezt az akadémiai bohózatot sikerült megrendeznie, akkor ma a magyar Molière volna a neve.

Ágai Adolf némiképpen más színben tünteti föl az esetet. Szerinte Pompéry egészen komolyan pályázott ezzel a darabbal és csak miután kiderült, milyen silány darabot sikerült összekalapálnia, mondta azt, hogy meg akarta tréfálni az Akadémiát és vállalta a ravasz ugrató szerepét.

A Kávéforrás teljes épségben és egészségben virágzott körülbelül a Népszínház megnyitásának évéig, 1875-ig. Megszűnését pedig az okozta, hogy tagjai vagy meghaltak, vagy megnősültek. A Kávéforrás nézőpontjából ez teljesen egyre ment, mert aki megnősült, az már nem látogathatott el, mint azelőtt, a vidám társaságba, amely élénk figyelemmel és állandó érdeklődéssel kísérte minden egyes tagjának a munkásságát. Voltak is nagy sikereik. Hogy csak kettőt említsünk: innen röpült ki diadalútjára *Aesopus* és Dóczy, akkor még Dux Lajos *A csók* című verses vígjátéka. A Kávéforrás tudta, hogy ezzel a darabbal Dóczy pályázott az akadémiai Teleki-díjra és egészen fölviillanyozta a társaságot, amikor Tóth Kálmán, aki mint akadémikus tagja lett a Teleki-pályázat bírálóbizottságának, azt újságolta, hogy a pályázaton nagyon kedvezően föltűnt *A csók* című verses vígjáték, amelynek oda is ítélték a jutalmat és a legközelebbi hétfőn kihirdetik a pályázat eredményét.

Mindenki örült, mindenki izgult és különösen akkor, amikor nyilvánvaló lett, hogy nagy bajt csinálhat éppen az imént említett Pompéry-paragrafus, mert a jeligés levélben a Dóczy név volt Dux helyett, holott Dux Lajos akkor még nem magyarosította volt meg a nevét, tehát az Akadémia az álnéven pályázótól megtagadhatta volna a díjat. Rákosi Jenő mentette meg a helyzetet. Szombat délelőtt fölsietett a belügyminisztériumba, kihallgatást kért Wenckheim Béla báró minisztertől, akinek előadta a történeteket és segítségét kérte, hogy még hétfőig megtörténhessék Dux Lajos nevének megmagyarosítása. A miniszter nagy megértéssel kezelte a dolgot: már másnap, vasárnap megjelent a hivatalos lapban a névmagyarosítás és hétfőn fölbontották az Akadémián a jeligés levelet, amelyben tehát már nem álnév, hanem törvényes név volt, kedden tele voltak az újságok azzal,

hogy Dóczy Lajos nyerte el *A csók*-kal a Teleki vígjáték-pályázatot és a Kávéforrás csupa öröm és diadalérzet volt.

Nekünk pedig önkéntelenül az jár a fejünkben: vajjon miféle csodának kellene megtörténnie, hogy a mai bürokrata formasággal gazdag világban a hivatalok hasonló szertetreméltó módon pártfogolják a kezdő írókat.

A Kávéforrás-sal Rákosi Jenő mindvégig a legszorosabb összeköttetést tartotta fenn. A Reform tárcaíróit és munkatársait csaknem kivétel nélkül a Kávéforrás tagjai közül válogatta össze és az Aesopus-tól egészen a Népszínházig résztvett a Kávéforrás minden mozgalmában, aminthogy a maga munkálkodását is szívesen bocsátotta e társaság bírálata alá. A Népszínház alapításának gondolata is a Kávéforrásban született meg, ott kovácsolták össze a haditervet, amelynek alapján megkezdődött a német színészet hadállásainak sikeres bombázása. Az e társaság tagjai közül kikerült jeles férfiak hasznos munkásságának irodalmi tanúságai maradandó emléke marad a Kávéforrásnak, amely a Kisfaludy-társaság és az Akadémia mellett és sokszor velük szemben is dicsőségesen dolgozott az irodalom és a művelődés terén.

Rákosi Jenő és az újság

Rákosi Jenő soha nem gondolt arra, hogy újságíró legyen. Az újságírást valami alantasabb foglalkozásnak tekintette, amelyben nem látott semmi irodalmat, holott őt csakis irodalmi becsvágy hevítette. Most azonban, hogy Kemény Zsigmond báró beültette őt a Pesti Napló szerkesztőségébe, letett a nagy büszkeségről és hogy a maga, de különösen szüleinek a gondján enyhítsen, szívesen és hálával fogadta az ajánlatot. Újságíró lett és ezen a pályán aratta legnagyobb sikereit. írói dicsőségét háttérbe szorította, színház-igazgatói érdemeit elfeledtette újságírói tevékenysége és ami kitüntetés, dísz, cím és méltóság azóta érte, mindaz az újságírónak, a publicistának, a lapszerkesztőnek szólt, akinek a hangja mindig messzire elhallatszott és akire barátjai is, ellenfelei is egyaránt mindig fölfigyeltek.

Nevezetes, hogy ő maga mindvégig könyveit, drámáit, színdarabjait, fordításait szerette a homloktérbe tolni, valahányszor irodalmi munkásságáról volt szó és csak másodsorban gondolt arra a gazdagságra, amelyet évtizedekre terjedő szorgalmas újságírói tevékenységének ötletben, lelkesedésben, tanításban, stílusban, költői fordulatokban páratlan cikkei rejtegetnek magukban. Amikor nyolcvanéves korában megírta az Emlékezések-et, akkor gondolt csak arra, hogy mekkora érték az ő hírlapírói cikkei és szinte félve főlshajtott:

– Úgy magamba szállva, el is fog néha a félelem, hogy nem kerekedik-e munkásságomnak az a része, melyet a napi forgalom számára írtam, azok fölé, amelyekről azt hittem, hogy a halhatatlanság számára készülnek?

Ez a félelem, azt hisszük, nem is volt alaptalan, mert különösen élete utolsó éveiben,

a szomorú és zavaros viszonyok közt tanúsított magatartása és cikkeiben bátran adott oktatása, az az élettapasztalatán megérlelődött bölcsesége, amely minden sorában megnyilvánult és a szétdarabolt, csonka ország javát munkáló gondoskodása Rákosit, mint újságírókat sokkal inkább megörökíti szívünkben, mint színművészt.

Idők folyamán Rákosi Jenő az újságnak ura és rabszolgája lett és valahányszor szó esett a sajtóról, mindig úgy beszélt róla, mint a modern élet leghatalmasabb megnyilvánulásáról. Néhány példa megmutatja, milyen különbözőképpen tudta hallgatóinak megmagyarázni az újság hivatását és nagyszerűségét. A Petőfi-társaság egyik márciusi ünnepén az „Otthon írók és Hírlapírók köre” nevében beszédet mondott és így mutatta be az újságot:

Az újság, a szabad újság az egyetemes emberiségnek a legelső és leghathatósabb jótékony intézménye. Nemcsak a gyámoltalanokon segít, nemcsak a köz jótékonytalanokat szolgálja, nemcsak a könyöradományokra egyesíti az embereket, nemcsak a humánus és hazafias célok megvalósításában vezérkedik, hanem az egyes, a város, a nemzet, az emberiség összes anyagi, erkölcsi és szellemi érdekeit munkálja. Az ígét hirdeti, az eszmét kürtöli, a szabadságot védi és a végítélet trombitájának erejével rázza meg igazságával az embereket. A kalmár, a gazda, a mesterember, a cseléd, a tudós, a családapa, mind éntőlem vár világosságot és útbaigazítást. A gazdag nálam keresi meg, hogy hová vigye a pénzét; a szegény éntőlem kérdezi, hol keresse meg a mindennapi kenyerét; az ingadozó éntőlem vár irányt és erőt, az érzület ítéletet és táplálékot; a politikus gondolatot és segítséget; ez irtóztató sokaság reggel a kezébe veszi a lapját és kiolvassa belőle azt, ami az én agyvelőmön éjszaka keresztül szűrődött és amikor átolvassa, akkor megvirrad neki, lát és tudja, hányadán van és biztosan megy a munkájára, tudja, hová menjen, hogyan szolgálja érdekét, családját és a hazát. A nemzet minden gondja, gondolata, téveteg érzülete minden nap nagy rátámaszkodó botját keresi az én lelkiismeretem, az újságíró lelkiismerete szózatában és e lelkiismeretben megfürdik reggel és ezzel megy küzdelembe érdekeiért, hozzátartozóiért és hazájáért. Ez az újságíró, de csak a szabad sajtó újságírója, mert nem az a nagyobb rabság, mikor láncot csörget valaki a kezén, ha igazság van a szívében: nagyobb rabság az, mikor aranylánc van a nyakán és hazugság a szívében.

Egy másik alkalommal az Erzsébet-Népakadémia megnyitó ünnepén, amelyre meghívták a budapesti lapok szerkesztőit is, így nyilatkozott a sajtó hivatásáról:

A sajtó is nem egyéb, mint a felnőttek oktatója. Aki manapság iskoláinkból kikerül az életbe, az élet nehéz munkája és harca között alig marad alkalmuk és ideje egyébre, mint hogy további szellemi táplálékát röpködő lapokból, újságokból merítse. És bár ezek szerint az újság igen fontos tényezőnek látszik, mégis tudom, hogy nagyon sok rosszat beszélnek az újságokról. De azt gondolom, hogy sok ember akármit beszél az újságokról, úgy van vele, mint az egyszéri ember a sertéshússal. Azt mondta: én ugyan mindenféle húst szeretek, de azt az átkozott sertéshúst nagyon szeretem. Az újságról is azt mondják: én ugyan mindenféle tudományt szeretek, minden könyvet szívesen a kezembe veszek, minden papirozt elolvasok, de az a kutya újság, anélkül már el sem lehetek. Bármit mondjanak az újságokról, én rajongással szeretem a magam mesterségét. Én azt gondolom, hogy a legújabb kornak semmiféle intézménye nincs, sem egyetem, sem templom, sem

A két felső kép: Rákosi Jenő vőlegény korában tréfából behunyt szemmel vettette le magát Arckép az Aesopus idejéből
Középen: Rákosi Jenő édesanyja
Lent: Rákosi Jenő és édesatyja Rákosi János

iskola, mely az újság jelentőségével, hatalmával, befolyásával ebben a modern világban mérkőzhetnék. Mert ami drótot látunk az utcán, amely a házakat behálózza a nagyvárosban, az mind az újságot s ezzel a nyilvánosságot szolgálja, egyéb haszna csak egyeseknek szól. Az újság, a modern idők legnagyobb vívmánya nélkül a nyilvánosság semmit sem ér. Gyönyörűséggel nézem, mily tömeg van itt együtt e teremben, de mi ez azok számára képest, akik e falakon kívül járnak-kelnek, akik semmit se tudnak abból a gyönyörű felolvasásból, amelyet itt csodálkozva hallgattunk s amely bennünket megihletett. De holnap az újságokból mindenki értesül arról, ami itt lefolyt s mindenki hatása alá kerül az itt elhangzott felszólalásoknak. De bár ily nagy véleményben vagyok a magam mesterségéről, nem vakít el oly irányban, hogy ne tudnám hibáját. Nem esem abba a hibába, amelyet oly gyönyörűen állít föl egy mesében a púpos, sánta, bandzsos és dadogó görög rabszolga, Aesopus, aki azt mondta: minden ember koldus-izsákot visel magán általvetve; hátulsó részébe rakja a maga hibáit, az elülsőbe mások hibáit, hogy ezeket mindig lássa, de a magáét sohase lássa. Én, mint újságíró nem így viselem Aesopus zsákját és a magunk hibáit is szem előtt tartom.

A Hírlapírók Nyugdíjintézetének egyik ünnepi közgyűlésén így jellemezte a sajtót: A sajtó hasonlatos ahhoz a Jancsihoz, akinek halálos ágyához odament a pap és azzal vigasztalta, hogy: Jancsi fiam, te ugyan amíg éltél, a falu keze-lába voltál, de most egy boldogabb hazába fogsz menni, ahol öröm és boldogság vár reád. Erre Jancsi ezt felelte: Hagyja el plébános úr, tudom én, hogy odamegyek, de ott is csak az járja majd mindig: Jancsi, dobj egy hasábot a napba! Jancsi, töröld meg a holduraság orrát! Jancsi, pucold meg a csillagokat, hogy fényesebbek legyenek! Jancsi, kend meg a kisgöncölt! Mindig csak Jancsi, mindig csak Jancsi. A modern életben ez a Jancsi mi vagyunk. A sajtó az élet minden viszonylatában, az egyénekből, az osztályokban, az egész országban azt a szolgálatot teszi, amit semmi a világon nem helyettesíthet. Mert ha a sajtót elveszik egy nemzet-től, akkor azt süketnémává tették és tehetetlenné.

Egy ünnepségen, amelyet az *Otthon* rendezett a sajtó fölszabadításának emlékére, a következő beszéddel áldozott az igazságnak és az igazság kimondásának a sajtóban:

A szó fölszabadulása, az igazság kimondásának az ünnepe, az nem olyan egyszerű küzdelem volt, amilyennek látszik. Az három stádiumban ment végbe és három stádiumban folytatódik állandó küzdelemmel: mert az igazságot ki szabad mondani, az igazságot ki lehet mondani és az igazságot ki kell mondani. Hogy az igazságot ki *szabad* mondani, ez a diadalt jelenti a hatalmasságok ellenében, amelyek zárt lánc alatt tartották az igazságot; azt március 15-én a mi nemzeti hőseink titánjai elvégezték; de újra, meg újra visszafordulva, mint a pártütők, mi is kénytelenek vagyunk nyilainkat ki-kilőni ennek a harcnak utóharcaképpen folyton-folyvást. A második harc azért, hogy ki *lehesse* mondani az igazságot, e harc a tömegek, a közönség ellenében folyik; a közönség az, amely aggódóvá tesz bennünket arra nézve, hogy vajjon ki lehet-e mondani egy igazságot vagy sem, a közönséget kell preparálnunk, a közönséget kell fölvilágosítanunk, fölemelnünk, magunkkal ragadnunk, hogy képes legyen az igazságot meghallgatni tőlünk, hogy nekünk ki lehesse mondani az igazságot. De az utolsó harc a legnehezebb; a ki *kell* mondani. Mert ezt a harcot nem a hatalommal, nem a sokasággal, ezt a harcot a lelkiismeretünkkel

kell megvívunk, mikor kell kimondani az igazságot. De ezzel a harcnak még nincsen vége, mert mikor idáig jutottunk, akkor föltámad előttünk az a kérdés, amely előtt minden lelkiismeretes férfiú elsápad, amely mintegy kétezer esztendővel ezelőtt lebbent egy római helytartónak ajkáról, aki töprengésében, kínjában azt kérdezte: Mi hát az igazság? Mi az igazság, amelyet ki kell mondanunk, a Péteré-e, a Pálé-e, az enyém-e, a tied-e, kié az igazság? És ekkor fölmerült és fölmerül előttünk az, hogy ha szabad, lehet és kell kimondani az igazságot, egy *legfőbb igazság van: a kölcsönös igazságoknak az irodalomban és a sajtóban való tiszteletben tartása.*

Amikor írói munkásságának ötvenéves jubileumát ünnepelte az ország, az üdvözlő beszédekre felelve, a többi közt így nyilatkozott:

Az újságírás az én felfogásom szerint a legnagyobb alkotása a modern szellemnek. Az újságírás a legszebb, a legbefolyásosabb tényezője az idők életének. Az újságírók hozzáférhetnek a haladásnak olyan máskülönben hozzáférhetetlen tényezőihez, amelyekhez semmiféle más hatalom tartósan hozzáférni nem tud. Se a kormányhatalom, se katonai hatalom, se pénzhatalom, sem semmiféle más erő nem tudja a maga befolyását elvinni odáig, ahová a zurnalisztika elviszi. Mert ő mindennap, szakadatlan sorozatban beállít a lakásokba, beállít a családokba, kiáll az utcára, beállít a kávéházakba, minden nyilvános helyre és ott a maga meggyőződését, a maga igazságát, a maga szellemét, a maga irányát az emberek fülébe sugdossa. Teszi ezt állandóan napról-napra és olyan tényező, mint a természetnek a harmat. Mindennap beharmatozza az egész világot és lassan, biztosan eléri a maga célját.

Azon a lakomán, amelyet Sopronban adtak a tiszteletére, amikor emléktáblával jelölték meg a bencés gimnáziumot, ahová járt és ahol érettségit tett, így jellemezte az újságírást:

Az újságírás nem egyéb, mint egyik elmének szakadatlan kopogtatása, izgatása a más ezrek és milliók elméjén. Olyan munka ez, mint az esőcseppé, mely kivájja a követ — non vi, sed saepe cadendo. Az újságíró mindennap jön, bekopogtat kunyhóba és palotába, mindennap füledbe súgja a maga ítéletét, igazságát, gondolatát, sokszor örületét; lényét átsugározza beléd és más embert formál belőled. Azt hiszed, magad beszélsz és nem tudod, hogy az újságod beszél belőled. Ily jelentős mesterség az újságírás és boldog, ezerszer boldog az, aki e dicső mesterségben hivatott tollal szolgálhat hazájának. Azért merem mondani, hogy ha századrésze volt csak arany annak, amit e téren produkáltam, nem éltem hiába, teljesítettem feladatomat.

Születésének nyolcvanadik évfordulóján újságvállalatának nyomdászemélyzete ezüst tollszárat adott át neki aranytollal. Az üdvözlőbeszédre ezt válaszolta:

A toll szimbólum. A toll egyáltalán különös alkotása az Istennek. Azoknak, akik a földön járnak, akik nem tudnak a rögtől fölemelkedni, nem tudják elhagyni e sártekét, azoknak nincs tolluk, azok két és négy lábon állnak, de tolluk nincs. Az Isten ama teremtményei, akik tollal vannak kitüntetve, azok föl tudnak emelkedni, azok repülni tudnak és szárnyalhatnak, száguldhatnak föl a nap felé. Ez az a toll, amelyet mi emberek összedünk, összegyűjtünk és párnákba teszünk, azért, hogy a munkában, küzdelemben elfáradt fejünket ráhajtsuk és megújhodást, megpihenést találjon rajta kimerült testünk.

Ez a toll szerepe. Azonban van talán még több szerepe is; az utolsó, amelyet szimbolizál az önök kedves ajándéka, az író toll. Minden, ami a világon maradandó, minden, ami kö-zönséges, forgandó értékeknél drágább, hatalmasabb, gyümölcsözőbb: a tollból ered. A tollon keresztül kapjuk meg az Isten által megihletett elméktől remek alkotásaikat, a toll által győzzük le a távolságokat, amelyek fizikailag az emberek között vannak. A toll által örökítjük meg azokat a gondolatokat, amelyek az emberiséget előreviszik, a toll által szereznek az emberek maguknak dicsőséget. És itt vagyok én, aki egész életemben a tollat forgattam és elértem azt, hogy nemcsak közszereplésben álló emberektől részesülök ilyen megbecsülésben, ilyen szeretetben, hanem megbecsülésben részesülök azoktól is, akik az én tollamból folyó betűket világgá öntik, – mert ők adják át a köznek, amit én gondolok, amit én leírok. Ez a toll ereje, hatalma, jelentősége és minket szeretetben, kölcsönös becsülésben ez a toll köt össze.

Rákosi Jenő szép és nagy dolognak tartotta az újságírást. A tollát tiszteletben tartotta, inkább dicsért, semmint korholt és ezt szerette látni másoktól is. Nagyon jellemző az esete unokaöccsének, Beöthy Lászlónak egyik színházi bírálatával. Beöthy, akkor a Budapesti Hírlapnak, Rákosi lapjának a színi bírálója, egy magyar író darabjáról a bemutatója alkalmából meglehetősen keményen írta meg elítélő véleményét. Másnap Rákosi behívatta a szobájába és ezt mondta neki:

– Ma este elmégy a színházba, újra megnézed a darabot és újra írsz róla. Jóvá kell tenned a tegnapi hibádat, mert sohasem szabad olyan bírálatot írni, amely csak egyetlen embert is visszatartson attól, hogy este a pénztárhoz menjen jegyet váltani. Még nem vagyunk elég erősek ahhoz, hogy gyöngítsük egymást.

Maga, aki sok bírálatot írt színházról, képekről, könyvekről, szobrokról, mindig ragaszkodott ehhez az elvhez, bárha a mondanivalóját nem rejtegette. Mint nagyszerű stilszta, kitűnően értett ahhoz, hogyan kell és lehet megcukrozva beadni a keserű pilulát.

Jellemző a magatartása a Csiky Gergely „Divatkép” című darabjának bírálata alkalmával. Rákosi Jenő tudvalevőleg – szóltunk erről a somogyi gazdálkodásáról szóló fejezetben – nem volt jó viszonyban Csiky Gergellyel, akinek „Divatkép” című darabját 1888 október 26-án mutatták be. A darab alaposan megbukott és a kritika ezt jól kiszí-nezve és aláfestve tárta a közönség szeme elé. Október 30-án tárcában megszólalt Rákosi Jenő (–ő) és a többi közt ezt mondta:

– Ha a Divatképet visszautasítjuk, akkor jusson eszünkbe a következő: a közönség-nek, amely szuverén a maga kedvtelésében s amellyel perelni úgy sem lehet, – minden szabad. Ellenben a kritikának kötelességei vannak. Egy oly érdemdús pálya hőséne egy ily mégzökkenését a kritikának enyhíteni, nem pedig még eltorzítani volna nemesebb fel-adata. A kritikának mentül mértéktelenebb a közönség, annál mértéktartóbbnak kéne lennie. De a mi kritikusaink egy része azt tartja feladatának, hogy a közönségre inkább rálicitáljon jóban és rosszban egyaránt. A torony tetejébe tornyot rakjon, a gödörbe másik gödröt ásson. A mi kritikánk Csiky nagy sikereire oly túlzásokba tört ki, hogy elámította vele önmagát, el a közönséget, sőt tán el magát Csiky is. És midőn az elámítás által jól előkészítve betelik a Divatkép sorsa, akkor ahelyett, hogy kijózanodnék, az ostorozás túl-zásába megy át, neki esik Csikynek és az ellenkező irányban iparkodik preparálni a kö-

zönséget. Mintha pedig ez olyan nagy dolog volna! Mintha tíz óriási siker arra kötelezné az író, hogy tizenegyszer még óriásibb sikert kell vinnie s nem inkább arra adna jogot, hogy egyszer valahára buknia is szabad legyen. Csiky Gergelynek nagy tehetsége, fényes eredményei, roppant munkássága és ama ritka tulajdonsága, hogy semmit se kér mástól, se állást, se jutalmat, kizárólag csak attól, akinek ő maga is adja becses ajándékait, t. i. *az irodalomtól*: megérdemelne az irodalom kritikai osztályától legalább annyit, hogy vele szemben ne a felületesség és a méltatlanság üljenek bírói széket.

Négy nagy újságban kamatoztatta tudását, érvényesítette tollát, mutatta meg bátorságát. Tanított, hadakozott, sebet türt és osztogatott, függetlensége, amelyet mindig és mindenkiel szemben megőrzött, országos súlyt adott minden szavának és hatvan éven át folytatott újságírói működése oly hatással volt az egész közéletre, mint csak kevés kiváltságos emberé.

Kemény Zsigmond oldalán

A Pesti Napló szerkesztőségében a *Bécsi dolgok* című rovatot bízták az új kollégára. *Ezt a rovatot Salamon Ferenc történetíró vezette és mivel a lap 1867 március 12-i számában közölte azt a hírt, hogy: „A magyar kormány hivatalos lapja Budapesti Közlöny cím alatt és Salamon Ferenc szerkesztése mellett ma, kedden indul meg”,* föltehető, hogy Rákosi Jenő ez időpont körül kezdte meg újságírói működését. A rovatjában a bécsi politikai életet, a bécsi lapokat kellett ismertetnie, természetesen összefüggésbe hozva a magyar viszonyokkal. A főadatát gondosan, örömezt és oly sikerrel végezte, hogy a báró csakhamar tudtára adta, hogy ezentúl a rovatján kívül hetenkint bizonyos számú cikket kell írnia, amiért a havi fizetésén, száz forinton kívül külön hetven forintot kap.

A koronázásról riportot írt. Ez volt az első nagyobb riportja. A beszámoló, mely a június 9-i, vasárnapi számban jelent meg, ez volt a címe: „Koronázás Budapesten, 1867 június 8-án” és nem kevesebb, mint hat egész hasábra, a lepedőnagyságú Pesti Napló hat hasábjára, terjedt. Nagyon alapos, mindent meglátó és megfigyelő újságíró munkája. A cikk így kezdődött:

„Midőn ma reggel az első nap sugarai felszökkentek a láthatáron, Budapesten szokatlan élénkséget találtak, s szinte látszott a pirosas fényen, mellyel Budavár ormait meg-aranyozák, a fölötti bosszankodásuk, hogy fölkelői tisztökben megelőztettek. Június 8-kán Budapest lakosait ágyúdörgés kelti fel reggeli álmából, de az ágyúdörgés a békét jelenti, sőt többet a béke tényénél, a béke biztosítását, a nemzet új hajnalának kezdetét, Magyarország legszebb ünnepét, a magyar király megkoronáztatásának napját.”

Leírja ezután a legaprólékosabban a Mátyás-templomban mondott szent misét, a pompás fölvonulást, majd beszámolván arról, hogy a megkoronázás után a király a helyőrségi templomba ment az aransarkantyús lovagok fölavatására, a királyné pedig a budai királyi várpalotába vonult, így folytatta:

„A Keresztelő Szent János neve után nevezett templomban gyakorolja az újon koro-

názott király először a szent koronával járó egyik jogát, s ha hozzá tesszük, hogy e jog a kegyosztás joga, melynél fogva felruház egyeseket külső címével azon nemességek, melyet a királyok királya oltott azok szívébe, s így a világra nézve mintegy az istenség és a közt, a mi az emberben isteni, a lelki nemesség közt közvetítőül tűnik fel, méltán mondhatjuk, hogy egyik legszebb felségjoga az, melyet először gyakorol. A templom nem épen tágas belsejét a drága középkori szőnyegek, melyek köröskörül mintegy másfél ölnyi magasságról csüggtek alá a földig, s egymáshoz tűzve a mellék oltárok fülkéit masqueirozták, még szűkebbre szorították; e mellett e sanctuariumnak s a templom hajójának egyszerű díszítése az ünnepi díszben ékeskedő egyéb helyekkel mintegy ellentétet látszott képezni; azonban ha közelebb szemügyre vesszük az egészet, úgy csakhamar meg kell vallanunk, hogy itt az ünnepszég egyik actusa készülvén lefolyni, a dolog az actushoz képest különös caractert és nem általános ünnepi fényt kívánt: a hol a lélek nemessége, a férfiaság belső tartalma lelte kitüntetését, ott a díszítésnél is inkább a tartalomra, az értékre kelle tekintettel lenni, s nem a csillogó küelemre. Ezen arannyal dúsan átszótt goblinok a tizenhatodik századról beszélnek élvezetes regét; a német alföldi solid szövőszékekről s a francia királyról, kinek különös gyára volt, melyben ily szőnyegek készültek ajándécul fejedelmek számára. Shakespeare minden királyi háló és belső termet ily egyszerű, de felette értékes szőnyegekkel aggat be, melyekbe a bibliai történetek s a görög mythologia egész cyclusai vannak bámulatos módon, mondhatni művészi kézzel beszöve; semmi kirívó szín, semmi kiáltó forma, mely kihívólag magára vonná már messziről a szemléző figyelmet: csupa nehéz, tartalmas érték, mely távolról hidegen hagy, de mely közelről nézve, veszélyes versenytársa a mai felületes hasonló készítményeknek.”

Ez a kis mutatvány tanulságos, mert kiviláglik belőle, hogy Rákosi Jenő, aki saját bevallása szerint már az *Aesopus* olvasópróbája óta foglalkozott a fonetikus írásmód szükségességével, most még, noha a sajtó már rendelkezésére állott, nem mert a kérdéshez hozzányúlni, sőt maga is óvatosan került minden fonetikus írást. Ha még figyelembe vesszük azt is, hogy az első jó hosszú mondat ugyancsak nehézkes, akkor látjuk igazán, hogy Rákosi Jenő az írásban és újságírásban mily nagy átalakulást megteremtő időket élt át és mennyire nem csupán alkalmazkodott az új helyzethez és új viszonyokhoz, hanem maga is vezetőnek, újítónak csapott föl.

Június 11-én, kedden újra ír az ünnepszégről. Ezt mondja: „A kivilágítás pünkösdi vasárnapján fényes volt, de korántsem oly fényes, mint az előkészületek után hinni lehetett volna, minek oka egyrészt az erős szél, mely a lámpákat nem engedte meggyújtani, s a meggyújtottakat eloltotta, részint pedig Stuver úr, kinek méltó hírét azon körülmény alapította meg, hogy kivilágításai és tűzijátékai nem szoktak sikerülni. Nagy készülétek történtek többek közt az eskütelési emelvényen, kifeszített sas-szárnyak alakjában összerakott tükrökkel, de a tükröknek nem volt mit visszasugárzaniok: sötét maradt ott minden. Sötéten és bosszúsán meredeztek a dunagőzhajózási társaság alkotványai is: a mi, megvalljuk, nekünk némi kárörömet okozott, mert a tisztelt társaság megint – saját magát készült kivilágítani ez óriási négy betűvel: D. D. S. G. (olvasd, magyar ember németül: Donau Dampfschiff ahrts-Gesellschaft).”

Rákosi Jenő már akkor, újságírói pályája legelején ugyanazzal a jelisével melegedett

bele a harcba, mint amely egész életén irányította: a magyarságért. Kis és nagy dolgokban egyaránt ez volt a vezérlő csillaga. A kiegyezés alapelveiért vívott küzdelem a Pesti Naplónak nem kis részben a Rákosi „Bécsi dolgok” rovatjában folyt, ahol nap-nap után szembe szállt a magyar érdekeket sértő osztrák fölfogással és nyilatkozatokkal, később pedig, mint Deák Ferenc eszméinek hűségese zászlóhordozója tengelyt akasztott a magyar ellenzékkel is, amelynek támadása egyre hevesebb lett. Az ellenzéki sajtó a koronázás megtörténte után szabadjára engedte indulatát, ami, mert Rákosi bizony visszalövdözött, az összecsapások elfajulásával járt. Olykor meglehetősen durván ment a felelgetés, még pedig annál durvábban, minél jobban közeledett a választás. Ennek érdekében a Pesti Napló külön esti lapot indított, amelynek szerkesztőjévé Rákosi Jenőt tették meg.

Szeptember 13-tól kezdve a Pesti Napló élén naponta megjelent a következő értesítés: „F. évi október 1-től a Pesti Napló naponként kétszer jelenik meg.” Október 1-én meg is indult az anyalapnál jóval kisebb terjedelmű, könnyen kezelhető, négyoldalas esti kiadás. Ennek a szerkesztőjeként is Kemény báró volt föltüntetve. A lap „Hazai Lapok” című rovatában hadakozott a balközép lapjai, „A Hon” és a „Hazánk” ellen. Hogy némi ízelítőt adjunk arról a stílusról, amellyel az egymással szembenálló újságok egymást megtisztelték, íme itt az esti lap november 20-i számának imént említett rovatában foglalt következő udvariaskodás:

„Öszinte sajnálatunkat kell kifejeznünk a „Hazánk” lapszemlése siralmas állapotán. Ez az ember oly pazarul dobálódzik az „együgyű” szóval, hogy aligha a kelletténél több nem jutott neki ebből a cikkből. Kövesse meg magát ez a jó úr. Az ily címezgetésekkel ily oktalanul bánni nem annyira tisztességes, mint könnyű; mi úgy tapasztaltuk, hogy ehhez nem kell az embernek egy komoly politikai lap munkatársának lenni. Tudjuk, hogy vele született hajlamaiból igen nehéz valakit kigyógyítani, de talán még sem lesz egészen fölösleges figyelmeztetni őt, hogy azzal nem igen fog senkinek sem ártani, még kevésbé saját ügyének használni, ha egyebet nem tud, mint a mihez nem kellett sok iskolát elvégeznie.”

A kis estilap 1869 június végén megszűnt, mert a választás után, mely a Deák-pártnak nagy többséget adott, már nem volt rá szükség. Rákosi nem is maradt sokáig a Pesti Napló munkatársa, mert a lap válságba került és megoldásának személyi részével Rákosi nem tudott megbékélni. A november 28-i szám élén ez a híradás jelent meg a Pesti Napló-ban:

„A „Pesti Napló” s a „Századunk” szerkesztősége, s mindkét részről a láptulajdonos részvénytársulatok között létrejött egyezmény folytán, a két lap f. é. decz. 1-jével a „Pesti Napló” cím alatt egyesül. Főszerkesztő: b. *Kemény Zsigmond*, felelős szerkesztő: *Urváry Lajos*. A „Századunk” előfizetői az említett naptól kezdve a „Pesti Napló”-t veszik, kik mindkét lapra előfizettek, előfizetésük megtérítése, vagy ennek tovább jegyzésével kárpótoltnak.

A „Pesti Napló” örömmel üdvözlí a vele egyesült zszurnalistikai erőket, s „amint általok az e lapokban képviselt liberális elvek derék és független ügytársakat nyertek, úgy az leend közös törekvésünk egyik legfőbb célja, hogy e lap megfelelhessen mindazon ígényeknek, melyekkel az olvasóközönség politikai napilapok iránt viseltetik.”

Az az Urváry, aki a fuzionált két lap felelős szerkesztőjének lett bejelentve, nem volt

Rákosinak kedves embere. Szintén tagja volt a Kávéforrásnak, sőt egyik legrégebbi tagja, ellenben a kávéházi irodalmi társaság tagjainak teljes mellőzésével indította meg a Századunk című Deák-párti újságot és különben is már jó ideje került a társaságot. Még mielőtt a főtebb olvasható publikálása a két újság egyesülésének megjelent, Kemény báró bement Rákosi szerkesztőségbe szobájába, az íróasztala mellett ülő Rákosi háta mögé került, elkezdte a fejét simogatni, azután akadozva, – látszott, hogy nehezebb esik a dolog, – elmondta neki a közeli változást azzal, hogy a fúzió ellenére is biztosítva van Rákosi állása. Amikor Rákosi Jenőnek megmondta a báró, hogy a szerkesztő Urváry lesz, Rákosi kijelentette, hogy akkor ő nem marad a lap kötelékében. Kemény kapacitálni próbálta azzal, hogy a lapkiadó Athenaeum hetilapot alapít Rákosi számára, amelyet teljesen függetlenül szerkeszthet, de Rákosi nem engedett.

– Báró úr, felelte, én azt sem fogadhatom el. Ha Urváry lesz itt a szerkesztő, akkor nekem el kell mennem.

A báró szótlannal, elérzékenyülve távozott. Fájt neki, hogy Rákosit, akit nagyra becsült, akit ő hozott oda a laphoz, nem tudta tovább is maga mellett tartani. Lelkének finomságára vall, hogy a változást maga előre tudatta kedvelt munkatársával. Rákosi Jenő tehát eltávozott és a már fuzionált lap december 10-i számában, a „Különfélék” közt a következő néhány sor jelent meg:

„*Rákosi Jenő úr* megkeresésére teljes collegiális készséggel kijelentjük, hogy nem elvi differencia miatt, hanem személyes okból, s nem kényszerűségből, hanem szabad akaratból vált meg a „Napló” szerkesztőségétől.”

Hírlapírói működésének első része ezzel véget is ért. Jó iskolába járt. Kemény báró óriási hatással volt a gondolkozására, az elveire és amit később is mindig vallott és érvényesített: a szabadelvűséget, a haladás vágyát, a fokozatos fejlődés szükségességének elismerését – mindezt Kemény Zsigmond báró példája plántálta az ő fogékony lelkébe. Rákosi ezt mondta első szerkesztőjéről:

– Keresek magamban hasonlatot arra, hogy képét adjam ennek a külsőleg szinte groteszk alaknak, aki az életben olyan esetlen volt; olyan egyszerű és naiv, néha szinte az együgyűség benyomását téve; aki oly nemes és tiszta s oly gyermeketeg volt lélekben; de aki, ha a történelemből, ha a fantáziájából, ha a való életből vett művéhez hőst, anyagát plasztikus szoborra tudta faragni, szemével benézett a szív legtitkosabb redőibe; elméjével behatolt a legbonyolultabb lélek rejtelmébe; aki követni tudta az emberi agyvelő útvesztőjében a gondolatokat s próféta meglátásokat tudott megrögzíteni; aki az emberi tévedésekből ki tudta halászni az igazságot, mint ahogy a bűvár a tenger iszapjából felhozza a gyöngyöt. Keresek rá hasonlatot és nem tudok külső, formátlan, egyszerű nagyságához valót jobbat találni, mint az esetlen sziklatömeget, mely a hegy tetején fekszik nyugodtan, hidegen, mozdulatlanul, melynek nagysága egyszerűségében áll, de mely alatt ott pihen, ott ragyog, ott tündöklök a hegy minden kincse: arany, ezüst, drágakő és vas, mindaz, ami szépséget, erőt, hatalmat jelent az emberiségre nézve.

Mekkora gyönyörűsége lehetett Rákosi Jenőnek, hogy ilyen férfiú oldalán nézve, látta és tanulta a Hírlapírás művészetét, mesterségét és minden fogását.

A „Reform” szerkesztője

Rákosi Jenő ebben az időben általánosan ismert ember volt. Tagja már a Kisfaludy-társaságnak is, amely 1869 legelején választotta tagjai sorába. Nem mindennapi dolog a társaság életében, hogy valaki huszonhét éves korában lett a tagja. Az 1869. évi „közülésen” Greguss Ágost titkár bejelentette Rákosi Jenőnek fölvételét a tagok sorába, az 1870 február 5-én tartott XX. közülésen pedig, a társaság tagjainak munkálkodásáról beszámolva, a többi közt azt jelentette, hogy: „Rákosi Jenő *Hyperbus* című tragédiájával ismertetett meg.” Ezen az ülésen tartotta meg Rákosi székfoglalóját is, „Szép Ilonka” című drámai idillje egy részletének bemutatásával. Érdekes, hogy sem Rákosi Jenő soha említést nem tett „Hyperbus” című tragédiájáról, sem a lexikonok és más hiteles gyűjtemények fősorolásában nem szerepel Rákosi Jenő művei közt az említett tragédia.

Ennek ez a magyarázata: Egy akadémiai pályázaton elismerésben részesült Rákosi-nak „Rege a fattyú gyermekről” című drámája és ennek egyik fölvonását mutatta be a Kisfaludy-társaságban „Hyperbus” címmel.

Amikor a Pesti Napló-tól távozott, hamarjában nem látszott semmi lehetősége annak, hogy mint hírlapíró folytathassa munkásságát, mert ha nem akarta minden hitelét eljátszani, ő továbbra is csak Deák-párti újságíró lehetett. Rákosi nem tudta, mit fog kezdeni, de a szerencse, mely tudvalevőleg a bátrakat szereti, nem hagyta el.

Ráth Mór könyvkiadó és könyvkereskedő üzent neki, keresse fel a váci-utcai könyvesboltban, beszélni szeretne vele. Rákosi el is ment és Ráth Mór, akinek politikusok és írók körében nagy összeköttetése és ismeretsége volt, elmondta neki a tervét: a kormánytól és a pártoktól is független Deák-párti lapot szándékozik kiadni és szerkesztőnek Rákosit ajánlották neki. Hosszú évek múlva tudta meg Rákosi Jenő magától Gyulai Páltól, hogy reá Ráth figyelmét Gyulai hívta föl, a mindig haragos, kistermetű, rettegett kritikus, aki Rákosival is mindig veszekedett, lebecsülte, lecsepülte és hol tréfásan, hol kevésbé tréfásan borsot tört az orra alá. Itt kell elmondani azt az esetet is, amikor Gyulai Pál szerkesztőségi szolgát ajánlott a Budapesti Hírlaphoz Rákosi Jenőnek.

Volt a Budapesti Hírlap-nak egy szerkesztőségi szolgálja, a Gyula. Dülledtszemű, nehézkos mozdulatú ember, aki – Isten nyugosztalja, – a legfeledekenyebb ember volt. Szívesen megtett mindent, de mire a szobából kiment, már elfelejtette, mit parancsoltak neki és memóriájának e hiányos volta sok mulatságos percet szerzett, de sok bosszúságot is okozott. Egy éjjel megint valami ilyes baj volt vele és akkor Rákosi Jenő elmondta az esetét Gyulával.

– Egy nap beállít hozzám ez az ember – kezdte el Rákosi Jenő. – Hogy ő nálunk szerkesztőségi szolga akar lenni. Nem emlékszem már, mit mondott: az Akadémián volt-e szolga, vagy pedig, hogy az Akadémiáról küldték-e hozzám, elég az hozzá, levelet hozott. Átveszem, fölbontom, Gyulai Pál írja nekem. Azt mondja, hogy pártfogásomba ajánlja ezt az embert, csináljak vele valamit. Különben legjobb lenne, írja, ha szerkesztőségi szolgának alkalmaznám, mert nagyon összeillünk: ez az ember nem tud írni és a Budapesti Hírlapnál sem tudunk írni.

Hát ez a Gyulai Pál ajánlotta Rákosit az új lap szerkesztőjének, akivel Ráth hamaro-

san meg is egyezett.. Igaz, hogy némiképpen furcsállotta Rákosi önérzetes föllépését, de tetszett is neki. Ráth ugyanis elmondta, hogy mely független Deák-párti politikusok állanak mindjárt rendelkezésre mint cikkírók és hogy a tárca ne okozzon gondot Rákosinak, mert minden nevesebb író, Csengery Antal, Szász Károly, Vadnai Károly, Horváth Mihály és mások is tárcát fognak írni.

– Jól van, – felelte Rákosi, – de először is: az én tudtom és beleegyezésem nélkül semmiféle cikk nem jelenhetik meg a lapban és másodsor: nekem megvannak a magam tárcáirói, a fölsorolt jelesekre nem lesz szükségem, mert unalmasak, akadémikusak, akik egy elmúlt nemzedék számára írnak tárcát.

Megállapodtak abban, hogy *Reform* lesz az új lap neve, Rákosi mindjárt hozzáfogott a szerkesztéshez és 1869 december 14-én megjelent a *Reform* első (mutatvány) száma. Politikai és irodalmi körökben nagy érdeklődést keltett a hír, hogy Rákosi Jenő szerkesztésével új napilap indul meg és már ennek hírére ez a kirohanás jelent meg a harapós *Ellenőr* december 7-i számában az „Újdonságok” közt:

„*Reformokat* addig sürgettünk, míg végre hivatlanul is nyakunkba akasztja azt Rákosi Jenő vagy Ráth Mór, de valósággal egy más valaki, kinek titkos pártfogásáról városszerte suttognak. Az új lap címén ne csodálkozzék senki sem, hisz a szentírást is akár hányan tették már paródia kísérletek tárgyává, ezen „reform” pedig különben is a „P. Napló” és „Század” házasságából ered, ily csodaszülöttre még furcsább név is rá illett volna. Mi elolvastuk keresztlevelét, s a reform szó vagy százszor fordul elő benne, míg Rákosié szerényen csak kétszer figurál, – de egyetlen egyszer is elegendő volna arra, hogy a kis rajkó leendő hajlamairól tanúskodjék. S ők bíborba akarják öltöztetni: a tárczában Garibaldi művét szándékoznak kiadni. Ha megtudná az ősz világszabadságharcos, maga tiltakoznék nevének ilyenemű profanálása ellen.”

A „Reform politikai, közgazdászati és irodalmi napi közlöny” első számában is ott volt még ez a „keresztlevél”, amely a többi közt ezt hirdette:

„Irodalmunkban az olvasó közönség számához mérve oly aránytalanul nagy a napi lapok száma, hogy egy ilyenemű új vállalat megindításánál az első, mire a közönség választ vár, a kérdés: *mely* szükség az, mely hírlapirodalmunkban eddig fedezetlen, s *mely* hézag az, amelyet betölteni a „Reform” lesz hivatva. E kérdésre a következőkben lel a közönség rövid választ, de hisszük, elégséges fölvilágosítást. A „Reform”, mint már neve is hirdeti, *a gyakorlati haladás egyik tényezője* lesz. Alapítói meg vannak győződve, hogy jelen pártviszonyainkkal szemben a reformok útján való előrehaladás csak úgy lehetséges, ha *szilárdan ragaszkodunk az 1867-ik évi XII. t. cikkben letett alapzathoz*, mert csak ez alapan való megnyugvás adja meg politikailag a lehetőséget s lelkileg a kellő higgadtságot, hogy egész figyelmünket és minden erőnket a haza anyagi és szellemi fölvirágzására mulhatatlanul szükséges reformokban hasznosíthassuk. *Párt*-lap lesz tehát *a Reform* oly értelemben, hogy működésének alphája és ómegája egy alap megtartása lesz, mely az országban többséget teremtett, s a parlamentben egy hatalmas pártot tart együtt: de nem lesz *pártközölny* azon értelmezésben, melyben a pártállás merev bilincsekben tartja journalistikánkat s egy életerős magyar hírlapirodalom kifejlődését megakadályozni képes. A „Reform” tehát különbözni fog a legtöbb magyar hírlaptól az által, hogy *nem öntend minden*

közügyből pártharcokhoz való golyókat, hanem főügyekezete marad, a közönséget a közügyekről s azok állásáról fölvilágosítani. Ezzel meg van jelölve azon állás is, melyet a kormánnyal szemben elfoglaland.”

Az első szám vezércikkében bejelentette Rákosi, hogy a cikkek aláírás nélkül, névtelenül fognak megjelenni. Ezt így okolta meg:

„A napi sajtónak egész ereje az anonimításban rejlik. Ha ebből kivetkőztetik, egész jelleme, mint a közvélemény tolmácsa, megváltoztatatik, de sőt egy valódi közvélemény keletkezése is csírájában megfojtatik. Valódi közvélemény csak ott fejlődhetik ki, hol az emberek nem nevek után indulnak, hanem önmaguk tanulnak és igyekeznek gondolkodni és ítélni. A gondolkodás és Ítélet azonban fáradtságos munkába kerülvén, az emberiség nagy zöme minden adott alkalmat szívesen megragadand, hogy magát e munkától megkímélje, így ha van egy vagy más név, mely után indulhat, követendi azt vakon a nélkül, hogy valaha bármily ellenérveket fontolóra venne.”

Majd később ezt mondja:

„El voltunk készülve minden nemű elménczségekre és találgatásra. A létező felfogás szerint ugyanis különösnek látszatott, hogy találtattak olyanok, kik érezvén az égő szűkségét egy tökéletesen független és objectív szellemben tartott lapnak, dolgoznak és érdekében ha szükséges, áldoznak is a nélkül, hogy azt mint személyes politikai emeltyűt kívánják használni. Minden ilyen föltevésekre, melyek már történtek vagy még történhetnének, a legjobb feleletet találandja a közönség lapunkban. Azután várjuk igazságszeretetétől, hogy csak akkor ítélend, midőn anyagot nyújtottunk ily ítéletre.”

Ez az első szám nevezetes cáfolata volt egyébként az ifjú Rákosi fiatalos önbizalmának, mert bár Ráth Mórral szemben azt hangoztatta, hogy neki a régi, unalmas és akadémikus tárcáírókra nincs szüksége, az első számban mégis éppen Horvádi Mihály tollából közölt tárcát, még pedig jó hosszút (tíz tárcalábra terjedőt), ezzel a címmel: „Az újkor társadalma és erkölcsi.” A másik, amit mindjárt itt jegyzünk meg az anonimításra vonatkozóan az, hogy Rákosi Jenő élete utolsó négy évében örömmel tapasztalhatta, hogy valódi közvéleményt csinált a revízió kérdésében – nem „a napi sajtónak egész ereje, az anonimítás”, hanem éppen ellenkezőleg azok a cikkek, melyek a revízió dolgában Rákosi Jenő nevével szignálva jelentek meg. Ebbe a „névtelenségbe” belekapaszkodva egyébként az „Ellenőr” ismét nekiment az új lapnak, írva a következőt december 15-én:

„A „Reform” megjelent. Igen jellemzi magát legelső cikkével, mely az írói *névtelenség* üdvösségét zengedezi. Van oka rá. Annyi bizonyos, hogy nem válik üdvösségére már az sem, hogy megnevezte szerkesztőjét. Egyébiránt ez a legnagyobb és legszélesebb lap hazánkban, kétségtelenül.”

Másnap, december 16-án rádupleázott az „Ellenőr” így:

„A „Reform” szerkesztőségének névtelenségi elvét következőleg indokolá ma valaki. A dolog természetes. A „Reform” alapítói közül ugyanis azok, kik nem ártanának a lapnak, ha aláírnák cikkeiket, titokban óhajtják tartani azokat, kik nem nevezhetnék meg magukat a nélkül, hogy a lapnak és a bevallható munkatársaknak hitelét tönkre ne tegyék. Annyi bizonyos, hogy *egy teljesen ismeretlen giráns* inkább megfelelt volna a Reform név-

telenségi elveinek s-hasznosabb is lehetett volna, mint az *ismert Rákosi Jenő* úr felelős szerkesztősége. Egyébiránt úgy halljuk, hogy megjelent a második szám is, s hogy nincs benne semmi. Elég, hogy a *legnagyobb magyar lap*.”

Ebben azután igaza volt. A „Pesti Napló” és „A Hon” is nehezen kezelhető, nagyalakú újságok voltak, de még ezeken is túltett a „Reform”, amely szélességre is, magasságra is lepipálta őket és öt jó széles hasábos oldalain temérdek betű fért el. Bár az „Ellenőr” főmozgatóját, Csernátonyt egyáltalán nem szívelhette, doronggal nem ment neki. Erre nem is volt szüksége, mert egy-egy fordulattal, egyetlen jelzővel, valami elmésséggel vagy ártatlannak tetsző csípős mondattal a maga oldalára tudta hódítani a nevetőket.

Így volt ez egész újságírói pályáján. Meg is magyarázta ezt egyszer az öccsének, Viktornak, amikor ez a Rákosi Jenő és Bartók Lajos viszonyát firtatgatta. Bartók Lajosnak, aki költő, drámaíró és vicclapszerkesztő volt, bár szomjazta a diadalt, igazi sikere nem volt. Haragudott is Rákosi Jenőre, aki az igazság rovására nem akarta a szekerét tolni és támadta minden lehető és lehetetlen alkalommal. Rákosi viszont, ha alkalom adódott, nagyon tárgyilagosan írt Bartókról, mintha csak akkor hallotta volna a nevét először. Rákosi Viktor biztatgatta, hogy vágjon már egyszer ő is oda doronggal, mire Rákosi Jenő ezt felelte:

– Ez a gyöngye emberek beszéde. Az én tollamtól jobban félnek, mint a Bartók dorongjától.

A „Reform” első néhány hónapjának lapjait forgatva, szembetűnő az a határozottság, amellyel Rákosi a magyarság, a magyar állameszme érdekében síkra szállt. Hevesen ellezte például a horvátok függetlenségi törekvéseit és a magyar állam egységének rovására adott semmiféle engedményt nem volt hajlandó helyesnek és szükségesnek elismerni. Minden ilyen, szerinte bomlasztó törekvéssel határozottan szembeszállt és meggyőződését soha véka alá nem rejtette. A belpolitikai kérdéseken kívül nagy figyelmet szentelt a lap a városi, a színházi és az irodalmi ügyeknek is, de nem kerülték el tollát a mindennapi élet kisebb eseményei, apróbb-nagyobb gondjai sem. Erre nézve érdekes olvasmány a lap február 4-i számában Thaisz főkapitányhoz intézett figyelmeztetés, amely kettős okból is nevezetes. Az egyik az, hogy ez is igazolja rabbi Akiba mondását: nincs semmi sem új a nap alatt, mert mintha csak a mi napjaink közlekedésügyi bajait látnók és panaszait hallanók, azzal a különbséggel, hogy ma a gépkocsi meg a motoros kerékpár a vádolt, a „Reform” pedig a „fiakker-kedvtelés” ellen mennydörög; a másik ok pedig az, hogy a figyelmes olvasó ebből a kis cikkből már megláthatja azt a vívódást, amelyet Rákosi, a fonetikus írásmód dolgában folytat; azt mondhatjuk, felemás ebben a tekintetben sok szó, ami a panaszban olvasható. Szól pediglen ekként:

„*Néhány szó Thaisz úrhoz.* Tegnap ismét két embert gázoltak el Pesten. Ha a dolog továbbra is így marad, a legázoltatás mint *speczifikus* nemzeti elpusztulási mód fog beigtattatni a pestvárosi halálozási statisztikába. A veszedelem közös, – föllépésében következetes, irányára nézve erősen nivelláló. A társadalom minden rétege – delnő, Verwaltungsrath, képviselőház elnöke, poéta, czipész inas, öreg zsidóasszony: egyformán kerék alá jut, – úgy hogy *klasszikus* rendőrségünk legalább mentségül annyit elmondhat Horáczzal: „*aequo pede pulsat pauperum regemque ...*” A múltkor egy hét leforgása alatt

négy elgázolást számláltak fel a lapok, s miután a balesetek folytonosan *regisztráltak*, megdöbbenve kérdehetjük, ha vajjon a fentebbi kulcs szerint, évenként nem 208 magyarnak kell-e ily módon nem is a „fübe”, de a kövezetbe harapnia? Ily állapotban a következő *interpellációt* intézzük „erélyes” városkapitányunkhoz: Vannak-e a miénknél kedvezőbb adatai az iránt, hogy évenként minő mérvben pusztítja „Árpád ivadékát” a fiakker-kedvtelés? Van-e szándéka s ereje e halálos botrányt fékezni, vagy célszerűbbnek tartja a megtorlást a selfgouvernmentnek, nevezetesen a Lynch-*juszticiának* átengedni? Egyúttal azonban közöljük kapitány úr számára azon „*arkanum tripeskatum*”-ot is, mely a letipratás veszélye ellen a legegyszerűbb, de leghathatósabb szer. Ez a *praevenzió*. A letiprót úgy is megbünteti a bíróság, a rendészet – büntesse a sebeshajtást. Majd ha az a daliás, tétlenül unatkozó konstábler azonnal letartóztat mindenkit, ki szűk utcákon, keresztutakon sebesen hajt, csak akkor és nem előbb, szűnik meg az eszeveszett „steepchase” utcáinkon, s vele együtt az elgázoltatás botránya.”

Két esemény az, amely lefoglalta magának a „Reform” minden harci erejét; az egyik külpolitikai, a másik belpolitikai. Amaz a német-francia háború, ez pedig a pártvillongások. Természetes, hogy Rákosi a külpolitikai eseményt is csak annyiban kezelte a maga különálló, az egész sajtóval ellentétes és a hivatalos körök fölfogásával nem törődő nézőpontjából, amennyiben magyar érdekeket féltett tőle. Röviden összefoglalva az volt a helyzet, hogy a német-francia háborúban a Reform egymaga állott a franciák pártjára és minden igyekezetével azon volt, hogy a közvéleményben is minél nagyobb rokonérzést ébreszsen a franciák iránt. Vele szemben, azt mondhatjuk: mindenki más, a német fegyvergyőzelmét és a német egység megvalósulását kívánta. Rákosi úgy okoskodott, hogy német diadal Magyarország veszte, mert utána majd Ausztria kerül Németország befolyása alá, amely azután megduzzadt erejét germanizálás formájában a magára maradt Magyarországgal fogja éreztetni. Ebben a meggyőződésében vitakozása során egészen a háború végéig megtámadott mindenkit, aki az ellenkező fölfogásnak volt a híve. Bécsben Andrassy Gyula gróf befolyása döntötte el Ausztria-Magyarország magatartását a németek javára, holott csak a háború után lett külügyminiszter. Addig Magyarország miniszterelnöke volt és az ő kabinetjében Lónyay Menyhért volt a pénzügyminiszter. Lónyay sorsával függ össze a Reform sorsa is.

Rákosi Jenő nagy tisztelője volt Lónyaynak, aki kiváló közgazdasági és pénzügyi szakember volt. Mint pénzügyminiszter ő rakta le a magyar államháztartás alapjait és nem csodálható, hogy csakhamar közös pénzügyminiszternek jelölték. Ezt a Reform február 5-i számában a következő formában jelentette:

„A „Pester Lloyd” egyik megbízható tudósítójától azon valószínűtlen hírt kapta, hogy Lónyay Menyhért közös pénzügyminiszterre kineveztetése tény s hogy helyét a magyar kormányban Kerkápoly foglalja el.”

Másnap, február 6-án „Lónyay Menyhért” című külön kis cikkben tért vissza Rákosi Jenő erre a bejelentett változásra és ezt mondta:

„Lónyay Menyhért jelöltségét a közös pénzügyminiszteri állomásra s Kerkápoly Károlyét a magyar pénzügyi tárcára a mai lapok határozottabb alakban ismétlik. Terünk nem engedi, hogy az érdekes témával ezúttal hosszasan foglalkozzunk, azért csak arra szo-

rítkozunk, hogy röviden elmondjuk, mit tudunk magáról az ügyről, s ha lehet, még rövidebben azt, hogy mint vélekedünk róla. Információnk szerint tény annyi, hogy a miniszteriumban két irány érvényesíti magát. Az egyik határozattan Lónyaynak szánta ezt a megürült fauteult; s ez – ha különben jól értesültünk, – pénzügyminiszterünk ambíciójával is találkozik. A másik nem annyira azt ellenzi, hogy Lónyay e problematikus avencementet elnyerje, mint inkább azt kívánja, hogy Lónyay maradjon magyar országos miniszter. Ez utóbbi nézethez csatlakozunk mi is. Óhajtjuk, hogy magyar ember jusson a közös miniszteri székbe, s noha meg vagyunk győződve arról, hogy Lónyay tehetségei messze túlhaladják a közös pénzügyi tárca igényeit, mégis nem szeretnők, ha e magyar ember Lónyay lenne, ő volt az, kinek az országgyűlés három éven át következetesen megszavazta az adókat; ő volt az, kinek esetről esetre elengedte az annyira sürgős adóreformot; kihez rendületlenül ragaszkodott igen kritikus kérdésekben, midőn fölöttébb visszás közvéleményt csináltak ellene. Az országgyűlés mindezt aligha személyes sympathiából tette; hanem tette, bízva Lónyay tehetségében, munkásságában, melytől pénzügyünk, adóviszonyaink gyökeres rendezését és reformját várta; tette tekintettel a jövőre, melytől az ország mindent vár. Az országgyűlés eddigi eljárása nem lenne igazolva, ha Lónyay most hagyná el állomását. Eddig az, amit tett, szembeállítva a teendőkkal, melyek iránt Lónyay ígéretei s nyilatkozatai jegyzőkönyvbe vannak igtatva, úgyszólván semmi. Ilyenkor s ily körülmények közt menni, sem reá, sem utódaira, sem az ügyre nézve nem volna kedvező.”

Lónyay mégis csak közös pénzügyminiszter lett, de miután grófi rangot nyert, már egy év múlva visszajött miniszterelnöknek a Bécsbe távozott Andrássy helyére. Lónyay már nem tudta olyan egyetértésben együtt tartani a Deák-pártot, mint Andrássy tette. Mozogni kezdtek a párt egyes elégedetlen elemei és kívülről az ellenzék dobta egyre-másra a bombákat Lónyay felé. Jöttek a panama-vádak, köztük az, hogy Lónyay mint pénzügyminiszter Lánchid-részvénnel spekulált a kincstár terhére. Rákosi a Reformban körömszakadtáig védte Lónyayt és ez a buzgósága akarva-nemakarva azt a színezetet adta a dolognak, hogy a Reform nem a pártoktól és a Deák-párttól független lap, hanem egyenesen a miniszterelnöknek a lapja. A Reform most már ezzel sem törődött és Lónyay mellé állott bukása után is. A Deák-párt helyzete egyre nehezebb lett és a fúzió megtörténte után, amely Tisza Kálmánt tolta a homloktérbe, a Reform beleolvadt a Pesti Naplóba. Ismét Urváry lett a szerkesztő, aki egyszer már a maga lapját olvasztotta bele a Rákosi lapjába, most pedig a maga lapjával fuzionáltatta Rákosi lapját.

Nem szabad azonban azt hinni, hogy csupán eszmei meggondolások és politikai tekintetek szüntették meg a Reform-ot. Nem, súlyos anyagi gondok is siettették a halálát. A közönséghez intézett búcsúzó szavai őszintén bevallják és világosan elárulják. Az óriási alakú újság különben is 1875 április elsejétől kezdve kisebb alakban jelent meg, amely változást azzal magyarázott meg, hogy haladni kell a korrallal, könnyebben kezelhetővé, jobban beosztottá és inkább kihasználhatóbbá óhajtja tenni a lapot, de az ilyen forma- és beosztás-változtatás rendszerint valami anyagi bajjal kapcsolatos. A „Reform” utolsó száma 1875 június 16-án jelent meg. Már 15-én a lap élén a következő sorok voltak olvashatók:

„A magyar időszaki sajtó és az országos politika viszonyainak jelen alakulása egyaránt kívánatosá tesz, hogy egyrészt a hírlapírói munkaerők, másrészt a hírlapi vállala-

tok anyagi ereje összesítettven, föladatuk szolgálatában hathatósabban működést fejthessenek ki, mint eddigi elforgácsolt állapotukban. A politikai pártok impozáns tömörülése, mellyel az árnyalatok elenyészése járt, lehetővé, sőt kívánatosabbá teszi oly hírlapok egyesülését, melyek főirányukban eddig is egy cél felé törekedtek. E megismerés vezérelte egyrészt a Reform s a Napló kiadó-tulajdonosait, másrészt a két hírlap irányadó szerkesztőit s fő dolgozó társait, midőn elhatározták a Reform s a Pesti Napló egyesítését.”

Bejelentette a közlemény azt is, hogy „a Reform szerkesztője, Rákosi Jenő és főmunkatársa, báró Kaas Ivor a Pesti Napló rendes dolgozó társai lesznek s eddigi politikai és irodalmi működésüket a t. közönségünk előtt ismeretes irányban ott fogják folytatni.” Másnap, január 16-án megjelent az utolsó szám és az utolsó vezércikk a többi közt ezt mondta: „Búcsúznak olvasó közönségüktől. A toll nehéz kezükben s nehéz a szívünk. Esztendőnk viszontagságos barátsága szakad meg. Sokan az országban a szellemi rokonság meleg részvételével ragaszkodtak a laphoz, mely ma megszűnik. Közönségünk száma szép volt, de nem elég. Egy nagy napilap költségeit nem fedezte. Így is, a mint a Reform szerkesztve volt, a lap alig fizette ki magát s kivált az utóbbi idők sanyarú gazdasági viszonyait soká síntette. Nyomta a szerkesztőség lelkét, hogy nem tudta célját elérni, melyért közel hat évig küzdött, hogy Magyarországnak egy olyan napilapot teremtsen, mely a hírlapirodalom minden jogos igényeinek megfelelően és a nemzeti élet terén ne csak a politikai küzdelmek tükré és részese, hanem egyúttal a közművelődés valóságos tényezője és minden irányban mindennapos előmozdítója legyen, hogy mondjuk e célját megvalósítani, de sőt megközeleíteni sem bírta. Nem bírta azért, mert a Reform aránylag kevés anyagi erővel alapított s a magyar olvasó közönség csekély mennyiségében nem találhatta föl a mi politikai viszonyaink között azt a pártolást, mely szükséges, hogy egy független nagy napilap tartósan fenállhasson és egy olyan Hírlap, minőt a Reform munkatársai terveztek, létre jöhessen. Ellankadva az elérhetlen utáni futásban és az akadályokkal való küzdelemben, kifogyva erőnkől, lemondunk a célról.”

Írt Rákosi Jenő még egy ilyen búcsúzó, de még szebbet és meghatóbbat akkor, amikor el kellett távoznia egy másik lap kötelékéből, amelyet negyvenhárom évig szolgált és melynek nagysága, tekintélye és becsülete az ő nevéhez volt fűzve. Most, hogy a Reformtól búcsúzott el és a Reform-mal az olvasóktól, az utolsó szám „Különfélék” rovatában még a következő kis beszámolót tette közzé:

(*A Reform dolgozó társai*) Eleitől fogva, mióta vagyunk, hat éven keresztül törvényül tartottuk a zsurnalisztikái névtelenségét. Dolgoztunk nem a magunk híréért, hanem a Reform becsületéért. Most, midőn névtelen „dicsőségünk” eddigi színteréről másra megyünk, némi részben megfélemlhetünk ama hozzánk számtalanszor intézett kérdésre, hogy „ki írta ezt vagy azt a cikket”, a mennyiben azok számára, kik a dolog iránt érdeklődnek, ide igtatjuk a névsort, melyet anonimitásunk hat évig részben teljesen eltakart. Rendes dolgozó társai voltak a Reform-nak: B. Kaas Ivor, Márkus István, Földy Géza (elejétől végig), Szépfaludy Örlössy F. (elejétől végig), Molnár József (elejétől végig), Lánczy Gyula, Márkus Miklós, Beksics Gusztáv, Salamon Ferenc, Kozma Sándor most királyi főügyész, Körösi József most a fővárosi stat. hivatal igazgatója, Dóczy L. most osztálytanácsos a külügyminisztériumban, Toldy L., Éber Nándor, György E., Loew Tóbiás most ki-

rályi főügyési helyettes, *Molnár* Antal, *Palóczy* Lipót s rövidebb ideig *Somogyi* Ede és *Kompolthy* Tivadar. Politikai cikkeket írtak még a Reform-ba néhai *Eötvös* József báró, *Trefort* Ágoston, *Hadik* Imre, báró *Kemény* Gábor, egy sorozatot (a német-francia háború) *Ilméry Kiss* L, néhány cikket gróf *Zichy* Nándor és *Jánosi* Ferenc. – Tulajdonosa kettő volt: *Ráth* Mór, a ki alapította és báró *Kaas* Ivor. Először 1869 december 15-én jelent meg. A szerkesztés elejétől máig Rákosi Jenő kezeiben volt.

Rákosi valamennyit, aki itt fel van sorolva, túlélte. A kulesot a kriptára ráfordította végre a következő néhány sor, amelyet hű másolatban közlünk, a búcsúzás izgatottságában megszületett hibáival együtt, ahogyan megjelent:

Mindazok a külső dolgozótársainkat, kiknek kiadatlan értékesebb kézírata van nálunk, munkáikat a legközelebbi napokban a Reform szerkesztő hivatalában, később Rákosi Jenő lakásán (VIII. a vas-utcza 12. sz. a.) átvehetik. Julius 1-én túl az el nem vitt kéziratok megsemmisíttetnek.

És Rákosi elment, hogy megcsinálja a Népszínházat.

A Népszínház

Most már nem is Népszínház, hanem Nemzeti Színház. A gyalogjáróját éppen most szélesítették ki, ami impozánsabbá teszi a környékét. Villamos csilingel el mellette jobbról, balról, hátulról; gépkocsi-állomáson taxik csábítanak, hogy ülj beléjük; mindenféle alakú és nagyságú bódék színes üvegje, kiáltó plakátja állítja meg léptedet; az egyiknek tetején villamos óra, a másik automata-telefon, a harmadik kanyargós, szűk lépcsőn levisz a föld alá a nagy csatornába: vajjon mit szólna mindehhez az az ember, aki akkor halt meg, amikor az első kapavágást tették meg a Népszínház épületéhez és ma föltámadna? Mi volt ez a vidék akkor! A Rákóczi-út akkor Kerepesi-út, a Népszínház-utca Sertéskereskedő-utca; a villamosnak persze se híre, se hamva, mindössze a Kerepesi-úton van egy lóvonatú vasút és csak beszélni kezdtek akkor arról, hogy új lóvonat indul majd meg az ott kiépülendő körúton, meg egy másik a Sertéskereskedő-utcában Kőbánya felé. Hát ezekből a „lófejű”-ekből nem lett semmi, sok-sok év múlva villamos került a részére tervezett helyre és a Népszínház építésének idején ez a hely mintha a város végén lett volna, ahol este a sötétben botorkáló embert bátran leüthették vagy ha balszerencséje volt, belefulladásra a cuppogó sárba. A mai körút mentén minden csupa rom és törmelék, a körutat deszkapalánk zárta el, mintha földrengés rázta volna meg ezt a vidéket, olyan vigasztalan és szomorú. És itt merte Rákosi Jenő fölépíteni a Népszínházat, életének egyik főművét.

A Kávéforrásban sokszor meghányták-vetették azt a lehetetlen és szégyenletes dolgot, hogy a német színészet virágzik a magyar rovására. Molnár György nem nagyon tudott boldogulni a Budai Népszínház-zal és 1869 tavaszán kis, huszonkét lapra terjedő füzetet adott ki ezzel a körülményes címmel: „Budai népszínházi ügyek és alapterv-vázlat egy részvénytársulat által Pesten alapítandó operetté, látványos és népies magyar színházra.” Eb-

ben nagyon ajánlotta egy pesti népszínház létesítését. A Kávéforrás fiataljai, akik már amúgyis torkig voltak a német sző elhatalmasodásával, kapva-kaptak a jeles színész kis munkáján és elhatározták, hogy igenis megpróbálják a német színházi uralom megdöntését. Ravaszul fogtak hozzá: állandó kellemetlenkedéssel. A Reform-ban időnként közöltek egy-egy hírt, amely, mintha kívülről valamelyik olvasó írta volna, arra figyelmeztette a hatóságokat, hogy baj van az Erzsébet-téri favázas német színházzal, mert „előadás közben ropogni hallotta a gerendákat.” A ravaszul kiesztelt taktika nagyszerűen bevált, vizsgálat vizsgálatot követett és a vége az lett a sok figyelmeztetésnek és a sűrű ellenőrzésnek, hogy kilakoltatták a németeket az Erzsébet-téri faházukból és a Gyapjú-utcában építettek nekik – kőépületet.

Ez csak még jobban föltüzeltelte a Kávéforrás költőit, íróit és újságíróit. Írtak, szóno-koltak, izgattak, fölhasználták minden összeköttetésüket és végre eljutottak odáig, hogy egy öttagú bizottság, amelynek tagja volt Steiger Gyula, Tavaszy András, Liphay Béla báró, Podmaniczky Frigyes báró és Rákosi Jenő, utasítást kapott a szükséges pénz összegyűjtésére és a Népszínház megteremtésére. A Reform intézte az országos gyűjtést, amelynek eredménye 25.000 forint lett. Ez bizony édeskevés volt színházépítésre, másfelől is meg kellett tehát fogni a dolgot. Steiger Gyulának, aki városi képviselő volt, a befolyásos közbenjárására a város a mai Operaház telkét ajándékozta oda a Népszínház céljára. Ekkor volt épülőben a Sugár-út (most Andrássy-út) és az építő társaság, hogy siettesse az egész út kiépítését, azt tervezte, hogy az Operaházat valahogyan odaköltözteti a Sugár-útra. Az Operaháznak ekkor már megvolt a színházépítő-alapja, amelynek a Sugár-út építői föl-ajánlottak kétszázötvenezer forintot, ha az Operaházat a Sugár-úton építi föl, a népszínházi bizottságnak pedig ötszázezer forintot ajánlott föl, ha a fővárostól ajándékba kapott telkét átengedi az Operaház számára. Ezt az ajánlatot Rákosiék nagy örömmel elfogadták, amivel elegendő pénz állott rendelkezésükre.

Most meg új, megfelelő telekről kellett gondoskodni. Ez pedig nem volt könnyű dolog. Keresés közben a városrendezést föltüntető térképen Rákosi *Jenő* szeme megakadt azon az elhagyatott telken a Józsefvárosban, ahová a Népszínház került. Ez a telek szintén a városé volt és készséggel átengedte a Népszínház céljára. És így együtt lévén telek és pénz, megkezdődött a munka. Rákosi Jenő, a színház és a színészet fanatikus rajongója, most elemében volt. Dolgozott is szüntelenül, és mindent ellenőrzött.

A Népszínház jogi viszonyai igen sajtóságosak, írta akkor a Vasárnapi Újság, hamarjában meg sem lehetne mondani, hogy kié? A főváros egy telket adott a színház eszméjének és céljának a Hermina-terén. Ezt megvette az Operaház alapja, a vételáron vették a mostani telket és építették a Népszínházat, mert a közadakozásból alig jött be 25 ezer forint. Ha az adományozókat keressük: a Népszínház több mint kilenctizedrésze a fővárosé volna, de telekkönyvileg a „Népszínház” nevére van bejegyezve s ez épületet az 1872-ben alakult „népszínházi bizottság” hozta létre, melynek elnöke Liphay Béla báró volt. Igazgatására egy kilenc tagból álló bizottság választatott a főváros és a korábbi „népszínházi bizottság” által; e kilenctagú bizottság ismét egy kéttagú „végrehajtó bizottságot” küldött ki, melyben az építető „népszínházi bizottságot” b. Liphay B., a fővárost pedig Steiger Gyula képviseli. E szövevényesnek látszó szervezet tulajdonképpen elég egyszerű, mert min-

Fent: Rákosi Jenő nemesi levele és amlagereségi díszpolgári oklevele.

Leent: Ifjúkori tintatartója Galamb ügyvéd tanosfrásával és vesprémi díszpolgári oklevele.

denütt párhuzamosan van benne képviselve az adományozó főváros s az 1872-ben alakult 5. az építés gondjait viselő „népszínházi bizottság.”

Fellner Ferdinánd bécsi építő terve szerint Buzzi és Kéler Napoleon budapesti műépítők építették a színház épületét. A bécsi Fellner maga végezte a fölügyeletet is. Az épület hétszázezer forintba került, teljes fölszerelésével együtt. Már 1875 tavaszán annyira aaladt minden munka, hogy az öttagú bizottság októberre ki merte tűzni a színház megnyitását. Még csak valami csekélység volt hátra: megfelelő igazgató, megfelelő társulat is megfelelő darabok. Ha sikerül megfelelő igazgatót találni, akkor az majd gondoskodik minden egyébről. A bizottság többször összeült, sorba vette a vidéki színigazgatókat és miután nem látott köztük neki tetsző embert, örömmel fogadta Rákosi Jenő ajánlközását, iiogy megpróbálja ő a színház vezetését. A szerződés megkötése után mindjárt hozzá is fogott a szervezéshez és ezért – fölálldozta a bal szemét.

Rákosi Jenőnek a bal szeme helyén üvegszem volt, amit akárhányszor kivett előttünk is és megtörülgette, de gyakran vissza sem tette, hogy pihentethesse szemüregét. Öt éves korában, tehát még szülőhelyén, Acsádon az erdön kukoricásütés közben valami baj érte a bal szemét. Mi érte, nem tudta és csak arra emlékezett, hogy sokat volt sötétben, vitték Sümegre is, máshová is orvoshoz, de nem tudtak rajta segíteni: bal szemére megvakult, de egyébként nem bántotta a szeme. Most, amikor a Népszínház megalapításának nagy munkája foglalkoztatta, fájni kezdett ez a szem, gyulladt lett oly mértékben, hogy nagyon zavarta a munkájában. Fölkeresett egy akkor híres szemorvost, aki megvizsgálván a szemét, ezt mondta:

— Baj, baj, önnek pihenésre van szüksége. Legalább néhány hétig tartózkodnia kell a szeme minden megeröltetésétől, mert ha ezt nem teszi, akkor a még ép jobb szeme is inficiálódhatik.

— Én pedig éppen most nem érek rá pihenni, – felelte Rákosi Jenő. – Én most csinálom a Népszínházat, drága nekem minden perc. Hát nem lehetne valahogyan másképpen segíteni?

— Dehogyan nem, – mondta a professzor, – ha kivéteti a fájós szemét.

És Rákosi Jenő nem sokat tétovázott: kioperáltatta a fájós bal szemét. Azóta volt üvegszeme. A professzor később kartársai előtt így nyilatkozott:

– Oly elszántság, erő és bátorság nyilatkozott meg Rákosiban ez alkalommal, hogy meg vagyok győződve, ha azt mondom neki: tessék lefeküdni, rögtön megoperálom . . . azonnal levetette volna a kabátját és a kés alá feküdt volna. Meg is mondtam neki a műtét után: tudja, miről győzött meg engem ez a műtét? Arról, hogy az ön népszínházi vállalkozása fényesen fog sikerülni, ön minden akadályt le fog győzni.

Rákosi a műtét után csak egy hétig pihent. Akkor végezte öccse, Viktor a negyedik gimnáziumot, kezdődött a nagy vakációja és míg Rákosi Jenő a szemét nem használhatta, ez a kis öccse dolgozott mellette, mint másoló.

Első dolga az volt Rákosi Jenőnek, hogy szerződést kötött a Nemzeti Színházzal, amely biztosította neki a népszínműveket és azokat a színészeket is, akik a népszínművel együtt át akartak menni a Népszínházhoz. A szerződés 13 pontban a következőképpen intézkedett:

1. A Nemzeti Színház 1875 október 1-től minden énekes népszínművet és bohózatot

három évre Rákosinak enged át. 2. Ha a Nemzeti Színház énekesei és énekesnői a Népszínházhoz átmenni nem akarnak, ezek szerződésének lejártáig a Nemzeti Színház is adhat népszínművet. 3. A három év letelte után a Nemzeti Színház fentartja a jogot úgy rendelkezni e darabok iránt, amint akarja. 4. A Nemzeti Színház két év elteltével az adott jogokat Rákositól félévi fölmondással visszaveheti. 5. Ha Rákosi három év eltelte előtt megszűnnék igazgató lenni, a Nemzeti Színház fentartja rendelkezési jogát. 6. Rákosi kötelezi magát a tagokat úgy díjazni, mint a Nemzeti Színháznál szokás. 7. Rákosi kötelezi magát, hogy a népszínműveken kívül oly darabot, mely a Nemzeti Színháznál adatik, nem hoz színre, kivéven azokat, melyek a Nemzeti Színháznál két év óta nem adattak, s neki a szerzők iránti rendes kötelezettségek mellett átadatnak. 8. Az átadandó darabok sűgőkönyvét, partitúráját, hangjegyeit Rákosi csak kölcsön kapja s azok a Nemzeti Színháznak visszaadatnak. 9. Ha 1875 október 1-től a Nemzeti Színházban népszínmű már nem adatik, Rákosi az idei népszínműpályázatot átveszi. 10. Ha a Nemzeti Színházban 1876 ápril 1-ig még adnak népszínművet, az ezen időben színre kerülő énekes darabokat Rákosi csak ápril 1. után adhatja. 11. A Nemzeti Színház felesleges díszleteket, ruhákat stb. ad át becsáron saját tetszése szerint. 12. A Nemzeti Színház kötelezi magát a szerződés tartama alatt népszínművet, Rákosi pedig tragédiát s magasabb színműveket nem adni. 13. A vitás kérdésekben a belvárosi járásbíróóság ítél.

E szerződést Rákosi és Szigligeti írta alá. Jóváhagyta báró Podmaniczky, Csepreghy, Kuliffay^r.

Ezután gyorsan haladt a munka. Rákosi hihetetlenül sokat dolgozott, mintha a Népszínház sikerültétől függne egész életének boldogsága. Augusztus végén azt jelentették az újságok, hogy a Népszínház személyzete már teljesen szervezve van, úgyszintén a zenekar és a tánkar is. Erről a szervezésről a következő részleteket tudták elmondani olvasóinknak:

Rákosi a legjobb erőket gyűjtötte össze, hogy már a legelső előadáson is arra a színvonalra emelkedjenek, amely színi viszonyaink közt elérhető. A fiatal igazgatót igazi becsűvel lelkesíti s ennek nem kis áldozatokat hoz, anyagiakat s más egyebeket is. Egész hévvel munkálkodik, utazik és a játékrend némely darabjait javíttatja. Éppen nincs irigyléseméltó helyzete s jóelőre el kell követnie és meg kell szereznie mindent, nehogy a nagy apparátussal dolgozó színházban időközben merüljön föl valami bosszús mulasztás. Összeállítani egy nagy személyzetet, mely a fővárosi igényeknek megfelel; összeállítani a játékrendet: ez éppen annyi fáradságba, mint költekezésbe kerül. Rákosi tízezer frtot fizet egy évre bér fejében, maga bútoroztatja be az öltözőket s a szerződött tagok előlegei, a vinkulumok is körülbelül 12.000 frtot tesznek ki. Ehhez járul már októbertől kezdve a tagok rendes fizetése, kik azonban csak október közepétől kereshetnek. Oly kiadások ezek, melyek mellett tiszta nyereségért vállalkozókat ugyancsak keresni kellett volna a Népszínház élére. A színház napi kiadása (a működő személyzet fizetésén kívül) 116-130 frt. közt változik; egyedül gázvilágítást 35, a fűtést 25 frtra. számítva. A működő személyzet havi fizetése 16.00 frt. Az első időszak bizonyára igen jövedelmező lesz s kell is, mert innen kell fedezni a beruházások, fölszerelések, díszletek, darabok, partitúrák, szerepek, kellékek, jelmezek stb. költségeit, melyek mind az előleges kiadásokhoz tartoznak. A Népszínház fog adni operetteket, mindjárt kezdetben. Miért is engedné, hogy még az a magyar

közönség is, mely az operetteket szereti, a német színházba vigye pénzét s miért ne csalogatná az idegenajkúakat is magyar színházba. A legelső játékkrend tíz darabjából mindenik darabot addig adják, míg elég közönsége lesz s aztán a másikat veszik elő. Október elsejétől közepéig a személyzet négy darabra készül el s míg ezeket adják elő, addig tanulják a többieket. A rendezést, a próbákat Molnár György vezeti s a próbák idejére naponként öt óra van szánva, délelőtt 10 órától délután 3 óráig. A Népszínház első előadásaira a következő darabok vannak kítűzve: „Fölvatás” rövid alkalmi játék a színház megnyitására; „A leánykérő” népies jelenet, játszanak benne Sziklay Emma és Szabó Bandi; „Jeremiás siralmi rövid bohózat Rákositól, főszerepe Együd kezében lesz; „A király csókja” vagy „A zugligeti szép juhászné” eredeti operette, szövegét írta Rákosi és Berczik, zenéjét Huber Károly. Itt a főszerepet Blaháné játsza. E darabok alkotják a megnyitó előadást, mely október 15-én lesz. A megnyitó előadást három-négy estén át megismétlik. Első rendes előadás Tóth Kálmán új népszínműve lesz, az „Ördög vánkosa” s játszanak benne: Együd, Solymosi, Szabó Bandi, Eöry, Blaháné, Sziklay Emilia, Pártényi, Zádor. Jön azután „Dunanan apó”. Offenbachot követi Molière. Az ő „Képzelt beteg” bohózata van kiválasztva negyedik darabnak, az intermezzókkal (ének és tánc) együtt. A képzelt beteget Együd játsza. Ki vannak még tűzve a „Peleskei nótárius”, „Angot” operetté, Csepreghy látványos bohózata, a „Vízözön”. Közben népszínműi előadások lesznek, köztük Tóth Ede új darabja, a „Kintornás család”.

A színház első plakátjai szeptember 29-én jelentek meg és a helyárait közölték. Október 5-én közölték az újságok a színház „játszó tagjainak” névsorát a következőkben: Dancz Nina, Daray Karolina, Együd István, Eöry Gusztáv, Karikás József, Kápolnay János, Kiss Paula, Klárné Ilka, O. Molnár Georgina, Pártényi János, Pártényi Jánosné, Rákosy Fanni, Solymosy Elek, Szabó Bandi, Sziklay Emilia, Tihanyi Miklós, Ungváry T. Ilka, Vasváry Kovács József, Várhidyné Szöllösy Piroska, Zádor Ballá Zoltán, Zsoldosné Kölesy Lujza; ezenkívül a kardalosok, kardalosnők, tánckar, zenekar és a nem játszó személyzet: mindössze 154. Ezekhez a szerződött tagokhoz később jött még Horváth Vince, Kassai Vidor, Vidor Pál. A karszemélyzetet Huber Károly állította össze; karmester, apja ajánlására Erkel Elek lett és Puks Ferenc, a kalocsai templomi zenekar vezetője. Hegyi Aranka, Pálmai Ilka, Komáromy Mariska és egy időre Rákosi Szidi csak később lett a színház tagja. A színház titkárja Csepreghy Ferenc lett.

Még mindenféle mesterember dolgozott a színház épületében, de már a varróműhelyben, amelynek élén Csepreghyiné, Rákosi Jenő húga állott, javában varrták a különféle kosztümöket a megnyitó előadás, „Dunanan apó” és a „Képzelt beteg” számára. Azt hiszem, a legkevesebb ember tudja elképzelni, micsoda örült kavardás, igazán lázas tevékenység volt ebben az időben a színházban, hogy az október 15-re kítűzött megnyitó előadásra minden a legteljesebb rendben legyen. (És Rákosi volt mindennek a feje, az intézője és az ellenőre.)

Vagy öt nappal a színház megnyitása előtt híre terjedt, hogy Blaháné, aki már aláírta volt szerződését a Népszínházzal, meggondolta a dolgot, sőt már vissza is küldte a szerepét. A megokolás az volt, hogy nem akar rendes tag lenni, mert attól tart, hogy a sok játék kimerítené az erejét, hanem csak mint vendég akarna szerepelni. Így is volt és mert Ta-

mássy kereken visszautasította a neki följánlott szerződést és most Blaháné meggondolta a dolgot, éppen az a két művész hiányzott a megnyitó előadásra, aki abban az időben virágzásba hozta a népszínművet.

A népszínházi bizottság október 11-én vette át a gépezeteket, a színpadi berendezést. Mindezt Galló György magyar asztalos építette és a bizottságnak minden nagyon tetszett. Az egyik ujság erről az átvételről beszámolva azt írta, hogy különösen föltűnt egy repülő készülék, amely a színpad egyik végéből a másikba röpíti az embert és a bizottság tagjainak ez az elmés szerkezet annyira megtetszett, hogy legjobban szerettek volna egész dél-előtt röpülgetni.

Végre elérkezett a megnyitás napja. Péntek, a szerencsétlen nap. Rákosi Jenő gyakran mondogatta, hogy neki a péntek szerencsés nap és ő minden valamire való dolgát pénteken kezdte el. Nos, az egyszer nem volt szerencsés. Maga Rákosi Jenő is azt mondta a bemutató előadásról, hogy: „a programmunk gyengének bizonyult” és hogy „nagy volt a csalódás, amit színpadi nyelven bukásnak neveznek.” Azok a lapok, mint például a Pesti Napló, amelyek irányában jóindulattal viseltettek, inkább a külsőségekkel foglalkoztak és a bukást csak körülírták, de ezek sem tagadhatták le a szomorú valóságot. A Pesti Napló október 17-én tárcát szentelt a megnyitásnak és ebben a többi közt ezt írta:

„Jeremiás keservei” meglehetősen durva bohóság. (Ezt Vidra Sipka álnéven maga Rákosi Jenő írta.) Nem érdemli meg, hogy elmondjuk meséjét. Dancz Nina, Tihanyi és Együd játszottak a choleras darabban. Hogy az alkalom sem volt jól megválasztva, mutatta a közönség bosszúsággal vegyes elképedése. Megvagyunk győződve, hogy a közelebbi előadások feledtetni fogják a kezdet bajait, melyek minden kezdettel szükségképpen járnak és igazolják a rokonszenvet, melyben a Népszínház részesül. A főbaj az, hogy a népszínház primadonna nélkül van, de erről Rákosi igazán nem tehet. Szerződtette Soldosnét, majd Erdélyi Mariettát. Mindkettő nagy vonzerőt képviselt volna, kivált az első, aki nélkül sokan képzelné sem tudják a Népszínházat. Egyszerre mindkét primadonnának eszébe jut, hogy a szerződést felbontsa és pedig közvetlen a megnyitás előtt úgy, hogy Rákosinak még ideje sem maradt a helyek betöltéséről gondoskodni.

Az „Egyetértés és Magyar Ujság”, melynek Csávolszky Lajos és Szederkényi Nándor volt a szerkesztője, már bunkóval ment neki az előadásnak és Rákosi Jenőnek, amennyiben ezt a beszámolót közölte:

„A Népszínház megnyitása képezte a mai nap örvendetes eseményét. Az a roppant érdeklődés, melyet a Népszínház megnyitása keltett, valódi benső örömmel tölthetett el minden magyar embert s kedves jeléül tekinthető a főváros magyarosodása előhaladásának. Este már hat óra tájban nagy néptömeg lepte el a színház előtti tért s a kocsik hosszú sora volt látható. A színházba belépve rendkívül kellemes benyomást tett reánk a színház belseje. A berendezés, a díszítés gyönyörű. Csín és ízlés tekintetében meglepő. A nézőtér, mit talán mondanunk sem kell, egészen megtelt minden zugában. A főváros minden osztálya képviselve volt. Hét órakor megjelent a király a koronaörökös kíséretében. A királyné bizonyára a rossz idő miatt nem jött el. A díszes közönség feszült figyelemmel várta az előadást, melyről jobb szeretnénk nem szólni. Az előadásra hozott darabok a lehető legrosszabbul voltak megválasztva. A „Király csókját” kivéve, melyet még meg lehetett

nézni, a többi semmit sem ér. A „Jeremiás siralmi” című bohózat oly unalmas és ízetlen valami volt, hogy színrehozatala különösen ma, a megnyitás napján, valóságos botrány. Bámuljuk Rákosi Jenőt, hogy ily éretlenségekkel riasztja el mindjárt első előadásnál a közönséget. Nagyobb tapintatlanságot és ügyetlenséget nem lehetett elkövetni, mint színrehozni e hitvány darabokat. A személyzet különben is gyöngé és melléje még ily idétlenségeket adni a közönség elé – kész bukás. A legkomolyabb megrovást érdemli Rákosi, hogy e nagy áldozatokkal és roppant fáradsággal létrejött színház jövőjét ily könnyelműen kockára teszi. Ha nem ért hozzá, vagy ízlése és ítélőképessége nincs, ne legyen igazgató. Akármelyik régibb népszínművet vették volna elő, ezerszer helyesebben cselekszenek. A közönség unatkozott, míg egy részét kellemetlenül érintette az igazgató ügyetlensége, mely erősen megrendítette azon sok szép reményt, mit a Népszínház jövőjéhez kötöttek. Végzetlenül fáj, hogy így kell nyilatkoznunk mindjárt az első előadás alkalmával, de épen azért tesszük, hogy ezután – még nem késő – jobban vigyázzanak s nagyobb tapintattal járjanak el a színház vezetői; épen azért tesszük, mert óhajtjuk, hogy áldás és siker koronázza a Népszínház működését; épen azért tesszük, mert óhajtjuk a művészet, irodalom és nemzeti nyelv terjedése és fejlesztése érdekében, hogy népszínházunk virágozzék s a Nemzeti színház mellett állandó és látogatott csarnoka legyen úgy a főváros közönségének, mint az összes magyar népnek.”

Bizony: bukás volt, de Rákosi nem csüggedt el, sőt még több kedvvel, még nagyobb lelkesedéssel és még buzgóbb szorgalommal feküdt neki a színház igazgatásának. Ha nem Rákosi Jenő életrajzát írnám, hanem a Népszínház történetét, érdemes volna belemélyedni az egyes darabok megszületésének, színrehozatalának és jövedelmezőségének vizsgálatába. Így csak arra mutatok rá, hogy Rákosi Jenő nemcsak dirigált, hanem rendezett is, darabokat akvirált, fordított és betanított, eljátszott jeleneteket, ha kellett: táncolt, verekedett német színigazgatókkal és osztrák ügynökségekkel, hogy a német befolyást megdöntse és a szívéhez nőtt Népszínházat a magyar szó dicsőségére fölvirágoztassa. Már decemberben ezt jelenthette az egyik újság:

„A Népszínházat Rákosi Jenő, a mostani igazgató három évre vette ki s a kezdet nehézségeivel meglehetősen szerencsével, folyvást könnyebben küzd. Az előadások szép kiállításának egyik hátránya a különben nagyon szép és célszerűen elhelyezett nagy csillár, mert csupán maga a világítás minden este nyolcvan frtba. kerül. A színház 2000 személy befogadására van építve s egy telt ház, a mostani árak mellett, 1500 frtot. jövedelmez. Legolcsóbb helye a karzati állóhely, mely csak 10 krajcár. Ülőhelyek közül a legolcsóbbnak ára 30 kr., a legdrágábbé 1 frt. 50 kr. Mindenki megtalálja benne a maga helyét, erszénye szerint. Legkapósabbnak bizonyult eddigelé a karzati ülőhely (30 kr.), melyből az összes előadások alatt még egyetlenegy darab sem maradt eladatlan. A pénztári bevételek összeszámlálása mindenkor hű képét adja a közönségnek. Operettek alkalmával mindig van négy-öt darab 50 frtos, elég szép számú 10 frtos bankjegy; egészen népies daraboknál (minő pl. a „Molnár és gyermeke”) roppant mennyiségű a hatos és zsírosabb, szakadozottabb forintok. Az igazgatóság természetesen legjobb néven veszi, midőn mindkét jellemző sajátság együtt van a pénzmemekben. S ezt, ismét természetesen, úgy érheti el, ha az előadásoknál a közönség minden osztályára figyelemmel lesz. Sajátságos véletlen, hogy mind

a Nemzeti Színháznak, mind a Népszínháznak Csepreghi a titkára (amott Lajos, emitt Ferenc) s még sajtóságosabb, hogy a Nemzeti Színháznál a gazda: *Ádám*, a Népszínháznál pedig: *Éva*, csakhogy két *v-vel* írja a nevét. Meg vagyunk egyébiránt róla győződve, hogy sem az Ádám, sem az Éva színháza nem fog a tiltott fa gyümölcsébe harapni, vagyis hogy a hatást meghozó szerződést mindenik intézet igazgatósága megtartja s a közönségtől reméljük, hogy virágoztatni fogja mind a kettőt. Amit ha meg nem tenne: valóban nem válnék dicsőségére Budapest főváros magyarságának.”

A színház igazgatásában a maga lábán akart járni. Semmiféle befolyásolásnak nem engedett és inkább megkockáztatott egy-egy kudarcot, de legalább okult a maga kárán. Annak a professzornak, aki a szemoperáció után megmondta neki, hogy sikere lesz a színházzal, igaza lett, mert már-már azt beszéltek, hogy Rákosinak aranykeze van és hogy minden sikerül neki, amihez csak hozzáfog. Ennek magyarázata pedig az, hogy értett a dolgához, amit sok képességgel, szakismerettel és ügyeskedéssel végzett. A fölfedezés, a nevelés, amit később mint szerkesztő nagy buzgósággal folytatott, egyszer szerencsével, másszor csalódással, már most is különös kedvtelése volt és legtöbbször szerencsés szemmel és szerencsés tapintattal. A színház egész személyzete szerette és tisztelte, mert jóakarattal, türelemmel és méltánylással volt mindenki iránt, akiben tehetséget és gyakorlati iparkodást is látott. Jellemző a következő eset. Borzas hajú, vad tekintetű, fekete gyerkőc állított be az igazgatói irodába. Rákosi megkérdezte:

- Mit kíván?
- Énekes vagyok, próbát szeretnék énekelni.
- Van elég énekesem, sőt sok is, nincs szükségem újra.
- Tessék legalább meghallgatni! Eldalolom az úrnak a nótáját.

Rákosi Jenő, inkább hogy lerázza a nyakáról, átvitte a zongoraszubába.

- No, hát énekelje el azt, hogy: Fekete szem éjszakája . . .

A legényke gyönyörűen csengő baritonján megható érzéssel elénekelte a dalt. Rákosit nagyon meghatotta az ének. Könnyezett.

- Mit kíván havonkint?

A fiatal énekes mondott valami összeget és Rákosi Jenő a kívánt összegnél jóval nagyobb fizetéssel azonnal szerződtette – Veres Sándort, a csakhamar ismertté lett énekest.

Rákosi céltudatosan dolgozott a német befolyás kiszorításán. Kiváló segítője volt Molnár György, a jeles rendező, aki debreceni színigazgató korában oly áradozó elismeréssel nyilatkozott az Aesopus-ról. Rákosi megtörte a bécsi Eirich színházi ügynök egyeduralmát a külföldi daraboknak Magyarországon való előadására. Ez a bécsi ügynök megszerezte a darabokat Ausztria számára és a szerződésbe beleszámította Magyarországot is. Rákosinak sikerült közvetett összeköttetésbe lépnie a párisi drámai- és zeneszerzők egyesületével és ettől fogva onnan, a Société des auteurs et compositeurs dramatique-től kapta meg eredetiben és nem a bécsiek rossz német fordításában a darabokat, amelyeket ilyenformán sokkal szebben, sokkal jobban lehetett magyarra fordítani. Mily ragyogó esték, zajos sikerek jutnak az ember eszébe, ha azoknak a népszínműveknek és operetteknek a címeit olvassa, amelyeknek Rákosi adott életet a Népszínházban: a Csepreghy Ferenc „Sárga

csikó”-ja és a „Piros bugyelláris”-a, Lecocq „Angot asszony leánya”, Tóth Ede „A tolonc”-a, a „Kornevillei harangok”, „Niniche”, a látványos „Utazás a föld körül 80 nap alatt”, amelyet vagy ötvenszer adtak egymás után és még elefánt is föllépett benne, „Strogoff Mihály” és még egész sereg színmű és operett, amelyet Rákosi Jenő maga rendezett és maga fordított is. Amikor akadémiai tagságra ajánlották, egy előkelő akadémikus azt találta mondani, hogy az az ember, aki operettszöveget ír és fordít, nem való az Akadémiába. Meg is bukott Rákosi e „nyomós” érv következtében.

De mindvégig küzdelem volt a színház igazgatása. Támadásban nem volt hiány. Kezdetben talán rosszakarát, később inkább irigység intézhetette a gáncsoskodást, amely azonban egy csöppet sem lohasztotta le Rákosi Jenő buzgalmát. Már negyedik éve működött a színház, amikor a „Hon” című lap 1879 június 29-iki számában Reviczky Gyula, a korán meghalt költő írt támadó cikket, amelyre másnap a Pesti Hírlap „Méltatlan vád” címmel védelmébe vette Rákosit. A Pesti Hírlap szerkesztője akkor Csukássi József volt, Rákosinak barátja még a soproni diákévekből. A védő cikk, amelyből a támadás mineműsége is kiviláglik, így szól:

„A népszínház igazgatója kezdettől fogva vádoltatott azzal, hogy a népszínműveket elhanyagolja és az operett-kultuszra fekteti a fősúlyt. Ezekre annak idejében megfelelt mindig és részben kimutatta statisztikai adatokkal az állítás valótlanágát, részben pedig minden gondolkodó ember által elfogadott okait adta elő, ami miatt az operettet is kultiválnia kell. Erre tehát bővebben nem is vesztegetünk szót, midőn a „Hon” mai számában Reviczky cikkében foglalt méltatlan vádat vissza kell utasítanunk. Azt kívánja cikkíró, hogy hagyja abba Rákosi az operettet és adjon tisztán magyar népszínműveket, mert azzal nem követ el bűnt, ha nem kapkod a jobb idegen „portéka” után, mintha a nemzeti rosszat kultiválja. S miután tisztán a jelenleg felkerülő magyar népszínművekből a repertoár nem telik ki, adassa a régi jó népszínműveket. Reviczky úr igen nagy tévedésben van, nem ismeri absolute az emberi természetet s különösen nem a színházi közönséget. Elvitázhatatlan tény az, hogy a közönség az operettet szereti s a másik tény az, hogy a hírre vergődött operettet, melyet még nem látott, inkább megnézi a német színházban is, minthogy a népszínház padjain a százszor látott és még öregapánk által is könyv nélkül tudott „Szökött katonát” vagy „Csikóst” századikszor nézze meg – hazafiságból. Ha Rákosi nem veszi ki a német színházak kezéből a legerősebb fegyvert, az operettet, akkor soha magyarosítani nem fog, a közönséget a német színházakból az övébe soha át nem vonja, s a herminatéri és gyapjúutcai színházak helyett a népszínház előtt ütik meg a dobot. Amíg a nemzeti színház állott csupán, három német színház élt mellette, jelenleg egyetlen egy, az is csak idegen vendégekkel tartja fenn magát. Akkor német kézből vette meg pénzért a szükségletnek megfelelő operettet, most magyarból kapja, akkor alig énekeltek magyar dalokat, most mindenütt ezt halljuk, szalonban úgy, mint utcán, hangversenyben úgy, mint mulatókertekben. Reviczky úr újjá akarja szervezni a népszínház személyzetét, mert azok énekelni sem tudnak! A népszínház jelenlegi személyzete olyan, amilyen legjobbat az igazgató jelenleg összeállítani képes volt. Ezenkívül ami valamire valót elhódíthat Rákosi, azt a legnagyobb áldozattal is megtette, példa rá Vidor, Erdősy Eugénia és mások, kiket társulata javítására drágán vont el más színházaktól. Tehet ő róla, hogy a vidéken jelenleg

már oly tehetség nincs, melyet megszerezhetne s hogy Szigeti bácsi és Újházy nem szerződnek a „bohóckodó” Tihanyi helyett a népszínházhoz és Gassi nem szerződik Kápolnás helyett Grenisőnek. Rosszakarat és értelmetlenség látszik ki Reviczky úr minden sorából, midőn még azt is állítja, hogy sem énekelni, sem játszani nem tudnak a népszínház tagjai (Soldosnét kivéve). Elég annak megcáfolására Vidor, Tamási, Kápolnai, Jeney A., Komáromy M. nevére hivatkozni, ennek megerőtlenítésére Eöry, Együd, Dancz Nina, Rákosi Szidi, Horváth és másokat fölemlítenünk. Végül egy jó tanáccsal szolgálunk Reviczky úrnak: „aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul.” Ha valaki néhányszor elmegy a színházba, még abból nem következik, hogy az már írhat a színházról. Ne írjon Reviczky úr nagyképű balgaságokat a népszínházról, hanem maradjon meg ártatlan lyrája pengésénél”

A Népszínház nagyon fölvirágzott, egészen elnyomta a német színészetet, amelynek halálát csak éppen hogy siettetta a gyapjú-utcai német színházépület leégése. A szerződésbeli három év lejártá után Rákosi Jenő három évre megint kibérelte a színházat. E három év után már belefáradt ebbe az idegpusztító munkába és utódja sógora, Ewa Lajos lett, akit az együttműködés éve alatt kioktatott a színházigazgatás minden fortélyára.

Rákosi Jenő pedig visszament oda, ahonnan eljött: a zsurnalisztikába.

Új műhelyben

A Népszínháztól megválván, Rákosi Jenő visszament régi helyére, a szerkesztői asztal mellé. Sohasem kellett a fejét törnie, hogyan helyezkedjék el, miként érvényesüljön? Alig-hogy megjelent az „Aesopus”, biztos kenyeret adott neki a Pesti Napló szerkesztőségében Kemény báró; még jóformán meg sem vált ettől a laptól, üzent érte Ráth Mór, aki megtette a „Reform” szerkesztőjének; hogy innen kicsöppent, már buzgón dolgozott a Népszínház megszervezésén, amelynek igazgatását rája bízták és most, még le sem járt a szerződése a színházzal, fölkinálták neki egy újonnan alakuló napilap társtulajdonosi szerepét. Régi soproni diákkori pajtása és lakótársa, Csukási József jelentkezett nála ezzel az ajánlással és Rákosi kapott rajta.

Csukási elmondta, hogy a Pesti Hírlap szerkesztőségének egy része kilépett, mert a kiadóval súlyosan összetűzött és most új lapot indít. Csukásinak körülbelül nyolcvan-nyolcvanöt ezer forint vagyona volt, ugyanennyivel rendelkezett Rákosi Jenő és ez a kettő együtt nagyon sok pénz volt akkor, elegendő egy újság megalapítására. Az új lap a *Budapesti Hírlap* volt, amelynek első száma 1881 június 16-án, csütörtökön jelent meg, élén beköszöntővel, amely a többi közt ezt mondta:

„A legnevezetesebb és irodalmi vállalatunknak a sikert biztosító eredményt értük el azzal, hogy mint a t. olvasó közönségnek jelenthetjük, *Rákosi Jenő* mint *kiadó-tulajdonos társ* részt vesz a *Budapesti Hírlap* megalapításában s *októbertől kezdve*, midőn a Népszínház igazgatóságától visszalép, *irodalmi munkásságát, mint a szerkesztőség tagja e lapnak szentelendi*. Számos barátai és tisztelői e hírt örömmel fogják hallani. Kormánypartiak

nem leszünk, az ellenzékkel tartunk, de párthoz nem szegődünk, hanem megmaradunk függetlennek, célunk lévén a *közönséget* szolgálni!

Kiadó és laptulajdonosként „Csukási József és társa” szerepelt a lapon, amelynek kiadóhivatala a főpóstával szemben, Zsibárus-utca 7. alatt, szerkesztősége pedig az Erzsébet-szálló (Egyetem-utca) II. emeletén volt.

Rákosi Jenő még a szerkesztőségbe belépése előtt folytatásos tárcát írt „Csepreghy Ferenc és művei” címmel és a szeptember 18-i számban megkezdődött „*A legnagyobb bolond*” című kétkötetes regénye, amelynek első közleményét a következő *Előszó*-val vezette be:

– Mint kéziratom margóján olvasom, ez elbeszélés első lapjait 1875 februárjában írtam meg. Az az ambíció támadt fel akkor bennem, hogy néhányunk fiatalkori ábrándját egy regény keretébe foglalva, átadjam az utánunk jövő fiatalságoknak, hogy esetleg azok is lelkesedjenek rajta. És ez ábránd nem más, mint a magyarság eszméje, az ország megmagyarosítása volt. Akkor voltam búcsúzófélben fiatalságomtól. Ma, hat évvel utóbb teljesen elbúcsúztam és elváltam attól, amit egy férfi fiatalságának lehet joggal nevezni. Azt veszem azonban észre, hogy az az ábránd eljött velem idáig s úgy látszik, elkísér a sírig. Vállalkozásaimnak és cselekedeteimnek első és utolsó oka volt mindig, az maradt ma is. Rávitte az írói, az újságírói, rá a színigazgatói pályára és ma, midőn a színházi vállalatot a legjobb helyen: a főváros lelkes közönségének kegyében biztosítottak látom, visszavisz az újságíráshoz, sőt az újság-vállalat kényes és nem veszedelem nélküli terére. És ha akkor, 1875-ben ábrándommal akartam szolgálni ambíciómat, ma az új viszony, s az új kötelék, melybe a „Budapesti Hírlap”-pal és közönségével léptem, arra indít, hogy ambíciómat ismét ábrándom szolgálatába hajtsam. Ha akkor regényt akartam írni arról, ami lelkesített, ma a regénnyel lelkesedésem tárgyának érdekeit kívánom előmozdítani. Ha munkám közlésével sikerül e lap harcképességét fokoznom a nemes és hazafias küzdelemben, melyben zászlóját lobogtatja, gazdagon megvan törekvésem jutalmazva.

A Budapesti Hírlap jelszava ez lett: *a magyarságért*. És ez a jelszó tulajdonképpen egy nagy átfogó koncepciót jelentett, nagy célkitűzést. Küzdelmet jelentett ez a magyarsodásért, a nyelv tisztaságáért, a magyar önérték felkeltéséért. Társadalmi életben, irodalomban, művészetben, politikában, jogalkotásban, a magyar szellem ápolásáért küzdött. Szeme előtt a boldog, öntudatos Magyarország gondolata lebegett s az efelé való haladást nevezte magyar impériális politikának. Buzdító, lelkesítő cikkei egy egész generációt neveltek fel ebben a szellemben. Minden alkalmat megragadott, hogy hangoztassa a magyarsodás szükségességét. Lépten-nyomon találunk cikkeiben ilyen mondatokat, mint az itt következő: „Senkitől sem követeljük, hogy magyar legyen, de *magunk* és az *államunk*, mi ketten legyünk kérlelhetetlenül, könyörtelenül magyarok minden ízünkben, minden vonatkozásunkban, minden intézményünkben.”

Ezt az elvet követte is a lap kis és nagy dolgokban egyaránt. Nagyon pártolta például a névmagyarosítást, azt hirdette, hogy magyar voltunkat külsőleg is, magyar névvel kell föltüntetnünk. A lapnak csaknem minden számában ott volt jó ideig a már megszokott „Magyarsodunk” című hír, amely hűségesen beszámolt arról, hogy kicsoda mire magyarosította a nevét. Támadott a lap minden maradiságot, minden talpnyalást és bizantiniz-

must. Jó céltáblája volt az Akadémia, amelyről amikor Trefort kultuszminisztert választotta elnökévé, a következő véleményt nyilvánította:

„Trefortot megilleti az új méltóság, s a nemzet osztatlan örömmel és reménnyel fogadja ezt a választást. Nem azért való Trefort az Akadémia élére, mert miniszter, hanem dacára annak, hogy miniszter. Nem szeretnék, ha a magyar nemzeti akadémiából magyar királyi tudományos akadémia válnék, szervilis eszköze a kormányoknak és kegykereső szolgálója az állásokkal, adományokkal és címekkel bővelkedő minisztereknek. Professzorokkal, papokkal és hivatalnokokkal tele tömött akadémiáknak különben is nagy hajlama van a kormánnyal szemben az alázatosságra. A magyar akadémia nemzetibb volt azelőtt mint most és szabadabb szellem lelkesíté. Többet és jobbat produkál jelenleg, halad a korral, melynek igényei és ismeretei nagyobbak; de a céhszellem megszállta és a klikk-uralom elfoglalta. Szűk keblű és szűk látkörű lett s a nemzeti élettől különvált exisztenciát folytat. E körben a legfőbb érdem, nem a lángész, hanem a szorgalom, s a legfőbb erény nem a hazafiság, hanem a loyális. Hát Treforttól irányváltotatást a tekintetben, hogy az akadémia kevésbé legyen kormánypárti és loyális, persze nem várhatunk, de hogy élénkebb szellemi tevékenység, több kezdeményezés, frissebb vérlüktetés jöjjön a nehézkessé vált intézetbe, azt igenis hisszük.”

Régen tudott dolog, hogy a közönség inkább az ellenzéki lapokat szereti. És mivel a Budapesti Hírlap minden inkább volt, mint kormányzati hibáknak a jóakarató takargatója és tévedéseknek a mentegetője, csakhamar a közönség kedveltje lett. Azt a célt, hogy a magyar fővárosban még nagyon elterjedt és tekintélyes német sajtót meggyöngítse, hamar elérte a Budapesti Hírlap, amely fenállásának ötödik évében már új, nagy körforgó gépeket szerezhetett be. Ezt örömmel újságolta és a többi közt így büszkélkedett:

– Magyarországon kevés lap jutott ennyire. Szűk nyelvterületünk és a magyar sajtóviszonyok egyéb korlátai a legtöbb lapvállalatnak csak lassú fejlődését, vegetálását engedték meg. Rotációs gépe tudunkkal csak az Egyetértés-nek, a Pester Lloyd-nak és a Neues Pester Journal-nak van. Tehát csak két német lap, mely közönségének nagy részét hazánk határain kívül nyeri s egyetlen magyar lap, az is fenállásának XVI-ik évében érte meg azt, hogy egészen modern eszközökkel szolgálhasson ki egy nagy magyar közönséget. A Budapesti Hírlap fenállása *ötödik* évében érte el ezt a rangfokot. Öt év alatt küzdötte ki *magának az ambícióját* megillető helyet, a hivatásának megfelelő hatáskört a közönség szolgálatában.

Csukási József halála után 1891 tavaszán Rákosi mint főszerkesztő állott a szerkesztőség élére és a lap tulajdonjoga is teljesen az övé lett. Amit eddig mint a lap irányítója végzett, ettől kezdve még buzgóbban és következetesebben tette. Amikor nyolcvanadik születése napját ünnepelték, a szerkesztőség egyik tagja, aki hivatott volt Rákosi Jenő tevékenységének megítélésére és méltánylására, így jellemezte: „A Budapesti Hírlapot nem lehet elválasztani Rákosi Jenő nevéől. Annyira elválaszthatatlanok, hogy ahányszor a Budapesti Hírlap nevét látjuk, ugyanannyiszor hozzá kell gondolnunk Rákosi Jenő nevét. Rákosi Jenő tűzte ki a Budapesti Hírlap célját, irányát és tónusát. Ő ihlette meg a körülötte sereglőket, a munkatársakat és olvasók táborát, az ő szelleme lebeg a Budapesti Hírlap minden sora fölött, akár ő írta, akár más.” Az ő vezetésével a lap

annyira fölvirágozott, hogy 1893 szeptemberben, tehát tizenkét évvel a megszületése után, saját nagy házába költözhetett a Rökk Szilárd utcába. Szeptember 7-én történt meg a nagy hurcolkodás és 8-án jelent meg a lap élén Rákosi Jenőnek az a néhány sora, amelyet akkoriban gúnyos nevetéssel fogadtak a sajtó berkeiben. Így szólt:

– Az első betűm, az első sorom, amelyet az új házban, új asztalon, új kalamárisból a *Budapesti Hírlap* fejlődésének monstruózus fordulóján leírok: hála közönségünk iránt és a kérelem, hogy régi érdeklődésével, támogatásával és szeretetével, mely inspirációnk és sikereink forrása volt, kísérjen bennünket az új viszonyok közé; továbbá a hála és szeretet szava társaim és barátaim iránt, akikkel, munkában, hitben és kenyérben osztozva, eddigi pályámon futottam. Vannak, akiket már a föld takar, vannak, akikkel kezdettől fogva osztályosak vagyunk, vannak, akiket időközben csatolt hozzám a cél, az irány s a szellem, amely a *Budapesti Hírlapban* testet visel: a holtakat kegyeletesen köszöntve, az élőket szívemre ölelve, amazok áldásával, emezek munkájával, Jézus nevében! induljunk tovább, előre, mindig előre, a közönség, a nemzet szolgálatában.

Ezt követte „Az új házban” című vezércikk, amely így végződött: „És ezzel Isten nevében, gépész úr, indítsa meg csodálatraméltó alkotását, a Budapesti Hírlap körforgó-iker gépeit.” Az „Emlékezéseiben Rákosi Jenő szóbahozta a támadást, amely a *Jézus nevében* és az *Isten nevében* miatt érte és ezt a megjegyzést fűzte hozzá: „Akkor bátorság és meggyőződés kellett hozzá, hogy az ember vallást tegyen az Isten fiáról; ma meggyőződés és bátorság kell ismét ahhoz, hogy a politika maskarájába öltöztetett Jézust ne vallja istenének az ember.”

Érthető, hogy a nagy siker, mit Rákosi elért, lapjának egyre növekedő tekintélye, vállalatának vagyoni gyarapodása fölkelte az irigykedők féltékenységét és ha Rákosi lapja más véleményt nyilvánított valamely kérdésben, mint a sajtó egyetemessége, akkor szinte hajtó vadászatot rendeztek ellene. Így volt ez például a Hentzi-szobor megkoszorúzásának terve kipattanásakor is. Úgy volt, hogy a közös hadsereg képviselői megkoszorúzzák a budavári új honvédszobrot, viszont az öreg 48-asok koszorút tesznek Hentzinek, akkor még a Szent György-téren álló szobrára. Rákosi a kibékülés e gondolatát nem utasította el, holott a sajtó többi része föllázadt az ellen a föltevés ellen, hogy régi honvédek virágot tehessenek Hentzi szobrára. Ezt nagy bűnül rótták föl Rákosinak.

A Budapesti Hírlap nemzeti politikájának érvényesítésében és védelmében három hadjáratot folytatott: az egyiket Tisza Kálmán ellen a védőerő-vita alkalmából; a másikat a nemzeti követelések érdekében egészen a koalíció bukásáig és a harmadikat a „népcsászári általános választójog” ellen. És ezekben a hadjáratokban mindenkit pártolt, aki az ő nézetét vallotta és mindenkitől elpártolt, aki annak a szolgálatába adta magát, amit Rákosi Jenő hazájára és nemzetére károsnak, veszedelmesnek tartott. Ezt tette abban az „Esti Újság” című, akkoriban nagy érdeklődést keltett és roppantul elterjedt, mert kedvelt, krajcáros kora délutáni bulvárlapban is, amelyet 1896-ban indított meg. A látszat mintha azoknak adott volna igazat, akik Rákosit elvmegtagadással, köpenyeforgatással, pártszolgálattal vádolták, de a valóság, amely Rákosi Jenő elveinek, elhatározásainak és állásfoglalásának az utóbb bekövetkezett eseményekkel való összevetéséből alakul ki, azt mutatja, hogy elvszilárdság volt a pártszolgálat, amely ha megszűnt, nem azért történt,

mert Rákosi Jenő, hanem azért, mert a párt változtatta meg elveit. Ő egyenesen ment a maga útján, amelyről nem térítette le sem ígéret, sem fenyegetődzés, de fegyveres támadás sem, aminőnek Kristóffy belügyministersége alatt volt kitéve a csöcselékkel szövetkezett szocialisták részéről a Budapesti Hírlap háza, nyomdája és szerkesztősége. És ennek a szilárdságnak eredményeként Rákosi Jenő nem egy téren érni láthatta a vetését. Anyyira szerény nem lehetett, hogy erre alkalomadtán rá ne mutatott volna, sőt mert ez oktalansággal lett volna határos, büszkén és önértzetesen kiáltotta ki, ha diadalt aratott. Nagyon tanulságos ebben a tekintetben az a vezércikk, amelyet akkor írt, amikor az Akadémia kiadta „A magyar helyesírás szabályai” című könyvet. Ezer értekezés és száz könyv nem tudná jobban megmagyarázni a fonetikus írás érdekében végzett munkáját, a siker jelentőségét és a belőle levonható tanulságot. És mert Rákosi Jenő élete műveinek sorában nem utolsó helyre ezt a harcát tette, a huszonnégy óráig élő és azóta már régen elfeledett újságlap hasábjairól emeljük át ide ezt a vezércikkét, amelynek „A magyar helyesírás” volt a címe. íme:

„Az Akadémiának egy igen érdekes könyve jelent meg, melynek a címe *A magyar helyesírás szabályai*. Hogy a jelentéktelennek látszó dologról, melyet voltaképpen már az elemi iskolában kellene mindenkinek megtanulnia, ezen a helyen írunk, annak egyéb okok mellett az az oka is megvan, hogy akadémiánk e legújabb könyve a Budapesti Hírlap út-törő munkájának a diadalát is jelenti.

Sok jogos és igazolatlan gáncs, gúny, sőt harag kísért bennünket most már közel fél-százados pályánkon a helyesírásért, melyet követtünk s nevezetesen idegen szókra alkalmazott úgynevezett fonetikus helyesírásunkért. Kezdésünk, melyet néha merésznek, sőt néha vakmerőnek is lehetett mondani, mert hiszen ilyen harcot túlzások, sőt botlások nélkül is nem lehet sikeresen végigküzdeni (hiszen az igazi háborúnak is vannak sebesültjei és halottjai) – kezdésünk a gyakorlati élet szolgálatában álló irodalom, nevezetesen az újságírás terén hamarosan elharapózott. A tudósok közül néhai *Simonyi Zsigmond*, a szeli dlelkű, de tudományában elszánt és következetes tudós állt legelőbb mellénk mintegy húsz-huszonöt évvel ezelőtt. Magában az Akadémiában is meleg csatákat vívtunk, különösen *Gyulai Pál* ellen, akit sehogy se lehetett megengesztelni. E század elején (1903-ban) nyertük az első döntő csatát, amikor akkori közoktatásügyi miniszterünk, *Wlassics Gyula* *Simonyi Zsigmondot* megbízta, hogy az iskolák számára kodifikálja a helyesírás szabályait.

Azóta ezen a téren szakadás állott be: más szabályokkal élt az Akadémia és más szabályokkal az iskola és az élet. Ezt a szakadást kívánta most az Akadémia betemetni, amikor elfogadta az újítást és egyszersmind kiadott a helyesírásról egy jeles, gyakorlati kézikönyvet, melyet mindenki megszerezhet magának öt koronáért, amire a mai viszonyok közt az Akadémia szépen rá is fizet. Ennél önzetlenebb és nagylelkűbb cselekedetet nem is lehet az emberektől kívánni. Érte mindenek elismerése ki is jár az Akadémiának.

Végleg elintézve ezzel természetesen ez a kérdés nincsen. Hiszen az élet s a fejlődés nem áll meg s a nyelv is változik és fejlődik. A modern élet vívmányai pedig az ország határait s a nyelvhatárokat is oly kevésbé respektálják s a szellemi s anyagi forgalom borszorkányos megkönnyítésével oly országutakat vágnak idegen és nemzetközi befolyások

számára, hogy gonddal és féltékenységgel kell őriznünk mindent, amiben ez a befolyás kárt tehet.

A féltett kincsek közé tartozik első sorban a nyelvünk, mert hiszen meg vagyunk írva: *Nyelvében él a nemzet*. Ezt irodalmunk jelesei tudták mindig és a múlt század elejétől kezdve úgyszólván állandó a nyelv-háború. Már Csokonai egy-egy új kötetét a nyelvről szóló értekezéssel vezeti be. A nyelvújítás korszakos eredményeket biztosított nyelvünknek. Ennek, jobban mondva a mániákussá lett szókészítésnek, volt visszahatása a Szarvas Gábor által vezetett ortológus harc a hetvenes években. A *Nyelvőr* vitte diadalra Szarvas Gábor és jeles társai tisztító törekvéseit.

Ezeket egyébként minden művelt magyar ember tudja többé-kevésbé s fog köztük akadni nem egy, aki azt mondja: igen, de ez más, nem a helyesírás elemi ismerete.

Elemi lehet, de nem jelentéktelen. Semmisem jelentéktelen, ami nyelvünkre vonatkozik. Elvégre van 10-11 millió lélek, aki magyarul beszél. Ennek a feladata ezt a nyelvet, törvényeit és szellemét a világ számára fentartani. Ha mi nem őrizzük meg szent és sérthetetlen tisztaságában, más helyettünk meg nem őrizheti. Ha mi nem becsüljük meg, mint a magyar géniusz csodálatos alkotását, egyben inkarnáció ját: kitől várjuk, hogy megbecsülje? Attól a német tudóstól, aki azt hirdette, hogy a magyar nyelv tudása nélkül nem lesz lehetséges a 4-5 ezer év előtti szumir nyelv töredékes maradványait megfejteni?

Hogy a helyesírás milyen fontos eleme a magyar életének, mutatja az, hogy íme, az Akadémia könyvet ad ki róla. De már a múlt század negyvenes éveiben megvívta a magyar tudósok a *c* és *ez* nagy csetepatéját. S mikor én az érettségi vizsgálatomon azt írtam, hogy *Cucor* Gergely, a jó öreg Kádas Rudolf azt kérdezte tőlem: Hogy kell a jeles költő nevét kiejteni? Ugy-e hogy *Kukor*, ugy-e hogy *Czukur*, ugy-e hogy *Kuczor*? Persze akkor azt tanította az Akadémia, hogy a latin szókat a magyarban latin, a görög szókat latin átírással helyesírással kell írni. A latinban pedig *u* és *o* előtt a *c* annyi mint *k*. Tehát *Czuczor* és nem *Cucor*.

A *Budapesti Hírlap* tanítása ez volt: Magyaroknak írván, a magyar nyelv betűjegyeivel magyar helyesírás szerint kell írunk. Nem kívánhatjuk meg mindenkitől, hogy egy tucat élő és holt nyelv olvasásával tisztában legyen. A betű csak hangjegy, a kiejtés hangkép. Ha idegen szók hangzását akarjuk közölni a magyar olvasóval, nem tehetjük helyesen csak a magyar hangjegyek vagy betűk segítségével.

Régen, amikor nem írtak annyit s az idegen szók birtokába nem szemükön, hanem hallásukon keresztül jutottak eleink, kimondhatatlanul gazdagodott a nyelvünk idegen anyaggal, melyből magyar ember (mint a brünni posztóból becsületes magyar atillát és bekecset) kitűnő, a magyar nyelv törvényeibe belekényszerített magyar szókat csinált. Az *iskola*, az *ebéd*, a *vacsora*, a *templom*, a *plébános*, az *asztal*, a *polgár*, a *bognár*, a *korcsma*, és sok százszámra az idegen szó ép úgy átvedlett kifogástalan magyarrá, mint ezrei a tót, a német és egyéb alattvalóknak magyar emberré. Ma, mikor több idegen és jövevény szót *látunk* (olvasva), mintsem hallunk, ma a szóalkotásnak a nyelv illetén gazdagodásának a forrása jócskán bedugult s a többféle nyelvet nem beszélő magyar nagy közönség verejtékes birkózást áll ki a telegrafikus és egyéb ujság-forgalomban tolongó idegen kifejezések és nevek kiejtésével. És megmarad emlékében valamely torzformája a szónak, mely sem

a leírt, sem a kimondott eredetihez nem hasonlít. Ha pedig leírom neki fonetikusán, tökéletes az sem lehet, mert minden nyelvben más-más zenei értéke van a szótagoknak, de megközelítően birtokába jut a fogalom hangképének.

A nyelv a legtökéletesebb muzsika. És minden nyelvnek megvan a maga melódiája, amelyet az írás csak tökéletlenül tud lekottázni. És minden nemzet azt hiszi, hogy ő írja le legegyszerűbben és legtökéletesebben a hangképeket. Én egy franciának azt találtam egyszer mondani, hogy a magyar helyesírás a világon a legegyszerűbb. Mire ő azzal felelt, hogy: mint állíthat ilyen képtelenséget. Hiszen önök azt írják le, hogy Kosszü és úgy ejtik ki, hogy – Kossuth. Az idegen – angol, francia, olasz, stb. – népekre az idegen szavak és nevek helyesírásának a kérdése nem is létezik. Ők leírják, ahogy kapják, de olvassák a saját betűik értéke és törvénye szerint. Ha a franciának Munkácsyról vagy Jókairól beszélsz, sejtelve sincs arról, hogy az alatt neki *Mönkakszi*-t vagy *Zsoké*-t kell érteni, mert ő így olvassa a magyar helyesírás szerint írt neveket.

A magyar géniusz alkotta a magyar hangot, a magyar szót, akárhonnán vette hozzájuk az anyagot. Nekünk e géniusz munkáját nem akadályoznunk kell, hanem inkább elősegítenünk. Mindenekfelett fenn kell tartanunk szentnek és sérthetetlennek azt az elvet: hogy a magyar nyelv törvénye – kezdve a magyar torokban otthonos hangoktól fel a legszubtilisabb szóalkotásokig és mondat szerkezetekig – mindenekfelett való, szent és sérthetetlen. Hiszen ime a jelen komor és végzetes idő mutatja, hogy egy nemzetet minden szerzeményéből, jogaiból, szabadságaiból, alkotmányosságából, földjéből, hazájából is ki lehet fosztani. Egytől azonban csak úgy, ha magunk is akarjuk. S ez az egy a *nyelvünk*. És ebben a nyelvben benne van mindaz, ami a magyart megkülönbözteti más nemzetétől; benne van mindaz, amit évszázadok óta cselekedett; benne van mindannak a lelke, amit alkotott és benne van a maga élete. Amíg a nyelvét félti, őrzi és becsüli, addig benne magyar jellemét őrzi, ami magyarrá és mindarra képesítette, amit ezer éven át cselekedett és megvalósított. Elvesztve vagy elkorcsosítva nyelvét, egyéniségét veszti el a képességét arra, hogy mint magyar támassza új életre hazáját.”

A nagy háború után a Károlyi-zavargások idején történt először, hogy Rákosi Jenő neve lekerült a Budapesti Hírlapról. Mikor Tisza Istvánt megölték, Rákosi Jenő vezércikket írt róla. Nem is egyet, hanem kettőt, mert már kívülről jött fenyegetőzések következtében a szerkesztőség telefonon értesítette, hogy másik cikket kell írnia. De egyiket sem adták ki és csak éppen néhány sor jelentette, hogy Tisza Istvánt megölték. Más lapok elbúcsúztatták, csak éppen az a lap nem merte ezt megtenni, amelyet mivel Tiszával együtt küzdött az általános, egyenlő és titkos választójog ellen, Tisza lapjának gondoltak és mondtak. A dolog nagy feltűnést keltett a sajtó körében és a magyarázata az: nem volt lap, amelyre annyira acsarkodott volna az utca, mint a Budapesti Hírlapra, éppen Rákosi Jenő bátor szókimondása miatt. Másnap reggelre az egész szerkesztőség nagy meglepetésére a kapura kifüggesztett plakát azt újságolta, hogy a Budapesti Hírlap is csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz. Ezt a csatlakozást a kiadóhivatal igazgatója jelentette be a magaszántából a hajnali órákban, amire Rákosi Jenő beüzente neki, hogy az ő nevét pedig nyomban vétesse le a lapról, mert ő nem csatlakozik semmiféle Tanácshoz és nem hódol be a forradalomnak. Ez meg is történt és Rákosi csak néhány hét múlva tette be ismét a lábát a szerkesztőségbe,

amikor a vállalat szedőinek, munkásainak küldöttsége elment hozzá Budára, a Lisznyay-utcában lévő lakására és visszahívta.

Azután is írt, amit lehetett, mert nagyon nem mindent lehetett és nemsokára egészen letette a tollat. 1919 március 24-én, hétfői napon még benn volt a szerkesztőségben. Akkor már három napja népbiztosok voltak az urak. A belügyi népbiztosságon a délutáni órákban értekezlet volt, amely döntött a proskribált lapok életéről. Az egyik hír szerint csak négy-lap megszüntetéséről volt szó. Első helyen volt a Budapesti Hírlap. A másik jelentés azt újságolta, hogy úgy lehet, már aznap sem kell megcsinálnunk az újságot. A nagy bizonytalanságban telefonon a következő ukázt kaptuk a sajtóosztály vezetőjétől:

– Holnap, kedden, valamennyi lap mindenféle névjelzés nélkül köteles megjelenni. Se főszerkesztő, se felelős szerkesztő, se kiadó, se nyomda neve nem lehet rajta. Benn a lapban egyes cikkek aláírhatók. A Budapesti Hírlap ma egy ellenőrző megbízottat, cenzort kap, akinek minden kéziratot vagy levonatot kötelesek vagyunk bemutatni. A cenzornak a joga és feladata nem csak az, hogy vigyázzon, nehogy valami a proletárság ellen irányuló közlemény kerüljön a lapba, hanem azt is megkövetelheti, hogy a proletárság céljait előmozdító, munkáját támogató cikk, közlemény íródjék. Kéri a cenzor támogatását és hogy „illő tisztelettel” fogadjuk.

Ezt az üzenetet abban a szobában, ahol én dolgoztam, jelentette be a felelős szerkesztő az egybegyűlt szerkesztőségnek. Előterjesztését mély csönd követte. Mindenki Rákosi Jenőre nézett, aki szótlánul, leeresztett karokkal hallgatta végig az információt. Nagyon lesújtottnak látszott. Szemében könny csillogott. Látván a várakozást, megszólalt. Körülbelül ezt mondta:

— Itt az önök existenciájáról van szó. Két dolog közt választhatnak: vagy megszüntetik rögtön a lapot, vagy pedig megpróbálnak alkalmazkodni az új viszonyokhoz és azon lesznek, hogy a Budapesti Hírlap tengesse az életét, ameddig lehet. Én ez utóbbit ajánlom.

— Arra kérjük azonban Méltóságodat, – mondta egyik öregebb munkatárs, – hogy támogasson bennünket.

— Az én támogatásom, – volt a felelet, – akkor lesz a leghatásosabb, ha mentül kevesebbet támogatom önöket. Én, aki egész életemben újságot írtam és a politikában mindig egy irányt szolgáltam: a meggyőződésemet hirdetem, megérdemelném, hogy arcul köpjenek, ha most mást hirdetnék. Az önök dolga egészen más. Önök munkálkodhatnak tovább, én azonban nem óhajtok ebben részt venni. Teljesen visszavonulok.

Ezzel köszönt és visszavonult a szobájába.

Azóta nem láttuk a szerkesztőségben. Otthon maradt Budán, míg a vörösök őt is le nem tartóztatták.

Olyan ember, mint Rákosi Jenő, tudhatta, hogy a vörös uralom ráteszi a kezét. Rá is tette, még pedig nagyon súlyosan. A proletárdiktatúra évében, 1919 április 22-én, a húsvéti ünnepet követő kedd éjjelen féltizenkettőkor vitték el Lisznyay-utcai villájából. Már néhány nappal azelőtt elterjedt letartóztatásának híre, de bár akkor megcáfoltatott, alapja mégis volt, még pedig ez: A Budapesti Hírlap (ekkor már Vörös Újság) házában, ahol régebben Rákosi Jenő lakása is volt, éjnek idején megjelent néhány vöröskatona és a ház-

mesternél Rákosi Jenő után kérdezősködött. A házmester fölvilágosította őket, hogy már vagy tizenöt esztendeje nem lakik ott a házban, hanem a Lisznyay-utcában. A katonák erre, miután jól lepiszkolták a házmestert, eltávoztak. Most aztán elmentek Rákosi Jenőért a Lisznyay-utcába.

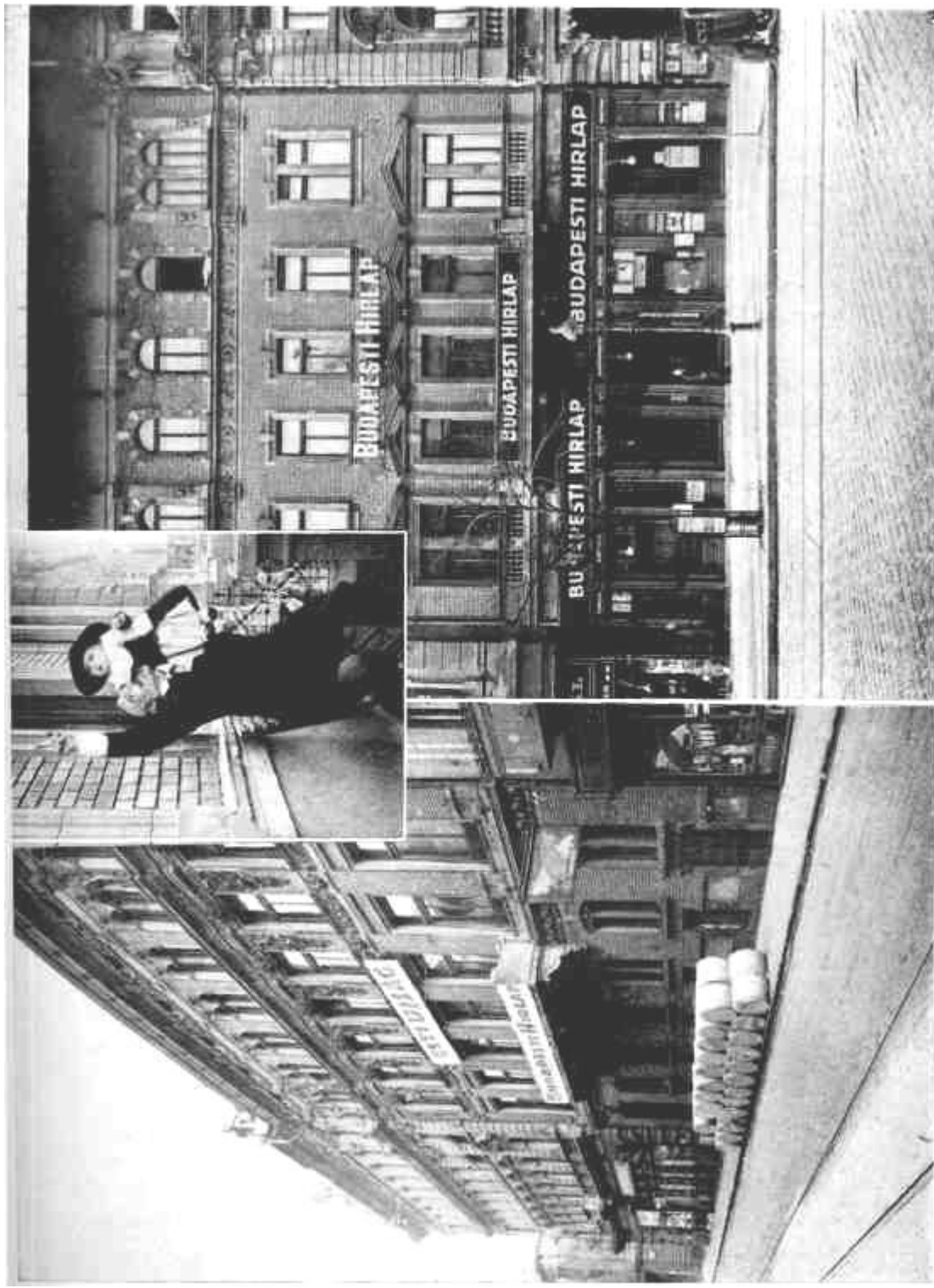
Éjfél után egy óra tájban csengettek be hozzá, automobilra tették és elvitték a Marko-utcába, ahol két szobában tizenhatodmagával helyezték el. Ott és később másutt hasonló szűk helyen néhány napot töltött el, azután villamoson kivitték a gyűjtőfogházba. Ott nyolcadmagával egy tágasabb cellába zárták. Később másodmagával egy kisebb cellába költöztették. A hetvenhét éves Rákosi Jenő megbetegedett a fogságban. A fogház kórházi orvosa rá akarta bírni, írjon folyamodást, hogy egészségi szempontokból bocsássák szabadon. Rákosi ezt az ajánlatot visszautasította, sőt azt sem engedte meg, hogy a családja adjon be ilyen irányú kérvényt. Végre is az ő tudtán kívül és beleegyezése nélkül fogolytársai, a „túszok” mindannyian, ahányan voltak, írtak alá egy ívet szabadulása érdekében, mire Rákosit néhány nappal a többi fogoly kiszabadulása előtt eresztették haza. Kiszabadulása után minden nap jelentkeznie kellett az országházban.

Az emlékezetes júniusi, rosszul rendezett ellenforradalmi kísérlet után éjjel megint elmentek a vörösök Rákosi Jenőért, újra elvitték, ezúttal az országházba, ott tartották két napig és akkor miután megígérte, hogy minden nap jelentkezni fog, haza bocsátották. Otthon érte meg azután a proletárdiktatúra bukását és nemsokára megjelenhetett a Budapesti Hírlap – román cenzúra alatt.

Tudjuk, hogy a „kurzus” szolgálatába nem engedte magát belepréselni, pedig nagyon megkörnyékezték. E kérdésben való szilárd állásfoglalása szerzett neki ellenséget eleget, de keveset tisztelőinek napról-napra növekvő táborához képest. Mindenfelé elragadtatással olvasták szókimondó, megtámadhatatlan logikájú, a legtisztább értelemben vett liberalizmus alapján fölépített cikkeit, amelyek bizony olykor keményen odamondogattak kormányoknak, nemzetgyűlésnek, pártoknak és egyeseknek egyaránt. Egyik legszebb cikkét, amely azt lehet mondani: egybefoglalja raboskodását és a kurzus idején történeteket, 1924 július 31-én írta. Méltó, hogy megörökítsük ezt a Rákosi Jenő gondolkodására nézve jellemző írásművet. „De profundis” volt a címe és így szólt:

„Most van öt éve, hogy a proletárdiktatúra rabjai: túszok és politikai foglyok utolsó csoportja is kiszabadult a kőbányai gyűjtőfogházból. Ennek emlékére a fogház jeles lelkesze, Psitek Brúnó pápai preláthus vasárnapra meghívja misére a fogház kápolnájába mindazokat, akik annak idején ott rabságot szenvedtek.

Mert úgy van a dolog, hogy akkoriban főtisztelendő Psitek Brúnó vasárnapi miséje volt az az óra, amelyben a haza siralmas állapotából mi jól őrzött rabok egy lélekben egyesülve, megnyílt szívünkől szabadon bocsájthattuk az Úr elé érzelmeinket és kiáltozhattunk hozzá de profundis. Ott ültünk a kápolna padsoraiban túszok, foglyok és fegyencek. Igen vegyes társaság. Volt ott kir. herceg, volt püspök, volt excellenciás urak egész sora, miniszterek és titkos tanácsosok, mágnások, dzsentrik és polgárok, előkelő városi, megyei és miniszteri tisztviselők, bankárok, kereskedők, birtokosok és gazdálkodó vidéki zsidók, újságírók, papok, szerzetesek, professzorok, gyárosok és volt köztünk paraszt-bíró is. És ott térdepeltünk felekezeti különbség nélkül s felálltunk mindnyájan az evangélium

A Budapesti Hírlap polotájának Róck Szilárd-utcai és József-körtüi homlokzata.
Középen: Hákos Jevő az unokájával a József-körtüi erkélyen.

felolvasását meghallgatni. Soha életemben nem tett rám oly megrendítő hatást az evangélium, mint a fegyházi lelkésznek kiválóan értelmes, rendkívül egyszerű és megható felolvasásában. Mintha a Megváltó szavait egyenkint rakta volna megnyílt szívünkbe a pap, kinek felvidékiek kiejtése nem hogy rontotta volna, hanem mintha fokozta volna áhítatunkat. Úgy tetszett, hogy nem közlünk való, hanem egy vigasztalásunkra megjelent idegen bocsájtáná le reánk a magasból a kétezer éves ígétet s a néma csendet, mellyel hallgattuk, meg-megszakította egy elcsukló hang, egy elfojtott zokogás töredéke a hallgatók sorából.

A miséről pedig átmentünk ismét vallás- és felekezeti különbség nélkül egy szomszéd terembe, ahol a protestáns lelkész szavai csepegtettek vigaszt, hitet és reményt mint égi harmatot zaklatott elménkre. Az Isten házából pedig átvonultunk celláinkba, ahol kettesével, négyesével laktunk. Volt szoba, melyben nyolc, volt melyben tizenhat rab tanyázott. Lesz még, aki alaposan és apróra megírja azt az életet, amely ott folyt. Én rám nézve egy emléke van ezeknek a különben szomorú napoknak. Nem egyetértés, nem baráti jóviszony, hanem mondhatnám bibliai testvériség volt a foglyok között. Minden szíven és minden elmén egy gondolat uralkodott s az formálta érzéseinket és gondolatainkat, hogy mindnyájan, akik ott voltunk, kicsiny és nagy, szegény és dúsgazdag, keresztény és zsidó, úr és paraszt, pap és laikus: mind egyazon okért vagyunk ott. Most mindennél, sőt magunknál is jobban szerettük azt az ideált, melyet nemzeti magyarságnak, magyar alkotmánynak és ehhez való hűségnek neveznek.

És ez volt beszélgetéseink tárgya. Ott levontuk és egymás szívébe szögeztük a haza szörnyű állapotának tanulságait. Úgy éreztük, hogy tudjuk már, mi juttatott ennyire bennünket és tudjuk már, mit kell tennünk, ha üt szabadulásunk órája. Erősségünk volt, hogy hittünk egymásban, szerettük egymást és azt gondoltuk, ha a sors kitarja börtönünk kapuit, egyenes úton, biztos léptekkel, nem ingadozva se jobbra, se balra, a börtönben ránk szállt testvéri szellemben fogunk előre menni nemzeti ideáljaink útján. Míg ott benn voltunk, valóban csak a testünk volt rab, lelkünk szabadabb volt, mint bármikor az életben.

És egy napon kijöttünk.

De ez fájdalom, csak testünk kiszabadulása lett. Lelkünket elkapták az élet démonjai mindjárt első kilépésünkkor, amikor mögöttünk bezárultak a börtön kapui. Ezt elragadta az ambíció, azt a hiúság, amazzt a karriércsinálás, egyet a kincsvágy, sokat a hatalomvágy és a börtönök békéjéből és lelki egyensúlyából ismét belevetettük magunkat az élet egyenetlenségeibe. És folytattuk a gyűlölködést, a visszavonást, az üldözést, a megtorlást ott, ahol ellenségeink elhagyták. Nyilván való dolog, hogy a bűnt büntetni kell. De ez az ország bírának a dolga s nem lehet se a társadalom feladata, sem politikai rendszer. Mert ha azzá tesszük, csak a visszavonást, a gyűlölséget és a megtorlást tenyészítjük tovább, a végtelenségig. Ezer veszedelmekkel teli közállapotaink romlásának egyik forrása ez.

Ma hála Istennek, sajnos temérdek anyagi és erkölcsi kárvallás után bölcsebb és nemesebb szellem kezdi visszanyerni uralmát rajtunk. De még mindig vannak elvakítottak és buzgó vakítók is, akik érdekeiket kapcsolták a visszás helyzetbe s az emberi gyarlóságokra építik reményeiket és szándékukat, nem az emberi erényekre. És valóban, közéletünk vizeit ismét oly szelek hajtják hullámmzásba, aminőkből a mindent elsodró viharok keletkeznek, amelyek földre terítettek bennünket.

A gyűjtőfogház szelídlelkű lelkészének szelleme, miséjének áhítata szálljon mindnyájunkra, tartson és erősítsen meg bennünket a jobbik úton, amelyre minden jók vágyódnak, amelyen Krisztus urunk járt, mondván: Ego sum via, Adta et Veritas. Én vagyok az Út, az Élet és az Igazság.”

Rákosi Jenő ezekben az években nőtt óriásira minden igaz ember szemében. Ha politikája, amelyet követett, nem lett volna az ország sok millió emberének a vágya és titkos meggyőződése, aligha lett volna olyan elemi ereje és egyöntetősége azoknak az ünnepeknek, amelyeket az ő tiszteletére rendeztek különböző alkalmakkor a fővárosban és az ország más helyin. Régi elvére még egyszer külön, nyíltan hivatkozott, amikor a lapja formát változtatott: oldalankint négyhasábos lett a régi három hasáb helyett. Ezt Rákosi Jenő jelentette be vezércikkben, amelyet e sorokkal fejezett ki:

„*Jézus nevében!* Ezt mondtuk akkor, amikor első nagy rotációsainkat beállítottuk. Akkor megmosolyogtak érte bennünket. Ezt mondjuk ma is. Mert változik a világon minden: hatalom, politikai irány, divat, rotációs, a Budapesti Hírlap külső formája, de a mi lelkünk, a mi hitvallásunk nem változik s jelszavunk marad a régi: *A magyarságért.*”

Azontúl már nem sokáig dolgozhatott régi lapja kötelékében. Amíg fiatalabb volt, nem avatkozott a lap adminisztrációjába, mert jó kézben tudta; amikor öregebb lett, azért törődött vele keveset, mert éppen korára hivatkozva „nem akart veszekedni” és mindez hozzájárult ahhoz, hogy a vállalat nem megfelelő adminisztrációja folytán mindenféle anyagi nehézségek jelentkeztek és ezek következményeként a vállalaton belül egymással szembenálló és torzsalkodó csoportok keletkeztek, ami egyáltalán nem tette kellemessé Rákosi Jenő helyzetét. Belső egyenetlenkedés és külső befolyás, amelyet magára nézve Rákosi Jenő nem akart érvényesülni hagyni, személyi, politikai és pénzügyi okok végre is odáig sorvasztották a helyzetet, hogy Rákosi Jenő megvált a magaalapította laptól, amelyet negyvenhárom éven át szolgált. 1925 január 5-én sorba járta régi munkatársait és elbúcsúzott tőlük. Nekem, amikor olyasfélét mondtam neki, hogy távozása bizonyára csak ideiglenes és fogok még vele találkozni, az ég felé mutatva, ezt felelte:

– Találkozni? Igen, majd ott fönt.

És másnap megjelent „A Budapesti Hírlap közönségéhez” intézett rövid búcsúzó vezércikke, mely megható és méltóságos beszámoló. Így szólt:

„Nem fájdalmas megilletődés nélkül kell ma ezen a helyen kijelentenem, hogy a mai napon kiléptem a *Budapesti Hírlap* kötelékéből és a holnapi naptól kezdve lekerül nevem, mint főszerkesztő a lap homlokáról. Ez a cikk tehát búcsúzó levél azokhoz, *akiknek* dolgoztam: olvasó közönségemhez; búcsúlevél azokhoz, *akikkel* együtt dolgoztam s mindahhoz, *amiért* itt ez asztalom mellett dolgoztam. Búcsúlevél teljes negyvenhárom esztendőhöz, melynek csak emlékét viszem magammal.

Azt tartom, senki nem várja tőlem, hogy ezen a helyen beszámoljak arról, hogy miképen, mely közvetlen okokért s mily körülmények folytán állott be ez a fordulat. Mikor az ember negyvenhárom éven át volt egyfolytában oly eszmei szolgálatban, minő egy újság írása és irányítása és oly lelki közösségben, mely újság és olvasó közönsége közt fenáll: akkor mindenki megérti, hogy a lépést, melyre elszántam magamat, senki sem teheti meg

A Pusztai Kivallás

Környezetem.

Pusztai, január 5.

Neu fájdalmas megpillentés,
mélkül képe ma erem a helyen
Kijelentéseim, hogy a mai
napon Kivallás a Pusztai
Kivallás kötelezősége is a hol.
napon napot kérdve tette.
vile nevem mine főkereslet
a lap körültekintés. Er a vira
szedat beszéző tiszte arólat
a Kivallás ^{nek} dolgozatom ^{olvasi} Környezetem
gyeumen; beszétem arólat,
a Kivallás egész dolgozatom,
s minde az, a minde itt
er a széles mellett dolgozatom.
Tudatánál képe napos három
épszerűség melynek volt emlé.
Kéle vitéz magammal.

Értékeltem, senki nem
vára létem, hogy erem a helyen

sokszoros és alapos megfontolás nélkül. Minek hivatkoznám hát emberekre, viszonyokra, lehetőségekre és lehetetlenségekre. Igazolásom legyen az, hogy sohase vezette tollamat a magam érdeke, mindig csak a *Budapesti Hírlap*, az olvasó közönség és az ország érdekét iparkodtam szolgálni legjobb tudásom és élő lelkiismeretem szerint. És sohasem bármely más harmadiknak érdeke és mások lelkiismerete szerint.

Búcsúzom tehát negyvenhárom esztendei munka eredményétől; búcsúzom kollegáimtól, kik akár a szerkesztői szobákban, akár a szédőszekevények előtt velem egy nagy cél szolgálatában álltak, kik mellettem megnőttek, kik velem megöregedtek s búcsúzom azok árnyékától, akik mint ügyünk s eszméink katonái mellőlünk kihaltak, s kiknek emléke a szerkesztőség házi szelleme maradt. Búcsúzom mindenkitől, akiket szeretet, meggyőződés és tiszteletreméltó érdek és erkölcs szálai valamikép a *Budapesti Hírlap*-hoz fűztek. Búcsúzom hálatelt szívvel közönségemtől, melynek bizalmából és ragaszkodásából folyt minden erőm, minden kitartásom és mindaz, ami életem e felében a siker nevét megérdemelte.

És búcsúzom végre önmagamtól. Mert tudom, hogy a *Budapesti Hírlap* nélkül nem vagyok az, aki voltam, amíg vele, benne és általa voltam. Mert minden hitem, minden meggyőződésem, minden célom, minden álmom csupán a magamé volt, de a *Budapesti Hírlap*-ban öltött testet és a *Budapesti Hírlap* által lett millióké!

Hármas ideálom volt: a Szent Korona, a magyar alkotmány és a haza, az ország. Eze-kért éltem, ezekért írtam, lelkiismeretem parancsa szerint. És most itt elhallgatok Isten kegyelmét és áldását kérve a Szent Koronára, az alkotmányra, az országra és minden magyarra.”

A cikk alá szép, határozott vonásokkal odaírta a nevét: *Rákosi Jenő*.

Rákosi Jenő megbecsülte újságíróársait is és a legfiatalabb, legkisebb riportert éppen olyan szívesen fogadta, mint valamelyik régi kollégáját a Kávéforrásból. Régente minden éjszakáját a szerkesztőségben töltötte. Ezt úgy kell érteni, hogy bejött tízkor-féltizenegykor, leült a széles asztalhoz a segédszerkesztővel szemben és virzsiniáját szíva, majd öregebb korában kis magyar pipájából pöfökelve, ceruzával a kezében elolvasta sorjában, úgy ahogyan a nyomdából jöttek, a kefelevonatokat. A vezércikktől kezdve egészen a legutolsó börzei hírig minden keresztülment a kezén, minden hibát meglátott, mindent ki is javított, megbírált mindent, kifogásolt, dicsért, tanított, vitatkozott. Ott ült félkettőig, míg a lap tördelése megkezdődött, akkor elköszönt, de nem ment ám haza, hanem visszavonult a szobájába és magának dolgozott: Shakespearét fordított, drámát írt és elintézte a levelezést.

És ez a csodálatos koponyájú ember, akinek nagy urak keresték a kegyét, a szerkesztővel és a segédszerkesztővel szemben a legengedelmesebb munkatárs volt. Ha sok volt az anyag, kevés a munkatárs és összetorlódott a munka, egész bátran meg lehetett őt kérni, hogy írjon bevezetést valami érdekesebb távirathoz. Ami nagyon izgatta, azokat a kéziratokat rendszerint elkérte, elolvasta és maga ajánlkozott a bevezetés megírására. Gyakran megtörtént ez a búr-angol és a japán-orosz háború idején. Persze, hogy a kisebbeknek, a búroknak és a japánoknak hősiességét csodálta és az ő harc készségüket domborította ki. Azokon az éjszakákon, amikor a távoli harcterekről érdekes és izgató táviratok érkeztek, végigtanulmányozta velünk a térképet és úgy ellenőrizte a hadi helyzetek megváltozását.

Az Akadémia és Rákosi Jenő

A Budapesti Hírlap főszerkesztői székében ült Rákosi Jenő, amikor 1892-ben az Akadémia tagja lett.

Az a bátorság, amellyel megkezdte a Parnasszus megostromlását és szembeállította minden olyan irodalmi, művészeti és társadalmi kérdéssel, amelyet tévesnek, helytelennek, javításra szorulónak tartott, egy csöppet sem lohadt le akkor sem, amikor a nagytekintélyű Magyar Tudományos Akadémia agendáival kellett foglalkoznia. Merészen megtépdeste az akadémikusok „babérait” és rámutatott arra a maradiságra, amely az Akadémia nem egy ténykedését jellemezte. Túlóvatosnak, félénknek, vaskalaposnak és főként a klikkuralomnak hódolónak tartotta az Akadémiát és ezt akárhányszor nyíltan meg is mondta. Sok harcot vívott meg az akadémiai pályadíjak odaítélése dolgában. Úgy látta ugyanis, hogy az akadémiai bírálók biztosra szerettek menni és kitaposott nyomon óhajtottak haladni, tehát lehetőleg kebelbélinek vagy olyannak adtak ki egy-egy díjat, akinek már volt sikere, aki már kapott díjat, szóval a kegye azok felé hajlott, akiket legtalálóbban talán „okleveles” íróknak lehetett nevezni. Már a Pesti Napló-ban is fölemelte szavát ez ellen az eljárás ellen, amelynek következménye egyrészt az volt, hogy az akadémiai bírálók által agyon-dicsért és megkoszorúzott darabokat a közönség a leghatározottabban visszautasította, másrészt pedig az, hogy új tehetséget az Akadémia nem fedezett föl, sőt – mint az eredménytelenül pályázó Madáchot és Katona Józsefet – erős tehetségeket is elkedvetlenített és megbénított.

Nagyon érdekes volt az a vita, amelyet Rákosi azokban a hetekben folytatott az Akadémiával, amikor a Népszínház megnyitásának előkészületeivel volt elfoglalva. Vagy két héttel a színház megnyílt előtt a Pesti Naplóban hosszú tárcacikk jelent meg az ő tollából és ebben megtámadta az Akadémiát s személy szerint a püspök Szász Károlyt is, mert mint a Teleki-pályázat bírálója nagyon leszólta Csiky Gergely „Jóslat” című vígjátékát, amelynek az úgynevezett „szégyenparagrafussal” adták ki a díjat. Szász Károly nyilatkozott, védte a maga álláspontját, beleszólt a vitába Arany János is – és nem Szász Károly mellett – mire Rákosi tollából egy nappal a színház rengeteg munkát adó megnyitása előtt „Az Akadémia és a sajtó” című újabb tárca jelent meg, amely a következő fulánkkal végződött:

– Kár ezért a Szász Károlyért, ha gondos szemek ideje korán észre veszik eredeti tehetségét, becsületére válhatott volna akármelyik mesterségnek.

Lehet, sőt nagyon valószínű, hogy az igazságán kívül, amiről meg volt győződve, némi kis része volt ezekben a támadásokban annak a személyi sértődöttségnek is, amely Rákosit érte azzal, hogy nem volt szerencséje akadémiai pályázaton. Tudjuk, hogy éppen egy ilyen balsikerrel végződött pályamunkája hajlította feléje Kemény báró kegyét és ez a fölébredt figyelem jegyezte el Rákosit a zsumnalisztikának, amelyben oly sok győzelmet aratott és annyi diadalt ült. Másrészről éppen annyira valószínű az is, hogy ezek a támadások is hozzájárultak ahhoz, hogy annak az írónak, akit a Kisfaludy-társaság már huszonhét éves korában méltónak talált a tagjai közé, ötven éves koráig kellett várakoznia, míg bejutott az Akadémiába. Mert az akadémikusok is csak emberek és közülük sem tud min-

denik tárgyilagosan ítélni, ha hiúságában megsértve érzi magát. Már pedig Rákosi, valahányszor alkalma nyílt, odamondogatott az Akadémiának.

Háromszor ajánlották akadémiai tagságra; kétszer megbukott és csak harmadszorra választották be. Az Akadémia I. osztályában levelező tagnak ajánlotta őt, a Kisfaludy-társaság rendes tagját 1885-ben Beöthy Zsolt, az Akadémia rendes tagja. Ajánlása, tömör összefoglalása Rákosi működésének, így szólt:

„Rákosi Jenő a magyar drámának és hírlapirodalomnak húsz év óta érdemes és lelkes munkása. 1866-ban tűnt föl először, midőn *V. László* című tragédiáját s *Aesopus* című vígjátékát egy kötetben közre bocsátotta s az utóbbit még abban az évben a Nemzeti Színház is kiváló sikerrel mutatta be. Következtek egymásután: *Régi dal régi gyűlölségről* (1867), *A szent korona varázsa* (1867), *Színre színt* (1869), *A krakói barátok* (1871), *A szerelem iskolája* (1873), *Ripacsos Pista dolmánya* (1874) és *Ida* (1883), mind a nemzeti színpadon; míg a Népszínház számára írt munkái közül csak a *Magdolna* című, tavaly előadott paraszt tragédiáját említem. Írt összesen körülbelül tizenhét darabot, melyek, három kivételével, nyomtatásban is megjelentek, rendszerint előadásuk évében. Színművei mindjárt kezdetben jelentékeny és befolyásos helyet szereztek neki szépirodalmunkban. A drámánkban terjedezni kezdő lanyhaság ellenében költőibb áramlatot indított meg. A képzeletnek nagyobb szabadságát, a tárgyak elevenebb alakítását, az előadás költőibb színét képviselte. Bár egyik tekintetben sem ment túlzásoktól és kifogásoktól, de egyik tekintetben sem vonhatók kétségbe érdemei. Még olyan műveiben is, melyek egészben kevésbé sikerültek, a közönség és kritika egyaránt elismerték szellemének költői erejét, feltalálásának leleményességét és előadásának emelkedettségét. Részint irodalmi, részint személyi hatásával egy írói kör vezetőjévé lett, mely drámáinknak új elemekkel és új hanggal való fejlesztésére hatott, mint minden forrongásnál, úgy itt is: természetesen érdemek és tévedések között. Rákosi lelkesen karolt fel, buzdított és igazított útba számos fiatal tehetséget, kik mind hálás elismeréssel voltak és vannak iránta. Az irány, melyet kezdflí, bár némely alkotásaiban az utánczó rendes hibáitól nem volt ment, erősen hatott Shakespeare terjedtebb tanulmányozására. Hogy e tanulmányok egész irodalmunknak csak hasznára váltak, kétségtelen. Maga Rákosi Shakespearenek négy darabját fordította le a Kisfaludy-társaság vállalatába: a *Felsült szerelmesek*-et, a *Windsori víg nők*-et, a *Hogy tetszik*-et és a *Cymbeline*-t. Shakespeare-tanulmányainak gyümölcse egy nagyobb értekezés is Hamletről és Oféliáról, mely a Kisfaludy-társaság Évlapjainak XI. kötetében jelent meg. Hírlapírói és közéleti tevékenységéről a következő adatokat legyen szabad följegyezniem. 1867 tavaszától 1869 őszig a Pesti Naplónál dolgozott; 1869 őszétől 1875 tavaszáig a Reformot szerkesztette; 1875 őszétől 1881 őzéig a Népszínház igazgatója volt, mely megerősödését és virágzását legkiválóbb mértékben neki köszönheti; azóta a Budapesti Hírlap egyik kiadója és dolgozó társa. Mint hírlapíró közéletünk, de különösen irodalmunk és művészetünk jelenségeit tizenhat éve kíséri élénk figyelemmel, ismerteti és bírálja. Számtalan cikket, tárcát, tanulmányt, bírálatot, polémiát írt, melyekben az észjárás eredetiségén s az elemzés élességén kívül különösen egy tulajdon érdemli meg a figyelmet és elismerést. Ez stíljének elevensége, fordulatossága, ereje s főkép nyelvének magyaros eredetisége, melynek tekintetében hírlapíróink közül ma vele alig versenyezhet, de fájdalom, nem is

igen versenyez, valaki. Általában a magyar nemzetiség eszméje az, amelyet lelke egész buzgóságával szolgál. Mindezek alapján hiszem, hogy ha Rákosi Jenőt a tekintetes Akadémia levelező tagjai sorába választaná, az ő kiváló tehetsége és buzgalma nem csak kitüntetésül fogadná, hanem sikeres és érdemes részt vehetne az Akadémia munkásságában.”

Ez a meleg ajánlás nem ért célt: Rákosi Jenőt az akadémikusok nem találták maguk közé méltónak. A bukást követő évben, 1886-ban újra tagnak ajánlotta Rákosit Beöthy Zsolt, akihez most mint ajánló, Vadnai Károly csatlakozott. Beöthy megismételte előbbi ajánló sorait, Vadnai pedig így ajánlotta Rákosi Jenőt:

„Rákosi Jenő működése a szépirodalomban és az időszaki sajtó terén annyira ismeretes, hogy fölösleges volna ajánlatomat okokkal erősíteni, ha úgy nem kívánná az akadémiai rendszabály. Tehetem azonban röviden. Legelső színműve: *Aesopus*, amellyel húsz évvel ezelőtt lépett föl, ma is a játékrenden van, bizonyosságára irodalmi értékének és színi hatásának. Számos színművet írt azóta, melyek részint egészben, részint egyes nagy hévvel és költői nyelven írt jelenéseiben ritka erőre mutatnak. *A szerelem iskolája* című verses vígjátéka, a *Ripacsos Pista* című népszínműve, a *Magdolna* című hatásos drámája ezek közé tartoznak. Mint aesthetikus és bíráló szintén folytonos tevékenységet fejt ki, élénken hatva irodalmunk fejlődésére. A múlt évben *A tragikum*-ról adott ki egy kötetet, melyről az is – aki tanait nem fogadja el – kénytelen elismerni, hogy bő olvasottság, a tárggyal való tartós és szeretetteljes foglalkozás s eredeti észjárás terméke. Szóval oly szépíró, aki tehetségénél és érdemeinél fogva nem csak díszére, hanem hasznára is válhat a Magyar Tudományos Akadémia első osztályának, mert úgy a tanácskozásokban, mint a felolvasó asztalnál és a kiváló fontossággal bíró drámai pályázatoknál igen jelentékeny szolgálatokat tehet.”

A szerencse és az akadémikusok fölfogása most sem kedvezett Rákosi Jenőnek. Megint, másodszor is kibukott. Hat évig pihent ez a dolog és akkor, 1892-ben egymaga Berczik Árpád volt az ajánló, aki ajánló sorait így kezdte:

„Rákosi Jenő már két ízben volt ajánlva akadémiai tagságra, 1885-ben és 1886-ban, mindkétszer Beöthy Zsolt rendes tag hozta javaslatba, utolsó alkalommal kivüle még Vadnai Károly levelező tag is. Az ő ajánlataik, kiváltképpen pedig a Beöthy Zsolttól eredő oly kimerítően jellemzik közéletünk és irodalmunk ez érdemes munkását, hogy újat róla alig lehetne mondani, legfőlebb azóta kifejtett tevékenységéből támogatható újabb adatokkal mostani ajánlatunk.”

Néhány újabb mű (A báróné levelei, Endre és Johanna, István király, Budavár megvétele, Éjjel az erdőn, A legnagyobb bolond, A kis Kelemen története stb.) felsorolása után így végződik az ajánlat:

„Ha az Akadémia Rákosi Jenőt tagjai sorába választaná, nem csak egy népszerű és közelismerésben részesülő író tüntetne ki, hanem egy igen jeles erőt is nyerne, mely egyebek közt a drámai jutalmak elbírálásánál is hasznos szolgálatokat tehetne s az e téren Csiky Gergely elhalálózásával támadt űrt alkalmas volna betölteni.”

Most 34 szóval 8 ellen be is választották május 5-én Rákosit, aki 1909 április 29-én tiszteleti tag és 1919 október 23-án igazgatósági tag lett.

A Budapesti Hírlapról szólva ismertettük, hogyan jellemezte az Akadémiát, amikor Trefort miniszter lett az elnöke, de még jobban megnyomta a tollat akkor, amikor Pulszky Ferencnek ismeretes „A kutya ugat, a karaván halad” kijelentésére adott feleletet. Történt ugyanis 1888 december 4-én, hogy az Akadémián Schwarcz Gyula akadémiai tag szóba hozta a támadások és rohamok egész sorozatát, „amelyet évek óta szépirodalmárok, publicisták és úrficskák rendszeres következetességgel intéznek a Tudományos Akadémia ellen.” Erre másnap az „Egyetértés” című újság „Az akadémia tekintélye” cikkben nekiment az Akadémiának, kijelentette, hogy igazi tekintélye soha nem is volt, mert hiányzanak belőle azok az emberek, akik tekintélyt adhatnának neki, az Akadémia pedig nem adhat tagjainak olyasmit, amivel maga nem rendelkezik. A december 17-i ülésen, midőn Nendtwich Károly szóvá tette azt a támadó cikket, Pulszky Ferenc ezt mondta:

– A sajtószabadságnál fogva a sajtónak jogában áll megtámadni az Akadémiát. Ez ellen fel nem szólalhatunk. Gyakran megtámadja a minisztériumot is, hanem azért nem buktatja meg azt; nem buktatja meg az Akadémiát sem. Akinek a nemzetre valami befolyása van, vastag bőrének kell lennie, hogy ki tudja állni a támadásokat. A támadásokkal egyébiránt nem sokat gondolunk. Azt mondja egy arabs közmondás: „A kutya ugat, a karaván halad”, ami azt jelenti, hogy a karaván mitsem ád a kutya ugatására. (Az újságírókhoz fordulva:) És most arra kérem a jelenlevő hírlapíró urakat, hogy adják vissza minél hívebben azt, ami most történt. Mi megtesszük a magunk kötelességét: „A karaván halad”.

Másnap Rákosi Jenő tollából „Az akadémia a sajtó ellen” címmel a következő válasz jelent meg:

„Nendtwich Károly tudós akadémikus a sok akadémikusságot, amit eddigi életében már elkövetett, ma megkoszorúzta egy újjal. Irt egy értekezést az újságok ellen, hogy megvédelmezze az akadémiát, melynek tekintélyét az újságok rontják s az értekezést fel akarta olvasni. Azonban az akadémia ettől elütötte őt. Az öreg akadémikus kénytelen volt előszóval előadni dolga előadható részét s beszéd közben az akadémia e lovagja csak kettőt botlott. Az egyik botlással azt bizonyította be, hogy nem ismeri az akadémia szabályait, a másikkal azt, hogy hivatkozik valamire, ami nem mondatott az akadémiában s végül egy indítványt tett, amely teljesen fölösleges, mert indítványoz valamit, ami úgyis megvan. E szegény öreg úrral tehát ennyiben végeztünk.

Átvette tőle a szót Pulszky Ferenc, hogy megmagyarázza neki, hogy a támadások ellen senki megóva nincs és hogy bizony vastag bőrének kell lenni, aki el is tudja viselni. Vigasztalta pedig őt egy arab közmondással, amely így szól: „A kutya ugat, a karaván halad. Ha pedig Pulszky Ferenc úr, újságíró kollégánk nem tudná, hát megmondjuk neki mink, hogy ez a közmondás megvan magyarul is és így szól: ebugatás nem hallatszik a mennyországba.

Ami pedig az akadémiát illeti, tudjuk, hogy tagjai el vannak keseredve a hírlapi támadások miatt. Hogy az akadémia a maihoz hasonló jelenetek színterévé lesz, ez azt mutatja, hogy e támadások fogamatát kezdik érezni ott Széchenyi István háta mögött a nagy palotában. A való az, hogy e tudós társaságnak vannak érdemes tagjai is, de a társaság többségében becsempészett, beprotezsált és bekunyorált dilettánsokból, sőt kontárok-

ból áll. Gyulai Pál azt mondta a mai ülés után a hírlapíróknak: ha nincs is az akadémia a külföldi akadémiák színvonalán, ne feledjék, hogy a magyar sajtó sincsen a külföldi sajtó níveljén.

Ez semmi, ez nem argumentum, még csak nem is igazság. Sem az akadémiának, sem a sajtónak nem feladata, hogy külföldi intézetek vagy foglalatossági ágak (ha tetszik művészetek) níveljén legyen, hanem feladatuk, hogy a hazai élet szükségéinek színvonalára állva, kötelességüket teljesíteni tudják is, akarják is. Ami pedig ezt a pontot illeti, tudva van az, hogy a hazai sajtó minden támogatás, alapítvány és szubvenció nélkül a hazai közönség szolgálatából él meg és kivált az utóbbi időben óriás mérvekben erősödött, terjedt és fejlődött. Ez jutalma, elismerése a hazai közönség részéről, mely ezzel mintegy mondja: becsületesen, helyesen teljesítetd kötelességedet.

És tudva van másfelől, hogy az akadémia éppen az utóbbi években rohamosan veszít nimbusából, tekintélyéből, befolyásából. Kiadványai, hacsak elajándékozás útján nem, alig kerülnek a közönség kezébe és ha alapítványai és országos segélye nem volnának, kénytelen volna működését megszüntetni. Ez is beszédes ítélete az élő nemzedéknek, melynek érdeklődését, sőt csak figyelmét is nem tudja az akadémia magához vonni és magához bilincselni.

És most jön az ismételt feljajdulásnak ez a silány jelenete.

Miben áll a dolog?

A sajtó kötelessége a tudósítás és a kritika. Az akadémiáé a cselekvés és az alkotás.

Soha nem volt még rá eset, hogy a sajtó elhallgatta volna vagy éppen gáncsolta volna, ha az akadémia valami jót tett vagy tervezett. Miben áll tehát a sajtó abbeli káros működése, mely az akadémia tekintélyét rontja? Abban, hogy a sajtó az akadémia meddőségét, elzárkózását, pajtáskodását, üres főnhéjazását ostorozza. Ebben a sajtó, ha igaza van, csak kötelességét teljesíti, vele szolgálatot tesz, mert az akadémia is nem azért van, hogy megimádtassék, hanem hogy dolgozzék. Ha azonban a sajtónak ebben nincs igaza, akkor semmi sem könnyebb, mint a sajtót meghazudtolni. Csak utasítani kell a titkárokat, hogy állítsák össze azokat a nevezetes műveket az akadémia osztályai által művelt tudományágakban, amelyek az akadémia égisze alatt vitték előbbre a tudományt; azokat az üdvös mozgalmakat, melyekkel az akadémia a szellemi és tudományos életet megtermékenyítette és gazdagította; azokat a korszakalkotó vállalatokat, melyek a hazai tudományos és egyéb irodalmunknak oly szolgálatot tesznek – akár csak olyat is, mint a hazai sajtó a maga körében és mutassák ki végre kiadványaik, vállalataik forgalmát, hogy bizonyítva legyen, mennyiben táplálkozik a hazai intelligencia az akadémia emlíből.

Mindezt vagy ennek csak egy részét is azonban kimutatni nem lehet, mert – fájdalom – mindebből semmi sincsen és a sajtó korholásai, még ha túlzottak is néha, jogosultak, a korholásokkal szemben pedig minden panasz, minden fölajdulás, minden fölolvadás hasztalan, itt csak egy használ: a komoly munka. A gáncsra tettel, a támadásra munkával, a kritikára a tudomány tisztességes szolgálatával lehet csak megfelelni. Az akadémia tekintélyét, ha alapos, a sajtó le nem rontja, ha nem alapos, az akadémia meg nem védi. Az akadémiának csak annyi a tekintélye, amennyi az értéke a nemzet szellemi életének mozgalmában és forgalmában.”

Åz Egyetértés néhány nap múlva tárcacikkben foglalkozott újra a kérdéssel és teljesen magáévá téve Rákosi Jenő okoskodását, az ő érveit hangoztatta újra az Akadémiával szemben.

Rákosi Jenő elmondta, hogy amikor akadémikus lett, próbálta „más útra terelni a bíráló szellemet”, hogy ne csak ismert íróknak tulajdonított darabok legyenek díjnyertesek, hanem ismeretlen új tehetségek is bátorítást, támogatást kapjanak egy-egy díj odaítélésével. Ez a próbálkozása azonban hamarosan véget ért, abból az okból, hogy az akadémikusok észrevén az ő reformátori hajlandóságát, egyszerűen kihagyták a bizottságokból és nem jelölték a bírálók közé.

A Pesti Hírlapnál

Az a vezércikk, amellyel Rákosi Jenő elbúcsúzott a Budapesti Hírlap olvasóitól, 1925 január 6-án jelent meg és 1925 február első napján látott napvilágot a Pesti Hírlapban Rákosi Jenő első vezércikke, amelynek „Az investigáció” volt a címe. Ugyanezen a napon ezt jelentette a Pesti Hírlap első napihíre:

„Rákosi Jenő cikke jelenik meg mai, ünnepi számunkban a lap vezető helyén. A cikket, mely a trianoni átoktól sújtott országnak egyik legsúlyosabb kérdését világítja meg fölülmúlhatatlan tisztasággal, a magyar publicisták nagymestere a Pesti Hírlap számára írta. Biztosak vagyunk benne, hogy olvasóink az illusztris szerzőnek ezt és az utána következő cikkeit éppen olyan örömmel és szeretettel üdvözlik, aminővel mi fogadjuk és adjuk át az ország nyilvánosságának.”

A hír újságírói körökben igen nagy érdeklődést keltett, mert tudva volt, hogy amióta Rákosi Jenő megvált régi lapjától, több újságvállalat közt verseny indult meg, hogy magához köthesse a nagynevű újságírót. Csakhamar azonban a közönség is fölfigyelt az új cikkekre, amelyek ellentétben azzal az elvvel, amelyet Rákosi az anonimitás dolgában, mint a Reform szerkesztője vallott és még a Budapesti Hírlapban következetesen és minden kérés ellenére is érvényesített, mindig nevének teljes kiírásával jelentek meg és természetesen nagy vonzóerővel voltak. Egyébiránt nemcsak ebben, hanem más külsőségben is alkalmazkodott új-szerkesztősége kívánságához és szokásához. Így például február 6-án megjelent második vezércikkének, amely Ullmann Adolf bárónak, a Hitelbank igazgatójának a haláláról szólt, ez volt a címe: Báró Ullmann Adolf. Aki tudja, mennyit kardoskodott, írt, pörölt Rákosi Jenő azért, hogy a doktort, a grófot, a bárót, a lovagot stb. a név után és nem eléje kell tenni, az méltán nézett nagyot, amikor Rákosi Jenő nevével fődve Ullmann Adolf báró helyett ezt látta lenyomatva: báró Ullmann Adolf. Nevezetes egyébként az is, hogy Rákosi Jenő bizonyos dolgokban mintha nem lett volna következetes, holott csak a megszokásnak engedett. Így például csak a legkritább esetben írt egyszerű c-t a cz helyett, pedig maga volt leglelkesebb szószólója és egyik előharcosa a c-nek. A harmadik cikke február 8-án jelent meg. Ez már erősen politika volt. Scitovszky Tibor külügyminisz-

térnek beszédével foglalkozva, amelynek veleje az volt, hogy Magyarországon úgyszólván nem lehet külpolitikát csinálni, a következő konklúzióra jutott:

– Azért nincs ma Magyarországon se külpolitika, se belpolitika, mert ma nem az első költségvetés, nem a szanálás műve, nem a földreform és nem a már-már elviselhetetlen élet a fő, hanem az, hogy akik kimentek a parlamentből, bemenjenek-e, ne menjenek-e és kapjanak napidíjat vagy ne kapjanak és titkos választás-e vagy nem titkos és hogy egyáltalán kinek volt, vagy van, vagy lesz igaza és kinek nincs, vagy nem volt és nem lesz igaza és hogy egyáltalán, ki a legény a csárdában. A kétségbeejtő a dologban az, hogy az ember néha úgy látja, mintha ez a csárda az – ország lenne.

Ugyanebben a számban nem az ismert –ő jellel, hanem Rákosi Jenő teljes nevével tárcacikk is jelent meg Rudnay Gyula képkiállításáról.

Február 10-én írt először a revízióról. A cikk, amelynek *Revízió vagy restitúció* volt a címe, a londoni „Observer” cikkével foglalkozott, amelynek végső állítása az, hogy Európán nem lehet segíteni, csak a békék komoly revíziója után. Ebben az angol cikkben nem maga a gondolat fontos, írta Rákosi Jenő, hanem az, hogy először bocsájtják szárnyára ilyen nyíltan, határozottan és meztelenül. A revízió nem lehet egyéb, mint lehető restitúció in integrum. A természetes államalakulatokat helyre kell állítani.

Sűrűn jelentek meg ezután cikkei. Március 6-án „A csodadoktor” címmel még a Sportrovatban is jelent meg nevével cikk, amely szembe fordult a kultuszminiszter által benyújtott és a képviselőházban sebtiben el is fogadott ama törvényjavaslattal, amelynek értelmében a labdarúgást súlyosan megadóztatják és az így befolyó pénzen fölállítják a testnevelési főiskolát.

Április 12-én, húsvét vasárnapján, jelentette egy kis cikk, hogy Rákosi Jenő elszerződött a laphoz. A cikk, amelynek *Rákosi Jenő – a Pesti Hírlap főmunkatársa* volt a címe, a többi közt ezt mondta: „Örömünknek adunk hangot, amikor az a tisztesség ér bennünket, hogy nemzeti ideáljaink prófétai szavú hitvallója most már velünk egy sorba állva harcol s a mi lapunkat választotta szószékéül s innen hirdeti igéit, amelyek fentartják letiport nemzetünkben a hitet, hogy érdemes élni és dolgozni a magyar jövőért. A Pesti Hírlap a maga erejével szintén mindenkor azokért az eszményekért küzdött, amelyeknek felülmúlhatatlan erejű apostola Rákosi Jenő. A magyarságért és az emberiség szent javaiért vívott harcban mindig felhangzott a mi szavunk is s ott lengett a mi lobogónk is, amelynek a makulátlanságát megőrizni minden időkben legfőbb gondunk volt. Annál örövendesebb, hogy midőn legnagyobb szükség van a nemzet hitének fenntartására, önbizalma visszaadására s a maga igazának kivívásához erejének megacélozására, most, a válságos megpróbáltatások idején hozzánk csatlakozik és az élünkre áll a magyarság ez erőssége, hogy szavának érces zengésével megerősítse a mi hangunkat s meggyőződésének és hitének erejével kiragadja a nemzetet a kétségbeesésből s megmutassa az utat a jobb jövő felé.”

Ez időtől kezdve egymásután jöttek az ő nevével fémjelzett cikkek, amelyekben hozzászólt minden kérdéshez, amely a közvéleményt érdekelte és izgatta. Írt az Ébredő Magyarok Egyesületéről és az ébredőkről, írt a céllövők margitszigeti ünnepéről, sőt a szocialista kongresszusról és Vízkereszt napjáról, írt a numerusz klauzusról és írt különösen a revízióról. Valóságos csodának mondható – és ez volt a nagyközönségnek is a véle-

ménye – hogy ez a nyolcvanon túllevő ember mintha új fiatalsága lenne, olyan tűzzel, lelkesedéssel, olyan kitartással és éles figyelemmel kommentálta a világ és az ország eseményeit. És az, hogy mindent meglátott, mindenhez bátran hozzászólt és messzire halatszó szava belesüvített a helytelennek tartott ellenkező magyarázatokba, ez juttatta azt a publicistát, akinek egész életében a toll volt a fegyvere és soha a bírósággal dolga nem akadt, most késő öregségében a törvény elé.

Amikor a frankhamisítás ügye kipattant, az Ébredő Magyarok Egyesülete gyűlést tartott, amelyen egyes szónokok azt hangoztatták, hogy „a frankhamisításból a zsidó sajtó csinált nagy ügyet.” Rákosi az 1926 január 16-i számban „Erkölcsei színvakság” címmel vezércikket írt, ami miatt az Éme elnöke az egyesület nevében sajtó útján elkövetett rágalmazás vétsége címén port indított. A törvényszék elítélte Rákosit másfélmillió korona pénzbüntetésre, de az ítélet végrehajtását háromévi próbaidőre fölfüggesztette; a Tábla ezt az ítéletet megsemmisítette és fölmentette Rákosi Jenőt, akit azzal a megokolással, hogy a megtévedt ébredő fiatalságot illette jogos kritikával és nem az Éme-t, mint jogi személyt, fölmentette a Kúria is, ahová az ügy került.

Egy másik esetben „egy volt britanniás hadnagy” jelentette föl Rákosit sajtó útján elkövetett rágalmazás vétsége miatt. Miután a bíróság előtt fölolvasták a panaszosra vonatkozó néhány hivatalos iratot, Rákosi Jenőt fölmentették.

Rothermere lord 1926 június 21-én adta ki a Daily Mailban azt a nevezetes cikkét, amely egyszeriben az egész világ figyelmét a magyar ügyre irányította. Rákosi Jenő ez időtől fogva még következetesebben emlegette a revíziót. Rákosi Jenőnek revíziós cikkei, tüzes követelődzése, sürgető szava lélekben egyre közelebb hozta őt az angol lordhoz, aki meghívta magához Londonba, hogy beszéljen vele. És a nyolcvanhatéves ember 1928 július 4-én útnak is indult Anglia felé.

Roszkedvű volt az elutazás előtt. A tiszteletére adott baráti búcsúvacsorán beszélgetés közben ezt mondta:

– Megfogadtam, hogy addig nem lépem át a határt, ameddig csonka a hazám. Kis hipokrizissal kijátszhatnám ugyan ezt a fogadalmat, ha repülőgépen mennék. Ámde lehet, hogy odakünn nagyon fontos dolgokat hallok és komoly elhatározásokról lehet szó az ország érdekében, tehát a fogadalom ellenére is elutazom.

Másnap Rákosi Jenő elutazott Parisba, *onnan* tovább Londonba, ahol több napot töltött el, majd Rothermere lorddal tíz napra Skóciába utazott. Londonban Rothermere egyik lőncsén Lloyd Georggal, az angol liberális párt vezérével is tanácskozott, elment az alsóházba, több előkelő politikussal volt alkalma beszélnie és július 28-án elindult Londonból hazafelé. Néhány napot a francia fővárosban töltött és augusztus 2-án, csütörtökön este kilenc órakor érkezett meg Budapestre. Az állomáson nagy közönség várta. Az üdvözlő beszédekre ezt felelte:

– Hosszú útról jövök. Sok embert, sok népet, sok világrészt láttam. De csak egyet tanultam meg, azt, hogy Diogenes, az öreg görög, aki lámpával keresett embert, sohasem járhatott arra, mert nem talált embert. De én ott jártam, ahol embert találtam. És találtam egy embert, aki meglátta szenvedéseinket, megértette helyzetünket és kiállt igazságunkért a világ elé s annak hirdetője lett. Az Isten éltesse Rothermere lordot!

Augusztus 5-én, vasárnap „Lord Rothermere” címmel vezércikket írt, amelyben beszámolt londoni útjáról, dicsérte Rothermeret, akit ebben a cikkben keresztelt el „kicsit angolosan, kicsit magyarosan” Radomér lordnak.

Szeptember 19-én „Revízió, revízió és revízió” című vezércikkében ezt írta a többi közt: „Világraszóló érthetlenségek közé tartozik, hogy minden magyar ember, minden párt, kormánypárt és ellenzék, mint egy ember fel nem áll Radomér lord zászlója alá és nem kiáltozza a fülekbe, hogy: Revízió, revízió és revízió! Mert bizony mondom, minden elmulasztott óra embervesztéséget, minden elmulasztott nap lélekvesztéséget és minden elmulasztott óra és nap reményvesztést jelent ránk s mindazokra nézve, akik valaha hozzánk tartoztak.”

Londoni útját, amely Rothermere lordhoz vitte, októberben olaszországi út követte, amely alkalommal, október 8-án, Mussolini Rómában másfél órás kihallgatáson fogadta. Mielőtt Mussolinihoz ment, Velencében együtt volt Rothermere lorddal, akivel a Mussolinival való beszélgetése után megint találkozott Parisban. Ezek a külsőségek fontos kérdések megvitatására mutattak. Október 13-án délután öt órakor érkezett vissza Budapestre. A keleti pályaudvaron most is nagy tömeg várta és üdvözölte. Otthon ozsonnával, vetett ággyal várták, hogy a fárasztó utazás után hamar nyugovóra térjen és kipihenhesse magát, de Rákosi Jenő vérbeli újságíró létére úgy, ahogy a nagy útról megjött, a vasúttól a Pesti Hírlap szerkesztőségébe hajtatott, ahol másnapra „Mussolininál” című vezércikkében beszámolt a római kihallgatásról. Beszámolójában a többi közt ezt írta:

„Mussolini a trónvesztett dinasztiaik dolgát végleg elintézettnek tartja és minden restaurációs gondolat halálos veszedelmét jelentené nálunk a revíziónak is. A Bourbonok, Orleans-ok, Napoleonidák sorsa lesz az újabb detronizált családok sorsa is.”

A revízió gondolatát egyre hangosabban, egyre követelődzőbben hirdette és valami fordulattal csaknem minden cikkét a revízió emlegetésével fejezte be: *ceterum censeo . . .* Október 19-én „Roma locuta est” című vezércikkében ezt írta:

– Mi sürgős, mi aktuális, ha nem az, ami a nemzet életét, egy új élet sarkalatos föltételeit jelenti. Magyarországnak nincsen fontosabb, nincsen égetőbb, nincsen sürgősebb és nincsen aktuálisabb kérdése, mint a *revízió és a királykérdés*.

Ez az ő nagy buzgósa a revízió érdekében és együttműködése Rothermere lorddal fölkeltette azok föltékenységét, akik nem látták szükségesnek a revíziónak és a királykérdésnek *homloktérbe tolását*. Egy bécsi lap ártó szándékkal azt jelentette, hogy Rákosi Jenő Rothermere fiának, Harmsworthnak szánta a magyar koronát és hogy erre nézve kész a megegyezés közte és Rothermere lord között. Ezt a hírt nagymohón fölkapták és fölszóltították Rákosi Jenőt, hogy nyilatkozzék. Nem is nagyon kérette magát és október 24-én „Harmsworth királysága” című vezércikkében „tendenciózus és ostoba koholmányának mondván a híresztelést, ezt adta a nagyközönség értésére:

– Külföldön megtudtam, hogy a Habsburgok ellen formális paktum van az érdekelt hatalmak közt. Ezek a biztos értesülések állapították meg az én irányomat, mert én az országért, a revízióért küzdök s nem egy családért vagy éppen személyért, akik esetleg kockáztatnák a revíziót is és az országot is. Magyarországnak olyan király kell, aki minden kvalifikációja mérlegelése szerint legalább is olyan nagy, minő ennek az országnak a bal-

sorsa. Király, ki hatalmával területeinket a lehetőségig visszaszerzi – ezért van junktim a revízió és a királykérdés közt.

– Én revízióra hívok mindenkit. Ez az, ami sürgős. Revíziót, mielőtt koldusokká leszünk és mielőtt az elszakított területek magyarságát végkép ki nem pusztítják. És királyt kérek, aki a revíziót meg tudja csinálni. Valamikor harminc millió magyarról álmodoztam. Ez volt egész politikai programom hatvanöt év óta. Most revíziót és királyt kérek, hogy újra visszatérhessek életem legszebb álmának éltető körébe.

Novemberben már beteg volt. Otthon maradt. De november 18-án, a revíziós napon, amikor az országban mindenfelé gyűléseztek és tüntettek a revízió érdekében, még írt rövid vezércikket „Revíziós vasárnap” címmel, amelyben a többi közt ezt mondta:

– Nekem, mintha a sors szatírája volna, beteggyamban kell töltenem ezt a nevezetes napot. De én biztosan ott leszek minden város és minden falu gyűlésén, mert itthon magányomban népgyűlést tartok magam is – revíziós népgyűlést. A pusztabeli vándorlás mannaesői és hetvenhét csapásai mind múlok, elenyészők és csak egy van, ami vezérel, mely utat mutat, melyre szemünket szegezünk, ez – Mózes tűzoszlopa, mely az ígéret földje felé vezet bennünket: a Revízió. Minden gyűlés fölött az én gondolatom elsuhan és onnan hírt visz annak az embernek, aki nélkül e mozgalom ereje meddő és tehe tétlen volna a lecsonkított Magyarország légüres terében. Testvéri üdvözlés minden gyűlésnek, testvén hála és szeretet Radomér lordnak.

Még december 25-én is megjelent egy egészen rövid vezércikke, amelynek címe „Az ötven éves Pesti Hírlap” volt. Ebben is, rámutatva a jubiláló újság munkájára, Rothermere lordot dicsérte és a revíziót sürgette.

Karácsonyra Rothermere lord újra nyilatkozott a magyar ügyről és ezt az újságok, mint a lord karácsonyi üzenetét közölték. Rákosi Jenő az üzenetről már nem írt cikket, de december 30-án a Pesti Hírlapban vele folytatott rövid interjú jelent meg, amelyben így nyilatkozott:

– A letiport Magyarország megmentésére csodaképpen kiemelkedett a világ tengeréből egy hatalmas erő és ahelyett, hogy a magunk csekély erejét bekapcsolnók ebbe a nagy erőbe, azon veszekedünk, hogy higgyünk-e neki vagy sem, bízzunk-e benne vagy sem. És vitatkozunk vele királykérdésről és hasonló más jogról. Pedig még fülünkben csenghet Mussolininak tragikus mondása: „Ezek az urak már el vannak intézve a história által.” Hát akkor mint intézgesük mi a kis- és nagymosásukat. Az én számomra Rothermere lord egész akciója kezdettől fogva reveláció volt. Hallatlan dolog, hallatlan jelenség, amire történelmünkben példa nincsen. És én a revízió útján ebbe az ő hatalmas erejébe kapcsoltam belé Magyarországot és vitetem magas céljai felé. Hogy hogy lesz, mellékes, a földolog az, hogy itt magyar világ, magyar birodalom, magyar királyság és magyar nyelv legyen.

Ez volt utolsó nyilatkozata, ez utolsó szava, amely egészen az övé volt, egészen tőle származott.

Többet nem írt, többet nem üzent.

Készült a halálra.

Rákosi Jenő önmagáról

Nyolevannégy éves korában, 1926 őszén Rákosi Jenő három kötetre terjedő életrajzi adatokat írt „Emlékezések” címmel. Ezt a memoárját összegyűjtött műveinek sorában a „Franklin” társulat adta ki, amelynek elnökévé választották Beöthy Zsolt halála után. A beavatottak két nézőpontból találták nevezetesen ezeket a visszaemlékezéseket: az egyik az, hogy egy hónap alatt készült el vele, a másik pedig, hogy mindenféle följegyzés nélkül és mindenféle adat keresése nélkül, pusztán a memóriájában elraktározott számok, személyek és események előszedegetésének segítségével írta meg. Szép munka, nem sokan tudnák utánozni sokkal fiatalabbak sem. Ezekben a visszaemlékezésekben sok kedves, kisebb-nagyobb történettel fűszerezve beszéli el életének folyását, nem egy dolgot megismételten, és éppen mert csak memóriájára támaszkodott, néhány téves adattal.

Ez a három kis kötet a munkába még bele nem fáradt agg írónak a vallomása az életről úgy, aminőnek óhajtja, hogy mások lássák, vagy ha akarjuk: végrendelet, amelyben tudvalevőleg lehetőleg őszintén szokott a szív megnyilatkozni, de amely szembenézve a közeledő Véggel, mégis mindig kissé szépítgetni szokott. Azt mondják általában, hogy a memoárok sohasem őszinték, nincs ember, aki teljesen meztelenre vetköznék le akkor, amikor élete rejtettebb körülményeit és titkait is a nyilvánosság elé kellene tárnia. Rákosi Jenőnek is lehettek, voltak is ilyen, a nagy közönséget bizonyára érdeklő titkai, amelyeket szívének legmélyén, agyának legtitkosabb fiókjában tartogatott; amennyit és amit azonban jónak látott elmondani, mindaz érdekes. Az egész emlékirat pedig hálaszózat a Gondviseléshez, amiért mindezt megérnie engedte: a fiatalos rajongást a halhatatlanságért, ami erőt adott neki minden nélkülözés elviselésére és minden küzdelemre; tanulmányainak, iparkodásának és tolla munkájának sikerét; családjának fölemelkedését; gyarapodását szellemiekben és anyagiakban és azt az elismerést, amelynek virágát az egész ország tapsa közt nyújtottak át élte alkonyán férfiak, akiket társadalmi állásuk, végzett munkájuk vagy nevük a tömeg fölé emelt.

A kitüntetésekről szólva, ezeket nem sokba veszi. Belföldi rendjele nem is volt, mert ha megkínálták volt, szépen megköszönte, de elhárította magától azzal a megokolással, hogy nincs magyar rendjel, mert valamennyiről német nyugtát kell aláírni az udvarnagyi hivatal számára, már pedig ő az osztrák császártól osztrák rendjelet nem fogad el. Külföldi rendjelei közt felsorol egy olasz rendjelet, a szerb Száva-rendet, a francia becsületrendet és egy német rendjelet, amit akkor kapott, amikor a német császár, a fiatal huszár itt járt Budapesten Ferenc Józsefnek, az öreg katonának meglátogatására. Nagyra tartotta azt, hogy a Kisfaludy-társaság egészen fiatalon, az Akadémia pedig alapos megfontolás után, ami kétszeri kibuktatásában nyilvánult meg, a tagjává választotta. Kisfaludysta huszonhét éves korában lett és ötven éves volt, amikor bekerült az akadémikusok társaságába, ahol később elérte azt a legnagyobb dísz is, amit az Akadémia adhat; igazgató-tag lett.

Nagyra értékelte Rákosi Jenő azt, hogy magyar nemességet kapott. A milleniumi kiállítás után rendjelet kínáltak neki, de ő az ismert megokolással visszautasította. Gelléri Mór, az Otthon alelnöke volt ebben a dologban a kormány fullajtárja, aki pár nap múlva újra beállított Rákosihoz azzal, hogy jól van, de ha már rendjelet semmiképpen el nem fo-

gad, talán van valami más kitüntetés, ami ellen nem lenne kifogása. Ennek a beszélgetésnek a folytatását, magyar nemességének a történetét így mondta el Rákosi Jenő:

„Rájöttünk, hogy van ilyen kitüntetés: a magyar történelmi osztály tagjainak a sorába belépni. Ez érzéseimnek, gondolkodásomnak, sőt vágyaimnak is megfelel. Eddig ez nem jutott még eszembe, de ha rászolgáltam csakugyan arra, hogy a király megkülönböztessen figyelmével: ez az egyetlen mód rá, amit tudok. És úgy rajta maradtam a listán. De nem kis meglepetésemre egy napon megszólalt a telefon és benne Berczik Árpád kedves barátom, az akkori miniszterelnöki sajtófőnök ijedt hangja: „Hogy a miniszterelnök – Bánffy Dezső báró – konsternálva van, nem tudja, mit csináljon, a király az én nevemet kitörülte a kitüntetendők listájából.”

– Ha kitörülte, hát kitörülte. A királlyal nem lehet vitatkozni. Az nem is érdekel engemet, hogy ki törülte, de ha lehet, szeretném tudni, hogy mért törülte ki.

A választ erre a kérdésemre Berczik Árpád hamar meghozta. A király az íróasztalán egy újságszeletet talált. Egy kis kivágott részt a Budapesti Hírlapból, amelyen valami sértő vagy tiszteletlen dolog volt a Habsburgokról. Én persze kikerestettem azt a közleményt és konstatáltam kettőt. Az első dolog volt, hogy a Budapesti Hírlap azt a közleményt egy délszláv lapból vette át, de csak azért, hogy néhány hozzáfűzött sorban kitanítsa a dologról azt a délszláv lapot. Ellenben a király asztalára az egész közleménynek csak a sértő része jutott: amit a B. H. írt hozzá, az le volt vágva róla. Az illető lappéldányt felküldöttem Berczik Árpádnak, aki nyomban megmutatta Bánffynak, aki ahogy olvasta, hóna alá vágta az újságot s nagyduhösen rohant át a királyi palotába s a király elé tette a lapot. A király természetesen így ismét visszahúzta nevemet a listába. Így lettem én magyar nemes ember.”

Rákosi Jenő magyar nemesi predikátumát kétféle alakban ismerik: *mendszenti* és *mindszenti*. A lexikon „mendszenti”-nek mondja, másutt „mindszenti” olvasható, maga Rákosi Jenő pedig az Emlékezések-ben, amikor a nemességéről szól, nemesi előnevét egyáltalán nem említi meg. Azzal a furcsa esettel állunk szemben, hogy a Rákosi nemesi előneve nem az, amit ő óhajtott: ő *mendszenti* akart lenni Mendszent-pusztán, ahová valami gyermekkori emléke fűzte és lett: *mindszenti*. Az történt ugyanis, hogy a címerrajzoló furának találta a „mendszenti”-t, amikor „mindszenti” is lehetne és nyilvánvaló elírásnak minősítve a dolgot, ő csinálta meg az igazi elírást és a fölterjesztés a Rákosi Jenő *mendszenti*-je helyett *mindszenti*-ről szólt. A király valóban *mindszenti* predikátumot említő okiratot írt alá.

A Széll-kormány alatt a főrendiház tagja lett. „Egész életem a magyarságért való rajongásban és harcban telt el, írta Rákosi Jenő. Mindenkinél jobban értékeltem tehát a király kitüntetését, mikor a magyar nemesi rend tagjai közé iktatott. És nekem nem hiúság kérdése volt, hanem lelki felemelkedés, amikor magyar főrenddé avatott a király. Azt hittem, ez életem koronája, mert dicsőbb dolgot magamra nézve gondolni sem tudtam annál, hogy tagjává lettem a történelmi magyar nemzetnek.”

Büszke volt Rákosi Jenő a „Zsófia Országos Gyermekszanatórium Egyesület” kormányzótanácsának elnöki tisztségére, amely egyesület érdekében sokat dolgozott és a „Dunántúli Közművelődési Egyesület” elnöki tisztségére; ragaszkodott az „Otthon” írók és hírlapírók köréhez, amelynek alapításától egészen a Károlyi-forradalomig elnöke volt

Rákosi Jenő pihenése balatonföldvári villájában.

és jól esett neki, hogy az „Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület” Rákosi-serleget alapított.

Azután új évek jöttek, új gondokkal és új örömeikkel és ez utóbbiak közt azok, amelyekről e könyvben már megemlékeztünk: az acsádi ünnep, a soproni emléktábla-leleplezés, az írói munkássága ötvenedik és születésének nyolcvanadik évfordulójára rendezett budapesti ünnepek. Ugyanekkor Debrecen, Makó, Szombathely, Veszprém és később Hódmezővásárhely díszpolgárrá választotta és mindezekről az ünnepekről megemlékezve, ezt a megrendítő vallomást teszi:

„... És míg én magam hallgattam a beszédeket, ismét és ismét egy gondolat suhant át a fejemben: Látom a temetésemet. És hálát adok az Istennek sorsomért. Sohasem volt a fantáziám oly merész, hogy ezt a képet elejébe festette volna valaha. Álmodtam halhatatlanságról, különben nem bírtam volna el fiatal korom küzdelmeit, amikor mosolyogva koplaltam és írtam rossz verset arról, hogy fáznak kell. De hogy miképpen fest a halhatatlanság a valóságban, arról nem volt gondolatom. Most láttam. Most éreztem afféle, mintha csakugyan a halhatatlanság küszöbére tettem volna lábamat. És ezt az illúziót mohón szívtam be. Mert éreztem azt is, hogy a halhatatlanság, ha érzéseivel és gondolatával el vagyok telve, csak egy mámoros ugrás (fejest) a végtelenségbe, melyben ember, nemzet, világrész, földgolyó, minden eltűnik, csak a végtelenség maga marad meg, hogy új világokat szüljön.

Egy ilyen jubileum, aminőt én átéltem, olyan képet fest az ember agyába, minő a vihar tombolása. Tele van fantasztikus, gomolygó, alakot változtató felhőséggel, tele van viharzó villámokkal, tele van dörgésekkel és a szél hajtja, veri az érzelmek felhőalakulatait ide-oda. Minden nemesebb érzés megmozdul az emberben, a világ megszépül szemei előtt s pirosra festi, mint a kalendáriumos az ünnepnapokat, azt is, ami jó, azt is, ami fekete napja volt az életben. Az embert el-elragadja a gondolat, hogy nem hiába élt s ha le is fölözi a szónoklatokról, az újságcikkekről, a lelkesedés kitöréséről azt, amivel az ünnepi alkalom teszi meg, amivel az emberek ünneplő kedve szerzi meg a reális valót: mégis azt hiszi az ünneplő, hogy van joga büszkének lenni, mert ünnepelni sem lehet bizonyos reális alap nélkül, amit a római költő olyan szépen és szerényen fejez ki ezzel a három szóval: non omnis moriar. Valami meg fog maradni abból, amit írtam, vagy mondtam, vagy cselekedtem. Nem minden omlik össze, amit elmém, vagy képzeletem épített.”

Ezt a fejezetet talán nem is lehetne szebben befejezni, mint a pátriárkák korát élő írónak e költői szárnyalású vallomásával, de hozzá kell fűznünk még néhány mondását, nyilatkozatát, ami a memoárjában nincs benne, holott abban azokat az elbeszéléseit, amelyekkel újságíró társait tanította és szórakoztatta, csaknem mind befoglalta. De minél több apróságot tudunk róla, annál teljesebbé lesz a kép, mit róla magunknak alkothatunk

Amikor nyolcvan éves lett, kis cikket írtam róla. Persze, nem a Budapesti Hírlapban, mert azért megharagudott volna, hanem egy másik újságban. Bejött hozzám, melegen megszoritotta a kezemet és ezt mondta:

– Köszönöm a megemlékezést.

A következő évben, születésének nyolcvanegyedik évfordulóján megint írtam róla ismét egy másik újságban. Megint fölkeresett a szobámban és rám szólt:

— No hallja, maga szép dolgot csinál. Hiszen kompromittál engem!

— Én? Miért kérem? Hogyan?

— Tavaly megírta, hogy nyolcvan éves lettem, az idén meg mindenkit figyelmeztetett arra, hogy már nyolcvanegy éves vagyok. Hiszen így elvesztem minden hitelemet a nők előtt.

Vallási és felekezeti dolgokról beszélgettünk. Ezt mondta:

— Én minden ember közt legjobban szeretem a magyar embert. Ezek közt legközelebb áll a szívemhez a katolikus vallású magyar ember, azután sorban a többi vallású.

Gyakran keresték föl küldöttségek, valamire kérték, vagy valamiért üdvözölték, dicsérték, tömjéneztek neki. Ahogyan a beszédek végighallgatta, ahogyan felelt rájuk, a gesztusa, a hanghordozása emlékeztetett arra, hogy színigazgató volt, aki alaposan ért a színi hatások fokozásához. Bármit mondott, abban mindig volt valami nem közönséges, valami meglepő, hol egy fordulatos mondat, hol csak egy jelző vagy mozdulat. Ha nagyon dicsérték, feleletét rendszerint ezzel kezdte:

— Nem is hiszik az urak, hogy mennyi dicséretet elbír az ember.

Kanárikiállítás volt. Megnéztem és írtam róla. Rákosi Jenő, a főszerkesztő az első betűtől az utolsóig elolvasta a lapját és ami hibás volt benne, mindig észrevette, ami jó volt, megjegyezte magának. Amazt megróta, ezt pedig megdicsérte, mert tudott megszidni, de tudott dicsérni is. A kanári-tárcámmal nagyon meg volt elégedve, délután fölkeresett a szobámban és megdicsérte.

— Szép volt, jó volt, amit a kanárikról írt.

Elmondtam neki néhány részletet a kiállításról, mire kis vita fejlődött ki köztünk a kongva gördülő, bugyborékoló, kongva csengő, hömpölyögve csobogó és a többi hangváltozatokról. Azután ezt találtam neki mondani:

— Kérem, azok a kanáritenyésztők, nagyobbára kisemberek, borbélyok, asztalosok, postások, annyira hálásak, ha valaki foglalkozik velük, hogy nekem mindjárt fölajánlott az elnökük egy kanárit.

— Nos és maga nem fogadta el?

— Nem.

— Rosszul tette. Lássá, én elfogadtam volna. Elvégre maga az ő érdekükben járt ott, az ő hasznukat portálta, amit maga írt, az jó nekik, már pedig ne szégyelje soha senki elvenni bármi kis munkájának bármi kis jutalmát. Szerezze meg azt a kanárit, én szívesen elfogadom.

Meg is szereztem. A kiállítás rendezői odavoltak az örömtől, amikor megmondtam, hogy Rákosi Jenőnek viszem a madarat.

Amikor a Vörösmarty-szobor készült, még a szerkesztőségbeli együttléten túl is sűrű érintkezésem volt vele. Az országos szoborbizottságnak az elnöke volt, én pedig a jegyzője voltam.

Egyszer, amikor a szoborminták már ki voltak állítva a városligeti Iparcsarnokban, együtt jöttünk be villamoson. A pályadíjak odaítélése körül elágazó vélemények miatt nagy volt az ellentét a dönteni hivatottak közt és egyáltalán nem látszott még bizonyosnak, vajjon az elnök véleménye felülkerekedik-e és a diadal azé a pályamunkáé lesz-e, amelyet

Rákosi tartott a legmegfelelőbbnek. Szóba hoztam ezt a veszedelmet, mire körülbelül ezt mondta:

– Én sohasem ijedtem meg semmiféle veszedelemtől. Mindig kitartottam a véleményem mellett. Most is megteszem. Az állhatatosság imponál az embereknek és csak a habozó, az ingadozó veszthet csatát. Verjenek meg, ha tudnak, de én nem adom föl a játszmát.

És végül is megnyerte a játszmát.

Alkalom adtán szerette hangoztatni a következő mondását:

– Nekem van egy axiómám. Akkor fekszem bele a hámba és húzom a szekeremet akár inamszakadtáig, amikor az Úr Isten hátul tolja. Ha az Isten nem tolja, akkor én is pihenhetek és tartogathatom az erőmet jobb alkalomra.

Betegsége és halála

Rákosi Jenő korához képest rendkívül jól konzervált ember volt, természeténél fogva igénytelen és mértéket tartó ételben, italban, de ha rákerült a sor, jó társaságban kitett magáért nem az ivásban, mert a szeszt nem kívánta, mint inkább az evésben. Szenvedélyesen dohányzott mindig és jó vacsora után a füst mellé szerette a jó fekete kávé is. Fiatalabb éveiben virzsíniát szívott és ezeknek a sovány, de erős szivaroknak a hosszú tárcája mindig kikandikált kabátjának a bal felső zsebéből. Később rátért a pipára és négy-ötféle kurtaszárú pipáját változtatva folyton szopogatta. Szembaja miatt egyideig teljesen abba hagyta a dohányzást, de mihelyt lehetett, újra rákapott és nem is hagyta abba, míg a betegség le nem verte a lábáról. Ez a szüntelen füstölés is növelte az érzelmeszedést, amely nála nagymértékben ki volt fejlődve, de míg meg nem betegedett, különösebb bajt, nehézséget nem okozott.

Késő öregségéig nagyszerűen bírt minden fáradalmat. Már nyolcvanon túl volt, amikor nem is egyszer megtette, hogy valami fölolvásáról vagy banketről éjfélkor ment haza, de már hajnalban fölkelt és autóra ült, hogy valamelyik vidéki városba menjen, ahová eligérkezett fölolvásra. Az ilyen eligérkezést nagyon komolyan vette és pontosan teljesítette.

Orvossággal nem szeretett élni és orvost sem szívesen látott, ha valami baja esett. Nyolcvanöt éves korában tüdőgyulladásra volt és akkor a háziorvosán, Gulden Róbert doktoron kívül minden második napon meglátogatta Herczog professzor is. Környezetének ekkor ezt mondta:

– Nem értem, minek csináltok annyi fláncot? Minek hívtok még professzort is? Úgy látszik, ha valami komoly bajom lesz, akkor még majd külföldről is hívtok professzort.

Ez a sejtése be is vált: halálos betegségében elhívták hozzá Bécsből Wenckebach professzort, a híres szívspecialistát. Ez a betegség 1928 vége felé jelentkezett. Október legvégén volt először lázas és az orvos azt ajánlotta neki, maradjon otthon, mire ő kijelentette, hogy ezt nem teheti meg, mert másnap dolga van a pénzügyminisztériumban. A minisztériumba valóban el is ment, sőt november 2-án még a Magyar Cobden Szövetségben előadást

tartott „Nemzetgazdaság és revízió” címmel. Ez volt életében az utolsó beszéde és ebben ezt mondta a többi között:

– Új idő jön s nem lehet a régi időket átvinni az új időbe. Új szellemmel, új lélekkel, tartalommal, új gondolatokkal, elhatározásokkal, célokkal kell az új idők elé lépünk. A mi időnk elmúlt, mi a múlté vagyunk.

November 4-én is künn járt: akkor volt utoljára a szerkesztőségben. Nem tudott írni, ami nála sokat jelentett és rosszat sejtetett, hiszen neki gyönyörűsége telt az írásban és egyszer ezt mondta:

– Nem értem, hogy állhatja meg, aki előtt egy darab fehér papíros van, hogy rögtön tele ne írja.

A szerkesztőségből mindenek meglepetésére korábban ment haza, mint ahogyan rendszeren szokott és a csodálkozók előtt így mentette magát:

– Valami bolond nátha ütött belém.

Nem nátha ütött beléje, hanem influenzás gége- és garathurut támadta meg, lázas lett és az ütőérelmeszesedés okozta szívizom-elégtelenség nagyon komollyá tette a bajt. A láza 38.6-39 fokra emelkedett. Betegségének első napjaiban most is haragudott, hogy az orvos minduntalan meglátogatja és vizsgálgatja, de lassanként beletörődött mindenbe és megható türelemmel viselte sorsát. Házi orvosán kívül meglátogatta Korányi és Herczog tanár, valamint Fodor Oszkár dr. és később Bálint professzor. December első napján a lába már erősen dagadni kezdett, levegőt is nehezen kapott. A szíve gyöngült és akkor a Pesti Hírlap lehozatta konzíliumra Wenckebach professzort. Ez igyekezett megnyugtatni a beteget, aki pedig tisztában volt a helyzetével. A professzor ezzel köszöntött be hozzá:

— Rákosi úr, én olyan sok rossz hírt hallottam önről, hogy azt hittem, egy teljesen összetört embert fogok itt találni és íme, örömmel látom, milyen jól tartja magát; sokkal jobbnak találom, mint aminő a híre.

— Hát vagyunk még egypáran Stuart Máriák, felelte a beteg, akik jobbak vagyunk a hírünknel.

A vizsgálat után a következő kis párbeszéd fejlődött ki közöttük:

— Ön olyan jól van, hogy nemsokára megint elutazhat, mondta a professzor.

— Én már többet nem utazom, felelte Rákosi Jenő.

— Hiszen nem is úgy értem, hogy megint olyan messzire utazik, mint Olaszország, de azt gondolom, hogy följöhet majd Bécsbe és ott talán meglátogat engem.

Rákosi Jenő egy pillanatig gondolkozott, azután ezt mondta:

– Én messzibb útra készülődöm.

Az orvosok látták, hogy Rákosi Jenő menthetetlen, csak arról lehet szó, hogy egy hét, két hét vagy hat hét múlva áll-e be a katasztrófa. A bécsi professzor látogatása után javult az állapota és ekkor a családtagjai is, meg az orvosok is újra remélni kezdték, hogy szívós természete talán megint kihúzza a bajból. A gyermekei hangoztatták, hogy ők erősen bíznak a fölgyógyulásában, mire a beteg így szólt:

– Mit áltatjátok magatokat és miért áltattok engemet?

A javulás nem is volt tartós, de a beteg mégis állandóan érdeklődött minden iránt és

bámulatos önmegtartóztatást tanúsított. Sokat szenvedett a szomjúságtól és nem egyszer föl-sóhajtott:

– Mit adnék, ha egyszerre egy pint vizet ihatnám!

Ebben az időben történt, hogy amikor megint vizet kért, az orvosa, Gulden dr., egy kis poharat félig megtöltött savanyúvízzel és odanyújtotta neki:

– Tessék, ezt megihatja.

A beteg, akinek az arcára kiült az öröm, fogta a poharat és megkérdezte az orvost:

— Mennyit ihatom belőle?

— Mind, az egészet megihatja.

— Az egészet? Igazán az egészet?

— Az egészet.

Az ajkához emelte a pohárkát és amikor a víz felét megitta, letette a poharat ezekkel a szavakkal:

– Eh, mégsem iszom meg az egészet, elteszem a felét későbbre, milyen jól fog majd nekem akkor esni.

Ennyire tudott magán uralkodni. Hogy a halál leskelődik rája, azt majd nyíltan, majd kevésbé nyíltan megmondta. A sofförje, aki már jóideje nem látta, hogy bejuthas-son hozzá, a levélhordótól átvett egy levelet és bevitte neki:

— No Tóth fiam, kérdezte Rákosi Jenő, mit hozott? Látja, milyen az ember: olyan mint az autó, ha defektust kap.

— Nincs akkor semmi baj, méltóságos uram, felelt a sofför. Hiszen tetszik emlékezni, hogy akárhányszor, mikor mentünk, az országúton defektet kapott a kocsink. Mit csinál-tunk? Megálltunk, kicseréltük a rossz kereket és vígan tovább mentünk.

— Ebben az esetben azonban alighanem a gazdát fogjuk kicserélni, felelte Rákosi Jenő.

Két ápolónő volt állandóan mellette. Eleinte borzasztóan röstellte, hogy ő, a férfi, nőktől annyira kiszolgáltatja magát, később megszokta, beletörődött és hálás volt minden legcsekélyebb segítségükért, megköszönte minden mozdulatukat és az orvosának akárhány-szor így dicsérte őket:

– Ezek a nagyságák hogy tudnak velem bánni! Úgy tesznek-vesznek, hogy csoda, megigazítják a takarómat, fejem alatt a vánkost, igazán nagyszerű.

Januárban az egyik ápolónő néhány napi szabadságra ment és Rákosi Jenő így tréfál-kozott vele:

– No, a nagysága biztosan farsangolni megy vagy pedig férjhez akar menni.

Január közepe felé bejelentette a látogatását Nemes Antal c. püspök. Rákosi Jenő várta, szívesen fogadta, elbeszélgetett vele és távozásakor ezt mondta neki:

– Majd ha te is olyan öreg lennél, jobban vigyázz magadra, mint ahogyan én vigyáz-tam magamra.

A püspök künn azt mondta a családtagoknak, hogy szeretné a beteget meggyóntatni és Rákosi Jenőt később megkérdezte Gyula fia, hogy eljöhetne-e hozzája a püspök. A beteg szinte kapott a kérdésen és ezt felelte:

– Csak jöjjön és gyóntasson meg!

Nemes püspök Rákosi Jenőt jó két héttel a halála előtt meg is gyóntatta. Mikor a gyóntatás után elment, megkérdezte a beteg fiát, tud-e Rákosi Jenő latinul, mert – úgy-mond – annyira figyelte minden szavát, mintha mindent megértett volna. Megmondták a püspöknek, hogy igenis tud latinul és Rákosi Jenő ezzel fogadta a fiát, amikor ez a püspök eltávoztása után bement hozzája:

– Ismerem ám én ezt a ceremóniát. Az öregapámnál, amikor nagyon beteg volt, én segédkeztem is ennél, utána mindannyiunknak le kellett térdepelnünk és imádkoznunk kellett. Az öregapám azután jobban is lett.

Ettől kezdve gyakrabban emlegette a halált. Egyik reggelen az ápolónők éppen mosdatták, amikor a házi orvos belépett a szobába.

Éppen jókor jön doktor úr, mondta neki Rákosi Jenő, éppen jókor: a halott mosdásához.

A halála előtt két héttel már nagyon elfogta a pihenés vágya és többször ismételte:

– Mikor lesz már vége?

Gulden dr. e nagy halnivágyás láttára megkérdezte, hogy mert annyiszor emlegeti a halált, mondja meg, komolyan gondolja-e ezt? A nagybeteg ezt felelte:

– Igen, a legkomolyabban. Nézzen körül ebben a szobában, amely tele van szép képpel, szoborral, mindenféle emlékkal, amit gyűjtöttem magamnak s aminek örültem. Most mindebből már nem érdekel semmi. Ha bejön a fiam vagy az unokám, örülök nekik, de akkor is örülök, ha kimennek és magamra hagynak. Semmi sem érdekel már, csak az az egy, hogy kapok-e levegőt? És semmit se látok, csak a feleségemet, aki a túlparton van és hív.

A beteg állapota egyre rosszabbodott. A szíve gyöngült, kevés volt a levegője és nem tudott aludni. Pedig mennyire szeretett volna! Rendszerint a karosszékből, mint ő mondta: a kriptában ült, csak ha jól érezte magát, akkor fektették le az ágyba. A városban állandóan nagy volt az érdeklődés a beteg állapota iránt és sűrű volt a kérdezősködés. A beteg egyre gyöngült és óhajtotta a pihenést, az álmot, a halált.

– Érzem, hogy dolgozni már úgysem tudnék. Egyszer már közel voltam a halálhoz, akkor azonban az orvosok utamat állták (a Wenckebach látogatását követő kis javulásra célzott), most hagyjanak meghalni.

Csütörtökön, február 7-én meglátogatta a testvére, Szidi, akinek szerető, kedves szavára csak fejbólintással válaszolt és amikor elbúcsúzott tőle, csöndesen ezt mondta neki:

– Szidi, én előre megyek.

Az agya még egyre dolgozott és ha nem beszélt is, egy-egy bólintással vagy mosollyal mutatta meg tetszését, háláját, köszönetét. De olyan volt már, mint a lassan kiapadó kút. Február 7-én este, amikor házi orvos meglátogatta, a már egészen kimerült beteg megint azt mondta, hogy aludni szeretne. Ekkor ágyba fektették és az orvos, hogy könnyebbé tegye a beteg éjjelét, egészen csekély morfium-injekciót adott neki és ezt mondta:

– Ettől jól fog aludni.

Már nem felelt, csak bólintott, hogy megértette és hogy örül neki. Jól és csöndesen át is aludta az éjszakát. Reggel az orvos még életben találta, lélegzett és dolgozott a gyöngye szíve, de délelőtt elröptült a lélek a meggyötört testből. Pénteken,

február 8-án, déli háromnegyed tizenkettőkor aludta magát át a jobbik világba, azon a pénteki napon, amelyet egész életében szerencsésnek tartott magára nézve.

Vasárnap temették az Akadémia előcsarnokából olyan gyászpompával és a részvét olyan megnyilvánulásával, aminő csak kiváltságos férfiak iránt nyilvánul meg. Már halála napján, pénteken délután két óra előtt gyásza jelül tíz percre felfüggesztette ülését a képviselőház és Rákosi Jenő emlékét megörökítette a Ház jegyzőkönyvében. A kormányzó őszinte részvétét fejezte ki „megemlékezve a megboldogultnak a magyar újságírás terén kifejtett maradandó becsű működéséről.” Részvétét fejezte ki a hercegprímás, a kormány, József és Albrecht királyi herceg, a főváros hatósága és százan és százan.

Nem volt ember ebben a nagy városban, nem az egész országban, de annak határain túl a megszállott területeken sem, aki ne érezte volna bánatos szívvvel, mit veszített a magyarság azzal, hogy Rákosi Jenőt elszólította az Úr az élők sorából.

A Rákosi-család

A család feje: Rákosi Jenő. Ő adta neki a nevét, ő szedte Össze szülei elszegényedése után szétszórt testvéreit, akik örömben, bajukban később is hozzája zárandokoltak, egyszer hogy eldicsekedjenek neki, máskor, hogy elpanaszolják keserveiket. Mindig úgy mentek hozzá, mint valami orákulumhoz, akinek minden szava: kinyilatkoztatás.

Már eddig megismertük Rákosi Jenő szüleit, nagyszüleit és szó volt családjának egyik tagjáról, nevezetesen testvéreiről. Megjegyeztük egy helyen azt is, hogy tizenketten voltak testvérek. Születésük rendje és nevük szerint a következők: Gyula, Béla, Jenő, Janka, Fanni, Zsiga, Ida, Szidi, II. Fanni, Jancsi, Viktor, Márta. Közülök pályás korában meghalt Janka és Jancsi. Nyolc-tíz éves korában halt meg az idősebbik Fanni és fiatalon, tizennyolc éves korában a kusztoszai csatában elesett Zsiga, aki mint tényleges szolgálatban ievő hadnagy ment a háborúba. Maradtak nyolcan, akik valamennyien megemberesedtek és családot alapítottak.

A legöregebb, Gyula, mint már megírtuk, kereskedő és osztrák és magyar konzul volt az olasz Bariban. Béla mint rendőrorvos halt meg Budapesten. Orvosi tevékenységét az erdélyi Gyergyószentmiklóson kezdte meg mint községi orvos, később a lipólmezei elme-gyógyító intézetben segédorvos, majd Vácon fegyintézeti orvos volt és onnan került a fővárosba rendőrorvosnak. Rákosi Jenő apja, miután vagyoniilag tönkrement, fölváltva Gyula fiánál Olaszországban, Jenő fiánál Budapesten tartózkodott, élte alkonyán pedig Vácon pihent Béla fiánál. Ott sűrűn érintkezett Peitler püspökkel, akivel annak idején együtt volt a bécsi Pazmaneumban. Vácon halt meg nyolcvanöt éves korában és ott is temették el az alsóvárosi temetőben. Rákosi Jenő anyja pedig utolsó éveiben Ida leányánál (Csepreghy Ferencné) és Szidinél (Beöthy Zsoltné) édegélt csöndben. Budapesten halt meg kilencven éves korában és Vácra szállították, ahol férje mellé temették el.

Amikor Rákosi Jenő szülei tönkremenve, Türijén húzódtak meg, Rákosi szerény háztartást alapított és magához vette három lánytestvérét: Idát, Szidit és Fannit. Közülük

Ida, aki kitanulta a nőiszabóságot, felesége lett Csepreghy Ferencnek, az ismert színmű-íróvá fejlődött asztalosnak és később jelmezsabója volt a Népszínháznak, a Nemzetinek, sőt az Operaháznak is. Csepregyhyné, aki fiatalon jutott özvegységre, több regényt fordított franciából, angoltól a Budapesti Hírlapnak és szerkesztette a Divatújságot. Fannit Jenő bátyja beíratta a színiiskolába, amit végig is járt és miután néhány évet vidéki színpadokon töltött el, a bátyja alapította Népszínháznak első szerződött tagjai közt volt. Mint színész, felesége lett Herman Béla fiatal fővárosi tisztviselőnek és otthagyta a színpadot. Herman Béla fokozatosan előrehaladt és mint nyugalmazott székesfővárosi tanácsos halt meg. A két legkisebb gyerek, Viktor és Márta, az anyjával Erdélyben volt az orvos Bélánál, majd amikor Jenő fia már lakást tudott bérelni a számára Budán a Döbrentei-utcában, ott is nála voltak ezek a kisebb gyermekek. Márta felesége lett Evva Lajosnak, a Népszínház igazgatásában Rákosi Jenő utódjának. Ezek közül él még Rákosi Szidi és Márta, özv. Evva Lajosné.

Külön kell foglalkoznunk Rákosi Szidivel és Rákosi Viktorral, akik Jenő bátyjukkal együtt dicsőséget szereztek a Rákosi-családnak. Szidi Ötvösön született, Viktor pedig Ukkon. Az előbbi tíz, az utóbbi tizennyolc évvel fiatalabb Jenőnél.

Szidi színészi tehetsége még Ukkon nyilvánult meg, amikor Rákosi Jenő az érettségi után odament vakációzni. Ott tudvalevőleg lemásolta a már kész *V. Lászlót* és szorgalmasan dolgozott az *Áesopus* szcenáriumán. Írt ott egyszer egy kis premiérdarabot is, amelyet kisebb lány testvéreivel eljátszott. Ennek az előadásnak az volt az érdekessége, – beszélt el Rákosi Jenő, – hogy akkor fedezték fel a színészi talentumot az akkor tizenkét-tizenhárom éves Szidiben, aki az előadáson Czuczornak „A falusi kislány Pesten” című versét szavalta el. Idefönn, Budapesten Rákosi Jenő hamarosan beíratta Szidit a színiiskolába, amelyben nagy sikerrel tanult. Amikor Rákosi Jenő a Reform szerkesztője volt, akkor lépett föl először Rákosi Szidi és erről a föllépésről a Reform-ban a következő bírálat jelent meg:

„Rákosi Szidónia, a konzervatórium növendéke, ki ma lépett fel először a „Tücsök”-ben, legjobban lesz velünk megelégedve, ha e szűk helyen a magunk véleménye helyett egyelőre a közönségét regisztráljuk, mely kiváló kedvezéssel fogadta a fiatal szereplőt s majd minden felvonás végén, mindössze vagy 12-szer zajos kihívásokkal tüntette ki Játéka az előadás folytán inkább emelkedett, mint hanyatlott, pedig maga a szerep hanyatlal. Ez biztat bennünket azon reményekre, melyeket a fiatal kezdő pályájához kötünk mert tehetsége irányáról tanúskodik, mely nem keresi az effektet. Hogy első fellépte mái ily nem közepszerű routinet mutatott, ez legszebb bizonyítvány a színi tanoda életrelvalósága mellett.”

Rákosi Szidi nem sokáig volt a Nemzeti Színház tagja, ahová szerződtették. Hama felesége lett Beöthy Zsoltnak és otthagyta a színházat. Néhány évig volt távol a színpadtól és akkor újra visszatért a művészet szolgálatába. Rákosi Jenő, aki szerződtetése érdekében eljárt Podmaniczky Frigyes báró intendánsnál, azt a meglepő választ kapta, hogy „a Nemzeti Színház nem reflektál Rákosi Szidire.” Egészen bizonyos, hogy ezzel a szigorú ukázzal a báróból Paulay Ede, a színház igazgatója beszélt, akiről Rákosi mindig meglehetősen ridegen és keményen nyilatkozott és viszont Paulay sem titkolta ellenérzését a Rákosiak

íránt. Így azután Szidi a Népszínházba került, amelynek akkor még a bátyja volt az igazgatója és itt szép sikerei voltak. Amikor Rákosi Jenő már a Budapesti Hírlap tulajdonosa volt és újságjának hatalma és befolyása mindegyre növekedett, akkor sikerült Szidit fölléptetni a Nemzetiben és a föllépés nagy sikerének szerződtetés lett az eredménye. Eleinte igaz, hogy nem nagyon foglalkoztatták, de Rákosi Szidi kitartott és művészete egyre javította helyzetét a színházban, ahol az ország egyik legnagyobb művésznőjévé emelkedett, akinek neve méltán sorakozik a legkiválóbbak neve mellé.

A másik, aki kiemelkedett az átlag-emberek sorából: Viktor, aki 1923 szeptember 15-én halt meg. Az ő méltatása helyett közöljük azt a vezércikkét, amellyel Rákosi Jenő az öccsét elsiratta. Ez a vezércikk nemcsak pompás jellemzése Rákosi Vikornak, hanem egyszersmind megható búcsúztató és egy kis családi történet is. Így szól:

„Szerkesztőnk már évek óta minden hét második felében elküldött Rákosi Viktor lakására megkérdezteni, lesz-e vasárnap tárcá. Mert Rákosi Viktor már, gondolom, nyolcadik éve, hogy nem jött ki a lakásából. Nem mondom, hogy siralomház volt az ő lakása; inkább mondom, hogy családi kripta volt, mert költők lantjára méltó angyalok állták őt körül és tettek-vettek körülötte: felesége, gyermekei... Most is megkérdeztük, lesz-e tárcá vasárnap. És ő mosolyogva üzenté: ez egyszer nem lesz. Nem érek rá. A kötelességnél egyetlen létező fontosabb dolog vár ezúttal rám: meg kell halnom.

És meghalt ma délben. Múlt vasárnap még olvastátok pompáskedvű tárcáját Kaas Ivor báróról, akivel azért szerették tán egymást oly nagyon, mert testben, lélekben, gondolkodásban, szokásban, modorban hihetetlen két ellentéte voltak egymásnak. Csak mesterségük fanatikus szeretetében voltak egyek. Kaas Ivor se méltatni, se élvezni nem tudta, csak elvétele, Sipulusz szellemét, Rákosi Viktor ellenben gyermekek naivsággal tudott rajongani Kaas Ivor cikkeiért.

Ezen a vasárnapon tehát nem ő ír nekünk, hanem mi írunk róla. A pompes funèbres homorú, ezüstpaszományos emberei, akik holnapután a vállukra veszik a koporsóját, nem sejtik, hogy abban a koporsóban Magyarország egy emberöltőnyi idejének a jókedvét viszik, hogy a föld alá tegyék. A háború előtti harminc-negyven esztendőnek három tipikus magyar elbeszélője volt, mindenik első a maga nemében: *Mikszáth* Kálmán, *Herczeg* Ferenc és *Rákosi* Viktor. Semmiben sem hasonlított a talentumuk egymáshoz, csak abban, hogy mindenik eredeti, egyetlen és kitűnő volt; kollegiális barátság volt közöttük; mindenik nagyra volt a másik kettővel és amellet lenn, mélyen a szívük valamely redőjében elbújva mégis versenytársaknak érezték egymást. De az akkori közönség ezt alig sejtette. Ugy elárasztotta mindeniket szeretetével, hogy soha egyik sem érezhette, hogy rövidség éri. A három közül csak Herczeg Ferenc jött át ebbe a mai világba úgy, hogy felvette vele is a küzdelmet. Mikszáth elment egy nemzeti apoteózis fényözönében; Sipulusz betegszobájához láncolva, csak közvetve szedte fel az új világ benyomásait, de megmaradt művészete szellemében, erkölcsében, eszközei mellett; Herczeg Ferenc felvette a harcot s diadalmasan forgatja széles és mélyvizű talentuma fegyvereivel és tartja a kivívott első helyet az új világban is.

Mikor majd akad az irodalomnak egy ihletett bűvára, akkor az erről a három tünényről, aki ugyanebben az időben szórta le ránk fényét a magyar égről, könyvet fog

írni s meg fogja látni, hogy mint osztoztak tárgyban, időben ezek hárman. Mikszáth a 48 előtti kor embereit a vármegye keretében, Rákosi Viktor magát a Negyvennyolcat, Herczeg Ferenc a kiegyezés Magyarországnak az alakjait fonta meséibe. Nem mintha mindenik másról is nem írt volna, de ez úgyszólván mindeniknek a maga specialitása. Ebben legtermékenyebb, legötletesebb, legszínesebb és legmelegebb a fantáziájuk. Első országos nagy szenzációja – mohón olvasott Sipulusz-tárcái mellett – Rákosi Viktornak a *Korhadt fakesztek* című kötete volt, a 48-as események által inspirált anyag. Ez igazította őt politikai ösvényein is mint képviselőt: negyvennyolcas volt töprenkedés, okoskodás és habozás nélkül, jóformán hivatásszerűen. Sem gyűléseken, sem az újságban, még az országgyűlésen is nem politizált soha, csak odaült a 48-asok közé, mert arra született. Ami egy-két beszédet mondott, az is nem politikai tartalmával, hanem egy-egy merész, egy-egy drasztikus, egy-egy elmés fordulatával tett hatást. Humora felcsapott a trónig is és ott sem hallgatott el. Ennek köszönhette, hogy Ferenc József kitörülte a listából, amikor Wekerle nemességre terjesztette fel. Mert az öreg király ebben igen kényes volt. Nem haragudott, de voltak – elvei.

Aki az ő bohókás jókedvét, inoffenzív humorát, megkapó ötleteit és jóízű tréfáit ismerte műveiből, melyek háttérében szilárd erkölcsi felfogás és vallásosság hevével égő magyar hazafiság állt őrt: az azt hinné, hogy Sipulusz lágy, puha lélek volt. De az ellenkezője igaz. A jobb keze csonka volt, mutató ujjá merev volt rajta, kis ujjának egy íze hiányzott, a gyűrűs ujját tövéből kiamputálták rajta. Úgy történt a dolog, hogy a Vas-utca ama házának pincéjében, amelyben laktunk, kukoricát rostáltak. Mikor a munkások délben pihentek, a házbeli gyerekek lementek a pincébe játszani s megforgatták a rostáló gépet is. Mikor a masina már eszeveszetten forgott, az egyik fiú elkiáltja magát: ki meri megállítani? Viktor odaugrik és belemarkol a kerekek közé, a gyerekek ijedten szétfutottak, Viktor pedig, lehetett akkor 10-12 éves, zsebkendőjébe burkolva hozza fel az emeletre szétroncsolt jobbját. Két orvost teremtettünk elő, akik hozzáláttak az operációhoz, hogy valamiképp rendbehozzák a kezét. Csepreghy Ferencné, a nagynénje fogta a fiú kezét, aki a fogát szíva ismételten csak annyit mondott: úgy-e, azért még lehet belőlem katona?

Még korábbi idejéből való a következő eset. Azért írom le, mert azt gondolom, akkor szólalt meg Rákosi Viktorban először Sipulusz.

Falun laktunk még. Viktor vagy 4-5 éves gyermek lehetett. Ha nem bírtak vele, azzal szoktak ráijeszteni, hogy „akkor én a meszes gödörbe ugom.” Egyszer látogatóban volt ott egy fiatal nagynénje, aki hallott erről az ijesztgetésről s összekülönbözvén a gyerekekkel, azt találja mondani: akkor én a kútba ugom.

Az embrióban levő Sipulusz ránéz és egy lélekzetvétel után így szól: Hát akkor a meszes gödörbe ki ugrik?

Vézna gyerek volt s mint meglett ember se volt valami vasgyúró alak. De a betegsége tizenöt évvel ezelőtt lepte meg. Elsőbb a lábáról vette le, hogy csak támogatva tudott járni; nyolc év óta nem mozdult ki szobájából, a valamikor mindig kész nagy utazónak minden utazása oda zsugorodott össze, hogy egyik székből a másikba, a székből az ágyába segítették. Keze elgyengült, már néhány év óta éppen csak a neve aláírására volt ereje. Szemevilága enyészett. Esti lámpafénynél már jobban látott, mint a nappali világításban. Perio-

dikus rohamokban ostromolta a betegsége s ilyenkor napokig emésztő kínokat szenvedett. Amint azonban izmaiból, beleiből, csontjaiból kiállt a gyötrelmes szakgatás: elfogyott arca kiderült s ő vidáman diktálta jókedvű tárcáit s fantáziájának ama káprázatos képeit, melyek egyikére, mikor a Budapesti Hírlap tárcájában megjelent, *Beöthy* Zsolt rohanva sietett hozzá, hogy elmondja: gyöngye ez a magyar irodalomnak, páratlan gyöngye.

Hihetetlen dolognak látszik, hogy valaki tizenöt évi ily rettenetes küzdelemben, amely testét szinte fölemésztette, hogy csak a váza maradt meg, szellemét eredeti termőképességében, frissességében és erejében tudja megőrizni. Hogy a világtól így elszakasztva is, érdeklődését, megfigyelését be tudja kapcsolni az életbe s termékenységét, fogékonyságát meg tudja őrizni.

De agóniája mutatja, hogy agyonroncsolt teste is ugyanazzal a szívóssággal bírt, mint szellemi énje. A mostani, utolsó rohama igen erős volt és komplikációk is járultak hozzá. Az orvos eltiltotta attól, hogy bármi folyadékot vegyen magához. De őt végül már oly szomjúság gyötörte, hogy e szókra fakadt: adjatok egy pohár citromvizet és haljak meg azután.

Az orvos erre vörös bort engedélyezett neki, amiből mohó örömmel ivott pár kortyot és csendesen, boldogan elaludt. És aludt és nem akart felébredni. És így aludt tegnap esti hat órától pihegve egész ma déli egy óráig. És a roncsolt test nem engedett. Lelke már túljárhatott földünk határain, mert se érintésre, se szólongatásra az egész idő alatt nem reagált. Csak a teste élt még s mint egy magára hagyott gép dolgozott tovább. Mind lassabban, végre egy óraker elállt mindörökre.

Valamikor, pár évtizeddel ezelőtt, mikor egy könyve jelent meg, én a Budapesti Hírlap számára írtam egy cikket róla. Neki persze megmutattam, ő pedig megköszönte, de tiltakozott az ellen, hogy a saját lapunkban kiadjam. Most nem tiltakozhatik, hát írtam és elbúcsúztam tőle a világ előtt.

De akik mindezt olvassák és némi sejtésük támad egy szegény embernek tizenöt éves vergődéséről és küzdelméről egy gyilkos betegséggel: azok sejtik, hogy ebben a tragédiában kell még egy néma szereplőnek lenni, aki nélkül egy félisten se bírta volna végig verekedni az ádáz tusát a halállal, mely e tragédia hősét ennyi időn keresztül hurcolta föl és alá, amíg valahára végezni tudott testével és lelkével.

Igen, volt valaki, egy néma szenvedő.

A Rákosiakat sokszor és sokat emlegették, gúnyral is, szeretettel is. Szerepeltették csúfondárosan mint „szent családot”, emlegették mint tehetséges embereket. Szerencsés családnak is mondták, de sohasem sejtették, miben állott a szerencséje. Én azt most megmondhatom.

Az asszonyaiban.

Ahányan voltak férfitestvérek, egyik se csinált „jó parthiet”. De mindenkinek adott a gondviselés igazi feleséget, igazi asszonyt. És Rákosi Viktor asszonya az a néma hős, aki beteg embere mellett krisztusi türelemmel, a mártírok mosolygó önfeláldozásával, az ideális hitvesi szeretet hűségével állott, magának semmit sem kérve, semmit sem keresve, semmire se vágyva, tizenöt évig állandóan betege ágya mellett tanyázva, kintől verejtékes homlokát törülve, enyhítő italt nyújtva és nem élve csak benne és érte. Csodálni lehet

a beteget, aki hősi lélekkel hosszú éveken keresztül hőiesen küzd a testében bujkáló ellenséggel; de mi mindez és mi minden az asszony, a hitves önfeláldozásához képest, aki viruló éveinek javát szinte két évtizeden át a betegszobában hullajtja le magáról s a betegszoba börtönébe követi ép testtel azt, aki mellé a gondviselés rendelte.”

Rákosi Jenő 1874-ben házasodott meg: A hontmegyei Ipolynyékről hozott feleséget: Jászberényi Kalmár Lajosnak, a Kóburg hercegek jószágigazgatójának leányát, Lenkét. Öt gyermekük született: Lajos, aki a gazdasági pályára lépett és birtokos a csehek megszállása alatt levő gömörmezei Berzétén. Ennek felesége Nagyszigeti Szily Terézia; két fia és egy lánya van. Másik fia, Gyula, aki államtudományi doktorátust szerzett, azután újságíró lett, volt a Budapesti Hírlap felelős szerkesztője és ma a Pesti Hírlap munkatársa. A felesége Sebesi Geönczy Ilona, ismert festőművésznő, Geönczy Pálnak, a kiváló pedagógusnak az unokája; egy fia van és egy leánya. Lenke, Rákosi Jenő leánya, előbb Andreánszky Jenő dr. törvényszéki orvos, majd Vock Collins közös tengerésziszt felesége. Rákosi Jenő másik két gyermeke, Gyula I. és Hedvig, korán, az egyik egy, a másik három esztendőskorában halt meg. Rákosi Jenő példás családi életet élt.

Szép emléket állított feleségének emlékirataiban, amikor ezt mondja a házasságáról: „Feleségül vettem jászberényi Kalmár Lajosnak, a Kóburg hercegek caesarum direktorának a leányát, Ipolynyékről, Hont megyében. Ott egyszerre három család kötelékébe léptem: a Dacsó, Laszkáry és Kalmár családokéba. Három szép Dacsó-lány (keszihóczyi és dacsólami Dacsó-család, mely IV. Béla idejéből tudott donációs leveleket felmutatni) az ötvenes években, mikor az ösiségi pátens kiadatott, egyetlen férfitestvére javára lemondott birtokrészéről, Keszihóczyról. Az egyik, Amália, férjhez ment Laszkáry Miklós-hoz, a másik, Ottil, Nedeckyné lett és Trencsénbe került; a harmadik, Anna, mint Kalmár Lajos felesége lett az én anyósom. Hont vármegye már a Felvidékhez számít s itt kerültem szorosabb érintkezésbe és atyafiságba a felvidéki magyarsággal, mely általában a legértékesebb és legműveltebb magyarság közé tartozik. A három honti család – Dacsó, Laszkáry, Kalmár, – szinte legendás rokoni viszonyban élt egymással három külön faluban, egymástól nem messze. A bensőséges szellemről, mely e családokban uralkodott, tanúságot tesz az, hogy Ivánka Nelli, aki jó barátságban volt velük, ott hagyta Szemeréden, az Ivánkák székhelyén kastélyát s Nyéken házat bérelt s ott lakott, hogy e családokhoz közel legyen s mintegy kötelékeikben élhessen. Nelli később Fischof Vilmos dr., ismert pesti orvos felesége lett és én az ő házuknál találkoztam először feleségemmel. Fischofné Ivánka Nelli és Kaas Eduardné báróné Ivánka Ida testvérek voltak és én Kaas Ivor révén jutottam családi körükbe. Apósom maga, de háza is, Hontban nagy és megérdemelt tekintélyt élvezett. Én az életben embert, kiből a nemes tulajdonságok, szív- és észbeli értékek: a jóság, a szerénység, az ítélet és az általános műveltség oly vonzó harmóniában lettek volna, nem ismertem. Szerény volt az igénytelenségig, okos a bölcsességig, igazságos az önmegtágadásig. Rágalom, irigység és gyűlölet messze elkerülte az ő házat, mert neki tekintélyénél, jelleménél és készültségénél fogva minden előmenetel és szerep kínálkozott, de őt semmi csábítás sem tudta hivatása szolgálatából és családjá bűvös köréből kicsalni. Felesége ifjú korában nagyon szép, öregségében is bájos és kedves volt. Házában úri hang, finom asztal, előkelő modor volt otthon. Aki betévedt, az aránylag szerény háztartásban

fejedelmi ellátásban részesült. Ebből a körből, ebből a környezetből hoztam én magamnak feleséget, apja kedvesét. Senki szebbet nem mondott róla, mint halálakor Dóczy egy rövid nekrológban. Azt mondta: úgy lépett be az én életembe, mint egy mosoly és úgy távozott belőle, mint egy sóhajlás. Ha sikerült némi jót és hasznost tennem ez életben, túlon túl gazdagon megjutalmaztattam érte azzal, hogy az enyém volt. Amit pedig vétettem, tudom, érte meg fog nekem bocsájtani minden hibám, bűnöm és vétkem onnan, ahonnan jó az emberekre a bocsánat.”

Felesége 1909-ben halt meg harmincnégy évi legboldogabb házaseset után. A kerepesi-úti temetőben ásták meg a sírját és oda tették örök nyugovóra Rákosi Jenőt is. Amikor az újságírók küldöttsége fölkereste annak idején, hogy részvétét fejezze ki felesége elhunytáért, ezt felelte a vigasztaló szavakra:

– Fájdalom, nem vagyok abban a helyzetben és sohasem voltam teljes életben, hogy magamnak a fájdalom luxusát megengedhessem. Mindig abban a helyzetben voltam, mint az a katona, aki tűzbe megy és aki mellől a kenyeres pajtása elesik. Nem állhat meg mellette, nem segítheti, nem sirathatja, nem búcsúzhatik tőle, hanem rohannia kell tovább, mert küzdenie kell, mert puska, fegyver adatott a kezébe és hivatása, hogy birkózzék, hogy küzdjön. Ez volt teljes életben sorsom, sohasem engedhettem meg a fájdalom, az elkeseredés, a búsulás, a magambavonulás úri luxusát; a bánatom terhét magamra véve küzdöttem, rohantam tovább, mint a katona a puskájával és most is csak azt tehetem, nem tehetek egyebet.

És valóban: bármi baj, csapás érte, minden lepörgött róla, vagy legalább úgy látszott, mert mindjárt leült az íróasztalához és dolgozott, mintha semmisen történt volna. A lelke talán sírt, de a munkában vigasztalást talált és a szorgalma bocsátotta rá „a jó Isten legkönyörületesebb adományát: a felejtést.”

Rákosi Jenő Otthona

Nem vétenék az igazság ellen, ha az Otthon írók és hírlapírók köre meg Rákosi Jenő viszonyáról szólva, kis betűvel: otthonának mondanám ezt az immár harmincnyelc esztendőes újságírói testületet, amelynek Rákosi Jenő negyedszázadnál hosszabb ideig elnöke volt. Nemcsak olyan elnök, aki dísz és fényt áraszt azokra, akik maguk fölé vezetőnek megválasztották, hanem elnök, aki a reprezentáción és a kör tekintélyének megvédésén kívül kötelességének tartotta azt is, hogy állandóan ápolja a kollegialitást, részt vegyen a kör tagjainak örömeiben, bánatában és valóban ne legyen más, csak: primus inter pares, első az egyenlők között. Rákosi Jenőnek egyik érdekes jellemvonása domborodott ki az Otthon esetében is. Mint szerkesztő, mint színházigazgató, mint a dolgok intézője mindig a maga feje szerint szeretett cselekedni, a maga lábán járt és akárhányszor inkább elkövetett valami hibát, amiből azután okult a jövőre, semhogy idegen befolyásnak engedjen, mások tanácsára hallgasson. De ha valamely eszmét alapos megfontolás után megvalósíthatónak, helyesnek és hasznosnak talált, a megvalósításában annyi elhatározottságot,

energiát mutatott, annyira összeforrt vele, hogy az eszme megpendítője egészen háttérbe szorult és a gondolat fölvetőjét jóformán teljesen elfelejtette mindenki. Miként például összeforrt a régi Budapesti Hírlap az ő nevével és a Vörösmarty-szobor megteremtésének egész lefolyásában ő haladt az élen, azonképpen az Otthon-kört sem lehetett elválasztani Rákosi Jenő nevéől és a pártatlan bírálóknak meg kell vallania, hogy a hírlapíróknak ezt a körét az ő leleményessége, az ő tekintélye, az ő munkabírása virágoztatta föl és a körből kiindult, a kör tagjai által megvalósított mozgalmakkal tiszteletet és elismerést szerzett ennek a testületnek. Egyik újévi üdvözlésre válaszolva, így nyilatkozott az Otthon-ról:

– Ami minket illet, újságírókat, akik természet szerint, mindennapi munkájuk és gondjuk szerint közelebb állnak az ország dolgához, mint más emberek, akiknek foglalkozása inkább privát foglalkozás, mint a miénk, közvetlenséggel, személyes érdekkeltséggel – mert minden ambíciónk, minden tehetségünk, minden érdekelve van e harcban, mindenik dagad vagy apad aszerint, amint e harc eshetőségei fordulnak jobbra vagy balra – mi álljunk meg egy pillanatra s mondjuk egymásnak azt, hogy üdvözljük egymást azért, mert sikerült magunknak egy Otthont alkotnunk, hová minthogy természet szerint divergens irányban folyik a munkánk, munka után visszatérünk, egymást megtaláljuk s elfelejtjük azt, hogy mily irányban kerget bennünket mindennapi kötelességünk, nem gondolva arra, hogy multhatatlanul egymásnak keserűséget is vagyunk hivatva okozni, multhatatlanul alatta állunk annak, hogy egymásról ítélnünk kell, egymásnak szerepléséről, közremunkálásáról a közdolgoókban ítéletet kell hoznunk, mindezt feledve, gondoljuk meg, hogy Otthonunkban családi körben vagyunk, mint barátok, mint szerető testvérek. És ez legyen az Otthon áldása, hivatása ez, az az abroncs, mely minél összébb tartson, amely ha az ő normális hatását gyakorolja, egyszersmind lényeges befolyást gyakorol a kötelességünk teljesítésére is, mert szenvedelmünkben mérsékeltébbek, ítéletünkben óvatosabbak, a harci fegyver forgatásában emberségesebbek és tisztességesebbek leszünk attól a szeretettől, mely bennünket magában az Otthonban összefoglal.

Az ilyen szavakból azt kellene és lehetne következtetni, hogy az Otthon nem volt más, mint bármely kaszinó, ahol tereferélnek, kártyáznak, billiárdoznak, hébe-hóba talán hangversenyt, mulatságot rendeznek. Mindez megvolt Rákosi Jenő Otthonában is, amely azonban az elnök irányításával kifejtett tevékenysége révén nevének, mint fontos újságírói dolgok hivatott intézőjének, nagyon jó hírt szerzett messzi az ország határán túl is.

Mindössze öt éves volt az Otthon, amikor a milleniumi kiállítással kapcsolatban az egész világra kiterjeszkedő sajtószövetségnek vetette meg az alapját. Az ezeréves ünnepek árnyékában Rákosi Jenő kezdesére nemzetközi sajtókongresszust hívott össze és ezen a kongresszuson alakult meg a sajtó-egyesületek nemzetközi szövetsége, amely egészen a háború kitöréséig Európa különböző városaiban kongresszust hirdetve, bár egyelőre valami elhatározóan fontos döntést nem hozott és nevezetes reformot sem teremtett meg, lehetővé tette a szövetségbe tartozó egyes országok újságírókörei tagjainak közvetlen érintkezését.

Harminchárom éve, hogy ez a külsőségeiben ragyogó kongresszus Magyarország fővárosában lezajlott. Vajjon hányan vannak még, akik rendezésében részt vettek és az akkor még a Newyork-palota második emeletén bérelt Otthonhelyiségekben, a tágas termekben

látták a sürgést-forgást, az örök kavarodást, amely mégis a legteljesebb rend volt a külföldi előkelő hírlapíró-korifeusok és a kevésbé ismert újságíró-kollégák kiszolgálása tekintetében. Rákosi Jenőnek mindenütt ott volt a szeme, kezének nyoma érezhető volt mindenütt, a sokféle kedvezés kieszközlésében elnökének nevével és tekintélyével buzgólkodott az Otthon, amely a kongresszusnak az újavárosháza nagytermében tartott megnyitó ülésére olyan előkelő társaságot, akkora fényt, díszet és pompát hozott össze, hogy az idegenekre minden valóságos szenzációként hatott. A kongresszus megrendezése, a hozzánk jött újságírók kiszolgálása olyan újszerű, gyors és példás volt, hogy a későbbi külföldi kongresszusok rendezői az első példa, a magyar példa nyomán végezték munkájukat. A rendezőség gondoskodott mindenkinek a szállásáról és ha bárki a szállására érkezett, a szobájában az asztalon már ott találta a neki szóló mindenféle meghívót és jegyet, amely mozgását megkönnyítette. És mindebben Rákosi Jenő maga dolgozott és intézkedett azoknak a kollegáinak az élén, akikre az újságíró-kongresszus rendezésében az ő buzgalma ragadt rá és az ő lelkesedése, fáradhatatlansága vitte őket magával mindig nagyobb munkára. Programja, amelyet a kongresszusi tagok érdekében összeállított és a rendezőség helyeselve jóváhagyott, még összeütközésbe is hozta őt Bánffy Dezső báró miniszterelnökkel, aki szintén elég keménykötésű legény volt, de Rákosi Jenő energiájával mégsem tudott szembeszállni.

Rákosi Jenő ugyanis azt tervezte a többi közt, hogy minden kongresszusi tag kapjon egy I. osztályú, minden magyar vonalra és egy hónapig érvényes jegyet, amellyel külön vagy csoportban oda utazhassék, ahová a kedve tartja, azt nézhesse meg, amit akar és az Otthon kíséretét ad mindenki mellé, aki kíséretét kíván. Ez tagadhatatlanul jó gondolat volt, de Bánffy miniszterelnökhöz, aki a kongresszus költségét a budapesti kereskedő-világban összeszedette, más oldalról azzal a tervvel állítottak be, hogy az összegyűjtött pénzen szereljenek föl egy külön vonatot és azon úgy amint van, vigyék el az egész kongresszust a nemzetiségi területekre, hogy a külföldi újságírók maguk láthassák, mennyire nem felelnek meg a valóságnak a nemzetiségeink elnyomásáról elterjesztett hírek. Akkor talán nem volt olyan föltűnő ennek a tervnek a hibás volta, mint ma, amikor látjuk, hogy az orosz szovjet ilyen módon mutatja meg paradicsomát a tanulmányútra Oroszországba érkezőknek, akik ilyenformán csak azt láthatják és nézhetik meg, amit a vendéglátó házigazdák akarnak. Rákosi mindjárt az új terv kipattanása után nagyon határozott hangú levelet írt Bánffy miniszterelnöknek, akitől, tiltakozva az újabb terv megvalósítása ellen, a gyűjtött összeg kiszolgáltatását kérte az eredeti célra, a kongresszus költségére. Bánffy miniszterelnök Berczik Árpád sajtófőnök útján megüzente Rákosinak, hogy kiadja neki a gyűjtött pénzt, ellenben leveszi a kezét a sajtókongresszusról, nem törődik többé vele, csináljon Rákosi, amit akar. Berczik azt is megsúgta Rákosi Jenőnek, hogy levelének követelő hangja és a fölsőbbeséges magyarázgatás nagyon fölháborította a miniszterelnököt, aki szinte magából kikelve mondta:

– Ilyen levelet nekem még soha senki nem mert írni.

De a nagy fölháborodás lecsöndesült, a hirtelen harag elszállt, a miniszterelnöki palotában megtartották a kongresszusnak eleve megígért estét (le is szakadt akkor a drótkötélvasút) és Bánffy bizony később is nem egyszer kérte ki Rákosi Jenő véleményét politikai dologban. Rákosi Jenő mindig büszkén emlegette ennek a Budapesten lefolyt első nemzet-

közi újságírói kongresszusnak a külsőségeit, érdembeli eredménye azonban sem ennek, sem pedig a többi kongresszusnak nem ragadta el túlságosan. Egyetlen reális hasznát látta és ezt így mondta el:

– Összejöveleink, kongresszusaink mindig más-más országban, más-más városban voltak. Oda a szegényebb, szerényebb helyzetű újságíró is elmehetett, mert mindenféle kedvezmény járt az ilyennel utazásban, lakásban és más dolgokban. És parolázni lehetett királyokkal, elnökökkel, nagy és nevezetes emberekkel, akikhez hozzáférni más embernek rendes időben semmi pénzért sem lehet. Az újságíró könnyen, ingyen jutott a kongresszusok alkalmával mindehhez. Oly benyomásokat, oly tapasztalatokat hozott haza, amelyek nélkül műveltsége kisebb, szemhatára szűkebb és tolla szegényebb lett volna.

Rákosi Jenő mindvégig, míg a nemzetközi sajtószövetséget szét nem robbantotta a háború, a szövetség párisi központi igazgatóságának magyarországi tagja volt. Ez a központi iroda sem zavart sok vizet. Csak egyszer jelentkezett nálunk egy politikai kívánsággal, amelynek elintézését Rákosi Jenő mint diplomáciai sikerét könyvelhette el. Amikor Rauch Pál bánága alatt a horvátországi szerb önálló párt ellen felségárulási pör indult meg, a párisi központból távirat érkezett az Otthonnak azzal a kívánsággal, hogy a magyar újságírók lépjenek közbe a kormánynál. Nyilvánvaló volt, hogy ezt a kívánságot nem lehetett meg nem hallani és a kormány nagyon érdeklődött, miként fogja az Otthon elintézni. Rákosi gyűlést hívott össze az Otthonba és ez a gyűlés több fölszólalás után Rákosi Jenő fölfogásának és szándékának megfelelő azt a határozatot hozta, hogy a magyar sajtó, amely minden szabadságok elvi alapján áll, nem tartja hivatásának a kormány buzdítását arra, hogy a bíróság hatáskörébe avatkozzék. Ezen az ülésen, föl nem ismerve, ott volt a közös külügyminisztérium megbízottja is, aki mindjárt megtelefonozta Bécsbe a határozat szövegét és Goluchovszky közös külügyminiszter azt mondta, hogy újabb időben nem olvasott ennél a határozatnál jobb diplomáciai okiratot.

A pompásan sikerült nemzetközi első újságírói kongresszus rendezéseért és a millenniumi kiállítás sikere érdekében kifejtett egyéb működéseért kapta Rákosi Jenő a magyar nemességet, aminek viszontagságát egyik előbbi fejezetben találja meg az olvasó.

Nagy idegenjárás volt a következő évben, 1897 szeptemberében is, amikor királyunkat magyar székesfővárosában látogatta meg a német császár. Rákosi Jenő arra az időre, amikor a német császár budapesti látogatása terjedt, az Otthon nevében levélben meghívta a németországi sajtót és ugyanakkor fölszólította a Budapesti Újságírók Egyesületét, küldjön ki egy bizottságot, amellyel együtt megalakulhasson a külföldi újságírókat fogadó bizottság. Az Otthon-nak ilyen módon kiegészített bizottsága a nagy számmal jelentkezett németországi újságírók és a hozzájuk csatlakozott kevesebb angol, francia, román és más újságírók rendelkezésére bocsátotta az Otthon helyiségeit a Newyork-palotában, ellátta őket minden hasznos útbaigazítással, gondoskodott testi jóvoltokról és szórakozásukról, amennyiben nemcsak az Otthon helyiségeiben rendezett számukra fogadóestét, meg vacsorát, hanem díszebédet rendeztetett a fővárossal is a külföldi újságírók tiszteletére. Minden ment mint a karikacsapás, minden nagyszerűen sikerült és ezért annál föltünőbb volt a román újságírók viselkedése, amiről Rákosi Jenő az Otthon választmányának október 5-én tartott ülésén tett jelentést a következőképpen:

Békesi János két döttyenkejével kanyargó
körtúron.

Békesi János sztracét díszíti a földvárán létrővel.

Kisbácsi játék Balatonföldváron.

– Az újságírók fogadására a választmány utólagos jóváhagyása reményében megtettem a szükséges intézkedéseket, amelyek azt hiszem, eredményesek is voltak. De megtörtént, hogy a román újságírók, akik itt jártak, átvették nálam a számukra kiállított jegyeket és azóta se híruk, se hamvuk. A tiszteletükre rendezett banketten sem jelentek meg. Nem panaszképpen mondom ezt el, hanem csak azért, hogy a választmány informálva legyen.

A német császár még Budapesten léte alatt szárnysegédével német rendjelet küldött Rákosi Jenőnek, akinek ezenkívül még megvolt a francia becsületrend, a szerb Szent Száva rend és egy olasz rendjel.

Az Otthon tekintélye a külföldi közvélemény hangotadóival történt ez ismételt baráti összejövetel révén egyre növekedett, széles körök érdeklődése feléje irányult, anyagi esz közei meggyarapodtak úgy, hogy életének nyolcadik évében már a maga házában telepedhetett le. Azt hittük, hogy vörös betűvel lesz a kalendáriumba beírva 1898 november 26-a, amely napon az Otthon beköltözöködött a maga házába, a Dohány-utca 76. alá. Nagy nap volt, az bizonyos, de a vörös betű hamar lekopott, mert a megszerzett, a maga céljainak Márkus Géza műépítő terve szerint átalakított és mindenképpen bevált házat, téves okoskodás rabjaként, nemsokára eladta valamely társaskörnek és a háziúrból megint bérlő lett a köztisztviselők Eszterházy-utcai palotájában.

Az Otthon megalakulásakor a Múzeum-körúti Fiume kávéház fölött vonult meg szűk helyiségben. Onnan átköltözött a Kerepesi-útra (ma Rákóczi-út) a 9/b. számú ház első emeletére, innen pedig a Newyork-palotába, a második emeletre és ekkor megvalósíthatta régi tervét: házat vett. Az Otthon házának birtokbavétele nem előre rendezett, hanem hirtelenül kirobbant tüntetés volt Rákosi Jenő elnök mellett, akinek vezetésével fejlődött a kör erőssé. Mikor szokott pontosságával délután három óra körül belépett a földszinti nagy játszóterembe, a jelenlevők megéjlenezték, megtapsolták, köréje csoportosultak és akkor Gelléri Mór, a kör gazdája megköszönve a buzgó, fáradhatatlan, szíves és gondos vezetést, átnyújtotta neki az Otthon kulcsait, régi magyar szokás szerint kenyeret és sót és az öröm könyűit: egy pohár tokaji bort. Rákosi Jenőt nagyon meghatotta a szeretetnek ez a tüntetése és válaszában a többi közt ezt mondta:

– A régi időben a magyar írás nem volt más, mint rajongóknak, hazafiaknak, idealistáknak szövetkezete, egymással való levelezése; mert bizony akkor a magyar írók voltak az ő saját maguk publikuma is. Én régen, nagyon régen folyton azzal a gondolattal foglalkozom: íme azok az idők, amelyeket mi szeretünk szépeknek, szeplőteleneknek, óhaj-tandóknak mondani, hál' Istennek, elmúltak már. Ma a magyar író pályája kenyeret ad és tisztességet is és ezt nemcsak a magyar író élvezi, de élvezi az irodalom egy külön ága is: az újságírás. És amikor én ide belépek, elsőnek ez a gondolat kap meg. Ma a magyar zsurnalisztika bevonult saját házába. íme, ami ötven esztendővel ezelőtt még csak fantasztikus álomnak tűnt föl, az a mai napon megvalósult. Emelem ezt a poharat a magyar zsurnalisztikára, különösen az Otthonra s tagjaira. Legyen ez a kenyér, melyet én itt megtörök, mindnyájunknak mindig édes és ne hiányozzék soha az önök tolláról az attikai só.

Rákosi Jenő ettől kezdve még következetesebben és pontosabban látogatta az Otthonkört. Minden délután megjelent, megitta a feketéjét, azután kedvelt virsiniájával a szá-

jában, odaállt vagy leült valamelyik kártyázó társasághoz kibicelni. Mark Twaint ebben a klubhelyiségben fogadták a magyar újságírók, akik Otthonukban, de még nem saját házukban, már jóval előbb még két világhírű embert üdvözölhettek: Ibsent, a nagy norvég drámaíró és Payert, az északsark-kutatót és felfedezőt, aki kalandos útvjáról és az északsarki világról előadást is tartott az Otthon tagjainak. Mark Twain 1899. március 23-án délután érkezett Budapestre és másnap, március 24-én délután volt az Otthon írók és hírlapírók körének vendége. Rákosi Jenő üdvözölte rövid angol beszéddel az újságírók hajlékában, ahol – úgymond, – barátokat talál és kollégákat, ha nem is tehetsége, de mestersége szerint valókat. Az elnöki szobában fonográfot tettek a világhírű író elé és megkérdezték, hajlandó-e valamit belebeszélni? Mark Twain nem kérte magát, mindjárt késznek nyilatkozott a beszédre. Leült a fonográf elé és megkérdezte, hogy hát miről beszéljen? Miután azt a feleletet kapta: amiről kedve tartja, kis ideig gondolkozott, azután a következőket beszélte bele a fonográf tölcserébe:

„Most neki hirtelen és téma nélkül beszédet kell mondania, ami a newyorki banketteken tett arra a megfigyelésre emlékezteti, hogy a tósztozóknak rendesen nincs témájuk, hanem mindeniküknek van készenlétben két-három adomájuk. Hogy a tósztozó valamelyik adomát elmondhassa, valami bevezetést kerít eléje, azután erőnek erejével olyan fordulatot keres, hogy az adomát elmondhassa. Ezt rendszerint ezzel a mondással teszi:

– Témám illusztrálására a legjobb mód a következő adoma elmondása.

Elmondja az adomát, amely semmit sem illusztrál és semmi köze a beszéd többi részéhez. De azért a hallgatóság majd megpukkad nevéttében és az emberek azzal távoznak a lakomáról, hogy X. vagy Y. remek szónok, aki minden ötletéhez tud egy adomát. Mark Twain e megfigyelését elmondta egy lakomán és kötelezte magát, hogy hat kiválasztott adoma közül egyet belekever akármelyik témába, amelyet papírszeletre írva egy kalapból kihúz. Ez a téma jutott neki: Az arcképfestés története. Elkezdte az egyiptomiaknál és nagy vergődéssel addig vonszolta a témát a kultúrhistóriában, míg rájutott az adomára ezzel a sablonos fordulattal:

– Témám illusztrálására a legjobb mód a következő adoma elmondása.

Persze az adomának semmi köze sem volt az arcképfestéshez, de azért a jelenvoltak csaknem a földön hamperegtek nevéttükben. A kísérlet eredménye az este az volt, hogy senki nem merte készletben levő adomáját elmondani. A tósztok el is hallgattak mindaddig, míg a társaság egy szónoknak meg nem engedte, hogy csak rukkoljon ki azzal a bizonyos adomával, akár illusztrál, akár nem.”

Mark Twainnek ezt a zajosan megtapsolt kis előadását pedig azért ismertettük itt, mert utána Rákosi Jenő bement a fonográfba, hol és milyen körülmények közt beszélt bele Mark Twain a gépbe. Mark Twain szava és Rákosi Jenő hangja így együtt a magyar újságírók és egyáltalán az irodalombarátok számára nagyon érdekessé teheti ezt a fonográf-lemeszt, amelynek sorsáról semmit nem tudunk és nem is hallottuk, hogy valaha valahol elmondatták ennek az érdekes Otthon-délutánnak ezt a nevezetes bizonyítékát.

A nemzetközi újságírói kongresszushoz hasonlóan országos jelentőségű mozgalmat valósított meg az Otthon a Vörösmarty-szobor megteremtésével is. A munka, mely a szobor

érdekében folyt, több nézőpontból is figyelmet érdemlő és páratlan minden addig lefolyt szobormozgalmmal szemben.

Az Otthon választmányának 1900 szeptember 18-án tartott ülésén a napi sajtónak egyik névtelenül dolgozó munkása, Erős Gyula választmányi tag állott elő azzal az indítvánnyal, indítson az Otthon mozgalmat, hogy az ország fővárosában Vörösmarty Mihály emlékét megörökítő szobor létesíttessék. Rákosi Jenő fölkapta ezt a gondolatot, megérlelte és valóra váltotta. Nem sokat tervezgetett, hanem azonnal a legnagyobb hévvel nekifeküdt a dolognak és minden választmányi ülésen volt valami bejelentése és valami újabb intézkedése. Az október 27-én megtartott választmányi ülésen megjelent Jókai Mór is, aki meghallgatván a szobor dologában egy-két fölszólalást, maga is beszélt.

– Figyelmeztetett arra, hogy a főkérdés az, ki fog dolgozni. Gyűszűvel kell mérni, úgymond, a beszédet és vederrel a pénzt, nem pedig megfordítva. Ő több szoborbizottságnak volt már a tagja és tapasztalta, hogy egyszer összegyűjtötték ugyan a pénzt, de a szobor mégsem létesült, másszor előre megrendelték a szobrot, amelynek árát azután nem tudták összegyűjteni. Hogy tehát az Otthon egyik esetre se duplázzon rá, igen szűk bizottságot kér. Kívánja, hogy ne csak nagynevű urak és honleányok, hírlapírók, művészek vegyenek részt a mozgalomban, hanem a főváros vezetői is.

Rákosi Jenő, aki mindjárt kijelentette, hogy már gondoskodás történt minden tekintetben a fölszólalás értelmében, valóban a legjobban fogta meg a dolgot: kis munkabizottságot alakított újságírókból, akik azután mindvégig az általa diktált tempóban dolgoztak, hogy a szobor minél hamarabb elkészüljön és összeállított egy nagybizottságot, amelyben helyet kaptak a társadalom, a hivatalnoki világ, a tudomány, a pénzarisztokrácia, a katonaság, a törvényhatóságok vezetőin és kiválóságain kívül mindazok, akiknek hiúságát legyezgethette, hogy nevük az ország legjobbjai közt szerepelt és ezért viszonzásul érdeklődésükre számíthatunk és áldozatkészségükre. A hivatalos Tiszti Cím- és Névtár lapjait ritkán forgatták egyhuzamban oly sűrűn és a Lakásjegyzéknek is csak elvétve lehetett akkora keletje, mint a Rákosi Jenő által intézett készülődés ama forró napjaiban, amikor azt kutattunk, kit kell és kit lehet még besorozni a nagybizottság tagjai közé. És megindult a munka és a gyűjtés a szoboralapra oly kecsegtető eredménnyel haladt előre, hogy az 1901. évi újévi üdvözléskor már a szobormozgalmat nagy sikerén érzett ujjongás csendült ki a beszédekből. Az év utolsó napján, 1900 december 31-én, keresték föl az elnököt a tisztelgők, akiknek nevében Radó Antal dr., a kör főtitkára mondott üdvözlő beszédet, amelynek ez volt a tartalma:

Az Otthonnak az elmúlt év jubiláris év volt: fönállásának tizedik éve. Meg is ülte azt a jubileumot, de nem bankettel és tószttal, hanem azzal a mozgalommal, amelyet Vörösmarty szobrának létesítésére indított. Az elhatározás már közel van a megvalósuláshoz és a sikerben a legnagyobb rész az Otthon elnökét, Rákosi Jenőt illeti. Az Otthon minden sikere az ő nevéhez fűződik és neki köszönhető, hogy az Otthon, amely tíz évvel ezelőtt kicsiny kezdetből, mondhatni: semmiből indult ki, ma már nemcsak az irodalomnak és a sajtónak nélkülözhetetlen éltszerve, hanem szerve a közművelődésnek és a kulturális életnek is. Nekünk – úgymond – csak egy érdemünk van s ez az, hogy a kör alapításakor

láttuk, hogy élére kiválóbb, buzgóbb, kitünőbb vezető, mint Rákosi Jenőt, nem állíthatunk. Végül arra kérte az elnököt, hogy még soká legyen vezére az Otthonnak.

Rákosi Jenő válaszában azt az óhaját fejezte ki, hogy eltérve a magyar újságírók hagyományától, mely szerint képesek voltak nagy dolgot kezdeni, de a megvalósulás pillanatában átadták sorsának és sohasem voltak tényező a nagy alkotások további föntartásában, e hagyománytól eltérve, az újságírók, amit létrehoztak, az Otthon fontosságát, fényét, erejét, tisztességét ne hagyják cserben. Azután rátérve a Vörösmarty-szoborra, körülbelül ezt mondta:

– A Vörösmarty-szobor nagy dicsősége lesz a Otthonnak, Annak a szobornak a történetében benne lesz, hogy a magyar újságírók csinálták. Elhatározták, hogy legyen – és lett, mert az újságíróknak volt szervezkedésük, erkölcsi erejük és tekintélyük a létrehozására. Ebben is egy nagy tanulság rejlik. Minden nemzet újságírója közül talán a magyar újságíróban maradt meg legjobban a bohémtermészet. Képesek mindnyájan mindenért, közügyért, jótékonyágért, művészetért harcba menni. A magyar újságíró mindent elvégez másokért. Tanulják meg most, hogy ne mindig másokért, hanem magukért is dolgozzanak. Az ember első hazafias kötelessége az, hogy magát és hozzátartozóit biztosítsa, minél szilárdabb alapra állítsa. Mert minél több ilyen szilárd alapon álló egyedé van, annál erősebb a nemzet; az a nemzet igazán erős, amelynek egyedei, családjai, osztályai erősek.

Végül kijelentette, hogy továbbra is kollégáival együtt akar dolgozni.

A munka szorgalmasan folyt tovább és 1908 május 24-én József kir. hercegnek, a király személye képviselőjének jelenlétében megtörtént a Gizella- (ma Vörösmarty-) téren a szobor ünnepélyes leleplezése. (A szobor Kallós Ede és Teles Ede szobrások alkotása és Márkus Géza tervezte az építészeti részt.) Nevezetes, hogy a szobor céljára szükséges 200 és néhány ezer korona csaknem egy év alatt gyűlt össze (az időközi kamatokkal együtt 247.817 korona állt a szoborbizottság rendelkezésére) és rá kell mutatni arra, hogy az országos nagybizottság 1908 május 17-én tartott utolsó ülése elé terjesztett számvizsgálói beszámoló szerint az addig teljesített 179.803 korona kiadásban az összes adminisztrációs és személyi költség 734 korona 68 fillér volt, „valóban oly csekély összeg, mondta a számvizsgálói jelentés, hogy nyomatékosan is ki kell emelnünk amaz önzetlenség és odaadás bizonyosságául, amellyel a szoborbizottság a rábízott munkát végezte.”

Ezen a nagybizottsági ülésen Herczeg Ferenc a nagybizottság nevében meleg hangon háláját fejezte ki Rákosi Jenőnek, mint aki hihetetlen energiával és céltudatossággal győzelemre vitte a Vörösmarty-szobor ügyét, valamint köszönetet mondott Sajó Aladár jegyzőnek, aki az elnök oldalán lelkes munkásságot fejtett ki. Rákosi Jenő a maga és a szoborbizottság jegyzője nevében megköszönte a figyelmet. Hammérsberg Jenő a szép ügy dalra juttatásáért köszönetét fejezte ki az Otthon-körnek.

Ez volt az Otthon második nagy teljesítménye. A harmadik az volt, hogy Molnái Ferenc indítványára a háborúban házának nagy részét a sebesültek számára kórházzá alakította át és az „Otthon hadikórháza” híres volt arról, hogy ott mily nagyszerű orvosi kezelésben, mily kitűnő ellátásban és gondos ápolásban részesülnek a betegek.

Hogy az Otthon házát eladták és a klub az Eszterházy-utcában bérelt helyiséget,

Rákosi Jenő még oda is elment a szívéhez nőtt körrel, de nagy keserűségére már nem sokáig maradhatott meg elnöknek. A háború befejezésével járó zavargások, a Károlyi-féle forradalom fölforgató elemeket plántáltak be az Otthonba is és ezek mielőtt a maguk irányzatát érvényesíthették volna, ami később megtörtént az újságíró-szakszervezet létesítésével, majd pedig a kommunisták szöszlőinak nyeregbeültetésével, beérték azzal, hogy a „konzervatív és reakciós” Rákosi Jenőt folytonos akadékoskodással és politizálással, amit ő nem óhajtott a körben megengedni, elkeserítették annyira, hogy lemondott az elnökségről. Néhány évig oda se nézett, de Hoitsy Pál elnök halála után szívesen fogadta el a neki nagy lelkesedéssel újra följánlott elnökséget. Ez azonban már csak dísz volt, dísz az Otthonnak, amelynek helyiségeiben akkor fordult meg Rákosi Jenő az országos nyilvánosság előtt utoljára, amikor ott az ország legelőkelőbbjei nagy képviselőként jelenlétében írói munkásságának ötvenedik évfordulóját ünnepelték meg.

Senki sem pótolhatatlan. Legfőljobban nehezen pótolható. De mert az Otthon annyi viszontagság után ma is megvan, ma is őrzi Rákosi Jenőnek, első elnökének és legmunkásabb tagjának emlékét és ma is az ő szellemében iparkodik föladatának megfelelni, remélhető, hogy az ő emlékének dicsőségére hosszú lesz az élete az Otthon-nak, amelynek a sokat dolgozó Rákosi Jenő munkásságának egy jó nagy részét áldozta.

A PUBLICISTA ÉS A HÍRLAPÍRÓ

Rákosi a világ nagy publicistái közt

Írta Pekár Gyula

Boldog az a nagy, kinek nem kell meghalnia, hogy halhatatlanná lehessen: Isten kegyelméből s a végzet különös jutalmaként Rákosi Jenő hosszú életének mindvégig emelkedő pályáján még köztünk lélegezve érhetette meg azt, hogy az immortalitás dicsőfénye vonja; be havas fővel is örökifjúan tevékeny alakját s a hódolva bámuló kortársak szemétképeiben láthassa meg azt a szellemi polcot és rangot, melyre derűs és termékeny zsenijének hatvan éven át ragyogott diadalai szánják őt az értékelő nemzet felfogásában, a magyar örökkévalóság Pantheonjában. Boldog halandó, még élt és már is a történet távlatában láthatta magát piedesztálon ... oly talapzaton, melyet vita nélkül emelt neki a jelen s melyet a jövő nem fog elvenni tőle, – szerencsés kiválasztott, ki mindegyes a pátriárka korig sohse ösmert hanyatlást, sohse élte túl magát, hanem örökké megújultan, örökös „excelsior!”-al mindig csak felfelé haladt s a zenith-tetőre érve, onnan a dicsőség ormáról szállt el a lét örökebb dimenzióiba. A siker, a szerencse, a nagyok külön tehetsége, melynek kettős titka tán abban van, hogy se korán, se későn nem jönnek, hanem a kellő percben a maguk korába születnek bele s hogy aztán a továbbhaladó korról folyton megifjodni tudnak. Rákosi Jenőt is kora várta, mikor a múlt század hatvanas éveiben fellépett, hogy Kemény Zsigmondot felváltsa s a publicista tollat tőle átvegye, – kora várta s ő színjátszó tehetsége dús fényével csakugyan besugározta a magyar közélet következő hatvan esztendejét. Eljött, mert a nemzetnek szüksége volt rá s ő dicsően töltötte be hivatását. Egy nemzet csak addig él, addig nemzet, amíg szükséges nagyjait a kellő percben ki tudja termelni magából; mint kiválasztott, így kellett Rákosi Jenő az elmúlt magyar két emberöltőnek, kellett, hogy zászlót bontson élete vezéreszméinek, hogy *a magyar glóbus magyar imperializmusát, a harmincmillió magyarorságot, a magyarosító birodalmi politikát, az új „Tengerre Magyar” iskolahajóját, a közművelődési egyesületeket, a monarchia magyar súlypontját* stb. a nemzetbe beleszuggeralja. Mintha sejtette volna az elkövetkezendő új Mohácsot, mintha érezte volna, hogy erre a nagy magyar lendületre szükség lesz 1918 után... és vajjon a mai magyar siralomvölgyben nem azokból az ideálokból élünk-e, melyekkel a publicista-zseni Rákosi Jenő telítette a nemzetet 1880 óta? Hová lennénk ma ez izzó

nemzeti eszmények nélkül? Hisz ezek tartják a lelket bennünk! Ő maga az összeomlás és a forradalmak után nem tört meg, hanem nyolcvanas, havas fővel utolsó és tán legszebb ifjúságára ébredt, – optimista mentő hittel tartotta magasra régi nemzeti eszményeinek a lobogóját, csak épp pályája zenithjére érve, a magyar vágyak szent „egy gondolalát” írta még fel arra a lobogóra. *Revízió...* ez az a bűvös ige, mellyel a kicsire fogyott magyar glóbus minden magyarjának újból a szívébe markolt. E szó a Rákosi Jenő hattűdala s a kuruc századok viharaként zendült ez ige a zenith-tetőn álló agg ember-tárogató ajkáról. S a végzet mintha csak azt leste volna, hogy e szó fészket... tüzfészket rakjon minden egyes magyar szívében ... ezt leste s mikor azt látta, hogy a nyolcmillió nagy magyar szív lánggra kap, az ősi életerő máglyatüze magasra csap, akkor végre a magyar címer két angyala a feltámadást hirdető öreg bárdhoz léphetett, hogy elszólítsák őt e földről. Utolsó tekintete a nemzeti élniakarás ama nagy tűzére eshetett, melyet fergeteges hévvel ő gyújtott mentő tűzzé nyolcmillió magyarban. Publicista tollának utolsó és legdicsebb diadala volt ez a revíziós csata a fejhorgasztó kishitűekkel szemben. Ha Goethe utolsó szava a híres „több világosságot!” volt, Rákosi Jenő véggondolata tán az lehetett: „több tüzet!”. Igen, hisz az ő lángnyelve, gyújtó tolla ezt hirdette egy életen át: tüzet a szívekbe, tüzet az oltárra, mert ha az eszmények tüze egyszer kialszik, véle a nemzet is örökre elalszik...

Szárnyaló és sokoldalú tehetség volt: az isteni fény lelke prizmáján át sok színes kévére bomlott s e kévék káprázata soká fogja még foglalkoztatni az irodalomtörténetet. Költő, vígjátékíró, drámaíró, műfordító, esztétikus, kritikus, politikus, újságíró, publicista ... hogy férhetett el ennyi, egymást gyakran kizáró tehetség egy koponyában? És melyik a főbb e tehetségek közül, Rákosi Jenőnek melyik ihlete a nagyobb? Az-e, amely „*Aesopus*”-t szülte, vagy az-e, amely „*Endre és Johanná*”-t mondta tollba neki? ő újságírói mivoltára volt büszke, én azt mondom: *ő mint a nemzeti érzés apostola, vagyis mint publicista volt a legnagyobb.* Igen, Rákosi Jenő mindenek előtt és mindenek felett apostol volt, az a szó legfeneklebb, legvallásosabb, legfanatikusabb, legzrinyibb, legszéchenyibb értelmében. Századokkal ezelőtt a szónoki szó térítő zarándoka lett volna, a mai világban az apostol csak publicista lehet. És itt aztán az alapvető különbség az újságíró és a publicista közt. Az újságíró egy a mögötte álló lappal, melynek irányát, felfogását, politikáját képviseli, – a publicista azonban még ha lapban, lapból nyilatkozik is, voltaképp független tőle, – a publicista lap és újságíró egy személyben, vagyis egymaga áll a milliókkal szemben, hogy felezetlen erővel hallassa a maga apostoli és mindig térítő szavát. Rákosi Jenő küzdve próbálkozott sok lapnál, míg végre magára talált a maga alapította *Budapesti Hírlap*-ban, – ám nem a B. H. volt mögötte, hanem ő volt a B. H. mögött, vagyis nem a B. H.-t képviselte ő, hanem a B. H. egyszerűen az ő apostoli szócsöve volt, hogy a századvég nemzetközi indifferentizmusa közepette a nemzeti eszményekhez térítse vissza a magyarságot. Ő volt a B. H..., aminthogy a vérbeli nagy publicista bármely laphoz kerüljön is, mindig a maga erejének a bélyegét fogja arra a lapra rányomni. Az újságíró behódol, be kell hódolnia a lap irányának, – a publicista sohase hódol be, épp, mert apostol és meg nem alkuszik, elvesz, mártírrá lesz, de eszményei rabjaként halálig ellenáll és sohase kapitulál. Itt a szent mesgye, itt nő emberfelettire az apostol-publicista, itt

lesz tolla oly csudás Paganini-vonóvá, mellyel kénye-kedve szerint játszik milliók lelkének a hegedűjén. Ily vonó volt a Rákosi Jenő tolla s ő ezzel a honszeretet, a nemzeti eszmények oly halhatatlan dalait, fűgáit, oratóriumait játszotta el a magyar lélek zengő, bűvös hegedűjén, s e melódiák annyi millió magyarnak úgy a szívébe kaptak, hogy a nemzet, amíg nemzet lesz, ezeket soha el nem felejtheti..

Itt a szent mesgye s itt nő a mi publicista-apostolunk, a mi Rákosi Jenőnk nagyra, itt emelkedik fel a lelki hatalmak ama magasabb szféráiba, hol körülötte testvérekkent sorakoznak a századok és nemzetek többi toll-fegy veres publicista hősei. Igen, hősök.., mert hisz *Carlyle* szerint a hős nemcsak harcos, király vagy pap, hanem tudós és apostol: publicista-apostol is lehet. Fő az erő, a milliókra ható erő... hogy ennek kard, jogar vagy toll szereze-e diadalt, az mellékes, – de mennél fenköltebb az eszmény, mely a publicistának szárnyat ad, a toll apostol-hőse annál magasabbra emelkedik az emberiség fölé. Századok és nemzetek publicistái... nézzünk körül: a változó korok szerint változó tarka viseletekben emelkednek ki a népekből, – közvetlen közelünkben atillásan tornyosodnak *Kossuth Lajos* és *Kemény Zsigmond*, körülöttük *Kecskeméthy Aurél*, *Kaas Ivor*, *Bariha Miklós* sorakoznak. De ágaskodjunk csak kissé és pillantsunk az időkbe messze hátra, – a publicisták őseiként a hellén *Demostenest*, meg a tógás római *Cicerót* látjuk; persze akkor nem az újság, hanem az agorai vagy fórumi beszéd s a politikai vagy költői levél volt a publicista nyilatkozási formája. Elvégre mit jelent a „publicista” szó? Jelenti az elme ama hőseit, kik mondott vagy írott szavukkal az ezrek és milliók nyilvánosságára, publikumára eszményeikkel térítőén hatni tudnak. Akár beszél, akár ír és beszél, a publicista lényegében mindig szónok, térítő apostol marad és nem a specializált vallási vagy egyéb szektárius eszmék, hanem az általános nagy emberi ideálok bajnoka. Erkölc, szabadság, felvilágosodás . . . Ily értelemben én a bizánci romlottság ellen küzdő *Arany-szájú Szent János*-t, de a más irányban világosságot kereső *Abélard*-ot, *Husz*-t, *Luther*-t is publicistának látom. Az újabb világ első markáns publicistája azonban mégis *Petrarca* marad, – ott áll a hajnalló renaissance XIV. századában: ő a szabadságra törő Itália első toll-bajnoka a német-római császárság elnyomó északi barbárságával szemben. „*Fuori i stranieri!*” – Ki az idegenekkel... *Petrarca* nacionalista és költő s a mi Rákosink a maga mindig költői lendületével itt emlékeztet engem sokszor a *Laura* troubadourjára. De tovább! Nyugat publicistái közt ott látom *Morus Tamást*, az epés *Swiftet*, a dörgő *Júniust*, *Addisont*... odaát Washington honában a fiatal Amerika a puritán *Franklin* szavát hallgatja. A kontinensen a parókás XVIII. század legnagyobb publicistája, a cinikus *Voltaire* kacag és rikácsol: gyöngybetűinek a pokolgépjével ő aknázza alá s röpíti légbe a régi világot. *Rousseau* segít neki ... mellette a vészes *Mirabeau* tűzbe mártott tolla serceg. A Bastille romjai alól *Hébert*, *Marat*, *Danton* kelnek ki; ők már a guillotine vérebe mártják a tollúkat. A XIX. századnál vagyunk. Jönnek *Börne*, *Girardin* s a vörös publicisták, *Marx*, *Engels*, *Lassalle*, – újabban a nacionalista *Roche fort*, *Clemenceau* s a Dreyfus-ügy révén publicistává váló *Zola*. Hát Itália? *Mazzini* neve ragyog az olasz szabadság egén s a mai Itália diktátor-ura, *Mussolini* is publicista-szavával ébresztette fel a szociális boldogulásra hazáját. . .

Íme, csak úgy találomra tartunk szemlét a századok és nemzetek publicistáinak dí-

szes serege felett: Tarka kép! A véres Marat-tól a puritán Franklin-ig, a vörös Marx-tói a római eszményü Mussolini-ig hányféle színű és árnyalatú emberi ideál hevíti a világot előre és hátra mozdító publicisták elméjét! Ám ha igaz az, hogy mennél fenköltebb az eszmény, szárnyai annál magasabbra viszik az embert Isten felé, úgy a mi magyar csoportunk a maga szabadságért és a legszebb emberi eszményekért hevülő nacionalizmusában méltóan sorakozik a századok és nemzetek publicista nagyjainak a legnagyobbjaihoz. E mi magyar csoportunkhoz lép most oda Rákosi Jenő. Odaáll Kemény Zsigmond mellé...

In memoriam....

Írta Mezei Ernő

Nem gondolnám, hogy ítélő illetékességemre kockázatos, és bíráló képességemet túlhaladó állítást teszek, ha Rákosi Jenőt, az ő egész polgári pályáját átölelő hírlapi foglalkozása és sok évtizedes szerkesztői hivatásának mértéke szerint nemcsak a magyar, hanem az egész európai zszurnalisztika egyik legfényesebb reprezentánsának, minden nyelvű hírlapírás művészi előképének tartom. Bajos számot adni arról, mi mindent jelent ez a disztinkció az oly roppant arányokban fejlett, a modern élet közvetlen benyomásaival telített, színekben, ízekben, nyelvi sajátságokban szinte mindennap gazdagodó és raffinaít ingerekkel versengő mai zszurnalisztikában. Előre kell azonban bocsátanom, hogy zszurnalisztikái szereplés alatt itt nemcsak a publicisztikát értem, amely Rákosi Jenő közéleti alakját különös előkelőség keretébe állította és olykor-olykor az országban folyó szellemi harcok vezérlő bajnokának, vagy ihletett sugallójának tüntette fel, A szorosan vett publicisztika, azaz a nagy országos érdekek irodalmi kifejtése manap, az általános demokratikus terjedelemmé szélesbült közgondolkozás számára, jóformán csak a nyomdai technika és a hírlapi indusztriális vállalat szálaival kapcsolódik a *zszurnalisztikának*, mint a huszadik századbeli közszellem legelevenebb médiumának hatáskörébe. „Nem nagy írói dolog a publicisztika”, emlegette előttem néhai Tóth Béla, akit a maga idejében méltán soroltak a legjobb tárcaírók közé és minden tekintetben bevált a zszurnalisztikái *stílus* mesterének. Meg kell jegyezmem, hogy az ismert szellemes francia mondás: „le style cest lhomme”, a mai példaadó zszurnalisztikában voltaképp komplikált értelemmé bővül. A tökéletes tollforgató, és mesterségében teljesen otthonos *zszurnalisztának* nem szabad egy stílusba merevednie, hanem választott tárgyához képest más-más inspiráció rezgését kell követnie, legyen az lüktető szenzáció riportja, történeteket és indulatokat rajzoló elbeszélésforma, egyenletes szárnycsapásokkal logikai csúcsra emelkedő fejtegetés vagy elmélkedő és elméskedő tárca-kroki. Mindehhez többféle stílus változatos gyakorlatába kell bele-idegződnie. Ezt a lélektani művészetet dicsérhetjük sokszor a mai zszurnalisztika egyszerű riporteri, a pillanat hevéből kilobbantott improvizációban is. Bizony, gyakran nagy írói talentumok sem érik el ezt a készséget. Eötvös József báró, akit mint költőt és gondolkozót, a magyar írói égbolt legfényesebb csillagai között tisztelünk, mondotta egyszer, amikor maga is a lapszerkesztő

feleletterhét hordozta, hogy egy izgalmas újdonsághírt nem tudna hozzávaló segéderő nélkül megfelelő stíluslében feltálatni. Ennek ellenképét is megtaláljuk névrokonában, Eötvös Károlyban, akinek bármilyen pongyola írásdarabján is a jellegzetes írói temperamentumot, a kedélygazdag humoristát, vagy a mindig plasztikusan ható és zamatos nyelvű elbeszélőt lehetett megsejteni, de éppen vezércikkírására, amely politikai passziójának, jogász elméjének állandóan boronált talaja volt, ötleteinek vadtenyészet, okfejtéseinek fegyvelmeden csapongása miatt olykor a teljes stílustalanság vagy a kapkodó, összhangtalan kísérletezés bélyegét lehetett rásütni. Lehet az ilyen egyoldalúan korlátolt hírlapírói kvalifikációra ma is több közelfekvő példát idézni.

Ezen a mértéken mérve gondolom elsősorban megállapíthatni Rákosi Jenőnek zsurnaliszikai felsőbbiségét. Tisztán a „métier”-nek, a hírlapírói foglalkozásnak, mint versenypályának értékeit nézve, az ő úgyszólván robotos napi munkájában a hírlapírói jelességeknek változatos sorozatát, stílusbeli szépségeknek az alkalomszerűséghez szabott, pompázatosan gazdag mintáit találhattuk meg. Persze eszünkben kell itt tartani, hogy Rákosi Jenő már kora ifjúságától a rendszeres hírlapírói működés mellett a nagy nemzeti irodalomnak, a belletrisztika finomabb ágazatainak, a színmű- és regényírásnak, meg a lírai Ömlengésnek egyik legelismertebb neve volt és ez a sokoldalú költői inspiráció az ő közönséges zsurnaliszta munkáját is gazdag színváltozatokkal táplálta. Szakadatlan vezércikkírását az átlagos zsanéértől a filozófmélyességű gondolkozónak és a széles szemhatáru politikusnak tömör logikai eszmemenete különböztette meg. Viszont nem egyszer ütköztek ki a közéleti pártoskodásokból oly érdekek és alkalmak, amikor az olvasóközönséget izgató fűszerezésnek is mestere, a lendületteljes páthosznak, meg a vértforraló agitacionális szólamóknak virtuóz kezelésével vált ki. A nemzeti haladás borongós, sűrű ködülte válságai közepette a közvéleménybe bele tudta lövellni hol a hirtelen villámlásnak éles, minden körvonalat és szögletet megvilágító cikkázását, hol a távoli mennydörgésnek tompa zajlását.

Nos, amit Rákosi Jenő szellemi előkelőségének jellemzésére ki kell emelnünk: a hírlapírás technikájának mindezen adománya és vívmánya csak a széles kőalapzat, amelyen kiváltságos hírlapírói hivatottsága messze tájékon uralkodó, misztikus jelentésekkel borított piramissá magasodott. Nem más ez, mint hírlapi cikkezgetéseinek nemzeti célzata és hazafias alapeszméje, alkalmi írásainak egységes erkölcsi tendenciája. Rákosi Jenő a magyarság közemlékezetében elérte azt a fokozatot, ahol a hírlapírói toll fölmentje nemzete igazának profétájává, hitének legfőbb tanújává magasztosul.

Nekem talán kissé kényes feladat, hogy ebben a tekintetben útjának fejlődési motívumait, eszmevilágának belső összefüggéseit elemezzem. A politikai életben vele soha elvi és pártközösséget nem vallottam, sőt évek hosszú során át publicisztikai álláspontjaink ellentétessége még odáig sem engedett jutni, hogy vele, aki már első szárnybontogatásai idején társadalmi vonatkozásban is a hírlapírói céhszervezkedés vezértekintélyének sze repelt, a személyes ismeretség viszonyába kerültem volna. De a sablonos politikai tülekedések között, 67-es és függetlenségi álláspontok, kormánypárti és ellenzéki sorakozások mindennapos hercehurcái között is vele szemben hamar tisztába lehetett jönni, hogy az o elvi nyilatkozásainak, programszerű tételeinek és minden harcias propagandájának erkölcsi kristallizációja mélyebb vizekből buzog föl, keményedik és tapad együvé, mint ami-

nőket az uralkodó pártszempontok, divatos jelszavak, utcai népszerűségek lármásan habzó hullámai árasztottak. Írásaiban, napi cikkezéseiben kibontott eszmeharcaikat áttekintve, szinte gyerekes kötekedésnek tűnhetik fel, ha vele szemben, mint az ujságbeli háborúságaink kiszólásaiban közkedvelt fogás vagy a pártanathémák szenteskedő rovása, ha az ő publicisztikai működésére is a minden részletben következetes felfogást a feltevések és tételek dogmatikus keményedtségét akarnák bírálati zsinórmértékül kifeszíteni. Eszméinek, nézeteinek esetleges árnyalat játéka legkevésbé sem kisebbítheti az ő megítélésében azt a fényt, hogy pályájának hajnali fényességétől késő alkony-ragyogásáig az egész magyar hírlapirodalomban ő tűzte ki és követte mindvégig a legátfogóbb célpontot. Ő marad valóban a legmerészebb magyar álmok álmodója, minden nemzeti balsorsos és személyes megpróbáltatáson át a teljes magyar ideálnak rajongásig lelkes hirdetője. Írói fellépésének első kezdetétől lelkének ez a hitbéli östüze gyulád ki és sűrűsödött össze minden közéleti eszményének és minden politikai törekvésének olthatatlan lángjává. Mert bárminő volt is időnként álláspontja az éppen aktuális erejű kérdések és áramlatok irányában, mindenkor, mint az olvasztó kohónak tüze, átizzott rajta az a fanatikus meggyőződése, hogy a magyar népnek, mint a történelmi gondviselés kiválasztott és minden arravaló képességgel bőven megáldott közegének itt e százados földterületen, az európai kultúrai övezet keleti határvonalán, a népek sorsának irányzó erejévé, az emberiség haladásának központi tényezőjévé kell válnia. Ezt a vezéreszmét ő egészen a nyelvi imperializmus, a kulturális egybeolvasztás dimenziójának fogta föl. *Harmincmillió magyar!* Ez volt nemzeti ideáljának hegycsúcsáról való evangéliumi tanítása és látománya, amelyet már az élő és vele együtt küzdő nemzedék korszakának akart beteljesíttetni. Itt lehet azt kérdezni, hogy amit ő e cél erős emeltyűjének tekintett, az Ausztriával való közjogi kapcsolatunkat és a dinasztia nagyhatalmi fényeskedését: nem jelentett-e rikító ellentétességet, nem volt-e éppen a célnak állandó veszedelme? És zszurnalisztikai felsőbbségének legjellemzőbb vonása, hogy ebbe a ragyogó, szinte vizionárius álmoképzeltetésbe, hogyan cövekelte bele a hírlapi propaganda napi szükségéhez képest az aktuális politika érdekeit és az adott lehetőségek mérlegelését. Ő az inspirált látnok egyben a hirdetett célok szolgálásában és előbbrevitelében. Ugyanakkor a közvetlen hasonlatok sugallatainak volt ihletett tolmácsa. Realista veretű idealizmusa, vagy megfordítva, ideális zománcú realizmusa, amely hírlapírói lényét alkotta, a politikai aktualitások méltatásaiban úgy rezgette állandó delejtűjét, hogy minden eseményt, minden egyes lépést, amely az ő általános perspektívájának irányába látszott szögelleni, minden kérdést és minden alkotást, amelyet a magyar misszió útegyengetésének állíthatott be, naiv és tüzes lelkeséggel pártolt.

Hogy az Ausztriával való közösügyes megkötöttségnek, Deák Ferenc kiegyezési művének befejezetten meggyőződéses híve volt-e, azt minden ellenkező látszat mellett kétségbe tudnám vonni. A harmincmillió magyar-egységgé olvasztott Balkán-konglomerátum és a keleti magyar nagyhatalmiság fenséges álmait nem olvaszthatta ő sem szerves egészé a habsburgi imperializmus balkáni céljaival, amelyek éppen az ellentétes és alkotmányos fejlődésünkre mindenkor felette veszedelmes hagyományokból szítták a visszaszerző erő tartalékcsöppjeit. Rákosi Jenő zszurnalisztikai egyetemességének jellemző vonásai közé tartozik azonban éppen az, hogy amikor elmerülve és sóvárogva látta maga előtt az álmo-

dott végcél, ugyanakkor megigézten üdvözölte a végcél felé, ha csak ideiglenesen kapcsolódó legközelebbi *etappeot* is. Szó sincs róla, van ebben naiv vonás is, ami minden őserőjű zseninek bélyege. Felületes újságolvasók előtt egy-egy pillanatra talán úgy is látszhatott, hogy a hagyományos udvari politika irányában engedékenyebb a magyar közvélemény hiteles inspirálójánál, máskor meg agitatórius célkitűzéseiben vagy a magyar nemzeti jövőről való álomlátásaiban elrívültebbnek, ekstatikusabb képzelgőnek tűnhetett föl a legvadabb, forrófejű sovinsztáknál. Az egyik sarkponton opportunistább a kormányhatalomnak lojalitásában túlbuzgó birtokosainál, a másik sarkponton föllengzőbb és forradalminálmodozóbb a leglángolóbb magyar sovinsztáknál. Mérsékeltőbb és alkudozóbb Deák Ferencnél, hitteljesebb és követelőbb Kossuth Lajosnál. De ez a káprázatosan imbolygó impresszionizmus nem hogy következetlenséget hordozna, sokkal inkább folyton előretörő következetességének, a körülményekhez viszonyítva újra és újra átgondolt céltudatosságának bizonyossága.

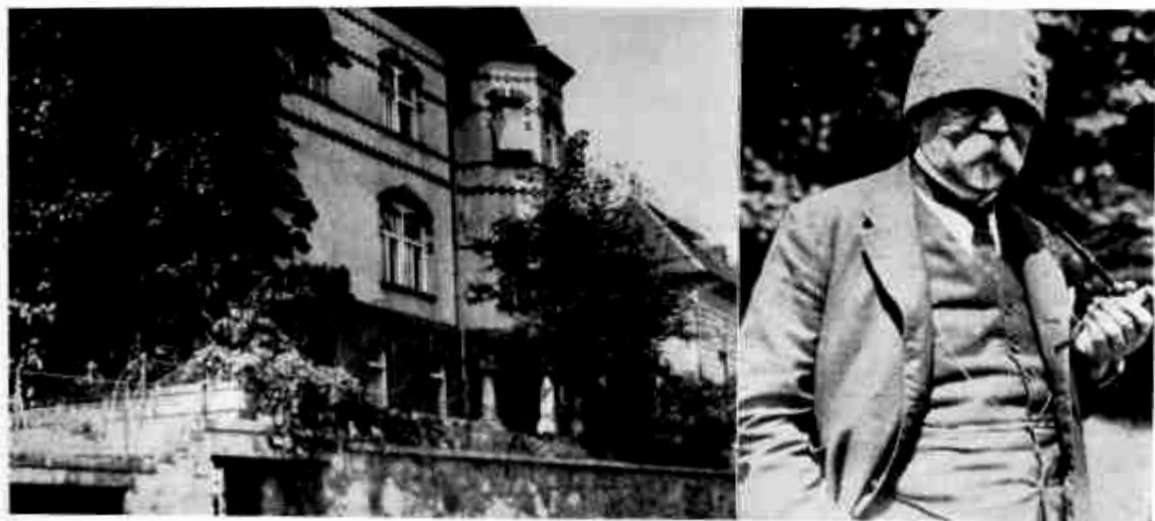
De ha Rákosi Jenő közéleti és hazafias propagandájának hatásait mérlegeljük, pillanatra sem szabad elfelejtenünk, hogy hírlapírói hatáskörén túl, mint Budapest második magyar színházának itt a fővárosban megteremtője és sok éven óriási szervezeti munkával terhelt igazgatója, az eladdig inkább németnyelvű, itt-ott még jargonos típusú *Budapest* nyelvi és érzelmi magyarosodásának céltudatosan legsikeresebb mozgatójaként működött, és a közönség pillanatnyi, bármi gyerekes szeszélyeit, az utca mulékony divatjait is a nemzeti erő emelésének szolgálatába állíthatta. Pedig, hogy mit jelenthetett trianoni gyászos megrekedtségünk idején nemzeti szervezetségünknek megmaradt és biztosított birtokállományában, hogy nyelvileg és kultúrailag teljesen magyar fővárossal rendelkezünk, ez a nagy történetírás Rákosi Jenő érdemének késő századokra kiható beiktatásával fogja véglegesen megszövegezni,

A zsurnalisztikai hivatottság és sikeres pályaküzdés tündöklő előképe marad a kési nemzedékek előtt akkor is, ha munkája érdemeit és eredményeit csak a kivételes természetes adományok, a felsőbbes írói tehetség és káprázatos szellemi hatalom mérték szerint becsüljük meg. De elsőrangú díszhely illeti meg őt az európai hírlapirodalom égés történelmi galleriájában, ha munkaerejének megcsodált szívósságát, hosszú életén át mindig töretlenül szertesugárzó írói vénáját fogadjuk el kritikai mértékünknek, annak a tevékeny hazafias szenvedélynek és az ő általános közéleti szereplésének havasi magaslatai amelynek olykor érdes fuvallatát, de mindenkor fénylőn tiszta, éltetőn üde levegőjét arassza a magyar közvélemény idegzetére,

Rákosi Jenő hosszan és dicsőséggel teljesen elnyújtott patriarkakorának harcias szikrázó ellobbanásánál talán sokan gondoltak az antik bölcsesség mélabús intelmére. Senki halála előtt nem mondhatja, még ha krózsusi javak birtokában van is, hogy boldo sors beteljesedését érte el. Különös tragikumának vélhetjük, hogy koszorús harcainak é hivatásbeli sikereinek hosszú sorozata után késő aggságára meg kellett érnie: a világháború általános rengését, amely éppen a mi ősi tanyáink felé szétrepesztette az európai civilizáció körülbástyázott területét. Azt kellett hinni, hogy ez a rettentő katasztrófia amely Rákosi Jenőt éppen hősiességének, az emberi szervezet minden természete gyarlóságát lebíró lendületében érte, legjobban őt magát sújtja le, legmélyebb zúzódása

Rákosi Jenő naphegyi kertjében „Pajtás” kutyájával.

A naphegyi villa. — Reggeli sétán a kertben.

val az ő egyre merészebben szárnyaló hazafiálmait temeti romjai alá. – De nem. – Éppen ezekben a gyásznapokban, az általános csüggedés és összeomlás legfeketébb napjaiban emelkedett szálegyenesen, megtörhetlen hittel mindnyájunk fölé, akik kétségbeesetten görnyedeztünk az omló szakadékok között. És láttuk akkor az ő alakjában, mindennapi szerkesztőségi munkálkodás körében, banálisnak tetsző polgári gyülekezetek szertecsapkodó zajgásában, ahogy szemeink előtt megtestesíti a horáciusi fölmagasztalást: *Impavidum ferient ruinae* ...

Hisz ezek a bús romok az ő építő zsenijének nem is jelenthettek halálos összeomlást, a ránk hulló cseréptörmelék, a porba és sárba süppedt oszlopszatok, a forgácsokra hasogatót ívezetek az ő elgondolásában csak az újabb és erősebb alkotásnak becsesebb anyagát, az újabb, merészebb úttörésekhez a legalkalmasabb szerszámokat és a már kiegyengetett kövezetet szolgáltatták. Az illetékes szaktahácskozások döntése alapján már kijelölve a magyar fővárosnak az a helye is, ahol Rákosi Jenő ércszobrának közvetlen megjelenítéssel kell a magyarságnak sok eljövendő nemzedéke előtt éreztetnie és örökre példaadón tovább folytatnia azt az uralkodó hivatást és vésető erőt, amelyet a földi élet szélső határáig és a nemzeti történelem sorsteljes napjaiban honfitársaira, kortársaira, az egész magyar közvéleményre kifejteni tudott. Erről a szoborról, amelyen a plasztikus művészet varázslatának még fizikai megjelenésének késő aggkoráig töretlen derékségét is föl kell majd tüntetnie, bizonyára a magyar nyilvános életnek a következő századokban feltörő közönsége is meg fogja érezni a vele való meleg jelenvalóságot. Magasztalva fogják hirdetni a késő utódok is, hogy számukra Rákosi Jenő szobra igazi *Élő szobor*. Élő szobor nemcsak oly értelemben, hogy a szobor örökké élő egyéni lelket és személyes eltörölhetetlen többséget tükröz vissza. Még inkább úgy, hogy magának a magyar nemzetnek halhatatlan lelkét, időnkénti elhomályosulások után mindig győzelmesen feléledő hitét sugározza szét a világegyetembe.

Rákosi Jenő és a revízió

Írta Nagy Emil

I.

Az Ázsiából Európába átvándorolt magyarság az általa meghódított területen a többi európai népek nyugati kultúrájú keresztény testvérévé szegődött, s vére és fokozatosan fogyó tömör faji egysége árán századokon át védte a nyugati civilizációt a keletről jövő pogány támadásokkal szemben. Hálából a nyugati civilizáció a magyar nemzet háta mögött gyilkos tört döfött az ezeréves magyar állam szívébe. Mikor a kommunista terror tényleges uralma alatt részben megtévesztés, részben nagyfokú tájékozatlanság révén a világháború győzteseiből alakult mindenható bizottság megvonta a trianoni határokat, s ennek megdöbbentő részletei lassan átszivárogtak a köztudatba, a magyar közvélemény eleinte egyszerűen nem vette komolyan a történeteket. Sőt, amikor részben a kényszerűség súlya alatt, részben a csábosán hangzó Millerand-féle levél hatása alatt aláírtuk azt az úgynevezett „békeszerződést”, amelynek hátunk mögött és megkérdésünk nélkül előzőleg megállapított szövegén egy betűt sem engedtek változtatni, az ezeréves magyar nemzeti lelkület még akkor se tudott hitelt adni annak, amit hallott és olvasott: „*Ez nem maradhat így, ez úgy se marad így*”, ezt a megjegyzést hallotta az ember lépten-nyomon, a nagy világ politikai cselszövényeinek színpalái mögé kevés bepillantást nyert optimista magyar közönség ajkáról. Ebben a lelki állapotban a hazafias érzés vadhajtásai tucatszámra bújtak elő a megcsonkított magyar anyaföldből a régi Magyarország visszaállítására, de mindezek az elszigetelt próbálkozások természetesen nem vezethettek másra, mint teljes sikertelenségre. Mikor a sok fiasco nyomán a magyar közvélemény lassan-lassan tudatára jutott annak a katasztrófálisan gyászos körülménynek, hogy a trianoni szerződés mégis csak komoly dolog, s az új határokon hamarosan nem is tudunk változtatni, sőt, amikor lassan-lassan kialakult a nemzet szeme előtt az a kép is, hogy a nagy világ összes döntő tényezői *véglegesnek* tekintik a trianoni határokat, akkor a magyar géniusz sötétre vált egén két eszmei csillagot szült a teljes kétségbeesés elől menekülni vágyó ősi nemzeti

lélek. Egyik volt a *Jogfolytonosság* elve, másik az *Integritás* eszméje. Ebbe a két, egymással egybeülelkező gondolatba tette bele a földhöz sújtott magyarság gyászos lelkének egész kincsesházát. Azzal keltünk, azzal tértünk nyugovóra, ezt mondogatták az öregek, ezt harsogták a fiatalok. Dalok szárnyán járta át a csonka magyar földet az Integritás szent eszméje. A Hymnusz ereje valóságos újjászületésen ment át, belső tartalomban megerősödve az új magyar Hiszekegy lángszózatával, s a „Nem, nem, soha!” sziklaszerű jel-igéjével. Nem volt ünnep, nem volt társas összejövetel, ahol a régi Magyarország visszaállítására, más szóval az Integritásra ne tettünk volna fogadalmat. Minden becsületes magyar ember oltárt állított lelkében a magyar *Integritás* eszméje számára, amelynek a gondolata szerves kiegészítő részévé vált a magyar agynak, magyar szívnek, a magyar csontrendszernek és a magyar eszmelet minden vérsajtjának.

Hogy hogyan valósítjuk meg a régi Magyarország visszaállítását, erről nem igen beszélt a magyar közönség. Ezt rábízta a nemzet vezetőire. Ők tudják azt megállapítani, hogy mikor jön el a cselekvés órája, s ők tudják azt megítélni, hogy mik lesznek majd a célravezető eszközök. A közönségben az a felfogás alakult ki, hogy a mi feladatunk az, hogy mi csak várjunk, imádkozzunk, s egymás lelkesítésével tartjuk ébren a nemzeti gondolatot, az Integritás után való szüntelen vágyódást, ameddig majd a nemzeti kormány bölcsesége a cselekvés időpontját meg nem határozza.

Elvont vallási eszmévé, hitbeli tantétellé fejlődött ki az *Integritás* gondolata, s a nemzeti becsület pásztortüzénél áldoztunk a régi nagy Magyarország gondolatának, mint összes faji aspirációink egyetlen igazi nagy és osztatlan ideáljának, amit együttesen belefoglaltunk ebbe a fogalomba: „Magyar irredenta”.

Az magától értetődő természetes dolog, hogy a nagy nemzeti gondolatnak: az *Integritás* magasztos eszméjének hatalmas kultuszában Rákosi Jenő lett a kimagasló társadalmi vezér. Az ő tolla szólt a legékesebben, az ő szavának tárogató hangja hangzott el legmeszszebbre, az ő cikkeinek a fénye világított legszebben, s az ő látnoki egyszemének magyar nézése után pillantott legkétségesebben a remények között vergődő magyar lelkület. Hisz ő páratlan újságírói közéleti pályáján mindig a 30 millió magyar nagy ideálját szegezte a nemzet fantáziája elé, hogyne váltott volna ki tehát az ő lelkéből *harmincszoros* fájdalmat a képtelen határokon belül tolongó és éhező, összepréselt 8 millió magyar csüggedő népe, s a határokon kívül szorult többi 3 és fél millió magyar jajkiáltásainak megrázó szimfóniája. Nagy újságírói és szónoki zsenialitásának minden erejét belevitte ő a minden magyar szívet átölelő integritási gondolatba. De az ő finom agyrendszerének átütő logikája és érzelemvilágának tiszta következtetésekre törő sajátossága révén sok jeles magyar közéleti férfiúval egyezően, az *integritási* gondolattal szorosan összekapcsolta a *jogfolytonosság* eszméjét is, annak összes kihatásaival együtt, s ezen a lelki ösvényen jutott el ahhoz a gondolathoz, amit köznyelven *legitimizmusnak* szoktak nevezni.

De múltak az évek. Mindjobban nyilvánvalóvá vált az, hogy a területileg megdagadt, kapzsi szomszédok a hamissággal kieszközölt új határok között pusztító hadjáratot indítottak minden ellen, ami magyar, s vészes eleveenséggel kezdett meredni a magyar lélek elé az a félelmetes kép, hogy mialatt mi csak imádkozunk, várunk, lelkesedünk és lelkesítünk, s nemzeti génuszunk kiéli magát az Integritás hitbeli kultuszában, azalatt eljár

felettünk az idő .... s az Integritás eszméje gyakorlati megvalósulás helyett költészetté, magyar ábránddá, turáni romantikává változik át.

De emellett a nemzeti közvélemény önállóan gondolkozni merő része lassan-lassan arra is eszmélni kezdett, hogy a világháborúban kimerült összes nemzetek egyértelműleg *békét* akarnak s akármerre is nézünk, sehol sem látunk olyan biztos tényezőt, amely ezzel a békére törekvő világáramlattal szembeszállva, a magyar ügyet a fegyverek erejével felkarolja, már pedig az Integritás kultuszának nagy eszméje alatt akár tudatosan, akár tudat alatt, természetesen mégis csak ott derengett a magyar lélek mélyén a sorbaállásra szólító *Riadó* várása.

Emellett lehetetlenség volt elzárkózni annak az érzése elől is, hogy a tőlünk elszakított állampolgárok *nemzetiségi* tömegekből álló milliói az évek súlya alatt lélekben következetesen *eltávolodnak* a magyar génusztól, annak ellenére, hogy uralkodó fajrokonai elnyomó törekvése lépten-nyomon az elégedetlenség érzését váltja ki horvátban, tótban és erdélyi oláhban egyaránt. De azért azok, akiket nem vezetett a hagyományos magyar optimizmus, világosan látták, – ha mondani nem is merték, – hogy ezek az elégedetlenségi megnyilvánulások a bekebelezett nemzetiségi testvérfajtákban nem annyira a régi ezeréves magyar hazához való visszatérési vágyban gyökereztek, mint inkább a saját rokonaiknak elnyomó, irgalmatlanul és központosító uralmával szembeállított széleskörű tartományi *autonómiák* után való vágyódásban. Mindezek mellett lehetetlenség volt lassan-lassan azt is meg nem látni, hogy egy újabb nagyszabású fegyveres európai felfordulás, amelyből esetleg kibontakozhatott volna a magyar Integritás, könnyen a bolsevizmus karjaiba kergethetné az újra vérontásba vezetett népmilliókat.

Mindent egybevetve, az integritási kultusz eszmeáramlatából a függetlenül gondolkozni merők lelkében lassan-lassan kihalni kezdett a megvalósulási lehetőség hitének gyakorlati eleven ereje, s ha a nemzet nagy tömegei, csakis szívükkel gondolkozva, természetesen továbbra is lankadatlan hittel áldoztak is az irredenta eszmekörnek, mégis fennforogni kezdett az a veszély, hogy az integritási gondolat, a gyakorlati megvalósulás lehetőségének a teréről lesodródva idővel pusztá nemzeti romantikává alakul át, amelynek az érzületvilága túlnyomóan bankett-pohárköszöntőkben jegecesedik ki, anélkül, hogy a valódi kultusz ünnepélyes szavait a valódi Hit gyakorlati ereje töltené ki...

II.

Rákosi Jenőnek a Revízió gondolatkörében kifejtett halhatatlan értékű működését nem lehet anélkül reális történeti komolysággal ismertetni, hogy azt megelőzőleg alaposan és tárgyilagosan ne tárjuk fel Rothermere lord magyar revíziós külpolitikájának valódi mibenlétét, az alapgondolat összes kül- és belpolitikai eszmei kiágazásaival egyetemben.

A Rothermere-féle revíziós gondolat sarkalatos alapja az, hogy az a barbár mód, ahogy a győztes nagyhatalmak megbízottai Magyarországgal elbántak, a modern civilizá-

ció legrikítóbb szégyenfoltja. A trianoni határok csakis úgy jöhettek létre, hogy a kapzsi szomszédok államférfiai egyrészt egyszerűen félrevezették a világ akkori vezető tényezőit, vagy legalább is durván kihasználták nagyfokú tájékozatlanságukat, másrészt ezek a határok túlnyomó részben a magyarországi kommunisták fegyveres támadásának a kényszerítő nyomása alatt hebehurgya módon, tisztára csakis hadászati szempontok figyelembe vételével állapították meg. Részben tiszta megtévesztésen nyugvó, részben tisztára hadászati szempontokra alapított békeparanccsal nem lehet *valódi békét* létrehozni. Ilyen eljárással csakis olyan állapotokat lehetett teremteni, amelyek semmi másra nem valók, mint csak arra, hogy Középkelet-Európa eme részén, a felosztott Magyarország területén, bárminő, némileg is alkalmas pillanatban újra azonnal kitörjön az öldöklő háború, amely szörnyűbb lesz mindannál, amit eddig látott a világ, mert egy életrevaló, erős faj létének vagy nem létének kérdéséről lesz szó. Ma a volt Magyarország területe egy puszkaporos hordóhoz hasonlatos, s csak egy szikra kell, hogy az bármely percben felrobbanjon, s maga után rántsa egész Európát, sőt a Keletet is. Amilyen világraszóló baklövést követtek el a győztes németek Elszász-Lotharingiával 1871-ben, éppen olyan nagy hibába estek a győztes entente vezetőférfiai 1919-ben Trianonnal. Már pedig ma az egész világ békét akar. Ha a valódi békét nemcsak *elméletileg* óhajtja a világ, hanem azt *gyakorlati* módon valóban biztosítani is akarja, úgy nincs más hátra, mint újra kigombolni a rosszul begombolt kabátot, vagyis újra le kell ülni a zöld asztalhoz s a baklövésekkel teli, s megtévesztésen, tájékozatlanságon, illetve merev stratégiai szemponton alapuló trianoni határokat revízió alá véve, Magyarország és szomszédai között meg kell vonni azokat a határokat, amelyeket a négyes-tanács, a *Big-Four*, már eredetileg is megvont volna, ha akkor ismerték volna Magyarországot, s nem lettek volna megtévesztés martalékai. Miben különbözött volna egy ilyen határ a trianoni határoktól? Erre a világos felelet a következő: Abban az időben, amikor a világháború befejezése után a győztes nagyhatalmak újra akarták rajzolni Európa térképét, ennél az óriási vállalkozásnál, a feladat alapul fekvő, sarkalatos elvének tekintették a *fajok önrendelkezési jogát*, a „*self-determination*”-t. Azt csakugyan nyilvánvalóan és kétségbevonhatatlanul tudatosan *akarták* az intéző tényezők, hogy a Habsburg-jogar alatt élt volt Osztrák-Magyar Monarchia a nemzetiségi elv figyelembevételével, a fajok önrendelkezési jogának érvényesítésével felosztassék. Amennyiben tehát a trianoni békeparancs csak annyit tett volna, hogy a tömören nemzetiségi elemek által lakott területeket átcsatolja az illető nemzetiségi elemek szorosan szomszédos fajrokonaihoz, ilymódon létesítve új faji azonosságon alapuló országokat, a sokfajú Monarchia területén, természetesen az ezeréves Magyarország fiait, Szent István országának magyarságát saját nemzeti érzületük és történeti jogaik szempontjából ez az eljárás is méltán sértette volna, de egy ilyen eljárást *világ-szemszögből* megítélve, még se lehetett volna hibáztatni s ilyen módon megállapított határokkal a győztes entente intéző tényezői az ezeréves magyar történeti jog semmibevétele ellenére se vétettek volna, *világ-szemszögből* megítélve, a nemzetközi tisztesség és az igazságos béke nagy szempontjai ellen. De ehelyett mi történt? Amíg a Versailles! békeszerződésben s annak végrehajtó munkálataiban Európa új térképének megrajzolására vállalkozott nagy tényezők gondosan mérlegelték, – ha itt-ott hibáztak is, – az egyes területek *néprajzi viszonyait*, s amíg ott

a nézetük szerint kétes esetekben mindenféle *népszavazásokat* rendeltek el, addig magyar viszonylatban tájékozatlanságból, sőt megtévesztésből folyólag egyszerűen lábbal tiporták éppen *a fajok önrendelkezésének* ama nagy elvét, amelyen nyíltan és világosan kifejezett intencióik szerint az új térképrajzolás alapult. Nemcsak a volt Magyarország egyes területein évszázadok óta tömören lakott németeket, ruthéneket, vendeket nem kérdezték meg, hogy a fajok önrendelkezési elvének az elve szerint akarnak-e az alsóbbrendű civilizációhoz tartozó szomszédos országokhoz csatoltatni, de még ennek tetejében elkövetett az az *égbekiáltó szörnyűség, hogy minden megkérdés nélkül* elszakítottak a *magyar* fajtól olyan nagy területeket, amelyeken egészben, tömören, vagy túlnyomórészt tisztán magyarok laknak. A cseh határral lejöttek Szobig, hogy a cseh ágyúk egy új háborúban elérjék Budapestet, a szerb határral pedig belementek színmagyar lakosság testébe, hogy ily módon annyira felszorítsák a határt észak felé, hogy egy új háborúban a magyar ágyúk ne érhessek el Belgrádot. Tisztára csakis egy vasútvonal kedvéért északkeleten elszakítottak sok százezer színmagyart, s elvették a Budapest és Kassa között lakó egész magyarságot, csak azért, hogy a torzszülött új cseh-szlovák állam vastagabb területtel legyen összekötve az autonóm jogokkal felruházni szándékolt, s minden alap nélkül, egész önkényesen Csehországhoz csatolt Ruthén-földdel. A románokat beengedték a tömören színmagyar szegedi tanyák közé, hogy a románok közelebb férközhessenek a Tiszához. A cseheket végig Pozsonytól Szobig leengedték a Dunához, ily módon elszakítva az anyaországtól, színmagyar hatalmas területeket azon a címen, hogy a Duna a *természetes határ*. De már lent a Drávánál ugyanezt az elvet lábbal tiporták, s azon átlépve, eleven tiltakozásuk ellenére átkebelezték Jugoszláviához a vendeket, akik nem is fajrokonai a szerbeknek. A legnagyobb cinizmussal sehol se tekintettek a néprajzi viszonyokra, ahol magyarokat kellett elvenni, tisztára háborús stratégiai szempontok alapján, ellenben ennyi igazságtalanságot még azzal tetézték, hogy viszont Ausztria javára egészen meglepően és érthetetlenül egyszerre *néprajzi szempontok* előtérbe állításával szakítottak ki egy gyönyörű darabot Magyarországtól. Annak az Ausztriának a javára, amely éppen Habsburg segítséggel évszázadokon át elnyomta a magyart s végül belerántotta a világháborúba a magyar miniszterelnök élénk tiltakozásának félretolásával. Tehát, ahol *stratégiai* okokból *magyart* akartak elvenni az anyaországtól, ott a *néprajzi szempontok* egyáltalában *nem számítottak* a megtévesztett térképcsinálók szemében, de egyszerre rettenetesen fontossá vált ugyanaz a *néprajzi szempont*, amint ezen a címen Magyarországot még Ausztria javára is tovább csonkítani lehet.

Minden tisztességes ember, szerteszéjjel a világon, egész lélekkel belátja azt, – amint a pusztá tényekről értesül, – hogy a magyarság ezekbe a határokba, amelyek éppen a fajok önrendelkezési elvének példátlanul durva megszegésével jöttek létre, még akkor se nyugodhatik bele soha, ha egyébként egy tisztességes módon megvont néprajzi határba idővel kénytelen-kelletlen bele is törődött volna.

Minden tisztességes embernek, bármilyen ország fia legyen is, feltétlenül be kell tehát látnia azt, hogy a magyar néptől még csak azok se lehet venni azt, hogy ezen a nemzetközi abszurd igazságtalanságon, ezen a valóságos világcsaláson úgy akar segíteni, ahogy tud, s rúg és harap, ha *békés* módon, a nemzetközi becsület és igazság elvei szerint nem

teszik jóvá a megtévesztésből és tájékozatlanságból fakadó rettenetes hibákat. Aki ezekről a meztelen tényekről minden közelebbi magyarázat nélkül, egyszerűen csak értesül, már annak szükségképen be kell látnia, hogy Európa eme részén az ilyen módon megállapított határokkal a valódi békeékezés megvalósulásáról még csak álmodni se lehet. A magyarságot teljes bizonyossággal magával fogja sodorni mindennemű olyan háborús megmoccanás, amiből esetleg a hamis módon megvont trianoni határoknak megváltoztatásával, a rajta megesett szörnyű igaztalanság helyrehozatalát csak némileg is remélheti. Tehát valóban a régi Magyarország területe egy puskaporos hordóhoz hasonlatos, amelyet bárminő kis szikra lángralobbanthat. Ezt a puskaporos hordót el kell távolítani a népek békés törekvésű horizontjáról.

A magyarokon megesett borzasztó nemzetközi igazságtalanságot még tetézi az is, hogy a Millerand-féle levél csábos Ígéreteivel egyenesen belecsalták a magyarságot a békeparancs aláírásába, hogy azután a beígért határkiigazítások során újra keserves csalódásnak tegyék ki a magyar népet.

A hamisan megvont határok által előidézett gyalázatos igaztalanság a végső türehetlenség fokára emelkedik azáltal, hogy a Magyarországtól elszakított területek révén megdagadt szomszéd országok semmibe se vették a békeparancs ama világos rendelkezéseit, amelyek az illető paragrafusokban az anyaországtól elszakított magyar kisebbségek javára foglaltatnak. Üldözik a magyarokat tüzzel-vassal, kiirtásukra törekednek, elszedik nyelvüket, iskoláikat, letiporják magyar kultúrájukat, elrabolják földjeiket, a békeparancs igaztalanságait némileg mérsékelni hivatott intézkedéseknek durva lábbaltiprásával. Ha van némi tisztességérzet a nagyvilág döntő tényezőiben, mindezeket összetett kézzel nem nézhetik. Hazugság addig nemzetközi igazságosságról, nemzetek szövetségéről szólni, amíg a szörnyű módon arcul vert magyar igazság elégtételt nem kap. Mindezek a szörnyűségek britt lobogó alatt is követték el s így a nemes elveken felépült jNagybritanniának is elemi kötelessége az, hogy mindent megtegyen, hogy az elkövetett hibák kiigazittassanak. De Amerika se nézheti a történeteket ölhetett kézzel, hisz Wilson elnök faji önrendelkezési és igazságossági ígéreteibe bízva, tették le a fegyvert a magyarok, s nemzetközi csalás az, ha éppen mégis ezzel az elvvel homlokegyenest ellenkező módon jártak el a győztesek. *Ez a világszemzőgbe beállított Rothermere-féle revíziós követelés politikai, erkölcsi és jogi bázisa.*

III.

De a becsület és igazság mindeme lábbaltiprásának az érzése a Rothermere-féle gyakorlati felfogás szerint csakis *elméleti* jelentőségű, ha a nagyvilág döntő tényezői a történetek tekintetében, teljes tudatlanságban vannak. Már pedig a valódi helyzet ez. Aki értesül a magyarokkal történetekről, az tartozzék bármely nemzethez, ha van érzéke a nemzetközi igazság, becsület, tisztesség és valódi béke fogalmai iránt, íziben belátja azt, hogy a trianoni kérdést revízió alá kell venni. De ha valaki a történeteket egyáltalában *nem ismeri*, vagy azokat csak egészen hamis megvilágításban ismeri, akkor mint idegentől, mint idegen

ésszel gondolkodótól igazán nem lehet azt zokon venni, hogy a magyar problémát nem érti meg, csak csodálkozik a magyarok elégedetlenségén. *Saját magával szemben való első és főkötelessége tehát a magyarságnak az, hogy az egész világra szóló nagy felvilágosító akciót indítson.*

Rothermere lord nem szorítkozott arra, hogy az ebben az irányban való cselekvésre felszólítsa a közvetlenül érdekelt magyar nemzetet, hanem azonnal, amint a magyar ügyet és Trianon ténybeli részleteit megismerte, belefűjt hatalmas lapjai világraszóló kürtjébe, s a magyarokkal megesett szörnyű igazságtalanságokat és az elkövetett baklövéseket az egész világ tudomására hozta, egyben felszólítván arra a magyar nemzetet, hogy kövesse őt ezen az úton s ne várja azt, hogy szájába repüljön a sült galamb. Segíts magadon, megsegít az Isten. De Rothermere lord még arra se szorítkozott, hogy erre a nagy munkára úgy általánosságban felszólítsa a magyarságot, hanem részletekben megjelölte az eljárás közelebbi módjait is. Nemes szeretettel és testvéri megértéssel kioktatta arra a magyart, hogy eddig ebben a tekintetben nem járt helyes úton. Nem korholta azért a magyart, hogy az egyedül célravezető, vagyis a nagyvilág által megérthető *gyakorlati utat* azonnal nem találta meg, s ehelyett éveken át inpraktikus úton, jóformán a fellegekben járt, mert hisz az ő nagy arányokra berendezett lelke megértette azt, hogy a magyarságot olyan váratlanul érte a homlokára mért trianoni ütés, hogy ennek ellenhatásaképpen vérig sértett lelkének jogos és igazolt követelése a jogfolytonosság és az integritás eszméjének oltárra helyezésében jegecesedtek ki, tekintet nélkül arra, hogy a magyar történeti talajban gyökerezett eme eszméket más idegen emberek megértik-e? Van egy érdekes angol mondás, amely ekképpen szól: „If you have built castles in the air, that is where they should be; now put the foundations under them”. Ez az érdekes mondás magyarul így hangzik:

„Ha a levegőbe építettél várakat, helyesen tetted, azokat oda kellett építeni; de most utólag építs alájuk fundamentumot.”

Rothermere lord ilyenformán gondolkozott arról a módról, ahogyan a földresújtott magyar lelkünk nemzeti aspirációi ideálisan jelentkeztek, de egyúttal ilyenformán gondolkodik a lehetőségek határain belül mozgó külpolitika bevezetendő új helyes rendszeréről is. Az érthető, hogy az ezeréves történeti magyar lélek a jogfolytonosság és integritás eszméibe menekült, mikor a fejére mért szörnyű ütés után felocsúdva, magához tért. De annyi romantikusan eltelt esztendő után elemi kötelessége az most már a magyarnak „saját magával szemben”, hogy utólag, amikor a *gyakorlati* megvalósulásra kerül a sor, építsen *reális*, nemzetközi erejű fundamentumot a csakis magyar eszmekörben ideálisan felépített nemzeti aspiráció alá. Helyes és szép a jogfolytonosság és integritás eszméje, de ezekért csakis a történeti magyar faji lélek tud lelkesülni, idegen embernek ezek az eszmék érthetetlen nyelven hangzanak. Már pedig, ha a magyarság nemzeti aspirációinak a terén valódi, *gyakorlati* sikereket akar elérni *békés* úton, jogos követeléseit *világszemszögbe* be kell állítania, hogy aspirációinak tenyerén fekvő jogosságát akármelyik tisztességes gondolkodású, érdektelen külföldi polgár egyszeriben megértse. Az előző fejezetben elmondottakat mindenki megérti, mert mindenki tudja azt, hogy az általános külföldi tudomás világában már a világháborút megelőzőleg is Magyarország csakis úgy szerepelt, mint a Habsburg-jogar alatti birodalom egyik alkotórésze, már pedig a világháború befejezése után világ-

szerte rokonszenves jelszóképen hangzott az, hogy *a Habsburg-jogar alatt élt különböző nemzetiségeket fel kell szabadítani és át kell ereszteni szomszédos fajrokonaihoz*. Hogy Magyarország közjogilag, a törvénykönyvben és a királyi koronázási eskük szerint *független állam volt*, de erről a nagyvilág mégse tudott, ezért a volt bécsi Ballplatzra vessen a magyar, mert bizony ez a független magyar államiság kifelé való vonatkozásban egyáltalán nem látszott meg, s arról a nagyvilág népei nem is vehettek tudomást. Megértette tehát azt mindenki az egész világon, hogy a Habsburg-jogar alatt élt nemzetiségi elemek a nagy világháború után elcsatoltattak azokhoz a szomszédos fajrokonokhoz, akik vagy kitejezettek a győztes entente oldalán harcoltak, vagy ravaszul ügyesebb politikát folytattak, mint a konokul becsületes magyarság. Egyetlen egy amerikai vagy angol polgár se tud azért megbotránkozni, hogy a világháborúban legyőzött Habsburg-tartomány – mert bennünket ilyen néven ismertek a nagyvilágban, – feloszlattott úgy, hogy az annak kereteiben élt nemzetiségi elemek elmentek szomszédos fajrokonaihoz *s előre is teljes kilátásalanságra és merőben közömbös fogadtatásra van ítélve az olyan értelmű magyar panaszos kívánság, hogy ezek az elcsatolt nemzetiségi elemek a fajok önrendelkezési elvének a visszacsinálásával csatoltassanak vissza a magyar faj hegemoniája alá*. Ez a kívánság annál kevésbé találna rokonszenves fogadtatásra künn a nagyvilágban, mert, sajnos, a magyarság úgyszólván tétlenül nézte, hogy a békevilágban Seaton Watson és társai még Angliában is elterjesszék azt a tévhitet, hogy a magyarság rosszul bánt a faji hegemoniája alatt élt nemzetiségi elemekkel, s azok onnan elkíváncokznak. Ha a magyarság az összes apostolok ékeszólásával lép is a világ elé, s történeti és nemzeti igazainak a bizonyítása végett a csillagokat is lehozza az égből, mégis a jogfolytonosságra és integritásra beállított nemzeti aspirációk akkor is süket fülekre találnának a nagyvilágban. Ellenben, ha a magyarság megtudja azt értetni a világgal, hogy Trianon körül rút csalás történt, amennyiben nemcsak a nemzetiségi elemeket vették el a magyarságtól, hanem megkérdés nélkül döntöttek a ömör néprajzi alakulatokban élt magyar, német, vend és ruthén lakosság sorsáról is, sőt – még kimondani is szörnyűség, – éppen a fajok önrendelkezési elvének lábbaltiprásá-fál, stratégiai okokból elraboltak az anyaországtól tömören együttlako tömérdek, tisztán nagyart is, akkor ezek megértése után mindenfelé elementárisan fog elhangzani a megbotránkozás moraja, s mindenki meg fogja azt érteni, hogy amíg ezek a kiáltó igaztalanágok orvosolva nincsenek, addig tisztességes ésszel még csak gondolni se lehet arra, hogy 3 magyarság az ő szomszédaival valaha is kibéküljön. Ez a külügyi program persze kevesebb, mint az integritás eszméje, de az a kérdés, hogy mit akar inkább a magyar, nem *leti* romantikát-e, vagy reális nemzetközi valóságot-e? Tehát a helyesen felfogott magyar nemzet aspirációkat világszemzőgbe beállítva, abba a mindenki által megérthető jelszóba kell belefoglalni:

„Adjátok vissza a magyarokat a magyaroknak, hisz csak csalással szakították el őket egymástól.”⁹

Az ily módon megkonstruált magyar követelés, mint *reális külpolitikai irány* feltétlen meghallgatásra talál minden elfogulatlan nemzet fiai előtt és ha az egész magyarság mint egy ember rááll erre a reális revíziós alapra és évek céltudatos, lankadatlan, öntetlen munkájával szüntelen mindig csak ezt a vasat veri a nagyvilág minden fóruma, sőt

minden egyes egyéne előtt is, akkor biztos siker lesz a pályabér. Az erdélyi oláhok, a horvátok, a tótok előbb-utóbb úgyis kivívják maguk számára az *autonómiát*, s a szomszédokkal kibékült magyarság a korrektül megvont néprajzi határok mögött és tisztességesen végrehajtott kisebbségi jogokkal éppen annyira elérheti az *erkölcsi integritást*, amennyire az *államjogi integritás* békés úton való elérésére semminemű legkisebb kilátása sincs. *Nagy vonásokban így hangzik a Rothermere-féle magyar külügyi koncepció.*

IV.

Akiknek ez a békés és reális magyar külügyi politika nem kell, azok titokban, lelkük rejtekében, az integritás eszméjére szegezett tekintettel, a magyar fegyverek jövődó sikeréről szoktak álmodni, valaminő nemzetközi komplikációval kapcsolatban. Ezzel a gondolatkörrel nem szállok vitába, mert az én feladatom ezúttal az, hogy Rákosi Jenőnek a Rothermere-féle revíziós eszme irányában való működéséről írjak, már pedig úgy Rothermere lord, valamint Rákosi Jenő a béke, igazság és nemzetközi becsület apostolai, s a háborús öldöklés akarása tökéletesen távol áll lényüktől.

De azért nem szabad azt hinni, mintha ez a Rothermere lord-féle reális külpolitikai irány, amely a jogos nemzeti aspirációkat ki akarja vezetni a nemzeti romantikából a lehetőségek keretein belül tartott tényleges és gyakorlati megoldás felé, valaminő meghunyászkodó olyan értelmű pacifista irányzat lenne, amely a nemzet fiainak erőteljes nevelését, s az úgynevezett katonai erények fejlesztését s a fizikai ütőerő emelését valaminő elítélendő dolognak tartaná. Ellenkezőleg. Még a magánegyének törvényekkel rendezett és államilag védett életében is nehezebben adnak igazat a gyengének, mint az erősnek.

Fokozottabban áll ez a nemzetek egymásközt való viszonyában, mert ma még nincs felettünk egy centrális hatalom, amely akaratát a nemzetekkel szemben ki tudná kényszeríteni. Mert a nemzetek genfi vérszegény szövetségét csak nem tarthatjuk ilyennek. Tehát a magyar nemzet úgy számíthat csak ennek a reálisan leredukált nemzeti váagnak a megvalósulására is, ha erős lesz, szervezett, önmegtartó és bátor. Kell, hogy az ügyben érdekelt szomszédok *féljenek* tőle, mert enélkül még csak szóba se állnak velük, s nem ad *hatjuk át magunkat annak az utópisztikus* hitnek, *hogy a* velünk *megesett durva igaztalanságok* megismerése *önmagában* arra fogja indítani a világ hatalmasait, hogy az igazságos revíziót egyenesen reákényszerítsék szomszédainkra. Az igazság erejében reménykedő lelkünk csak odáig megy a Rothermere-féle koncepció jegyében, hogy mi bízunk abban, hogy a világ felvilágosítatván a Trianon körül történekről, el fog érkezni valahonnan egy olyan nagy erkölcsi súlyú kezdeményező lépés, amely elől a területileg túlon-túl megdagadt szomszédok se térhetnek ki. De evégből szükséges az, hogy az a bizonyos nagy kezdeményező erő rámutathasson arra is, hogy egy igazságos és becsületes, hatalmas nemzetközi *kiegyezés* az érdekeit szomszédok jól felfogott magasabb érdekének is megfeleljön, mert felhagyhatnának a mai esztelen fegyverkezéssel, amelynek az indító oka a félelem a magyaroktól, s háttere a rossz lelkiismeret, s megköthetnének olyan gazdasági szerződése-

ket is, amelyek lerombolnák az összes érdekelt országok között ma uralkodó magas, harcos vámfalakat, amelyek mindegyik érdekelt félre kivétel nélkül sorvasztólag hatnak. Ezért tehát nekünk igenis erőseknek és vitézeknek kell lennünk, s szervezkedve ki kell magunkat képezni minden eshetőségre. Mert az Isten és emberek előtt szent bizonyosság, hogy ha a magyar problémát nem sikerül a fentebb előadott megvalósítható keretek között megoldani, Európa eme részén csakis egy véres háborúra lehet kilátás. De botor dolog lenne addig a háború kockájára tenni fel nemzetünk sorsát, ameddig minden erővel és akarásunk minden erkölcsi izmával meg nem kíséreltük a *békés* megoldást. Ez a *békés* megoldás csakis Rothermere lord revíziós politikájának a jegyében képzelhető. Aki ennél többet markol, semmit se fog. Ha ennyit *békés* úton elérünk, elértük egyúttal hazánk életképességét is, s a *békés* úton elért alapon *békés* eszközökkel tovább fejleszthetjük jólétünket és erkölcsi értékeinket.

Ha pedig egykor majd azt látjuk, hogy nemzetek közötti Igazság nincs, s mindez, amit fentebb részletesen elmondottam, nem elég arra, hogy a kiáltó, durva igaztalanságok helyrehozására megmozdítsa a világ döntő tényezőit, akkor lesz, ami lesz, mett a trianoni határokba sohase fog belenyugodni a magyar, ameddig a faji és nemzeti becsület utolsó porcikája még valahogyan él benne ...

Rákosi Jenő ennek a revíziós magyar külpolitikának lett lánglelkű, szikrázó tollú és ékesszavú nemzeti apostola. De mielőtt az ő szerepével és működésével bővebben foglalkoznám, előzőleg még ki kell térnem egynéhány olyan körülményre és olyan kísérő tényálladéokra, amelyeket *előbb meg kell vizsgálni, mielőtt* magáról a revízió elköltözött ünnepi hőséről közelebbről szólnék.

V.

Ennek a fejezetnek az elején engedtessek az meg eme sorok igénytelen írójának, hogy egy pár szót szóljon a maga csekély jelentőségű személyéről is. Amikor Rothermere lord első revíziós cikke megjelent a Daily Mail 1927. évi június 21-iki számában, én Londonban voltam. Ott voltam már 11 hónap óta. *Sőt* már előzőleg két előadást is tartottam ott, egészen abban a szellemben, hogy az angolok megértsék a mi trianoni sérelmünket, mert hamarosan be kellett azt látnom, hogy az integritás elvi alapján semmire se megyek, hanem ehelyett világszemszögbe kell beállítanom a magyar problémát. Egyik előadást a *falra felfeszített* nagy-magyar térkép előtt a Nemzetközi Ügyek Királyi Egyesületében (Royal Institute of International Affairs) tartottam június 20-án, este, a másikat ugyanúgy a londoni egyetem közgazdasági fakultásának hallgatói számára pünkösdkor.

Nekem akkor már széleskörű összeköttetésem voltak angol és amerikai politikusokkal és jogászokkal, s így szükségképen reá kellett arra jönnöm, hogy ha a magyar problé-

mának meg akarjuk nyerni a világot, azt úgy kell beállítani, hogy azt meg is értsék. De Rothermere lord is angol ember, ugyanúgy érző és gondolkodó angol ember, mint azok a politikai és jogi kimagasló tényezők, akikkel való sűrű érintkezésem reá vezetett engem is arra a meggyőződésre, hogy a magyar problémának csakis minden romantikától mentes, olyan világ-szemszögű gyakorlati beállítása számíthat rokonszenves meghallgatásra, hogy azt első fellépésétől kezdve legnagyobb barátunk, Rothermere lord a maga széles világlátókörével és praktikus angol eszével felfogta. Elképzelhető kitörő örömöm, amikor a nagy ujságfejedelem és politikus június 21-én megjelent cikkében újszólván szóról-szóra azt olvastam, amire én is magamtól rájöttem hosszú angliai tartózkodásom alatt. Azután szíves meghívása folytán találkoztam a lorddal, akit azelőtt nem ismertem, s aki engem azelőtt szintén nem ismert, s annak a találkozásnak hatása alatt küldtem meg a Budapesti Hírlapnak „*Lord Rothermere azt üzenté*” című cikkemet, amelyet akkor az országban mindenfelé kiplakátoztak. Az egyszerűbb vidéki közönség annak a kiplakátozott cikknek a tartalmából vett tudomást a lord nagyszerű fellépéséről. Abban a cikkemben használtam először a „*Rothermere-vonal*” kifejezést, ami azóta közkeletűvé vált. Már abban a cikkemben világosan megmagyaráztam, hogy Rothermere lord nem áll az *Integritás* alapján, hanem az ú. n. „*Rothermere-vonalat?*” tartja a békés revíziós küzdelem eredménye lehető maximumának. De ugyanama látogatásomkor átadta nekem a Lord annak a keményhangú levélnek a szövegét is, amelyet ő akkor Beneshez intézett, s ezt a levélszöveget is megküldtem cikkemmel együtt a Budapesti Hírlapnak. Ugyanezt a levelet megkapták a budapesti lapok londoni tudósítói is. A magyar közönség természetesen kitörő hálás örömmel fogadta a Lord nagyszerű fellépését, amely első biztató fénysugár volt a sötét magyar éjszakában, de egészen természetes lélektani csalódás révén, úgy fogta fel a lord revíziós határait, mint a teljes integritás első stációját, amelyet természetesen hálával kell fogadni, de majd jön utána a többi. A nemzeti lélek reményre ébredő megmozdulása minden néven nevezendő külpolitikai iskolázottság nélkül a Lordot egyszerűen elkönyvelte, mint a magyar Irredenta legnagyobb apostolát, s ez a benyomás maradt meg máig az érdekelt szomszéd országokban is. A Revíziós Liga az én kiplakátozott cikkem hatása alatt alakult meg, mégis röviddel hazatérésem után maga a Liga igazgató-tanácsa vonakodott azt elismerni, hogy a Liga a nemzeti revíziós aspirációk terén Rothermere lord országhatárvonalának az alapján áll. Akkor megindítottam egy nagy akciót, tollal és szóval egyaránt, amelynek a során *minden* erőmmel igyekeztem megmagyarázni a Rothermere-féle revíziós gondolat valódi mibenlétét, amelynek nélkülözhetetlen alapvonása az, hogy az csak úgy lehetséges, másképp kár is vele foglalkozni, ha egy nagy nemzetközi kiegyezés kapcsán *a jövőre szólóan teljes garanciát nyújtunk arra, hogy ha a kiáltó, durva igaztalanságok orvoslásával területestől visszaadják azokat a magyarokat, akik a Rothermere-vonalon belül lagnak, továbbá a németeknek, vendeknek és ruthéneknek megadják a népszavazás jogát, akkor teljes és végleges békére lépünk a szomszédokkal. Ez az akció akkor még nagyon kockázatos dolog volt, s egy ízben, egyik lap tudósítója azt kérdezte tőlem, hogy nem félek-e attól, hogy nemzetgyalázás címén perbe fognak azért, hogy azt *merem mondani*, hogy én nem állok az integritás alapján, hanem kevesebbel is beébrém. Az egész elméletet szervesen kifejtettem abban a közleményben, amely a „Justice for Hungary” című nagy

kötetben megjelent. Miután hazajöttem Londonból, a milliós nemzeti hála-aláírások ünnepélyes átnyújtása után, az atléták Régi Gárdája dísztaggá választott éppen angliai működésem érdemességének az elismeréséül. Január hó 10-én (1928.) abból az alkalmából fehér asztalnál beszédet tartottam az Országos Kaszinóban. Ott volt Rákosi Jenő is az elnök baloldalán, s nagy figyelemmel hallgatta szavaimat, amelyekkel Rothermere lord revíziós politikáját egészen úgy ismertettem, ha rövidebben is, ahogy azt eme írásomban fentebb megrajzoltam. Előadásom nagyon vegyes hatást váltott ki az erősen nemzeti érzésű közönségben, túlnyomó részük egészen a begyökerezett integritásos alapon állván. A szokásos koccintás során *Rákosi Jenő* az ő egészen egyéni csengésű, szinte varázserejű hangján szószersint így szólott hozzám:

„Kedves barátom, bölcsnek és okosnak látszik, amiket mondtál, de azért én már öreg vagyok ahhoz, hogy ezt a revíziós elméletet bevegym, én csak megmaradok a jogfolytonosság és az integritás alapján.”

A dolog úgy fordult, hogy arra rá talán két hétre a hírlapkiadó-tisztviselők rendeztek egy fényes ünnepi vacsorát és felkértek arra, hogy vacsora után a fehér asztalnál őszintén ismertessem meg velük Rothermere lord revíziós politikájának valódi mibenlétét. Újra ott volt Rákosi Jenő is. Én ugyanazt elmondtam, amit már a Régi Gárda vacsoráján előadtam, csak még szélesebb alapon. Ott már előadásom viharos tetszést váltott ki, s koccintás közben Rákosi Jenő így szólott hozzám: – *„most már másodszor hallok Tőled a Lord revíziós politikáját, szinte kezdek megbarátkozni a gondolattal, de még fázom tőle”*.

Én továbbfolytattam a hazai felvilágosítás munkáját, elneveztem magamat *„revíziós vándortanítónak”*, mert mindenfelé meghívtak vidéki városokba előadások tartására, sőt lassanként már nagy lapok is elfogadták olyan cikkeimet, amelyeket még néhány hónap előtt nem akartak kiadni ...

Az ige terjedt, de lassan, vontatottan. A nagyközönség továbbra is irredenta főapostolnak könyvelte el a Lordot, s mikor pompás fia: Esmond Harmsworth, eljött hozzánk, hiába hangsúlyozta ő is már az első Gellért-szállói beszédében, hogy ő a Rothermere-vonalat vallja a békés revíziós munka eredménye maximumának, s a kinek az kevés, az nem áll az ő atyja politikájának az alapján, a nagyközönség mégis erről a mondatról alig vett tudomást s a fiatal Harmsworth minduntalan zavartan és kérdően nézett kíséretének tagjaira, amikor úgy ünnepelték őt az országban, hogy atyja vissza fogja hozni a régi Nagy-Magyarországot ...

Talán nem esem szerénytelenségbe, ha azt állítom magamról, hogy én voltam Rákosi Jenő revíziós apostoli működésének az *előfutárja*. Az, aki igénytelen tehetséggel valami eszmei téren *előre* megy, az méltányolhatja csak igazán az eljövendő *Mester* nagyságát. Ez az én esetem is.

Egy este értesültem arról, hogy Rákosi Jenő kimegy a Lordhoz. Rövidre rá megérkeztek az első nagy hírek. *Az ő találkozásuk, s mélyreható összebarátkozásuk az újabb magyar történelem egyik legmeghatóbb eseménye*. Arra sokszor volt már példa, hogy nagy egyéniségek döntő és átalakító hatást tudtak gyakorolni embertársukra, s Rothermere lord vitán felül egészen rendkívüli egyéniség. De az ő esetükben nemcsak az történt, hogy Rothermere lord nagy és átalakító varázshatást tudott gyakorolni Rákosi Jenőre, de *vitátlanul*

áll az is, hogy viszont Rákosi Jenő az ő kivételes varázsos zsenialitásával, s a magyar géniusz megtestesítését magában rejtő epochális egyéniségével friss eltökélést tudott önteni a lord lelkébe, aki már-már kedvét elveszteni látszott külügyi politikánk terén felmerült egyes momentumok hatása alatt. *Rákosi Jenő revíziós működésének korszakos értéke léhát két-irányú,* s ebben a kettősségben van ennek a nagy kihatású működésnek valódi kivételes nagy értékesége. Egyfelől még az addiginál is nagyobb eltökéltségre és lelkesedésre tudta hozni Rothermere lordot, másfelől behódolván az ő világszemszögű xeális magyar revíziós politikája tantételeinek, *ezeknek olyan átütő erejű, nagyszerű hirdetője lett, hogy az ő harsonájának nemes áriái meghódították a magyar közönség zömét Rothermere lord reális magyar külpolitikája számára,* ami Rákosi Jenő nélkül a kisebb tehetségű hirdetők révén csak vontatottan, vagy sohase történt volna meg. Ennek az elemmentáris hatásnak kétségenkívül nagyban fokozója volt Rákosi Jenő látogatása Mussolininál, s az az üzenet, amit a revízió ügyében a Duce Rákosi Jenőn keresztül küldött a magyar nemzetnek.

Ez a látogatás egyúttal bizonyítja azt a nagy elismerést is, amellyel Rothermere lord viseltetett Rákosi Jenő iránt, méltónak tartván őt arra, hogy személyesen mutassa be világhíres nagy olasz barátjának. *Soha még a történelemben hivatásbeli újságíró olyan páratlan hatást nem gyakorolt nemzetére, mint Rákosi Jenő a magyar nemzetre, Rothermere lord revíziós politikájának általános elfogadtatásával.* Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Széchenyi István, Apponyi Albert is írtak korszakos jelentőségű újságcikkeket, de ők aktív politikus minőségben írták cikkeiket, s írásuknak az igazi jelentőségét az a vezető politikai súly adta meg, amellyel rendelkeztek. De Rákosi Jenő csak újságíró volt. Neki nem állott rendelkezésére a parlamenti politikai aréna, mögötte nem volt se párt, se hatalom. Neki nem volt más a birtokában, mint a tolla, s az agyában és szívében fogamzott lelkesedés és gondolat, s mégis csodás hatást tudott gyakorolni korára, s ha egyszer a gyakorlati módon beállított revíziós gondolat a tengernyi nehézségek legyőzése után megéri a megvalósulást, az érdem oroszlánrésze Rákosi Jenőé, mert ő plántálta bele a magyar közönségbe azt a reális revíziós hitet Rothermere lord világszemszögű koncepciójával egyezően, amely nélkül nem lehetne elindulás a revízió megvalósításának tuskés útján.

Sir Andrew Clarke szellemes mondása szerint „*megöregedni annyit tesz, mint képtelenné válni új eszme megértésére*” (Growing old means an incapacity to accept a new idea).

Ha ez igaz, akkor Rákosi Jenő *fiatalon* halt meg, mert halála előtt pár hónappal elemmentáris erővel képes volt befogadni lelkébe egy olyan új eszmét, amelytől tradíciós magyar lelke eleinte idegenkedett. S képes volt befogadni olyan páratlan lelkesedéssel, s olyan erős meggyőződéssel, amelyek révén magával tudta ragadni nemzete közönségének a zömét is.

VI.

Sokan szóvá tették már azt, némelyek elítélő formában is, hogy hogyan van az, hogy Rákosi Jenő, aki eddig a *jogfolytonosság* hajthatatlan bajnoka volt, s ebben az eszmeör-

ben szilárdan, egész észbeli és érzelmi meggyőződéssel, az úgynevezett *legitimista* alapon állott, mégis a Lordtól legitimistaellenes lélekkel és annak a hirdetésével tért vissza, hogy a revízió nem valósítható meg, ha Habsburg főherceg kerülne a magyar trónra.

Pedig ez a fordulat egyszerű és nélkülözhetetlen logikai következménye volt annak, hogy Rákosi Jenő hosszú együttlétük alatt gyökeresen megismerte és egészen magáévá tette Rothermere lord revíziós eszmevilágát. Az ő egyéniségének egyik alapvonása az volt, hogy a tényekből és jelenségekből vaslogikával le szokta vonni a végső, legmesszebbmenő következtetéseket olyan kérlelhetetlen rendszerességgel, ami csodáshatású, hosszú újságírói pályája során néha szinte megdöbbenette azokat, akik csak a tények és jelenségek *külsejét* nézték, de a kérlelhetetlen logika *mélyebb* útja számukra ismeretlen lévén, nem juthattak el a végkövetkeztetés során elért *belső* lényeghez azzal a határozott tiszta látással, amivel Rákosi Jenő oda szükségképpen eljutott. Rákosi Jenő kérlelhetetlenül logikus lelkének szükségképpen el kellett jutnia oda, hogy azonnal radikálisan elhagyta az úgynevezett *legitimista* közjogi gondolkört, amint magáévá tette Rothermere lord revíziós gondolkodási irányát.

Mert ennek az irányzatnak fundamentális vezérgondolata az, hogy éppen azok az országok, – Anglia, Amerika, – ahonnan leginkább várhatunk döntő megmozdulást a trianoni határok revíziójának az irányában, elsősorban és mindenekfelett *békét* és újra csak *békét* akarnak. A Rothermere-féle revíziós gondolat éppen azért tett olyan nagy hatást elfogulatlan lelkekre ezekben az országokban, mert sikerült elterjesztenie azt a meggyőződést, ami megfelel a valóságnak, hogy a trianoni határok revíziójára a nemzetközi tisztességi és igazságossági szempontok mellett éppen azért van szükség, mert anélkül a magyarság és a szomszéd országok között *valódi békét* soha a világ-életben létesíteni nem lehet. Mert a magyaroktól tisztességes érzülettel még csak kívánni se lehet azt, hogy meg tudjanak békülni szomszédaikkal, ameddig Szobnál végződik a cseh határ és Szegedig íyomul az oláh határ, vagyis ameddig legalább azt a minimális helyreigazítást meg nem kapják, hogy a fajok önrendelkezési elvének az érvényre juttatásával visszaadják az anyaországnak azokat a magyar területeket, amelyeken egészben vagy túlnyomó részben magyarok laktak a békeparancs létesültekor, s akiket csakis különböző kényelmi vagy stratégiai szempontok miatt szakítottak el saját fajtájuktól.

Tehát a Rothermere-féle gondolatnak elengedhetetlen kiegészítő része, sőt nélkülözhetetlen fundamentuma az, hogy a nagyvilágot meg tudjuk arról győzni, hogy ha pedig a trianoni határokat a Rothermere-féle gondolat szellemében és a fajok önrendelkezési eszméjének világraszóló elve szerint revízió alá veszik és gyökeresen biztosítják a még ezután is kívülmaradó magyar szigetek javára azokat a kisebbségi jogokat, amelyek a trianoni szerződésben foglaltatnak, de egészen papíron maradtak, akkor nemcsak egészen ki lehet békíteni Magyarországot a szomszédos országokkal, de ennek a nyomán meg lehelne csinálni azt a gazdasági kooperációt is, a harcos vámfalak félretételével, ami nélkül Európa me részén lakó országok tartós boldogulása nehezen képzelhető. Ha a világot nem tudjuk arról meggyőzni, hogy revízió nélkül nincs béke, a revízióval pedig van valódi béke, akkor az egész dologgal kár is foglalkozni, mert békés úton való megvalósulására sohasem kerül a sor.

Ugyanebben az eszmekörben az ellenséges propaganda mindenáron azt akarja elhitetni a világgal, hogy a trianoni határok megbolygatása *háborút* jelent, mert jól tudják, hogy csakis ez lehet a nagy sláger a revízió követelésével szemben. Viszont tehát a mi revíziós felvilágosító munkánk vezéreszméjének annak kell lennie, hogy az igazság éppen ellenkező, vagyis éppen a trianoni határok miatt tűzfészek Európa eme része, s a lelkek megnyugtatása nem képzelhető el másképen, mint csak úgy, ha a tájékozatlanságból megvont trianoni határok a fajok önrendelkezési elvének a szellemében becsületesen kiigazítatnak.

A békés Revízió nélkülözhetetlen vezérgondolatának, vagyis a valódi béke létesítésének nyilvánvaló logikai következménye tehát az, hogy a világ döntő tényezői csakis abban az esetben hajlandók komolyan foglalkozni a Revízió gondolatával, ha a magyarság teljes nemzetközi garanciát tud arra adni, hogy a fajok önrendelkezési elvének a jegyében értelmezett Revízió keresztülvitele és a kisebbségi jogok teljes biztosítása után valódi és őszinte békére tud lépni szomszédaival. Ha ezt a garanciát nem tudjuk megadni, békés revízió lehetőségéről még csak beszélni is kár.

Rothermere lord meggyőződése szerint a Habsburg dinasztia jogara alá visszakerülő Magyarország ezt a garanciát nem adhatja meg a nemzetközi döntő tényezők számára, mert egy Habsburgnak senki se fogja elhinni széles e világon, hogy családi tradíciójánál fogva beéri a revideált határú Magyarország trónjával, s nem hódol továbbmenő imperialista elveknek, vagyis *több nemzetiség egyesítési vágyának* az ősi Habsburg jogar alatt. A Habsburg uralmat tehát nem a békeeszmé garanciájának, hanem éppen ellenkezőleg a háborús zavarok eszméjének hiszik. Ezért a Rothermere-féle *békés* revíziós törekvéssel a Habsburg dinasztia újra uralomra jutása *összeegyezhethetetlen*.

Ezért kellett Rákosi Jenő vaslogikájú lelkének elhagynia az úgynevezett legitimista gondolatkört, amint egészben magáévá tette a Rothermere-féle békés revíziós programot, amely a gyakorlati siker érdekében a magyar probléma világszemszögbe állításával nem megy túl a fajok önrendelkezési elvének az érvényesítésénél s arra az esetre, ha ez megtörténik, garanciát akar nyújtani a szomszédok között való béke és gazdasági összeműködés létesítésére.

VII.

Van még egy másik olyan szellemi kiágazása is a Rothermere lord-féle magyar revíziós külpolitikának, amellyel kapcsolatban sokan következetlenséggel vádolták Rákosi Jenőt éppen úgy, mint a királykérdésben tapasztalt hirtelen fordulata miatt is, s ez a *Demokrácia* eszméje. Ugyanis köztudomású dolog az, hogy Rákosi Jenő klasszikus fényben ragyogó egész újságírói pályáján át a nemes értelemben vett és sovinszta alapon felépített nemzeti arisztokratikus felfogásnak hódolt, s lelke irányzatának egész összessége éles *ellentétben* állott mindazzal, amit *baloldali*, vagy radikális világnézetnek szokás nevezni, illetve amit speciálisan nálunk „*demokrata*” irányzatnak hívnak. Emlékezzünk csak arra a megalkuvás nélküli és még a kapacitálás elől is elzárkózó fanatikus szellemi hadjáratra, amellyel Tisza István grófot támogatta az általános választójog elleni harcá-

Rákosi Jenő acsádi szülőháza előtt fiaival, unokáival és a Szegedy-család körében.

Rákosi Jenő Gyónon, a Gyóni Géza emlékünnepeken.

ban, íme, – hangoztatják, – a Rothermere lord társaságában töltött néhány nap elegendő volt arra, hogy őt *egy nevezőre* hozza a *Demokrácia* sürgetésének porondján a titkos választójogot követelő baloldali világnézettel. De ez a fordulat is éppen olyan kikerülhetetlen logikai következménye volt annak, hogy Rákosi Jenő egészben magáévá tette a Lord revíziós külpolitikai programját, mint ahogy ennek logikus következménye volt – mint láttuk, a királykérdésben tapasztalt megfordulása is. Akkor is, amikor Tisza István oldalán kérlelhetetlenül harcolt az általános titkos választójog ellen, ennek a felfogásának e gyökere a magyar faji érdeket kérlelhetetlenül szem előtt tartó nemzeti irányzatába mélyedt, de ugyanez az érzelmi és szellemi világ, amely egész lényét dominálta, vitte el őt egyúttal Rothermere lord nyomán a *Demokrácia* sürgetéséhez is. Ebben sokan ellentmondást láthatnak. Ez azért van, mert a legtöbb ember képtelen arra a szellemi rugékonyságra, hogy fel tudja ismerni azt az igazságot, hogy ugyanannak az eszmének az irányában eltérő viszonyok, eltérő követelményeket állítanak fel, s ugyanaz az eszme, annak ellenére, hogy irányzata a régi maradt, a viszonyok változtával szintén változott álláspontot kénytelen elfoglalni, hacsak nem akarja a külső formai következetességgel magát a dolog belső *lényegét* súlyosan károsítani.

Miért volt Tisza István és vele együtt Rákosi Jenő is az úgynevezett *demokrácia* ellenzője a régi béke világban, vagyis ellenzője annak az eszmének, amelynek – hiába csűrjük, csavarjuk – az általános titkos választói jog mégis csak elengedhetetlen kiegészítő része. Azért, mert úgy Tisza Istvánnak, valamint Rákosi Jenőnek is politikai lelkivilágában a magyar faji érdek szempontjából két eszme dominált: egyik a Deák Ferenc-féle kiegyezés támogatása, másik az államalkotó magyar faj állam jogi hegemoniája az ország területén élt nemzetiségi elemek igazgatását és kormányzását illetőleg. A Deák Ferenc-féle kiegyezés irányában Tisza István az orthodox, Rákosi Jenő pedig az Apponyi Albert-féle progresszív alapon állott, de ez a különbség eme fejtegetéseim szempontjából most nem lényeges.

Mind a két szempontból egyaránt károsnak mutatkozott a demokrácia eszméje. A Deák-féle kiegyezés szempontjából azért, mert ez a kiegyezés minden erőltetés dacára se tudott behatolni a nagy magyar népies rétegekbe, s az általános titkos választójog szerint szavazó magyar nép 90 százaléka a 67-es kiegyezés ellen és a 48-as Personal Unio mellett szavazott volna, ami Tisza István szerint katasztrófába kergette volna a nemzetet. Tehát a 67-es kiegyezést csakis *nyílt* szavazással és korlátolt körre szorított szavazókkal lehetett fenntartani, ezt a 67-es kiegyezést helyesnek felismert úri osztályok döntő politikai befolyásának a biztosítása kapcsán. Ugyanúgy a régi tradíciós alapon felfogott államalkotó magyar faji hegemoniát is bajosan lehetett volna fenntartani, ha az összes nemzetiségi tömegek mind általánosan és titkosan, vagyis minden közigazgatási ellenőrzés és befolyás nélkül szavazhattak volna.

Ellenben a kérdés egészen megfordítva áll a magyar faji érdek szempontjából trianoni Magyarországon.

A 67-es kiegyezés Ausztriától elszakadásunk révén tárgyalanná vált, de a csekélyszámú, megmaradt nemzetiségi elemek mellett tárgyalanná vált a demokráciával szemben az a másik aggodalom is. Ellenben a Rothermere-féle gondolatvilágánál előtérbe nyomul-

tak a demokrácia javára olyan szempontok, amelyekről a régi békevilágban fogalmunk se volt.

A Rothermere-féle gondolat szerint a revízió irányában való megmozdulás kiemelkedő tényezője az amerikai és angol demokratikus szervezetű államok kormányainak a jobb belátásra jutása. Ezeknek a tényezőknek előbb-utóbb be kell látniok azt, hogy a trianoni békeparancs éppen annak a Wilson-i eredetű faji önrendelkezési elvnek a lábbal tiprásával készült, amelynek a kifejezett szellemében akarták a világ hatalmasai a soknemzetiségű Habsburg-Magyarország megcsonkítását, s ennek a belátása szükségképpen maga után fogja vonni annak a Rothermere-igazságnak a felismerését is, hogy az elkövetett baklövésnek kiigazítása nélkül Európa eme részén soha a világelemben valódi békét teremteni nem lehet. De természetesen éppen azért, mert azokban a világállamokban a demokratikus politikai elvek uralkodnak, egyik ország kormánya se fog soha egy lépést se tenni olyan ügyben, amellyel a nagy demokratikus polgári tömegek nem rokonszenveznek. Azokban a társadalmakban az az általános felfogás, hogy a jmai Magyarország egyenes tagadása azoknak a szabadelvű szabadságeszméknek, melyek révén Kossuth Lajos künn, a nagyvilágban magának is, a magyar névnek is maradandó elismerést szerzett.

Abban az időben, amikor Rothermere lord lapjaiban megkezdte a harcot a magyar revízióért, a Lord első cikkének megjelenése után pár hétre egy délutánon a Daily Mail szerkesztőjének a szobájában ültem és beszélgettünk. Beszélgetés közben a szerkesztő úr rámutatott egy óriási levélhalomra, amely szerkesztői, nagy asztala egyik oldalán feküdt.

— Tudja milyen levelek ezek?

— Nem tudom, – feleltem.

– Ezeknek az összegyűjtött leveleknek az írói Amerikából és Nagybritániából mind egyformán szemrehányást tesznek azért Rothermere lordnak, hogy miért karolja fel olyan odaadással Magyarország revíziós óhaját...

Elolvastam egynéhány ilyen levelet. Mind jóhangzású angol nevek a birodalom és Amerika minden tájáról. Ezek a sorozatos szemrehányások folytatódna azóta is. Elvégre minden lap egyúttal üzet is, s talán nem árulok el titkot, ha elmondom, hogy határozottan van olyan áramlat a hatalmas Northcliffe-sajtó körül, amely szeretné azt, ha a Lord abba hagyná a magyar ügy felkarolását, mert a reakcióshírű Magyarország ügyének nagyarányú felkarolása árt a lapvállalat érdekeinek.

Én köztudomásúlag több előadást tartottam Angliában a revízióról. Ott az a szokás, hogy az előadás befejezése után a hallgatóság hozzászól az előadó által fejtegetett kérdéshez. Ilyen alkalmakkor is unos-untalan ugyanaz a vád hangozott el.

Az imént elmondottak elegendő gyakorlati illusztrálásul szolgálhatnak annak a tételnek, hogy a megváltozott viszonyok között trianoni Magyarországon a demokratikus eszmék térfoglalásának és elterjedt reakciós világhírnevünk megváltoztatásának nagy jelentősége van, éppen annak a nemzeti eszmének a szempontjából, amelynek az érdekében a békebeli Rákosi Jenő bizonyos értelemben antidemokratikus volt, s az ő fényes talentumú és öregen is fiatalos rugékonyságú lényének sajátos egyéni vonása vont a maga után, hogy ezen a téren is elment a hajthatatlan logikai következmény levonásához és *a revízió kedvéért demokrata lett, még a következetlenség szüklátókörü vádjának az árán is.*

Kétségtelen tehát az, hogy a demokrácia eszméje szorosan összefügg a Rothermere-féle békés revíziós gondolattal.

Rákosi Jenő lelkesen elfogadta a Rothermere lord revíziós koncepcióját, s az ő lényének vaslogikája révén ennek maga után kellett vonnia azt is, hogy magáévá kellett tennie a nyugati demokratikus elveket is.

VIII.

A mi, egyébként igen sok jeles tulajdonsággal rendelkező fajunknak van egy egésze« különleges, furcsa jellembeli vonása és ez az, hogy sajátságos lelki alakulatánál fogva sokkal inkább tud lángolóan lelkesülni messzeeső, sőt alig elérhető célokért, mint következetesen dolgozni elérhető, reális gondolatokért. Hiányzik bennünk az, amit *reális idealizmusnak* szoktak nevezni. Szívesen kergetünk illúziókat, de az elérhető közérdekű nagy dolgok iránt nem vagyunk eléggé idealisták. Ha pedig az illúziók kergetésébe beleuntunk, akkor hajlandók vagyunk máról holnapra átcsapni a cinikus lemondásba. Illúziók, vagy egyéni haszon, e között a két szélsőség között támolyog hol jobbra, hol balra az átlagos magyar lélek.

A Rothermere-féle revíziós gondolat a reális idealizmus legragyogóbb megnyilvánulása. Az angol nemzet nagysága egyebek mellett azon alapszik, hogy ritka harmóniában éi bennük a számító ész és nemzeti érdekeket istápoló idealizmus. Rothermere lord szerető ideális lélekkel fogta meg a magyar revíziós ügyet, de józan megfontolással, világos számító ésszel, világszemszögbe helyezkedve megmérte azt, hogy a trianoni határok revíziója terén mennyi az, amit a magyar faj reális idealizmussal és óriási kitartó munkával s céltudatos nemzeti akarással egyáltalában elérhet és hol kezdődik az a vágy, amelyik emberi számítással már az illuziókergetés légkörébe tartozik.

A számítóan idealista angol újságfejedelem: Rothermere lord és a harmincmillió magyar eszményének nagyszabású újságíró hirdetője: Rákosi Jenő bensőleg megszerették egymást, s mindkettőjük varázslatos egyénisége nemes baráti vonzalommal telt meg a másik iránt. A Lord valósággal átplántálta reálisan ideális eszméjét Rákosi Jenőbe, s a magyar idealista újságíró lelkében terebélyes fává nőtt a beléje ültetett csemete. Rákosi Jenő a magyar hagyományos lelkesülés parádés négyesfogatát átcsérelte finom angol automobilra, de erre az idegen gyártmányra zseniális tollával reá tudott festeni annyi magyar tulipánt, hogy azzal a magyar nép lelkéhez közelebb hozza az illuziómentes, józan nemzeti gondolatot.

Gyászos végzetünk hozta azt magával, hogy Rákosi Jenő előbb meghalt, semmint Rothermere lorddal közös ideáljukat a megvalósulás stádiumába hozhatta volna. Elhallgatott a reális idealizmus eszméjének revíziós tárogatója, mert elesett maga a kürtös. Rákosi Jenő rövid revíziós működése fénymegvillanás volt a fekete magyar égen, amely azonban letűnése után is még világosságot hagy hátra maga után. Ezt a világosságot be kell zárni a magyar szívekbe, s mi csak úgy szolgáljuk méltóan Rákosi Jenő emlékét, ha felemeljük a kezéből kiesett tárogatót, s tovább küzdünk a revízióért a reális magyar idealizmus mostoha útján, a Rákosi Jenő által hátrahagyott agy- és szív-sugár fényénél.

Rákosi Jenő fejlődése

Írta Hegedűs Lóránt

I.

„Tisza Istvánra, Hegedűs Sándorra, Hegedűs Lorántra, Münnich Auréla nincs szüksége a magyar közéletnek” – így kezdődött Rákosi Jenőnek egy vezércikke az általa alapított Budapesti Hírlap 1905. januárjában megjelent egyik számában akkor, amikor részben éppen Rákosi harcos tollának hatása alatt az úgynevezett „téli választáson” az ország Tisza István ellen fordult és a szabadelvűpártot szétmorzsolta.

Néhány évvel utóbb ugyanez a Rákosi Jenő Tisza István elveit vette tollára, nemcsak a felforgató törekvésekkel, de már az általános szavazati jog elvével szemben is Tisza mellé állott s nem egyszer láttam őket baráti körben karonfogva sétálni. Ami pedig e sorok íróját illeti, mikor a Pesti Hírlapnál magam is beléptem a munkatársak közé, nem volt senki, aki oly melegséggel karolta volna fel törekvéseimet, annyira biztatott volna a szabadelvű törekvések pártolásában és a szókimondásban, mint ugyanez a Rákosi Jenő, aki húsz évvel azelőtt ezeket a sorokat leírta.

A tiszaezlári pör előtt Rákosi Jenő új lapot alapított. Az új Budapesti Hírlap konzervatív irányt képviselt Rákosi Jenő irányításával. Negyven év múlva a szélső konzervatívizmust képviselő fajvédők törvényszék elé hurcolták Rákosi Jenőt azért, mert benne látták törekvéseiknek egyik főakadályát.

Mikor Rákosi Jenő, akkor még fiatal író társaival a „Reform” című lapot megindította, a német-francia háború alatt annyira a németek ellen fordult, hogy azt követelte, hogy Magyarország érvényesítse törekvéseit és Franciaország mellé állva támadja meg Poroszországot. Ugyanez a Rákosi Jenő volt a világháború alatt az, aki a németbarátság-
nak és a Németországhoz való hűségnek legmelegebb szószólója volt Budapesten és Berlinben egyaránt.

Ezeket a nagyon érdekes példákat azért hozom fel, mert jellemzők arra az örök tűzre, amely Rákosiban lakott. Ő sohasem volt öreg lelkileg, mert különben ki lett volna zárva e nagy fejlődési képessége. Hogy ez mennyire igaz és hogy ez Rákosi nagy közírói hatásának titka, az még jobban kidomborodik, ha számbavesszük azt, hogy ő pályáján a konzer-

vatív irányból mindinkább a szabadelvű irány felé haladt. Lehetséges, hogy erre a haladásra, vagy legalább is ennek a haladásnak gyorsulására lényeges befolyással volt az, hogy a kommunisták börtönében Rákosi tudvalévően lelkében újjászületett. Ekkor, ez óriási megrázkódtatás hatása alatt, amelyet mindnyájan érzünk, és ha el is felejtünk, szervezetünk nem tudna elfelejteni, mikor egy összetört ország romjain oda voltunk dobva a csöcselék martalékául és a börtön szalmazsákján senyvedtünk, folyton a kivégzés hírével fenyegetve, abban a megaláztatásban Rákosi nemhogy kisebb lett és összetört volna, hanem széttárta lelkét, amennyiben fiatalságának és férfikorának korlátait, egyoldalúságát, megszokottságát levette és szabadabb szárnyalásra kelt, mint azelőtt bármikor.

Hogy mily nagy dolog ez, sőt – azt hiszem – mennyire páratlan, mutatja, hogy minden ember és különösen az államférfiak, amennyiben fejlődnek, rendszeren az ellenkező irányban fejlődnek. Nemcsak Wagner Richárd, a zeneszerző, kezdte a forradalmaskodáson, a vörös zászló kitűzésén és végezte, mint a német diadalnak komponistája, hanem a legtöbb politikus, aki fiatalságában rajong a szabadság eszméjéért s az egész világot akarja boldogítani, később, részben a megszokás, részben szervezetének lassú megüledése, sőt megmerevedése folytán konzervatív irányba hajlik. Hogy a legnagyobbat és a legkellemetlenebbet ismertessem, az elsőre példa Napoleon, aki mint „a forradalom császárja” kezdte meg karrierjét és mint abszolút uralkodó végezte; a legkellemetlenebbre példa Bach Sándor, aki Bécsben az ifjúságot felrázva, a barrikádokra megy és végül az elnyomás miniszterévé változik.

Rákosi fejlődése éppen ellenkező irányba megy. Ő a konzervativizmusból, hogy mai szóval éljek, a stabilizációból, kifelé, a mozgás, a változás és a szabadság irányába halad. A politikai történelem egyetlen nevezetes példát tud erre az ellenkező irányban, vagyis a fiatalság felé való menetelre, s ez W. E. Gladstonenak, az angolok great old manjének az élete. Én többet nem is tudok. Gladstone tudvalévően fiatalon mint konzervatív képviselő kezdte meg pályáját, ámbár hozzá kell tennünk, hogy a múlt század harmincas éveinek legelején azok közé tartozott, akik a rabszolgaság eltörlése mellett foglaltak állást, ami neki, akkori konzervatív volta mellett, örök dicsősége. Gladstone azután a szabadelvűség; vezére lesz, szemben Disraelivel, aki radikálisból lett konzervatív és aulikus. És Gladstone utolsó éveiben, amikor én, mint londoni diák hallgattam őt a Westminster parlament karzatáról, annyira liberálissá változott, hogy az akkori Anglia és az akkori szabadelvű párt cserben is hagyta őt két jelszava miatt, amelyek mindegyikével később igaza lett, de amelyekkel akkor még a szabadelvű közvéleményt is elidegenítette magától. Az egyik volt a home-rule, függetlenséget adni Írországnak, a másik, az Angliában egész szokatlan employers liability, vagyis az ipari munkásoknak kötelező betegség és baleset elleni biztosítása. Mára mindkettő tényé vált, mint a Gladstone halála utáni fejlődésnek eredménye.

Csak ehhez tudom hasonlítani Rákosi Jenőt az ő, konzervatívból a szabadelvűség bajnokává való átalakulásával, sőt még hozzá sem tudom hasonlítani. Mikor Gladstone a konzervatív fiatal dandyból lassanként a szabadelvűség vezére, sőt a radikalizmus előhírnöke lett Angliában, akkor egész Anglia a béke és vagyonosodás által arra megérelve, a szabadelvűség felé hajlott. Ellenben az a Magyarország, amelyben Rákosi Jenő élt, éppen akkor tért át a konzervativizmusra, amikor Rákosi Jenőnek ez a nagy fejlődése megindult.

Úgy, hogy bármennyire nézegetek is könyvtáramban, vagy igyekszem azokat a politikai emlékeket összegyűjteni, amelyeket különféle parlamentek tanulmányozásában Európában és az Újvilágban, vagy az angol birodalomban szereztem, nem tudok példát arra, hogy egy erős konzervatív gondolkodású, sőt a felekezetiiségre hajló politikus akkor változzék át szabadelvűvé, amikor országa a konzervatív hullámokba veti magát.

Őszintén szólva, ennél érdekesebb tüneményt nem tudok. Érdekes lélektani szempontból, mert mutatja annak a léleknek, amely ezen keresztül megy, rendkívüli üdeséget, folytonos újjászületését. Rákosinál semmi sem rögződött meg olyan értelemben, hogy ne mert volna sajátmagával is szembeszállni. Dacára annak, hogy mint kitűnő sejtésű újságíró, nagyon jól tudta azt, hogy éppen a szűkkörű magyar pártéletben minden irányváltozást félreért a közönség, tudniillik nem akarja elhinni, hogy az emberi lelkek is meg tudnak változni önmagukban éppen úgy, mint a több komponensből álló vegyületek a kémiában, mégis ereje oly nagy volt, hogy félretolva nemcsak a megszokottságot, hanem a közvéleménynek ezt az ellenállását is, amely nálunk nem nagyon kedvez a független vélemény kimondásának, ő a maga fejlődését nem engedte megszakítani és ment azon az úton, ahol a korlátokat lassanként széttörve, mind szélesebb politikai mezőnyökre jutott.

Nagy tanulság rejlik ebben ránk nézve, különösen most, amikor, ha az ország stabilizációja tovább halad, lassanként mégis el fogjuk érni a konzervatív korszak végét, mert hiszen a konzervativizmus tud ugyan országot stabilizálni, de visszaszerezni csak a szabadelvűség képes. Ha elérjük ezt a korszakot, amelynek időpontja nem tőlünk függ, hanem részben a külső hatalmaknak a revízió gondolatával szemben való állásfoglalásától, részben pedig az ország gazdasági vérkeringésének teljes helyreállításától, akkor meg fog indulni, úgy, mint más országokban is, a szabadelvű és konzervatív irányok harca. Ez a harc az, amiből a nagy országok, mint Franciaország, Angolország, táplálkoznak. Ez a harc jelenti magát a politikai életet. Az, hogy egyszer az egyik, másszor a másik irány kerekedik felül, szükséges ahhoz, hogy egy ország éljen, akként, amint az embernek is hol a jobb, hol a bal lábával kell előrehaladnia. Abban a korszakban tehát, amely egyszer – ismétlem, nem tudom mikor, valószínűnek tartom azonban, hogy már nem az én életemben, – be fog következni, Rákosi Jenő példája nagyon fontos lesz s ezért érdekes alakjának ezt a különösségét elsősorban kellett itt leszögezni.

II.

Annak, aki Rákosi Jenő politikai-irodalmi egyéniségét méltatja, nem szabad elfelejtenie azt, hogy ő ezenkívül drámaíró volt, regényt írt és esztétikával is foglalkozott, mikor a tragikumnak egy új felfogását próbálta meg. Nem az én dolgom, hogy ezekről a munkáiról irodalmi ítéletet mondjak. Az bizonyos azonban, hogy a szépirodalommal és a széptannal való ez a benső foglalkozás rendkívül segített előidézni azt, amit Rákosinak egy olvasója sem tud elfelejteni, a politikai kifejezési módnak erejét és színességét. Ne vegyék rossznéven sem újságíró-, sem közíró társaim, ha azt mondom, hogy akár a konzervatív Budapesti Hírlapot veszem kezembe, amelyben negyven évig uralkodott ő, akár pedig

a szabadelvű Pesti Hírlapot, amelynek utolsó évei nagyszerű munkásságát szentelte, nekem mindig hiányzik Rákosi Jenő vezércikke. Mások is írnak jól, írnak okosan, írnak helesen, de való rákosijenőség hiánya érzik egész zsurnalisztikánkon, amióta ő nincs itt.

Nézetem szerint ennek a hiánynak, ennek az önkéntelen, Rákosi Jenő utáni vágyakozásnak titka abban a megfigyelésben van, amelyet tanulmányom e második fejezetének első mondataiban leírtam. Az ő politikai gondolatain áttükröződtek tudniillik az ő irodalmi vágyódásai és ezek képezték eredetiségét és varázsát. Úgy kell a dolgot elképzelni, mint ahogy a régi rómaiak nagyszerű fürdőiben a kristályvíz folyik, de alatta valamely sok darabból álló mesteri mozaik tükröződik keresztül. Ez a mozaik volt az esztétikai és irodalmi készlet, amely akkor is megvolt Rákosiban, mikor nem drámát írt, vagy regényhez fogott. Ebből következik nemcsak az, hogy az ily ritka egyéniség helye betölthetetlen, hanem egy más dolog is. Ebből következik az a csodálatos meglátása, hogy minden dologban a legérdekesebbet vette észre, hogy úgy mondjam, a politikai eseményeket és irányokat is dramaturgiailag fogta fel.

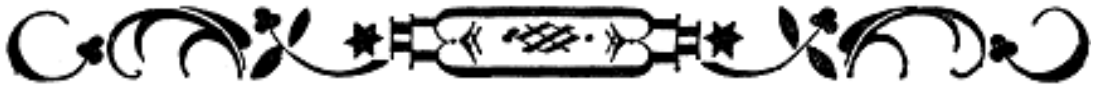
Sokszor találtam kifogásolni valót az ő adataiban. Előfordult, hogy olyan könyvekről írt, amelyekből alig néhány lapot olvasott. Volt eset rá, amikor pénzügyi statisztikát dolgozott fel anélkül, hogy abba szakszerűen elmélyedhetett volna. De írhatott bár Shakespeare-től kezdve a Pénzügyi Központ jelentéséig bármiről, mindig egy roppant erőt érzett az ember, amely nekifekszik a problémának és úgy boncolja fel, hogy a közönség érdeklődése nem tud csökkenni. Ez nem azt teszi, hogy cikkeinek nagy része túlélhetné a napi érdeklődést; ezt egy újságíró sem kívánhatja, hiszen ő maga, mikor cikkei sorozatát kiadta, „Tiszavirágénak nevezte őket, mert hiszen Rákosi Jenő még Rákosi Jenővel szemben is megtartotta kutató és dramaturgiai felfogását. E cikkek egyike-másika ma már kétségtelenül csak úgy elhullott, amint ma már csak nagy unalommal tudjuk olvasni nagy parlamenti szónokoknak későn megjelent beszédeit. Lekopik róluk tudniillik az a légkör, amely nélkül az ilyen politikai virág nem tud üdén tenyészni. De jelenti ez azt, hogy itt bepillantást kapunk az igazi politikai írónak a lelkébe, amely, hogy úgy mondjam, olyan, mint az a gyertya, amely meggyulladván belül a lampionban, megvilágítja mindazt a sok színes figurát, alakok találkozásait, amit a sötétben járó közönség másképp nem venne észre.

Rákosi politikai fejlődésén kívül ez a dramaturgiai felfogás, amely kétségtelenül szoros összefüggésben volt magával az ő lelki átváltozásaival és folytonos újjászületésével, ez az, ami minden jövő magyar újságírónak, de különösen politikai írónak, hogy ismétlem szavam, közírónak, örök tanulságot jelent. Legkiválóbb közíróink kiírják magukat. Legkiválóbbaknak nevezem azokat, akik teljes meggyőződéssel dolgoznak, mert egyet ne felejtünk el: a közönség néha nem veszi észre a tévedéseket, néha elragadtatja magát vonzalom vagy ellenszenv által, de egyet mindig önkéntelenül észrevesz csodálatos ösztönével, azt, hogy írója meggyőződésből beszél-e, vagy pedig valamely betanult mondókát mond el. Tehát ismétlem, néha azok a közíróink is, akik Rákosi Jenőtől a közvetlenséget megtanulták, kiírják magukat, ha nem rendezkednek be arra a mély mozaikalapra, arra a dramaturgiai felfogásra, amely Rákosi Jenő összes cikkeit áthatotta. Dramaturgiai felfogás alatt azt értem, hogy amikor ő meglát egy politikai gondolatot, vagy átérez egy nemzeti érzést, akkor minden mozog nála. Nem egy síkban dolgozik, mint a festő, hanem pöröl, gáncsol,

óhajt, dicsér, szeret és gyűlöl, s ez indulatait rábocsátván a tárgyra, a holt anyagot mozgóvá teszi.

Ha Herbert Spencernek, a nagy angol filozófusnak, helyes az életről való biológiai meghatározása, akkor bizonyosan helyes a politikai írók számára. Herbert Spencer arra a kérdésre, hogy mi az élet, így felel: „Az élet nem más, mint a belső körülményeknek a külső körülményekkel való találkozása; annál nagyobb az élet, mennél huzamosabb és szélesebb ez a találkozás.” Az író és politikus belső lelkének a külvilággal való folytonos találkozása az, ami Rákosi roppant erejét adta s amit újságírói nyelven közvetlenségnek nevezünk. Ezt a közvetlenséget pótolni semmivel sem lehet, ezt sem tanulással, de újságíróiskolák felállításával vagy utánnzással sem, senkinek a fejébe verni nem lehet. De hiába is vernők. A közönség ezt érzi ki legjobban, mert ez az a tűz, amelyet a politikai író nemzetének ad.

Rákosi Jenő a publicista

Írta Síkabonyi Antal

Támadták. Dicsőítették. A legnagyobbak hódoltak előtte. Emlékezetesek a szavak: „Mikor két öreg ember, aki élete munkáját látta összeomlani, nem esik kétségbe, akkor senkinek nincs joga kétségbe esni.” E szavakkal Apponyi Albert gróf köszöntötte Kisfaludy Társasági tagságának ötvenéves jubileumán. Herczeg Ferenc az ünnep áhítatában úgy véli, az ő igéivel van tele a levegő. Prohászka Ottokár „az egyház, a társadalom, intézmények, az egész magyar nemzet” nevében mond köszönetet neki az általa teremtett Otthon Kör huszonötéves jubileumán. Az ország kultuszminisztere, Klebelsberg Kunó gróf, áldja a „tüneményes nagy tehetséget”, amelyre olyannyira szüksége van „a szenvedő, küzdő és erős hittel előretörő nemzetnek”, az Akadémia a Bródy-jutalommal tünteti ki.

A támadások, amelyek egyre jobban gyengültek, a magasztalások, amelyek egyre erősödtek, az akadémiai jutalom, amelyet eddig egyedül ő nyert el, mint publicista: mind egyaránt az újságíró tollának szóltak.

A sixtusi kápolna freskóján a Teremtés Ura kinyújtja karját s ujjá hegyének érintésétől élet támad. Rákosi Jenőnek újságírói tolla nyomán világosság támadt a sötétségben, hit fakadt a mi hanyatlott földünkön. A legtöbbet tette. Küldetése volt. Az ő újságírói tolla vigyázott hitünkre, magyarságunkra. Az utolsó évtized minden magyar érzésének ő adott legegységesebb hangot. A magyarság minden érzése, vágya benne inkarnálódott.

Még most is jönnek messze vidékekről fiatal diákok, egyszerű falusi emberek, hátukon elemózsiával, jönnek gyalogosan, esőben, sárban, lerongyolt cipőben, hogy virágot hintsenek a friss sírra, s fogadalmat tegyenek ott. Szívük felett Rákosi Jenő kivágott cikkeit hordozzák. Nem hinném, ha nem találkoztam volna magam is ilyen zarándokokkal a Pesti Hírlap szerkesztőségében. Rövid életre szánt hírlapi cikkek még nem éltek tovább ennyre eleven életet, szerzőjük halála után.

Egyes jelszókra, eseményekre, egyes nagy és egykor hangos nevekre ha emlékszik már csak a mai nemzedék abból az időből, amikor Rákosi Jenő, a publicista, pályájára indult. Provisorium. Kiegyezés. Felirat. Határozat. Konzervatívok, bal-, balközép-párt. Határ-örvidéki erdőpárt. Keleti vasúti párt. Úrbéri és szöllődézsma váltságok. Emancipáció, népoktatás. Ragyogó nevek: Kossuth, Széchenyi, Deák Ferenc, Kemény, Eötvös, Jókai. És

mások, akiről nem is tudnánk, ha nevüket a Pesti Napló hasábjain márványba nem faragja Kemény Zsigmond nehéz tolla, ha nevüket Eötvös József körmondatai fényvel nem övezik, ha nem vet rájuk ragyogást A Hon-ban Jókai színes, költői nyelve. És az események! Boszniai okkupáció. Természeti csapások, amelyekre Tisza az orvosságot az alkotmányosságban kereste. Korrupciók, amik még Lónyayt is elsodorják. Földosztó agitációk, munkásmozgalmak, nemzeti mozgolódások. Balázsfalvai eset, turócszentmártoni pánszláv gyűlés, határőrvidéki forrongás. Könnyű volt elnyomni őket. Dolgozott az aulikus szervilizmus, s fáradóban a kuruckodás a sok száz éves ellenség ellen. Az alkalmazkodók aranykora ez. S dolgozhatott könnyen a kémek serege is. A külföldi nagy átalakulásokról nagyrészt itthon készült táviratok tájékoztatnak. Pest-Buda népessége gyarapszik, de gyarapszik Amerika is a magyar népből. Kortesnóta soha ennyi, de népdal alig. A néplélek szunynyad. A föld mélye alattunk morajlik. A millénium szórja hátra, előre görögtüzes fényt. S fényben, borulásban szakadatlan lobogtatja fölöttünk Rákosi Jenő az ő nagy hitével, mint valami szentséget a harmincmillió magyar álmát.

Soha még múlt oly hirtelen messzeségbe nem tűnt, mint e közelmúlt, alig több mint félszázad megannyi eseménye napjainktól.

S e messze tűnt események kezdeténél ott állott már hírlapírói tollával a fiatal Rákosi Jenő. Jelszók, emberek, események változtak, elmúltak. Cikkeiben azonban mindnek ott a nyoma: tollával végig kíséri az eseményeket.

Küzd, harcol. Sebeket oszt, sebeket kap. Kormányokat bomlaszt, kormányokat erősít. Embereket dönt le, embereket emel fel. Keze-nyoma ott van mindenütt. Sok küzdelem, végzetes összeomlások után nagy küzdelmet vív magában is: élete végén a Habsburgok ellen fordul: így lesz mind nagyobb tömegek érzéseinek kifejezője. S hosszú harcok után megszűnik számára minden kis ellenség, csak egy marad: a magyarság ellensége. S szent tüztől hevítve, elhagyva múltját, el legitimizmusát, mindegyre jobban neki hevülve, pátriárkái korában is fáradhatatlanul, szinte egyesegyedül küzd nemzete igazáért.

A pártok emberéből, örökre letűnt csetepaték után a nemzet vezére lett.

A hírlapírói toll hőse ő.

Rákosi Jenő hírlapi cikkeiből hat kötet válogatott gyűjtemény jelent meg eddig. Az első *A magyarságért* cím alatt. Aztán két kötet került az olvasók elé *Tiszavirág* címen. A tizenkét kötetben megjelent munkái sorában három kötetben vannak a *Tárcák és cikkek*. A hetedik kötet most van megjelenőben *Alakok a múlt ködében* címmel. A *Tiszavirág* két kötetében 1916. november végétől 1919. március közepéig írott cikkeit találjuk együtt. Összesen, csupán e két kötetben négyszáztizenhat cikk! Két év és mintegy három hónap termése. E, külső és belső csapásoktól sújtott, szörnyű és legszörnyűbb időkben, amikor érezni és gondolkodni is képtelen volt a dermedt szív és agy: Rákosi Jenő átlag minden második nap írt egy cikket e kötet tanúsága szerint. Pedig e két kötetben még nincs is együtt minden megnyilatkozása ez időkből. Azonban e kötetekbe, – sajnos – belecsúsztak mások tollából írott cikkek is, jellemző példaképen Rákosi Jenő nagy hatására, amely hangban, stílusban a mesternek megtévesztésig hű utánzására csábított kiváló írókat is. A többi kötetek közel ötven év terméséből vannak összeválogatva. A *Tárcák és cikkek*, valamint az

Alakok a múlt ködében című kötetek összeválogatásában e sorok írójának is része volt. Nehéz volt a válogatás a közel ötven év tengernyi terméséből. De viszont könnyű is, mivel Rákosi Jenő szeme előtt történhetett. Ő kihagyásra ítelt egyes cikkeket, viszont mások az ő kívánságára kerültek a kötetekbe. Így csupán e kötetekből is elég hű képet nyerhetni Rákosi Jenő újságírói munkásságáról: együtt vannak bennök a legjellemzőbb írások. Maga Rákosi Jenő kalauzol bennünket ötven év termésének rengetegében.

Megismerjük a nagyokat. Nagyszerű, majd szomorú tájakra vezet, események zúgnak el mellettünk, az út végén fáradtak vagyunk: de szívünk hevesebben dobog. Tanulságosabb utat nem tehattünk volna. Azonban figyelmünket inkább az emberek kötik le, mint az események. Rákosi Jenőt, mint a renaissance nagy mestereit, elsősorban az alakok érdeklik. Ebben a drámai költőnek, embereket, lelki összeütközéseket ábrázoló érdeklődése is megnyilvánul. Események, tájak, jobbra mint díszletek, kulisszák, mint háttér szerepelnek. Alakok, élők és elmúltak, akik megelevenednek előttünk, s szavaik, mozdulataik, tetteik izgatják őt és izgatnak általa bennünket is. Csodálatos kalauz. Tele vagyunk az ő szavaival.

E kötetekről írja *Emlékezései*-ben: „Mondhatom, hogy már a tömegükkel is agyonnyomják az embert ezek a cikkek. Aki bármi oknál fogva érdemesnek tart arra, hogy velem foglalkozzék: ezekből ismerhet meg teljesen. Bennök van irodalmi, esztétikai, politikai és társadalmi hitvallásom. Bennük van négy évtized politikai és irodalmi légköre. Művekről, emberekről, eseményekről, irányokról számolnak be újszólván napról-napra. Tükörképei e cikkek negyven év benyomásainak, majdnem történetének úgy, ahogy egy ember szemének szemhártyájára rávetődtek. Sok háború és hadakozás van bennök s nem egyszer fog az olvasó szeme megakadni azon, hogy egy-egy alakját a közéletnek igen élesen támadom valamely esetben, akit más esetben lelkesen tudtam ünnepelni. Előfordult, hogy a közvéleménnyel is szembeszálltam, ha úgy éreztem, hogy méltatlanság ért, és ha diadalszekéren hordoztak is meg valakit és egetverő lármával töltötték is meg az utcát, az én szavam mindig belesüvített a zajba, ha ellenkező volt a véleményem. Egyszóval a leg-tarkább változatosság és független egyéni meggyőződés könyve mindig a könyv, mely cikkeimet tartalmazza. Úgy magamba szállva, el is fog néha a félelem, hogy nem kerekedik-e munkásságomnak az a része, melyet a napi forgalom számára írtam, azok fölé, amelyekről azt hittem, hogy a halhatatlanság számára készültek.”

Rákosi Jenő hírlapírói országútján két határvetést látunk, bárha ez a csodálatos, egyes s végig emelkedő út teljesen egybe is folyik. Az első határvetés a Pesti Naplónál és a Reformnál töltött fiatal, küzdő éveket választja el a Budapesti Hírlap évtizedeitől, a második határvetés a teljesen felkészült, teljes fegyverzetében küzdő Rákosi Jenő e harcos évtizedeit zárja le. Utána jön a Pesti Hírlapnál töltött pár csodálatos év. Itt az ifjú hírvetelő hadakozó nyolcvan éves bölcs áll előttünk, a vezér. Ennek a pár évnek minden fényessége egykor, úgy lehet, e magyar újságírói toll lesz.

Rákosi ifjúkora a magyar újságírás vaskorára esik. A mi hírlapírodalmunknak nincs messzi múltja. Magyar életre, magyar kultúrára, magyar megmozdulásra, s ami mindezzel egyet jelentett: magyar hírlapokra nem jártak nálunk jó idők soha. Alig több száz évnél, hogy az egyik első hírlap közli a császári rendeletet a magyar nyelv eltiltásáról, az isko-

lák német tanításáról. Már ekkor megindult a lapokban a félénk küzdelem, később erősebb Kazinczyval, a magyarságért: a magyar sajtó már születésekor eljegyezte magát a küzdelmmel a magyarságért.

De a nagy politikai, társadalmi átalakulások szele mind erősebben érzett. S ezen az átalakuláson munkáltak a legjobbak már kezdetben, s később még inkább, amikor eretert nyújtott Kossuth *Pesti Hírlap*-ja, amelynek megindulása (1841) új korszakot teremtett hírlapirodalmunkban. A szabadságharc előtt négy évvel Szalay László vette át a Pesti Hírlap szerkesztését. Azonban akik ekkor vezették, irányították a lapot, nem voltak publicisták. Tudósok, költők voltak.

Jött 1848. Újjá született hírlapirodalmunk is. A cenzúra megszűnt. Egymás után indulnak meg új és új lapok. Elevenség, mozgalom támad. Az események bírálata jogaiba lép. A szabad hang, kritika szinte kiárad a még szűk mederből. Megannyi izgalom: bőven a gyújtó anyag.

Kossuth Hírlapja jelentette az újabb fejlődést. Kossuth nem tudott meglenni anélkül, hogy ne hirdesse hírlapban is eszméit. „Én végezve hivatalomnak napi szakmányát – írja előfizetési felhívásában, – pihenés helyett szívem lángjába mártandom tollamat, hogy hírlapom hasábjai megvigyék országszerte a nemes lelkesítés hangjait s visszhangot költsenek.”

Kossuth két hírlapjával kezdődik voltaképpen a sajtó hatalma. Alig több, mint egy emberöltővel ezelőtt. S ezt a hatalmat érzi mindenki: radikális, konzervatív, mérsékelt egyaránt. És, sajnos, érzi a hatalom is. Jött rövidesen újra a cenzúra, szerkesztői kinevezés, zaklatások, bilincs, börtön. Ellenünk fordult újból minden. Mikor megindul a Pesti Napló, alig egy évre a szabadságharc leverése után, még az orosz cár is beleavatkozik a dologba. „Mire való Magyarországon napilap?” – írja az osztrák külügyminiszternek, s követeli beszüntetését. De ez a lap egy hírlapi cikkel, mintegy másfél évtized múlva az országot új élet elé fogja vezetni, s e hírlapi cikk szerzőjének halálakor koporsójánál majdan a királyné fog könnyezni. De még messze vagyunk ettől az új élettől. Ennek az új életnek az irányításában talán a legnagyobb szerep Rákosi Jenőre vár.

Mikor Pestre jön Rákosi Jenő, Pest lakosságának 70 százaléka nem beszél magyarul. A megmaradt 30 százalék pedig rosszul beszél magyarul. Politikánkban: Deák Ferenc, Kemény Zsigmond báró keresik a békés megoldást, amire a hatalomnak nagyobb szüksége volt, mint a küzdelmekben kimerült nemzetnek. Sajtónk tekintetében: a Pesti Napló köré csoportosulnak, akik az újjáalkotás munkájához hivatást, kedvet, erőt éreznek magukban és tollúkbán. Deák, Kemény, Eötvös, Andrassy, Lónyay, Falk Miksa és még néhányan. Kossuth tűzoszlop-lángja világít, de messziről, – ő maga mindinkább tétlenségre kényszerül.

Rákosi már túl van az *Aesopus* sikerén. Megízlelte a dicsőség mámorát. Lelkében valami hallatlan munkaerő, tettvágy. Keresi a teret munkaerejének, tettvágyának kielégítéséhez. És az tárul bőven. „Odalett az emberek vetése”, nemrég zokogta Vörösmarty, – pusztul a magyarság. És mert keresi a munka lehetőségét, csak természetes, ha a Pesti Naplóhoz, Kemény Zsigmond báró szerkesztő mellé szegődik, és csak természetes, ha Deák Ferenc katonájának csap fel, hogy élete végén a Kossuth eszméit hirdető lord Rother-

mere mellett, a Habsburgok örök letűnését valló Mussolini hitével a revíziónak legyen apostola.

De messze még az út idáig. Addig még sok harc, küzdelem vár Rákosi Jenő tollára. A Pesti Naplóhoz Kemény Zsigmond hívta száz pengő fizetéssel. Nem azért ugyan, hogy hírlapi cikkeket, hanem hogy színdarabokat írjon. Nagy tisztesség volt ez akkor. Ifjan bejutni Kemény Zsigmond báró mellé, a bölcsek tanácsába. Itt nincs protekció. Mi hozzá képest egy mai egyetemi tanárság, akadémiai tagság? Jó iskolába került. Bár egyelőre csak a *Bécsi dolgokon* közsörüli hírlapírói tollát. Ez volt rovatának a címe. De a bécsi események mellett egy-egy támadást már tesz a balközép és lapja, A Hon ellen. Elemében azonban akkor lesz, amikor az 1869-iki képviselőválasztások előkészítésére szükségesnek látta a nehézkes Pesti Napló, hogy egy függebb esti kiadás induljon a guerilla-harcokba, és az új lap szerkesztőjének őt tették meg. A Pesti Naplónak ebben az esti kiadásában vívta első harcait Rákosi Jenő, nemcsak személyek, mint a heves, szenvedélyes Csernátony ellen, hanem eszmék, nevezetesen a kiegyezés mellett. És győzött is. Azonban a győzelem után (1869. jún.) lapja megszűnt, s néhány hónapra rá az anya-laptól is megvált, amikor a Századunk a Pesti Naplóba beleolvadt.

Az *Aesopus* írói dicsősége után megismerte a hírlapírói harcok mámorát is, a szellemi fölény diadalát. S ezek nem olyan érzések, amiktől szabadulni lehet. Nem is maradtak el tőle élete végéig. Sőt csak egyre fokozódtak. Emlékezéseiben hálás szavakkal emlékszik vissza első szerkesztőjére, Kemény Zsigmond báróra, a nagy emberre, s lenyűgöző hatására.

De Rákosi Jenő már benne volt a harcokban. Nem tudta soká pihentetni tollát. S erre, alig egy hónappal azután, hogy megvált a Pesti Naplótól, kínálkozott is alkalom. Ráth Mór egy Deák-párti független napilap megindításához keresett szerkesztőt. Gyulai Pál Rákosi Jenőt ajánlotta, s ő vállalta is örömmel a szerkesztést. Így született meg a *Reform*. Már a címmel is jelezni kívánta, hogy valami újat akar. Olyat, ami még nem volt. Keményt jóformán csak a politika érdekelte. S ez rá is nyomta bélyegét lapjára. Rákosi figyelme azonban mindenre kiterjedt, a nemzeti és társadalmi élet mindennemű megnyilvánulására. Kemény munkatársai doctinaire-ek voltak. Nehézkesek. Elméletekből szűrődött le felfogásuk és véleményük a tárgyról, amiről éppen írtak. Rákosi munkatársait a *Kávéforrás* írói közül verbuválta. A Kávéforrásnak nevezett kávéház volt a találkozóhelye a bohém fiatalságnak. Azonban ezek a bohém fiatalok mindnyájan komolyan dolgoztak, tanultak, készültek a jövőre. Nevük még alig volt ismert, de legtöbbször nevezetes szerep vár rövidesen az új Magyarország irodalmában, politikai életében és sajtójában. Tehetségük iránya különböző. Azonban sokban egyező is. Mind valami újat akart, tele voltak eszmével, tervvel. Mindnyájuk szerelme az új Magyarország kiépítése volt kultúrájában, nyelvében, magyarságában. S tele voltak mindnyájan nyugati szellemmel. S ami a legfontosabb, ürge tollúk volt. És mindig a közvetlen benyomás hatása alatt írtak. Ők segítettek – Dóczi Lajos, Berczik Árpád, Beksits Gusztáv, Kaas Ivor báró, Salamon Ferenc, Csepreghy Ferenc, Toldy István, Kecskeméthy Aurél, Csukássy József, Ágai Adolf – megteremteni az új lapot Rákosi Jenőnek, köztük már akkor az elsőnek, akinek tekintélye, elismert neve volt, akitől már féltek. S Rákosi, úgy amint tervezte, meg is csinálta a lapot. Legyen a lap politikájában határozott,

jól értesült az itthoni és a külföldi eseményekről egyformán, komoly és harcos, azonfelül legyen irodalmi, tele szellemmel, eredetiséggel, fürgeséggel. Legyen egy kicsit angol, egy kicsit francia: mindenképp felett azonban magyar. Felvértezve és felkészülve mindennel az új Magyarországért. Az első és akkor szinte megfoghatatlan újítás az volt, hogy a szerkesztőségi záróra kitolódott éjfélig. Ennek előtte ugyanis este hétkor már készen voltak a lapok Magyarországon. A munkatársak délután ötkor már elszéledtek. S történhetett öt óra után bármily esemény: maradt másnapra. A világ azért nem dült össze. A világ azonban haladt: s a mi kis világunk élén nagyratörő álmaival törtetett előre az új szerkesztő.

A *Reform* legnagyobb és legszebb küzdelme a francia-német háború idején a francia rokonszenv felébresztése volt. Szakadatlan hévvel, tűzzel izgatott a franciák mellett és a németek ellen. És az érvek egész fegyvertárával igyekezett meggyőzni a közvéleményt felfogásának helyességéről. És ez akkor is bűn volt érthetetlenül, és talán bűn ma is vizsgálni az igazságot nemes küzdelmében. Azonban nem volt egyedül ebben a harcban a *Reform*. Később Emlékezéseiben ugyan azt írja Rákosi Jenő, hogy egyedül vívta e harcot. Azonban nem így volt. Ebben a küzdelemben fegyvertársa Jókai. A nagy álmodó, miközben legszebb regényét, az *Aranyember*-t írja, váteszi sorokban szól a francia-német háborúról. Tele lelkesedéssel üdvözlö a francia köztársaságot, s „ha a német nemzet – írja Jókai A Honban – a győzelem után mérsékletet tanúsít, úgy vétek és öngyilkosság volna a francia nemzet részéről, ha nem sietne békét kötni. Ha azonban a német nemzet a francia császár seregei fölött nyert győzelmet Franciaország megalázására akarná kiaknázi ... végtelen borzalmak korszakát idézi fel az egész világrészre.”

Azonban hiába hirdette Jókai a francia barátságot, rövidesen aláveti magát a német barát Tisza Kálmán akaratának. S tolla, amely reggelenkint a svábhegyi lombos fák alatt a felhőkbe ragadja, nemsokára esténként a szerkesztőségben parádés paripa lesz, hogy a politikus az ő gyanús podgyászát vele vonszoltassa és ragyogtassa szerte az országban. Ilyen fényűzést is csak egy szegény kis nemzet engedhet meg magának.

Ebben az időben körülbelül ilyenfajta hiábavaló fényűzést teljesített Rákosi Jenő tolla is. A pártszellem tobzódik. Határtalan gyűlölködéssel, vádaskodással tele a közélet. Rákosi élvezi a harcot. Magáért a harcért. S mert élvezi tolla villogását, szelleme hadakozó erejét. Híve a végsőkéig Lónyaynak, de lehetetlen, hogy ne lássa a korrupciót, amely Lónyay nevéhez fűződik. A pártszellem leküzdésére indult a *Reform*. S egyszerre a párt harcok legmagasabb hullámhegyén találja gályáját Rákosi. A gálya rakománya bizony jó részt a tengerbe veszett: az idealizmus. S a gálya is megsérült a viharban. A kormányos azonban rendületlen, a hit ép benne: csak csalódnia kellett. Nem a pártokban, emberekben: tisztában van ő a pártok, politikusok értékeivel, érdemeivel. Idealizmusát érte ekkor az első seb, amely csak arra lesz jó, hogy később idealizmusában, egyre erősebben, élete végéig a végletekig kitarson. Egyelőre azonban hátat fordít a szerkesztői dicsőségnek. És én azt hiszem, ezt nem a fúzió tette, nem az, hogy pártja megszűnt, hanem egy kicsit a – csömör és a jóllakottság érzése. Jókainak könnyű volt: ő álmodozott tovább regényeiben. Rákosi a tettek embere. Bár éjjelente mindig a szépirodalomhoz menekült s írta darabjait, tett-ereje, meddő harcotól elfordulva, kielégülést keresett.

Így alapította meg a Népszínházat és felvirágoztatta akkor, olyan időben, amikor

csak egy magyar színházunk volt, de az is állandóan üres, s volt egy német színházunk, amelyet pedig rendszerint megtöltött publikuma. S azt a munkát, aminek szolgálatába állította tollát, mint újságíró és mint szerkesztő, azt, mint színházdirektor folytatta tovább. Mindenek előtt arra volt szükség, hogy Pest legyen magyar nyelvében és érzésében. Ezt a célt szolgálta most Rákosi Jenő, és szolgálta példátlan sikerrel, s talán teljesebben és nagyobb eredménnyel, mint szerkesztő tehetne volna abban az időben. Emlékezéseiben méltán tekint vissza büszke önérzettel életének erre az idejére. Itt, színházában „tanult meg – írja – a pesti ember magyarul nevetni és magyarul sírni.” De ennél többet tett. Hatévi direktorsága alatt megváltozott Budapest képe.

Rákosi a színházigazgatással elérte célját. Budapest eladdig nem remélt méretekben magyarosodott. Bárcsak az intézmények, a közszellem, az egész ország lenne olyannyira magyar. Erre a csodatevésre azonban mégsem elég egy színház. A Reform megedzette tollát, megismerte a pártokat, embereket, a színház új dicsőséggel övezi nevét. A cél még messze, A közélet azonban forr. Rákosinak vissza kell térnie első szerelméhez, a hírlapíráshoz. A sasnak szárnyalás kell, ki a falak közül, viharba, magasba.

S erre rövidesen került is alkalom. A Pesti Hírlapnál a kiadó és a szerkesztőség összekülönbözött, s néhány napra rá a szerkesztőség egy része, Csukássi Józseffel élén, már új lap megjelenését hirdette. Ez a lap volt a *Budapesti Hírlap*, amelyet Rákosi Jenő kezdetben Csukássi Józseffel közösen szerkesztett, később pedig egyedül. Az első szám 1881 június 16-án jelent meg. Nevezetes dátum. A hírlapírás történetében új korszak indul meg. De új fejezet kezdődik Rákosi Jenő életében is. Bárcsak annyiban, hogy mind az a tapasztalat, amit mint szerkesztő, író, színházigazgató, politikus szerzett hosszú éveken át, most fog virágzásba borulni. A Pesti Naplónál, Reformnál kitűzött célok felé most újult erővel, férfikora teljességében tör.

„Negyvenhárom esztendőig voltam a lap kötelékében, mint tulajdonos, mint szerkesztő, mint munkatárs. Alapítottam, vezettem és írtam a szó szoros értelmében. Nagy csatákat vívtunk, sőt hadjáratokat küzdöttünk végig és hadakoztunk mindenkivel, a tróntól kezdve az utca tömegéig. És a trónért is és a tömegért is. És minden harcunkban egyért: a magyarságért.”

„Három M volt a jelszavunk – írja másutt, mikor negyven évét ünnepelte a Budapesti Hírlap: – magyarul, magyarosan magyarán... ahol ezért küzdött valaki, bárki, az erőt, amely a mienk volt, annak segítségére vittük... harcba mentünk amellé, akinek táborában ideálunkat, a nemzeti eszmét láttuk ... S ma itt vagyunk, viharokban megtépett zászlókkal, sebhelyekkel is beborítva, de most is annak az eszmének hű, tiszta, Önzetlen szolgálatában, melyet pajzsunkra rajzoltunk, amikor negyven évvel ezelőtt utunkra indultunk:

Szolgálatában a teljes magyar címernek.

Szolgálatában az egységes magyar nemzetnek.

Szolgálatában az egységes magyar birodalomnak.

Szolgálatában a szent korona eszméjének és sértetlenségének.

Szolgálatában az ezeréves magyar alkotmánynak.

Szolgálatában a hagyományos magyar szabadságnak.

Szolgálatában a magyar állampolgárok egyenjogúságának válogatás nélkül, akár vallás, akár faji származás szerint.

Szolgálatában a magyar nyelvnek, mely ránk nézve a nemzet, a korona, a birodalom egységét és életét jelenti.

És szolgálatában a nemzeti kultúrának, amely a mi hódító fegyverünk békében, és a magyar kardnak, amely a mi fegyverünk minden erőszak ellen.

És szolgálatában a világtörténeti hivatásnak, amelyért az isteni Gondviselés minket Ázsiából kihozott, erre a szent földre telepített, ahol a hivatásunkat ezer éve teljesítettük, mert erre semmiféle más faj kétezer éven át nem bizonyult nálunknál alkalmasabbnak.”

Gyönyörű program. Nem Rákosi Jenőn múlt, ha ez a program szinte egészében ma is épp olyan új, épp olyan új cél lehet, mint volt negyven év előtt.

Az első, amit elért a Budapesti Hírlappal: modern hírlapot teremtett. A Reformnál éjfélkor zárult a lap. A Budapesti Hírlap hozta be az újítást, hogy az éjjelutáni hírek is még megjelentek. S a késő esti események, ha jelentősek voltak, vezércikkben kerültek az olvasók elé. Nagy szó volt ez akkor, amikor még nincs telefon. A másik eredmény: a politikával egyenjogú lett a lapban az irodalom, művészet. A vezércikken a politika osztozkodott az irodalommal és művészettel. A harmadik újítás, amivel végig jóformán egyedül maradt: a nemes, tiszta hang, a személyeskedéseknek lehető kikapcsolása, a botrányoknak, alantas érzéseket izgató eseményeknek lehető rövid tárgyalása.

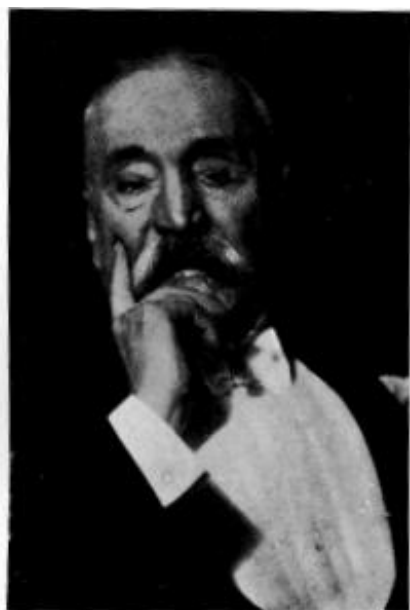
Ezek a külső újítások.

A Budapesti Hírlap negyven egynéhány évén végig lehet kísérni a modern hírlap történetét a könyvsajtótól a hatalmas rotációsig. E negyven egynéhány esztendő több száz kötetéből meg lehet ismerni az új Magyarország történetét, amiben nem sok öröm telik. S látható e kötetekben egy kivételes szellem gigászi küzdelme a magyarságért, ami annál felemelőbb látvány. És kitűnik még egy valami, az, hogy zsenialitás, tehetség, erő, szinte tömegesen, sehol a világon nem pocsékolódott el oly hiábavalóan, oly nagy mértékben, mint nálunk a politika terein.

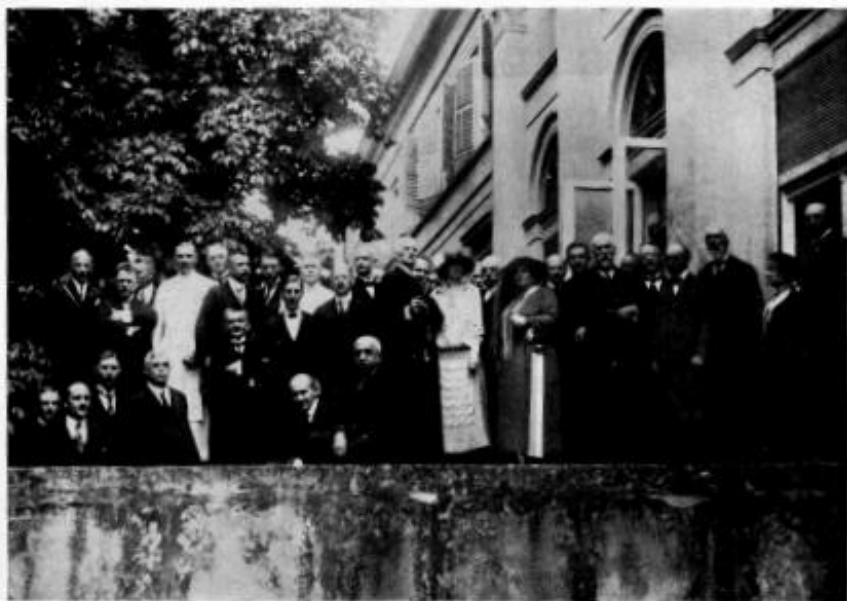
Ezt mutatják a benső küzdelmek.

Amikor a Budapesti Hírlapról beszélek, ez annyi, mintha Rákosi Jenőről esnék szó. Budapesti Hírlap és Rákosi Jenő egy.

„A magyar nemzeti állam programját” tűzi ki a Budapesti Hírlap. „Megalakult a nemzeti párt a magyar nemzeti állam programjával”, – írja a negyvenéves visszapillantáskor a Budapesti Hírlap, s ennek szegődik hívéül a lap. S már megalapítása első napjaiban küzd az önálló vámterületért, a gazdasági önállóságért, az önálló magyar hadseregért, önkénteseink németnyelvű tisztvi vizsgája ellen és küzd – ki hinné el ma? – hogy „a József- és Terézvárosi plébániákban a tót isteni szolgálat beszüntetlessék”, és küzd több más hasonlókért. Küzdeni kellett olyasmikért, amik más nemzet életében a legtermészetesebb dolgok. Hol van erre példa a világon? Kell ezt a kérdést felvetni, hogy lássuk Rákosi Jenő küzdelmét, és azért, hogy csak a célt nézzük és ne az örökre letűnt kis harcokat. Ezekben a kis harcokban megvádolták Rákosit klerikalizmussal, konzervativizmussal, szerkesztőségét megostromolták, ő magára börtönt kiáltottak (először az egyházpolitikai harcok idején). Legfőbb vád volt a következetlenség. Pedig nyolcvanéves születése ünnepén

Arckép az ocsádi ünnepség idejéből.

Az ocsádi ünnepen Szegedyék kastélya előtt.

az ország miniszterelnöke, Bethlen István gróf éppen „elvhűségét” ünnepelte. És méltán. A cél a magyarság volt. Ezért ellenzi még a polgári házasságot is. Az volt az elgondolása, hogy ha a papság kezében van a házasságkötés, és a papságot az állam fizeti, akkor inkább ellenőrizheti a lelkipásztorokat és eltávolíthatja azt, aki nem engedelmeskedik neki; s ezt a nemzetiségi vidékeken gondolta fontosnak. Konzervatizmusa is a magyarságért volt. Ellenzi mindvégig az általános titkos választójogot, azért, mert Kristóffy, Ferenc Ferdinánd barátja, akiben a Habsburgok hagyományos magyargyűlölete kulminálódott, épp a nemzeti követelések ellen, a nemzeti ellenállás letörésére akarta elfogadtatni. Nemzetiségi veszedelmet látott benne. S ő már akkor féltette Erdélyt, a Felvidéket. Mindig ahhoz a párt-hoz és pártvezérhez hajolt, amelyben, vagy akiben eszközt látott céljai eléréséhez. És ebben, végső céljához, rendületlenül következetes.

Amikor Apponyi Albert gróf belépett a függetlenségi pártba, így ír: „Hagyjuk már a hatvanhetet s térjünk vissza oda, ahol tisztesség és igazság van, a magyar törvénykönyvre. Ebben benne van az 1723., az 1791., az 1848. és az 1867. Ez mind a miénk, valamennyihez kell ragaszkodnunk. Mind törvény, mind szent, mind sérthetetlen. Egyiket sem tagadhatjuk meg a többiek sérelme nélkül.” S ha valaki oly tisztán látja célját s céljához oly rögeszmeszerű következetességgel ragaszkodik, mint Rákosi Jenő, ugyan kit érdekel akkor ma vele kapcsolatban az, hogy útjában Tisza ellen és Tisza mellett is, Apponyi ellen és Apponyi mellett is harcol, hogy hatvanhetes és függetlenségi is volt.

Nem hatvanhét, nem negyvennyolc volt a célja, hanem a magyarság egyetemes, minden pártok felett álló érdeke. Hol vannak a kis harcok, az erőt emésztő küzdelmek? És ezek a kis harcok, erőt emésztő küzdelmek vitték messze a célt is, amelyhez azonban az utat Rákosi Jenő hite, eszméi kövezték ki. Hiábavaló kérdés: így-e vagy úgy, melyik politika lett volna a jobb. Amikor ezer év után is még a nemzeti államiságért kellett küzdeni, amikor e szakadatlan küzdelmek után végül is mind nyilvánvalóbb lett, mennyire ellenünk volt minden régtől, a legfőbb hatalomtól kezdve: ne csodálkozzunk semmin. Nézzünk visszafelé inkább: mennyire nehezebb lett volna sorsunk Rákosi Jenő nélkül, az ő évtizedeken át írott cikkei nélkül, az ő magyarosító politikája, hite nélkül. Ha ma is még német világ van, ha ma is még Budapest lakosságának 70 százaléka német, ha nincs az az imperialista politika, amit ő szuggerált a magyarságnak: mi marad meg belőlünk, ha nincs, amiből, csonkán bár, megmaradhatunk.

Csak természetes, ha kis küzdelmek láttán és nagy ellenségek előérzetében túlzó végletekbe is csapott.

Ekkor tűzte ki ennek az imperialista politikának a lobogóját. De ebben is, bár például Tiszának gyengekező nemzetiségi politikáját helytelenítette, erőszakosságot sohasem hirdetett. Mi az imperializmus? – teszi fel a kérdést egyik cikkében (1906. jún. 3.) – „Egy hatalmas, egységes nemzeti Magyarország, amely szellemében, intézményeiben, gondolkodásában, érzületében, értelmiségében, műveltségében, öntudatában és önérzetében magyar. Határain belül kérlelhetetlenül magyar. Nem erőszakkal, hanem szükségből, természeténél fogva, ösztönszerűleg és öntudatosan; tekintélye szerint, erkölcsi és anyagi erejétől, amely vonz, imponál és hódít. Társországaire és szomszédaira nézve pedig a boldogulás és a szabadság biztosítója. Melléje állni, hozzá csatlakozni, vele szövetséget kötni, mint jogainak,

szabadságainak, vágyainak, ideáljainak biztos birtokát élvezni. A magyar nemzet mindenüvé, ahová lábát betette, jogokat, kiváltságokat, szabadságot, dicsőséget és gazdagságot vitt. Ennek rudimentális hagyományai élnek még ma is a Balkánon. Akkor tisztelték, szerették, becsülték a magyart és keresték a barátságát. Oltalmat kerestek nála és gyarapították dicsőségét. Mióta pedig lehanyatlott dicsősége és nagysága tetejéről, mióta maga is elnyomott kis nemzet lett, – amely pedig szánalmat érdemelne, – azóta gyűlölik, gyalázzák, rágalmazzák és készek eszközül kínálkozni elnyomására. Mert politikában nem szálni szokták az elnyomottat, hanem prédának nézik, amely után osztály ígérkezik. És mi belemerültünk boldogtalan századok sorain az elnyomottak helyzetébe, felvettük természetüket és éltünk kicsinyes fegyvereikkel. Ebből ki kell kelni. Fel kell emelkedni az elnyomott nemzetiségek álláspontjáról és kicsinyes szemhatárából az uralkodó nemzet magaslatára. Két pajzzsal kell hadba mennünk: magyarságunk az egyik, ez a mi belügyünk; a szabadság a másik: ez a mi külügyünk. Senkitől sem követeljük, hogy magyar legyen; de magunk és az államunk, mi ketten legyünk kérlelhetetlenül, könyörtelenül magyarok minden ízünkben, minden vonatkozásunkban, minden intézményünkben. Mert csak ez az erő, ez a hatalom és a dicsőség. És legyen Európa Keletén egy szinonim fogalom a magyarság és a szabadság. Ha erre törekszünk, ha ennek feltételeit kivívtuk, akkor minden bonyodalomunk, amely eddig legjava embereinket fölfalta, egy csapásra megszűnik. A titka és útja pedig e boldogságnak ez: minden ember tanuljon, minden ember dolgozzék teljes erejéből és minden ember legyen megostromolhatatlan magyar sovinszta egész lelkével.”

Mi ez, ha nem reális politika? És réalpolitika a harmincmillió magyar eszméje is, amint helyesen magyarázza Klebelsberg Kunó gróf, Rákosi Jenő tizenkét kötetes műveirez írt előszavában. „Ha Nagy-Magyarországon sikerült volna elérni azt a népsűrűséget, amely például Belgiumban fennáll, akkor a régi Nagy-Magyarország 325.000 knr-nyi területén kerekén 80 millió ember élhetett volna s Maradék-Magyarországon is 22,800.000 lélek, vagyis még több, mint amennyi Nagy-Magyarországon Horvát-Szlavonország beszámításával élt. Ebből a pár számból is nyilvánvaló tehát, hogy ez az eszmény, amelyet Rákosi Jenő odaállított a magyar nemzet elé, korántsem volt utópia, az megvalósítható program volt, és Isten segítségével meg is valósíthatuk volna, hogy ha a Gondviselés kifürkészhetetlen végzete bele nem taszított volna a világháború kataklizmájába, amelytől pedig semmit sem várhattunk és amelyben mindent elveszíthettünk.” És ha ezt elérjük, a harminc millió magyart, ha teljeseedik Rákosi Jenő megvalósítható álma: bizonyára más sors vár reánk. Hogy sovinizmusában Rákosi Jenő olykor talán ártott is: igaz. Könnyű most találgatni, hogy mi lett volna, ha más irányban nevel közvéleményt. Ha például nem vitázik egy Prohászka Ottokárral, egy Baltazár püspökkel az általános titkos választói jogról, hanem melléjük áll. De fel kell, hogy vetődjék a kérdés a legradikálisabb érzésűben is, legyen az bár a köztársasági államforma és az általános titkos szavazati jog mellett: mi lett volna, ha Rákosi sovinizmusát, eszméit, álmát a harminc millió magyarról nem egy önálló gondolkodástól elszoktatott, örökös küzdelmektől elfáradt, szolgaságra nevelt nemzet körében hirdeti, hanem egy szabad, valóban nemzeti életet élő, nemzeti érzéseitől duzzadó nemzetnek, egy Napoleon, egy Mussolini nemzetéhez hasonlónak szuggerálja, és ha ugyanakkor minden magyarok, politikusok, nem politikusok lelkében egy kicsit él Rákosi Jenőnek hite, álma,

sovinizmusa. Amint ez megvolt Kossuthnak az ő idejében. S talán el lehet azon is gondolkozni: mi lett volna maga Rákosi is egy ilyen országban. Nálunk az eszmék áramlása, kölcsönös egymásra hatása, gerjesztő sugárzása, egymást táplálása, a rokonlelkektől a gyújtópont felé sohasem volt meg. Az eszmék nálunk mindig hamar ellobbantak, csak a pártok maradtak meg, melyek aztán az eszmék fölött civakodtak, bárha különböző nevek alatt is. Ezért volt valóban talán sokszor érthetetlen, de mindenesetre mindig szokatlan látvány Rákosi Jenő, az ember és a publicista. De ezért áldott az ő sovinizmusa.

A Budapesti Hírlapnál negyvenhárom éven át híven teljesített publicistikai működésének a vezérmotívuma a harmincmillió magyarnak ez a szép álma volt. Rákosi Jenő sok szép eszméje, mint a magyarság küzdelmének az árnyéka, húzódik végig ez évtizedek magyar közéletén. Ez az árnyék sokszor olyan volt, mint Schlemil árnyéka. Elveszett. Nehéz az út, amelynek egyik végén a hatalom szava van, a másikán a nép érdeke. De ez az árnyék meg fog nőni a Budapesti Hírlap korszaka után.

Addig még száz és száz esemény tárul elénk, amelyekhez a kísérő zenét Rákosi Jenő tolla szolgáltatta. Sa magyarságnak e szimfóniájában a vezérmotívum száz és száz változatban csendül fel. S nekünk is erre a vezérmotívumra kell figyelnünk: akkor harmonikus, egységes benyomás támad bennünk.

A Budapesti Hírlapban írt első cikkében már az új honalapításról szól Rákosi Jenő. „Egy bizonyos: hogy Magyarországot a magyar nemzetnek újra meg kell alapítani s erre nem elég, hogy van magyar állam, erre minden magyar embernek és honpolgárnak közreműködni kötelessége.” Ha nem Rákosi Jenő szólna így, üres nagyhangúságnak tűnnék fel e felszólítás a honalapításra. Azonban, ha látjuk Rákosi Jenő cikkeiben az örvényeket, amelyek állami létünket fenyegetik és a teendőket, amelyek ránk várnak, csak elmélyül a tragikum, hogy „Magyarországot a magyar nemzetnek” – mint annyiszor és manap is, – „újra meg kell alapítania.”

És mily jellemző, mielőtt *a magyar birodalmi politika* szükségességét hirdetné, előbb *a magyarosítást* tüzi maga elé. Előbb legyen Magyarország nyelvében és lelkében, érzésében, gondolkodásában és tudományában, nemzeti és magánéletében teljesen magyar, aztán jöhet a magyar impérium. A cikkekből és a cikkek sorrendjéből ez az elgondolás világosodik elénk. A magyar birodalmi politikát csak 1901-ben kezdi hirdetni. És ez a dátum nem véletlen. Abban az időben tették politikájuk tengelyévé a leghatalmasabb nemzetek is az imperializmust. Így Amerikában Mac-Kinley, Angliában Chamberlain. Azonban addig, amíg ezt az imperializmust nem kezdi el hirdetni, már az első számokban és tovább folyton inkább azokat az eseményeket figyeli, amelyekkel magyarosító politikáját alá támaszthatja és amelyek mindenek előtt szükségessé teszik a magyarság erősítését.

Így mindent elkövet, nap-nap mellett izgat, pénzt gyűjt, hogy a bukovinai csángók hazatelepedjenek (1882).

Mikor a hajdúdorogi görög-kath. magyarok a kormánytól magyar püspökséget kérnek magyar liturgikus nyelvvél, és a kormány nem is válaszol a kérésre: felelősségre vonja a kormányt és a következőket írja: „A nemzetiségi szenvedély támadó politikát követ Románia és Oroszország felől... A nemzetiségi alapon szervezett egyházak az ellenséges áramlatnak erősségei, melyekben a vallásbeli közösség örve alatt fajbeli asszimiláció

folyik. Ne áldozzuk fel e propagandának keleti szertartású testvéreinket! Csak egy védelem lehetséges: megtartani a keleti szertartású magyarokat úgy vallásuk, mint fajuk szent kultuszában, a keleti magyar egyház felállításával.” (1884.)

A vallást úgy tekinti, mint a nemzeti eszmének erősítőjét. Ha a hatalomnak, akár kormány-, akár pápai hatalomnak intézkedéseiben, a vallásnak és a nemzeti érzésnek az összhangjában veszélyeztetve látja a nemzeti érzést, egyformán támad a kormányra és a pápai hatalomra.

A hajdudorogi incidens után pár évre a pápa a munkácsi és eperjesi görög-kath. püspökségeket ki akarja vonni a hercegprímás hatásköre alól, hogy a lembergi érseknek rendelje alá. Rákosi Jenő kikel a „vakmerő terv” ellen, „mely csorbát akar ütni a magyar egyházjogon és államon.”

A közművelődési egyesületek, amelyek már Rákosi Jenő magyarosító munkájának a gyümölcsei és amelyeknek megalakításában is nagy része volt, különösen jó alkalmul szolgálnak magyarosítási eszméjének kifejtésére. E közművelődési egyesületekkel kapcsolatos munkáiban, most látjuk csak, mennyire tiszta az ítélete, mennyire jövőbe látó az aggodalma, mennyire határozott a célkitűzése.

A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületről ezelőtt harminc évvel a következő megszívlelendő és ma is aktuális, sőt a megváltozott viszonyok mellett is mindennél aktuálisabb sorokat írja: „A F. M. K. E. hazánk egyik legfontosabb kulturális szövetsége. A felső vidéken száz ellenség, keblünkön táplált száz kígyó leskelődik ránk, hol talál valamely gyöngén védett pontot, hogy nyomban rávesse magát, a magyargyűlölet mérgét beleojtsa s a nemzet testétől elidegenítse ... Ez ellen csak megfelelő ellenhatással, hogy ne mondjuk: ellenméreggel lehet védekezni. A pánszlávok társadalmi és közműveltségi agitációját magyar társadalmi és közműveltségi akcióval kell paralizálni, ellensúlyozni és megérőtleníteni. Lassan és fokozatosan, a magyar műveltség vonzóerejével kell visszahódítani a híveket és lefegyverezni az ellenséget.”

Ugyanabban az időben a *Dunántúli Közművelődési Egyesülettel* kapcsolatban a nemzeti génuszról elmélkedik. És ma, amikor körülöttünk pusztul a magyarság, ezek az ő magyarosító munkáját megvilágító idézetek megdöbbenő erővel hatnak. „A nemzeti génusz inkarnációja a nemzeti nyelv. A magyar nemzeti génusz: a magyar nemzeti nyelv, elannyira, hogy a mi nemzeti génuszunk jobban, elevenebben munkál az idegen, bevándorolt házaspár gyermekében, aki kizárólag a magyar nyelvben nőtt emberré, mint abban az ősi családból eredt magyar úrban, aki idegen nyelveken szedte magába műveltségét... Korunk jelszava, hogy nyelvében él a nemzet, s ez a jelszó plasztikusan fejez ki egy nagy igazságot. Az egyén legdrágább kincse az élete, a nemzet megszűnt egyéni életet élni, s fölveszi annak a nemzetnek egyéniségét, amelynek fölvette a nyelvét.”

S mennyi szomorú igazságra mutat rá a *Délvidéki Közművelődési Egyesületnek* alakuló közgyűlésén. Rákosi Jenő fáradhatatlan. Járja a vidéket. Beszédeiből, cikkeiből az az alaphang csendül ki: ha nem magyarosodunk, elveszünk. A Délvidékiek idézett gyűlésén már bizonyos megaláztatással mutat rá a magyarosodásra. „Ez egyesület megalakulása korszakot jelent nemzeti életünk fejlődésében. Mert a mozgalom nem külső serkentésre keletkezett, hanem magának a Délvidék vezérembereinek kezdesére. Ez a gyönyörű, áldott

része Magyarországnak a török hódoltság után idegen kézre jutott. A török által kiűzött magyarság visszatelepítését a bécsi kormányok meg nem engedték, s a nemzetiségek tarka vegyülékével népesítették be a Tisza és Maros szögét, s mesterségesen kényszerítették letelepedni déli határainkon az idegent. Óriási fordulat Magyarország történetében a déli részek erős elmagyarosodása.”

Rákosi Jenőnek sok támadásban volt része konzervatív sovinizmusa miatt. Valamely eszmének a súlyát, hordóerejét mindenesetre mutatja az: mennyi ideig élnek, mennyi ideig aktuálisak. Az ő élete munkája, már csak a múltba visszanyúló idő messziségénél fogva is: a történelemé. Azonban a jelené is. S hogy munkája fontossága lemérhető legyen: nemcsak a történelmi távlatot kell keresni, hanem a jelen távlatát is nézni kell. És most látjuk: ha csak tizedrész annyira történik a magyarosítás munkája, amint azt Rákosi Jenő kívánta, ha csak tizedrészében végezzük úgy a magyarosítást, ahogy ma csehesítenek a demokrata csehek, vagy románosítanak és szerbesítenek a románok és szerbek, és ha csak azóta tesszük, amióta Rákosi figyelmeztető, intő, kérő szavát halljuk, vagyis hatvan év óta, és ha e hatvan év alatt csak annyi eredményt érünk el, pedig századok álltak rendelkezésünkre, mint a csehek, románok, szerbek hat év alatt: úgy nem jutunk oda, ahol ma vagyunk.

Azonban ennek a magyarosító munkának legfeltűnőbb, legláthatóbb eredménye és külső jele, sajnos, csak a tulipán-mozgalom volt. Még mielőtt ez a mozgalom, a *Tulipán-Kert Bizottság* (1906) működését megkezdte volna, lelkes cikkben magyarázza a tulipánnak szimbólumát. „Társadalmi mozgalomról veszünk hírt, mely majdnem olyan, mint a vallásalapítás: az embereket érzelmeiknél, vágyaiknál, hazaszeretetüknél fogva fűzni egy láncba. Egyek lévén a nemzet lelkethevítő érzésekben . . . miért ne ismerhessünk mindnyájan egymásra, akik együtt aggódunk a hazáért, egyformán rajongunk érte és egyet érzünk szívünkben, mikor rája gondolunk. Tehát tűzze fel mindenki a tulipán-jelvényt, amely ma jó forgalomba és tegyen vele tanúságot magáról és magyar voltáról... Azt mondjátok, egy kis jelvény a hazáért – kicsiség? Valóban, egy kis jelvény kicsiség. Épp oly kicsiség, mint egy csöpp víz. De mikor az a csöpp a legtisztább forrásból: az égi magasságból hull le és vele millió és billió és trillió tavaszi eső képében, akkor az a kicsiség áldást, gazdagságot, boldogságot, virulást, a természet megújódását jelenti. Mikor a tulipán kivirít egy kebelen, csekélység. De ha jön tíz, száz, ezer, százezer és ismét százezer: ez a kis virágjelvény a szívek fölé tűzve, a magyar remény, a magyar vágy, magyar hazaszeretet, a magyar nyomor és szenvedés kiseded zászlójává lesz és ahol találkozunk, kik sohasem ismertük egymást, megindultan tekintünk egymásra s magunkban testvérnek mondjuk és testvérnek érezzük egymást.”

S a mozgalom alakuló gyűlésén (1906) egész publicistikai működését jellemző tömör szavakban foglalja össze hitvallását a nemzeti jellegről, amely vezette tollát eddig és vezetői ezentúl is nemcsak a politikában, hanem az irodalomban is. „Mielőtt feltűzzük a tulipánt, fogadalmat teszünk, hogy minden alkotásunkban élni és jelentkezni kell a magyar nemzeti mivoltunknak. Semmiféle tudomány, semmiféle művészet, semmiféle irodalom a világon nem fog erkölcsi haszont hajtani, csak az, melynek nemzeti jellege van.”

Azonban rövidesen elaludt a mozgalom, lekerült a mellekről a tulipán, csupán Rákosi viselte a szíve fölött élete végéig, mint egyetlen magyar érdemjelét.

Amikor több évtizedes magyarosító munkára nézhetett már vissza és gondolta, hogy a talaj már elő van készítve rá: csak ekkor, 1901 tavaszán, vetette a közéletbe Rákosi Jenő a magyar impérium, a magyar birodalmi politika eszméjét. Tudományos módszerrel, a statisztika segítségével, számok megdönthetetlen erejével, cikkek során át bizonyítja, hogy a Habsburgok uralmukat német lobogó alatt nem tarthatják fenn többé. Hogy a züllött Ausztriát csak Magyarország mentheti meg. Hogy a birodalmi politika számára csak egy terület van, és ez Magyarország. De ettől függetlenül is nekünk csak egy célunk lehet, a magyar imperializmus, amely nem egyéb, mint: „históriai nagyságunk megújulása a históriai jogok alapján, a modern alakulások természete által kijelölt irányban.”

Ilyen úton, ilyen előzmények után úgy tűnt fel Rákosi előtt, mint a célok legfőbb célja, mint álmának legfőbb álma: a harmincmillió magyar. Ebben benne van minden, amiről álmodni lehet: politikában, irodalomban, művészetben, magyarságban. Mind az a lelkesedés, ami mellékcélokból vezette tollát, most egyszerre, együtt tör ki szívéből, amikor az amerikai magyaroknak küldött zászló elbúcsúztatásakor a harmincmillió magyarról szól. Ebben a gondolatban hágott legmagasabbra Rákosi Jenő. Ebben talált magához méltó eszmét. És ez az eszme csodálatos íramra sarkantyúzza tollát. Ilyen magaslat életében még csak egy lesz, még messze az, a revízió. Majd csak akkor fogja még ihlete a szavaknak, érzéseknek oly káprázatos színpompájába ragadni, mint most először. Bűvös varázslat játszik velünk, amikor most olvassuk szózatát, a Budapesti Hírlap 1902. július 7-iki számában. „A história valamikor parádézott velünk, magyarokkal. Olasz föld, francia föld, Konstantinápoly és az északi tartományok látták vitézeink félelmetes arcát. Nemzeti királyaink az európai fejedelmek tanácsában vezető alakok voltak; hőseinket csodálta és ünnepelte a keresztény nyugat. Azóta kiestünk a történelem kegyéből. .. Egy szóba fogom össze közel négyszáz esztendő legrémesebb pusztítását: elvesztettük ebben a négyszázéves küzdelemben – nem az államunkat, hanem állami, nemzeti öntudatunkat... Mi csak vesződünk, máról-holnapra élünk, perlekedünk és mindennapi apró dolgokra van minden gondunk. Ez ma a mi állami életünk ... Mi félünk az ábrándtól, józanságot prédikálunk, békeszeretetünkkel hivalkodunk, a kakasnak nem harmadik, hanem már első kukorékolására megtagadjuk sovénységünket... Nem kell ide csak harmincmillió magyar és ezen a helyen, ezen a földön első szerepet játszunk Európa históriájában és mienk Európa Keleté! Ennek kell minden magyar ember – politikus és nem politikus ember – zászlájára fölírva lenni: Harmincmillió magyar! ... E helyett úgy kormányoztattunk, mióta nagy lelkek államiságunkat s szabad rendelkező jogunkat visszaszerezték: úgy kormányoztatunk immár harminc év óta, hogy ennek az ellenkezője történik: az állami önérzet a kormányzatból, a nemzeti, sőt magyar polgári önérzet az egyéneken lehanyatlik .. Száz ezret, immár milliót meghaladt száma a véreinknek tolong lelki szemeim előtt, akiket elvesztettünk ... Igaz, mintha fordulat készülne, mozdulni látszik már az ország, mert híját érzi az eltávozottaknak, s az álmodók, akik harmincmillió magyar jelszavát viselik zászlajukon: égre kiabálnak. Én ez ország minden zugát meg szeretném tölteni rémes kiáltozásukkal, midőn ünneplem itten az Országos Nemzeti Szövetséget, a rajongó, fanatikus, a sovíniszta hazafiak e kis csoportját, amely mint hajdan a véres kardot királyaink, most meghordoztatja az országban az amerikai testvérek véres zászlaját. A zászló, amelyet az

Amerikába szakadt magyaroknak küld, egy lélekemelő segélykiáltás a társadalomhoz, a hatalmasokhoz, a hazátlan árvákhoz ott túl és a gyermekei nélkül itthon elmaradt özvegy édesanyához, a nemzethez. Bontsák ki ezt a zászlót és kérem, vessenek rá egy búcsúpillantást. Meg fogja rázni az amerikai szél e fenséges színeket és e fenséges színek meg fogják rázni a szíveket Amerikában. Nézzék meg Hungária alakját: sziklán ül, a magyar tengerbe sírja könnyeit. Réveteg szeme a távolba tekint és karját kitarja az anya hívólag elszakadt gyermekeiért. A remény gondolta, a szeretet szötte, a hit küldi ezt a zászlót. Istennek hála, keletkezöben van általában az az érzés, mely bennünket lelkesít. Üzenetet, biztatást visz ez a zászló a távollevőknek. Immár gondolunk rátok, kicsinyek és nagyok, egyesek és sokaság, hatalmas és gyöngé. Nem bírjuk elszakadástok fájalmát viselni. Záloga e zászló együvé tartozásunknak, jele annak, hogy visszavágyódjatok és visszajöjjetek. Szeget verünk a rudjába s odaszegezzük szívünket, elménket, érzésünket, gondolatunkat; kitűzzük az élőknek, ráborítjuk a haldoklóra és meg nem bontható kapcsolatot kötünk vándor testvéreink és az állandó anyaföld, Magyarország szíve között.”

És most, hogy itt fent vagyunk a csúcson, a harmincmillió magyar álmánál, nem jó lenézni a völgybe. Szédülünk. Oly törpe minden esemény és ember alatt. Ugyan kit érdekel e harmincmillió magyar eszménye mellett a véderő-vita, Tisza bukása, a közigazgatási reform, a Hentzi-szobor, az egyházpolitikai harcok, a Bánffy-buktatás, a Chlopi-parancs, a koalíció, darabont-uralom, harcok a képviselő- és megyeházákban, a horvát politika? Jött a háború, mindent elsöpört. A célokból csak kettő maradt meg ma is épnek: a két legfőbb, amikről szoltunk: a magyarosítás és az impérium. A háború előtt száz és száz cikke Rákosi Jenőnek, hazai vagy külföldi eseményről bár, e két célnak a jegyében fogant. A háborúval összeomlott minden, csak Rákosi Jenő hite nem. A háború után az eddigi két legfőbb célt is mindinkább egy cél fogja felváltani. Ebben fog egyesülni minden érdek. És ez a revízió lesz.

A *világháború* irodalmában külön hely illeti meg Rákosi Jenő cikkeit. A háborúban szakadatlan lelkesít: ez a toll hivatása. Szakadatlan küzd: ez a katona hivatása. És mindenki katona volt akkor. Mint magyar: becsülettel végezte munkáját, mint kívülről talán senki. Küzd mindenki ellen, határokon túl és határokon belül, akiben hazájának és eszményeinek ellenségét látja. Olykor talán fölöslegesen sok puskaport pocsékol is el. Azonban csak most, hogy végig olvasom háborús cikkeit is, csak most látom tisztán, hogy minden lelkesítése mellett is, egyetlen egy háborús könyvből, írásból sem érezhető ki úgy, mint Rákosi Jenő háborús cikkeinek együtteséből: a mi földünk alatti morajlás, a háború szörnyű csapása ránk, a rút viszályok átka, az egyre gyülemlő fellegek fölénk, az egész háborús káosz, amelyben nincs világító csillagunk: együtt mind az a veszedelem, amely feltartóztathatatlanul várt ránk és ami be is következett. Ezeken a cikkeken, mint valami grandiózus filmen, pereg le a mi szerencsétlenségünk. És ez az aggodalom s a bele nem nyugvás a szerencsétlenségünkbe, sorsunk ellen a lázadás, amely az egeket csapkodja, a lelki vívódások szörnyű gyötrelmei: mindezek csak még nőnek a háború utáni cikkeken, amikor a csehek, románok, szerbek átlépik határainkat. Halljuk a halálharang kongását, rettenetesekek az éj borzalmi: kísértetjárás bennünk és körülöttünk. Tele Krisztusvárással: soha annyiszor nem kerül tolla hegyére Krisztus, Isten neve, mint ez időkben írt cikkeiben.

„Ki ment meg bennüket?” – „Ne bánts a magyart!” – Zokog és kiált fel. Fájdalom kevés magyar szívben tombolt ennyire.

Hogy talán tévedett az emberek, események megítélésében? De ki látott akkor tisztán? Ki nem tévedett? Ki nem volt elfogult? Háborús írásokat nem jó elemezni. Azonban bátor végig. Jóformán az egyetlen, aki a háború vége előtt és a végén az új politikai alakulatokat kritizálni meri. Kéri Károlyi Mihályt, akire akár „az örök dicsőség” várhat, ha kiment a magyar nemzetet egy világra szóló katasztrófából”, hogy: „ragadja torkon lelkiismeretét, mert borzalom és rettenet az, ha a lelkiismeret ragadja torkon az embert. – „Nyomorult polgári pártok, mit fogtok csinálni elveitekkel, ha, amíg ti gyűléseztek, cseh, szerb és oláh kihúzza lábatok alól a hazát?” – írja másutt.

Helyes ítélete sokszor döbbenetes. Nem keresi, ki a bűnös. „Óriási európai és világa érdekek ütközése volt ez a háború, mely az idők méhében megfogant, fejlődött, s melynek meg kellett születnie. Mi mind: királyok, államférfiak, országok, nemzetek, újságírók és egyebek, csak silány és jelentéktelen eszközök voltunk a világ-kényszerű fejlemény kezében.”

Egy-egy félig kimondott szava, gondolata megbolygatja a lelkiismereteket. „Hazai Samu báró egy memorandumának a tartalma került a nyilvánosság elé. Ez okmányban az akkori honvédelmi miniszter, még 1916-ban megbizonyította miniszter kollégáinak, hogy Ausztria és Magyarország onnan (tizenhattól) számítva, már csak kilenc hónapig bírja a háborút, azontúl összeroppan. Ez a Hazai Samu báró éles ítéletét dicséri. De csak ezt. Ellenben sem férfias nyíltságát, sem aggódó hazafiasságát, sem kormányzói kötelességtudását nem bizonyítja. Ebben igazi osztrák generálisnak bizonyult a magyar volt honvédelmi miniszter, aki elmondja baljós véleményét memorandumban minisztertársainak, de meggyőződése konzekvenciáit semmi irányban le nem vonta, se katonai, se miniszteri voltára nézve. Nemcsak állását ott nem hagyta, amikor nem honorálták katonai szakvéleményét, sem azt nem követelte, hogy a király döntése elé vigyék; hanem megmaradt katonának s eltúrta, hogy a háborús érdemekért járó minden kitétetéssel elhalmozzák, a vezérezredességtől kezdve a báróságig. Mert ime, a dolog vége mégis az lett, hogy cserben hagytuk a német szövetségest. Későn ugyan, de megtettük. Ez is tiszta osztrák tradíció: mindent későn. Ha megtesszük akkor, súlyosabban esik ugyan ránk az ódioma, de kimondhatatlan haszna lett volna a két birodalomnak belőle. Most pedig az ódiomot se kerültük el, de hűtlenségünknek minden haszna nélkül kell maradnunk. Mi haszna van az országnak s a világnak abból, hogy a veszedelmet egy magyar, hivatalban lévő miniszter-katona előre látta s excellenciás kollégái számára memorandumban megírta?”

Később kiderült, hogy Tisza István még előbb látta a veszedelmeket, hiszen teljes erejével ellene volt a háborúnak. Erről azonban még nem eshetett szó.

És mily jellemző, a Budapesti Hírlapnak abban a számában, amely közli, hogy a parlamentben egy Apponyi, egy Vázsonyi, üdvözlik a kitört orosz forradalmat, Rákosi Jenő, akkor, amikor jóformán mindenki ujjong az orosz forradalom fölött, talán egyedül Rákosi Jenő az, aki mély szomorúsággal néz az orosz jövő és ennek kihatása elé.

Ellensége a cári uralomnak, híve a szabadságnak, azonban ellensége a forradalmaknak is és mindenekfölött a lassú fejlődésnek a híve. „Vajjon a forradalmi eszmét dicsóító

cikkíró urak hiszik-e, – írja, – hogy ilyen dimenziójú háborút, mint amilyen most folyik, lehetett volna a francia forradalmat megelőzőt sötét abszolútizmus korában rákényszeríteni az emberiségre? Én azt hiszem, hogy erre gyöngé lett volna XIV. Lajos és Lipót császár abszolútizmusa és csak a francia forradalom nyomában diadalra jutott, mindent elseprő nacionalizmus és tértfoglaló demokrácia által teremtett új állami és társadalmi rend tette lehetővé azt a modern abszolútizmust, mely a minden egyest fogvatartó békevágy ellenére is parlamenti asszisztenciával kényszeríti rá az emberiségre a háború folytatását. Ha van barátja a megvalósítható legmesszebbmenő szabadságnak, én az vagyok és voltam mindig s maradok, amíg élek. Ha van, aki minden emberben egyaránt tiszteli az emberi méltóságot s egyenlő jogot, törvényt s ugyanazt a kötelességet kívánja minden állampolgár számára, az én vagyok. Magyarországon nemzeti életet polgári szabadság és alkotmányosság nélkül elképzelni sem tudok s nem hiszem, hogy az az ember, aki nem szabad, vagy az a nemzet, amely nem független, boldog lehessen. Mivel magyarnak születtem, még gyermekkoromban sem éreztem magamat boldognak soha. Mindig szánakozva gondoltam a cári abszolútizmus alatt nyögő oroszra, az orosz iga alatt görnyedő lengyelre s tatárra s irigy szemmel néztem a szabad angolra. A cárizmus bünei kétségtelenül rászolgáltak arra, hogy megbuktassák Oroszországban a dinasztíát és vele együtt a monarchiát. De csak sajnálni lehet azt a népet, mely arra szorul, hogy forradalommal segítsen magán. Hiszen a forradalom a szükséges rosszak között a legrosszabb, mert bár fölforgat mindent, rendszerint csak a zsarnokság újabb formáját teremti meg. Nem a nép akaratát juttatja diadalra, hanem csak a nép haragját, melyet a forradalmi vezérek a maguk akaratának zsarnoki érvényesítésére irányítanak és használnak ki. Hiszen a tömeg hiszékeny, tudatlan és könnyen fanatizálható s hamar megfeszíti azt, kit tegnap még vakon követett. Ezért van az, hogy a forradalom vajmi ritkán valósítja meg azt, amit akart s ha célját el is éri, még a háborúnál is több szenvedést okoz s honfi vérben gázolva, kiegyenlíthetetlen ellentéteket teremt. És így, bár a cári autokrácia bukásán sajnálkozni eszemágában sincs, mégsem tartom megokoltnak, hogy mi, magyarok, zengjünk dicshimnuszokat az orosz forradalomnak, amikor még azt sem tudjuk, hogy meghozza-e nekünk a várva-várt békét; de még kevésbé tudjuk azt, hogy hová fejlődik s csakugyan meghozza-e az orosz népnek a szabadságot? De leghelytelenebb a forradalmat magát, mint ilyet üdvözölni egy olyan nép fiának, mely elég szerencsés volt a legradikálisabb társadalmi s alkotmányi reformot 1848-ban törvényhozási úton létrehozni s amely nemzetnek, mint a magyarnak, léte fennállása a jogrend erején és a jogfolytonossághoz való szívós ragaszkodásán alapszik.”

Ez volt Rákosi Jenő, a politikus, a Budapesti Hírlapnál.

És mint irodalmi kritikus? Vagy ha tetszik: irodalom-politikus? Mert valóban mint irodalmi publicista is, politikát végzett. Bárha politikus soha nem volt, a szónak szoros értelmében. Nála voltaképpen a politika és irodalom egy. Két eszköz csak. De egy célt szolgál mind a kettővel. Mikor a politikától az irodalomhoz menekül: akkor is csak a magyarság érdeke vezeti.

Kossuth Pesti Hírlapja óta Rákosi Jenő Budapesti Hírlapja csinált nálunk igazán közvéleményt. S Rákosi Jenő publicistikai tollával legalább annyira hatott az irodalmi életre, mint a politikaira. Már magában azzal is, hogy valamennyi lapunk között az iro-

dalmi kritikának a legnagyobb teret adta a tárca-rovatban és a vezércikk helyén: mutatja, mily fontosságot tulajdonít az irodalmi irányításnak, vagy inkább: az irodalmi közvélemény irányításának, nemcsak magáért az irodalomért, hanem talán még inkább a társadalomért, amelyet az irodalom befolyásol. Rákosi Jenő mint irodalmi kritikus is publicista volt. S mint ilyen, nem annyira az író, mint inkább az irodalmi közvéleményt kívánja befolyásolni.

Épp úgy küzdött végig harcokat az irodalomban is, mint a politikában. És ugyanazon ideálokért mind a két téren. Irodalmi kritikáiban mindig sok a politikum, épúgy, mint ahogy politikai cikkeiben sok az irodalmi, költői elem. Benne van itt is a köznapi harcokban, de távol a köznapi érdekektől.

Irodalmi kritikáiban is, épúgy, mint politikai cikkeiben: vitatkozó, hadakozó, szenvedélyes volt. Erélyes és következetes a maga esztétikai irányához, amelyben a széphez, jóhoz, igazhoz még egy esztétikai, kritikai fogalmat is fűz: a magyart. Nem volt dogmatikus kritikus, nem elvek után ment ítéletében. Szép az, ami tetszik. Azonban mégis volt egy dogmája. És ez: a magyar. És csak az tetszik, ami nem sérti magyar gondolkodását, magyar nyelvét és magyar érzéseit. S döntő súlya kritikai mérlegén épp ennek van nem egyszer. S bár a világirodalom legnagyobbjainak művein csiszolódott művészi ízlése, ítéletében nem külföldi példák vezették, hanem a természetesség, a józan ész diktálta követelmény, mindig génusza, ép magyar érzése irányította. Minden idegenszerűség, minden, ami külföldről látszott importálódni, épúgy, mint politikájában, minden, ami nem magyaros: távol volt tőle.

E nyugodt, magyaros temperamentumából folyt, hogy épp így idegen volt előtte: minden bonyolult, különködő, affektált, beteges érzéseket izgató, mesterkélt érzés, stílus, munka. Az arányos, harmonikus, egészséges eszményi művészet volt az övé. Bár ebből az ideáljából sokat engedett, ha a magyarságért úgy látta jónak. Azonban mindig fontos előtte az összhang a belső lényeg és a külső forma között.

Könnyed írói hajlékonysággal tárgyalja az eléje kerülő munkát. Inkább a szépet keresi, mint a rútat. Inkább megszerettetni, mint elriasztani kíván. Az elriasztást is inkább akkor használja, ha a bírált munka tendenciáját, nyelvét vagy érzésvilágát a magyarságra károsnak látja. Bárkiről beszél, mindig őt magát látjuk. De ezt nem bánjuk, ő a legérdekesebb. A kritika értéke mindig azon fordul meg, hogy milyen súlyosak a szavai annak, aki mondja őket. Neki egy irodalmi munka annyi, mint valami politikai, társadalmi esemény: mindenről van mondanivalója. Hallatlan termékeny szellem. Mint kritikus is impresszionista, szubjektív. Nyugtalan elme, szereti az ellentmondást, már csak azért is, mert akkor jobban csilloghat elméje. És ez láthatóan gyönyörködteti.

Alakok a múlt ködéből című kötetében, amely évek óta készen vár arra, hogy forgalomba hozza kiadója, együtt vannak legjellemzőbb kritikái, cikkei. A kötet előszavában, amely így Rákosi Jenő érdekes, posthumus írásának is számít, maga magyarázza találóan és szerényen ezt a szubjektivitását. „Ami e könyvben meg van írva, az az én tanuságtételem emberekről. De nem annyira arravaló, hogy az embereket, dolgokat és eseményeket ítélje meg az olvasó, hanem inkább arra, hogy rólam formáljon magának véleményt. Mert itt nem az van megírva, hogy milyen volt Péter vagy Pál, mit ér ez a vers vagy az a színdarab

vagy egyéb munka, hanem az van itt hamisítatlanul, milyenek láttam én akkor Pétert vagy Pált. Mert e könyvben olyan Péterről vagy Pálról nincsen szó, akit az olvasó is ne ismerne ... Ez a könyv, melyet ezennel a közönség kezére adok, az én herbáriumom. Minden cikk benne egy lepréselt virág, melyet valamikor leszakasztottam, őrzi egy-egy élmény, valamely öröm, gond, vagy szomorúság, egy nap, vagy egy esemény emlékét. Egy-egy érdemes ember is, egy-egy könyv is meg van benne örökítve, ha nem nagyon hivalkodó ez a szó. Mert az igazság az, hogy ez mind csak újságíró munka, a pillanat vagy alkalom szülötte, eredetileg huszonnégyórai életre szánva.”

Ebben azonban nincs igaza Rákosi Jenőnek.

Az utolsó fél évszázadban alig volt irodalmi esemény, alig jelent meg munka, amivel ne foglalkozott volna. Alig volt író, akit ne értékelt volna. Adatbeli tévedései lehetnek és vannak is. Azonban hibái nem géniuszában rejlenek, hanem a körülményekben. A stílus, a gondolkodás nemcsak az egyéniséget magyarázza, hanem a körülményeket is. Hasonlóképp nemcsak az egyéniség befolyásolja a stílust és a gondolkodást, hanem a körülmények is. Cikkeit pár óra alatt írja. És nap-nap mellett. S amint megírja, mennek a nyomdába. A nélkül, hogy újra átolvasná őket, vagy bármit is javítana rajtuk. Módjában sincs, hogy tárgyát a tudomány avagy a politika minden irányú anyagának a figyelembevételével világítsa meg. Egy külön hírlapi stílust és gondolkodást teremtett. De ez a stílus nemes, egyszerű, világos. A tudósok, akadémikusok, professzorok nyelve Rákosi Jenővel a magas katedréről mint valami palotából leköltözött az újsághoz, a közönség otthonába. Ezt a nyelvet megérti mindenki, aki olvasni tud. Gondolkodása épp ily egyszerű, világos, természetes. Irodalmi kritikáiból megismerhetni az utolsó ötven év irodalmát. Az irodalomban is közvéleményt teremtett. S irodalmi kritikái már csak úgyis, mint e közvéleménynek hű tükrői, mindig maradandók. S korunk irodalmáról sem lehet, éppúgy mint politikai életéről, való és teljes képet nyerni az ő publicistikai működésének ismerete nélkül. S hogy ma, könnyű magyarul jól írni, beszélni és gondolkodni: abban Jókai után Rákosinak van talán legnagyobb része.

Íróknak, színészeknek, művészeknek, festőknek, zenészeknek, szinte beláthatatlan sora vonul el előttünk. S nem kisebb sora a műalkotásoknak: és feltárul előttünk az alkotók műhelye, szerszáma, erénye, gyengéje, nem kevésbé a műalkotás titka és látjuk az esztétikai nézőpontokat, amelyekkel tárgyára világít a kritikus. Dicsér, támad: s ha nem értünk is vele mindenben egyet, el kell ismernünk, hogy kritikája mindig érdekes és találó.

Mint irodalmi kritikus, sokszor szembekerült Rákosi Jenő Gyulai Pállal. Elismeri tehetségét, formakészségét, gondolkodásának, nyelvének eleganciáját, fölényes szellemét, azonban mint költőt nem sokra becsüli. „Az igazi, a hivatásos poéta danolásának kedve, önkénytelensége, naivitása és közvetlensége hiányzik Gyulaiból: viszont nem jellemzik az ő műzsáját az erősebb tehetségek túlzásai sem, úgy mint egyoldalúság, elfogultság, szenvedély, hatalmas tényezők sok merészebb költői alkotásban, és persze sok, de rendszerint nagyszabású botlások forrása is. Invenciója hasonlít ahhoz a szerencsétlenhez, aki mindig csak akkor talál meg valamit, mikor már a másik lehajol érette s tapasztalásait fantáziája sem kiegészíteni, sem feldíszíteni nem elég erős ... A nagy érzés az igaz poétát szózatossabbá, Gyulait szóban szegényebbé, hebegővé, ügyetlené teszi.” És keveset ír.

„Fogjuk, quantitative, ahhoz, amit egy-egy nagy költő írt s meg fogjuk látni, hogy egy igazi költő ötéves pályán többet ír, mint Gyulai harmincöt év alatt írt. Nem mintha azt mondanám, hogy aki legtöbbször ír, az a legkülönb, nem is gáncsképen, csak mint jellemző vonást hozom fel. Én azt állítom, hogy igazi költői lélek folyton és szakadatlan teremt. Benne van a lélek, amely hajlja, amely nyugodni, pihenni nem engedi s egymásra nőnek a kötetei. ír jót, gyengét, nagyszerűt, selejtet, vegyest, egyforma kedvvel, belső kényszerűséggel, amíg vénája el nem apad, s maga el nem hallgat végképen. Minden izgatja, inspirálja, amit lát, amit hall, amit érez, amit gondol s benyomásainak eredményeképp bőven szórja adományait, tehetsége és hivatása gyümölcseit, megbájolni a világot. Egy erős és eredeti tehetségű költő harmincötéves pályafutásának eredménye mindenha egy-egy kis könyvtár. Mily hideg és megfontolt viszony költő és múzsa közt, amely e nagy időn át ily meddséget mutat. A nagy költő írhat sokat, írhat temérdek: legrosszabb versében is van egy-egy szakasz, egy-egy sor, fordulat, kép vagy ötlet, mely zsenijére vall.”

Szembeszáll Pulszky Ferencsel, mivel a frivolság, felületesség és elbizottság egyesült erejével becsmérlni merészeli Madáchot és az Ember tragédiáját. „Nem a világ baja, hanem csak Pulszkyé, ha azt hiteti el magával, hogy a világnak újra meg újra csak azokon a doktrínákon kell lelkesülnie, amelyekkel együtt ő megöregedett.”

Mily jellemző már csak e néhány idézett sor is: mennyire látni bennök Rákosi Jenőt.

Lelkesedik Vámbéry könyvéért. „A magyarok eredetéről” szóló munkája kedvére való tárgy a kritikusnak is, a politikusnak is. Látja a káoszról kibontakozni a magyart: amint hódít földet és csinál belőle Magyarországot, hódít népet és csinál belőle magyar népet, hódít nyelvyanyagot és csinál abból is magyar nyelvet. És ahhoz a munkához, amelyet Vámbéry végez, nem elég, szerinte, tudás, készség, hanem „épp oly mérve kell a faj szeretetének, a fajáért való lelkesedésnek is.” És „bátran és büszkén ünnepli a zsidó eredetű magyar tudós elévülhetetlen érdemeit”, annál is inkább és „azért ma és azért ez órában, mert ez az óra annak a fajnak nem kedvez.” Pozsonyban voltak akkor zsidóüldözések.

Íme a bátor, szabad, a hangos áramlatoknak ellentmondani szerető kritikus szellem. Nem keresi a népszerűséget. Védi Simonyi Zsigmondot, „a csöndes, s szerény, folyton munkálkodó, tudományért lelkesedő embert, az egyetemnek nagytevékenységű tanárát, amikor Szarvas Gáborral együtt szerkesztett Nyelvtörténeti Szótára miatt üldözöbe veszi Ballagi Aladár, a „rendkívül elfogult pártember”. S támadja Rákóczi-könyve miatt Szekfü Gyulát, amikor divat volt őt védeni. „Rákócziról – írja Rákosi – mindent ki lehet deríteni, ami pályájához, jelentőségéhez, szerepléséhez tartozik: ellenben hozzá kegyetlen kézzel, rontó szándékkal, cinikus göggel és főnhéjazó önérettel nem szabad közeledni.”

Legnagyobb harcát azonban Ady Endre neve körül vívja Rákosi Jenő. Támadja a szatíra, gúny minden fegyverzetével világnézetét, nevetségessé teszi költészetét. És teszi ezt jóformán egyedül, mindenki ellenében, Ady életében, munkássága viruló idején, akkor, amikor szentségtörés számba ment és szinte veszedelmes dolog volt nem dicsőíteni őt. Bár tehetségét akkor is elismerte. Halálakor azonban így ír Adyról: „Verselése szabadabb és változatosabb volt az eddigi megkövesült formáknál; nyelve színesebb, szavai érzékibbek, jelzői szokatlanok, mondatai pongyolaságot mutatva is szorosak, élesek; hangja új, tárgya új, eszmejárása új; inkább ötletes, mint gondolatos, inkább sejtelmes, mint tartalmas. Nem

tudom, mit tegyek jelzőnek, mint főnévnek: szilaj melankólia-e vagy melankolikus szilajság az alaptónusa. Beteges elkeseredés, dacos gőg és asszonyos hiúság inspirálják. Tombol az érzékiségben és komázó félelemmel érinti a halált. Egészen lírikus természet, de minden verse mint egy kis ballada önmagáról. Ez az ő hatásainak legerősebb tényezője. Sok kötetéből össze lehet állítani egy szép kötetet, amely elsőrendű értéke lesz a magyar költői irodalomnak. Hosszabb lélekzetű munkára nem volt, úgylátszik, kedve, de alkalmasint tehetsége sem. Egész lényé ötlet és szeszély. Azt, hogy mi okozta hirtelen dekadenciáját, kuttassák mások. Én csak konstatalom, hogy amit pár éve termelt, az már zavaros volt néha az értelmetlenségig, affektált a karikatúráig. A hatása pedig már tiszta torzképe annak, ami jót ő maga produkált. Iskolája, epigonjai, bálványozol megrontották őt is, tönkre tették a hatását. Akiben utánzóik közül tehetség van, azok mind jobban-jobban távolodnak tőle (abban a mértékben tudniillik, ahogy önmagukat megtalálják); akiben nincs tehetség, azok ellen pedig az irodalomtörténet föladata lesz megvédelmezni magát a mestert, Ady Endrét.”

S halála után tíz évvel, de ez már a Pesti Hírlap korszakába tartozik, újból és utoljára szól Adyról: „Ha semmi egyéb nem bizonyítaná azt, hogy Ady Endre nem közönséges tehetség volt, magában az a körülmény is döntő bizonyítéka lenne, hogy még most is, nem tudom hány évvel szomorú halála után, nem szűnt meg a harc értéke és jelentősége körül... A poéta olyan, amilyen és nem lehet más. Vagy olyan, vagy nem poéta. Ő is, mint minden költő, az Isten postása volt, üzenettel a világ számára. Nem adhatott le más üzenetet, mint amit Isten kezéből kapott. Amíg élt, disputálhattunk vele. Ma elvégezte földi dolgát, s ha tetszik, ha nem tetszik, itt van, itt marad egész mivoltában és ezen semmi háború, semmi kritika és semmi dicsőítés nem fog tudni változtatni. Azért Berzeviczy Albert bölcsességének van igaza: keressük az egyetértést mi többiek, akik még itt vagyunk, annál is inkább, mert alig van közöttünk olyan, aki tehetség dolgában különb volna az Ady tehetségénél.”

De ez a szelíd, megértő és elismerő hang, nem volt állásfoglalás régebbi megnyilatkozásaival szemben. Ady tehetségét Rákosi Jenő mindenkor elismerte. Akkor politikumból túlszigorú volt. Most pedig, ugyancsak politikumból, talán túlenyhe akart lenni saját esztétikai felfogásával szemben. Ebben a politikumban azonban megint csak a magyarság érdeke vezette. Az ő eszméje az egységes magyarság. Csak így érhetjük el nemzeti céljainkat. Már pedig a politika épp eléggé szétbontja a magyarságot: nem szabad megengednünk, különösen nem mai helyzetünkben, azt a fényűzést, hogy irodalmunk és kultúránk ezt a szétbontást még csak növelje. Ezért hirdette a közéletet és az irodalmi pártokat kibékítő megértés szellemét.

De mi történik Ady körül most, mintegy tíz évvel halála után és körülbelül húsz évvel Rákosi Jenő első támadó cikkei után? Azok, akik Ady életében az ő hívei voltak, és akkor hallgattak vagy dicsőítették, most, halála után tíz évvel, támadják, amikor Ady nem is felelhet a támadásokra, és írnak róla úgy, még szigorúbban, hogy ne mondjam kegyetlenül, mint ahogy Rákosi Jenő írt Ady életében. Vajjon nem igazolja-e Rákosi Jenőt napjaink hangos Ady-reviziója. S melyik rokonszenvesebb: életében támadni, halála után védeni valakit, vagy megfordítva?

Ady Endréhez hasonlóan támadta Rákosi Jenő a háborútól megfertőzött légkörben Babits Mihályt is. De később Babits nagy tehetségét is elismerte Dante fordításáról szóló cikkében és más alkalmakból is. Babits Mihály, tudom, az új irodalomban legjobban érdekelte. Egyszer kezébe került egy nagy munka, amelyben Babitsnak és még vagy száz kiválóságnak, a világ minden tájáról, volt cikke: legelsőnek, szinte izgalommal, Babits cikket olvasta el.

Az új irodalomban majdnem gyűlöletes volt Rákosi Jenő neve. Ha valamit dicsért, ez magában elég volt, hogy a másik oldalról támadják. Ha valakit támadott, ez már jogcím volt a másik párt dicséretére. Sőt nem egyszer támadták akadémikus részről is, mert nekik pedig nem volt elég tudós, – újságíró volt. Az akadémikusoknak sokszor újító volt, a moderneknek akadémikus. Méltatlanul történt mind a kettő. Megértő, hajlékony, haladást, fejlődést méltányoló szellem volt Rákosi Jenő. Nem olyan merev, hajlíthatatlan, mint Kemény vagy Gyulai. A szellemi élet minden megnyilvánulása érdekelte. S mindenben gyönyörködött, ami szép. Fél szemével utolsó napjaiig rengeteget olvasott. S bizony az új irodalommal, értékeivel, neveivel épp oly tisztában volt, mint a régivel és régiekkel.

Egyik legnevezetesebb és legszebb fegyverténye Komjáthy Jenő neve körül zajlott le. Egy Komjáthyról szóló könyvről írván, a fiatalon elhalt, elfelejtett, sőt életében sem ismert költő nagyságát hirdette, a mi nagyjainkkal és a világirodalom nagyjaival mérve össze tehetségét. Erre évekig tartó vita támadt a költő körül, de végül is neve belekerült az irodalomtörténetekbe, tankönyvekbe, a nemzet halhatatlanjai közé. És az egyetemen Riedl Frigyes, a legnagyobb tudós tartott méltató előadást a költőről.

Rákosi nagy tekintélye az irodalomban, publicistikában, kiváltságos tekintélyt szerzett évtizedeken át lapjának, a Budapesti Hírlapnak. A Budapesti Hírlapban dolgozni különös tisztességet jelentett. Egész sereg kiváló tehetséget vonzott magához. Örült, ha új tehetség felé irányíthatta a közfigyelmet. Közülük nem egy lett később díszes irodalmunknak. *Allandó* munkatársai voltak, s részben lapjában kezdték munkásságukat Herczeg Ferenc, Dóczy Lajos, Baksay Sándor, Bárd Miklós, Berczik Árpád, Kozma Andor, Vargha Gyula, Alexander Bernát, Sebestyén Károly.

Vigyázott arra, hogy lapjának legkisebb híre is jól legyen megírva. Harcolt az egységes és fonetikus helyesírás érdekében. Az idegen szavakat és szólásformákat üldözte. Oldalakon át lehetne felsorolni azokat a magyartalanságokat, amelyeket kiirtott lapja segítségével a köznyelvből. S helyökbe jó, magyaros kifejezéseket honosított. Azokra már nem is emlékszik senki, ezek már átmentek a köztudatba. A legkiválóbbakat sem kímélte, ha beszédjük, vagy írásuk jó magyar nyelvrészét sértette. Hosszú cikkben állította pellengérré például Tisza István magyartalanságait is. Bár ez akkor a politikai ellenféllel szemben a küzdelem egyik eszköze volt. De ugyanígy nem kímélte Jókait sem, akit pedig csodált és legnagyobbra tartott. Gyulainak soha nem tudta megbocsátani, hogy Jókait *nem* akarta, vagy *nem* volt képes méltányolni teljes nagyságában. Jókairól szóló egyik cikke, amelyben magyartalanságairól szól, annál inkább jellemző Rákosira, mert a gyors és sok munka bizony őt is belevitte nem egyszer pongyolóságba, sőt magyartalanságba is. Amit ő Jókairól ír, azt jórészt mi is elmondhatjuk róla. „Aki nekem annyi oldalról érdekes – írja Jókairól – és tanulságos, akinek ehhez egyeb

impozáns tulajdonságai is vannak, melyeket bámulok és – ha magyar nem volna, irigylenék: – azzal én pereljek, mert írásának isteni kedvtelését nem korlátozza az én nyelv- és széptani szabályaimmal, melyek egyébiránt a kisujjába vannak, de melyekre nem tartja érdemesnek mindig csak hederíteni is, mert nem szokott hozzá s mert szuverén jó kedvének akadékjában lenni látszanak? Eh, inkább örülök, hogy azzal, hogy hibákat követ el szélyből, hasonló hozzám, aki jóformán hibáimból és szabályaim tudásából élek, s aki, fájdalom, semmiben sem hasonlítok ő hozzá. Hibái bátorítanak engemet. Ha egy ilyen tehetség hibátlan is volna, nekem csüggednem és örökre hallgatnom kellene.”

Mint műbírálót, de talán mint politikai kritikust is, legrövidebben úgy jellemezhetném Rákosi Jenőt: kritikái a józan ész elvét, érvényesülését jelentették a bírálatban. Ebben a kritikai munkásságában nemcsak nagy tudása, hanem a költő nagy nyelvbéli készsége is segítségére volt. Természetes, fesztelen stílusában egyre fokozódó hév, belső vulkanikus erő lüktet. Gondolatban, kifejezésben egyszerű, s ezt az egyszerűséget lebilincselő báj hatja át. Nyelve gazdag fordulatokban, adomákban, hasonlatokban. Fiatal korában gazdaságokban, vidéki kúriákban és városkákban sokat érintkezett a néppel: bőséges szókincsétől változatos stílusában benne van a dunántúli népnyelv magyaros beszédmódja. Nehézkességnek, fáradságnak, izzadtságnak semmi nyoma cikkein. A magyar géniusz könnyű teremtő ereje dolgozik szemünk előtt. Bámulatos, bár egyes tárgyról ismételten és ismételten szól, önmagát sohasem ismétli. Gyulai például egész részeket vesz át egyik cikkéből a másikba. Ugyanezt teszi publicistikai cikkeiben a regényíró Mikszáth is, s látunk erre számos példát a külföldi irodalmakban is: azonban Rákosinál sok-sok kötetet kitevő publicistikai írásaiban, kritikáiban, bírálataiban egyetlenegy helyet nem találtam nemcsak arra, hogy egyes részeket vagy mondatokat vett volna át, hanem arra sem, hogy egyazon gondolatot ugyanazon szavakkal fejezett volna ki. Vádolja: írásaiban sok a frázis. De csak azok vádolják, akik száraz, értekező prózában írnak, akik nem annyira restellnek, mint inkább nem tudnak színesen, költőien írni. Rákosi Jenő frázisai sohasem üresek: mindig gondolatot, érzést rejtenek. S ha ez az eszméktől, érzéktől, melegségtől hevülő írás frázisos, akkor legnagyobbjaink írásai is tele vannak frázissal: és azt kell hinnünk, hogy a hatás titkában része van az ilyen frázisoknak is.

Ez volt a Budapesti Hírlap Rákosi Jenője. Évtizedeken keresztül. Mígnem negyvenhárom év után egyik napról a másikra lekerült a lap éléről Rákosi Jenő neve. Hogy ez miért történt, ha ő maga nem tárta fel okát, nem kutatom én sem. Lehet a közéleti viszonyokban, lehet személyi és kiadói érdekekben keresni az okát. De valószínű az, a lap kezdett nagyon pártlap lenni, Rákosi Jenő pedig mindjobban érezte, hogy egyedül van s kezdte kívánni mindjobban a teljes függetlenséget.

A háború előtt a mi szép Tátránkra szörnyű vihar zúdult le. Letarolta a fenyveseket végig. Csak a törpe fenyők, s a közepesek és a védett helyen állók maradtak meg. Es egy-egy magányos, szép, magas szál mutatóba, mely gyökerét sziklák között is mélyre eresztette. A háború után, Trianon után így maradt egyedül, mind teljesebben egyedül Rákosi Jenő. Tanuja voltam magam is a nehéz lelki tusának, de tisztán mutatják benső küzdelmét azok a szavak is, amelyekkel „nem fájdalmas megilletődés nélkül” búcsúzik közönségétől 1925. január 6-án. „Azt tartom, senki nem várja tőlem, hogy ezen a helyen

beszámoljak arról, hogy miképpen, mely közvetlen okokért s mely körülmények folytán állott be ez a fordulat. Mikor az ember negyvenhárom éven át volt egyfolytában oly eszmei szolgálatban, minő egy újság írása és irányítása és oly lelki közösségben, mely újság és olvasó közönsége közt fönnáll: akkor mindenki megérti, hogy a lépést, melyre elszántam magam, senkisémet teheti meg sokszoros és alapos megfontolás nélkül. Minek hivatkoznám hát emberekre, viszonyokra, lehetőségekre és lehetetlenségekre. Igazolásom legyen az, hogy sohasem vezette tollamat a magam érdeke, mindig csak a Budapesti Hírlap, az olvasóközönség és az ország érdekét iparkodtam szolgálni a legjobb tudásom és élő lelkiismeretem szerint. És sohasem bármely más harmadikak érdeke és mások lelkiismerete szerint.” Fájdalmas búcsúszavak után így folytatja: „És búcsúzom végre önmagamtól. Mert tudom, hogy a Budapesti Hírlap nélkül nem vagyok az, aki voltam, amíg vele, benne és általa voltam. Mert minden hitem, minden meggyőződéseim, minden célom, minden álmom az enyém, a magamé volt, de a Budapesti Hírlapban öltött testet és a Budapesti Hírlap általt lett millióké. Hármass ideálom volt: a szent korona, a magyar alkotmány, és a haza, az ország. Ezekért éltem, ezekért írtam lelkiismeretem parancsa szerint. És most itt elhallgatok, Isten kegyelmét és áldását kérve a szent koronára^ az alkotmányra, az országra és minden magyarra.”

Tévedett Rákosi Jenő, amikor azt írta: búcsúzom önmagamtól, a Budapesti Hírlap nélkül nem vagyok az, aki voltam. Tévedett: most fogja csak megtalálni önmagát, és most fog csak nőni, egyre nőni mind magasabbra, egyedül, a Budapesti Hírlap után. Életében, néhány beteg naptól eltekintve, most pihent először Rákosi Jenő tolla. Magába vonult, s már-már úgy látszott, le is teszi tollát végleg. Azonban a csend, a magány, a számotadás nyolcvanháromévi szünetnélküli munka után munkátlan napokon, a múltat idéző, jövőt kísértő, lelket bolygató hangtalan éjszakák csodát műveltek. A csendnek, a léleknek titkaiba nem lát be senki. Még nincs itt a pihenés ideje, az országra most vár igazán az ötven év előtt bejelentett új honalapítás, most jönnek még a legnagyobb feladatok: és egy szép napon egy új Rákosi Jenő áll az ámuló világ elé. És ez a nap dicsőséget jelentett a nagymúltú, legelterjedtebb lap, a *Pesti Hírlap* számára, mert itt és csak most kezdte meg igazán nagy harcait Rákosi Jenő.

Neki az írás életszükséglet volt. Látszólagos nyugalma, szótlansága alatt nagy benső vívódások éltek. És e vívódásokra csillapító szer kellett, és ez az volt, ha mindennap hozzászólhatott az eseményekhez. Szükséges volt számára, hogy a mindennapos érintkezést a közönséggel, az étellel fenntartsa. A magyarság, a magyar föld, a magyar eszmék vérkeringési rendszerében ő volt a szív. Nap-nap mellett kilökte magából érzéseit, eszméit, de kellett, hogy azok hatását lássa, hogy azok a közönségen keresztül, új életnedvektől táplálva, hozzá vissza jussanak. Nála a nyilvánossággal való e kapcsolat megszakadása szinte a vérkeringés, az érrendszer zavarainak súlyos tüneteivel járt. Mikor a Budapesti Hírlaptól megvált s hosszabb ideig nem dolgozott, egészsége szemmel láthatóan hanyatlott. Mikor a *Pesti Hírlap*-ban megkezdte mindennapos cikkírását, erőbeli állapota szemmel láthatóan nőtt. Nyolcvanhárom év! Az öregség nem a harcok kora. A fegyver elpihen a gyengülő kézben. Rákosi Jenőben azonban egy szép csoda tárul most elénk. Nem oly változatos a témája többé. Egy

Az ifjú házastársak.

A nyolcvanadik születésnap.

húron játszik. De ennek az egy húrnak a Paganinije. És ennek az egy húrnak egész életünket, napjaink minden eseményét magába ölelő megannyi változata: a Trianon elleni küzdelem.

A konzervatív legélesebben követeli a szabadságjogokat. A forradalmak gyűlölöje a megértés, kibékülés szellemét hirdeti. A nemzeti eszme fanatikus híve elsőnek tör palcát a nemzeti eszme esztelen hívei fölött. Kit börtönbe hurcoltak a terroristák, szinte egyedül harcol a fehér terror ellen. A klerikális, sokszor amint mondták régen, a vad klerikális, a zsidóság védője lesz. Az új irodalom nagy támadója, mint már láttuk, kárhoztatja az irodalmi pártok harcait. A Habsburgok túlloyális híve a Habsburgok ellen fordul. Nyolcvanhatéves korában törvény elé állítják, s ő az elítélt, országokat járva, a nagy világ ítélőszéke elé viszi nemzete igazát.

Mindez a lélek csendjének titokzatos műve volt. Ez a csend, ez a magábatekintés váltott ki lelkében Széchenyi önvádjához hasonló, marcangoló, kegyetlen érzéseket. „Ha mi öregek elhibáztuk a dolgunkat és elvesztettük a hazát, legyen meg utolsó vigasztalásunknak az, hogy Ti, fiúk, különbek lesztek nálunknál és a Ti eszetek és izmotok visszaszerez mindent”, – írja a Pesti Hírlap 1928. október 26-i számában az egyetemi hallgatók zavarásaival kapcsolatban.

Talán ez az önvádló nehéz érzés, amely azonban nem lemondást, hanem jóvátevést parancsolt, acélozta meg öregségében erejét, vértette fel új küzdelmekre, s tette új emberré Rákosi Jenőt.

S a csönd, – mit tudnak erről a fórum zajongói, akikkel úgy tele volt akkor közéletünk, mint soha, – élesebbé tette látását, finomabbá hallását. Az élet örvényei megnyíltak előtte, meglátott dolgokat, miket eddig nem látott meg, s amik e csönd hatása nélkül talán nem tártultak volna fel. Meghallott hangokat mélyről és távolról, amiket életünk ellenségeinek dobpergései itthon és künn elnyomtak, hogy hallhatók ne legyenek.

Megszűnt politikus lenni, és ez talán az igazi nagyság jele. Ember a legjavából, aki nem a vigadókkal vigad, hanem a szenvedőkkel szenved, ami ütés nemzetét éri, neki fáj legjobban. Ami fáj egyeseknek, azt érzi ő együtt sokszorosan. Szíve kitárult, hogy befogadjon mindannyiunkat. Sírja szélén és sírunk szélén az élet hirdetője. Szavai, amikkel nyomorúságaink háborgását szeretné lecsendesíteni, szavai, amikkel a közönbösség pusztaságát szeretné felverni, szavai, amikkel elébe harangoz a jövőnek, szavai, amik sebeznek, sújtanak jobbra, balra, szavai, amik balzsamoznak, gyógyítanak, szavai, amikben kifogyhatatlan élnékbe idézni Rothermeret, Mussolinit és mindenek fölött a Revíziót: mindez nem politikum többé, az életet jelenti neki és nekünk. Messiás után kiált, ki megválthat bennünket, és talán egykor majd mutatják is a lába nyomát, mondván, itt járt a mi feltört földünkön.

Eddig politikus volt és, hiába mondta az ellenkezőjét, a pártoké. Nem hatolt a nemzeti organizmus egyes szerveinek mélyére. Kissé felszínen maradt: innen voltak ingadozásai. Szociológia, nemzetgazdaságtan, statisztika és a nemzeti organizmus egyéb kutatóeszközei hidegen hagyták. Most azonban, hogy nem pártok embere többé és nem pártok érdekeiért küzd, hanem mindeneket egyesítő legfőbb nemzeti célokért: olyan költői magasságokba emelkedik, s a költői fegyverzet oly teljességével, olyan hévvel hadakozik min-

denki ellen, kiben eszméi ellenségét látja, akár az egész világ ellen, amilyenre kevés példa volt eddig történelmünkben.

Az ő hírlapírói tollában most népünknek, fajunknak szíve verése szól. írásai páratlan visszhangot keltettek; a magyarság az ő szívéen át érzett, az ő szemével látott, az ő fülével hallott.

Az események nagyságával nő ihlete. Legszebb cikkei eddig is azok voltak, amelyekben az egész nemzet érzéseinek adhatott hangot. Most azonban minden írása ilyen. Akár közéleti jelenséget tárgyal, akár emlékezés az nagyjainkra, mint Rákóczi, Kossuthra, akár búcsúztatás az nagyjainktól, mint Prohászka Ottokártól, akár figyelmeztetés a nagyokra, mint Rothermere-re, Mussolinira. És most előtte minden tárgy egyformán nagy és komoly.

Amint a Budapesti Hírlap évtizedeiben két vezérlő gondolata volt Rákosinak: előbb magyarosítás, azután jöjjön az impérium: úgy a Pesti Hírlap éveiben is két csoportban tekinthetjük át cikkeinek tárgyát. Előbb szabaduljon meg az ország és népe teméntelen belső bajától és nyomorúságától, azután jöjjön a revízió, ami Rothermere nevével együtt alig marad ki később mindennapi írásaiból. A Budapesti Hírlapnál inkább a fényt látja, most inkább a sötétséget. „Amit most írni készülök, – írja egyik cikkében – ahhoz semmi tenta nem elég fekete. Ki kellene fosztanom a lexikon minden sötét szuperlatívusát, hogy el ne maradjak tárgyam gyászos színeitől. Mert a levelekről akarok írni, melyeket minden áldott nap kapok, melyekre nem győzök felelni; melyek mind a rémes szegénységről, elhagyatottságról, tehetetlenségről, nyomorról, téli hidegről, éhségről szólnak, s mind munkát, segítséget, tanácsot, állást, kenyeret kérnek. A gyermek, aki anyját nem tudja eltartani, az anya, aki nem képes gyermekeit ruhával, étellel és fűtött szobával ellátni; a család, amely nem tud hajlékot kapni; a B-listás, akinek a felesége tanítóné, leánya tanítóné, de egyik sem tud álláshoz jutni; dekorált rokkantak, akik végigkilincselik a fővárost hiába; diplomás emberek, akik már csak fizikai munkát kérnek; jobb sorsban élt emberek, akiknek reménye tíz-húsz-harminc és százezres hadikölcsönbe sorvad semmivé, és a legválogatottabb bonyodalmak áldozatai, akik kálváriát járnak a közigazgatási, miniszteri, adó- és egyéb hivatalok útvesztőiben és mindenütt csak Minotauruszokkal találkoznak és sehol Ariadnéval. Oly borzalmas regény mindez, hogy talán van költő, akinek a fantáziája még rá tudna lícitálni, de amannak a borzalma szörnyűbb marad, mert mind rideg, meztelen, most fájdalom, mindennapi valóság. Hiszen tudnivaló, hogy rettentő időket élünk. Tudjuk, hogy mindnyájunknak ki kell vennünk a részünket a lemondásból, a nélkülözésből. Tudjuk, hogy a békebeli fizetésünknek, akik munkában, állásban, hivatalban vagyunk, megkapjuk harminc, ötven, ha jól megy hetvenöt százalékát. De akik a leveleket írják, és akik magánosok és hivatalok és vállalatok kilincseit kopogtatják, azoknak semmijök sincs a gondon és nélkülözésen kívül. Nagyrészüek már lakásberendezését is megette, sőt ruháját, s amiye még jobb időkben volt neki ... Az államra azonban elmondhatom, hogy ma is úgy él, intézkedik, ruházkodik, sőt gondolkozik is, mintha egy gazdag és jó módú nemzet dolgát igazgatná. Olyan urat játszik, mintha csupa boldog, megelégedett és viruló publikumot kormányozna. Ijesztő adókat szed, mert első dolga egyensúlyba tartani financiáit. Hihetetlen komplikált, könyörtelen az adórendszer. Senkisem

biztos vele szemben a dolgával és rémes pénzek folynak be az államkasszába. Maholnap a földön fekszik a mezőgazdaság, járvány szerűen hull el a kereskedő és mankón jár az ipar, csak a fiskus jár büszke fejjel, bokrétával a kalapján a romok között. Kérem, megszámoljuk ennek így lenni? Nem várhatnánk tíz-húsz évet azzal, hogy palotákat vásároljunk és építünk a külföldön egy – hadd mondjam szelíden – újonc és dilettáns külképviselet számára, amelynek egy-kettő kivételével semmi hasznát nem vesszük? Most kell olvasnunk, hogy X. Y. előkelő miniszteri hivatalnokok vagy más megbízottak ki Párizsban, ki Londonban, ki egészen Amerikáig elmentek tanulmányutakra? Mit tanulmányoznak? Nem jobb volna, ha minket tanulmányoznának itthon, a saját viszonyainkat? És nem lehetne arról tenni, hogy a hivatalokban a közönség ne a hatalmat látná, hanem pártfogóját, szolgáját ... A hatósági autókat nem hánytorgatom. De meg vagyok győződve róla, hogy elég volna a fele annak, ami van. Egyáltalán sok mindenféle van itt, aminek elég volna a fele, csak a lelkes munkából kellene kétszer-háromszor annyi, mint amennyit látunk... És éppen most, ezekben a keserves időkben jut eszébe az országgyűlési képviselőknek, hogy – nem tudom hányadszor – tiszteletdíjuk felemelését tervezzék. És ehhez hozzáreformáltunk egy fizetett felsőházat, kényszerítő szükség nélkül. Mert hiszen nagyon jól meg lehetünk fizetve még néhány esztendeig a régivel, amelynek nem jár fizetés... De ha megemlítem azt, hogy csak a numerusz klauzusszal kikergettek az országból igen súlyos milliárdokat; hogy a pénzgazdaság terén protezsált új és régi intézményekre további megszámlálhatatlan milliárdok mentek kárba; a szállítási engedélyek és privilégiumok révén is temérdek pénz úszott el, rosszul tervezett és rosszul végrehajtott földreformmal mennyi kár esett és mennyi haszon maradt el: ha csak ezeket gondolom meg, akkor is be kell látnom, hogy miért nem lehet a hadikölcsönt valorizálni s hogy az állam, mely oly ijesztő pontossággal hajtja be rajtunk követeléseit, miért foglal el olyan cinikus álláspontot azokkal szemben, akiknek ő az adósa s akik úgyszólván életük keresményét égették el az oltáron, mikor az állam volt megszorulva... Nagyok az ellentétek társadalmunkban manapság. A hivatalos fény mellett igen nagy a nem hivatalos árnyék. Az idő komor és rossz és kellemetlen dolgokban igen termékeny. Közvetlen beleavatkozással még az állam is csak keveset tehet ezzel szemben. De önkontrollal, a kormányzás gépezetének kezelésével, egészségesebb levegőt teremtene, melyben a mai nyomor, inség, türelmetlenség és elkéseredés bacillusai nem tudnának azzal a termékenységgel szaporodni, amely ma szinte járványossá teszi egyének és családok bomlását, züllését és pusztulását.”

Majd másutt így ír: „Szeretném tollamat ezúttal oly melódiákra felhúrozni, melyek megoldasztják a kormányzat szívét és melyek a boldogtalanok szíve vérzését el tudnák állítani. Mert sok vér és könny folyik el titkon, némán, talán nem kevesebb, mint amennyi elfolyt a háborúban. Míg a háborúban volt egy lélekemelő vigasztalásunk: hogy minden áldozatunk a hazáért van. A hazáért szenvedni, áldozni, sőt meghalni, dulce et decorum, édes és szép, énekelte a római költő. De a béke, mely a háborút követi, arra való, hogy a könnyeket felszárítsa, a sebeket begyógyítsa a vérzést elállítsa. Nekünk azonban oly béke jutott, amely új könnyet fakaszt, új sebeket vág, új vért ereszt. Szomorú vigasztalás ha vigasztalás és nem új keserv, hogy nemcsak az országét, hanem ezrével egyesekét is. A béke sebesültjeiről, rokkantjairól és koldusairól szól ma az énekem.”

Szinte végeleáthatatlan sorban vonulnak fel a nyugdíjasok, rokkantak, kiuzsorázottak, az öngyilkosok, a társadalom nyomorultjai: szomorú fekete menet, kik messze kerültek az élet vizeitől. De nálunk az éltető élet vizének tükre sem sima. Buborékok pattannak fel. „Rothadást, feloszlást és válságokat takar a mi társadalmunknak a felszínen oly ragyogó tükre... Fájdalom, az elmék és lelkek romlása nemcsak nálunk, de világszerte, mintha olyan mértéket öltött volna, hogy már nemcsak egyesek, nemcsak társadalmi rétegek, hanem nemzetek egésze is fertőzött állapotban lenne ... Ez már nem egy tó, amely bugyborékol és fertőzött gázokkal rontja el a világ levegőjét, ez már egy egész inficiált tenger, amelyet, attól kell féltetni, már csak egy újabb világföregteteg lesz képes megtisztítani. Mert romboló bosszú és nem irgalom; megtorlás és nem szeretet dolgozik a népek, a kormányok, a bírák és, sajnos, az emberek kebelében is.”

És ez így megy végig. Rembrandt palettájáról vett színek. És aki annyi ragyogást írt le, annak joga van e sötét színekhez. És aki ennyi szenvedést lát meg, annak nagy szeretet lakozik szívében. Társadalmunk felszínétől hosszú volt az út a mélységeig. Rákosi végig járta az utat. S kevés nagy magyarok jártak itt e sötét mélységben. Ezek a sorok már nem is vezércikkek. De profundis zsoltárok, amelyek a magyar Messiást várják, a bűnöktől szabadítót. A szenvedést tárja fel, hogy az új életre mutathasson. Hogy az utat megjelölhesse. És ez az út: a *revízió* lesz. Szünetből születik az új élet- aminek jönnie kell. Ezekben a sötét színekben bennök a hit, amely kitör és lobog, amikor újra és újra a revízióról fog írni.

Nagyon szeretheti a nemzetét, aki ennyire érzi nemzete, népe fájdalmait, bajait, nyomorúságait. Sokszor azt kell hinnünk, hogy mindannyiunk helyett szenved. Ha eddig sem volt pártember, ahogy szereti emlegetni, de pártok keretében küzdött magyar ideáljaiért. Most azonban, a *Pesti Hírlapnál* független a pártoktól. Szinte élvezzi függetlenségét. Hada-kozik mindenki ellen, szembeszáll mindennel: aki nem segít csökkenteni a nyomorúságokat, aki még tetézi azokat, akiről azt látja, hogy árt a magyarság jóhírének: az mind ellensége. Rettenthetetlen. De megjárta ő már a poklokat, szembenézett a halállal is a kommunisták börtönében. Sötétben élesedik a szem. S akiben hit van: csak nő a bátorság.

Küzd minden terror ellen, a bombamerényletek ellen, küzd Méhely fajelmélete ellen, – mindenki magyar, aki e földön születik és magyarul beszél, vallja –, küzd az *Ébredők* ellen: s mily szatírája a sorsnak, a harmincmillióról álmódó nyolcvannégyéves korában a vádlottak padjára kerül és el is ítéltetik. De az ítélet után csak annyit mond: nem érdekli a dolog. S a bíróság és a tekintély iránti tiszteletből nem is ír másnap a „dologról”, hanem küzd tovább, bár hangjában mély rezignáltság rezeg. És ez a dolog is, amely szimbóluma az elfolyó éveknek, csak megértését növeli, csak hitét és tollát edzi.

Elítéli a frankhamisítást, s számon kéri a legkiválóbbaktól is, amiért nem hallatják szavukat a frankvitában. „Régen várjuk, hogy jöjjön az, – írja, – akiben hazafiság és az igazság egyenrangú Istenségek.”

Talán az egyetlen, aki a politikai bűnperekben felszólal az engesztelődés mellett. Képelete messzi északra ragadja, hol szerencsétlenek vergődnek úszó jégtáblákon. „De uram én Istenem, hányan vagyunk bűnösök, akiknek sikerült elkerülni a jégtáblát. És hányan vannak érdemesek is, akik ott dideregnek rajta. Ideje, hogy akiket a politika izgalmas

felfordulásai, szenvedelmei juttattak keserű sorsra, azokat az engesztelődés, a szeretet, a megbocsájtás eressze be azon az áldott kapun, amelyen innen belül a keserves vezeklés után, még jóvá is tehetik, amit vétettek. Vannak börtöneinkben még rabok, akiknek szabadságát biztosra vártam én és várta még sok jó magyar karácsony ünnepén. Sokan, sokan úsznak még imbolygó, elszakadt jégtáblákon. Meg kell menteni, akit lehet és nem tanácsos könnyedén újakkal szaporítani a számukat.”

Körülötte hullámszik az élet, bűnök tornyosulnak. Nemzeteket, kormányokat, tömegeket, egyeseket gyűlölet állít szembe egymással. Nyomor, kétségbeesés nő. Luxus, fényűzés tobzódik. Szocializmus, liberalizmus, kommunizmus, diktatúra, feudalizmus: mint valami pokoli üstben forr: hallatlan szenvedélyek fűtik. Világmegváltó eszmék röpködnek. A le-tűnt század jelszavai, újakkal gyarapodva, egymást váltják fel. S mint üres buborékok pattannak szét. Kongresszusok tanakodnak a világ sorsán. A világ pedig recseg, ropog. Szeretet az ajkakon, csak a szívekben nincs sehol. Izgalmas kor. Tisztalelkű, nagy elmének akár nyugodt éjjele ne legyen.

A publicista, a sokszor talán felületes, a sokszor talán gyűlölködő, a sokszor pártok útvesztőjében tévelygő, a pillanatok embere: most költő, bölcsész, pap, orvos együtt, kezét a társadalom ütőerén tartja, hallgatja ennek a beteg társadalomnak a szíve verését, tekintete lázasan kutat.

Rákosi Jenő, aki annyira benne volt a napi élet forgatagában, most eszményi magasságokba emelkedik. Igazságkereső útjában most nem pártvezérekben keres megnyugvást, hanem az Istenben. „Akinek hatalma van, annak könnyű igazságosnak lenni. De aki hatalmas és könyörületes tud gyakorolni: az jár igazán az Isten fiának az üdvösségbe vezető útjain.”

Mikor töpreng az ész csodáin, a tudás vívmányain, a rádium erején, a gépek titkain, és az egész mai titkos világon, amelyben a költészet fölé a tudás, a művészet fölé a mester-ség kerekedett, de rejtve maradt továbbra is, sőt még inkább, mint valaha, a boldogság útja: akkor is csak az Istenhez jut el. „Az ember a földön, az igazság a világegyetemben változatlan s az ember igazi és egyetlen célja: keresni az igazságot, amelyben való hit nélkül élni nem érdemes. Az igazság pedig az Isten, aki nélkül élni nem lehet.”

A beteg világ számára egy orvosságot talál csak: az új embert, új ember-nevelést, és új ember-vezetést. S mind egyformán önzetlen, tisztakezű, pártatlan, emberszeretettől és hazaszeretettől áthatott legyen.

S a de profundis zsoltárokat ragyogó, profécias elmélkedések váltják fel. „Hallatlan változáson fog keresztül menni ebben a században a mi földrészünk s ennek a változásnak nyitánya volt a nagy háború, előjátéka az ázsiai mozgalom. És világ, a nemzetek és népek oly hallatlan könnyelműséggel, szinte táncos ugrándozással mennek e tragédiának elébe, mintha nem is sejténék, mi vár rajok, mintha nem az ő ivadékaik volnának azok, akikre ezek a dolgok várnak. Ez bizony nagybőjti elmélkedésnek látszik nagypénteki napon, amikor az ó-világ emberisége megváltott a golgotai tragédián. Kétezer esztendő múlt el azóta s mennyi megváltatlan ember, mennyi ország s mennyi nép van még ma is a világon!”

Szeretném, ha kitűnnék az idézett sorokból: mint emelkedik a pártok embere az országokat, népeket, embereket megváltó gondolatig. Pártküzdelmektől és párteszmetéktől,

szörnyű tragédiák és szenvedések láttán, a mélységekből a legmagasabb eszméig. Ez már nem csupán újságírói munka: ebben az újságírói munkában már van valami az apostoli, prófétai működésből. Páratlan látvány az út: mint vezet a fiatal költő útja a legmagasabb eszményekig, a legtisztább légkörbe, nyolcvan éven túli korban, amikor a láb fáradt, a szem és fül gyenge, tiszta szívében a szenvedők szenvedésével, tiszta tekintetében a világ horizontjával, éles hallószervében a mélységek, messzeségek titokzatos hangjaival.

Innen már csak egy lépés: a *revízió*. Felemelkedés a nyomorúságokból. Lelki épség. Es területi épség. A megszagatottságból, csonkaságból újból egész ország és újból a harmincmillió magyar álma. S mindez nem csupán a nemzetért, egyesért és mindannyiunkért, hanem a békéért, a mindannyiunk békéjéért, az egész világért. Ama golgotai megváltás nincs befejezve, s talán soha sincs befejezve: vár az egész világ valami megváltást, és ebben a megváltásban benne van, de ettől független és mindenekfölött és mielőbb való a mi szegény földünk sorsa és megváltása. Nem pihenhetnek nyugodtan halottaink, a nagyok, a dicsők és a névtelenek, és nem élhetnek nyugodtan az élők: amíg meg nem váltunk. Európának, de különösen a keleti államoknak szükségük van ránk, mint egyensúlyozó hatalomra múltunknál, jellemünknel, tehetségünknel fogva. A mi békénk: Európa békéje.

Ez a gondolat tölti be most Rákosi Jenőt teljesen. Ez foglalja le minden pillanatát. Felmutatni a rajtunk esett nagy igazságtalanságot. Bebizonyítani igazunkat.

És ennél nem lehet nagyobb feladat embernek, magyarnak, publicistának. Ebben a gondolatban tetőzik Rákosi Jenő több, mint félszázados publicistikai munkássága. És hogy. ez méltó feladat nemcsak magyarnak, hanem nagy nem-magyaroknak is: mutatja Rothermere lord és Mussolini példája is. Élete utolsó éveiben ennek az egyetlenegy gondolatnak a jegyében él, dolgozik Rákosi. Nap-nap mellett írja cikkeit, agitál, szónokol, s nyolcvanhat évvel vállain járja a külföldet, felvilágosít, magyaráz, tárgyal, Rothermere-rel, Mussolinival és másokkal, s az ország lázasán várja és figyelni megnyilatkozásait. Rákosi Jenő utolsó éveinek e publicistikai munkássága, munkája nemzetéért, s nemzetének áhítatos figyelése az ő szavaira: talán a legszebb látvány mind között, amit az utolsó évtizedek felmutathatnak.

Stílusának heve és szenvedélyes lüktetése, lebilincselő bája mellett vulkanikus ereje csak fokozódik, nyelvének gazdagsága fordulatokban és költői hasonlatokban, gondolatainak megkapó szépsége és lenyűgöző hatása ezekben az írásaiban emelkedik legmagasabbra.

Kétféle hírlapírók vannak: racionalisták és idealisták. Az előbbieket lenézhetik az utóbbiakat, de a hatalom az utóbbiaké. A világot, hiába minden, az ideálok vezetik. S a világnak a legnagyobb szolgálatot azok teszik, akik az ideálokat élesztik és ébrentartják. És ebben egy: nacionalista és internacionalista, a nemzete békéjéért és a világbékéért küzdő. Mily jellemző erre: a nyolcvan évén túl járó Rákosi Jenő, a nacionalista, a harcos, a nemzete sorsába bele nem nyugvó, gyönyörű cikkben, francia nyelven üdvözli Romain Rollandot, abban a hatalmas, Svájcban megjelent s Gorkijtól, Zweigtől, Duhameltől szerkesztett műben, melyben a világ legnagyobb szellemei ünneplik hatvanadik születése napján a béke apostolát, mai világunknak talán legtisztább szellemét. „Egymással szemben álló partokon állunk: ő a túlsón, én az innensőn, – írja Rákosi üdvözetében Romain Rollandhoz.

– Köztünk folyik a nagy víz, az Idő: folyik és örvénylik szakadatlanul, meg nem tudható (élők felé ... Így állunk és nézzük: ő a tolongó vizeket, én ötöt. Ő nem is sejtve, hogy én vagyok, és nézem őt, és meghatva attól a nagy erkölcsi komolyságtól, mellyel Istentől nyert adományait az emberiség érdekeinek a szolgálatába bocsátotta. És csodálatos, ez a cinikus kalózkor, mely csak a zsákmányt és a gyönyört látszik becsülni, favorizálva figyel Romain Rolland beszédére, mely egyszerű, mint a természet maga. És ime, meglobogtatom hódolattal és üdvözléssel feléje, kiseded és szerény magyar zászlómat, ezt a reám nézve legnagyobb ügyet, melyet a földön ismerek. Ő viszont, mint az emberiség őrszeme és zászlóbontója, áll az Idők partján, kezében az isteni igével, fehér lobogójával. Testvériség, igazság, emberi jog, világbéke és világboldogság vannak e zászlóra írva s nekem, hazám mai megalázott rabállapotában a könnyem hull, amikor e dicső jelszavakat olvasom. De az ő agyvelejében ez az egész ideális élet valóság ... Az emberi nagyságok lelkében a világszemlélet lélegzik s onnan beszél hozzánk. Ez vonzza Romain Rollandot Michel Angelohoz, Tolsztojhoz, Gandhihoz, Beethovenhez, akik művészetükkel, alkotásaikkal, gondolataikkal és érzéseikkel legközelebb jártak az istenséghez. Ezek mondják a nagymisé a teremtő és a teremtett világ dicsóítására és Romain Rolland, mikor könyvet ír róluk, nekik ministrál. Ezek a művésznagyságok hallják az égiszférák zenéjét, bennök testet olt a világegyetem, a teremtés törvénye. Köztük és mi közöttünk közbül áll Romain Rolland, nagy, fehér békelobogójával, szemét az Igazságra szegezve, szavát a vergődő, küzdő emberi lélekhez intézve. És a nagy víz, az Idő megállíthatatlanul hajtja irtóztató tömegeit további a határtalanságba, az örökkévalóságba, és mindent magával sodorva, és meg semmit sem kímélve és csak a teremtő Isten zsámolyánál juhászodva meg.”

Rákosi Jenő szinte lehetetlenre vállalkozott. Neki az archimedesi pont mindenben a magyar kérdés volt. Ő a világot akarta e pontból kimozdítani. De ebben a küzdelemben a legnagyobb ideálok vezették. S a legtisztább fegyverek voltak eszközei.

A világháború, a lelki depressziók megtépázták az illúziókat. Illúzióknak napfény kell. Nálunk talán Rákosi látta meg elsőnek: mily nagy szükségünk van az illúziókra.

Illúzió, hit, szuggesztívó: ezek lettek most küzdelmében a publicista fegyverei. Ahogy például a revíziót, a lordot állandóan ismétli, csodálatos változatossággal: az szinte tipikus, majdnem azt mondanám: orvosi példája a szuggesztívónak. Ez a szuggesztívó, ez a csodálatos változatossággal variált, ismételt szuggesztívó az ő hatalmas, meggyőző erejének legfőbb alkotó eleme. Senki sem volt oly tisztában a lélektani fegyver erejével, mint ő. Sérelmeink szakadatlan emlegetése, hivatkozás szakadatlanul Rothermere-re, szakadatlan idézése a revízióknak, mint az Igazsághoz vezető egyetlen útnak: az érzések minden változó futamát érintve, a hangszínezés virtuozitásával, de mindig egy érzés és egy eszme felé törve: így akarta Rákosi Jenő a közvéleményt a cselekvés felé hajtani.

Ami Rákosi tollát vezet, ami eszméit fűti, ami hírlapi cikkeit most olyannyira szuggesztív erejűvé teszi: az mindenkifölött a hit. A magyarságban való hit. Ez a magyarságban való hit szinte vallássá magasztosult nála, bármily kérdésbe kapcsolja bele eszméjét, szinte szent rögeszméjét, hogy revízió nélkül nem élhetünk: mindenben ez a hit vezet. Vallásos kultusszá teszi a revíziót, s mindent, amit vele kapcsolatban a magyarság érdekében jónak lát. A hit azonban türelmetlen. Ha hibázott, ha talán elvakult volt is: erre

vezethető vissza. Hogy optimizmusa, idealizmusa, ami e nagy hitével együtt járt, ami különben végig kísérte egész publicistikai pályáját, mindenben mindig hasznos volt-e, arról lehet vitatkozni, de hogy most, napjainkban, szükség volt erre az ő határtalan idealizmusára és optimizmusára: az bizonyos. Ez az optimizmus adott erőt Rákosi Jenőnek, hogy egész lelkét betöltő eszményéért, a revízióért, ami most irodalmi, kulturális, nemzeti vágyainak egybefoglaló megtestesülését jelentette, felvegye a harcot hazájában és hazáján kívül. Nem üres szavakkal, hanem oly teljes fegyverzetel, az adatok és érvek oly meggyőző tárházával, amilyennel korábbi küzdelmeiben alig harcolt. Tisztában van azzal, hogy a külföld csupa szimpátiából, barátságból nem áll mellénk. Tudja, hogy „nekik nem fontos a mi ezer esztendőnk, a történetünk, nyelvünk, hagyományunk, földünk.” Való sérelmeinkre mutat rá, amit ők kell, hogy „természetellenesnek, igazságtalannak és kegyetlennek tartsanak.” És ez az, hogy millió és millió magyart is elcsatoltak tőlünk idegen járom alá. Ábrándokban nem ringatja magát, kész a megegyezésen alapuló békés megoldásra is. De ennek „a békés megoldásnak méltó és megfelelő árának kell lenni és az országra nézve nagy értéket és erőgyarapodást kell jelentenie és igazságunk egy részét teljesen kell fedeznie.”

Ebben a küzdelmében nem tud betelni Rothermere nevének a magasztalásával. Azt, amit lelkesedése inkább csak sejtett, amit fantáziája csak elképzelt, azt, mint reális dolgot, Rothermerének köszöni. Az ő neve jelenti neki a világító fáklyát. „Egy ember, akinek hinni kell, ember, akit követni érdemes és ember, akiért lelkesedni lehet. Az Isten nemzeteknek nem adhat nagyobb ajándékot, mintha megajándékozza férfiúval, aki testben, lélekben, gondolkozásban és cselekvőképességben egész ember.”

De ez a küzdelem mutatta meg azt is: mily nagy küzdelmet vívott saját lelkével is Rákosi Jenő. Korántsem volt olyan egyensúlyozott lélek, amint gondolni lehetett. Kegyetlen benső vívódások árán jutott el élete és eszméi harcainak ez utolsó állomásáig. Ezt a vívódását mutatja az a cikke is, amit Mussolinival történt beszélgetése után írt. „Megrendítő” volt ránézve a beszélgetésnek az a része, amelyben Mussolini kifejti, hogy a Habsburg-dinasztia sorsát végleg elintézettnak tartja. „Most tudom, hogy miért lettem Isten kegyelméből nyolcvanhat éves és bizalommal és hittel járom tovább a világot, keresve revíziót, a revízióhoz férfiút boldogtalan nemzetem megmentésére.”

Amikor pedig egyesek „egy tendenciózus és ostoba koholmánnyal”, a Harmsworth királyságával és a királykérdéssel kapcsolatban „hallatlanul erős kifejezésre ragadtatják magukat”, szembeszáll még régi fegyvertársaival is. A Habsburg-kérdés ránézve is lett intézve. „Én az országért, a revízióért küzdök s nem egy családért vagy éppen személyért, akik esetleg kockáztatnák a revíziót is és az országot is” ... „Király kell... modern király, akinek tekintélyét nem az udvari etikett és a testőrség biztosítja, hanem az, hogy a most induló új világ számára van lelkileg, szellemileg és anyagilag felfegyverkezve... Én revízióra hívok mindenkit. Ez az, ami sürgős. Revíziót, mielőtt koldusokká leszünk és mielőtt az elszakított területek magyarságát végkép ki nem pusztítják. És királyt kérek, aki a revíziót meg tudja csinálni. Valamikor harmincmillió magyarról ábrándoztam. Ez volt egész politikai programom hatvanöt év óta. Most revíziót és királyt kérek, hogy újra visszatérhessek életem legszebb álmának éltető körébe.”

Szembeszáll küzdelmében az ország legfőbb vezetőivel is, amikor a Pesti Hírlapban megjelent cikkeit a bibliai trombitához hasonlítják, amire azonban ma már nem dőlnek le Jerikó falai. „Mindenki téved, – mondja, – ha a mi lármánkat, a mi cikkeinket a bibliai trombitákhoz hasonlítja. Mert ha tán a harsonák rivalgására nem is dülnek össze Genf falai, de egészen bizonyosra lehet venni, hogy harsona és láрма nélkül még kevésbé rendülnek meg ezek a falak. A mi cikkeinket voltaképen a kormánynak kellene sugalmaznia. Mentől diplomatikusabb és begomboltabb ő, annál jobban kellene biztatnia minket, hogy csak előre fiaim. De ő maga nem tesz semmit, bár ennél még rosszabbat is mondhatnék rá, a mi lármánk pedig terhére van. Pedig, ismétlem, nem vagyunk harsona, nekünk minden cikkünk csak az a vízcsepp, amely kivájja a sziklát is, non vi sed saepe cadendo. Kivájja a genfi sziklát, kivájja Radomér ott künn a legkeményebb sziklákat, mi pedig kivájjuk az itthon valókat, ha mellénk nem állanak.”

De szava akkor a leglázásabb, sőt szinte lázító, korbácsoló és marcangoló, a vésztől korbácsolt tenger harsogásához hasonló, örvényeket kavaró, keserű és békétlen, amikor „elbúsult lélekkel” az elszakított magyarok szenvedéseit állítja elének.

A revízió elmaradhatatlan szükségességét, legtömörebben, cáfolhatatlan érvekkel abban a cikkben foglalja össze, amelyet Rothermere felkérésére a Daily Mail számára írt. Ez a cikk nevezetes nemcsak Rákosi Jenőre, hanem hírlapírodalmunkra is, mivel Rákosi volt az első hírlapíró, s hírlapírodalmunkban ez az első eset volt, hogy a magyar ügyet, mint valaha Kossuth Lajos, magyar toll az angol közvéleményen át a világ közvéleményé elé vitte.

„Mint állunk a jövővel szemben? Lesz-e Nyugateurópának a nyugati kultúrában felépült magyar várnégyszögére ezentúl is szüksége? Fenyegeti-e a jövőben is Európát valamely invázió Ázsia titokzatos mélyéből? Hogy az európai behatás alatt álmukból ébredő ázsiai néptömegek mily fordulatot adnak a világtörténetnek, arról gondolkozni lehet, ma még beszélni korán volna. De hogy Európának számolnia kell az ázsiai veszedelem ama részével, amellyel közvetlen érintkezésben van, és hogy fegyverkeznie is kell ellene nemcsak karddal és ágyúval, hanem rátermett és próbát tett nemzetek fentartásával: az bizonyosnak látszik. Ez a rész pedig Oroszország és a Balkán. A mi szomorú korszakunk megmutatta, hogy a szláv lélek a nyugati eszmék, a szabadság, az alkotmányosság iránt semmi fogékonysággal nem bír, s hogy minden uralomnak, legyen az cári autokrácia vagy tanácsköztársaság, csak kicsapongásait ismeri és gyakorolja. Két egymással ki nem békíthető világnézet áll itt szemben: a nyugati alkotmányos gondolkozás és a szláv orthodoxia despotizmusa. Ez a két világáramlat itt Európa keletén fog megütközni s Magyarország testén keresztül fogja első harcait megvívni, ha Európa elejét nem veszi e világháborúnak, mely az idők méhében érlelődik. Az orthodox vallás mindenütt azonosítja magát a nemzetiséggel. S nemzetiség és vallás mindenha gazdag forrása volt a háborúknak. Hogy pedig mily átalakító ereje van az orthodoxiának, mutatja Románia példája. A román, nyelve szerint nem szláv, de gondolkozása, szokásai, erkölcsi szerint ép oly bizantinus, mint egyháza, az orthodox keleti egyház. Ez magyarázza meg a most folyó harcot is Erdély és Ó-Románia politikusai között. Erdély politikai vezérei a magyar kultúra növendékei s a román testvéreikkel való ki-

békülés és ölelkezés után ma kiábrándulva, gyűlölettel állanak a román királyságbeli politikusokkal szemben.”

„Oroszország ma ugyan harcképtelen. De azért Európának be kell rendezkednie a védelemre, arra az időre, amikorra Oroszország ismét visszanyeri harcképes állapotát s újra kinyújtja kezét a háborúban elvesztett országaiért s felveszi újra régi játékait a Balkánon s ismét megindítja titkos és nem titkos hadjáratát e céljainak itt Európa keletén egyetlen komoly akadálya, a magyarok ellen, mint tette a háború előtt. Természetesen mindé romboló erők ellen Magyarország még helyreállítva is egymagában nem elégséges védelme a nyugatnak. Ellenben a nyugat a helyreállított Magyarország nélkül csak annál könnyebb prédája lesz az előretörő szláv orthodoxiának. És a jelen idő borzalmas veszedelme az, hogy a régi Magyarország kétharmadát a nyugat a párizsi békével kiszolgáltatva ennek az új ázsiai szellemnek. Hiszen a Balkán, szláv hatalmaskodó szelleme folytán állandó tűzfészke Európának, máris messze kitolta előőrseit Európa nyugata felé, mert a Magyarországtól elcsatolt részekben a szó szoros értelmében tűzzel-vassal folyik az orthodoxia háborúja a nyugati kultúra és civilizáció ellen. A kiterjesztett Balkán a kiterjesztett tűzfészket jelenti. Ehhez járul, hogy a magyar nép, bár ma még birtokában van ezeréves történelme öntudatának, Trianon bilincseiben széttépve, igaztalanul és okatlanul károsítva, és sokféleképen megalázva, elkeseredésében fogékonyabb és csak hajlamosabb lesz a felforgatások iránt, s fizikai erejének is csökkenésével elveszti történelmi hivatásának érzékét és öntudatát s akit a Gondviselés őrszemnek rendelt ki egy fontos állomásra, kényszerítetik éppen azok által, akiknek biztosságát, kultúráját és kincseit őrizni és védeni volt hivatása, hogy aléltan megadja magát és ellenségei kezében fegyver és eszköz legyen régi barátai veszedelmére, romlására ... Ez a jelentősége Európára nézve a trianoni békeszerződésnek. Mi magyarok tudjuk és érezzük ezt. És tíz év óta fájdalmasan és megdöbbenve tapasztaljuk, hogy Európa úgy tesz, mintha sem nem tudná, sem nem érezné. Ezért nekünk szinte divinációnak látszik, hogy egy angol ember is azon a ködön és feketeségen keresztül, melyet a trianoni békeszerződés jelent, meglátta, megérezte és Európa szeme elé tárta. Rothermere lord e cselekedetében hihetetlen férfierkölc, kimondhatatlan államférfiúi bölcsesség és elbeszélhetetlen angol becsület van.”

S amikor Rákosi Jenő dornochi látogatásának hatása alatt jönnek Rothermere üzenetei, Rákosi már beteggyárból megrázó szavakkal kíséri és magyarázza Rothermere üzeneteit. Beteggyárból, híres, erős fizikumának roncsaiban is világos szellemével küldi Rákosi töredékes gondolatait, szavait: mind a revízióról, mind Rothermeréről: minden szón érezni az immár utolsó szavaknak a fájdalmát, minden szava az utolsó figyelmeztetés sóhaja. Utolsó világos pillanatában is a magyarság jövője foglalkoztatta. „Ez az ország nem lehet többé famíliák patrimoniuma, osztályok zsákmánya, hanem át kell adni a modern szellem uralmának, amelyen felépül a világ rendje. A gondviselés nem játszik hiú játékokat és blaszfémia volna gondolnunk, hogy a kétségbeesések mai világában hiába és céltalanul terelte volna össze a brit génuszt a magyarral.”

És ezzel kihull kezéből a toll és örökre eltűnik előlünk alakja.

Van-e meghatóbb és nagyszerűbb látvány, mint Rákosi emelkedése a mélyből, a kis

pártharcoktól idáig fel a kossuthi eszméig. Pályáját a megalkuvók, a hatalom oldalán kezdte. Pályafutását örök lázadással a hatalommal szemben Kossuth mellett fejezte be. Neve örök intőjel, figyelmeztetés lett, mint hatvanhét körül Kossuth neve. Aki végig élte Kossuthtól kezdve napjainkig ezeréves történelmünk legváltozatosabb és legkegyetlenebb korszakát, csak az juthatott el idáig erre a magaslatra. Ő abban a légkörben kezdte pályáját, amelyben divat volt Kossuth érdemeinek kicsinylése, nagyságának tagadása. Kemény iskolájából indult pályájára, és óriási hatással volt reá Kemény és Deák, de mi volt e nagyok hatása mellett a világháború, a kommunizmus, a Trianon hatása!

S mily rendkívül jellemző: utolsó írásainak hangja, lendülete, sőt frazeológiája, gondolat- és érzésvilágának kifejezőmódja, patetikus, szenvedélyes, heves stílusa egész kossuthi. Mindig élő nagyokkal tartott: most mintha Kossuth szellemalakja járna előtte. Írásaiban soha senkit nem utánozott, eredeti, jellegzetes volt mindig, stílusa iskolát teremtett: most azonban lépten-nyomon mintha Kossuthot hallanánk. Már cikkeinek egyszerű címei is megváltoznak. Most ilyenek: „Recsegnek a pokol kapui”, – „Türelem? Meddig még?” – S cikkeiben így ír: „Ez a mi sorsunk feje, (a revízió), vágjátok le és fejvesztett halott lesz a nemzet. Vegyétek kezetekbe, és ez a feltámadás.” Másutt: „Rákóczi hagyományainak hűséges őrzői álljanak Radomér lord szent zászlaja alá, döngessék meg Genf kapuit a jelszóval, hogy: Revízió. És százszorosan Verje Vissza a Kárpátok isteni láncá visszhangban, hogy: Revízió, Revízió és Revízió.” Vagy: „Következett Rothermere lord pergőtüze, mely szétszaggatta fejünk felett a felhőket, megfélemlítette ellenségeinket és égzengésszerű szavával felébresztette érdekünkben a világ lelkiismeretét. . . Hatalmas ütésekől recsegnek a poklunk kapui. Egy kisség még, és látni fogjuk a napvilágot, amelyen földrészeket bejáró szavával követelte Magyarország helyét lord Rothermere.” Vagy: „Nálunk mindig a lemondást, a várakozást, a meghunyászkodást, az aranyos közéletet hirdetik és önértégyilkoló megaláztatások tűrését papolják, pedig sohasem álltunk nagyobb feladatok, dicsőbb kötelességek előtt, mint ma. Hiszen keréketört ország a hazánk, erkölcsi rabláncra vannak fűzve milliónyi magyarok s nekünk minden nap azt kellene hallanunk a fórumon, a templomokban, az utcán és otthon: nézzetek oda, őseitek örökét elrabolták, nincs hazátok, mert Csonka-Magyarország nem ország, és így tovább. De mi minduntalan azt halljuk bölcseinktől..., hogy: türelem és mikor az emberek szíve reszket a revízió gondolatától és vágyától, akkor a kormány – halljátok egek! – a kormány is, – revíziót ígér és készít elő, de csak házszabályrevíziót... Ki van tűzve Radomér lord zászlaja: minden magyar azon tartsa a szemét és semmit sem tartson fontosnak, ami nem ezt a szent, ezt az egyetlen célt szolgálja: magyar földünk visszaszerzését, négy millió magyar megmentését a magyar nemzet számára.”

A forradalmak leverése a legtisztább elméket is elfogultakká, opportunusakká teszi. Így volt ez nálunk is negyvenkilenc után. Szörnyű összeomlásunknak kellett jönni, hogy a világ közvéleménye és a népünk lelkében szunnyadó érzés a kossuthi eszmékben találkozzék. Ennek adott hangot élete végén Rákosi Jenő.

A Trianonról, revízióról írott cikkei mind megannyi imádságok voltak. Egy-egy cikke szinte apoteózis a nemzet érzésvilágának.

Dessewffy, Széchenyi merev, báj- és formanélküli, darabos nyelve után óriási fejlőd-

dés volt, óriási volt az út Kossuth hírlapi cikkeiig. A bátor hang, az okfejtés frissége, szavak dinamikája új volt. De Kossuth után fejlődés volt Rákosi sokoldalúsága, egyszerűsége, közvetlensége, humora, vitázó ereje, világos okfejtése, stílusa. Kossuth hosszú mordatait Rákosinál a rövid mondatok váltják fel. Érdekes különben, hogy mindketten egy formán szeretik a latin idézeteket. Kossuth mint publicista is inkább szónok. Inkább halgatóságot képzel maga elé, amikor ír, mint olvasót. Nem így Rákosi. Bár utolsó cikkei mint láttuk, mindinkább szónokiasak. Kossuth a népszónok, ha ír, inkább egy válogatói közönséget képzel maga elé. Rákosi mindig a nagyközönségnek ír. Kossuth hírlapi cikkei bővebbek nem ismerjük úgy meg korát, mint Rákosi írásaiból a magunk évtizedeit. Rákosi mindennapi cikkeiben benne van és benne fogják mindenkor találni napjaink egész életéi historikumát. Ennek magyarázata: Kossuth írásaiban nem oly közvetlen, mint Rákosi. Kossuth mint szónok, a szívre hatott, mint publicista, inkább az észre. Innen van sok fejtegetése a hírlapi cikkekben. Rákosi sosem annyira fejteget, mint inkább éreztet. Bár a észre is hat: de a szív az első. Inkább érzés, mint argumentum. Bár nagyszerűen tudja kettőt összeegyeztetni. Az impresszionista festők módszerével dolgozik. Egy-egy képpel színnel, adomával fest egy hangulatot, üt meg egy hangot, működésbe hozza az olvasó képzeletét, s ha ezt a képzeletet irányítja is, de rá is bizza magát az olvasó képzeletére. Írásainak ez a módszere teszi, hogy talán senki nem volt évtizedeken át olyannyira a közhangulaura, mint Rákosi. Rákosi élete végén egy lett a közvéleménnyel.

Halálával ellenségeink egy óriási csatát nyertek. Mert ha valaki, úgy ő tudta volna akár hosszabb időn át a nemzet lelkében ébren tartani a revíziónak forró vágyát. Az a tolla volt: nemzeti ügyünknek legnagyobb hadserege. Ő előtte is, az ő idejében is, sőt ő utána is voltak, akik talán nem kevesebb tehetséggel folytak be a közvélemény irányítására, aki azonban oly zseniális frissességgel, oly hosszú időn át tette volna, mint Rákosi nem volt kívülről még egy. Élete végén ez az újságírói toll maga a szárnyaló lélek. Kossuth legnagyobb szónokunk, – Rákosi legnagyobb publicistánk, s a magyar nemzet legnagyobb tanító mesterei közé tartozik. Érzéseket kelteni, korbácsolni, viharoztatni, utat, példát mutatni: ők tudtak leghatalmasabban. Érzéseik leszívódtak minden magyar lelkébe. Élnek. Hatnak. Uralkodnak fölöttünk.

Kellett az ő nagy hite. S nehéz lett volna ilyen nagy hittel nem optimistának lenni. De azért lelke egy kis zugában sötét szárnyaival ott gubbasztott a pesszimizmus is. De ezt nem volt szabad látnia senkinek. Cikkeiben gyakran említi, hogy jönnek hozzá az elszakított területről magyarok, híreikkel, panaszaikkal. Egy alkalommal véletlenül épp nála vagyok, amikor egy ilyen elszakított magyar arról beszél: mennyire nem törődik itt senki velük, az ő otthoni küzdelmeikkel, dolgaikkal, hogy mennyi panasz hangzik el ott náluk, elfojtottan, a legjobbak részéről, ellenünk. És beszél arról, hogy még azzal sem törődünk kellőképpen, hogy kultúrájuknak, irodalmuknak, küzdelmeiknek, olyannyira megnehezült életüknek a dokumentumai megőriztessenek itt nálunk, amik nélkül pedig sem most, sem a jövőben életüket, történelmüket soha tisztán nem láthatjuk. Rákosi hallgat. Egyszer csak alig hallhatóan ennyit mond: „el is pusztulunk.” Rettenetes szavak. Felejthetetlenek. A másnapi cikk azonban biztatott, reményt keltett, mint mindig. Egy más alkalommal tanuja voltam, amint félóraig ült az összerombolt pozsonyi Mária Terézia-szobornak, Fadrusz re-

mekének csonkjai előtt. És könnyezett. A nyolcvanhatéves Rákosinak ezt a könnyeit látnia kellett volna mindenkinek. De persze akkor nem könnyezett volna. S másnap a cseh romlásokról egyik legmeggrázóbb s Nemzeti Múzeumunkról egyik legszebb cikke jelent meg.

Nehéz bárkinek is, akinek a tollhoz köze van, méltatni Rákosi Jenőt, a publicistát. Hiszen nincs senki az utolsó ötven évben, aki ne tartoznék neki köszönettel. Közvetlen vagy közvetett hatásáért, személyes vagy eszméi útján gyakorolt hatásáért. És alig van, aki ne köszönne neki szeretetteljes segítséget az első lépéseknél. Hatásának egyik bizonyítéka, hogy az ellentáborban dolgozó publicisták jórésze is és épp a legkiválóbbak, mint például Milotay István, Pethő Sándor, az ő keze alól kerültek ki. Vele szemben nehéz nem elfogulni és nem elfogódottnak lenni. Publicistikai működésének e vázlatos képe azonban igyekezett elfogulatlanul feltüntetni az ő, már csak méreteinél fogva is, páratlan nagyszabású publicistikai működését. Az idézetek is csupán e rajz teljességéért voltak.

Emberi nagyságának arányait is publicistikai működése szabta meg. Közvetlen egyénisége és közvetlen, természetes írásmodora egymást magyarázzák. Irodalmi működéséről, miután a baráti érzés és az ellenszenv már kimerített minden jelzőt, az irodalomtörténet fogja majd kimondani a költői munkásságának is jelentős helyet kívánó pártatlan ítéletet. Azt azonban már most is láthatni, hogy csupán publicistikai működésének a hatása is, hatvan évi irányítás, közvéleményteremtés után, amikor szavai belevésődtek a szívekbe és szavainak a következő generációk szívében is nyomuk lesz, maradandóbb, mint nagyon sokak munkája azok közül, akik ez alatt a hatvan év alatt lenézték Rákosi Jenő hírlapírói munkásságát, mert ilyenek is voltak, és bölcselkedtek, vagy regényt, verset, színdarabot írtak. S napjainkban, amikor előttünk tört össze annyi bálvány, ő, mint viharos tengerben a világítótorony, sziklaszilárdan állt előttünk. Annyi szomorú látványtól fátyolos tekintetünket felé irányítani: megnyugvást, hitet, erőt, világosságot jelentett és jelent még sokáig mindannyiunk számára.

Legszebb látvány: valaki már a kilencvenedik évéhez közel, bár végig fejlődésben, ugyanazon lelkesedéssel, hittel és céllal, amellyel pályáján megindult. Szinte csodával határos a mi szkepticizmusokkal, elfáradásokkal teli korunkban a rajongásnak és hitnek az az épsége, amely munkájában változatlanul hevítette. Személyének még koránál fogva sem kívánt semmi kiváltságot. Szerkesztőségekben az irodalmat és a közéletet szemlélve, folyton fáradhatatlanabban dolgozott, mint bárki más. Legelsőnek jelent meg mindig, s legtöbbször utolsóként távozott. Dolgozott, nem azért, hogy saját magának elérjen valamit, mert hisz rég elért mindent, amit akart, és elérhetett volna bármit, ami fényesség a földi dolgokban, hanem mert ez a szünetnélküli munka neki létszükséglete, lényének velejárója, életének tartalma volt. Kítüntetést, hivatalos állást, mint régen a hivatalos lap szerkesztői tisztségét, képviselőiséget, mit annyiszor felkínáltak neki, mindent mindig visszautasított.

Nem akart soha egyéb lenni, mint újságíró. Minden hatalmát ezzel szerezte, újságírói tollával és hogy a sajtónak ma oly nagy hatalma van: az is jórészt az ő munkájának az eredménye. Mikor nyolcvanadik születésnapját ünnepelte irodalmunk és közéletünk, Márkus Miksa az Újságíró Egyesületek nevében köszöntését e megszólítással kezdte: Atyánk és Mesterünk. Erre volt legbüszkébb. Ő kapcsolt össze bennünket azzal a hősi korrall, mely-

nek utolsó képviselőjét Jókaiiban még mi is láttuk. Az ő ideálokban való hite érteti meg velünk mind azt a gigászi munkát, amit a magyarságért, a nyelvért Kazinczyék végeztek, az ő munkabírása magyarázza meg azt a hirtelen megnövekedését szellemi életünknek, amely Arany Jánossal, Jókaiival, az alig bölcsőjéből kikerült irodalomnak helyet követelt a világirodalomban. És hogy megváltozott viszonyok között, megváltozott munkákat követelő, s a kor új és újabb kívánalmainak megértését ránk parancsoló napjainkban azokhoz a letűnt hősközhöz hasonlóknak a hiányát nem éreztük, ez azért volt: mert Rákosi Jenőnk volt.

Minden változó és minden mulandó dologban kereste és megtalálta a maradandót, kihámozta a magának megfelelőt, de mindezt egy nagy cél szolgálatában: a nemzetiért, a magyarságért. Ebben az útjában közlőről egyesek előtt talán következetlenség tűnt fel, de habozónak akkor sem; talán irányt változtatónak, de révedezőnek sohasem; talán mellékösvényekre térőnek, de olyannak nem, mint aki kerülő utakon jár. Ha céljai felé az utat légvonalban tehetne volna meg, bizonyára egyenesen halad és mindannyian annak látjuk útját. De köztünk járt, harcait köztünk vívta, bele kellett botlania napjaink tülekedésében olyan dolgokba, eseményekbe, vitákba, amelyeknek fölébe kerülhetett volna egy gyöngye számyrebbenéssel, ha le akart volna mondani, – ami sokkal könnyebb feladat, – a tanításról, vezetésről, irányításról. S éppen azért, mert nem ismert akadályt céljai elérésében: jó tudott lenni mindenkire, de kegyetlen is ahhoz, ki gáncsot vetett eléje. Hogy eközben egy Madáchot nem fedezett fel, mint Arany János, az igazán nem rajta múlt. Hogy egyeseken keresztül is tiport, az harcok közepette természetes. És ha látta is, hogy sokszor azok is ellene fordultak, akikkel jót tett, és ha csalódott is azokban, akikben bízott: hitéből nem hagyott el egy szemernyt sem, és szeretetéből sem, amellyel mindig maga köré nézett. Jöhettek azóta, hogy fellépett, nagy tehetségek az irodalomba és publicistikába, de akiben a hit, az egyenesség nagyobb és tisztább lánggal égett volna, mint őbenne, nemcsak abban a törekvésben, mely bizton kitűzött célja felé irányította hírlapírói tollát, váltakozó eszközökkel, de egyforma lelkesedéssel, hanem hit a saját munkájában is. amelyre elküldetett: ilyen ember nem volt több egy sem. Ő nagyobb áttekintésével hamarabb meglátta a célokat, minni a körülötte élők. Ezért nem értették meg sokszor sokan. S ezért balgák azok, akik őt egyes tények és nem eredmények után ítélik meg, akik pártok keretébe szorítják, ahelyett, hogy hírlapírói munkásságának egész lényegét tekintenék. Óriási cselekvő erő párosult benne mély költői lélekkel. Ha az első győzedelmeskedett, a cselekvőerő: akkor realista. Ha az utóbbi, a költői lélek: akkor idealista. S realista annyiban, hogy minden idegszálával a mában gyökeredzett. Innen volt érdeklődése a mindennapi események iránt, s innen volt, hogy minden napra megtalálta a maga tárgyát, de ahogy tárgyát nézte, megfogta, szemlélte: ebben már idealista volt, mert ebben a munkájában már a költői lélek is dolgozott. Ez a kettő azonban, a realizmus és idealizmus, legtöbbször harmonizált benne. De ez adott legtöbb félreértésre is alkalmat. Azért: mert az idealizmus ma talán mindenkiben kiveszett már, a realizmus pedig önérdekké alacsonyuk. ő adott kifejezést azoknak a gondolatoknak, törekvéseknek, amelyek évtizedeken át éltek és ma is élnek a jobbak lelkében, néha öntudatlanul. Ebben rejlett népszerűségének és hatalmának titka. Lelkében állandóan szép látomások éltek. A legkisebb események a gondolatok, eszmék egész raját verték fel lelkében. Az a szűk horizont, ami előtt mi mozgunk, az iro-

dalom, a közélet legkisebb eseményének rezdülésére, ha ez kapcsolatba jöhetett vágyaival, lelkében azonnal végtelen távlattá szélesedett ki, amelyben a mozgó élet a maga titkaival, előttünk homályos érthetlenségeivel az ő szemében, az ő céljai előtt azonnal nagyszerű, világos és határozott lett. Olykor talán feláldozott valamit a művészetből is ezért a célért, a nemzetiért; de vajjon nem szentebb-e így ez, mintha megfordítva, a nemzetit áldozza fel a művészetért.

Iskolás korunkban mint költőt, drámaíró-tanultuk megismerni, (lelkünkben: a félelmetes nagyságot); később a hatalmas harcost (személyes érintkezésben: a megértő jóakarót) láttuk benne, ki hatalmát egyedül újságíró-tollával kereste; s ha az irodalomtörténetben sokirányú működése egybe fog is folyni, a jövő nemzedék előtt a publicista fog állni elsősorban. A publicista, akinek hatása minden új harcok közepette is termékenyítő s egyénisége mindig izgató probléma lesz azok számára, akik nagy, érdekes emberekről szeretnek gondolkodni.

Apostol? Próféta? A kortársi elismerés felruházta az ő nevét még életében minden dicsérő jelzővel. Hogy áttekintettük hírlapírói munkásságát, látjuk igazán csak, mennyire: nagy ember volt. S ez talán a leghelyesebb kifejezés. Hittől, idealizmustól megszállott nagy ember. Aki jókor jött. És ha boldogság az a tudat, s bizonyára ennél nagyobb boldogság alig van: hogy jó, üdvös, maradandó hatást sikerült gyakorolnia a kortársakra, és hitet árasztania maga körül és mindenekre: úgy kevés ember van, aki oly nyugodtan pihenhet sírjában, mint Rákosi Jenő. S ha a jövő nemzedék nemzeti céljait eléri magyarságában, irodalmában, állami életében: mindenekelőtt az ő hírlapírói tolla előtt fog tisztelegni.

Ma még kellőképp méltányolni sem tudjuk, mily hallatlan gazdagságot jelent v nekünk mai nyomorúságos, szomorú helyzetünkben. Hányszor szólalt meg az ő tollával a nemzet lelkiismerete, hányszor fogunk még nehéz napjainkban ő hozzá menekülni: kevesen vannak a mi korunkból, akik egész egyéniségükkel oly nemes példaadásként fognak állni a késő nemzedékek előtt, mint ő.

Az elcsatolt Komárom e napokban egy szép, nemes gondolatot valósított meg. A református nagytemplom háborúban elvitt harangja helyébe öntetett új nagy harangjába Jókai nevét vésette. Ott az elcsatolt területen hadd hirdesse ez a harang a nagyszülött magyarságát, hitét, álmait. Minden harangba így kellene ma nálunk, csonka földünkön belevésni Rákosi Jenő nevét. Hadd kongassa minden harangszó Rákosi Jenő hitét a magyarság jövőjében, hadd áradjon hangja messze túl a határokon. Mindenek szívébe és fel a magasságokba. Hirdessen reményt. Zúgasson vést. Keltsen áhítatot. Nyújtson vigaszt. Legyen a béke, legyen harc szava. Zengjen áldást, ha majd eljő ideje.

Minél inkább távolodunk attól a kegyetlen hideg téli naptól, amikor Rákosi Jenőt temettük, annál inkább látjuk a veszteséget, s látjuk, nincs senki, aki az ő kezéből kihullott újságírói tollat felvehette volna. Szinte félve érezzük: vele meghalt az ideális újságíró. Sőt: kihalt az ideális újságíró.

Rákosi Jenő fiával a biarritzi „nagy fürdőzés” előtt.

Baloldalt: Rákosi Jenő unokájával naphegyi villája előtt a havon.

A balatonszabadi gyermeksanatórium előtt.

AZ ÍRÓ ÉS A SZÍNIGAZGATÓ

Rákosi Jenő mint drámaíró

Írta Schöpflin Aladár

Az indulás

A drámaírás nem külső okokból eredő elhatározás dolga volt Rákosi Jenőnél. Együtt támadt fel benne a drámaíró ösztöne az írói hivatás megérzésével. Mikor először forralt fiatal lelkében írói tervek, ezek drámai tervek voltak. A legtöbb fiatal író versekkel, novellákkal, esetleg kritikai cikkekkkel kezdi, – Rákosi Jenőt hivatás-érzése mindjárt első lépésénél nagy drámai koncepciók felé vezette és az irodalomba való belépése egy drámai művel történt.

Erről érdekes dolgokat mond el ennek a könyvnek az első része.

1863-ban jött fel Rákosi Pestre – akkor még nem volt Budapest, – bizonytalan tervekkel, de azzal a bizonyos elszántsággal, hogy valamire vinnie kell. Érezte a tehetség ösztökélését s minden vágya az irodalom felé fordult. Otthagytta a gazdasági pályát, feljött Pestre, azzal a szándékkal, hogy befejezi annak idején félbehagyott gimnáziumi tanulmányait magánúton és közben elvégzi a jogot is. Mint névtelen és ismeretlen fiatalember a fővárosban hamar összeköttetésbe került néhány íróval s lassankint közeledni kezdett az írók világához. S ekkor fogamzott meg benne az első nagy drámai mű eszméje: belefogott egy tragédia írásába. *V. László* magyar királyról szólt ez a tragédia. Mialatt ezt írta, feljárt az egyetemi könyvtárba tanulni, s eközben villant keresztül a fején az *Aesopus* első ötlete s úgy beleragadt tudatában, hogy többé nem tudott tőle szabadulni. Az *V. Lászlót* azonban befejezte s beadta a Nemzeti Színházhoz. A darabot a drámabíráló bizottság visszautasította s ez a kudarc kedvét szegte a fiatal szerzőnek, de csak két hétre. Saját ösztöne sugallatára és író barátai biztatására befejezte az *Aesopus* s kinyomatta a kettőt együtt egy kötetben. Az *V. László* így is elmerült, soha színpadra nem jutott, ellenben az *Aesopus* elindult az életképes művek útján, annál a különös törvénynél fogva, melyet a szellemi energiák megmaradása törvényének lehet nevezni s a melynél fogva minden olyan mű, melyben életképes érték van, előbb-utóbb a legkedvezőtlenebb körülmények közt is a maga helyére kerül s addig él, amíg életképessége tart. Az *Aesopus* Berczik Árpád révén a kor nevezetes

színészéhez, színházigazgatójához és rendezőjéhez, Molnár Györgyhöz került, aki azonnal felismerte értékét és elő akarta adni a debreceni színházban, melynek rendezője volt. Ebből az előadásból nem lett semmi, Rákosi benyújtotta darabját a Nemzeti Színházhoz. Néhány hétre rá Vadnai Károly, a *Fővárosi Lapok* szerkesztője, aki a Nemzeti Színház drámabírálo bizottságának tagja volt, magához hívatta és ezt mondta neki:

– Nekünk egypárunknak tetszik az ön darabja s szeretnők előadásra ajánlani. De mi a szabályok szerint csak kéziratban levő darabokat bírálhatunk, olyat, amely ki van nyomtatva, nem. Hát kérem, vegye vissza bírálatra bocsájtott darabját, írja le, jelenetesse és alkalmazza színpadra, azután adja be újra.

Természetes, hogy Rákosi hamar megfelelt ennek a felhívásnak s nemsokára olvasni lehetett a *Fővárosi Lapok*-ban, hogy egy fiatal, tehetséges írótól a Nemzeti Színház drámabírálo bizottsága elfogadott egy darabot előadásra. A darab címe *Aesopus*, a fiatal író neve Rákosi Jenő. A fiatal ember egyszerre kiemelkedett a homályból, melyben addig, mint ügyvédsegéd és magántanító élt, íróismerősei között úgy járt, mint egy kecsgetető ígélet, irodalmi ismeretségeinek köre kitágult, tagja lett a „Kávéforrás” akkor nevezetes asztaltársaságának, megismerkedett a Nemzeti Színház nagy színészeivel, akik darabja szerepeit játszották, sőt ítelt közöttük a szereposztás szokásos vitáiban, rendelkezett velük a próbákon. Az *Aesopus* még 1864-ben színre került és nagy sikert aratott. Erről az első előadásról a következőket írják az *Emlékezések*:

— A közönség idegenkedve fogadta az első jeleneteket. Szokatlan volt neki a téma, a hang s a stílus is idegen. Az első felvonásnak úgynevezett szép sikere volt, de a közönség még mindig úgyszólván védelmi állásban maradt. A második felvonásban azonban egy elég drasztikus viccre önkénytelenül felnevetett az egész ház és ezzel a nevetéssel, azt lehet mondani, kapitulált. Innen túl átadta magát az újszerű műnek és minden alkalmon kapott, hogy tetszésének és jókedvének kifejezést adjon. Tapsözönnel és kihívások sokaságával folyt le az est. Mintha a közönség be nem tudott volna telni egy szerény, sápadt fiatalember látásával, akiről tegnap még nem tudott semmit s akit ma felavatott országoshírű íróvá.

— Ha pedig valaki azt kívánná tőlem hallani, hogy én az este mit éreztem és mit gondoltam, annak ma már nem tudnék megfelelni. Egy gondolatra emlékszem csak, amely végigcikázott agyamon, amikor kiléptem a függöny elé és szemben álltam a zsiabongó, tapsoló, éljenző sokasággal, mely a színházat megtöltötte. Ez a gondolat ez volt: Ki vagyok én, mi vagyok én? Egy bolondos fantaszta, egy ábrándos fiú, aki itt csak egy jött-ment legény és az ország első művészei beszélnek az én szavaimat, mondják az én gondolataimat és a főváros, – az ország – első közönsége figyel, hallgat arra, amit én írtam le, aki most itt állok a fényben s egy nemzet úgy fogad, tapsol és köszönt engemet, mint valami nagyon kedves, nehezen várt embert, aki végre megérkezett. – Igen, úgy van. Azon az estén, hatvan évvel ezelőtt csakugyan megérkeztem és a nemzet a napszamosai közé fogadott.

A nyolcvannégy éves aggastyán e szavain is, mikor a hatvan év előtti nagy eseményről szól, érezni az első siker belső, nagy örömét.

Rákosi Jenő rajta volt már a drámaírói pályán, amelyen tovább haladva, a magyar drámaírás egy nevezetes fejezetét írta be az irodalom történetébe. Megpróbálkozott a dráma

minden műfajával, írt nagy, klasszikus stílű tragédiákat, vígjátékokat, népszínműveket, bohózatot, operettszöveget és fordított egész sereg könnyű fajsúlyú darabot a Népszínház repertoire jának folytonossága kedvéért. Ennek a pályának az eredményeit kíséreljük meg az alábbiakban ismertetni, arra a nyolc darabra szorítkozva, melyeket maga Rákosi emelt ki azzal, hogy felvette őket összes művei 12 kötetes gyűjteményébe, nyilván mert ezeket tartotta arravalóknak, hogy megmentessenek a feledéstől s mert maga is úgy érezhette, hogy ezekben van meg drámaírói törekvéseinek teljes képe.

Aesopus

A nagy görög meseköltő új alakban jelenik meg e szeretetreméltó fiatalságot lehellő darabban. Meglátjuk szellemének ragyogását, de a cselekvényt nem költészetével vagy meséinek tanulságaival vezeti, hanem mint a szerelmi intrika jókedvű hőse jelenik meg, aki összekeveri a szerelmi dolgokat, hogy aztán úgy bonyolíthassa ki, ahogy az ő saját szerelmi érdekének legjobban megfelel.

A darab meséje ez:

Aegeus, Samos fejedelme, miután győztesen befejezte a perzsák elleni háborút és ezzel biztosította magának a szigetország feletti uralmat és népének a békét, ezt a parancsot adja ki:

A hosszadalmas harc alatt a nép
Felette megfogyott: a házi erkölcs,
A jólét e fő-fő támoszlopa,
A megmaradtak között meglazult.
E baj gyors orvoslást kíván, azért:
Bocsássatok futárokat minden-
Felé s kürtöljétek ki szerte-szét
Parancsomat: „A nőtlen ifjak, kik
Húsz éven túl, a negyvenet még nem
Haladták meg, azon idő alatt,
Míg Phöbus tűzszekére négy izén
Megjárja útját s négy izén az ég
Fölénk teríti fátylát, mátkapárt
Keressenek; s a nők, kik önhibájuk
Miatt maradnak honn, a vágyódó
S örvendő nászseregtől megvetetten,
Avagy megvetve a kérő szavát,
Egy büntetést szenvedjenek azon
Ifjakkal, kik parancsossal dacolnak.
S e büntetése a fok szerint, kereszt-
halál vagy száműzés legyen.

Ez a parancs annál szigorúbb, mert kiterjed a király saját fiára, Diodorra is, aki a háborúban nagyszerű hősnek bizonyult, de odahaza a békében „erkölcstelen duskákkal” szennyezi be érdemeit. De ijedelembe ejti ez a parancs a király tudósának, Xanthusnak a házat is. A derék tudósnak ugyanis van egy Erotá nevű nagyon bájos, szép leánya, akiről senki sem tud, mert elzártan, titokban nevelték, nehogy beteljesedjen rajta az a jóslat, melyet születésekor Diana papnője mondott ki rá: „Nycia (ez Erotá anyja) szülöttjét meg rabszolga szereti s Erotá egy király neje leend.” Xanthus és Nycia úgy magyarázzák e jóslatot, hogy egy rabszolga szerelme fog leányukra gyalázatot hozni s hogy ettől megóvják, az emberekkel való érintkezéstől elzárva nevelik tizenkilencedik évéig, úgy, hogy nem lát más embert, mint szüleit, három olyan válogatottan rút és ostoba rabszolgát, akikbe lehetetlen beleszeretni és unokatestvérét, a komikus női fűzfapoétát, Trunduziát. Most tehát, hogy a királyi parancsnak meg tudja felelni, Xanthus elküldi három rabszolgáját háromfelé: Athénébe, Korinthusba és Lykanosba, három vendégbarátjához, azzal a felszólítással, hogy küldjék hozzá házasulandó fiukat, mert közülük akar leányának férjet választani. Hogy a háztartásban addig is ne legyen fennakadás, új rabszolgát vásárol, Aesopus személyében. Bizalma van benne, mert míg a többi rabszolga egyszerűen csak balga volt, de ez a fiú azonfelül még dadogó is. De a jóslat megindul a befejezés felé: mikor Aesopus meglátja Erotát, azonnal beleszeret a bájos leányba s a hirtelen szerelem úgy megoldja nyelvét, hogy ilyen szép szókra fakad:

Üdvözlégy, szent Olymp lakója! Oh,
 Karon ragadlak, mert félek, elszállsz,
 Félek: lehelletem elárul és
 Szárnyat pótolva hozzád (mert mi nem
 Keresné bűvös társaságodat?)
 Ellebbensz rajt, miként jövel. Oh, hagyd,
 Hagyd fognom kezedet, hagyd látnom arcod,
 Honnan Aurora mosolyát lopá;
 Hagyd részegülni szemedem szemem;
 Engedd, magasztalva szépségedet
 Nyelvem szépséged szolgája legyen.
 Előtted térden esküszöm: e hang,
 Mely ajkamon először zengzetes,
 Megjelenésed által oldatván
 Fel a bűbáj, mely kötve tartá eddig,
 Fajuljon ismét csonka, ékteleenné,
 Nevedet is hebegve mondja ki,
 Ijesszen Istent, embert tőlem el,
 Ha gyáván egykor meghazudtolná
 A szót, mit félve ejt ki most: szeretlek!

Ebből az expozícióból már érti az olvasó, hogy a cselekvény további fejlődése ezeken a fordulókon fog haladni: a király parancsa, amely Diodor királyfit is éri, Xanthus há-

rom vendégbarátjának fiai, akik eljönnek leánykérőbe és Aesopus szerelme. A tengely pedig: Aesopus mesterkedése, hogy a különböző kérők és saját rabszolga voltának akadályain át szerelméhez, Erotához jusson. Aesopus lesz tehát a darab lelke, aki a többi emberek cselekvését a maga céljai szerint igazítja s a szellemi fölény eszközeivel diadalmasodik mindenki fölött. S már első fellépésekor érezzük, a darabba bejutó fiatal férfiak között ő az, aki egyedül méltó a gyönyörű Erotára. Ezért érezzük már előre a történet végét, kívánjuk, hogy ilyen vége legyen és kíváncsiak vagyunk, milyen utakon fog erre a végre elérni.

Aesopus egy merész fogással Diodor királyfit kapcsolja bele az Erotá körüli játékba. Elárulja a királyfinak, hogy Xanthusnak van egy gyönyörű leánya, akit eltitkol a világ előtt s fölkelti kíváncsiságát a rejtetten kivirított virág iránt. Tervét megkönnyíti az is, hogy Nycia, Erotá anyja, férje háta mögött a kedvező értelmére magyarázza a jóslatot s megkezdi a mesterkedést, hogy Diodort összehozza Erotával, aki ily módon csakugyan „egy király neje leend”.

A dolog azonban bonyolódik. Sardanapala, a hitvány asszony, követeli, hogy Diodor vegye el négy lánya közül valamelyiket. Három a lányok közül már sokszor élvezte Diodor kegyét, de a szép Tamia még ártatlan, tiszta lélek és halálos szerelemmel szereti titkon a királyfit. Aesopus ezeket is felhasználja cseles játékához: Sardanapalát és a lányokat külön-külön elrejt a királyi palota egy-egy szobájába s e közben meggyőződve Tamia tiszta hű szerelméről, megígéri neki segítségét. Neki ezekre a lányokra szüksége lesz, úgy tartja őket, mint a sokágú terve kiviteléhez szükséges rekvizitumokat.

Most azonban lehetetlenné kell tennie, hogy Diodor sikert arathasson Erotánál. Elhitei Trunduziával, Erotá férfibolond, hóbortos unokahugával, hogy Diodor ő bele szerelmes. Találkozóra hívja azzal a kikötéssel, hogy sűrűn lefátyolozva jöjjön s csak akkor lebbentse fel a fátyolt, ha a királyfi már „lánggal ég”. Másik csinyje, hogy mikor Nycia bevallja titkát a királynak s ez felszólítja, hogy küldje hát hozzá a leányát, Aesopus a szép Tamiát vezeti a király elé s őt adja ki Erotának. Nycia azután hiába jön Erotával, nem találja a királyt.

Könnyebben végez aztán az Athénből, Korinthusból, Lykanosból jött három kérővel: ezek sorban hozzáfordulnak útbaigazításért és ő beküldi mindegyiket ama szobák egyikebe, melyekben Sardanapala lányait rejtette el. Itt megismerkedik mindegyik azzal a lánnyal, akit Xanthus lányának tart s aki méltó zsák lesz a foltjára. Elcsattan a Trunduziával kitervelt tréfa is: a féleszű, csúf vénlány találkozik a királyi mulató kertben Diodorral, természetesen nem tudja soká megállni, hamar felfedi fátyolát, mire Diodor rémülten elmenekül előle s Trunduzia belekapaszkodik a királyfi garázdá cimborájába, Castorba. Most már tehát a sokszoros kelepce, melyet Aesopus szerkesztett, készen van arra, hogy összecsattanjon. Diodor rémülten ábrándult ki az Erotának vélt Trunduziából, a három idegen kérő megtalálta mindegyik azt a lányt, akit megérdemel, Tamia a királynál van, aki Erotának hiszi és a fiának szánja. Jöhet a kibonyolódás: letelik a határidő, melyet Aegeus király az általános házasságra kitűzött.

Mindenkinek oda kell seregleni a kürtszóra a király elé. Tamia ott van a király mellett a trónon, fejedelmi díszben, lefátyolozva. Aegeus őt szánta fiának menyasszonynul,

persze, abban a hitben, hogy Xanthus leánya, Erola. Diodor azonban szenvedélyesen ellenszegül apja kívánságának, ő Trunduziát látta Erola helyett és irtózik tőle, irtózatát erős szavakkal fejezi ki a király, Xanthus és Nycia előtt. Ebben a feszült helyzetben jönnek a külföldi kérők, a lefátyolozott lányokkal karjukon s mind azt vallja, Xanthus lánya van oldalán. Ott van már Trunduzia is Castorral, – négy ál-Erola a trón előtt és az ötödik a király oldalán. A négyen levetik a fátyolt, kiderül, hogy egyikük sem Erola. Megkapják a férjet, akit megérdemelnek, s most már csak két Erola marad: az ál-Erola, Tamia, a király oldalán és a valódi Erola, aki még nincs jelen. A helyzet most már drámaira fordül, most vannak a darab legdrámaiabban lüktető részei. Tamiáról Diodor leemeli a fátyolt, – megint csak nem Erola. Aegeus haragra gerjed, súlyosan meg akarja büntetni a lányt a csalásért, de közbelép Diodor, aki most már szerelemre gyulladt a remegő és szenvedő szép gyermek iránt, aki magára vállal minden bűnt, kész a halálba menni, mert hisz elérte legforróbb vágyát, Diodor szerelmét. Viselkedése meghatja a királyt is, aki most már hajlandó menyéül fogadni, csak a családjá, nemzetsége után tudakozódik. Sardana-pala aztán elmondja, hogy Tamiát úgy találta, mint kis gyermeket, a kosárban, amelybe a kislány fektetve volt, egy írás-tekerccset is talált, melyet a ráírt átok miatt nem mert felbontani s melyet most átad Aegeusnak. A régi írásból kiderül, hogy Tamia a perzsák által elűzött és megölt Nikeus thrák király leánya. Származása szerint is méltó tehát, hogy királyfi neje legyen.

Most már csak a valódi Erola ügyének elintézése van hátra. Szülei keresik s nem találják a lányt. Aesopus mondja meg, hogy a szobájában van elzárkózva. Xanthus a király elé vezet, miközben Aesopus elmondja a királynak a saját történetét, hogy szabadnak született, apja adta el rabszolgának, mert dadogó volt, őt álmában Apolló tette meg a mesék királyává s mikor Xanthus házába került, a nyelve is megoldódott a szerelemtől Erola iránt. Erola azonban a király kérdésére azt feleli, hogy nem ismeri Aesopust. A király sejti, hogy a lány féltékenysége tagadtatta le vele szerelmét, kereszthalálra ítéli Aesopust, azért, mert ő az egyedüli, aki megszegte parancsát és nőtlen maradt. Erre megszólal Erola szerelme, vallomást tesz Aesopus mellett s a király egymáshoz adja a két szerelmest, Nycia tiltakozását e szép darab-végző szavakkal torkolva le:

A sors akarta így: lányod király
 Neje s valóban nem *tudom*, vajjon
 Az én országom szebb-e, vagy az ő
 Mérhetlen birodalma! Légy, Aesop,
 Királyi udvarunk örök dísze!
 És most párjára lelvén így kiki,
 Vigalmi ünnep zárja e napot be.

Ezekből a zárószavakból válik világossá, hogy a darab végső célja, amely úgy ragyog felette, mint a nap a táj felett: a költészet apotheozisa. A szegény rabszolga, világi helyzetében mindenkinél alábbvaló, mégis kezében tudja forgatni, mint valami játékszert, a királyi udvar nagyjainak a sorsát, merőben szellemi fölényénél fogva, mert van benne fan-

tázia, ötlet, merészség, mert különb a királyfinál, a tudósnál, a gazdag polgárok fiainál, meri ő az alkotó szellem. A végén pedig elnyeri a pálmát: kikiáltják királynak, a költészet birodalma urának s a szerelem koronáját a fejére teszik.

A tartalmi vázlat elolvasása is meggyőz arról, ami magának a darabnak elolvasása közben magától értetődőnek hat: hogy az *Aesopus*-nak nincs mély tendenciája, sem társadalmi, sem lélektani, sem életfilozófiai. Nem akar egyebet, mint a képzelet szép játékkal gyönyörködtetni. Egy finoman kigondolt és tehetségesen fejlesztett szép mese, mondhatni, minden felelősség nélkül, annyi hitellel, amennyit a mese megkíván. Alapötlete teljesen mesei: az elnyomott helyzetben levő fiatal legény, aki ügyességével maga alá gyűri a nála hatalmasabbakat s elnyeri a legszebb lány kezét, régi ismerős alakja az emberiség mesekincsének, száz mesében láttuk, hol mint szegény pásztorfiút, aki nehéz és veszedelmes próbák után elnyeri a királykisasszony kezét, hol mint elvarázsolt királyfiút, aki nagy harcok után visszanyeri birodalmát s vele a szerelmes szép leányt. S az *Aesopus* többi motívumai is valódi hamisítatlan mese-motívumok: Aegeus király, aki kiadja a házassági parancsot, a szép leány, akit egy komor jóslat miatt a világtól elzárva, titokban nevelnek fel (ez a motívum megvan a Buddha legendájában is), a másik leány, aki a gaz asszony házában nevelkedett fel ártatlanságát megőrizve s utólag, valami régi írásból derül ki róla, hogy voltaképpen királyleány, aki származásánál fogva is méltó arra, hogy királyfi hitvese legyen, a komikus kérők, akikkel *Aesopus*-nak meg kell küzdeni s végül maga *Aesopus*, aki kigyógyul a dadogásból a szerelem nagy megrendülése alatt, aki rabszolga, de csak azért, mert apja eladta dadogása miatt – mind a mesehangulat szüleményei, nem reális alakok, hanem a játékos képzelet délibáb-figurái, nem járnak súlyos lépésekkel a valóság talaján, hanem a nehézkedési erőt nem ismerve, súlytalanul lebegnek, táncos lépésekkel, színesen – valódi színpadi pillangók módjára. Éppen ezért nem szabad sem hozzájuk, sem az egész darabhoz a realiztikus kritika górcsővével nyúlni. Aki a valóság kritériumaival áll szembe a darabbal és keresi az egyes alakok és helyzetek lélektani magyarázatát, az ép olyan helytelen módszerrel dolgozik, mint aki fiziológiai alapon akarná megvizsgálni, lehetséges-e, hogy valakinek egy nagy lelki megrendülés hatása alatt egyszerre, villámszerűen meggyógyul a dadogása. Minden írásművet belülről, a maga törvényei szerint kell megbírálni, azok szerint a művészi célok szerint, amelyekre Íratott s ezért az *Aesopus* is mint mese-vígjáték ítélandó meg. Elég, ha annyi reális hitele van, amennyi egy mesének is van s elég, ha meg tudja fogni az olvasó vagy a színházi néző fantáziáját és ki tudja elégíteni kívánságait. S ha ilyen szempontból nézzük az *Aesopust*, meg kell állapítanunk, hogy a maga módján még a lélektani hitel is megvan benne. Bármennyire ötletek kacsalábon forog, bármennyire *Aesopus*, azaz tulajdonképpen a költő akarata mozgatja a cselekmény pergő fordulóit, az egésznek mégis van lélektani alapja: a szereplő személyeknek meg van adva a karaktere, melyből sohasem lendülnek ki, a bőszavú és fordulatós dialógusban mindegyik a maga külön hangján beszél, – minden szereplő bennük marad azokban a kontúr-vonalakban, amelyeket a szerző eredetileg felrajzolt a számukra és mindegyik teljesen be is tölti ezeket a vonalakat. Észre kell venni, hogy az egész csak játék ugyan, de oly játék, mint a sakk, amelynek megvannak

a dolgok természetéből való törvényei és mindegyik figurájának megvan a maga karaktere, rendeltetése, tehát létjoga is az egészben.

Az *Aesopus* olvasása közben lehetetlen, hogy az embernek tudatába ne nyomuljon Shakespeare neve. Rákosi Jenő sohasem titkolta, hogy a nagy angol költő tanítványának érzi magát. A megillető hódolaton kívül némi szembetűnő lelki rokonság is vezethette hozzá. Benne is megvolt Shakespeare némely fontos tulajdonsága, elsősorban a törhetetlen vitalitás, az életkedvnek eleven ereje s a léleknek az a derűje, amely be tudja ragyogni a komor tragikus témákat is s amely mindig megóv a pesszimizmustól. Már fiatal korában szerette olvasgatni Shakespearet, később is, mint már hírneves író, sokat foglalkozott vele, több darabját le is fordította. S mikor drámairáshoz fogott, Shakespearet állította maga elé ideálul. Az *Aesopus* írása közben a vígjátékokat, azoknak mesevilágát, könnyed fantasztikumát, játékos derűjét, felelőtlenül csapongó pajkosságát. Az *Aesopus* hangulata is tele van shakespearei elemekkel, – a *Szentivánéji álm*, a *Vízkereszt*, a *Vihar* színes, tréfás, irreális világa, a *Szeget szeggel*, *A két veronai ifjú* bonyolult intrikája visszhangzik Rákosi vígjátékában. Nem egyes motívumok hasonlatossága révén ismerünk erre rá, bár ilyen is akad (pl. Diodor és Castor cimborasága Henrik királyfi és Falstaff viszonyát asszociálja), – mint inkább az egésznek a levegője, a hangulati kiképzése és a szerkesztés módja az, ami Shakespeareből került tanulságul az Aesopusba. Ezenkívül a dialógus könnyed, költői lebegése, amelynek az éle minden fajtáját, még a szójátékot is felhasználó áradása, a vígjátéki sváda minduntalan komoly gondolatokat s finom lírai képeket hordoz magával, s amely minduntalan felszárnyal, főleg Aegeus ajkán az életbölcsességig, Aesopus ajkán a líra zengő ritmusáig, míg a komikus alakokban a prózai beszédes a bohózatos éle köznapiságával ad mintegy háttérrel a dialógus költői részeinek. Az alantjáró bohóckodás és a szárnyaló költészet ily keveréke a dialógusban, Shakespeare legsajátosabb módszere, vígjátékai hatásának egyik fő eszköze, – Rákosi ezt tőle tanulta és kellemmel alkalmazza. Innen van a dialógusnak az a folytonos hullámmozgása, a szüntelen mozgás a darabban, amely pontosan korrespondeál a cselekvény fordulataival, úgyhogy a dialógus mindig a cselekvés egyik eleme marad. Shakespeare alakjai sokat beszélnek, de sohasem beszélnek henyén. Szavaik a cselekvényből fakadnak, mondhatni, a cselekvény beszél velük s a sváda döntő fontosságú elemévé lesz a szerkezetnek. Shakespeare nem lebben el olyan messzire a realitástól, cselekvényei, alakjai jobban a földön maradnak s lélektani indokolása szilárdabb. Ez a két költő génusza közötti mennyiségbeli és minőségbeli különbségén kívül arra is figyelmeztet, hogy Rákosi Jenő a maga korából és a maga korának dolgozott, amely még erősen a romantika hatása alatt állott s különösen élvezni tudta, mint művészi újdonságot, a romantika egyik nagy művészi felfedezését: a fantasztikumot. A romantikus fantázia radikálisabb volt az előtte járt korokénál, messzebb ment a maga szuverenitásának követelésében s messzebb mert eltávolodni a valóságtól.

A romantikus mese-hang az, amit az *Aesopus* újdonságul hozott a magyar irodalomba. Új romantika volt ez Vörösmarty korának pompázóbb, súlyosabb fegyverzetű és pathetikusabb romantikus stílusa után. Páthosz nélküli romantika volt, amely nem dolgozott nagy véres indulatokkal, rejtelmes szenvedélyekkel és földöntúli méretű hősök-

kel, hanem a fantázia egyszerűbb játékában, könnyed lebegésében s a mese felelőtlen-ségében gyönyörködött. A romantika össze volt ez, tavaszának száguldó viharai, nyarának perzselő forrósága nélkül, szelíd napfényvel, rengeteg esőjével a könnyeknek, mosolygó derűvel és némi megbékült melankóliával. Ebben az új romantikában, melyet Rákosi és utána mások, különösen Dóczi Lajos, hoztak be a magyar színpadra, mintha az elmúló romantika búcsúszava lett volna, mielőtt végkép átadja a teret a kor egyre kizárólagosabb uralomra törekvő realizmusának. Hogy alkotásai lassanként elvesztették a kapcsolatot az emberekben általánossá vált szemléleti móddal s időmúltával az irodalom ereklyetárába kerültek, az közös sorsa minden irodalmi iránynak, amelyet felvált egy másik, újabb irány. Minden irány, ízlés és szemlélet-változáson túl élni csak a legeslegnagyobbaknak, Shakespeareknak, Goethéknek, Moliéreknek adatott.

Az irodalomtörténet az emléktára a fejlődés közben meghaladott műveknek s az irodalomtörténetnek az a feladata és értelme, hogy ezeket megmenti a teljes feledés-től s a későbbi korok olvasóját felszereli azokkal az ismeretekkel és képességekkel, melyek segítségével, ha van benne fogékonyság és érdeklődés, élvezni tudja ámúlt szép alkotásait. Ami eredetileg mindenki, az olvasók és színházi nézők összessége számára készült, az ily-módon a kevesek, a válogatottak gyönyörködésének tárgya lesz. S ebben az értelemben az *Aesopus*, a gondolkodásmód, ízlés és stílus nagy megváltozása után is, még mindig több, mint irodalmi ereklye, még mindig megvan benne valami a fiatalságnak abból a lehelletéből, amely hatvan egynehány év előtt inspirálta s még mindig gyönyörködtetni tudja azt, aki bele tudja élni magát Rákosi Jenő szellemébe és a kiegyezés körüli idők magyar levegőjébe.

A krakói barátok

Az *Aesopus* után egy elkallódott darab. Címe maradt csak fenn: *Régi dal régi gyűlölségről*. Az akadémiai pályázaton, melyre készült, megbukott s megbukott a Nemzeti Színház közönsége előtt is. Mégis döntő hatása volt Rákosi Jenő pályájának alakulására. Ennek köszönhetette, hogy mint újságíró pozíciót kapott báró Kemény Zsigmond mellett, a Pesti Napló szerkesztőségében. Kemény Zsigmond ugyanis Dóczi Lajos útján magához hívatta és ezt mondta neki:

– Csak azért kérettem, mert szerződtetni akarom a Pesti Naplóhoz. Nem azért, hogy újságíró legyen, hanem azért, hogy havi száz forint fizetése legyen és ráérjen drámát írni. Mert akadémiai pályázaton megbukott ugyan a darabja, de nálam nem bukott meg.

Ezzel aztán Rákosi elindult pályája legfényesebb részére, ahol nemcsak a legnagyobb sikerét aratta, hanem a legnagyobb hatással is volt a magyar szellemi élet alakulására: publicista pályájára.

S a *Régi dal régi gyűlölségről* című darabbal kapcsolatos egy másik érdekesség is: emlékezéseiben ezzel kapcsolatban állapítja meg dramaturgiai törekvésének egyik alap-gondolatát e szavakkal:

– Nekem, mint drámaírónak ambícióim voltak. Én azt gondoltam, én vagyok hivatva arra, hogy Shakespeare reális romantikáját és Racine puritán, pedáns klasszicizmusát összeszövöm egy harmadik fajjára. Én azt hittem, a szárnyas poétái formákat, a verset, a lendületet, az általános emberit összebékítem a modern étellel, hogy az nem lesz oly prózai, amilyennek látjuk és nem lesz olyan távol sem tőlünk, mintha tisztán a légies költészet bűvkörében járatnók modern hőseinket. Ennek az elmékedésnek volt próbája a kérdéses darab: *Régi dal régi gyűlölségről*. De ... az Akadémiának volt igaza. Hiszen az Akadémia után a közönség sem adott neki pardont.

Kisebb jelentőségű mű az ezután következett *Színre színt* című vígjáték, de már jelentős helyet foglal el Rákosi drámai művei közt *A krakói barátok*. Műfaja szerint öt-felvonásos színmű, versekben írva, ami már magában is szinte különlegesség: színművet, vagyis olyan színdarabot, melynek komoly a cselekvénye, de nem végződik tragikusan, vajmi ritkán írnak versben az írók.

A krakói barátok lengyel földön játszik a középkorban, abban az időben, amely Nagy Lajos magyar király halála után következett. Hősnője a darabnak Nagy Lajos király leánya, Hedvig, aki tudvalevőleg a lengyel trónt örökölte apja után, míg nővére, Mária magyar királynő lett. Hedvig trónraléptét nagy zavarok és nehézségek előzték meg, de azután egy nagyszabású politikai koncepció valósult meg általa. A még majdnem gyermek királynőt összeházasították Jagelló litván fejedelemmel, aki akkor tért keresztény hitre és a keresztiségben az Ulászló nevet kapta. Ezzel Lengyelország nemcsak megszabadult legveszedelmesebb ellenségétől, a harcias és támadó kedvű litván néptől, hanem területe is óriási módon kibővült az összes litván területekkel. Hedvig királyságához tehát Nagy-Lengyelország kialakulása s a Jagello-ház megalapítása fűződik. A lengyelek szentként tisztelik Hedviget s pompás síremléke a krakói Wawel előtt áll. Házasságának történetét Vörösmarty is megénekelte egy szép legendában.

A legendás királyleány történetét szabad felfogással, a történeti valóságnak csak fővonalait használva fel, alakította drámává Rákosi Jenő, belevíve az egésznek a levegőjébe a maga derűs lényét és életszeretét s olyan cselekvényt szöve a történeti mag köré, amely egyes fordulópontjain motívumainál és hangjánál fogva erősen közel jár a vígjátékhoz.

A darab ott kezdődik, hogy Krakó várában nagyban várják az új királynőt, Hedviget, aki most vonul be magyar és lengyel fényes kísérettel, hogy elfoglalja trónját. A várakozó polgárok, mesteremberek közé keveredik Jagelló, a litván fejedelem, bátyjával, Zvidrigellel. Ők még pogányok, vad, harcias nép urai, amely folytonosan nyugtalanítja a lengyel szomszédot. Most is azért jöttek a városba áruhában, hogy kikémleljék gyöngéit, a lengyel sereg nagyságát és erejét, – rajta akarnak ütni a városon és elfoglalni a maguk számára. Erre éppen jó alkalomul kínálkozik az az idő, amikor a lengyel nép egy gyermekleány arcán sütkérezik és hódolatban és cifra udvarlásban részegül.

Gondatlansága lesz legélesebb
A fegyverek közt, mellyel ráütünk.

A trónon, melyet, míg üresen állt,
 A vércsék védtek, most egy reszkető
 Galamb, egy lánykirály ül, melyet a
 Litván sereg zaja is elriaszt
 Meleg fészkeből, nemhogy fegyvere!

Ily gondolatok közt várja Jagelló a királynő bevonulását. S amint megpillantja Hedvig szép alakját, egyszerre fellángol fiatal szíve. Abban a romantikus világban, melyet Rákosi teremtett drámáiban, a fiatal szíveknek elég egy pillantás, hogy lánggra gyulladjanak és egy életre szóló szenvedély ébredjen bennük. Jagelló így rajong:

Nézd, Zvidrigel, a természet ki van
 Fordulva sarkiból s a nap Krakó
 Utcáin délben kel föl...
 Oh volnék hang, fülében halni el,
 S dicsőségének hü szolgálatában.
 Szemem inkább gödréből kiszakad,
 Semhogy elváljon e dicső látványtól;
 Mondd, Zvidrigel, mit érzel látva őt?
 Hisz egy vérből vagyunk! Ezüst
 Nyilat röpít szeme s szíven talál:
 Oh nézne bár s találna engemet.

Ez első jelenetből is látni már, hogy nem szabad történelmi drámát várnunk, amely kort akar rajzolni a maga sajátos színeivel, embereket a korba helyezni megfelelően színezett karakterrel s a történelmi anyagot alakítja cselekvénnyé. Az *Aesopus* világa ez, más színezésben. *A krakói barátok* ép annyira középkori és lengyel, mint amennyire ókori és görög az *Aesopus*: tulajdonkép egy korból sem való s minden korból való. A romantika időtlen kora ez, amelyben a kor csak a kosztümöt adja, csak ürügy arra, hogy a költő a maga elképzeléseit valahogy időhöz fűzze, de aztán szabadon, korlátok nélkül szárnyalhasson tovább. A kor csak a repülőtér, melyről a fantázia aeroplánja felszáll a korlátlan szabad levegőbe. Naivitás volna ilyen lendületű költeménytől realitást, a korhoz való ragaszkodást követelni és számon kérni tőle a történelmi anyag tanúságát. Hedvig királyleány története tehát a csapongó fantázia szárnyain lebeg tovább a kifejlés felé.

A szerelmes Jagelló befurakodik a királyi palota tróntermébe, a királyné beiktatási ünnepére. Hedvig, miközben királynői szavakat mond trónja elfoglalásakor, megpillantja a jövevényt, aki mindjárt mély benyomást tesz rá.

Mily szemek! Ki az?
 Ha gyilkot látnék nála, úgy hiszem,
 Azt gondolnám, hogy engem jött megölni –

mondja magában az első megrendülés hatása alatt. De nem időzhet e benyomásnál, mert a korona s a lengyel urak kívánsága nehéz feladat elé állítja: férjet kell választania, királyt adnia a királynő mellé a lengyel nemzetnek.

Két kérő jelentkezik. Az első Vilmos, Ausztria hercege, aki leánykérésében tulajdonképpen szerzett jogra hivatkozik. Ő már szerződéssel el van jegyezve Hedviggel, kis gyermekkorukban jegyezték el őket szüleik annak rendje és módja szerint, a kor szokása szerint, Haimburg várában. Megvolt minden: kenyérszegés, jegyváltás, s e fölött a gyermek-jegyesek ártatlan együtt-alvása, a mit a szertartás kíván s az ily kötés érvénye követel. Ezen az alapon, jogára hivatkozva követeli Vilmos herceg a királynő kezét. S Hedvig már egyre jobban a különös, szenvedélyes nézésű idegenre gondol és hideg érzéssel hallgatja a hercegi kérő szavát.

A második kérő, Szemovics, a mazovi fejedelem, más hangot üt meg. Ő nem hivatkozhatik sem szerzett jogra, sem más jogcímre. A szerelmi udvarlás hangján szól, föllengző szavakkal magasztalja a királyné szépségét és saját szerelmét. Udvarlása csak visszatetszést szül a királyné szívében, melybe már beleakasztotta karmát a szerelem madara.

Közben követ jön, aki jelenti, hogy a litvánok keletről betörni készülnek Lengyelországba. Ekkor előlép Jagelló, aki már nem bir magával és szerelmével s közbeveti, hogy nem lesz szükség harcra, háborúra. Nem mondja meg kilétét, a királynénak sejtelve sincs róla, hogy magával Jagellóval, a litvánok fejedelmével áll szemben, s hogy ez ejtette szívért hirtelen rabságba, nem hisz, nem hihet mást, minthogy a forró tekintetű idegen Jagelló valamelyik embere. Ebből a félreértésből keletkezik a tulajdonképpeni cselekvény. Ha Hedvig tudná, hogy Jagelló szól hozzá, azonnal leszállna a trónról és a keblére borulna. De Jagelló hű embere, követe?

A vélt követ, állítólagos ura nevében forró szerelmi vallomással jön:

Királyné, légy nyugodt, a keleti
 Határon ellenség nem áll. Igaz,
 Szilaj nemzetség úz ott gyors vadat
 S keres ádáz kalandot; ámde most
 Nehéz járását lágyabb indulat
 Vezérli erre, de a bőszt vezér,
 Kit gyávaság nagyít és félelem
 Mesébe sző, több kedvet érzene
 Anyját, mint tégedet búsítani.
 A holddal ő inkább barátkozik
 Jelenleg, mint a harcok istenével,
 Dárdáját harmatos fűben felejtí,
 Rozsdának martalékul s mellé lágú
 Sóhajtozásban hajt hullámokat.
 Az ő nevében állok én előtted,
 Hogy lábaid elé tegyem szívét.

Íme, nemes királyné, az, kinek
 Tehozzád szívtelen hírét hozák,
 Vonagló szívét küldi általam.
 Jagelló, a litvánok hercege,
 Hedvig királyné kezéért eseng.

Kész felvenni a kereszténységet is népével együtt, földét, népét a lengyelhez csatolni, ha Hedvig a felesége lesz.

A királynét nagy lelki zavar fogja el. Ő most érzi, egyre ellenállhatatlanabban, hogy Jagellónak előtte álló követét szereti, hogy legyen hát Jagelló hitvese? A félreértés folyamán kiéleződött helyzet most kerül élére s erős feszültség támad: a királyné sorsokat dönt el szavával, a saját és Jagelló sorsát, de ez a szó félreértésből támad. Tipikusan romantikus helyzet ez: csak egy felvilágosító szó kellene és minden meg volna oldva, de a sok szó között, amit mondanak, éppen csak ez az egy nem mondódik ki. A válság pillanata is kimutatható. A királyné megkérdi Jagelló szépszavú szószólóját: ki vagy, Jagelló nem mondja ki nyíltan, kétértelmű szavakkal, szinte szórejtvény módjára körülírja:

(Jagellónak)
 A legjobb és leghívebb barátja.
 Árnycánál hívebben követem;
 Én mondom el imáját, bánatát
 Én hordom s örömét én élvezem,
 Fekszem, ha fekszik, s álmát aluszom,
 Eszem az ételét és gondolom
 Gondolatát. Ha rám tekintesz, őt
 Szemléled és ha nője lesz, királyné,
 Nálamnál nem lesz ő se boldogabb.

A királyné úgy magyarázza ezeket a szavakat, hogy a követ nem Jagelló. Hirtelen gyúlt szerelme olyan tűzzel lobog szívében, hogy a legnagyobb válságban érzi magát. Úgy érzi, nem lehet Jagelló neje.

Ha a gonosz
 Öltötte fel e tetszős alakot,
 És ördögi kísértés hízeleg
 Hangjában, légy erősségem, Uram!
 Ne kárhozod jam el! Szerelme fája
 Hallásomon, látásomon ereszt
 Gyökért szívembe s benne véremen
 Táplálkozik. De én kitépem onnan,
 Kitépem gyökerestől és ha el
 Kell vérzenem. *Annak nejevé lenni,*
Kinek barátja ez: istentelen
 És vakmerő, könnyelmű játék lenne;

Pókháló-pajzs tízélű dárda ellen,
 Ízes falat az éhség ajakán:
 Mit érne ott a száraz tilalom,
 Hogy megízlelni nem szabad. Nem az
 A bűn, ha ott a szédülés a vágy-
 Karjába dönt, de a vállalkozás,
 A vakmerés, akár bizakodás,
 Akárha titkolt vágy visz is reá.
 Ki a szívből, bűnös érzelem,
 Hadd fűjjalak lehelletemmel el.
 Ki a szememből csábító alak,
 Ki a fejemből, kéjes gondolat:
 Azt lássam és érezzem csak, mit kell.
 S ha nem oltára, de kriptája is
 Lennél kötelességimnek, oh kebel:
 Ki mind, mi nem az, e templomból el!

Csak Klára, a királyné hűséges és okos magyar kísérőnöje veszi észre a királynő heves lelki küzdelmét s enyhítő italt kínál neki. De a királynő erőt vesz magán. Nem lehet Jagelló felesége, nem hívhatja ki a kísértést, hogy környezetében mindig ott legyen az az idegen férfi, akit oly szenvedélyesen megszeretett, erőt vesz szenvedélyén – és egy végső, keserű lelki erőfeszítéssel Vilmos hercegnek nyújtja a kezét, nyilvánosan azért, hogy megtartotta atyja adott szavát, titokban azért, hogy elszakítsa magát szerelmétől.

De hiába, nem bír érzésével. Gyűlöli vőlegényét, Vilmos herceget, gyűlöli, mert szeret valakit és minden más férfi szerelme gyűlöletes előtte. Napokig nem is bocsátja magához Vilmost, aki dühöng és fenyegetődzik és minden áron be akar menni menyasszonyához. Dühét csak fokozza a másik elutasított kérő, Szemovics intrika ja, aki észrevette a királyné és a litván követ közötti szem játékot és gyanítja a királynő érzelmeit. S mikor ő és Vilmos tanúi lesznek annak az izgalomnak, mely a királynőt elfogja Szaniszló ferencendi gvardián jelentésére, hogy litván kémek jártak Krakkóban s e kémek egyike maga Jagelló volt, akkor Vilmos Szemovics biztatására elküldi emberét, Gnievost, hogy barátruhában férközzék be a litván táborba és gyilkolja meg Jagellót. De a királyné is az ellentmondó hírek izgalomában meg akar győződni róla, hogy csakugyan Jagelló volt-e a titokzatos leánykérő. Beleegyezik tehát, hogy hűséges Klárája szintén zarándokruhát öltön és elmenjen Jagellóhoz.

Ha az Jagelló, aki kém gyanánt
 Volt itt s ki jobban, mint kém valaha,
 Megleste szívem erősségeit,
 Fölverte titkom zárát s elvivé
 Nyugalmamat: úgy mondd meg neki,
 Hogy jöjjön és mentsen meg engemet
 Sokféle ellenségeimtől itt:

Balatonszárdón a gyermekszanatórium kertjében.

Rákosi Jenő és Harnsworth Skóciában.
(Ledenez-Lajo-telepén.)

Olasz földön.

Rákosi Jenő, Duthwaite és Ward Price.
Róma melletti Tivoliban.

Ha ő az, mondjad meg neki, hogy én
 Beteg vagyok, ő hozzon gyógyulást;
 Ruhát se váltson, csak amint találod,
 Úgy jöjjön el s ne tartson pihenőt.
 Mondd meg neki, hogy addig sem eszem,
 Se nem iszom, nem alszom-nyugszom;
 Ölelve tartom érte mellemet,
 És úgy sírok, sóhajtok s epedek,
 S úgy várom Őt estétől hajnalig.
 De ha nem ő az, jaj, ha nem ő az:
 Úgy szúrd le lovadat, melyen
 Oda repültél s jöjj gyalog haza,
 Járj lassan, tartván sűrű pihenőt, –
 Annál jobb, ha megvénülsz a teher
 Alatt, mire beérsz, hogy engemet
 Megölj vele.

Most már Hedvig nem királyné, nem tartózkodó szűz, csak szerelmes asszony, aki türelmetlenül sóvárog szerelmese után, mikor felcsillant előtte a remény, hogy akadálytalanul az övé lehet. Klára elindul a litván tábor felé – két álruhás zarándok vágat Jagellóhoz, az egyik Gnievos, hogy megölje, a másik Klára, hogy szerelmi hírt vigyen neki.

A ravasz Szemovics most elérkezettnek látja az időt, hogy Vilmos herceget kivesse a nyeregből. Beárulja a királynőnél, hogy orgyilkost küldött Jagellóhoz. Hedvig ijedt asszonyi kétségbeesésében Szemovicsnak könyörög s ráveszi az intrikus hírhordót, hogy váglasson Vilmos gyilkosszándékú küldötte után és hozza vissza, akadályozza meg a gyilkosságot. Szemovics színleg vállalja a megbízást, bár eszeágában sincs megakadályozni a gyilkosságot. Abban bizakodik, hogy Vilmost már elejtette a királynő, Jagelló meghal s ő marad egyedül, mint szerencsés kérő. Most már hárman vágatnak Jagelló táborába, zarándoknak öltözve.

Csakhamar elindul a negyedik is, – maga a királyné. Hedvig Vilmostól megtudja, hogy az orgyilkos tervre maga az intrikus Szemovics beszélte rá Vilmost. A most már végleg elutasított osztrák herceg bőszen dühvel távozik és seregeit Krakkó ellen indítja. Hedvignek most mint királynőnek kell intézkedni hadiveszélyben s mint szerelmes nő, Jagellóra gondol, aki meg fogja segíteni Vilmos serege ellen. Elrendeli, hogy négy napig minden körülmények közt védjék Krakkó várát, amíg ő segítséget hoz, és szintén zarándokruhában lóra kap és vágat a litván táborba.

A négy álruhás barát ügye most egészen vígjátékira fordítja az eddig inkább drámai cselekvényt. A színhely most már a krakói királyi várból áthelyezkedik a litván táborba. Elsőül Klára érkezik meg, fáradtan a nagy lovaglástól, összetalálkozik Korrigallal, Jagelló fegyveresével és annak sátrában ledől pihenni. Fegyveresek jönnek és jelentik, hogy a tábor szélén elfogtak egy barátot, aki lelkendezve jelenti, hogy orgyilkos jár a táborban,

aki meg akarja ölni Jagellót. Ez a barát nem más, mint maga Hedvig királynő. Jagellót keresi és Korrigal áll elébe, akit ő kétségbeesve Jagellónak néz s most már elveszti minden reményét. Bonyolult jelenet következik: Hedvig Korrigalt tartja Jagellónak s a színre lépő Jagellót, akiben felismeri szerelmesét, egyszerű fegyveresnek. Jagelló viszont álmélkodva látja, hogy ez a fiatal szerzetes mennyire hasonlít Hedvigre, szerelmesére. A kettős félreértés a mai olvasó szemében naivnak és mesterkéltnek tűnik fel, de színpadilag jól értékesíthető helyzetet teremt. Rákosi ki is használja ezt az alkalmat. A két szerelmes szavai egész közel járnak egymáshoz, de elsiklanak egymás mellett, az olvasó minden pillanatban várja a kibonyolító szót, amely azonban nem ejtődik ki. Ekkor lép be Gnievos és Jagellót keresi. Jagelló megmondja, hogy ő az. Hedvig közbeszól, hogy Gnievos gyilkos szándékkal jött s abban a hitben, hogy szerelmese csak fejedelme iránti önfeláldozásból vállalta magára, hogy ő Jagelló, szenvedélyesen közbelép: Gnievost meg akarja győzni, hogy aki előtte áll, nem Jagelló, Jagellót pedig óva inti a gyilkostól. Hedvig segélykiáltásaira előjönnek a fegyveresek, köztük Korrigai, Gnievos közben elpárolog s helyette Klárát hozzák elő, akit most gyilkosnak vélnék. Hedvig pedig, mikor Korrigaltól megtudja, hogy nem ő Jagelló, hogy csakugyan az a férfi Jagelló, akit szeret, izgalmában elájul.

Most aztán Klára kerül bajba. Közben elővezették őt is, a táborba érkezett Szemovicsot és Vilmost is, akinek seregét a lengyelek Krakó alatt szétverték s aki menekülés közben az erdőszélen ruhát cserélt Gnievos-szal. Arra a hírre, hogy orgyilkos jár barátruhában a táborban, három barátot fogtak el s Jagellónak meg kell találni köztük a gyilkost. A gyanú Klárára terelődik, Jagelló heves tiltakozása dacára meg akarja motoztatni, – ekkor magához tér ájulásából Hedvig. Megtörténik a végső kibonyolódás, Hedvig elbocsátja Vilmost és Szemovicsot, miután megfogadtatja velük, hogy a történeteket titokként fogják őrizni, Klára megkapja férjül Korrigalt és a két szerelmes, Hedvig és Jagelló, végre egymásra borulhat. A shakespeareai hagyománynak megfelelő zárószavakat Hedvig mondja el:

Ez első csókod hosszabb ne legyen,
Ne az illendőségénél, melynek itt
Nincs öre más szerelmünkön kívül.
Klárával én most visszaindulok,
– A kis gyilkos baráttal, – és ti holnap
Örvendő nászsereggel jöjjetek
Krakóba, melynek édes gondja lesz
A nászra ünneplő színt ölteni.
S aki felejtni vágyik víg toron,
Búsan indult s víg véget ért regénk:
Vendégeink közt lelje jó helyét.

Nyilvánvaló a hasonlóság *A krakói barátok* és az *Aesopus* között, nem egyes motívumokban, hanem a két darab alaphangjában és szerkezeti kiképzésében. Azonos a derült szellem, amely a történeti anyagot tetszetős játékká alakítja, a líraiság, amely a cselekvény mögött lebeg, az életnek játékos, könnyed felfogása, amely mintha légüres térbe

vinné az alakokat és történetüket. A szerelem, mindkét darab főtémája, hirtelen jön, vilámcsapás módjára; amint Aesopus meglátja Erotát, már lángban ég, amint Jagelló meglátja Hedviget s Hedvig Jagellót, már szintén lánggal égnék, érzésük az első pillanattól fogva már a legmagasabb fokra lendül s ezen marad, folytonos, heves hullámzás közben mindvégig. A szerelmesek lírai áradó versekben mondják el érzéseiket, tirádaik valóságos szerelmi dithirambuszok. A forró, fiatal szerelem apotheózisa mindkét darab: szűzies, tiszta szívekben fakad, az érzékiség legcsekélyebb tudata nélkül. Ahogy Aesopusból, a meseköltő rabszolgából ideális lírai szerelmezt csinál a költő képzelete, épúgy idealizálja ellenállhatatlan lánggal lobogó szerelemmé azt a politikai paktumot, mely Hedvig és Jagelló házasságát létrehozta, lírai tenorrá a barbár, félvad litván fejedelmet s lobogó szerelmes lánnyá Hedviget, aki a történelemben alighanem inkább a politika áldozata volt, mikor Nagy Lajos udvarának fejlett renaissance-kulturájával hozzákötötte életét egy harcias és barbár férfihoz.

A hasonlatot tovább lehet fűzni a szerkezet terén is. Mind a két darab félreértéseken fordul meg, egy elmés intrikával bonyolódik össze és a félreértések kiderülésével bonyolódik ki. Az *Aesopus*-ban a férfi csinálja és vezeti az intrikát, *A krakói barátok*-ban Hedvig királyné. Közös fogás: valakit másnak tartanak, mint aki. Az egyik darabban egy sereg más lányt tartanak Erotának, a másikban Hedvig Jagellót Jagelló barátjának, követeinek tartja s a végén Klárát tartják orgyilkosnak. A jóslat-motivum is szerepel mindkét darabban. A legfőbb szerkezeti egyezés azonban az, hogy a drámai szituáció az utolsó felvonásban válik legfeszültebbé s itt jut tetőpontra is. Ez teljesen megfelel Rákosi Jenő dramaturgiájának, amelyet emlékezéseiben úgy fogalmaz meg, hogy a drámának a lényege, tartalma, fundamentuma a katasztrófa. A jelenetek váltakozása, a versben írt lírai és emelkedettebb jelenetek, a prózában írt bohókás-humoros jelenetek beosztása, egymáshoz sorakozása, a mellékalakok humoros színezése egyazon dramaturgiai felfogásra vall. Az egésznek romantikus szelleme, az életjelenségeknek a valóság fölé emelése és légiessé idealizálása, az alakoknak néhány jellemző vonásból való kidomborítása épúgy rávall az egyazon költő azonos világfelfogására, mint a szerelem mindenekfölött való jogának hirdetése. A szerkezeti fogások is a romantika kelléktárából valók, míg a belső, műfaji forma a shakespearei hagyományra vezet vissza.

A szerelem iskolája

A krakói barátok és *A szerelem iskolája* közben írt Rákosi Jenő egy *Reggeli előtt* című kis vígjátékot. Erről maga írja emlékezéseiben, hogy nem emlékszik belőle másra, csak a címére.

– Úgy gondolom, silány kis munka volt, melyet a Nemzeti Színházban eljátszottak. Egy azonban emlékezetes nekem. Szilágyi Dezső azt mondta a szemembe róla, hogy es tetszett neki minden darabom közül legjobban. Akkor értelmetlenül néztem a szemébe. Azóta láttam őt megnőni, kifejlődni, egy rendkívüli agyvelő minden pompájával és azóta

megértettem. Nyilvánvaló, azt akarta mondani, hogy egyik darabom se tetszik neki, valamennyi számárság s ez a *Reggeli előtt*, ez a legnagyobb számárság.

Ez a tréfás aperçue az egyedüli emléke a hamar kimúlt kis darabnak, mely talán ott hever valahol a Nemzeti Színház könyvtárában.

A szerelem iskolája keletkezéséről pontos felvilágosítást ad emlékezéseiben Rákosi.

— Gondolom, 1872-ben volt, hogy fennjártam Bécsben, Dóczi Lajos látogatására. Hivatali szobájában ültem, amíg ő valamit referálni ment volt Andrássy Gyula külügy-miniszternek. Az asztalon egy könyv hevert. Kezembe vettem: Vajda János egy versköteté volt. Amint lapozgatni kezdek benne, egy versre bukkanok, amely egy kegyetlen szíví hercegnőről szól, akit hiába ostromolnak a szerelmes lovagok. Végre a daloló apród találta meg a szép hölgy szívéhez a kulcsot. Elgondolkoztam a versen s mire hazakerültem Pestre, benépesedett az elmém *A szerelem iskolája* című darabom személyeivel. Hőse természetesen egy felmelegíthetetlen, tudós királykisasszony volt, akit meg kellett tanítani a szerelemre. Természetesen ki kell vinni az életbe, meg kell tanulnia, mit jelent élvezni, mit jelent a mindennapi élet munkája, mit jelent közönséges embernek lenni, akinek jussa és jutalma az, hogy szeret és azé lesz, akit szeret. Én a darab megkomponálásában eljutottam addig, ahol a királykisasszonyt elkergeti az atyja s odaadja egy szénégetőnek, hogy járja ki az élet iskoláját. Mert az élet jutalma a szerelem, az élet iskolája egyszersmind a szerelem iskolája is. Innen azonban nem tudtam tovább menni. Semmiféle bonyolítást nem voltam képes kitalálni, mely természetes úton gördült volna céljához. Egy délután, nem tudom miért, mert sohasem volt szokásom, vas-utcai egyszobás lakásomban a díványomon heverésztem s hömpölygettem ide-oda a témámat, míg egyszerre átvillant a fejemen a gondolat, hogy hiszen az egész kompozíció olyan meseszerű; menjünk egy lépéssel tovább s bonyolítsuk le az egészet – álomban. Hiszen az egész színpad a konvenciók és illúziók világa. Miért ne szöhetne az ember az álmat szerves résznek bele az életbe. Ha eltalálja az ember, akkor a közönség az álmat is életnek nézi. Ha elhibázom, akkor az álom nélkül, az étellel is buknom kell. A gondolat annyira felvillanyozott, hogy minden aggodalmam eloszlott s még az éjjel vígan hozzáfogtam a darab megírásához ....

— Mikor a *Szerelem iskolája* készen volt, szépen leírottan elvittem az Akadémiára, beadtam a Karácsonyi-féle vígjátéki pályázatra. Magam vittem el, mert – s ezt is különösnek fogja az olvasó találni –, már több, mint hét éve voltam ismert nevű író, eléggé emlegetett újságíró, sőt ekkor már szerkesztő és a Kisfaludy-társaságnak tagja, és még egyszer sem beszéltem Arany Jánossal s sohase voltam nála, személyesen nem is ismertük egymást. Elvittem hát magam neki a darabomat, hogy lássam közléről, otthonában, kezét foghassak és szót válthassak vele. Minden sikerült, természetesen anélkül, hogy ő tudta volna, ki vagyok. Most is meg van az a kis cédulám, melyre az ő szép gyöngyírásával ráírta, hogy átvette pályázatra a *Szerelem iskolája* című darabot.

— De már a pályázat nem sikerült ilyen szépen. Arany László írta róla a jelentést, mely eléggé dicsérte a munkát, de az Akadémia bírálói nem fogadták el vígjátéknak. A Nemzeti Színház bírálói ellenben elfogadták s Szigligeti Ede igazgató ki is tűzte előadásra 1874 tavaszára.

Az előadás azonban elhalasztódott, mert Rákosi akkortáiban házasodott s nem lehetett

volna jelen a darab bemutató előadásán. S hogy a színház műsorában ne legyen emiatt fennakadás, Rákosi írt hamarjában egy népszínművet s azt adták elő *Ripacsos Pista dolmánya* címmel. Erről a népszínműről, mely azóta rég áldozatául esett a feledésnek, ezt mondja el az író:

– A dolog úgy esett, hogy mióta Blaháné és Tamásy ismét divatba hozták a népszínművet, felsorakozott az egész népszínmű-repertoár a Nemzeti Színház deszkáin. Én sokat voltam ott és mindig bosszantott, hogy ezek a népszínműi hősök és hősnők, mihelyest a darab hőfoka a rendesnél feljebb emelkedik, azonnal kiesnek paraszti lelkiségükből és rögtön az Oféliák nyelvébe csapnak át. Meg kellene próbálni, nem lehet-e az indulatok egész skáláján a maguk egyszerűbb paraszti nívóján megtartani a népszínmű szenvedélyeit is. Egyszer aztán fogtam a legközelebb fekvő témát: a gazdag paraszt gögijét, a fia szerelmét a házba fogadott árvalányhoz, mely természetesen a családot megdúlja – és megírtam róla sikeresen az első felvonást. Ezt vettem elő és két hét alatt átnyújtottam Szigligetinek a *Ripacsos Pista dolmánya* című népszínművet, amelyet sikeresen elő is adtak, persze nálam nélkül s a *Szerelem iskolája* az őszre maradt.

Rákosi e szavai nemcsak annyiban fontosak, mert megőrzik egy elfelejtett darabjának emlékét, hanem még inkább annyiban, hogy tömören meg van bennük a népszínmű dramaturgiájának legfontosabb gondolata s az addigi népszínmű találó kritikája. Ez az egykor oly népszerű műfaj azért vértelenedett el és halt meg hosszú vergődés után, mert művelői nem értették meg kellően azt, amit Rákosi már oly korán, a műfaj virágzása idején felismert: a paraszt-élet ábrázolásának a vizenyős romantikából való kiemelését és lélektanilag igazabb, realisabb megalapozását.

A szerelem iskolája történetéhez tartozik az is, hogy Beöthy Zsolt ezt tartotta legjobbnak Rákosi összes színpadi művei között. A darabnak 1874 őszén nagy sikere volt a Nemzeti Színházban, azóta többször felújították s ezt játszották a Rákosi drámaírói pályája hatvanéves jubileumára rendezett ünnepi előadáson is.

Mint Rákosi maga is mondta, *A szerelem iskolája* mese-darab – teljesebb mértékben az, mint akár az *Aesopus*, akár az író bármelyik műve. Annyi realitás sincs benne, mint az *Aesopus*-ban, amelynek mégis csak meg van határozva az ideje és helye, a klasszikus görög korban és Szamosz szigetén. *A szerelem iskolája* meghatározatlan helyen és időben játszik, – egy idő- és helynélküli mesevilág légüres terében, ahol az író fantáziáját nem korlátozza semmi, legkevésbé a realitás nehézkedési ereje s ahol szabadon csaponghat a maga külön törvényei szerint.

A kiindulópont maga is csak egy mesevilágban fogadható el. Arnuez király udvarában különös dolgok történnek. A király mindenáron azt akarja, hogy szép leánya, Stella, válasszon férjet. A királyleány azonban makacs ellensége a szerelemnek. Minden kérését elutasítja, amivel nagy keserűséget szerez apjának, aki nem akarja, hogy birodalma ő utána egy érzésnélküli, kegyetlen teremtés kezébe kerüljön. Ezeket mondja neki:

S nem koldus a szegény határimban.
 Jó gyermekem,
 Figyelj reám! Tizenhat éve már,
 Hogy trónomon ülök. Nem születés
 Adott jogot reá, hanem erő.
 Uralkodásomon áldás lebeg;
 A krónikák piros betűkkel írják
 Évszámait: a dús tisztelve van,
 S nem koldus a szegény határimban.
 Hanem „Midőn – így szól a krónika,
 „Midőn az ősz király, galambfején
 Vérző sebét markával eltakarva,
 Futott nehéz hatalmamtól s megállt
 A szélső végén: kardját eltöré,
 Az égre tartá véres két kezét
 És átkot mondott: Verje meg az Úr
 A gyermekében, aki gyermekem
 Igaz örökségétől fosztja meg!”
 És meghalt, ott a végén s ott elásták,
 S megvert az Isten gyermekemben engem.
 A jobb kéz száraz vállamon;
 Levághatom, csak annyi; meddő a
 Virág, mely törzsemen fakadt;
 Irtózva nézem márványképedet,
 Irtózva gondolok jövődre, gyermek;
 Ha nem választasz férjet, trónomat
 El nem foglalhatod. – Nem akarom
 Rád hagyni népem örökül, reád,
 Kinek, leánylétedre, idegen
 Minden, mi embert nemesít; ki nem
 Tudsz sírni, nem örülni, félni, ki
 Nem öntözöd harmattal arcodat,
 Sem búban, sem örömben s nem fakadsz
 Vidám kacajra tréfás nép között;
 A szájalomnak nem tartasz helyet
 Szívedben s a reményt nem ismered.
 De még – mi az ember tökélyinek
 Tetőzete: hibái sincsenek
 Meg benned: lányos hiúság, szeszély,
 Gyors indulat, harag, vetélkedés, –
 S mi minden, jó és ádáz indulatnak
 Gyémántos foglalátja: szerelem!

Te a hideg erény vagy, ámde oly
 Fokon, hol az erény bűnné fajult,
 Miként a víz megfagyva jég. – Oh, szörnyű
 Egy életet egy műben tölteni,
 S előre látni végét, nem levén
 Kinek kezébe tennők biztosan.

Stella ezzel vág vissza:

Hol volna biztosan, atyám, műved,
 Mint hogyha énreám bízod? Az én
 Kezem nem reszket, nyugalom lakik
 Szívemben, lelkemen az úr csupán
 Az elme, nem vér és vak indulat.

De a király másként gondolkodik:

Érzés nélkül egy asszony szíve ágy,
 Megvetve a kegyetlenség alá,
 Egy embert is ments Isten tőle meg,
 Nem egy országot.

A rideg erény, mely kegyetlenséget szül s bűnné fajul, – ez Rákosi Jenőnek jellemző gondolata. Ő az élet embere volt s a megértésé, nem volt kenyere a könyörtelen ítélet, a hideg ész vaslogikája; tisztán látta az érzésnek, az impulzusnak, még a kis emberi hibának az erkölcsi értékét is. S hogy Stella királykisasszonyt helyesen ítéli meg apja, azt mindjárt meg is látjuk: ítélne kell egy szerelmes pár felett és ítélete könyörtelenül szigorú. Egyik fiatal udvarhölgye, Menci, a palota egyik szobájába viszi türelmetlen szerelmesét, Orlandót, aki a tilalom ellenére belopódzott hozzá. Menci később bemegy utána, hogy kiszöktesse, de a dolgot kileste a királykisasszony első udvarhölgye, szerelemellenes, rideg nézeteinek főtámogatója, a tudós és gonosz Didó s rázárja a szerelmesekre az ajtót és ravasz fogással leleplezti őket a királykisasszonnyal. Stella a hideg ész szerint ítél, nem törődve a fiatal szerelmesek könyörgésével.

Nem az
 Alkalmazáskor hasznos a kemény
 Törvényt – hahogy kemény – enyhíteni –

ez a nézete és a törvény betűje szerint a legszigorúbb büntetéssel, száműzetéssel bünteti a tulajdonképpen ártatlan fiatalokat. A kegyetlen Didó még egy intrika magvát hinti el: elárulja a királykisasszonynak, hogy az a fiatal férfi, aki mindig ott van, valahányszor a nyilvánosság előtt megjelen s aki szenvedélyes tekintetével máris bizonyos benyomást tett Stellára, nem más, mint az elűzött öreg király fia, Kordiái, aki így akarja visszaszerezni, az örökösne keze által apja trónját.

Stella visszavonul hálószobájába – és itt fordul át a történet az álomba, olyan álomba, mely úgy folyik le, mint a valóság: az olvasó is csak a végén tudja meg, hogy álomról van szó.

A király előtt sorra megjelennek az utolsó megmaradt kérők, hárman, köztük Kordiái, az elűzött királyfi is, természetesen álruhában. Stella valamennyit gőgösen elutasítja, de Kordiái nem nyugszik bele, szenvedélyes szavakkal ostromolja, kimutatja előtte érzésének mélységét, s mikor mindez nem tudja meglágyítani a férfigyűlölő leány rideg szívét, felugrik mellé a trónra és kardjával átszúrja magát. Arnuez király ekkor felháborodásában megtagadja és elüzi leányát, aki ily szörnyű cselekvénynek okozója lett. Mindenki elhagyja Stellát, csak Igazán Vendel, az egyszerű szénégető marad mellette, aki mint szegény kérelmező jött a király elé s a maga talpraesett, józan paraszti életfilozófiájával megnyerte a király jóindulatát. A szénégető fogja a kitagadott királyleányt és magával viszi az erdei szegényes kunyhójába, ahol két leányával lakik és ahol hazavárja harmadik leányát, Veronkát, aki elment a szeretője után oda, ahova azt katonának vitték. Veronka helyett hozza Stellát. A gőgös királylány eleinte makacskodik, nem akar szóba állni a szegény lányokkal, visszautasítja a nagyszerű ételt és hálóhelyet, de az éhség és fáradtság hamar megtöri. Ide hozzák halálos sebével fegyveresei Kordiált, akiben Stella rémülettel ismeri fel áldozatát.

Stella most már paraszti életet él, a szénégető kecskét legelteti, miközben ideje van gondolkozni: kezdenek benne háborogni az elnyomott indulatok: a szénégető családjának egyszerű, szelíd melegsége, a Kordiállal való találkozás, sorsának hirtelen változása megrendíti benne az észben való hit szilárdságát. Tanuja lesz egy szerelmi jelenetnek a szénégető Mária lánya és a szegény pásztor Lőrinc között, közbe is lép, hogy a józan ész útjára térítse őket, de hasztalan, mert Máriát még a kárhozattól való félelem sem riasztja vissza attól, hogy utána ne menjen Lőrincnek. E jelenetnek tanulsága ráébreszti a szerelem s az élet érzelmi része megértésére.

Csodálatos titok! Mi egy egész
 Világ e lánynak e legény nélkül?
 S mit a világnak minden nyomora,
 Kínszenvedése az ő oldalán!
 S talán igaza van! Igaza van!
 Így menni el, így dobni el magát,
 Egy életet ész és ok ellen, így,
 Csupán azért, minek nevet adott,
 S szívében képzelt trónt is állított,
                   De mit nem tud, nem lát, nem ért, nem gondol,
 Csupán csak érez minden ízében
 S minden érzékével egyszerre együtt
 S egyikkel se külön. Nem félelem,
 Se nem bátorság, nem bú, nem öröm,
 Nem gyávaság, se nem vitézi kedv,
 Se nem remény, se nem kétségbeesés,

De minden együtt s minden összevéve:
 Hibában és erényben egyaránt
 Az emberi tökély: ez az, ez az!
 Az élet csak érezve élet így;
 Esmélve meddő tengés, nem egyéb.
 A test a fő, – az ész mankó csupán,
 Ha erejéből kifogyott a test,
 Rátámaszkodni, hogy mi hátra van,
 A halálig elviselni tudjuk. Ah,
 Én bölcsnek hittem egykor magamat;
 De ha a tanulásban cél az élet
 Megismerése, akkor iskolás
 Gyerek vagyok, ki az elembe tett
 Nagy kérdést nagy kerek szemekkel nézem,
 S a bámulásnál többre nem viszem.

Most már megkönyékezte Stellát is a szerelem: megadja magát a lábadozó Kordiál iránti gyengéd érzésnek és rémülettel tölti el, mikor az útjába tévedő Orlando, bosszúért égve Mencie halála miatt, mely Stella kegyetlen ítéletének a következménye, azzal fenyegetődzik, hogy feljelenti és hóhérkézre juttatja Kordiált.

Eddig az álom, a történet visszafordul a valóságba. Arnuez éppen megígéri Orlandónak, hogy közbenjár az ő és szerelmese érdekében Stellánál, mikor rohanva jön Didó, a királyleány főnevelőnöje és izgatottan elmondja, hogy a hercegnő rettenetes éjszakát töltött: mély álomban feküdt, de folyton nyugtalanul hánykolódott álmában, sóhajtozott, zokogott, rémesen sikoltozott, érthetetlen szavakat kiabált. Még most is így alszik. Arnuez már indulni akar, hogy felébressze, mikor még mindig félálomban berohan Stella és atyja lába elé borulva kegyelmet kér Kordiái számára. S mikor megpillantja Kordiáit, elájul. Amint magához tér, ráeszmél, hogy hiszen minden csak álom volt. Most már maga kívánja, hogy választhasson a kérők között. A két kérő visszalép a történetek után, Kordiái egyedül marad s miután Stella meggyőződik, hogy nem a trónra vágyás vezette ide, kezét nyújtja neki.

A szerelem iskolája a legtisztábban romantikus Rákosi Jenő összes drámai művei közt. Nemcsak tartalmában és elgondolásában az, hanem struktúrájában is. Az olyan álomjeleneteket, amilyenek itt sorakoznak fel, a romantika hozta be az irodalomba; általános tendenciája a képzelet felszabadítására ezekben ment el a szélső határig. Az álom még kevesebb realitásra kötelez, mint az élet – itt a képzelet teljesen felszabadultan csaponghat, amerre csak akar. S romantikus a darab szimbolikája is, az észnek és érzésnek szembeállítását olyan vitában, melyben végül az érzés győzedelmeskedik. Egy darabjában sem árult el Rákosi annyit életfilozófiájából, mint ebben: gondolkodásmódjának mondhatni centruma az emberi képességek és tulajdonságok harmóniája, amelyben megvan a maga szerepe az észnek, megvan az indulatnak, ösztönnek, érzésnek, még a szenvedélynek is, amelyben helyet találnak az apró emberi hibák is, mert mind együttvéve adják az emberi

lényeg teljességét. Bármelyiknek túltengése a többi rovására kárhozatot és romlást okoz. Csupán csak ésszel élni épúgy nem élet, mint csupán csak szenvedéllyel, de az uralkodó az emberben mindig a természet által beleoltott ösztön s az ész csak ennek korrektívuma. S ha Rákosi életpályáját, lényének harmóniáját s ebből eredő rendkívüli vitalitását és bölcs derűjét nézzük, akkor lehetetlen nem látnunk, hogy az az életfilozófia, melyet *A szerelem iskolájában* kifejtett, nem egy írói téma sugallta alkalmi elgondolás, hanem mondhatni, életének foglalata. Ezért, ha nem emelhetjük is ki e vígjátékot, mint Rákosi legkiválóbb *művét*, mindenesetre reá nézve a legjellemzőbbnek kell tartanunk.

Ida

Erről a vígjátékról és sorsáról nem találunk részletesebb adatokat az emlékezésekben. A Nemzeti Színház számára készült tizenhárom évvel *A krakói barátok* után. Ez a tizenhárom év nem jelentett szünetet Rákosi Jenőnek a magyar színház és drámaírás terén kifejtett munkásságában, sőt ellenkezőleg, a legintenzívebb színházi munkát jelenti. Ebbe az időbe esik a Népszínház megalakulása: az évekig tartó agitáció, a színház felépítése és igazgatása, hat éven át. Rákosi azalatt nemcsak szervezett, igazgatott, rendezett, hanem írt is: darabokat fordított, operett-szövegeket átdolgozott, íróknak segített dramaturgiai tanácsaival. A tulajdonképeni drámaíráshoz az *Ida* négy felvonásos vígjátékkal tért vissza.

Ez a darab érdekes kísérlet egy új hanggal. A nyolcvanas években nyomult fel, sok többé-kevésbé sikerült kísérlet után a társadalmi dráma és vígjáték. A romantika patetikus történelmi és lírai mese-drámái után, kiindulva a francia realizmus térfoglalásából, írók és közönség rájöttek a jelenkor levegőjének, társadalmi és lélektani problémáinak drámai alakíthatóságára. Augier, Pailleron, Dumas, Sardou társadalmi drámái és vígjátékai meghódították a világ minden színpadát és óriási hatást tettek a közönségre, kiélezett problémáikkal, erős feszültségre berendezett drámai szerkezetükkel, a modern polgári életből kimetszett alakjaikkal. Nyomukban mindenütt hasonló stílussal kísérleteztek az írók: a verses forma épúgy háttérbe szorult, mint a shakespeareai hagyomány, a királyok, hősök, emberfeletti alakok és emberfeletti szenvedélyek helyét elfoglalták a mindennap alakjai s az általános nagy emberi és filozófiai eszmék helyét az olyan aktuális kérdések, mint a bűnös nő tiszta szerelme, a kalandor nő joga a társadalomban, a nem ártatlan leány joga a tisztességes férfival való házassághoz és belépett a drámairodalomba a modern francia szellem főproblémája, a házassági hűség, s a férj, feleség és udvarló drámai helyzete. A század második felében végleg uralomra jutott s kapitalista alapon megszervezett polgárság megkívánta a maga életfirmáinak s a maga életkérdéseinek színpadravitelét. Mivel ez a polgári rend a maga legtipikusabb formájában Franciaországban fejlődött ki s összeesett a francia irodalom realiztikus hullámával, a polgári társadalmi dráma kifejlődésének színhelye is a párizsi színpad lett, ott alakult ki a témaköre, a formája, minden hatása, eszköze. Nagy színészek is álltak rendelkezésére a francia színpadnak, akik meg tudták teremteni az új drámai formának új előadó hangját és modorát,

a nagy szenvedéllyel telített férfi és női szereplők páthosából a könnyed, sokszor frivol vígjáték csevegő hangjáig. A tragédia háttérbe szorult s a középfajú dráma és a vígjáték vált uralkodóvá.

Rákosi Jenő, akinek mint hírlapírónak vérében volt az aktualitással való kontaktus, szintén belekerült ebbe az áramlatba. Nálunk Szigligeti néhány kísérlete után Csiky Gergely lett az új irány úttörője, de a modern dráma nehezebben és jóval később tudott kifejlődni, mint másutt, mert a mi polgári életünk is nehezebben fejlődő és hézagosabb volt, mint a nyugati nagy nemzeteknél. A polgári elem oly értelmű uralmáról, mint a második császárság és a harmadik köztársaság Franciaországában, nem lehetett szó s a tipikus polgári problémák érvénye sem lehetett olyan általános. Azok közé a kísérletek közé, melyeket a magyar irodalom a polgári dráma felé tett, tartozik az *Ida*, Rákosi Jenő egyetlen modern levegőben játszó vígjátéka.

Hősnője, *Ida*, jó családból származó, már nem fiatal, harminc éves leány, aki anyja halála után kénytelen kenyérkereset után nézni. A szívében egy fiatalkori szerelem emléket őriz leányi ábrándossággal. Mint egészen fiatal leány, uradalmi vadász leánya, megismerkedett egy fiatalemberrel, akibe beleszeretett anélkül, hogy tudta volna, kicsoda. Aztán a fiatalember eltűnt, de ott maradt a hatás, melyet a leányszívre tett, – *Ida* ábrándozó, regényes lett, hűséget fogadott az ismeretlen kedvesnek, akit sohasem látott többé és sohasem tudta meg kilétét. E miatt elutasított minden kérését, megtartotta a hűséget ábrándjai vőlegényének. Mennyire megismerni a romantikus író a látszólag realiztikus indulású történetnek ebben a megalapozásában! Olyan nők, mint *Ida*, akik egy életen át őrzői maradnak egy ifjúkori érzésnek, menyasszonyai egy ábrándlovagnak, a romantika levegőjében, a romantika életideáljai közt nőttek fel. Hátha mégse lesz olyan realiztikus az az építmény, melyet a költő ilyen alapzatra épített fel?

Ida tehát állást keres és szükségében az öreg Gógánfay grófnéhez fordul pártfogásért. A jóságos, bölcs, mindenkin segíteni s minden bajt eligazítani kész öreg grófné hamarosan kerít is neki állást, még pedig nagyon kedvező, sőt fényes állást. Éppen nála járt Öreglaky Béla gróf, szintén tanácsért és segítségért. A gróf nő ember volt, házassága rosszul sikerült, felesége elhagyta rövid házasság után. A házasságból maradt egy kis lánya, akit zárdában neveltetett, míg ő maga Parisban élte világát, könnyű fajsúlyú szerelmi kalandok és léha mulatságok között. Most azonban nem folytathatja többé ezt az életet, a leánya felserdült, ki kell venni a zárdából és anyát kell neki adni, aki vigyázzon rá, befejezi a nevelését s bevezeti a társaságba. Megszokott függetlenségét azonban nem akarja feláldozni, tehát az a bizarr ötlete támad, hogy formálisan elvesz egy megfelelő nőt, aki részese lesz nevének, társadalmi állásának, vagyonának, de nem a szerelmének, nem kívánhatja meg a feleség jogát. Ezért fordul Gógánfaynéhez, hogy ez ajánljon neki egy olyan nőt, aki különös kívánalmainak megfelel. A jószívű öreg grófné két emberen akar egyszerre segíteni: *Idát* ajánlja Béla grófnak. Összehozta őket egymással és ekkor kiderül, hogy az ismeretlen fiatalkori ifjú, az ábránd-vőlegény nem más, mint Öreglaky Béla gróf. *Ida* az első pillanatban megrendül, aztán vállalja a különös szerepet, mert úgy érzi, hogy ha az ő ismeretlenje gyermekének anyja lehet, ezzel ideális befejezést nyer tizenhatéves korának

regénye. Vállalja a szerepet azzal a fogadalommal, hogy semmi más nem akar lenni, mint Béla gróf leányának anyja.

Az esküvő megtörténik. A gróf és ifjú neje fogadják az arisztokrata urak és hölgyek mázos szavakban tüskéket rejtegető gratulációit, a vendégek távozása után hazahozták a kis gróf kisasszonyt, aki szeretettel borul új mamája nyakába. Béla gróf házon kívül kívánja tölteni az estét Andor gróffal, Gógánfayné unokájával – minden megállapodás szerint megy. Gógánfayné az esti teára beszél hozzájuk s örömmel láthatja műve sikerét.

A komplikációk azonban nem maradhatnak el. Béla gróf, aki meg tudja becsülni a női jótulajdonságokat, a kelleténél jobban kezd érdeklődni friss felesége iránt, de óvakodik attól, hogy eltérjen az eredeti megállapodástól, mert mily nevetséges volna, ha a felesége kosarat akasztana a nyakába! Leánya kedvéért bált rendez palotájában és ezen a bálon kis híja, hogy nagy botrány nem történik. Megjelenik Béla gróf párisi ismerőse, a kalandor Bella grófnő, akit Ida, nem tudva, miféle teremtés, szívesen fogad és meghív a bálba. Béla gróf hiába igyekszik a haragos és bosszúra vágyó grófnőt rávenni, hogy ne jöjjön a bálba, az mégis megjelenik a többi előkelő vendégek nagy elszörnyedésére, mire Ida, aki közben megtudta, hogy kicsoda, kiutasítja.

Ida természetesen fel van háborodva a botrány miatt és Bélát vádolja, hogy ez megtörténhetett s hogy a gróf nem védte meg Bella kihívó merénylete ellen. Ez a felháborodása nem egészen jogosult, hiszen Béla gróf igenis igyekezett megakadályozni, hogy Bella a bálba jöjjön, Idánál tett látogatása előtt, mikor a bál már jóformán megkezdődött, elment a párisi ismerőshöz és ígéretét vette, hogy nem jön el s így nagyon kevésbé hibás abban, hogy a szemérmetlen nő mindenáron botrányt akart csinálni. Béla gróf az e körüli vita hevében kimutatja a benne lappangó érzést és felteszi Idának a kérdést: akar-e a feleségem lenni. Ida azonban nem azt feleli, amit a gróf várt, fellengzősében félremagyarázza kívánságát s azt feleli, hogy a gróf nem feleséget keres, hanem csak asszonyt akar cserélni s ajánlatával kompromittálta őt. Nyilvánvaló, hogy Idában titkos, önmagában sem egészen tudatos motívumok dolgoznak s a cselekvény belső motiválása itt kapja az első hézagot, mikor nem fedi fel, s nem teszi az olvasó előtt nyilvánvalóvá ezt a rejtett mozgató erőt: Idában a féltékenység dolgozik, nemcsak azért van felháborodva, hogy a gróf ismerőse ott volt az ő báljában, hanem hogy egyáltalán ismert ilyen nőt s neki szemtől szembe kellett jutni vele. Ha ez az emberi mozgató erő csak egy szóval is jelezve volna, akkor Ida karaktere több mélységet és emberi tartalmat kapna, – így ahogy van, az olvasó nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy Ida igazságtalanul bánik a gróffal.

A kis Mimi, Béla gróf leánya, a maga finom női ösztönével megsejti, hogy valami nincs egészen rendjén apja és mostoha anyja közt. Ida emiatti aggodalmában azt kívánja a gróftól, lakjanak külön, vállaljon a gróf valami hivatalt, amely szükségessé teszi, hogy otthonról távol éljen. A gróf egyszerűbb és célravezetőbb megoldást ajánl: megismétli tegnapi ajánlatát. S ekkor napfényre kerül Ida fellengző idealizmusa a maga teljes valójában: úgy érzi, vállalt hivatását szentségtelenítené meg s önmagát alázná meg, mert úgy állana a világ és önmaga előtt, mint aki álutakon, ravasz fortéllyal férjet szerzett magának. Ebből a vitából érzékeny jelenet fejlődik ki férfi és nő között, amely fellebbenti a fátyolt a régi leánykori titokról. Béla gróf elárulja, hogy akkor, első házasságából kiábrándulva, léha

kalandoknak élt s ezzel a szándékkal közeledett az uradalmi vadász leányához, de a fiatal leány ártatlansága, tisztasága, védtelensége és szerelme lefegyverezte s kimenekült előle Parisba, folytatni léha életét. Ida megvallja, hogy akkor szerette Bélát, de most vissza kell utasítania ajánlatát. Ragaszkodik rögeszmeszerű álláspontjához, nem akar más lenni, mint a gróf legjobb barátnéja. A gróf tehát megígéri, hogy még ma elutazik.

Mimike azonban, ha már egyszer feltámadt benne a gyanú, hogy apja és mostohaanyja viszonya nincs rendjén, nem nyugszik bele egykönnyen apja elutazásába. Segíteni akar a bajon, de nem tudja hogyan. Szívében ártatlan szerelem fejledez Gógánfayné unokája, Andor iránt. Ez az Andor egy jószívű, de szélházi ifjú, olyan föltétlen bámulója Béla grófnak, hogy mindenben utánozza s nőt is csak akkor tart szépnek, ha megtudta, hogy Bélának tetszik. Idát is unalmas teremtésnek tartotta mindaddig, amíg Béla gróf nem magasztalta előtte, de attól fogva annál lelkesebb rajongója lett. Rajongását olyan föllengző szavakkal fejezi ki Mimike előtt, hogy ez féltékeny lesz s azt hiszi, megtalálta apja és mostohaanyja titkának kulcsát: Ida és Andor között szerelem van s ezért olyan hideg a viszony férj és feleség között. Gyerekes elkeseredésében gyűlölettel fordul Ida felé, durcásan elutasítja őt magától. Új komplikáció Ida részére: a kisleány gyűlöletteljes fellépése egész vállalkozását összeomlással fenyegeti, hiszen ennek az volt az egyedüli alapja, hogy a kisleány szeretetét és bizalmát megnyerje magának. Nagy felindulásában Béla grófhhoz fordul, aki vallatóra fogja leányát s a kisleány elmondja apjának mindazt, amit Andor gróf szavaiból kikombinált: hogy Ida méltatlan apja nevére és szeretetére, mert mást szeret, aki viszontszereti. Ida ezek után nem lát más kivezető utat, minthogy elmegy a házból és félbehagyja alig megkezdett művét.

Most már a helyzet annyira összebonyolódott, hogy csak egy további szereplő közbelépése bonyolíthatja ki. Ez pedig nem lehet más, mint az okos Gógánfayné. A jóságos öregasszony, mindenki védangyala, rövid vallatás után kiveszi Mimikéből, hogy szerelmes Andorba és azonnal kész a terve: Mimikét össze kell házasítani Andor gróffal és akkor minden rendbe jön. Andor gróf megkéri a kis leány kezét, Ida odaígéri, Mimiké boldog, most már belátja, hogy gyanúja alaptalan volt és sírva-nevetve Ida nyakába borul.

A fiatalok dolga így el volna intézve, hátra van még Ida és Béla gróf dolga. Ezt is pillanatok alatt elintézi egy levélcseré: Gógánfayné odaadja Béla grófnak azt a levelet, melyet Ida írt neki, Idának a Béla gróf levelét, mind a két levél forró szerelemről szól s minden baj véget ér, két boldog pár mögött csapódik össze a függöny.

Ezt a történetet realiztikus tollal egy romantikus író írta. Egész levegője, menete, szerkesztése, motiválása minden inkább, mint realiztikus. Az emberek mind olyan jók, nemesek, tiszták, mind olyan jóhiszeműek egymással szemben, amilyen emberek talán nincsenek is a földön, csak egy optimista író elképzelésében. Ida alakja tiszta romantika: titkolt ifjúkori szerelme, ábránd-vőlegényéhez való hűsége, vállalkozása egy lehetetlen feladatra, vonakodása a gróffal szemben, akit szeret és akinek mégsem akar a felesége lenni – ez az alak annak a közönségnek a számára lett, amely Jókai romantikájának igézte alatt állott s amely talán még hinni tudott ily földöntúli tisztaságú női lényekben. És Béla gróf, aki házassági csalódáson, másfél évtizedes párisi mulatozáson, léha szerelmi kalandok sokaságán át meg tudta tartani ideális lelkületét, nem látszik viselkedésén semmi

nyoma életmódjának, sem kiábrándultság, sem cinizmus – csak romantikus korban lehetett elképzelni ilyen arisztokratákat. Bizarrr házassági terve Idával, azoknak a meglepő, különös ötleteknek egyike, amelyekkel a romantikus képzelődés szeretett magának tetszelegni s amelyekhez hasonlók a valóságban bizonyára sohasem fordultak elő. A darabnak főképp a dialógusa ad korbeli értéket; abban az időben, mikor a legtöbb átlag magyar darab dialógusa vagy élettelenül feszes volt vagy nagyon is pongyola, Rákosi dialógusa megmutatta az irodalmi jellegű és mégis életszerű magyar színpadi beszéd útját. Drámailag a darabnak néhány jól előkészített és ösztönös érzékkel fejlesztett jelenete ad érdekességet. Ezeket született drámaíró tehetség sugallta, mint pl. Bella jelenetét a bálban, Andor és Mimiké jelenetét és annak következményeit s azt a finom és kedves jelenetet, melyben Andor gróf megkéri Mimiké kezét.

Az *Ida* annak-idején a Nemzeti Színházban nem aratott különösebb sikert, de az akkor készülődő magyar társasági vígjáték történetében mindenesetre tisztos hely illeti meg.

Magdolna

„Az én gondolatom szerint a színdarab is úgy keletkezik, mint a vegetáció, a fű, a fa, a bokor. A madár keresztül repül egy vidéken és véletlenül kiejt a szájából valamely magot, vagy a szél kap szárnyára ilyen magot s elsodorja s elejti valahol. A mag, ha földre hull, kicsirázik, kikel és fűzfá vagy bokor lesz belőle. A költő ilyen föld, mely a magot várja. Egy véletlenül tudomására jutott eset, egy elejtett szó, valamely olvasmány az a mag, amely ha fogékony elméjébe hull, ott megfogon s a fantázia dédelgeti s lassan színdarab, regény vagy más költemény lesz belőle. Én egyszer este a belvárosi Kalap-utcában levő szerkesztőségéből ballagtam a Kerepesi-úton hazafelé. A Népszínház mellett vitt el az utam. Eszembe jutott, hogy a Betyár kendőjét hirdették mai előadásul és hogy Hegyi Aranka próbálkozik meg benne a csárdásleány szerepében. Nézem az órát s ahogy az óra mutatja, most kell a híres csárdajelenetnek következni. Meggyorsítom a lépteimet s bemegyek a földszinti állóhelyre. Csakugyan, éppen folyt a csárdajelenet. Hegyi Aranka oly szilajsággal, oly megkapó akcentusokkal játszotta szerepét, hogy mikor kimentem a színházból, azt mondtam magamban: ennek érdekes volna egy drámai szerepet írni. A gondolat nem is hagyott el, amíg ki nem alakult fejemben *Magdolna* paraszt-tragédiája.

így mondja el Rákosi a *Magdolna* keletkezését.

A *Magdolnát* sokáig játszották a Népszínházban, többször is felújították, – egy ízben, valami ünnepi alkalomra úgy is, hogy a címszerepet minden felvonásban más-más elsőrendű színésznő játszotta.

Rákosi Jenő összes művei közül első sorban a *Magdolnára* lehet rámondani, hogy szerep-darab. Az egész egyetlen szerep, a női főszerep kedvéért van írva s ezt a szerepet lehetőleg szélesre, sokrétűre és sokszólamúra igyekezett a szerző kidolgozni.

Falun kezdődik a cselekvény. Magda ott lakik egy kis parasztházban keresztanyjával, Borcsa asszonnyal. Szép leány, derék leány, van kérője elég, köztük Siskó Ferdinánd, a

komikus dadogó segédjegyző, de ő a gazdag szomszéd, Gyömbér Mihály Laci fiát szereti. Ebből lesz minden baj: az öreg Gyömbér minden áron meg akarja akadályozni ezt a házasságot. Régi bosszú dolgozik benne, még fiatal legény korából: Magda anyjába szerelmes volt, el is jegyezte, de a leány elhagyta őt egy szegény szolgálégyért. Nem akarja tehát beengedni a családjába a hűtlen leány ivadékát. Inkább katonának adta a fiát, hogy elválassza Magdától s mikor levelet kap, hogy hazajön a fiú, egy régi szerződés erejénél fogva kilakoltatja házából Marcsa asszonyt és Magdát. Ezek szekérre rakják, amijük van és indulnak a messze harmadik faluba. Magda azonban visszajön valami ottfelajtott holmi ürügye alatt az üres házba és ott találkozik a katonaságtól hazatért Lacival. Az öreg Gyömbér ott éri őket, apa és fiú között heves jelenet fejlődik, amelynek során Laci a Magda kezébe akadt sarlójával megöli az apját.

A cselekvény tehát mindjárt magas fokon kezdődik. Régi gyűlölködő bosszú és fiatal szenvedélyes szerelem ütközik össze benne már az induláskor nagy robbanással, erős akaratok állnak egymással szembe, sötét végzet nehezedik a szereplőkre. Magda nem a népszínművek szentimentális szerelmes parasztlányai közül való, dacos, elszánt teremtés, aki szíve igazáért bátran szembeszáll az öreg Gyömbérrrel s harcra harcot izén neki. Nem közöséges sorsra termett leány és sorsa rendkívülivé is válik.

A gyilkosság után, melynek akaratlan okozója lett, nincs maradásuk a faluban, Laci a büntető igazságszolgáltatás elől elbújdosik, Magda pedig fölkerül Pestre cselédnek. Egy törvényszéki elnök házában szolgál s utána jött a dadogó segédjegyző is, aki beállt hordárnak, csak hogy Magda közelében lehessen és apró szolgálásokat tehessen neki. De szemet vetett rá a gazdája haszontalan, léha, lump fia is, aki ellopja anyja gyémántos ékszerét és a volt segéd-jegyző hordárral elküldi a zálogházba, mert nagy kártyaadósságát kell kifizetnie. Közben a véletlen odahozza Lacit is, aki Erdélyben, messze szülőfalujától, ahol senki sem ismeri, beállt egy földesúrhoz inasnak s most a gazdája valami üzenetével jön a törvényszéki elnökhöz. Magda elrejtí szerelmesét egy vakszobába, ahol a cselédek holmijait tartják, a dadogó segédjegyző elől, aki viszont Laci anyját vezeti Magdához. A helyzet erősen össze van komplikálva s csakhamar kirobban a bomba. A gyémántékszer ellopásával Magdát gyanúsítják, rendőröket hivatnak, akik előtt Magda gyanúsán viselkedik, mert minden áron meg akarja akadályozni, hogy a rendőrök behatoljanak a vakszobába, ahol megtalálhatnák Lacit. Inkább magára vállalja a lopást, mikor ez sem használnál, Laci anyjára akarja fogni, de hasztalanul, mert a rendőrök kinyitják az ajtót és ott találják Lacit, akit felismernek, mint apjának gyilkosát. Hiába derül ki most már a hordár révén Magda ártatlansága a lopásban, – Lacit elviszik a rendőrök a törvény elé.

Az ítélet, amit kimondanak rá, halálra szól. Laci és anyja kétségbeesetten várják, hogy a vesztőhelyre viszik a fiút, – már csak egy remény van: a törvényszéki elnök fia, Berci, megígérte, hogy kegyelmet eszközöl ki számára apja révén. Nem ingyen, nagy árért, Magda szerelmét követeli érte cserébe. Magda pedig mindent odaígér, csak hogy Laci életét megmenthesse. De mikor Laci csakugyan kegyelmet kap s a halálbüntetést húsz évi börtönre változtatják, inkább öngyilkos akar lenni s már nyakának szegzi a kést. Az öngyilkosságot megakadályozza az úrfi, kinek Magda most már úgy hull a karjára, mint egy ruhadarab.

Benne vagyunk most már a melodráma kellős közepében, az elérzékenyülésre és az idegek feszítésére szolgáló jelenetek egymásután, egyre jobban torlódva következnek Magda borzalmas élete, boldogtalan haláláig.

Ilyen erős, nyers hatásokkal egy más darabjában sem dolgozott Rákosi Jenő. A realiztikus látszatú cselekvény a romantika rekvizitumaival van kidolgozva. A Magdolna abból a szükségérzetből fakadt, melyről már a *Ripacsos Pista dolmánya* című népszínművel kapcsolatban is szó volt: a népszínművet kiemelni az elsablónosodásból, új életet vinni bele s löbb hatásszerűséget és drámai mozgalmat. A *Magdolna* első kísérlet a magyar népdráma megalkotására s ebbeli értékét nem rontja el az sem, hogy Rákosi kezdeményezésének nem lett folytatása.

Endre és Johanna

A *Magdolna* után következett 1885-ben az *Endre és Johanna*, Rákosi Jenőnek az a történeti tragédiája, melyet legtöbbször játszottak s melyet teljes bizonyossággal legkitűnőbb drámai művének lehet tulajdonítani. Keletkezéséről ez a szerző vallomása:

– Nápolyi Johanna mindig nagyon érdekelte különösen a drámaírókat. Írtak is róla hazai és külföldi írók tragédiákat, mint egy feslett, vérszomjas szörnyetegről. Az én álmaimba is beleszövődött ennek a különös asszonynak az alakja. Mikor azt olvastam róla a krónikákban, hogy a végzetes éjjel után, mely férje, Endre erőszakos halálával terhelte a fiatal teremtés lelkiismeretét, Johanna még ötven évig volt jó és bölcs uralkodója Nápolynak s hogy alattvalói a nép anyjának nevezték el; egész izgató voltában feltámadt előttem ez asszony problémája. Feladatom volt ezt a kétségtelenül nemes anyagból gyúrt asszonyt beleilleszteni az averzai kastély borzalmas tragédiájába.

Éppen ebben áll Rákosi drámaírói ösztöne: ő fedezte fel, hogy Johanna valóban probléma. A témát kerülgették mások is. Arany János *Toldi szerelmében* is széles szerepet játszik. Arany epikai céljának teljesen megfelelt, hogy Johannát a korból ránk öröklődött magyar köztudat szerint elvetemült teremtésnek, a renaissance olasz erkölcstelenség tipikus kreatúrájának ábrázolja, – drámailag azonban ez az alak csak úgy aknázható ki, ha problematikussá teszik, magába az alakba cselekvényt helyeznek s megfelelő erejű konfliktusba hozzák férjével, Endrével. Többrétüvé kellett tenni, érzelmi komplikációt belevinni, alakját mintegy magasabb erkölcsi színvonalra emelni, mert az egyvonalú gonoszság nem tehető drámai problémává. Ezzel Endre herceg alakja is reliefet kap s a két fiatal lélek közötti viszony emberibbé, drámai mozgásúvá válik.

Kellett némi merészség ehhez a felfogáshoz, mert egy évszázados köztudattal kellett szembeállni s talán ennek tulajdonítható, hogy az *Endre és Johannának* első előadásakor nem volt megfelelő sikere. A közönség a történeti esemény felfogásában a *Toldi szerelme* s más e tárgyról szóló költői művek hatása alatt állott s idegen volt neki ez az új felfogás.

Johanna Rákosi elképzelése szerint szenvedélyes, de tiszta nő, aki él a nápolyi udvar szokásai által megengedett szabadságokkal, mulatozó kedve s léha környezete könnyelmű csínyre is csábítja, de szívében tiszta marad. Az udvar légkörében él, mindenütt intrikák folynak körülötte, a sorrentói és a durazzói hercegnők és körük részéről az őt megillető

Rákosi Jenő mellszobra.
(Kisfaludi-Stróbl Zsigmond műve.)

trónért, a férfiak részéről a szerelemért, – ő egyedül emelkedett lélek a királyi udvar csöcseléke között. Ilyen gondolatai vannak:

Ah, rosszul érzem magam e világon!
 Hitványak mind az emberek, csalárdak,
 Gyengék, vagy rosszak, önzők és hiúk;
 Szentelkedők, hamisak, álnokok,
 Hízelkedők. Egyet sem ismerek,
 Ki más, nem ilyen volna. Nézve őket,
 Megszédül a fejem s én tántorogva,
 Irtózva ettől, kötve ehhez és
 Utálva mindet, járok köztük itt,
 Egy lánygyerek és mozdulását érzem
 Szívemben utált bűneiknek és
 Megborzadok. Szeretnék férfi lenni
 Ostorral a kezemben s hajtani,
 Magam előtt kergetni a világot.

Emberileg lehetetlen, hogy ilyen környezetben egy fiatal leány, ha lényének magva tisztá maradt is, ne inficiálódjék legalább külsőleg. Hozzá még teljesen átérzi sorsát: annak megalázó voltát, hogy még gyermekkorában politikai érdekből eljegyezték az előtte ismeretlen Endre herceggel.

Oh! de kit szeretek?
 És mért szerettem? Nőt nem ismerek,
 A kit lehetne: férfit nem szabad,
 Ha volna is. Hisz kötve rám az alku:
 Érdek vásárja lettem kisdeden!
 Megkérdzetlen, megváratlan is,
 Hogy én milyen leszek és milyen az,
 Kinek jövő sorsával szívem egy
 Békóba veretett. Hogy vágyom őt
 Gyűlölni, messze ég alól aki
 Asszonnyal nyerni eljött koronát:
 Sereggel, karddal elhódítani
 Országokat, dicsőség férfinak;
 De lány kezével zsákmányolni trónt,
 Az gyávaság. Minek is születik,
 Ki nem magának születik!

Nyugtalanságától hajtva s komornája, Sancia intrikájától felbízgatva elköveti a hibát, elmegy a nápolyi nép nagy álarcos ünnepére Szent Gennaro éjszakáján, akkor, mikor máivőlegénye, Endre útban van Magyarországból Nápoly felé s minden pillanatban megérkez-

hetik. Kacérkodik, mulat halászleánynak öltözve, de a lelkiismerete – modern szóval mondva, a tudatossága – éber. Ezt mondja lovagjának, Bertram grófnak:

Még alig

Vagyok tizenhat éves. Más leány
 Ilyenkor együgyű ártatlanságban,
 Kíváncsian kukucskál a világba,
 Melynek vásárja még titokzatos
 Okok mozgatta hullámvásárja előtt;
 Bájolja minden, mit sem ért, sejtések
 Ringatják csak gyanútalan szívét.
 Míg én, tizenhat éveimmel – óh
 Egy rothadt kor prédája, itt vagyok:
 Elöttem nincs titok, mindent tudok,
 Utcán csatangolok, ledér beszédben
 Enyelgek éjjel itt egy udvaronccal,
 S Sanciára van rábízva testem-lelkem,
 Haha, Sanciára! Oh, az a bolond
 Csillagvizsgáló! Egy egész világ,
 Egy egész udvar fárad rajta, hogy
 Igaz legyen, amit rámolvasott,
 S neki elégni kellett! Oh, gyerünk,
 Gyerünk, halász barátom: itt vagyok,
 Egy bomlott kedvű szép halászleány,
 Tiéd, mit nyerni tudsz ez éjszakán!

Ebben a helyzetben s ebben a lelkiállapotban találkozik jegyesével. Endre éppen Szent Gennaro éjjelén ért Nápolyba. Az ünnep tumultusában lova megvadul és leveti nyergéből s megpihenni leül egy kőpadra az utcán. Egy legény és egy halászleány jön dula-kodva feléje, a legény egy Ferando nevű köznépbeli legény, le akarja tépni a leány álarcát durva kézzel. A leány védekezik s Endre közbelép, félrelöki Ferandót és előtte áll a halászleány. Természetesen sem ő nem ismeri fel benne Johannát, sem Johanna őt, hiszen sohase látták még egymást, vőlegény és menyasszony létükre. A két fiatal lélek összeér, szívükben felébred a szerelem, Johanna a vidám ünnep szokása szerint csókot kínál az ismeretlen ifjúnak, aki megöleli e szóval:

Egy csók ez ajkra . . .

Örökké szomjassá tenné az ajkam,
 De kettős rablás volna ez a csók:
 Elvenném tőled, ami nem enyim,
 S odaadnám azt, ami jegyesemé.

Mialatt Johanna kíséretéhez csatlakozik, Endréhez odaérnek Drugeth Miklós vezetésével magyar kísérei s Johanna a kíváncsi nép közé keveredve, meglátja előbbi lovagjában jegyesét, Endrét.

Menny és pokol nyílt most egyszerre meg!
Melyikbe hullok, angyalseregek!

A menny, ha Endrében a szép halászeány iránti szerelem győz a Johanna viselkedésén való ítélet felett, – a pokol, ha a magyar királyfi szívében az ítélet szelleme lesz a hatalmasabb. Két világ sűrődik itt össze és két sorsot dönt el: az egyik az egyszerűbb, műveletlenebb, szigorúbb és ridegebb erkölcsű magyar királyfi s a másik Nápoly ledér, kicsapongó, műveltebb, de erkölcstelenebb, mindent megértő és megbocsátó világa. A magyar irodalom egy ősmotívuma csillan itt fel: a műveltebb, de romlott, idegen szellemű udvari erkölcs, és a barbárabb, de tisztább és egyszerűbb ősi magyar erkölcs összeférhetetlensége. Ez a motívum az erkölcsi háttere a *Bánk-bán*-nak: Petur és társai az idegen királyné által az udvarban meghonosított atmoszféra miatt háborodnak fel az összeesküvésig s Bánk tragédiáját az udvar léhasága okozza. *Toldi Miklós* összeütközései Lajos király udvarával szintén ebből a motívumból származnak: az egyszerű falusi lelkületű magyar vitéz sehogyse tud beleilleszkedni az udvar raffinait szokásaiba és szellemébe. S ez a motívum tovább zeng irodalmunkban, egészen Herczeg Ferenc *Ocskay brigadérosáig*, ahol a konfliktust ismét csak Ocskaynak a fejedelmi udvar etikettjével való összeütközése fejleszti ki. Rákosi is Endre és Johanna szembeállításával belekapcsolta művét a magyar érzés és gondolkodásmód egy jellemző és nemzedékről nemzedékre öröklődő motívumába.

Johanna izgatottan várja a pillanatot, amelyben most már hivatalosan is szembeáll jegyesével. Szerelmesen és féltéken várja:

Szeretni üdv, szeretni annyi, mint
Újjá születni, megtisztulni jónak.
Most friss virágot hozzatok nekem,
A kertből, illatos narancsvirágot.
Hajamban hadd hervadjon el. S ha üt
Az óra, jöjjetek be értem. Addig
Magam kívánok lenni. Sancia néked,
Jó Sancia, megbocsájtok. Nincs harag,
Nincsen rosszindulat szívemben. A
Keresztvíz tisztító malasztját érzem.
Szívem oly tiszta, mint az újszülött,
Kit szentelt vízben a pap megfürösztt. . .
Madonna, oh, Madonna, szűzanyám,
Megnyílt szívembe nézz s tekints le rám,
Madonna, szűzanyám!

Endre is szívében kétségekkel készül a találkozásra. El van szánva, hogy ha Nápoly trónján ül, Monte Scagliora jobb érzésű pártját juttatja uralomra az udvar feslett erkölccsel szemben, de szívében ott a tegnapi éjszaka s a tegnapi halászleány emléke.

Könnyűvérű lányka volt,
 Hanem arcát szívembe égeté . . .
 Tudom, mily képtelen, tudom,
 Mily oktalan dolog. Tudom, hogy vége,
 Örökre vége van. Egy pára volt,
 Melyet az esti szél elbájoló
 Alakba vert egy pillanatra össze,
 Mely aztán szétfolyt semmibe, nekem
 Örökre semmibe. Hanem föltámad
 És él bennem valami, ami
 E lányt pártolja. Vágy, kívánczóság,
 És gondolat egyéb szolgálatot
 Elhagyva, mind csak ő hozzája jár,
 Az álmod elveri szememről és
 Oda rajzolja lenge szép alakját
 A napsugárba és éjárnyba is.

Nevelője, Róbert barát aggódó figyelmeztetésére: gondolj menyasszonyodra, hercegem, – ezt feleli:

Rágondolok s a pórlány arcát látom – nem is sejtve, mennyire igazat mond.

A tragikus fordulat magva már benne van e szavakban: már félünk, hogy Endre nem fog megbocsátani, az éjjeli utcai idill egy nagy katasztrófának lesz a kiinduló pontja. Endre mikor az agg és beteg Róbert király jelenlétében szembekerül Johannával, felismeri benne a tegnapi halászleányt és mértéktelen felháborodásában erősen megsérti jegyesét.

– Johanna! Ez Johanna, ez! – kiált fel és Johanna alázatos, szelíd szavára indulatosan felel:

Hol a hazugság hát? Elmémbe-e,
 Szemembe, vagy alakodon?
 Fülemben-e vagy ismerős hangodban?
 Mily ördögi káprázat rontja meg
 Érzékimet? Én a menyasszonyom
 Nem ismerem; de tégedet ismerlek,
 Én téged láttalak, veled beszéltem,
 Kezed megfogtam s a szemedbe néztem:
 Vagy nem vagy az, kinek érzéseim
 Mutatnak és Johanna vagy, arám;
 Vagy az vagy s nem vagy a menyasszonyom.

Johanna a szerelmes leány rémült alázatosságával védekezik Endre egyre ingerültebb szavai ellen; hasztalanul. Endre kimondja a szörnyű, véresen sértő szót:

Szentháromság, egy Isten, légy tanúm,
Királyi ágyam meg nem osztom én,
Csak tisztességes lánnyal.

Johanna most már maga is felindulva kiáltja vissza:

Az vagyok!
Rágalmazói
S összezsapva kezét, mereven a levegőbe bámul: Jaj nekünk!

A szörnyű jelenet a beteg Róbert királyt úgy felizgatja, hogy sietve megesketi egymással a jegyeseket, de egyúttal megmásítja végrendeletét és meghal. A végrendelet úgy szól, hogy Johanna a király és Endre csak Johanna férje s ha házasságuk meddő lenne, Johanna húgára, Máriára száll a trón. Endre jogára hivatkozva, tiltakozik a végrendelet ellen, az emberi konfliktus után meg van a politikai konfliktus is: Endre konfliktusa Johannával kiszélesült az egész nápolyi udvarral való konfliktussá.

Az a két felvonás, amelyben ezek az események lejátszódnak, nemcsak Rákosi drámaírásának csúcspontjai, hanem általában a magyar drámaírásnak is legjobb lapjai közé tartozik. A dolgok folytonos mozgásban vannak és lépésről-lépésre haladnak a konfliktus felé. Ahogy a kezdő-jelenetek jelzik a miliőt, a nápolyi udvar atmoszféráját, mely oly fontos szerepet játszik a drámai cselekvényben, ahogy Johanna önkénytelenül, az író szándékosságát eláruló erőltettség nélkül kitarja magát, ahogy szövődik körüle Sancia és Bertram gróf sötét intrika ja, mely elcsalja a Szent Gennaro ünnepre, a találkozás Endrével, a hirtelen kelt szerelem, Johanna rémülete, mikor felismeri Endrét, Endre szenvedélyes, tiszta férfiúi erkölctől hajtott, de mégis végzetesen rideg fellépése, amely Johanna felé hajlítja a rokonszenvet anélkül, hogy Endre gyűlöletessé válásával megbontaná a drámai egyensúlyt, – ezek a jelenetek magukban is mind életet nyernek a színpadon, együtt pedig folyton fokozódó drámai hatást érnek el. Nem annyira külsőleges, mint inkább belső, valóban drámai realitás van bennük: jellemeik villannak elénk és sorsokat dönt el összeütközésük. A politikai cselekvény, az ú. n. Staatsaktion szerepe a maga jelentőségére van redukálva, nem tolakszik előtérbe, a cselekvény emberi része marad mindig élesen kidomborodva az olvasó szeme előtt.

A harmadik felvonással átlendül a cselekvény a romantikába. Endre, nevelője, Róbert barát segítségével keményen áll joga mellett, szemben az elhunyt király végrendeletével és szemben a pápa követelésével is, aki szintén érvénytelennek nyilvánítja a végrendeletet, de magának követeli hűbérül Nápolyt. Johannának nem bocsátott meg, hidegen bánik vele, nem tekinti igazi feleségének. Az udvari intrika két vezére, a tarentói és a durazzói hercegnő Johannát igyekeznek maguknak megnyerni s rávenni, hogy elkeseredésében valami jóvátehetetlent kövessen el; s mikor Endre megakadályozza, hogy Johanna beszél-

hessen Nápolyba érkezett anyjával, Erzsébet magyar királynéval, ördögi – nagyon is ördögi – tervvel ráveszik a magából teljesen kifordult fiatal nőt, hogy vegyen részt az általuk a királyi kriptában rendezett tivornyán. Endre anyja bölcs és jóságos tanácsának engedve, keresi a békülés, a megértés útját Johanna felé, keresi őt, megtudja, milyen szentségtörő merénylet részese lett. A csúnya mulatságot szörnyű égháború, földrengés szakítja meg, Johanna a rémülettől félőrülten rohan ki a kriptából. Most, most volna legjobban támogatóra, vezetőre szüksége, de Endre érthető nagy felbőszültségében eltaszítja magától. A két intrikus hercegnő elérte célját: a szakítás a királyi pár között jóvátehetővé vált. Egyik fél számára sincs már út a békülésre. Endre dacosan magára marad, Johanna Tarentói Lajos karjába omlik.

Erzsébet királyné látva a helyzet vigasztalanságát, haza szeretné vinni a fiát, de a komor herceg most már kötelességét érzi, hogy maradjon. Elkezd intézkedni, első dolga, hogy az udvart megtisztítsa az intrikusoktól, az udvari kegyencektől, kiknek minden szerencsétlenségét tulajdonítja. Terlizi, Bertram, Melazzo elvesztik jogosulatlanul kapott birtokaikat, Durazzo Károly, aki megszöktette és elvette feleségül Máriát, Johanna húgát, pénzt kap és Alba grófságát, a durazzói és tarentói hercegnőket az udvarból való távozásra szólítja fel s Johannát klostomba küldi addig, amíg a köztük fennálló perben a szentszék nem dönt. Rendelkezéseit megakasztja a pápa követe, aki meghirdeti, hogy Johannát nagyatyja végrendelete szerint királyi jogaiba iktatja, ha a hűbéri esküt leteszi a pápai szentszék előtt. Egyházi átok sújtja, aki ezt a végzést nem tiszteli. A harcban most Johanna győzött. A klostomba meneteltől irtózott, most ettől megszabadult. Ő a királyné!

Oh, klostomba? Nem!

Ott nem lehet hegeszteni sebet,
Ott nem lehet felejteni, bosszút
Ott állni nem lehet sérelmekért!
Van rá okom, van rá jogom, hogy álljak,
S az ég adott hatalmat is. Oh, Endre,
Ez a birok csak úgy végződhetik,
Ahogy te kezdted: lábaid előtt
Vagy én, avagy te lábaim előtt!

Ebben a negyedik felvonásban tulajdonképpen nem fejlődik tovább a cselekvény. Az Endre és Johanna közötti viszony áll a maga helyén, a történet fordulatát nem Endre és Johanna akarata váltja ki, hanem egy harmadik tényező, a pápai szentszék. A harcos felek szemben állnak egymással, mereven, alig mozdulva, alig lépve a végkifejtés felé.

Az ötödik felvonásban az udvari urak s velük Endre vadászaton vannak. Terlizzi, Bertram, Melazzo szövetkeztek Endre meggyilkolására. Bertram színlelt segítségkiáltásaira Endre odasiet, föléje hajol, mire a hitvány olasz le akarja döfni törével. Endre leteperi, de nem öli meg, hanem vallatni kezdi: ki bérelte fel a gyilkosságra? Bertram nem akar neki vallani, s végül annyit mond neki, hogy ha meg akarja tudni, legyen együtt ez éjszakán Johannával s ha éjfél táján dal ébreszti fel, menjen el a találkozóra Johanna helyett,

akinek a hívás szól. Újabb galád terv ez. Bertram közli is Johannával; most már tudja, hogy Endrét tör ellen az anyjától kapott amulett védi, a királyné vadászskürtjének selyemzsinórját kéri, hogy majd az végez Endrével. Johanna nem akar részes lenni a szörnyű bűnben, elutasítja, de nem elég erélyesen arra, hogy a cinkos elálljon tervétől. A vadászatot követő vacsorán méltatlanul bánik a tépett ruhában jövő Endrével, de a helyzet hirtelen fordul: vágatva érkezik Róbert barát, hozza a hírt, hogy pápai brève Endrét tette meg királynak. Endre most királynak érzi magát, el akarja kergetni Johanna hitvány udvaroncait, heves, hirtelen fellépésével maga ellen bőszi Johannát, aki most már odaadja kürtjét Bertrámnak s ezzel részesévé válik a bekövetkezendő szörnyű bűnnek.

Egy utolsó találkozás az egymást kereső és egymást mindig eltaszító királyi pár között Johanna hálósobájában. Először beszélnek egymással nyíltan és – finom gondolata a költőnek, – már-már megtalálják egymást. Johanna őszinte vallomásának már hinni kezd Endre, de ekkor megszólal egy férfihang éneke. Ez az a dal, melyről Bertram szólt: Endre féltékenysége fellobog, elveszti hitét Johannában, indul, hogy elmenjen helyette a találkozóra. Most azt hiszi, hogy Johanna vallomása mind hazugság volt, szembe akar állni vetélytársával. Johanna kétségbeesett szerelemmel tartóztatja, nem akarja elereszteni, de Endre kiszakítja magát karjaiból és megy arrafelé, ahol az ének szól. Oda-künn a cinkosok rárohannak és nehéz dulakodás után megfojtják. A gyilkosokat elfogják s halálos büntetésre küldik, Johanna megfojtja magát ugyanazzal a selyemzsinórral, melyet egykor maga font s mellyel Endre életét kioltották.

Történelmileg valótlan ez a befejezés. Láttuk, hogy ezt maga Rákosi is tudta, de drámailag lehetetlennek tartotta, hogy Johanna a történetek után életben maradjon. A gyilkosságban nem közvetlenül részes, sőt vissza akarta tartani férjét attól, hogy odamenjen, ahol a halál vár reá, de erkölcsileg mégis részes annyiban, hogy nem akadályozta meg elég erélyesen, nem tette lehetetlenné a gyilkosságot, sőt felindultságában maga adta Bertrámnak a gyilkos selyemzsinórt. Helyzete körülbelül olyan, mint Gertrudis királynéé a Bánk bán-ban. Tragédiában az ilyen bűnért is halál jár. S különben is, szíve kiégett, ami betöltötte, szerelem és bosszú, már semmivé vált, – már nincs többé értelme az életének. Halála drámai szükségszerűség, összeomlana az egész drámai épület, ha ő életben maradna. A költői igazságot a költő többre becsüli az anyagi igazságnál.

István vezér

Már a kilencvenes évekre esik az *István vezér* megírása és 1891-re az előadása a Nemzeti Színházban. Akkor *Királynék harca* címmel adták elő s nagy benyomást tett a közönségre, címét később változtatta meg a szerző. Mint az emlékezésekből tudjuk, Rákosi Jenő fiatalkori barátja és a drámaírásban az általa kezdeményezett romantikus stílus egyik legnagyobb sikerű művelője, Dóczi Lajos, ezt tartotta legjobb színdarabjának, – amint hogy az emlékezések érdekes adatokat mondanak el arról, hogy jóformán mindenki más véleményen volt ebben a kérdésben. Tanulság ez arra nézve, hogy mennyire egyéni érzés dolga egy író műveiből a legjobbat kiválogatni.

Az *Endre és Johanna* egy, a magyar történelemben szerepet játszó epizódot dolgoz fel, de olasz földön, Nápolyban játszik s csak Endre királyfi és a környezetéhez tartozó néhány alak (Drugeth, Róbert barát, stb.) magyar benne, a többiek olaszok, a dráma levegője, amelyből a konfliktus származik s maga a konfliktus természete is teljesen olasz. Ebben az értelemben az *István vezér* tekinthető Rákosi egyetlen merőben magyar történeti drámájának. A magyar történelem egy nevezetes időpontjában játszik, szereplői csaknem kizárólag magyarok s a háttérben álló politikai cselekvény az Árpád-házi királyok korabeli magyarság problémáira jellemző, – mondhatni szinte foglalatosa az akkori magyar problémáknak: a trónörökös, az „ifjabb király” viszálykodása apjával, a két nemzedék ellentétes politikai érdekei és koncepciói, a női családtagok szerepe ebben a viszályban, a Nyugat felé való terjeszkedés törekvése egyfelől, a cseh királyság részéről való nyomás másfelől, keletről az újabb tatár veszedelem fenyegetése, a magyarok és a bevándorolt kunok közti súrlódás – ez mind ott szerepel a dráma motívumai között és sűrített levegőjévé teszi a háttérrel.

Az előtérben álló emberi motívumok is sűrítettek és a robbanásig szenvedélyesek lesznek ebben a levegőben. A legfontosabb közülük, mely az eseményeket eldönti, István vezér és felesége, a kún származású Erzsébet közötti érzékeny szenvedelmes szerelem. Ebből a gyökérből származik István vezér súrlódása apjával és anyjával, különösen az előbbivel, akivel szemben felesége védelmére kell kelnie, Erzsébet harca a királyi nőekkel és tragikus elhatározása, mellyel behívja a tatárokat. Két zabolátlan temperamentum áll itt szemben a megfontolt királyi bölcseséggel s a kún és magyar vér különbözősége ad felfokozott temperatúrát ennek az ellentétnek.

István vezér, mint kisebbik király, a hódított stájer tartomány kormányzója, de a felázadt stájer rendek megtámadták seregét és kiverték a tartományból. Csak egy vitéze, Joachim nevű, maradt ott, mintegy őrizni, szemmel tartani vezére számára a stájer tartományt. Egy barlangban lakik, barátruhában jár, s élelmét úgy szerzi a parasztoktól, ahogy éppen tudja. Így éri rajta Ottokár cseh király három küldöttjét, akik levelet visznek a stájer urakhoz. Joachim kettejüket megfutamítja, a harmadikat levágja és a nála talált levélből megtudja, hogy Ottokár szítja a stájerek ellenállását a magyar uralom ellen, mert magának akarja megszerezni a stájer tartományt. A cseh megölése miatt meggyűlik a baja Pettau urával, Hertvelddel, de éppen jókor érkezik oda friss sereggel István vezér, megmenti a magyar vitézt, megismerve hűséges szolgálatait, lovaggá és nemes emberré üti és Pettau városáról a Pektári nevet adja neki. Ezzel olyan hűségre kötelezi maga iránt, hogy Pektári tűzön-vízen, vakon és meggondolás nélkül kész iránta minden szolgálatra. István mindjárt el is küldi feleségéhez, Erzsébethez Budára, azzal az üzenettel, hogy jöjjön hozzá Pettauba. Közben azonban harcba keveredik az újból rátörő stájer seregekkel és a cseh Ottokár elleni dühvel visszavonul, azzal a szívében megszilárdult elhatározással, hogy előbb Ottokárral számol le, „mivel stájert, osztrákot nyerni el, nem hozzájuk, – Prágába menni kell.”

Ez a prológszerűen, lazán fűzött első felvonás mintegy nyitánya a drámának, mely tulajdonképpen ezután, a második felvonástól kezdve indul el.

Béla király udvarában heves viszálykodás pusztít Mária királyné és menyé, István vezér felesége, Erzsébet között. Az öregedő királyné rossz szemmel nézi kún menyé temperamentumos, víg életét, fényűzését, férje iránti érzéki szerelmét. Valójában itt a temperamentumok és aspirációk harcáról van szó, testi-lelki inkompatibilitásról a királyné és környezete magyar s a kisebbik királyné kún vére között. Az egyre élesebb asszonyi összeecsapásnak, melyben Anna hercegnő, Ratiszláv hercegasszony, Béla király leánya is részt vesz, természetesen Erzsébet ellen, tanuja lesz az ifjabbik Béla herceg, Anna fia és közbelép nagyanyja és anyja pártján. Ebben a pillanatban érkezik István üzenetével Pektári, úrnője védelmére kel s levágja Béla herceget. Ezzel lekötelezi magának Erzsébet kegyét.

Béla király ezalatt tanácsot ül fontos állami ügyben. Követ jött hozzá Ottokár cseh királytól és a tatár kántól, mind a kettő házassági ügyben: a két uralkodó Béla lányainak kezére pályázik. Ezt fontolgatja a király, mikor beront hozzá felesége és elmondja neki Béla herceg szörnyű halálát. A király Erzsébet tiltakozása dacára vasra vereti Pektárit, akit csak a közben odaérkezett István könyörgésére szabadít ki. Ekkor István Ottokár követére támad, felhányja neki árulását, hogy míg itt Budán a magyar király lányát kéri, Stiriában áskálódik a magyar ellen:

A kéz

Vala csak Stiria, amely ütött,
Az elme, mely vezérlé, Ottokár,
Az árulás szítója Ottokár,
A hitszegés gazdája Ottokár.
Itt vérem kéri, ott vérembe mártja
Kezét; itt mosolyog és udvarol,
Gorgónak átkos torzképébe jár.
Kétnyelvű cseh, hazugság, árulás,
Csalás a mesterséged! Ottó, nézd,
Ha van hatalmad, esküvel fogadd,
Királyod hogy nem áll többé utamba,
Nem túrja fel alattam földemet,
Tovább nem rontja rendeim hűségét;
Ha nincs hatalmad erre, lásd be azt,
A mi ügyünket hogy kard dönti el
És semmi más.

Felmutatja a bizonyítékokat, a Pektári által elkobzott levelet s erre Béla király is ezt üzeni:

Ha Ottokár békén nem hagyja stájer
Földünket, s esküvel magát le nem
Köti békére: akkor földjeit
Én gázolom meg szörnyű hadsereggel.

S mert hadat szerencsével sosem vihet, ki békét otthon tartani nem képes, békét teremt a civakodó családtagok közt.

A konfliktus most már folyamatban van: a király külsőleg helyreállította a családi békét, de az érzületek megmaradtak, azokat nem lehetett olyan könnyen kiküszöbölni. Erzsébetben tovább forr a sérelem s Istvánban az Ottokár elleni harag. Az a felszín alatt háborog, ez egyelőre táplálékot kap: Béla király seregével Ottokár ellen fordul. A Morva folyó mellett táboroznak; a folyó túlsó partján a cseh sereg. Idevárják a királyi asszonyokat s Mária királyné megragadja az alkalmat, hogy királyi férjét rábírja a békülésre. Egyelőre azonban István álláspontja győz, a király nem akar békét olyan szomszédal, aki barátinak veszedelmesebb, mint ellenségnek. A cselekvénybe itt most egy epizód élkedik: Pektári portyázó csapatával elfogja Gundát, Ottó brandenburgi márkió leányát, aki atyjához készült Ottokár táborába, vőlegénye, egy Kunc nevű furcsa szerelmes lovag társaságában, de eltévedt és a magyar tábor közelébe került. A szép kisasszonyt a király elé vezetik és Béla királyfinak azonnal megakad rajta a szeme. Vítába keveredik miatta Pektárral, aki mindenáron foglyának akarja tekinteni, s István elé viszi a szép kisasszonyt s ez a vita már-már a kardrántásig élesedik, mikor odaér a király s Gundát, mint becses hadifoglyot a királyné gondjaira bízva Béla herceg eléületlenségére, aki szerette volna visszavinni apjához. Ez a Gunda-epizód és a vele kapcsolatban történetek késleltetik a cselekvény érését s további következmények nélkül maradnak. Általában az *István király*-ban sokkal több, túlságos sok ágból fonódik a cselekvény, többretű a motiválás és ennek megfelelően lassabban és epikusabban fejlődik a cselekvény, mint Rákosi többi drámaiban.

Béla táborába fehér zászlóval, követül jön a brandenburgi Ottó, Gunda apja és békeajánlatot hoz Ottokártól. A föltétel: engedjék át a magyarok a stíriai tartományt Ottokárnak, ennek fejében Ottokár elvonul a magyar határról és nem háborgatja Bélát. A magyar király nem fogadja el az ajánlatot s e helyett azt ajánlja, hogy bízzák a vitát a kard döntésére. Most köztük van a megáradt Morava, egyik se tud átkelni rajta; adjon Ottokár huszonnégy órát, hogy a magyar sereg átkelhessen s aztán döntsön a két fél közt Mars. Ottó máris vállalja a különös ajánlatot, még pedig úgy, hogy ha Ottokár nem egyezik bele, akkor ő népével Bélához áll és neki hódol. Leánya Mária királyné oltalma alatt maradt, itt nem fenyegeti veszély, mégis Béla királyfi Ottó kezébe adja magát kezesül Gunda életéért s el is oson a márkióval. Ebből az indokolatlan önfeláldozásból nagy kavarodás támad: a magyarok azt hiszik, a cseh király követe áruló módra hurcolta el Bélát, s István már rohan is a vélt áruló után, hogy megbosszulja hűtlenségét. Pektárral és kunjaival átkelnek a folyón s vad harcba keverednek a túlsó parton álló csehekkkel. A cseh gyalogságot visszaverik, de ekkor előtörnek a cseh vértések s nagy vérontással megnyomják a magyarokat, István kunjait szétverik, az átkelőben levő többi sereget szintén s az a hír is jön, hogy István elesett. Béla békét kér a cseh királytól.

Erzsébet kétségbeejtő helyzetbe kerül. Ha István csakugyan elesett, akkor teljesen ki van szolgáltatva a királyné gyűlöletének. S a királyné nem is késik érzelmei kimutatásával. Szörnyű szavakat mond neki:

Szemérmetlen: a testeddel idézed
 Még most is, bár hideg már az övé
 Nemes vér még nem volt megrontva úgy,
 Mint az övé, te általad, gonosz
 Teremtés. Csókod, ölelő karod,
 Pokolbeli mesterséged bubája
 Rontás volt rajt. Testvért, apát, anyát
 Nem ismert, ha csalogató szavad
 Hallotta. Ha fülébe súgtál egyet,
 Több volt neki, minthogyha apja, anyja
 Térdén rimánkodott neki. De vége:
 Neked adott az Isten többet,
 És nem nekünk; s bár többet vett el benne
 Mitőlünk: mégis veszteségnek a
 Nagyobb tiéd lesz benne. Semmi léssz,
 Semmibb a semminél is, nélküle!
 Minek a sorsod szánt s mi lettél volna,
 Hálódba hogyha nem esik fiam!

Ezek a düh sugallta szavak a bösz királyné szájából kirobbantják Erzsébetből is a rég fonó gyűlölet szavát:

Ma vége úgylis mindennek itt:
 Ez a határdomb: fölállok reá,
 S kimondom az utolsó szót, amely
 Szívembe van. Ki ha nem mondanám,
 A sírban is szétvetné testemet
 S kitörne a föld alul. Gyűlöltelek,
 Mindig gyűlöltelek, te szívtelen,
 Könyörtelen, kevély bizánci vér!

A sors azonban még egyet fordul: István nem esett el, csak megsebesült, a szintén sebesült, hú Pektári hozza Erzsébethez, félaléltnan, de élve. Béla király megköti a békét az időközben érkezett Ottó márkióval, csak Erzsébet tiltakozik, hasztalan, a békekötés ellen. Béla herceget eljegyzik Gundával.

Most új motívum következik, amely még inkább komplikálja a dolgokat. István gyanakodni kezd Erzsébetre, rejtelmes jövő-menőket lát felesége lakosztálya körül. Szívében vad féltékenység támad: amíg ő sebével betegen feküdt, azalatt a felesége bizton hűtlen lett hozzá. El is fog egy katonát, aki titokban levelet hozott Erzsébetnek. Vad dühvel Erzsébet elé hurcolja a katonát s követeli, hogy mutassa meg neki a levelet. Erzsébet ezt nem akarja megtenni, mire elárasztja féltékenysége dühkitöréseivel. De gyöngévé teszi aszonyával szemben a szerelem: Erzsébet kijelenti neki, hogy nem áll vele szóba többé, nem akar vele egy levegőn élni, ha a levelet elveszi tőle, s ő erre az asztalra borul:

„Erzsébet! Oh, gyengévé tesz a szerelem!” „Nem erőssé a hited!” – felel erre az asszony. Csakhogy ennek a szónak nincs ereje: Istvánt nem a feleségében való hite, hanem csakugyan a gyengesége juhászította meg.

A levél pedig csakugyan nem szerelmes tartalmú, de Erzsébetnek volt oka rejtegetni István elől. Pektáritól jön, akit ő küldött követül, hogy hívja be a tatárokat s a hú lovag most jelenti, hogy a tatár kán már el is indult és a magyar határtól kétnapi járásra táboroz. Ezzel azt hiszi Erzsébet, meg fogja nyerni a játszmát, a tatárok segítségével a férje lesz az egyetlen király, ő az egyetlen királyné, s egyúttal megfizetnek Ottokárnak is, aki most itt van a magyar udvarban, tárgyalni a békéről. S új szövetséges társa is akad Erzsébetnek, osztrák Margaréta, Ottokár elűzött felesége személyében, aki azért jött a királyi udvarba, hogy megakadályozza Ottokár tervezett házasságát valamelyik magyar királynéval. Ottokár csakugyan megkéri a király unokájának, Kunigundának a kezét, örömmel oda is ígéri neki, de Erzsébet, a leány anyja, Anna hercegnő elé vezeti Margarétát, aki elmondja, hogy ő a hites felesége Ottokárnak s a pápa nem választotta el tőle. Ez természetesen lesújtja a királyi családot, Béla király meg akarja vizsgálni az ügyet, de közben más, sürgősebb izgalom támad: István, aki résen van, féltékenységében, elfogta Pektárinak Erzsébethez küldött levelét, amelyből megtudja, hogy a tatárok az ő feleségének hívására betörték az országba. Vad dühvel ront nejlére, már-már meg akarja ölni s dühét az a gondolat is fokozza, hogy ilyen árulásra hazája, családja, férje ellen csak kedveséért képes egy nő. A királyné közbeveti magát, István későbbre hagyja az ítéletet s apjával együtt lóra kap a betörő ellenség ellen. Mire Ottokár, aki csak átöltözni ment ki, visszatér, már csak Erzsébetet és Margarétát találja ott. Margarétát lesújtja azzal, hogy a pápai szentszék felbontotta házasságukat, Erzsébet még egy utolsó kísérletet próbál, hogy férje szívét visszaszerezze:

Én! Egy asszony Sziszifuszi
A kő legördült és magával el-
Sodort. De felgördítem újra én!
Kövess (Ottokár), szedd össze gyorsan fegyvered.
Kihullt, István, kezemből a szíved:
De fölveszem, vagy én is ott veszek.

Indul ő is Ottokárral a harcba a tatárok ellen.

Pektári a tatár sereggel van, de ott már árulással gyanúsítják, mert különböző jelekből azt sejtik, hogy nincs minden rendjén. Ekkor ront rájuk hadával István s Pektárral, leghűbb emberével kerül szembe. Pektári szándékosan vonul vissza a vezér elől, nem harcol ellene igazán, csak védekezik s közben elmondja Istvánnak, hogy ő csak vak eszköze volt Erzsébetnek s ez azért, csakis azért hívta be a tatárokat, mert férjének vélt szolgálatot tenni. A féltékenység tehát alaptalan. A tatár azonban már-már szétveri István seregét s az utolsó pillanatban ér a harcmezőre Erzsébet és Ottokár a segédhadakkal s a magyarok javára fordítják a csatát. Minden jól végződik tehát: István keblére öleli feleségét, Ottokár bizonyítja, hogy csakugyan elvált Margarétától és Pektárit főrendi rangra emeli a király.

Tágma királynő

1902-ben Rákosi Jenő életkora teljében, munkakedve és készsége frissességében és újságírói hatása tetőpontján állt. A *Budapesti Hírlap* az ő vezetése alatt elsőrendű hatalommá vált a magyar közéletben, híven kifejezte és egyúttal irányította a magyar középosztály közvéleményét, élén haladt a politikában, társadalmi életben, a kulturális téren a nemzeti mozgalmaknak s hatalmas eszköze volt a propagandának a publicista számára. Ekkor vette kezébe Rákosi Jenő még egyszer, utoljára a drámaírói tollat. 1902-ben került színre a Nemzeti Színházban a *Tágma királyné*.

Rákosi már előbb sokat foglalkozott a görög drámával, fordítgatta Aischylos tragédiáit. Ezeknek hatása sugallta neki a gondolatot: ahogy régebbi drámaiban Shakespeare és részben Molière és Racine tanulmányozásának eredményeit értékesítette, ugyanúgy felhasználja a görög tragikusokból szerzett tapasztalatokat. Ez a gondolat adta meg a *Tágma királyné* drámai formáját. A shakespearei hagyományból megmaradt az ötös és hatodfeles jambus és a felvonásokra való tagolás, egyébként, némi modernizálással a mai színpad és színjátszás követelményei szerint a görög drámai szerkezet volt a minta. Felhasználta a kórust, bár sokkal csekélyebb mértékben, mint a görögök. Az ókori tragédiában még nem szervesültek össze, még el vannak egymástól különítve a dráma lírai, epikai és drámai elemei. A kórus hordozza a lírát, ő szólaltatja meg a színpadon történő dolgok érzelmi visszhangját, retteg, remél, ujjong, szomorkodik és jajgat a protagonistákkal, aszerint, milyen hatásúra fordul a cselekvény. A *Tágma királyné* kórusa, az összegyűlt bessenyő nép szerepe sokkal kisebbre szorul, nem igazi szereplője a drámának, csak háttér, amelyből a cselekvény kidomborodik. Az epikus elem ellenben itt is széles és fontos: azokat az eseményeket, melyek a színpadon kívül történnek, hírnökök jelentik, szélesen, részletezve s ezek az események döntő szerepet játszanak magában a cselekvényben. Mint protagonista egész a vége tájáig Tágma királyné alakja áll, ő hordozza vállain az egész tragikus cselekvényt, az ő sorsa körül folyik minden s ő benne játszódik le az emberi indulatok egész széles skálája. Csak az utolsó felvonásban tolódik át a tragédia súlypontja Szirákra, akinek tragikumája befejezi a cselekvényt. A görög tragédia módja szerint a végzet, az ember akaratától független kényszerűség vezeti az emberek sorsát s nem marad el Rákosi drámáinak egyik kedvelt, majd minden darabban visszatérő rekvizituma, a jóslat sem. Tágma alakja maga az Iphigéniák, Antigonék, Elektrák típusából való, hatalmasra méretezett, a legnagyobb emberi indulatok befogadására alkalmas nőalak, szinte egy görög szoborról mintázva. S a téma maga a mithikus homályba van helyezve, a mondák légkörébe, csak-hogy míg az antik tragikusoknak valóban szájról-szájra forgó, minden görög ember által közismert mondák állottak rendelkezésére, az egész görögség hősmundái, a modern íróknak magának kellett az őskori mondalégek teremtését.

Ebbe a klasszikus tömlőbe azonban romantikus italt töltött a költő. Romantikusabbat bármely más színdarabjánál. A görög dráma végtelen, szörnyű eseményeit elképzeléssel kellett pótolni: Rákosinak elképzelései egészen romantikus természetűek. A halálfejjé királyfi, a testvér, aki szerelmi fellobbanásában megöli forrón szeretett testvérét, aztán helyette, az ő álarcával orcáján megy a harcba és győz, a szerelem végtelen hatalma, a

testetlen fej, majd a fejetlen test, melyet a királynénak küldenek, az elnyomott nép szabadságulása csodálatos események közben, – mind olyan motívumok, melyek Vörösmarty korának romantikáját elevenítik meg. Érdekes lelki jelenség ez Rákosinál: az öregkor felé induló költő, aki gyermekkorát még a múlt század közepének romantikus képzeletvilágában töltötte ifjabb éveiben maga alkotott magának egy temperamentuma szerinti új romantikus világot, amelybe az idők folyamán, szelleme érési processzusának eredményeképp mind több reális elem elegyedett, – drámaírói pályája végén visszatért a gyermekkor álmaihoz és egyúttal el is búcsúzott tőlük s velük a drámaírástól.

A *Tágma királyné*, „tragédia az ősidőkből”, három felvonásban, a prológos szerint erre az alapgondolatra van felépítve: *egyesek bukásán egy nemzet feltámadása*. S valóban, a szereplő személyek mind lesújtottan állnak a tragédia végén, de a bessenyő nép föl-emelkedik a hosszú rabságból a szabadságra.

Húsz éve van már a bessenyő nép a szomszéd kazárok igája alatt. Kuvráth kazár király húsz év előtt szerelemre gyulladt Tágma bessenyő királyné iránt, aki visszautasította szerelmét és egy népéből való ifjú felesége lett. Kuvráth emiatt felbőszülve, haddal támadta meg a bessenyők országát, legázolta seregüket, megölte királyukat s levágott fejét elküldte Tágmának. Az özvegy királyné éppen várandós volt s a borzalomtól, melyet férje levágott feje keltett benne, halálfejű fiúgyermeket szült. Halottnak híresztelte tehát magzatát s a halálfejű fiút egy hú emberére bízta, aki saját fiával együtt nevelte fel, mint annak ikertestvérét. A gyermek még él, ifjúvá serdült s arcán piros álarcot hord, amely eltakarja halálfejét.

Ezek az előzmények, melyekből kiindul a dráma. Kuvráth király még mindig szerelmes Tágmába, kinek elvette minden hatalmát, de meghagyta annak árnyékát, a királynői díszet. Követeket küld hozzá és újra megkéri a kezét. Tágma szörnyű dilemmába kerül: népének jobb sorsot biztosít, ha elfogadja a kazár királyt férjéül, de irtózik férje gyilkosától, minden íze tiltakozik az ellen, hogy odaadja magát annak, aki megölte férjét s népét rabságra vetve zsarolja és kínozza. Szorultságában Vendró főpap bölcsességéhez fordul tanácsért, aki elárulja neki, hogy elődjétől szent titkul egy jóslatot őriz, mely így szól:

Halálfejet szül a királyi méh,
Futó idő ha majd megérlelé:
Halálfő bosszút áll a holt fejért,
S a szolgaságtok aznap véget ér.

Vendró annyira bízott ennek a jóslatnak az erejében, hogy titokban folyton gyűjtötte a fegyvereket s a temploma rejtett helyén most már annyi a fegyver, hogy fel lehet vele az egész népet a harcra szerelni.

A királynő most már tudja, amit Vendró nem tud: a jóslat beteljesülésének ideje letelt, a halálfej az ő fia, akit az idő megérlelt a végső nagy harcra; ami születésekor szörnyűségnek, rejtegetni valónak tűnt fel, az most megváltás lesz a rabságból. Készülni kell a nagy harcra. Ekkor egy fejnélküli holttestet hoznak fel rémült emberek a királyi palotába. A királynét ez nem rémíti meg:

Aznap, mikor balsorsunk ránk szakadt,
 Egy holt fejet küldöttek test nélkül
 Nekünk: a férjemét. És most, ime:
 Titokzatos kezek holt tetemet
 Fej nélkül küldenek. Tekintsetek
 Reá és mind esküdjetek velem:
 Rabságunk végének e fejtelen
 Halott a hírnöke legyen. Esküdjünk!
 Esküdjünk!

Embereket küldenek a halálfejű királyfiért, nevelő apjához, Balangyárhoz, de ezek eredmény nélkül jönnek vissza, a királyfit nem találják. Maga Balangyár se tud róla semmi mást, minthogy az ő fiával, Szirákkal együtt, mint gyakran szokták, napok előtt elment ifjúi kalandokra. Kuvráth király követei már türelmetlenkednek, követelik a királyné válaszát, gyanús mozgást látnak a városban, sejtik, hogy valami készül ellenük. A királyné azt feleli: jöjjön a király és hurcoljon el. Ezzel el van vetve a háború kockája. Sietni kell, mert Kuvráth serege a határon áll és a királyfi nincs sehol.

Egy bánattól félőrült leányt vezetnek a királyné elé, – úgy találták a város szélén, annak a háznak a közelében, ahol a fejtelen holttestet is találták és most odahozza Vendró, hogy hátha tud valamit a halotról. A leány, Arszin, elmondja, hogy cédrusvölgyből való, ott találkozott két egyforma kedves, szép ifjúval, testvérekkel, az egyik – Ellák – vörös álarcot viselt, a másik, Szirák, álarc nélkül járt. Szirák volt Arszin szerelmese, aki azzal, hogy feleségévé teszi, elvitte magával a város szélén levő házba. Azt mondták neki ketten, hogy várja meg, amíg visszatérnek. Azóta se Szirák, se Ellák nem jött s a lány szomorkodva várta őket. Megmutatják neki a holttestet, nem tud ráismerni, Szirák-e vagy Ellák, vagy valaki idegen. Tágma királynét szörnyű sejtés gyötri, egyre erősebben hiszi, hogy a halott az ő fia, Ellák s most, ime, ő nemcsak fiát veszti el, hanem népének minden reménye is odavész s jön a nagy pusztulás Kuvráth hadaitól. Sejtelve bizonyossága válik, mikor Balangyár odavezeti Szirákot. Tehát csakugyan ő él kettejük közül! A fiú is meg van zavarodva, valami szörnyűség történhetett vele és testvérel. Elmondja hogy ketten bevitték a lányt a kis házba, ő otthagya a mátkapárt s nem tud róluk semmit. Arszin Ellák menyasszonya volt, de abban a hiszemben, hogy Szirák a vőlegénye, mert Ellák, nem akarva, hogy a leány meglássa rémületes, torz fejét:

Engemet

Kért arra, venném meg Arszin szívét,
 S ha én édes szerelmét megnyerem,
 S a lány követni kész lesz, hozzuk el,
 A férjet játszom én az esküvön,
 De ha a nászsj szent órája üt,
 Sötétség elköti a leány szemét:
 Ellák, kit kedvelt, mint testvéremet,
 'S kit szánt szívéből gyászos sorsáért:

Ellák osonjon hozzá férjéül.
 Testvéri szeretetből így szövénk
 Szörnyű csalást s el is végeztük így.
 Vakká tett bennünket a szeretet,
 S örültté a gyötrő szerelem.

Most már tehát bizonyos, hogy a fejetlen holttest Ellák, Szirák felismeri. A királyné végső kétségbeesésében öngyilkosságra gondol, de előbb ki akarja kutatni Ellák gyilkosát. A leányt, Árszint, gyanúsítják a szörnyű tettel, de Szirák tiltakozik:

Esküszöm, királyné,
 Másodszor megöli testvéremet,
 Ki ezt a lányt gyanúval illeti.

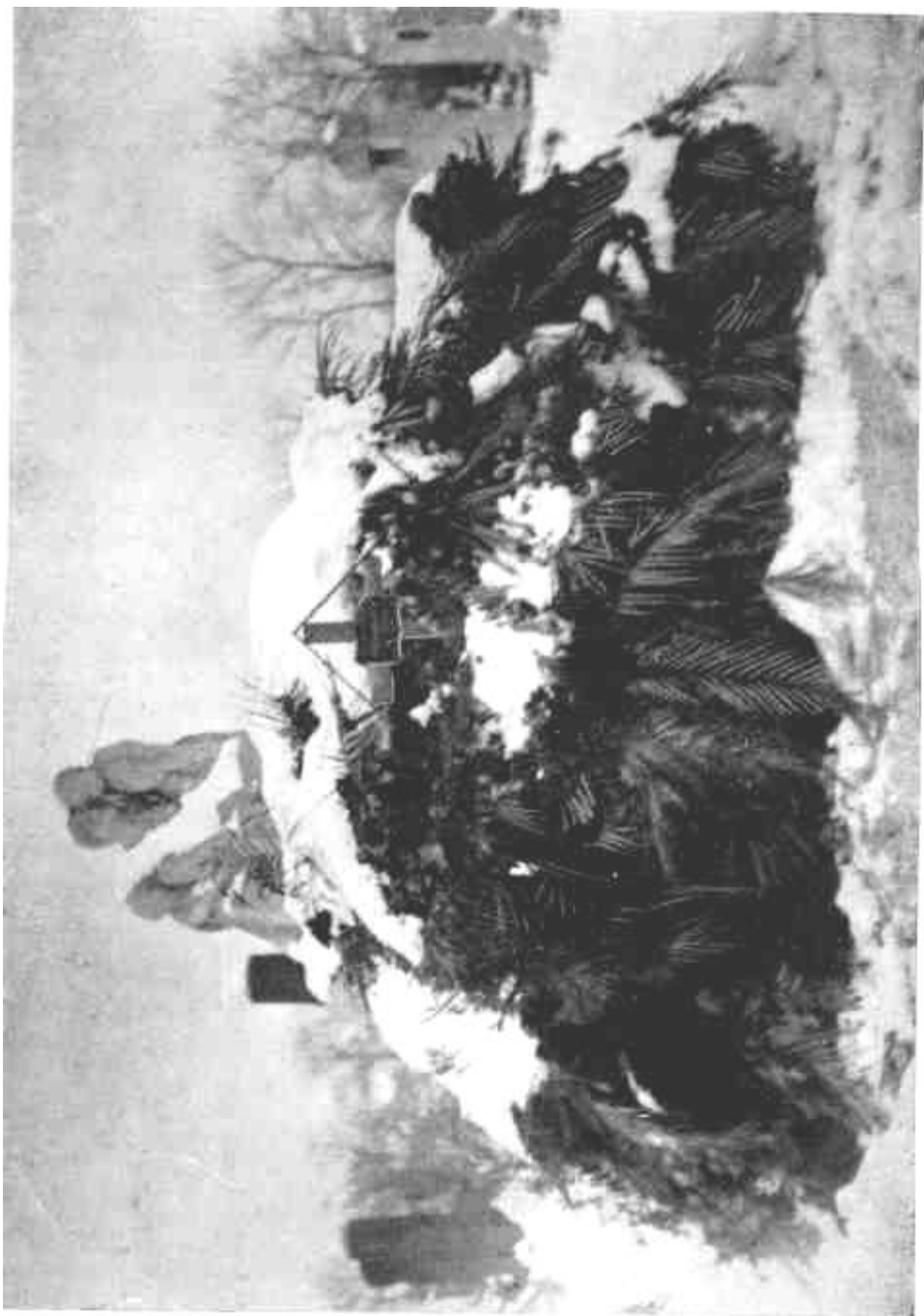
Felajánlja, hogy Ellák helyett ő vezeti a bessenyőket a hadba.

Testvérem, dicsó fiad
 Meghalt, de élek, a testvére, én.
 Én álarcával elkötöm fejem
 S csatába indulok helyette én.
 A népeink nem tudják a cserét,
 Csupán a jóslatot. Halálfejet
 Fog látni ellenség és jóbarát
 Az álarcban s bennem királyfiút.
 Szilaj lelkeség s sárga réműlet
 Fog egymással csatába szállani.
 Fiad már vissza én nem adhatom,
 De esküszöm, vagy győzve látsz viszont,
 Vagy halva engem is.

Felveszi az álarcot, indul a hadba a nép élén, de Arszin átkával fején, aki Elláknak nézi őt s azt hiszi, Ellák megölte Szirákat.

A csata folyik, nagy izgalommal várják eredményét a városban. Hírnök jelenti, hogy az álarcos királyfi rettentő bátorsággal harcol, de a csata eldöntetlen. Ha a királyfi el találna esni, akkor a győzelem Kuvráthé lesz. A másik hírnök diadalhírt hoz: Kuvráth, hogy eldöntse a csatát, maga szállt harcba és szembe került a királyfival, aki nehéz páros viadalban, a két bámuló sereg szemeláttára levágta. A kazár sereg bomlottan szalad szét. A kazár király levágott fejét a hírnök hozza el a királynénak.

Csakhamar jön a győztes sereg, élén az álarcos vezérével, Szirákkal. S ekkor Szirák Arszin nógatására szörnyű vallomást tesz. Ő ölte meg Ellákat. A megbeszélésük úgy volt, ahogy az előbb elmondta, hogy ő hódítja meg szerelemre a lányt, de az esküvő után átengedi Elláknak; mikor azonban megjött erre a pillanat, pokoli vágy, iszonyú gyötrelem szállotta meg, nem volt ereje végrehajtani ígéretét. Kettejük közt rémes tusa támadt, amelyben megölte testvérét s hogy árulója ne legyen, levágta álcás torzfejét, letépte ruháit és

Rakosi Jenő sírja a kerepesi temetőben.

tetemét az utcára vetette. De aztán nem volt ereje, hogy a leány szobájába belépjen, bomlott elmével elmenekült. Nem is nemesebb szándékkal vállalta, hogy álarcosán a had élére áll, hanem csak a halált kereste.

A szerelmes Arszin vállalja így, gyilkosan is, hiszen érte, szerelemből tette, amit tett. Szirák a leány kérésére leveti álarcát s ime, iszonyatos csoda történt: Sziráknak halálfeje lett, akárcsak Ellaké. Arszin a szörnyű látványra, abban a hitben, hogy mégis Ellák áll előtte, aki megölte Szirákot, egy katona törével megöli magát, Szirák most már mint Ellák fog tovább élni, örökké álarcos a fején.

Annak idején a Nemzeti Színház közönsége, mint az Emlékezésekből tudjuk, nem fogadta szívesen a *Tágma királynét*. Nyilván nem volt ráhangolva arra a romantikára, amelyből a darab sarjadt. Akkor, a kilencvenes évek elején, már általánosan gyökeret vert a realiztikus ízlés és lejárt a verses történeti és fél-történeti színdarabok népszerűsége. Azok a borzalmak pedig, melyek a *Tágma királyné*-ban történnek, csakis romantikus beidegzésű közönség számára látszanak elfogadhatóknak. A darab túlmessze áll minden realitástól. Ez bizonyára sokkal inkább oka volt a siker elmaradásának, mint a szerkezeti bizonytalanságok, Tágma királyné alakjának egy helyben álló passzivitása s a végén az a fordulat, hogy a darab fősúlya Tágmaról Szirákra helyezkedik át. A költő és a közönség szemléleti módja túlságos messze volt egymástól, nem tudtak kapcsolatot találni. De tagadhatatlan, hogy van a *Tágma királyné*-ban bizonyos sötét tűz, amely a végletes képek mögül izzik és van erőteljes belső lendület, mely minden világnézeti különbség ellenére is magával ragadja az olvasót. A dikciója pedig vetekszik a legjobb magyar drámakéval: tirádái tele vannak erővel, színnel, a dialógus minduntalan csattan, a szavai úgy összefogózkodnak, mint a fogaskerek fogai. Rákosi Jenő svádája, mely publicista sikerének is egyik fontos tényezője, hatalmas erővel érvényesül ebben a darabban.

Rákosi a drámairodalomban

A magyar dráma nehezen tudott kialakulni. Jóformán első lépéseinél adott egy nagy alkotást, a *Bánk bán*-t azóta nemzedékek mindig megújuló erőfeszítései, köztük oly fényes szellemeké, mint Vörösmarty, részleges eredményekre vezettek, de nem bírták kialakítani a sajátlagosan magyar drámai stílust. Madách mesterműve ismét egyedül áll, előzmények és következmények nélkül, mint egy monolith a homokos síkon. A szabadságharc utáni két évtizedben ellaposodik drámánk a színpadi hatás és költői érték közötti ingadozásban, külföldi minták nyers utánzásában, valódi drámaírói tehetség nélkül, – csak Szigligeti tartotta fenn egymaga a tradíció folytonosságát anélkül, hogy állandó becsű alkotást tudott volna létrehozni.

Rákosi Jenő fellépése az *Aesopus*-szal valóságos üdítő hatással volt a drámára. Vele ismét visszatért a színpadra a költészet szelleme, a képzelet kedves játéka, a vers zengése, a magasabbrendű, tisztább művészi hatásokra való törekvés. Nagy célokat tűzött ki magának, írói ambíciója a legmagasabbra tört s ez a lendület már magában is lendítő hatással

volt drámára és színjátszóra egyaránt. Példaképei a nagy klasszikusok, Shakespeare, Molière, Racine s a görögök voltak s nem ízlés, divatok után indult, hanem a közönséget igyekezett felemelni a maga ízléséhez. Drámaíró kortársai között, még Csiky Gergelyt sem véve ki, ő volt a legigazabban költő. Konceptiói voltak, a vígjátékban finomak és szépek a maguk nemében, a tragédiában jelentősek és súlyosak. Olyan vígjátéki konceptiót, mint az *Aesopus*-é, keveset tud felmutatni drámai irodalmunk s az *Endre és Johanna* konceptiójához hasonlót legfeljebb a *Bánk bán*-ban és a *Kegyenc*-ben találunk.

A dráma architektúrái részében, a felépítésben ingadozásokat találunk minden darabjában, még a legjobban szerkesztettekben is, de a fődolgok kidomborításában, egyes jelek színpadra vetésében és hatás-értékeik kiemelésében, valamint egyes jellemek kialakításában nem közönséges drámaírói hivatottság tanúbizonyságait látjuk. Néhány alakja, mint Aesopus, a *Szerelem iskolája* Stellája, Johanna királyné, a magyar drámairodalom legjobban megalkotott karakterei között foglal helyet, s még kevésbé tökéletesen végiggondolt alakjaiban is, mint Magdolna vagy Tágma királyné is, van bizonyos drámai élet. Legnagyobb értéke pedig drámai műveinek megírásuk módja. Nyelve valóban drámai nyelv, szín, erő és hajlékonyság van benne. Ki tudta fejezni a tragédia feszültségét és emelkedettségét épúgy, mint a vígjáték játsziságát és frissességét, a szenvedély viharát, a komoly filozófiai reflexiót, a lírai érzés olvadását s a tréfa vidám pattogását. Azt lehet mondani, a drámai dikció minden regisztere felett uralkodott, e tekintetben csak Vörösmarty művésze áll fölötte irodalmunkban. Vannak lapjai, jelenetei, melyek a magyar drámai nyelv legjavát jelentik, s megvolt az a különös adománya, hogy a beszéde elevenen hatott a színpadról, nem szavalásnak, hanem közvetlen emberi beszédnek.

Művei ma letűntek a színpadról. A világirodalomban a legnagyobb ritkaság, hogy drámai költő művei az utódok késő nemzedékeinek során is éljenek és egyaránt hassanak a színpadon. Shakespeare él, Molière is él, de már Corneillet és Racinet a francia nyelv és stílus klasszikái hagyománya élteti a Comédie Française színpadán, amelyen kívül művük csak irodalomtörténeti érték. Ibsen virágzásától alig választ el egy emberöltő és ma már maradandósága nagyon is kétséges. A XX. század ünnepezt francia drámaírói, Hugo Viktor, Dumas, Sardou, Pailleron s a többiek, ma már végleg letűntek. A mi drámai irodalmunkból csak *Az ember tragédiája* él igazán a színpadon, s még a *Bánk bán*-t is csak a nemzeti kegyelet ereje tartja az életben. A drámaíró műve, hacsak nem a legnagyobbak közül való, sokkal hamarabb merül el a feledésben, mint a lírikusoké és epikusoké s átváltozik tömegeknek szóló színpadi műből az irodalmi érdeklődők olvasmányává. Erre a sorsra jutottak Rákosi drámaírói pályájának eredményei is, annál inkább, mert ő bizonyos tekintetben tudatos ellentétben állott a kor uralkodó ízlés-tendenciájával s romantikus stílussal dolgozott a realizmus felé haladó korban. Ezért az ő kezdeményezéséből nem lehetett további fejlődés kezdete; utána más sínekre terelődött a dráma fejlődési iránya. Munkája érdekes epizódja a magyar dráma történetének, utolsó kísérlete a romantikus szemléleti módnak a kezdődő realizmussal szemben. A színpadról már nehezen tudna kapcsolatot találni a mindig újat követelő, a régít könnyen feledő közönséggel, – az olvasás intimitásában még mindig tár fel olyan szépségeket s éreztet olyan vitalitást, amelyért érdemes könyveit forgatni.

Rákosi Jenő és a színház

Írta Rexa Dezső

Buda és Pest a hetvenes években magyarság szempontjából a legkülönösebb állapotban volt. A két város polgárai nem hazafiatlanságból, inkább csak kényelemből a sokkal kedélyesebb német szóval éltek – így hát e városok még németek voltak bizony. Az üzletek felett, igaz, most már magyar és német cégtáblák függtek (egyetlen üzlet a Kossuch Jánosé volt, amely soha más táblát nem akasztott ki, csak magyart); a gyógyszertárak *Apotheke* mellett a gyógyszertár szót is kiírták, de jóval kisebb betűkkel; az emberek a Kaffeehausba jártak *Allgemeinet* olvasni; a német lapoknak jóval több volt az abonense, mint a magyarnak előfizetője; a trafikokon a pipázó török képe alatt a bécsi, meg a linzi lutri-számok voltak kikerítve; a kaszárnyák kapuja, korlátja fekete-sárga volt és megbámúlták az utcán azt a katonatisztet, aki magyarul beszélt, és a Nemzeti Színházat általában „a magyar színház”-nak nevezték.

A magyar színészet, bár még el sem koptatta gyermekcipőit, s már is olyan erős volt, mint a derékkort ért német, és mégis a köztudalomban éppen úgy, mint a valóságban, valami függésfélét érzett az a némettől. A Nemzeti Színháznak műsorát, ha a régi időkből maradt rá, a két bécsi privilegizált színházéból kellett kapnia, ha az újabb időkből vala volt az, akkor az osztrák cenzúra pecsétje volt az éltetője, s csak az utolsó öt esztendőben kaphatott egy kis magyar szárnyat. De a színpadi írók nagyon ártatlan emberek voltak akkor. Kedves, jó bácsik, akiket nagyon meghatott, hogy kibékültünk az osztrákkal és amit csak írtak, faragtak, mindazt jó bécsi formára csinálták. Az idegen darabokat pedig mind Bécs szállította, lett légyen az német, angol, vagy francia ...

Nemzeti Színházunk meg különösen is udvari színházat játszott, azon a címen, hogy állami színház és van királyi udvari páholy benne. A nézőtér kárpitozása kék és ezüst volt, a Wittelsbachok színeiben pompázván. Így udvarolt a színház méltán imádott Erzsébetünknek. Voltak darabok, amelyeket nem lehetett előadnia azon a címen, hogy:

– Hátha az udvar ...

Nemzeti Színházunk akkori irányára mi sem lesz jellemzőbb, mint ha statisztikát csinálunk játérendjéről. A *Nemzeti Színházi Zsebkönyv 1873. évre* című hivatalosnak

vehető évkönyv 1871 december 16-ától 1873 március 31-ig közli a színház műsorát. E tizenöt és fél hónap alatt – leszámítva a július 1-től augusztus kilencedikéig tartó nyári szünetet és azokat a napokat, amelyeken nem tarthatott előadást, – 447 napon 423-szor nyílt meg a színház kapuja s ezeken az estéken 473 darab került színre. (Ebben az időben az egyfelvonásos darabok is kedveltek voltak még.)

Az előadott 473 darab közül 179 opera volt s akkor csak egész estét betöltő operák járták. A fennmaradó 294 darab a részben társalgási énekes (népszínmű, operette), vagy a teljesen társalgási darabok között oszlik meg és pedig a következőképpen: népszínmű volt 55 estén, eredeti víg-, szomorújáték, dráma volt 83 estén, fordított víg- stb. játék volt 156 estén, négy eredeti opera 8 estén ment.

Íme, – az operák túlsúlyban idegen művek; s a társalgási darabok között csaknem kétszer annyira volt a fordított darabok száma, mint az eredetieké . . .

A magyar nemzeti színészet legelső színpadán a magyar népies drámairodalom törölmetszett alkotásai – harmadrészét sem tették ki a fordított műveknek s a 18 népies énekes színműből – egy (*Tündérlak Magyarhonban*) német darab magyarítása – s ez négy estén volt műsoron. A 17 között a legtöbbször adták Szigligeti és Balázs Sándor darabját, *A strike-t* (7-szer).

Tehát sommázza az összes előadásokat, kiderül, hogy a 175 eredeti művel szemben 329 fordított, tehát idegen darab került színre.

Ezt most azért mondjuk el, hogy világos legyen mindenki előtt, milyen képet látott Rákosi akkor, amikor a magyar színpadra terelte figyelmét. Kellott látnia, hogy a magyar színészet még mindig nem vetette le a német színészet gyámkodását, hiszen a Nemzeti Színház idegen műsora csaknem teljesen azonos volt a bécsi színház műsorával.

Már magában véve az a tény, hogy egy bécsi színdarab-ügynökség volt a színház darabszállítója – magában viseli ennek a valóságát, hiszen a bécsi *Eirich*-agentúra csak németül szállította az általa kínált darabokat.

Ez volt a magyar pallérozódás szent céljaira épített Nemzeti Színház, ennyire volt magyar, ennyire a német csatornán át nyerte azt az erőt, amellyel a maga malmát hajtotta – és ne feledjük el, hogy – munkáját ellensúlyozta a város északi részében fennálló és nagy erővel, sőt erőfeszítéssel munkálkodó német színház előbb az Erzsébet-téren, majd a lipótvárosi Gyapjú-utcában. (Ma Báthory-utca.)

Állandó színház, mely naponta játszik, adja a világirodalom jeles alkotásait és adja a sikamlós operetteket, tagjai között elsőrendűek vannak, drámai hősnője Adele Sandrock, akit tőle visz el a bécsi császári udvar színházának, a Burgtheaternek elsői közé. Itt lépnek fel a külföld világhíresei, itt játszik a méltán nagyhírű mannheimi társulat, a bécsi udvari színház tagjai úgy járnak ide vendégszerepelni, mint ahogy ma Nemzeti Színházunk tagjai a Kamara Színházban játszanak. (És akkor is, amikor leég, 1889. december 20-án, a színlap arra a napra Echegaray *Nagy Galeottó*-ját hirdeti, a főszerepben Sonnenthal Adolffal, a Burgszínház pesti születésű tragikusával.)

A lipótvárosi múzsahajlék hatását kellett a józsefvárosi nemzeti színpadnak elnyomnia. Ebben a nagy, lehet mondani sziszifuszi munkában felülről alig kapott segítséget, hiszen a német nyelv elleni legkisebb megmozdulás sérelem számba ment Ausztriánál,

Bécsben és – az uralkodó előtt. Így a német szellem, a német nyelv és művészet háborítatlanul tartotta hatalmát a magyar fővárosban és nem volt kilátás arra, hogy ebben valamelyes változás állhasson be.

Nem is állott be mindaddig, míg a német múzsa jogbitorlása ellen – kívülről, egy nem várt irányból – nem jött egy hatalmas támadás, melynek a hosszas küzdelmek után meg lett az eredménye: Pest és Buda közönségének, közönsége ama részének, amelynek kultúráját a Nemzeti Színház magas níveljén nem szolgálhatta, ama részének, mely időtöltésében a könnyebb múzsa által nyújtott kedvtelést kereste, megnyílt a Népszínház.

A Népszínház létesítésének történetében nagy szerepe volt Rákosi Jenőnek. Nem a színházi ember, legfeljebb a színpadi író érdeke vontatta őt e nagyfontosságú akció felé. Amikor a „pesti magyar népszínházat alapító társulat” megalakult (1871 október 24.), ott Rákosi Jenő, mint magyar ember és mint újságíró jelenik meg és szólal fel.

Rákosi első kapcsolata a színházhoz csak egy nem is határozott, de egy hevenyészett terv: mikor 1863-ban először jött Pestre, jobb kenyér hiányában kóristának akart beállni Molnár György budai népszínházához. A szándék nem vált valóra, jogász lett s mint elsőéves rendkívüli hallgató, akinek még számot kellett adnia a VII. és VIII. gimnáziumi tanulmányokról is, neki ült és V. Lászlóról tragédiát írt, jambusokban persze ...

Már valamivel közelebb férközött a „világot jelentő deszkák”-hoz akkor, midőn utolsó vakációjára hazament a szülői házhoz, és ott összeterelte kisebb lánytestvéreit és írt nekik egy kis gyermekdarabot, melyet azután – valamilyen alkalomra – el is játszottak. Valószínű, hogy a kis társulat előadását a szerző rendezte . . .

És ezután, mikor ismét egy lépést tett a színpad felé, akkor már győzelmesen, diadalmasan meg is jelent ott, úgy hogy ezután félszázadon keresztül ott maradjon részben mint rendező és igazgató, részben mint szerző vagy fordító.

Az *Aesopust* 1866 október 14-én adták először.

Ha drámairodalomtörténetünket epochákra tagozzuk, kétségtelen, hogy a Kisfaludy-Szigligeti időszakot követő korszak első, valóban jelentékeny alkotása ez. Akik már az újabb éra szellőjében jelennek meg – előzőleg Greguss Ágost, Berczik Árpád, Balázs Sándor, Szarvas Gábor, Szulyovszky Ignác, Degré Alajos, no meg a színészrutin által nagy előnyt élvező Szigeti József is – mint irodalomtörténeti alakok nem ütköznek ki a sorokból. Tóth Kálmán – akinek költő neve is jó ajánló volt a színpadon is –, mondható jelentékenyebb alaknak itt.

Rákosi nemcsak mint színműíró, de mint költő is elragadta a közönséget és ő volt az, aki sokatígérő első darabjával nemcsak ígért, de mindjárt adott is.

Ezzel jelenik meg Rákosi Jenő tehetségének teljében és egyéniségének egészében – a színpadon.

Hogy mennyire, azt maga mondja el pompás *Emlékezései*-nek első kötetében.

Rákosi a próbákra is eljárt. A darab komikus női szerepét a csármás Trunduziát az ő kívánságára a bájos Szerdahelyi Kálmánnénak, Prielle Kornéliának osztották ki, aki kezdetben nem volt megelégedve a „figura” szereppel, de aztán Rákosi rábeszélésére mégis vállalta és játszotta is a legnagyobb sikerrel.

Cornéliának volt a darabban egy felvonás-záró jelenete. Mikor ezt a próbán eljárt-

szotta, odalépett Rákosihoz (amint később Rákosi írja, hogy esküt merne tenni reá, hogy ezt azért tette, hogy megdícsértesse magát), és azt kérdezi: *jó volt?*

Rákosi pedig, aki megírta, s magában százszor eljátszotta minden jelenetét, naiv őszinteséggel ráfelelt: *nem, nem volt jó.*

Cornelia tágranyílt szemekkel bámúlt és élesen mondja:

— Nem! Nem? Talán bizony még meg is mutatná, hogy miképpen kellene csinálni?

— Megmutatnám, ha szívesen veszi.

— Hogyne, – mondja Cornelia most már nevetve. – Gyerünk csak egy kissé odébb . . .

És hátralépnek. Rákosi ott eljátsza neki a jelenetet. Ő pedig nézi és végül azt mondja: *jól van.* S mikor az első előadáson (persze, a szerző ott volt a színpadon) ennél a jelenetnél a közönség tombolva, jó ég tudja, hányszor hívta őt a lámpák elé, a művész nő valahányszor a színpad mögé lépett, odasietett Rákosihoz, mind a két kezével a kezét szorongatta és lázas izgalmában nem tudott mást mondani, mint:

– No nézze, no lássa, no nézze, no lássa . . .

Hát az a fiatal ember, aki első darabjának bemutatója előtt így beszél, akiben van szív és biztosság, hogy egy nagy művésznőnek nyíltan megmondja, hogy elhibázottnak tartja a játékát, aztán – maga kiáll és eljátsza s megmutatja, hogy azt miképpen *kell* játszani, az már a mai kifejezéssel élve – arrivé.

Ezt a fellépést csak egyféleképpen lehet megítélni: ez a zseni megnyilatkozása. A *szerencsés zseni*, aki első mozdulatára megtalálta a maga helyét, azt a helyet, ahonnan neki tovább kell dolgoznia, s ahonnan ő vezetni fogja nemzetét a magyarságban, a nemzetiségben, a kultúrában, a költészetben.

Hogy a színpadi költészet mennyire fűzte őt a magyar kultúrához, azt legjobban példázza drámaírói és fordítói munkássága.

Első darabját, az *V. Lászlót*, 1863-ban írta.

Utolsó színpadi munkája *Tágra királyné*, 1902-ben, illetve Shakespeare fordítása, mely 1926-ban jelent meg.

Ez a félszázadnál is nagyobb idő – uralkodásnak is hosszú – örökös küzdelemnek pedig bámulatos.

Színpadi művei betűrendben és azok keletkezésének időpontja a következők:

Eredetiek:

Aesopus vj. 5. (1863.)

Aradi vértanú. A. dr. kép 1. (1868.)

Báróné levelei. A. vj. 3. (1903.)

Bolond. A. mese 3. (1898.)

Budavár megvétele, népsz. 3. (1886.)

Csokonai, opera 3.

Éjjel az erdőn, népsz. 3. (1889.)

Elektra, párod. 1. (1891.)

Endre és Johanna, tr. 5. (1885.)
Ezredév ünnepe Az. – lásd Szent Korona varázsa.
Fekete hajó A. op. 3. (1883.)
Hyperbus – lásd: *Rege a fattyú gyermekről.*
Ida vj. 4. (1882.)
István vezér (Királynék harca) szm. 5. (1891.)
Jeremiás siralmai boh. 1. (1875.)
Királynék harca – lásd: *István vezér.*
Krakói barátok A. szm. 5. (1871.)
Leánykérő A. népsz. 1. (1875.)
Magdolna paraszt tr. 5. (1884.)
Négy király op. 3. (1890.)
V. László szj. 5. (1863.)
Özvegy Pitykainé vj. 1. (1867.)
JRege a fattyú gyermekről, dr. (1. Hyperbus.)
Reggeli előtt dráma 1. (1868.)
Régi dal régi gyűlölségről szj. 5. (1867.)
Ripacsos Pista dolmánya népsz. 3. (1874.)
Székháziak op. 3. (1882.)
Szent Korona allegorikus dr. 1. (1867.)
Szent Korona varázsa A. dr. 3. (1867.)
Szép Ilonka, ünnepi ját. 1. (1881.)
Szerelem iskolája A. szm. 5. (1873.)
Színre színt vj. 3. (1869.)
Tágra királyné tr. 3. (1902.)
Tempe fői op. 3. (1883.)
Titilla hadnagy op. 4. (1880.)
Világszép asszony Marcia, op. 3. (1887.)

Fordítások:

Afrikautazó op. 3. (1883.)
Ancsi sír, Jancsi nevet op. 1. (1878)
Angot asszony lánya op. 3. (Dóczy Lajossal és Madarassy Lászlóval együtt 1875).
Apa June, a vízi tündér op. 3. (1881).
Csillag A. op. 3. (1878).
Dragonyosok op. 3. (1881).
Első és második Az. op. 3. (1891).
Fatinica op. 3. (1880.)
Kék madár A. op. 3. (1884).
Kisasszony feleségem op. 3. (1877).
Kis herceg op. 3. (1878).
Kis menyecske op. 3. (1876).

Kis néma A. op. 3. (1878).
Kokó op. 5. (1879).
Kornevillei harangok op. 3. (1880).
Koziki op. 3. (1877).
Ninon korcsmárosné op. 3. (1877).
Pálinka A. népsz. 3. (1882.)
Pannifor kapitánya A. op. 2. (1881).
Szenes legény, szenes leány op. 1. (1878).
T aller os pékné, op. 3. (1876).
Ütszéli grófkisasszony op. 3. (1880).
Üdvöske Az. op. 3. (1881).
Zengő angyalok A. látv. szm. dalokkal (1879).

Ezekon kívül még Aischylos

Heten Téba ellen,
A perzsák
 és Shakespeare Kisfaludy Társaság által kiadott fordításában
A windsori víg asszonyok (1867),
Ahogy tetszik (1870),
Cymbeline (1872),
Felsült szerelmesek (1867).

Ez a lajstrom élénken példázza, mennyire a színpadé volt Rákosi Jenő. Itt látható, hogy ő azt írta, amit akart a színpadnak adni és amit a színpad akart tőle. A maga lelki-szükségletét éppúgy elégítette ki a drámaírással, mint ahogy a színház, illetve a közönség igényét. A XV. századbeli *Salamon és Markálf*-ban van egy közmondás, mely ma már elveszítettnek mondható: *Nem a víz hajtja a malmot, hanem a búza.* A színház közönsége, a publikum a színház búzája – az hajtja a malmot, az irányítja a színházat és ezt látta meg éles szemmel Rákosi Jenő.

A Nemzeti Színházban évtizedek óta folyt a harc a drámaisták és az operisták között. E háborúról szólni e helyen fölösleges volna, de megemlítjük, mint a zenés és a próza közötti harcot, melyet ugyan a színészek vívnak, de harcuk segítségével az operisták oldalán a közönség kívánalma, nagy zeneszeretete, s így a – pénztári kimutatások rájuk nézve kedvező tételei – a drámaisták oldalán a tradíció, a színház megalapításakor megállapított terv, mely szerint „egyelőre operák nem fognak adatni ...” azután a lelkesedni tudó ifjúság s ha sorrendben utoljára is említjük, de mégsem utolsóul: a nemzeti gondolat, mely abban áll, hogy – mint akkoriban mondták, – az opera nem magyar lélekhez illő, s magyar teremtő szellemtől távol eső zenei műfaj. Valami közepszerzet – a zene és dráma között – volt a népszínmű.

Nem újdonság már, sőt bizonyos vonatkozásaiban – mint iskolai produkciók, – százados múltja van. Már a népszínjáték és abban a dal kedvelt forma, bárha az első időben csak mint epizód jelenik meg benne a népies, hogy azután mindegyre jobban és jobban

fejlődvén népies iránya, a magyar színpadon végre teljes formájában megjelenjen a népszínmű.

Megjelenik és hihetetlen sikereket ér el.

Míg először a hosszas, sikertelen próbálkozások után végre előáll a Gaal József és Thern Károly-féle *Peleskei nótárius* és utána megjelenik ismét többek sorában Szigligeti, mint népszínműíró. Amint a népszínművek előadásáról készített statisztika mutatja, a közönség nagyon megszerette, ahogy megszerette Szigeti József törölmetszett népszínműit. Aztán megjelenik a legnagyobb népszínműírók között a tragikusan rövidéletű Tóth Ede, aki iskolát teremt s akit a műfajt művelők nagy sora követ.

A korra jellemző, hogy a fővárosnak a néptől és népiestől oly távol eső közönsége ezt a műfajt rögtön szívébe zárja. Igaz, hogy ebben a Nemzeti Színház hatalmas művészgárdájának is van része, de az hat mégis legjobban, hogy megjelenik a színen a pruszlik, a piros csizma, a lobogó ing és főleg a népdal.

A pesti közönség – a malom búzája – megkívánta már a legmagyarabb színpadi műfajt, a népszínművet is, amely azonban nem illett teljesen a Nemzeti repertoárjába. Az angol hercegek, a francia marquisok és vicomtessek, másnap falusi bírák, harangozók, nénémasszonyok lettek, ami ha művészetben az igazi nagyságot jelenti, a színház céljára és stílusára nézve mégsem jó.

A közönség azonban már ezt is kívánta, s e kívánsággal annak, aki ezidét színházat nyit, számolnia kell.

És a pesti, budai (akkor ha közigazgatásilag már nem is, de még volt külön pesti és attól egészen különböző budai közönség) színházban már belekóstoltak az új színpadi csemegébe: a francia múzsa legsajátosabb alkotásába, az operettbe. A Nemzeti Színházban már fel-fel tünedezett olykor; az Erzsébet-téren hirtelenében felépített ideiglenes német színház nyúzta a frivol nagy operetteket, a magyar vidéki társulatok a németektől átvett operettekkel bolyongtak az országban, de az igazi törölmetszett operettet a pesti magyar publikum csak a budai népszínházban („Hazafiság a nemzetiségnek”) a *Dunanant apójával* kapta meg igazán. Ámde az operettek útja ide hozzánk német földön át vezetett és a németnek hozott aratást: német ügynöktől kellett megvenni a francia darabot.

Rákosi a közönség igényét látva, hozta az operetteket, az énekes, víg és komoly darabokat, s nem a német gondatlan, felületes, hevenyészve készült fordításban, de az eredeti után. Az ő operette-átplántálásai irodalmat jelentettek és iskolát.

Jóllehet az operett első megjelenése egyenlőtlen hatást keltett a közönségben. A sajtó egy része megbotránkozva szidta a színházat, igazgatót, darabot, táncos kart és a kankánt, mely a Nemzeti Színházról, s ami még jobban fájt, még a német színházról is elvonta a közönséget. Voltak, akik szörnyűségeket beszéltek a darabról s mételynek híresztelték, de a közönség tódult az előadásokra és ha két napra mást tűzött ki az igazgató, rosszalák, hogy „olyan ritkán adja ez a direktor azt a jó operettet” és a sajtó és a megbotránkozók élénk szükölése közben a *Dunanant* száznegy szer adta a színház. Még Deák Ferenc is megnézte, Nyáry Pál pedig minden előadáson ott ült a színházban. . . .

Az operette bevonulása a magyar színpadra eléggé zajos volt és igazi sikerrel járt, bár a magyar irodalmi szempontot ez alkalommal egészen figyelmen kívül hagyta a szín-

ház. Kellett jönnie valakinek, aki ezt az életteljes, nagyhatású műfajt irodalmi szempontból oly magasra emelje, amily magasan állott az zenei szempontból. Ezt tette Rákosi.

Az operett nemcsak nevében, de gondolatában és jellemében is francia. A nagy különbség, ami a népszínmű és az operett között van, nemzeti szellemből fakad, éppen úgy, mint ahogy a posse is tisztán német. A magyar operett nem eredeti, az a francia növény átplántálása magyar földbe és mint ahogy az idegen ültetvény megerősödéséhez a kertész különösen nagy gondjára, sokszoros figyelmére, nagy hozzáértésre, szeretetre, igyekezetre van szükség, úgy kellett, hogy az, aki a francia irodalomnak, zenének és színpadnak ezt a pompás virágát erőre tudja kaptatni itt e távoli földben, minden rátermettségével, tehetségével, buzgóságával és gondosságával e cél érdekében cselekedjen.

Nem kicsinység ez éppen minálunk; a magyar közönség nem érzi a közösséget a franciával – Jól tudjuk, hogy inkább az angolhoz hajlik, mint ahogy inkább a római lélek szól hozzá, sem mint a görög. Hogy aztán a francia szellem győzedelmeskedett és a magyar lélekhez is közelebb tudott férközni, annak egyszerű magyarázata abban a ténykörnyékben van, hogy a gall esprit átfogóbb az életkörülményekkel és a viszonyokkal szemben s a szellemes fordulatosság, a meglepetésszerűen ható ítélet minden élénkszellemű kört, amit a magyarságtól megtagadni éppen nem lehet, – megnyer, hogy ne mondjuk, megveszteget.

A francia színpad még akkor is, amikor tőlünk teljesen idegen viszonyok és helyzetek megrajzolásával jeleníti meg a színi cselekményt, megértőkre talál minálunk. Elég az ifjabb Dumas *Kaméliás hölgy-ére* rámutatnunk. Amikor a Nemzeti Színház e rendkívüli értékű színművet bemutatta, itt minálunk, a Gauthier Margitok métier-je az adott formában teljesen ismeretlen volt. (A darab első előadása a Nemzeti Színházban 1855 november 26-án *Gauthier Margit* címen volt.) Az idegen, szokatlan keret, az ismeretlen életviszonyok között élő hősnő mégis az első pillanattól kezdve megértett volt s a siker napjainkig változatlan (eddig kétszáznál többször adták).

Az operett még egy vesztegető tényezővel gazdagabb s ez a zene s mint ahogy az operett első megjelenése bizonyítja: a tánc. A kankán! A zene feltétlenül a hétköznapi fogyasztásra szánt: színes, könnyű, kellemes, fülbemászó. Dalszövege ugyanez. Elég egy példát idéznünk a régi operett-dalokból:

Csak az fog fájni majd
Szívemnek oh juhé!
Hogy odalent majd
Nem lesz – kanapé ...

Ennek a banális szövegnek banális dallama úgy megmaradt a közönség hallószervében, hogy ezt szövegestől rögtön örökre sajátjává tette. És az egész estén ki nem fogyott az ilyenekből.

Aztán jött a tánc. Persze nem a kedves, csupa finomság és lendület valcer, vagy a könnyedebb és szökellő polka, vagy a nyugodt quadrille, akár a ropogós mazur ... a frivól kankán kellett akkor. Oh, a kedves kankán, a számtalan, a rengeteg csipkefodorba el-

vesző szemsugárral, a hullámokból ki-ki, azaz hogy inkább fel-fel rugó finom lábak szabados költészete, oh azok a fordulatok, szökkenések, amelyek kétségben hagyják az embert, vajjon táncolnak-e előtte, vagy mulattatnak.

Igen, ez kell a magyarnak... az eddigi színpadi táncok, ahogy azokat Elsler Fanni, Tagliani vagy akár Aranyváry Emilia és a lábszár s a lábujjhegy annyi virtuóza lejtette, a híres cachucha, a délővi bolero, a festői crocovieenne, az eszeveszett tarantella és az a sok egyéb choreographiai csoda – mind eltörpülnek a cancan mellett, valóságos „programm-tánc”-cá lendülnek a színpadon az operett-rajongók szemében.

Ez adja meg az operett diadalának a kulcsát s ez teszi biztossá annak a tervét, aki erre az új műfajra támaszkodik, amikor színházat nyit. Igen, de aki nyersen akarja átvenni azt, amit a francia író, vagy éppen amit a nehézkes német fordító nyújt, az bele fog ütközni a magyar közvéleménybe, amely ha pillanatra el is kábul, talán meg is tántorodik, de hamarosan felocsúdik és akkor előveszi azt a bizonyos korbácsot, amellyel a kalmárokat kiverik a szentélyből.

Az első magyar, aki nem engedte meg magának az elkábulást, még kevésbé a megtántorodást, – Rákosi Jenő volt.

Az ellentállóknak két osztálya van, az egyikbe azok tartoznak, akik kritizálnak és prédikálnak, – ezeknek sokkal kevesebb az eredményük, mint amit megérdemelnének. A másodikba, akiknek megvan az Istentől nyert nagyszerű erejük arra, hogy kritizálás és prédikálás nélkül tudnak cselekedni a jó érdekében és irányában, – s akiknek eredménye egy tisztult, nemes, ideális formája a régi, tisztátlan, nemtelen, felszínes iránynak.

Ez persze csak akkor lehetséges, ha tere van az illetőnek.

Rákosi Jenőnek tért adott erre a fejlődő főváros színház-igénye.

Ezt az igényt mindenki érezte, anélkül, hogy tudta volna, hogy az, amit érez: igény.

Mikor az általa szerkesztett Reformban megjelent egy, a szerkesztőségben megírt, de beküldöttnek hirdetett levél, amelyben egy színházlátogató közli a t. szerkesztőséggel, hogy az Erzsébet-térre ideiglenesnek épített színházban előadás alatt, amikor ott a *Der Bauer als Millionär*-t játszották, ő hallotta a gerendákat ropogni, mire aztán egy városi bizottság vizsgálattal kellemetlenkedett a direktornak, végül be is vonta a játszási engedélyét... akkor a Reform már a közönség öntudatlan igényének adott helyet. A német színészetet ki kellett szorítani a magyar fővárosból. Tényleg kiszorult a német színészet; (a mai utca- neveket használva) a Vörösmarty-téren, Erzsébet-téren, Báthory-utcán át kiszorulva, egyre nagyobb zónát adott a Nemzeti Színháznak, de ugyanakkor ezeknek a városrészeknek színházjáró közönségét a Nemzetibe terelte, ahol az utóvégre elégedetlen lett a műsorral, mert a drámakedvelőknek fáj a szívük azokért az estékért, amelyeken a színház népszínműveket és ártatlan operetteket adott s ez utóbbiak kedvelői pedig méltatlankodtak, hogy mily ritkán jutnak jóízű magyar népdalokhoz, kedves, fülbemászó operett-zenéhez, igazi magyar művészekhez: Blahánéhoz, Tamásyhoz . . .

Már megszólalt a nagy elégedetlenség, amit nem lehetett sem vezércikkkel, sem hallgatással elfojtani. Nem is akarta ezt senki, sőt a jelenséget azonnal megértette Pest

egynéhány súlyos szavú és tekintélyű egyénisége; és bár a Népszínház megalapítása nem vág e tanulmány keretébe, nem hallgathatjuk el annak az öt férfiúnak a nevét, aki a színház kérdését, utóbb magát a színházat is tető alá hozta: Steiger Gyula, Tavaszy András, Liphthay Béla báró, Podmaniczky Frigyes báró és Rákosi Jenő voltak, akik megindították a második pesti magyar színház megteremtésének akcióját.

Az agitációt és az országos gyűjtést közvetve Rákosi Jenő vezette Reform című lapja útján, De mint rendesen, az ilyen dolognak megvan a maga odysseája, amin át kell esni, de végre 1875 tavaszán már az akkori Kerepesi- (a mai Rákóczi-) útnak azon a pontján, ahol egy tervezett, de még a kivitelől nagyon messze járó: egyszer majd valamikor építendő nagy-körút azt átmetszendi, – ott felépült az új színház, a Népszínház.

Már ki volt tűzve a megnyitás körülbelüli időpontja, de, hogy ki legyen a megnyitó igazgató, azt még senki sem tudta.

Szemlét tartottak – írja Rákosi – az összes vidéki színigazgatók felett, de nem tudtak olyat találni, akire rá merték volna bízni az új feladatot: megalapítani, megszervezni és vezetni egy fővároshoz méltó színházat a – könnyebb műfajoknak.

Ehhez kellett:

1. *színházi praxis* (fővárosi értelemben ez egynek sem volt),
2. *irodalmi színvonal* (ez még kevesebbnek),
3. *előkelő ízlés* (ez még az utóbbinál is kevesebbnek),
4. *pénz* (ez még lett volna, de az előbbi kellékek nélkül hiába lett volna meg a Rothschild pénze akár ...).

A hiábavaló nagy nyomozás, keresés, kergetés nagy zavart keltett s e zavarból úgy a bizottságot, mint a várost, valamint a színházat Rákosi mentette ki – midőn ajánlkozott direktornak.

Abban az időben direktornak ajánlkozni Pestre, valóban nem volt kicsinység.

Mennyivel tisztultabb művészi felfogás élt akkor itt a közéletben! Még a művészet nem válhatott annyira üzletté, mint azt ma látjuk. A színház és annak vezetése magasabb nemzeti érdekek szolgálatát jelezte, s mint ahogy akkor még a színészt a nemzet napszámolásának tekintették, az igazgatót annak a tisztos valakinek, aki e napszámolás között előmunkás, aki eshetőleg egy nagyszerű nemzeti diadalért vagy eshetőleg egy dicső anyagi bukásért áldoz erőt, munkát, időt és vagyont.

Rákosi ennek a biztos tudatával szemben nyugodtan vállalta a színház igazgatását, de biztos tudatának alapja egy meglátás, amit még senki sem mert eddig szóvá tenni, ami pedig egy lett volna a hazafiatlansággal és a magyar közönség lebecsülésével. Rákosi már látta, hogy annak az időnek befellegzett a fővárosban, amikor a nemzeti pallérozódás, a dicső honfi-erények hangoztatásával lehetett a lánglelkű honleányokat rábírní, hogy arszlánaikat csalják a theatrumba. Érezte, hogy a hazafiság többé már nem üzlet – sa színház főcélja legyen mulattatni azt, aki megváltotta jegyét az előadásra. Ennek a szívbe-markoló igazságnak programmjával kell az új színházat megtervezni, megnyitni és vezetni.

Ezzel a gondolattal mert Rákosi szerződni a Népszínházi bizottsággal, amelynek elég szellemi biztosítékot nyújtott Rákosi zsenialitása, az a rátermettség, amivel minden dolgát találóan véghezvitte.

Molnár György, aki neves tragikus-színész, sok sikert megért igazgató volt, megvált a Nemzeti Színháztól, – a Népszínház rendezője lett. Érdekes, bár kissé túlságosan bőbeszédű emlékiratának harmadik kötetében (*Világos után*, Arad. 1881.) az igazgatás elvállalásának anyagi történetét – saját magát életének leírásában állandóan „Kántor Gyuszi” néven emlegetve, – a következőképpen mondja el:

Ötven-hatvanezer forint tőkéről beszéltek, mint amennyi nélkül bele sem lehet fogni a vállalatba. Kántor Gyuszi azt mondta Rákosinak, szerezz össze 15 ezer forintot és azzal megcsináljuk az egész dolgot. Rákosi összehozott 12 ezer forintot és ebből elég volt 9 ezer forint is» Kántor Gyuszi hozzátette szellemi tőkáját – – –

Ily viszonyok közt fogott a két férfiú munkájához. Lépésről lépésre, színdarab-ról színdarabra szereztek be mindent újonnan. Az esti órákban ott törték fejőket a Múzeum-kertben, melyet az éhezők, a szerencsétlenek kertjének neveznek – – –

Molnár leírása körülbelül meg is felelhet a valóságnak. Rákosi mesteri *Emlékezéseinek* második kötetében erre enged következtetni akkor, amidőn leírja báró Wenckheim Béla fúziós miniszterelnökkel folytatott párbeszédét.

— De – fordult a báró Rákosihoz – mondja, van-e valami pénze a vállalatához?

— Pénzem, – mondja ő – van *egy kis spórolt* pénzem.

— No hát azt dugja el olyan helyre, ahol maga se találja meg, inkább, mint hogy a színházba temesse.

Ez körülbelül 12 ezer forint lehet, amit Rákosi belevitt a vállalatba, de a báró jóakaró megjegyzése kifejezése annak a bizalomnak, amivel a vállalatot itt eleve megtisztelték.

Rákosi a színház megnyitása előtt le akart számolni egy olyan akadállyal, amely, ha nem is volt veszedelmes, de felettébb kellemetlen. Erről Molnár így ír:

És Rákosinak még nem volt elég ez a teher, elküldé nejét szüleihez, hogy ne legyen honn, mikor egyik szemét operáltatja. „Rettenetes ember vagy – mondta neki Kántor Gyuszi, hogy a népszínházi vállalat mellett, még ily kemény dologra adod a fejedet.” Nem használt semmit, még ezt a kint is ki akarta állani, mielőtt a népszínház megnyílik. – – –

A Gondviselés, a művész orvos szerencsével járt el! Rákosi ezután, mintha könnyebbült lélekkel és nagyobb kedvvel fogott volna a szervezéshez. Hamar is elkészültek.

Molnár György tapasztalatát, szaktudását, színházalapítási, szervezési gyakorlatát nem szabad lekicsinyelni s bizonyos, hogy Rákosinak e kitűnő színházi szakember nagy szolgálatokat tett, bár együttműködésük alatt mindjárt kezdettől fogva sok ellentétes vélemény kellett valahogyan kiegyenlíteniök.

Akkor persze nem volt akkora „kínálat” színészen, mint manap. A magyar színész, eltekintve Kolozsvár állandó és egy-két város hosszabb idenyű színházának személyzetétől, csak mint vándorszínész élt. A Nemzeti Színház nyugdíjasai között Bártané, Kovácsné, László József, Lendvayné Hivatal Anikó, Szilágyi Pál, Telepy György, Laborfalvy Róza, Udvarhelyi Sándor még éltek, akik a színház 1837-edik évi megnyitásakor a színház tagjai voltak, de szereplő tagjai között azokból persze senki sem volt, de már a második, nem kevésbé jeles együttes szerepelt színpadán. Ebből a fényes társaságból csak azokról lehetett szó a Népszínház társulatának megszervezésekor, akik a színház műsorában a népszínmű és operett színészei voltak: Blaháné Lujza, Tamássi József, Eöry Gusztáv, a fiatal szerelmes színész és V. (Vasvári) Kovács József kardalnok, későbbi jeles epizódszínész, aki itt rendező lett. Ezek 1875 szeptember 30-án váltak meg a Nemzeti Színházról. A társulat többi tagjai a vidéki jelesebb erőkből rekrutálódtak.

Jellemző: a zseni, aki neki egészen idegen pástra vetődik, mennyire a sors által vezetett, miképpen nyerte meg a színház egyik legnagyobb erősségét. Ezt Rákosi így mondja el:

Mikor már be volt fejezve első szervezése a társulatnak, benyit egyszer hozzá egy bort vált képű, nyurga fiatal ember és így szól:

— Solymosi Elek vagyok. Hogyan lehet az, hogy én kimaradtam a Népszínházból?

— Azt bizony én nem tudom – felel Rákosi. – Talán Molnár tudja.

— No már pedig én ki nem maradhatok. Nekem itt kell lennem. És én innen el nem megyek már.

— Kérem, ha kell, akkor mit tehetünk? Mert ha kell akkor muszáj és a dolog el van intézve.

— Rendben van! – feleli ő.

És tényleg el volt intézve, ott maradt és több, mint húsz éven át tagja volt a színháznak és kedvence a fővárosi közönségnek.

A társulatot megszervezte, az adminisztrációt a képzelhető legegyszerűbb formában állította be. Nem voltak igazgatók, pénztári, titkársági, gazdasági személyzet, elég volt egy igazgató, két pénztárnok, meg egy titkár. S így – megindulhatott a nagy munka.

A megnyitás körülményeiről hadd beszéljen ismét Molnár:

Kántor Gyuszi nagy fényvel és pompával szerette volna a Népszínházat megnyitni s a színpad szerkezetét, gépezeteit is bemutatni; 2-3 ezer forintos kiállítású megnyitó előadást tervezett, mely necsak meglepő, de nagyhatású is legyen, hogy aztán ez, meg a pompás új színház iránt való kíváncsiság egy hétig tömött házakat csináljon. Rákosi nem osztotta ezt és Kántor Gyuszi bensejében mélyen elkedvetlenedett, érezni kezdé, hogy ő Rákosinak fölösleges. — — —

A két vezető terve közül nem Molnáré vált valóra.

A megnyitó előadás programját – írja Rákosi – úgy terveztük, hogy legyen egy-egy felvonás mind a műfajokból, melyekből a Népszínház repertoárja állani fog. Egy megfelelő prologus mellett, melynek tartalma legyen a magyar víg múzsa diadala a német Hanswurston, legyen egy kis népszínmű, egy kis operett, egy kis bohózat és egy kis tánc. A prologust írta ifj. Ábrányi Kornél, az operett szövegét Berczik Árpád, zenéjét Huber Károly, a bohózatot Vidra Sipka (ez álnév alatt Rákosi rejtőzött), a népszínművet Erdélyi (József) híres írónk egy *Leánykérő* című kis munkájából (melyet *Villám Bandi, a rengeteg fia* című népies beszélyéből készített énekes népszínművéből Rákosi dolgozott át) egészítettük ki.

Játékrendünk számára készletben volt a megnyitó előadás, *Dunanan apó* operetté, *Az ördög párnája*, Tóth Kálmán utolsó színműve, a *Képzelt beteg* Moliéretől, Tóth Ede *Kintornás családja* és a Nemzeti Színházról átvett népszínműpályázat, melytől reméltük, hogy egy-két darabot fogunk kapni. És azután ahogy a régi népszínműveket egymásután be tudjuk illeszteni repertoárunkba.

A megnyitó előadásnak – nem volt sikere.

Jelen volt a király és mindenki, akinek egy ilyen *nagy ünnepen* jelen kellett lennie. Mert valóban nagy ünnep volt az, amikor megérte Pest városa, hogy a magyar Tháliának egy második háza is lehetett. Ez a világ minden más városában kis házi ünnepség lett volna, de Pesten nem. Házi ünnep lett volna huszonöt-harminc évvel ennekelőtte egy új német színház megnyitása, de a németiségétől minden nyomások, kényszerítések, felsőbb és legfelsőbb kívánalmak dacára való szabadulás leghatalmasabb megnyilvánulásaként ünnepelt ezen színházmegegyezés valóban nagy volt.

Hogy ez ünnep tündéri lámpafénye kigyulladhatott, ez nagymértékben Rákosi érdeme és egyszersmind Rákosi jelentőségének kifejezése. De ez az ünnep – dacára ama tündéri lámpafénynek – alaposan homályba borult. . . Sok magyar hibája volt az ünnepi estnek s a császár-király úgy ment el az előadásról, hogy nem mondta a hagyományos, szállóigévé vált szavakat:

– Nagyon szép volt, nagyon meg vagyok elégedve ...

Nem volt szép és nem volt megelégedve, s másnap általános volt a felhördülés, sőt a színházi bizottság elnöke, báró Lipthay Béla némi habozás után azt találta mondani, hogy tán jó volna, ha Rákosi lemondana. Amire Rákosi azt felelte:

– Nem, báró úr, én innen önként csak diadallal megyek el és nem volt még színház a világon, melynek első előadása sikerült volna!

Rákosinak itt is igaza lett. Az első előadások az alig látogatott színház csekély közönsége előtt is buktak és ez a szomorúság egyre jobban ráterpeszkedik a színházra, mígnem eljön a Nemzetitől a minden színházak üdvöskéje – Blaháné, amidőn a nemzeti gondolat és érzés a népszínműben s a nyugati esprit és chic az operettben a Népszínháznak meghozza azt a diadalt, amelyet igazgatója fentebbi nyilatkozatában már bejelentett.

Ezt a diadalt valósággal meg is érdemelte.

Az igazi direktor publikumot, színészgárdát és primadonnát teremt.

A publikumot, – hogy jó katechetánktól vett kifejezéssel éljünk, – a maga szín-

háza képeire teremti. Jó, komoly, művészi színház jó, komoly, művészetkedvelő közönséget csinál, amelyiknek hite van a színházban és irányában, s ha a színház nem változik, akkor a közönség sem fog változni, mert a közönség változását mindig megelőzi a színház változása.

Hogy a közönség mennyire egy a színházzal, azt különösen tapasztalhatta a régi Népszínház. A város polgárainak igazi színházbarát-rétege a Népszínház küzdelmes első napjai múltán mindjárt törzslátogatóvá változott. S hogy azzá lett, az Rákosi célja és érdeme.

A színház gárdájának is a direktor a megteremtője.

Erős, kitartó, lelkes, önfeláldozó gárdát csak erős, kitartó, lelkes, önfeláldozó direktor hozhat össze és tarthat fenn. Ez a gárda aztán egyformán a színházé, a közönségé és a direktoré. Viharok jöhetnek, rengések zavarhatják meg a színház csendes, munkás életét, de a gárda akkor sem adja meg magát, ha élén látja a direktorát. Ilyen gárdát teremtett Rákosi a Népszínház számára.

És a primadonna. Álljunk meg egy pillanatra ennél a szónál. Csináljunk egy kis különbséget a primadonna és a sztár között. Ki hallotta akkor ezt a szót: sztár, és ki tudott akkor a színházban sztároskodni? Amikor a primadonna pillanatnyi szeszélyének egy direktori szó, vagy még inkább egy direktori hallgatás végét tudta vetni. Amikor a primadonna kocsijából, ha este ki is fogta a közönség a lovakat, másnap délelőtt a próbán a direktor egykedvűen leszerelte a túlkövetelő primadonnát.

– Egyetlen csak az Isten, mindennek van párja, mása, helyettese, utódja . . .

Ha csak ennyit mondott, a primadonna abban a percben észretért és vége volt az affaire-nek.

Hát még ha a direktor mit sem szólt és megfordult, felment az irodába s órával a kezében várta annak a félórának az elmúlását, amelyik után halk kopogtatással beállított a primadonna és azt mondta:

– Igaza volt, igazgató úr!

Persze, ehhez is igazgató kell, igazgató, akinek a *sic volo, sic jubeo*-ja nem feltolakodás a mindenség fölébe, hanem őszinte, tudatos, céltudatos, ellentmondást nem tűrő és mindig szerető szó . . .

Rákosi volt, aki a Népszínháznak az igazi primadonnákat megteremtette. Blahánét már mint primadonnát kapta a Nemzeti Színháztól, de ott voltak a többiek.

Ő maga mondta el, hogy lett a magyar művészetnek csillaga az a kis színésznőcske, aki mint a nagy Szigligeti fiának színésznő-felesége a vidéken primadonna volt. . .

A Népszínház megnyitásának félszázados ünnepét ülte 1925-ben a székesfőváros. Az ünnepi előadás bevezetőjét Rákosi Jenő mondta. Az az isteni készületlenség, ami minden beszédének csodálatos frisséget, fordulatosságot, elevenséget adott, ebben a beszédében is ragyogott. Elmondta, mit és miként teremtett akkor, amikor megcsinálta az új Budapest második színházát... Többek között ezt mondta:

– Hírét hallottam, hogy Kecskeméten egy kis nő játszik primadonna-szerepeket Szőke, fitos kis teremtés, aki a kecskeméti művészet egén csillag. Lementem, megnéztem felhoztam. Első szerepéül a *Cornevillei harangok* pompás kis cselédleányát, Serpolette

adtam neki. Az első próba előtt eljátszottam előtte szerepét, aztán jött a bemutató és azon az estén a kis vidéki színésznőből lett az egyetlen Pálmay!

Így teremtődött az a primadonna, aki ma sem tud Rákosiról könnyek nélkül beszélni. A Serpolette volt az első lépése, amelyet Rákosi kezét tartva, tett a pesti színpadon és a Magdolna volt az utolsó, amit az ő szellemi adományából játszhatott. Magdolna, akit senki sem akart eljátszani, hiszen a paraszt-tragédia végén mint fogatlan vén anyó lép ki a színre, amit nem hajlandó magából egy fiatal művésznő sem formálni. De Rákosiért a pazar szépségű, „isteni Ilka” ezt is megtette. És nem vesztett rajta. A közönség és a kritika egyszerre egy drámai hősnőt köszöntött benne; aki eddig az operettek könnyű, lenge kis hősnőivel varázsolta el a színházközönséget fenn és alant, most egyszerre azzá lett, aki mindenre kitűnő.

Az isteni adomány, a tehetség után ez – Rákosi érdeme. Így dolgozni – megint ismételní kell – csak a zseni tud.

Így teremtett hát a zseni a maga számára publikumot, gárdát és primadonnát – nem egyet!

Ha meg akarjuk figyelni, miképpen gondolkodik egy nagy körültekintésű, komoly színigazgató, hallgassuk meg, mit mondott az alig egy esztendő óta direktor Rákosi nagy koncepciójú főrendezőjének, Molnár Györgynek, mikor az meg akarta hozatni Paris legszenzációsabb Offenbach-látványosságát, a *Le docteur Oz*-ot, amit Rákosi hazard-játéknak nézett:

– Nézd, Gyuri, – beszéljünk egyszer komolyan a párisi új operetről. De vegyél kérlek ceruzát is a kezedbe . . .

És elszámlálta neki, hogy a kiállítás ennyibe, a napi költség ennyibe kerül, a színház pedig ennyit meg ennyit tud a legjobb átlagban bevenni.

— Mert már te – folytatta, – Blahánét is beletennéd. Nekem a kiállítási darab arra is való, hogy Blahánét pihentessem, ne mutogassam egy darabig, hogy azután annál kelendőbb legyen.

— Tegyük fel például, hogy elő tudjuk a darabot adni párszor. Most nézd meg a bevételeket és konstataáld, hogy ebben a legjobb esetben, a leoptimisztikusabb számítás szerint – olvasd le a számot, – mennyit fizetünk rá a dicsőségre? Az egyik kérdés ezután az, hogy miből fizetjük ezt? A másik kérdés ezután az, hogy mit adunk a közönségnek ezután? Ne kalkulálj kérlek Paris világvárosára, ahol ötvenszer, százszor adnak egy darabot, mikor buknak és kétszázszor és ötszázszor, ha sikerül a dolog. Mi Pesten vagyunk, nekünk pesti mértékkel kell élnünk. Mi nem hazardírozhatunk, nekünk nemzeti misszió van, nekünk élnünk, győznünk kell. Nekünk a pesti publikumot nem a párizsei holdvilág számára kell meghódítanunk, hanem a magyar művészet számára. Nekünk a németet kell innen kipusztítanunk és nem szabad megkockáztatnunk, hogy mielőtt ezt elérnénk, magunk pusztuljunk ki.

Így beszél az új színházigazgató, – ha zseni. A hétköznapi igazgató kapva-kapott volna a párizsi újdonságon és elkápráztatva a világ fővárosának színházi eredményétől – beletántorodott volna abba, amiből Rákosi ki akarta ábrándítani a régi színigazgató társát és barátját.

Így vezette a színházat az örök Scyllák és Charybdisek között s megfeszített idegekkel és megfeszített áldozatkészséggel őrizte meg színháza reputációját.

A Nemzeti Színház pozíciójánál fogva persze felül állt minden kétségen, hogy ne fizetne idején minden számlát, de a többi pesti színház – azok a kérész-életű, kisebb-nagyobb színházak, kinnal szülőtt próbálkozások, amelyek az utóbbi tíz-tizenöt esztendőben a pesti kereskedők és szállítók megrendelői voltak, – bizony nem sok bizalomra szolgáltak rá, úgy, hogy a pesti kereskedők az új színház megrendeléseinek elfogadását kezen megtagadták. Csak akkor, amikor bizonyossá lett, hogy az új Népszínház készpénzzel, pontosan fizet, lett a színháznak becsülete a város kereskedő-társadalma egy tekintélyes részének körében.

Azután még egy nagy ereje volt Rákosi igazgatónak: a puritán egyszerűsége. Ő nem bírt azzal az általános direktortulajdonsággal, hogy az igazgató köteles urat játszani. Ő nem magának élt, de a színházának, iszonyúan dolgozott, kegyetlen szerényen és takarékosan élt. Amit keresett, nem magára, de a színházra költötte, neki a színház nem jövedelmező vállalat, hanem hazafias misszió. Ő – mint mondta, – egy felsőbbrendű eszme katonájának tartotta magát, az úttörők, az apostolok utódának, – nem úr volt, hanem napszámos.

Ilyen gondolkozás mellett aztán erősödhetett a Népszínház.

Erősödött is. A vidéken tengődő kisebb-nagyobb társulatok alig élni tudó apró senkjeit felkutatta és felhozta színházába, ahol azokból csillagok lettek. írókat teremtett elő, akik áthatva a színház vezérlő nemzeti gondolatától, olyanokká lettek, akiknek neve körül elhalványulni soha sem fog a magyar glória. A színház és általa az irodalom irányt szabott, amely kisugárzott és az egész nemzeti színészetet megaranyozta, mert míg a vidék látta el művészekkel a Népszínházat, ez új szellemmel, ízléssel nemesíté a vidéki színészetet. A főváros közönségét egy egészen más, egy eddig nem ismert közvetlenségű műélvezésre, mulatásra és sírásra tanította meg.

A direktor Rákosi éleslátása volt a színház minden mozzanatának titka; a közönség igénye s a színház érdekétől nyert irányítást. Maga nézett minden után, maga tervezett, határozott és ellenőrzött mindent s hogy milyen mélyrelátó volt mindenben, példázza az is, hogy ő volt az, aki a bemutatóknak péntekre való kitűzését kieszelte és rendszerbe hozta, mert amint megvan a bemutatónak a maga közönsége, éppen úgy megvan az ünnepet megelőző napnak: a szombatnak s az ünnepnapnak, a vasárnapnak is a maga közönsége. Hogy a pénteki bemutatók általánosságban mennyire beváltak, mutatják a mai színházi műsorok.

Persze, a mindent tudó és magára vállaló Rákosi, hamarosan áttette munkaterét az igazgatói irodából a – színpadra.

Molnár György, – a mindig elégedetlen, – megvált a színháztól és ki más lett volna a rendező, mint maga az igazgató. Akkor még nem tanulták a rendezést a rendezők, de tudták. Tudta ő is. Úgy tudta, hogy maga volt az egész társulata, hősszerelmes, intrikus, bonvivánt, komikus volt, sőt volt hősnő, naiva, komika is, ha kellett, mert a próbákon a bizonytalanságban tapogatózó színészének – ő játszotta el a szerepét, hogy annak irányt, gondolatot, hangulatot adjon.

Íme, ilyen volt Rákosi Jenő, a színházigazgató. Igazgató, szerző, rendező és színész

egy személyben. Az az alkotás, amely 1875 október 15-étől 1908 június 30-áig a magyar nemzeti színművészetnek és Budapestnek legintenzívebben ható magyarosító és legközvetlenebb kultúrtényezője volt, – az alatt a hat esztendő alatt, amíg ő ült igazgatói székében – a legnehezebb idejét élte át.

Meg kellett mutatni, hogy tényleg szükség van már az ország fővárosában a második magyar színházra. Meg kellett teremteni. Szervezni kellett egy nagyvároshoz méltó szintársulatot, mely a régi kifejezés szerint „dal- és színjátszó” legyen. Kellett műsort és írókat elővarázsolni. Kellett jó előadásokat „kihozni”. És a mi fő – meg kellett élni: meg kellett élni a színháznak először és másodszer mindenkinek, aki a színházba bekapcsolódott.

Sok „kell”, ha azt mindenekfelett egy embernek *kell* megcsinálnia.

Igaz, a tehetség mindent megtanul, de a zseni mindent tud. Így történhetett, hogy a Népszínház kezdő igazgatója, már mint kész igazgató állott színházának élére. Azután a tehetség forma, míg a zsenialitás maga az anyag s így mindent megelőz, amit amaz keresni kénytelen. És a zseni a biztosság és türelem, mely az eredmény tudatával cselekszik. A zseni csodagyerek, apja az ész, anyja a szív, s ha az ész és szív együtt vannak, mi hiányzik akkor?

Rákosi hat esztendeig (1875 október 15-től 1881 október 15-ig) tartott igazgatóságának nagy eredményei között ott van a magyar színészet mai internacionális jelentősége. A Népszínház és igazgatása, a színésztanítás, nevelés és irányítás, a drámaírás és bírálás, nem maradt nyomtalanul a magyar színészetben. A mai színészet: a múlt megújítása, a régi tradíciók szent tiszteletével megalkotott új szellem. Mindezekben benne van a Népszínház és benne van Rákosi Jenő hatása.

A Népszínház első lustrumának igazgatója kitűnő tanulmány volna egy pszichológus számára. A lángész, amikor nem a fellegeken úszik, hanem a földön jár, nem ábrándok színes buborékai után kapkod, hanem az életet keresi és a megélést megtalálja s amikor nem arra példa, hogy szent-e vagy örült, hanem arra, hogy teremtő, cselekvő, alkotó ember, aki tudatosan csinál a mából alapot a jövőnek.

Rákosi Jenő nyelve

Írta Harsányi Zsolt

Caruso könyvet írt az éneklés művészetéről. Pontos, ügyes kis könyv, csak egyet nem lehet megtudni belőle: hogyan lehet úgy énekelni, mint azt Caruso tudta. Az a kezdő író, aki Rákosi Jenő háromkötetes önéletrajzát elolvassa, egy nagy szellem izgalmas életmeséjével lesz gazdagabb, de hiába keres feleletet arra a kérdésre, hogy hogyan lehet így írni megtanulni. Sok mindenre megtaníthatott bennünket a magyar nyelv Carusója, de hogy hogyan kell tehetségesnek lenni, azt az ő könyvéből sem tanulhatjuk meg, azt nem is taníthatja senki. Görnyedhetnek ráncolt homlokú vegyészek nemzedékei évszázadokon át az alkímia babonás görebei fölé, aminek titkát ők keresik és nem találják, az egyszerűen és természetesen fordul ki a szántalp alatt elmálló alaszakai rögből: arany. Nyúlj le érte, vedd a kezébe és tünődj rajta, nincsen nála egyszerűbb és természetesebb valami. De titokzatosabb sincsen. Aki a tehetség eredetének végére akarna járni, az nem kisebb feladatra vállalkoznék, mint megoldani azt a rejtelmet, hogy hogyan képes valaki teremteni. A tehetség az Isten rokona, tehát megfejthetetlen. A magyar nemzet sors-szekerének mélyszántású kerékráfja alatt egy marék rög fordult ki a dunántúli humuszból: színarany. Ez a föld nemcsak békességes bort és búzát tud sarjasztani magából, hanem ilyen aranyat is.

Többet, mint aranyat: csodát. Gondoljuk csak meg. Van egy Ignaz Vogel von Weissenfeld nevű fiatalember Pfälzban, aki hírért is alig hallhatta Magyarországnak. Ez az Ignaz Vogel – német a csontja velejéig, – elmenekül hazájából, mert közeledik Napoleon, akinek első dolga lesz újoncozni. Ignaz Vogel céltalanul csatangol keletnek és megáll egy ki mondhatatlan nevű magyar városban, Érsekújvárott. Valahogy társaságba kerül egy estélyen, megkedvelik, itt marasztalják jószágigazgatói állásban. Letelepszik, elveszi egy itt lakó, de még egészen német, Néppel nevű patricius-familia leányát. Ignaz Vogel és Fräulein Néppel leánya a család német kultúrájában felnevelkedvén, feleségül megy egy Kremsner nevű, ugyancsak német származású gazdatiszthez. Német ebben a körben minden hagyomány, a polcokon sorakozó könyvek mind németek. És íme: a Pfälzből idefutott Ignaz Vogel és a Neppel-leány unokája, a Vogel-leány és Kremsner fia nem más, mint Rákosi Jenő. Vogeltől, Neppertől, Kremsnertől két lépés az a Rákosi Jenő, aki Magyarországon

évtizedeken keresztül legjobban tudott magyarul, aki a harmincmillió magyar imperialista polilikáját megálmodja, aki nem fogad el ordót, mert azt az udvari szabályok szerint németül kellene megköszönni, aki Budapesten megöli a német színészetet.

„Én azt tartom, – mondja ő maga, – manapság, mikor Európában alig találni tiszta, keveretlen fajt, a faji jelleget ember és nemzet a nyelvtől kapja. Az emberek gondolkozását, észjárását, szokásait, modorát mind a nyelve dirigálja. A nyelv szerkezetében, törvényeiben, hangrendszerében rejlik valamely titokzatos erő, amely formálja annak az embernek a lényét, akinek agyvelejét először foglalja el. A gyermek beszedi és úgyszólván beülteti, amint a fogalmakat tanulgatja, érintetlen agyvelejébe a nyelv szerkezetét, egész logikáját, eredeti rendszerét és ahhoz alakul. Mert lehetetlen az, hogy még fizikai tekintetben is bizonyos átalakuláson ne menjen keresztül az az agyvelő, amelybe befészkelődnek a szók, formák és törvények, melyek szerint valamely nép a maga nyelvét kialakította. Ez az átformálódás jelenti nekem a fajt.”

Ez a pár sor érdekes ajtót nyit a nagy elme fejlődéséhez. Ő csak egy hosszú töprengés végső tételét közli velünk, de a konklúzió előtt nem nehéz meglátni a kérdést, amelyet nyitott szemmel önmagának szegezett: hogyan lehet az, hogy ő, német elődök közvetlen ivadéka, egyszerre és ennyire magyar? Ő volt családjában az első, aki eszmélő korától magyar szóra kapott, s ezt veti okul, mikor – ki tudja, hány esztendő magányos tünődései után – levonja a tételt: minden fajtát nyelve alakít ki. Ez a vakmerő antropológia ábrándosnak és túlon túl laikusnak tetszhetik. Pedig vaktában fogadni lehet rá, hogy mélyebb és magvasabb gondolat van benne, mint a divatozó fajelméletek délibábjaiban. Nem ártana, ha a hivatalos embertan feljegyezné ezt a meghökkentő gondolatot azok közé, amelyekkel foglalkoznia kell, hiszen a nagy írók intuíciója mindig fölérő fényű volt a tudósok eredményeivel. Az ilyen intuíció igazi forráskereső varázsvessző, s ha Goethe rá tudott mutatni arra a pontra, ahol csak ásní kellett, hogy egy helyes színelmélet kibuggyanjon a tudomány földjéből, Rákosi is érdemes felfigyelni, mikor egyelőre felderítetlen kérdések területén megérez egy fűrásra érdemes pontot. Ámbar az a tudomány, amely ma még semmiféle fizikai elváltozást nem tud találni az elmebetegek agyában, máról-holnapra aligha fog tisztázni egy akkora biológiai kérdést, mint a nyelv és fajalakulás összefüggése és ha majd tisztázza is, aligha fog abból kisülni, hogy egy fajtát csak anyanyelve formál, semmi más. Hiszen az amerikai biológia, megtanított bennünket arra a csodára, hogy alkalmazkodóbb képességű fajok kivándorlóit, ha az Egyesült-Államokba kerülnek, meglepően kevés emberöltő alatt felveszik az indiánusok jellegzetes koponyaformáját, pedig Rákosi sejteése szerint angolszász koponyát kellene ölteniök, hiszen angolul beszélnek. Nyilvánvaló, hogy éghajlat, táplálkozás, ivóvíz, társadalmi berendezkedés, mindez adott fajtát termel adott helyen. De a nyelvet is fel kell venni a fajalakító elemek sorába, s ha a nyelv ebbeli szerepét Rákosi nagy eszének egy villanása látszólag túlbecsüli, az legföljebb megmutatja, mennyire imádta ez a művész a maga nyersanyagát, mennyire legbecsesebbnek, legfontosabbnak tartotta. S ha visszafordíthatjuk valakire ad hominem érveléssel, amit maga mondott, bizonyára visszafordíthatjuk Rákosi az azt a sokat hangoztatott mondatát, hogy hit nélkül nincs nagyság. Ő valóban nagya volt annak a nyelvnek, amelyben az apostolok tündöklő fanatizmusával tudott hinni.

Óriás volt, akiből két ember is kitellett: színműíró és publicista. Valaha még egy harmadik, egy regényíró is megszületni kívánkozott benne, de az elégett a másik két Rákosi Jenő lángjában. Az a regény, amelyet írt, egyfelől tele van drámai elemekkel, másfelől már eredendően egy gigászi vezércikk körvonalait hordja a témájában. Lehet, hogy ennél nagyobb regényt nem egyet írtak már, de drámaibb vezércikket egy város magyarosodásáról aligha.

Maradjunk tehát írói lényének teljesen kialakult kettősségénél, amelyet tisztán látott maga is, sőt tudatosan tenyésztetni igyekezett. Maga mondta, hogy két író él benne. Az egyik, aki a szerkesztőségben dolgozik a közélet viharos lármája közepette, mindenkié. A másik, aki megbúvik kedvenc munkájával az otthon csendjében, csak a sajátmagáé. Két különböző módon dolgozó két külön író lakott így az egy emberben, s az egy emberben a kétféle mesterség egyformán kialakította a maga nyelvét.

Más ember akkor húz ünneplőt, ha kimegy a világ elé, otthon kényelmes ingujjra vetkezik. Rákosi Jenő, a tartózkodó modorú és a közvetlenségben is mindig mértéket tartó karakter, a külső világ előtt sem mutatkozott soha ingujjas modorban, ha pedig otthon magára maradt a drámatémájával, egyenesen frakkot öltött. A színműírás neki ünnepi ajándék volt, amellyel a jólvégzett közéleti munka után sajátmagát megjutalmazta, s minden darabján megérzik a boldog ünnepiesség, amellyel úgyszólván áldozati szertartást játszott a múzsa előtt.

A múzsa. Ez a szó közel hoz a Rákosi-darabok nyelvéhez. Elvénhedi szó bizony, a nyelvújítás korának mitologizáló szertartásossága óta, amikor káriszok, múzsák és nio-bidák népesítették be a széphalmi berkeket, sok víz lefolyt a Léthén, s aki ma a múzsáról beszél, ha irodalomról van szó, azt az önképzőkörbe utasítjuk. És íme: Rákosi Jenő mégis a koturnus vádjának veszedelme nélkül használhatta ezt a szót, nála ez a szó sosem volt ósdi, és senki el nem mosolyodik, ha írásait olvasva a múzsákról hallja őt beszélni ugyanolyan modern hangon, mintha rotációs gépekről beszélne. Mert ő, aki mindennap szabatos véleményt formált a legmodernebb irodalmi jelenségekről, ugyanakkor a klasszikus görög és latin drámai irodalmat, Shakespearet és Moliéret eredetiből tudta olvasni és fordítani, és ha ilyen hatalmas kultúrájú toll a múzsát emlegette, az nem köznapi szóhasználat volt, hanem a hívő ünnepi emelkedettsége. Ha a propellerkapitány viharról beszél, mosolyogni kell rajta, de ha Kolumbusz Kristóf használja a vihar szót, akkor hirtelen az óceán tárul ki előttünk félelmesen komoly nagyságával. Ha Rákosi Jenő az írói ihlet jelzésére a mitológiai képhez fordul, akkor nem letűnt irodalmi korszakok kopott kliséjét használja, hanem a klasszicizmuson nevelkedett saját égő hitét, amely mindig tiszteletet kelt, akár görög síp hallatszik be az ablakon, akár Jazzband.

Mivel neki mindig áhítatos ünnep volt a múzsával való társalgás, ennek a társalgásnak a nyelve magasan szárnyaló, mint egy liturgiáé. Jambusokban írt, hacsak nem bohózatot. Dialektikája a görög drámák széles árjával ömlik s a színektől nehéz képek Shakespeare-kedvelő pompáját hömpölygeti magával. Más író így mondaná: „Herceg, figyeltem menyasszonyodat, tízszer is a litván követen kaptam pillantását.” Rákosi ezt írja: „Szemem, mint sólyom leste meg az ő galambszemét s tízszer csapott reá, amint a litván küldöttére szállt.” Vagy lapozzuk fel találomra az „Endre és Johanna” egy oldalát. Endre:

„És most színlelés, hidegvér, nyugalom! A bosszúval jóllakni hidegen kell. Ha mohón és forrón kapod, megéget. Oh hideg leszek, akár a sarki fagy, kitől siket érczé mered a kén-eső, s kegyetlen, mint az ekevas, amely az anyaföld testét hasogatja fel a táplálékért.” És ez az ünnepélyes páthosz nemcsak a véres tragédia emelkedettségekor jelentkezik. Ha „A szerelem iskolája” című vígjáték jambusai között rábökünk egy mondatra, az ébredő szerelmét érző Stella csodálkozva így tűnődik: „Agyamban még a trónon ül az ész; de érzem, még vannak más lakók is bennem, kik jog nélkül élvén eddig, jogért kiáltanak és zendülést indítanak az ész uralma ellen.” Ez az ünnepi lüktetés nem más, mint annak az írónak izgalmas szívedobogása, akit áhítatos tiszteletre indít az a gondolat, hogy most egyazon mesterséget űz a nagy Dárdarázóval.

Nem lehet tagadni, néhol ez a nyelv mintha poros volna már. Egy-egy helyen a régi kötetek finom porhamva lebeg a sorokon. De itt valamit nem szabad elfelejteni. Rákosi hatvanhat évvel ezelőtt írta az „Aesopus” című darabot. Még az abszolutizmus alatt. Különös elgondolni, hogy aki ezt a darabot alkotta, nemrégiben még itt élt és dolgozott közöttünk, és ha alkalom adódott, velünk is szívesen elüldögélt a vacsora mellett, mint ahogy az „Aesopus” idején a Kávéforrás törzsasztalánál ült, még csak nem is a régen megboldogult Tóth Bélával, hanem annak atyjával, Tóth Kálmánnal. Az a Prielle Kornélia, aki a darab főszerepét játszotta, a próbák közeiben még Petőfi Sándorral való szerelmi regényéről mesélhetett a szerzőnek. Mikor ez a szerző az Aesopust írta, „Az ember tragédiája” friss könyv volt még, Herczeg Ferenc és Bródy Sándor még meg sem született e világra. Az „Endre és Johanna” negyvennégy éves darab, és Rákosi Jenő utolsó színdarabja, a „Tágra királyné” is szinte harmincéves már. Ezekkel az emberöltőket jelző számokkal kell helyes nézőpontot adni a színműíró Rákosi nyelvére irányított pillantásnak. Az ő életkorából, amellyel pátriárka-hivatását a sors külön meg akarta jelölni, kitelik három irodalmi generáció. Irodalmi divatok jöttek és mentek, hatvan esztendő alatt hallatlan nagyot fejlődött a magyar nyelv, és verselő képessége azóta már odajutott, hogy sokszázéves hagyományokra épült nyugati nyelvek verselési bűvész-feladatait is játszva megoldja. Ennek a nyelvművelő hadjáratnak mindig éppen ő járt legelső sorában, és éppen Rákosinak kell megköszönnünk főként, ha Rákosi egy pár hajdani szava és szófüzése azóta elavult. De elég egy gyenge lehellet, hogy itt-ott eltüntesse hatvan esztendő porszeméit, és mindent összevéve, bámulattal illik adóznunk darabjaiban annak a virulva duzzadó, gátakat feszítő költői lendületnek, amely színpadi nyelvét ma is eleven életben tartja.

Pedig Rákosi Jenő két nyelve közül nem is ez az ő nagyobbik dicsősége. Magyar író részéről a színműíró Rákosi nyelvét tisztelet és bámulat illeti, a publicista Rákosiét rajongás.

Kazinczy Ferenc óta nincs magyar író, akinél az írásmesterség úgy cél mint eszköz gyanánt ilyen egymásba olvadó nagy egységet alkotott volna. Kazinczynak is arra való volt maga-alkotta írói nyelve, hogy agitálni tudjon vele, de az agitációja viszont arra való volt, hogy a nyelvet megteremtse. Rákosi Jenőben ugyanez a történelmi szükség ismételte meg magát egy másik nagy ember útján, nála is ugyanúgy a nyelv volt eszköze az agitációnak, s egyben az agitáció volt eszköze a nagy célnak, a nyelvnek. Mind a ketten oly

katonához hasonlítanak, aki kardot ránt a lefegyverzők ellen, hogy kardját megtarthassa. Ugyanaz a kard az eszköz, és ugyanaz a cél is.

Mint cél, a magyar nyelv Rákosi Jenő olyan égen ragyogó jelmondata volt, mint az „in hoc signo vinces”. Az ő harminc millió magyarja alatt nem harminc millió magyar állampolgárt kell érteni, hanem harminc millió magyarul beszélő állampolgárt. Az 3 esztétikai filozófiája szórói-szóra abból indult ki, hogy a nemzet csakugyan nyelvében él, ő azonosította a nyelvet a nemzet életével, állambölcsészeti programot csinált a magyar nyelvből és ugyané politikai programból vonta le magának művészi hitvallását. Abban a közéletben, amelynek emberöltőkön át leghatalmasabb glosszátora volt, mindig ez az egy érdekelt: az általános titkos választójogról alkotott felfogásában a nemzetiségi nyelvek szívósságának veszedelme vezette, a nemzeti követelések körül támadt kavardásban a magyar vezényleti nyelv lebegett előtte, külpolitikájának az a gondolat volt a rejtett magva, hogy a bismarcki Németország és Ausztria szomszédságával születő egységes német nyelv-tenger még erősebb hullámokkal fogja csapkodni a magyar nyelv kis szigetét. Egész lénye annyira ezé a gondolaté volt, hogy mint egy szenvedelmes ikonoklaszta, szót emelt a modern külföldi nyelvek általános tanulása ellen is, például hozván fel a külföldi nyelveken alig beszélő skandináv országok virulóan belterjes nemzeti kultúráját, viszont hevesen lándzsát tört a klasszikus nyelvek tanulása mellett, mert hitvallása szerint ezek fakuliatív jellemképző és gondolkodás-tisztító eszközök. Legjobban a német nyelvtől féltette az országot, és Ignaz von Vogel unokájának szinte lángot vetett a tolla, ha a magyar nemessé lett Rákosi Jenőnek valami germanizmust kellett kipécéznie.

Hogy a klasszikus filológia hatását félelem nélkül engedte rá nyelvi kultúránkra, abban a történeti tradíciók óriás távlatú hite keresendő. Ha életmunkája eszközének, nyelvének, őseit keressük, olyan vonalon megyünk végig, amely nemcsak nyelvi, hanem történelmi program is. A láncszemeket át Pázmány Péterig jutunk vissza, sőt még tovább mehetünk: egyenesen Werbőczy latin kultúrájába. Rákosi Jenő nyelve a Horácius-olvasó magyar táblalíróé, amelynek keleti színpompáját az ezeréves latin hagyomány pompa? logikájának bordájában szövik a világ legszebb mondattanává. „Ahol a mi sorsunk vásznát szövö a Gondviselés, – mondja ő, – százfelől futnak össze a szálak, de a mi Géniuszunk sodorja és ami idegen fonalat belesodor a mi sorsunkba, az nem gyöngíti, hanem erőssé teszi azt a vásznat.” Színmagyarul van ez mondva, de ha latinra akarod fordítani, szavainak rendjén aligha kell változtatni bármit is. Mégis, magyarsága köteteken keresztül szeplőtelen, és valósággal illatot ad, mint a frissen sült falusi kenyér.

És milyen remek szerszám volt ez a nyelv ebben a tollban! Tiszta és világos, mint a gondolat, melyet ki kellett fejeznie. Színes, fordulatos, elmés, mint az okoskodás, amely vezette. Lendületes, tüzes, mint annak bajvivő kedve, aki küzdött vele. Magyaros, zamatos, mint a szellem, amelynek szolgálatában állott. És mindehhez képei, azok a meglepő, mindig következetesen végigvitt képek, stílusának oly színesen hirdető jelei, hogy róluk minden aláíratlan írását tüstént meg lehetne ismerni. Mikor a magyar nyelvbe olvadt és teljesen felszívódott idegen hatásokról beszél, ez jut eszébe: „A magyar nyelv, mint a húsvéti harangszó, a saját aranyát megtartva, felvette magába mindazoknak a hatásoknak az ércét, amely ércet egy jó haranghoz kellene.” De egyet fordulata és új képpel

szövi tovább: „Mi száz meg száz éve ittunk a műveltség minden forrásából; nem néztük, hogy mily sziklából eredt a forrás, ittunk belőle, hogy felfrissüljünk, táplálkozzunk, hogy erőt nyerjünk belőle, de olyan forrás, amelybe öngyilkos szándékkal beledobtuk volna magunkat, olyan forrás nincsen.” És így tovább, bámulatos gazdagságban, soha ki nem fogyó bőséggel torlódnak a képek, tárlattá avatva minden cikket, emelkedett zengéssel, ha kellett, öldöklő gúnnyal, ha arra volt szükség. Akárcsak a lovassági kard, amely elmés és fürge tud lenni, mint az olasz tör, de olykor hatalmasat sújt, és akkor borotvaélesre fent pőrölyként rettenetes fegyver. Itt nem idézzük, mert az egész írást kellene idézni, de érdemes elolvasni, hogyan válaszolt Vázsonyi Vilmosnak 1913-ban Aradon a történelmi középosztály hitványságáról mondott beszédére. Abbén megmutatkozik, mit tud a tehetséges toll, ha haragszik.

Ez bezzeg nem a jambikus színműíró nyelve. Ez a nyelv nem vehetne részt az Akadémia valamely tragédia-pályázatán, mert attól kellene tartani, hogy ott felrobban rop-pant belső hevétől. Mai nyelv ez, ahogy ma sem tud írni más, ízéig-véréig modern, mégis tisztos és magyar, egy húszéves harcos tűzével égő bámulatos aggastyán nyelve, amely elkezdett fejlődni a közeledő Deák-éra első hajnalhasadásával és azóta nőtt, haladt, frissült az ország egész kultúrájával minden áldott nap. Nemcsak maga fejlődött, más tollaknak is diktálta a tempót.

Ebben is csak az egy Kazinczyhoz hasonlítható: nyelvemelő munkájának fáradhatatlan és hősi voltában. Ma könnyű igazat adnunk neki abban, hogy Academia helyett a gymnasiumban is Akadémiát és gimnáziumot írunk. De hadjárata elején szinte egyedül állott, pedig nem kisebb veszedelemmel kellett megküzdenie, minthogy komikussá válik és egy egész ország fog nevetni rajta. Mégis elindult egymaga, csupán vehemens hitének egy szál pennájával, és közben folyton messzebbre ragadta sajátmagát is, mert félúton nem állhatott meg. „A mi magyar Akadémiánk azt követeli tőlünk, hogy minden nyelv törvényeit respektáljuk, csak a magunk magyar nyelvének törvényeit ne.” Súlyos szó volt ez akkor, mikor az Akadémiának célzott minden nyilvessző Gyulai Pált találta a harcban. De győzött: magát a kormányt szorította neki az Akadémiának. Megváltoztatta az egész ország helyesírását, ma is az ő elvei alapján követjük az ortográfiát. Már tudniillik, aki tud helyesírást. Egyszerűen győzött: az idegen szavak fonetikus helyesírásával új, magyaros szint adott az írói nyelvnek, bizonyos magyartalan szavakat, szófüzéseket, kifejezéseket adázul kiüldözött az egész sajtóból és szépirodalomból, és lapja szerkesztőségében riasztó fali cédulák tömege figyelmeztette az újságírókat, mely kifejezésektől kell félnie, mint a tüztől.

Felemelő látvány visszaneézni Rákosi Jenő egész pályájára. De különösen felemelő visszaneézni arra a hadjáratra, amelyben egyetlen ember tüneményes heve és ragyogó tehetsége folytán egy egész nemzet nyelve újjászületik. Mikor ma mégis olyasmit kell olvasnunk, hogy: „el-e enyészhetik”, vagy olyasmit, hogy: „ha meg is halt”, meg kell kérdeznünk: elenyészhetik-e munkája, ha ő maga meghalt is?

Rákosi, a Shakespeare-fordító

Írta Radó Antal

Abból a sok fényes névvel dicsekedő gárdából, mely a Kisfaludy-Társaság legjelentősebb vállalkozását, a teljes magyar Shakespeare-t bírta megteremteni, legutolsónak hagyott el bennünket Rákosi Jenő. Az első, „Coriolanus” fordítója, Petőfi Sándor volt, Rákosi előtt pedig több mint tíz évvel Léway Józsefet temettük. 1908-ban, mikor a Kisfaludy-Társaság új Shakespeare-bizottságot szervezett, hogy a régi fordításokat részben változtatlanul, részben javítva újból kiadja, az egészen gyöngéket pedig újakkal pótolja, abból a nagyszerű gárdából már csak ők ketten éltek: Rákosi és Léway. S a bizottság, mely természetesen mindkettejüket meghívta tagjai sorába, kérdést intézett hozzájuk, hajlandók volnának-e fordításaik revíziójára. Léway igenlően felelt, de aztán a simítás munkáját mégsem maga végezte el, Rákosi Jenő pedig tagadóan: nem, ő nem javítgatja a régi szöveget, hanem az illető darabokat számunkra *egészen újból* fogja lefordítani. S mint minden ígéretét, ezt is csodás gyorsasággal beváltotta: régi fordításai kettejét, az „*Ahogy tetszik*” és „*A windsori víg asszonyok*” címűeket, teljesen félredobta, és ez a két mű a Bizottság új Shakespeare-jében csakugyan a címlapnak ezzel a megjegyzésével látott napvilágot: „*Újból fordította Rákosi Jenő.*”

Azt hiszem, egyedül álló példa minden nemzet irodalmában, hogy amit valaki 25 éves korában megcsinált, még pedig nem kis sikerrel, azt félszázaddal utóbb ismét elővegye és nem apró-cseprő javítgatásokkal és foldozgatásokkal, hanem jóformán az első szótól az utolsóig merőben új szöveggel készítse el.

Ezt a csodát csak az magyarázza meg, hogy Rákosinak Shakespeare fordítása nem munka volt, hanem, mint maga írja Emlékezéseiben, gyönyörűség. A műfordítás mesterisége már nagyon fiatal korában csábíttatta. Tőle tudjuk, hogy még vidéki élete folyamán próbálta lefordítani Lessing Böles Náthánját és hogy később kísérletet tett Goethe állat-eposzával, Reinecke Fuchssal is. Shakespeare-ral csak 1866-ban kezdett foglalkozni, miután ebben az évben megtanult angolul; azt is ő maga mondja el, milyen módszerrel. Vett egy angol Új Testamentumot és egy franciát (már akkor ugyanis tudott franciául) és hozzá egy angol-német szótárt. „A két bibliát, úgymond, egybevetve olvastam, a szavakat a szó-

tárból tanultam meg és angol nyelvtan sohasem volt a kezemben.” Rákosi zsenialitása lehetővé tette ugyan, hogy e kissé hézagos nyelvismerettel is vállalkozhatott Shakespeare tolmácsolására, de természetes, hogy e részben nem merném őt követendő például felállítani mások elé.

S most, noha Rákosi műfordító munkássága legjelentősebb részét Shakespeare-fordításai teszik és itt főleg ezekkel kívánok foglalkozni: hadd említsem meg röviden egyéb fordításait is: két Aischylos-tragédiát, a *Heten Téba ellen* és a *Perzsák* címűeket, az *Iliász* pár száz versét, magyaros alexandrinusokban, melyek aztán impulzust adtak Baksay Sándornak az egész eposznak modern mezben való átültetésére, s egyetlen nagyobb prózafordítását, Mark Twain gyermekregényét, a *Huckleberry Finnt*. E nyomtatásban is megjelent fordításokon kívül van sok olyan, mely csak kéziratban maradt ránk: elsősorban a népszínházi igazgatóságának ideje alatt készült számos operett-szöveg-fordítása. Erre a munkára a kényszerűség vitte rá. A magyar operett-fordítások ugyanis akkor oly silányak voltak, annyira „eredetiség, elmésség, szellem, találékonyság és magyarosság nélkül – ezek Rákosi szavai –, hogy gondolni se lehetett a Népszínházban való előadásukra. Így aztán maga Rákosi ült neki nemcsak az új operettek lefordításának, hanem a már meglévő szövegek újjal való pótlásának is. Támadták is ezért, s egy ízben ezekkel az operett-szövegekkel korteskedtek ellene egy akadémiai tagválasztásnál is – még pedig teljes sikerrel. De Rákosi joggal hivatkozott arra, hogy a zenés szövegek kifogástalan magyarossága szintén kulturális érdek és hogy a magyar irodalom olyan „kisebb háztartás”, ahol az embernek mindenre kell vállalkoznia, amihez ért. Hogy azóta zenés szövegeink dolgában annyira előbbre jutottunk, abban is Rákosi Jenőnek van igen nagy érdeme.

E szövegfordításokon kívül kéziratban maradt Rákosinak egy-két kísérlete, mellyel Wagner némely opera-szövegét akarta olyképpen lefordítani, hogy azok a zenedrámák zene nélkül is elő legyenek adhatók. E próbálkozásait nem volt alkalmam látni, de bizonyára ezek a fordítások is magasabb irodalmi színvonalon állanak, mint azok, amelyeket az énekelhetőség szempontjából szigorúan a hangjegyekben előírt hosszúság, rövidség, kisebb-nagyobb szünet, magas és mély hang, stb. figyelembevételével kellett elkészíteni.

E kitérés után újra fölveszem a Shakespeare-fordítások fonalát, megismételve azt, amit már fentebb említettem: hogy Shakespeare fordítása Rákosinak élvezet, vagy mint Emlékezései egy másik helyén mondja, „külön szórakozás” volt, még pedig nemcsak akkor, amikor a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-kiadása számára dolgozott, hanem egész életén át, mindvégig. Akkor is, amikor nyaranta pihenőre indult, szeretett elbabrálni ezzel a munkával. Fia, dr. Rákosy Gyula közölte velem, hogy még jól emlékszik egy 1903-ik évi lussini nyaralásukra, amikor édes atyja délelőttönként meg szokta kérdezni: „Mikor ebédelünk?”, s ha azt felelték neki, hogy egy óra múlva, akkor vidáman fölkiáltott: „No akkor addig még egy kis Shakespeare-t!”. Mintha csak azt mondta volna: „No akkor addig még sétálok egyet a tengerparton!” Egyébként emlékezéseiben is megírja, hogy amióta az első darabot, a *Felsült szerelmesek-et* fordította – amelybe, úgymond, voltaképpen „nyelvgyakorlatozás” végett fogott bele – azóta Shakespeare-t „állandóan fordítgatta”. „Hihetetlen gyönyörűség – teszi hozzá – Shakespeare-rel birkózni, alkudni, szinte nena vére kedni, hogy az ember mentül többet hozzon át abból, ami egy-egy mondatában, néha egy-

egy szavában van... Néha nagyobb gyönyörűsége a fordítónak egy-egy sikerült sor, mint legszebb eredeti sora, melynek ő a szerzője.”

Így történt, hogy a Kisfaludy-Társaság régi Shakespeare-jébe fölvelt négy, és az új Shakespeare számára ismételen lefordított két darabon kívül még több darab fordításával is elkészült, melyek közül 1921-től fogva öt nyomtatásban is megjelent: *A velencei kalmár*, a *Sok hűhó semmiért*, az *Athéni Timon*, a *VIII. Henrik* és a *Tévedések vígjátéka*. Ezenkívül kéziratban az Athenaeumnál még három fordítása várja a kinyomatást: a *Két Veronai ifjú*, a *Szeget szeggel* és a *Perikies*. Ő maga Emlékezéseiben arról ír, hogy újból lefordított „egy tucatot”; de hogy a többi fordítás Shakespeare melyik darabja és hogy azok a fordítások csak vázlatok, úgynevezett „nyers” fordítások-e, melyeken még sok ideig szándékozott simítani és köszörülgetni, vagy pedig sajtó alá adhatók-e jelen formájukban is, majd csak Rákosi írói hagyatékának alapos rendezése után lesz megállapítható.

Ami már most Rákosi régi Shakespeare-fordításainak kronológiáját illeti, tudjuk, hogy ő, aki igen korán jutott Shakespeare lángszellemének hatása alá, már 1860-ban kezdett foglalkozni a britt költő átültetésével, amikor erre a magyar műfordítókat a Kisfaludy-Társaság felhívása buzdította. Mint említettem, négy darabbal járult ehhez a kiadáshoz, még pedig négy olyannal, melyek egyike sem tartozik Shakespeare jobb alkotásai közé és melyek nálunk vagy sehogyan, vagy csak igen ritkán kerültek színre. Ez a négy darab: *Felsült szerelmesek*, melyet Rákosi 1866-ban nyújtott be a Társasághoz, és amely Zichy Antal és Tolnai Lajos bírálata alapján a következő esztendőben jelent meg a magyar Shakespeare VIII. kötetében, aztán a *Windsori víg asszonyok*, mely a következő évben látott napvilágot, miután keresztülment Zichy Antal és Szigeti József bírálatán. A gyűjtemény e IX. kötete után a X.-ben is találkozunk egy Rákosi-fordítással, az *Ahogy tetszik*-kel, melyet Szűcs Dániel és Szász Károly fogadtak el kiadásra 1869-ben, és végre három évvel később adta ki a társaság, a vállalat XIII. kötetében, a *Cymbeline*-t, melynek lefordítását 1871-ben kezdte meg Rákosi. Ennek bírálói Szigeti József és Zichy Antal voltak. A négy közül csak ez az egy fordítása került színre a pesti Nemzeti Színházban, de ez is csak néhányszor.

Nem volt csoda, hogy Shakespeare műzsjának e másod- vagy harmadrendű termékein nem nagyon kaptak az akkori műfordítók; főképp a három vígjáték olyan, melytől méltán fázhatnak minden tolmács, hiszen telidestele vannak azzal, ami vagy lefordíthatatlan, vagy igen nehezen fordítható: többé-kevésbé sikerült szójátékkal, élccel, furcsa kiejtés kifigurázásával stb. De Rákosit éppen ezek a nehézségek, melyek másra elriasztóan hatottak, vonzották; szellemessége, a költői nyelv egész kincstárán való uralma éppen az ilyen feladatokat szerette, és még a dicséretekkel nem éppen pazarul bánó Zichy Antal is elismerte egyik bírálatában, a *Windsori víg asszonyok*-tól szólóban, hogy Rákosi mind e nehézségeket, „bár némi kívánni valót hagyott is, dicsérendő szorgalommal és sok szerencsével győzte le”. Hogy Zichy szerint „némi kívánni valót hagyott”, azt mindenki természetesen fogja találni, aki tisztában van a műfordítás ilyenféle nehézségeivel, aminthogy különben, még ennél jóval könnyebb feladatok megoldásánál is bizony minden műfordítónak bele kell abba nyugodnia, hogy „némi kívánni valót” ő is hagyott.

Hiszen itt már magával a személyek nevével is baj van. Az olvasó, vagy a színházi

hallgató különösnek fogja találni, hogy ezek az angliai emberek részben angol, részben magyar nevet viselnek, és bajosan fogja megérteni, miért hívják az egyik windsori polgárt tősgyökeres angol néven Fentonnak vagy Evansnek, a másikat pedig ugyancsak tősgyökeres magyar néven Habnak vagy Pázsinnak, sőt a nem is föllépő, hanem csak a társalgás folyamán megemlégett nevek közt is ilyenekre akadunk: Viganósi Böske, aki a régi fordításban még a Viganósi Mici névre hallgatott, megtartva az angol névből (*Alice Shortcake*) legalább a keresztnévet. Biz ennek semmi más oka nincsen, mint az, hogy Shakespeare e személyek neveivel is szójátékokat meg élceket farag; a fordító tehát az előtt a dilemma előtt áll, hogy vagy teljesen elejtse ezeket az élcelődéseket, vagy az illető személyneveket változtassa meg olyképpen, hogy magyar élcek faragására is alkalmasak legyenek. A „Felsült szerelmesekben például egy szolga, aki az eredetiben Costard névre hallgat, a magyar szövegben *Kobakká* változott, mert különben kútba esnék egész csomó éle a lábán megsebesült emberről, pl.: „Csoda történt, uram! íme egy *Kobak* zúzott *lábbal!*”, s még számos efféle. A többi Shakespeare-fordítót is ez kényszerítette az efféle névváltoztatásokra, melyek közül a legkevésbé feltűnők azok, melyeket a *Szentivánéji álm*-ban Arany János vitt végbe; itt ugyanis az egész darab inkább a mesék világában játszik s ezért szinte természetesnek fog feltűnni, hogy Zuboly, Gyalu s más ilyen nevű mesteremberek akadnak Athén városában.

Ha Zichy Antal azt mondja, hogy Rákosi néha a szójátékok és élcek visszaadásában „némi kívánni valót hagy”, ezt az igazságos bírálónak azzal kell kiegészítenie, hogy bizony az eredeti szójátékok és elméskedések is nem egyszer „hagynak némi kívánni valót”; van azok közt is nem egy erőltetett. Legrajongóbb Shakespeare-búvárunk, Alexander Bernát is ki meri mondani, hogy a Felsült szerelmesekben „a viccelődés néha fölötte ízetlen, a szókkal való játék fárasztó.” Ha már nagyon nehéz a jó szójátékot, a jó elmésséget is megfelelően tolmácsolni, mennyivel nehezebb ez a feladat akkor, ha maga az eredeti is gyöngye! Persze, a legtöbb olvasó úgy van ezzel, hogy az eredetit okvetlenül mintaszerűnek veszi, s ha a fordításban elébe bukkanó hasonmás kissé suta, a világért sem az eredeti költőt hibáztatja, hanem csakis a fordítót. Nem valami magasrendű szójátéknak fog látszani pl. az ilyen (a „Felsült szerelmesek” V. felvonásának 2. színéből): „Beírva mindütt, még a szélek is, Pecsételvén Ámor nevét reá.” Amire Rózsa azt mondja, a „pecsételvén” szóval játszva: „*Pecsétel vén Ámort* így kell csinálni.” Ez nem valami elsőrendű elmésség, de az eredetié sem sokkal különb. Viszont sok helyütt, sőt a legtöbb helyütt talpraesetten van visszaadva Shakespeare minden játéka: Például: Király: Ebből áll a dolog”.

Amire Kobak ezzel vág rá: „Hadd álljon *ebül* a dolog.” Vagy mily kitűnő e sor: „Ahol nincs becs, nem kell becsü.” És főleg mily pompásan találja el Rákosi a különböző személyek beszédjének jellemző sajátosságait: a parasztok népies szólásokban bővelkedő mondásait, az udvari gavallérok cifra, kikent-kifent pípeskedését, a tudálékos Holofernesnek latin szókkal megspékelt pedánságait stb.

De ha Rákosi e Shakespeare-fordításai méltán meg is érdemelték az akkori bírálók elismerését, ebből természetesen nem következik, hogy a Kisfaludy-Társaság új Shakespeare-bizottsága helytelenül járt el, mikor Rákosit régi fordításának átdolgozására kérte fel, aminek, mint említettem, ő egészen új fordítással tett eleget. Rákosi már jóval a

Shakespeare-bizottság megalakulása előtt meg volt arról győződve, hogy az első magyar Shakespeare-kiadást alaposan át kell nézni. Mindenek előtt abból a szempontból volt ez szükséges, mert a legnagyobb figyelem mellett is csúszhatnak botlások valamely fordításba, és mert ez a vesztély egyetlen költőnél sem forog fenn olyan nagy mértékben, mint Shakespeare-nél, kinek drámái tudvalevőleg jórészt romlott szövegben maradtak ránk, évtizedek óta bőséges munkát adva a filológusoknak, továbbá számos olyan szót és szólás-módot tartalmaznak, melyet sokáig senki sem értett, míg aztán valamely nyelvész vagy Shakespeare-bűvár ki nem derítette azok jelentését. A költői intencióval megáldott műfordító sokszor el bírja ugyan találni egy-egy homályosabb passzus igazi értelmét, vagy egy-egy sokat vitatott szó vagy szólás jelentését, de vannak olyan dolgok, melyekre csak a filológus kitartó, hosszú bűvárokodása deríthet fényt. Mióta a Kisfaludy-Társaság első teljes Shakespeare-je megjelent, az angol és a német tudósok e téren óriási munkát végeztek, melyet természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni.

A mi Shakespeare-fordítóink leginkább a német Schlegel-Tieck-féle fordítást használták segédeszközü, noha természetesen valamennyi az eredetiből fordított. De mert nem rendelkeztek a Shakespeare-bűvárlatnak akkor még szűkebbkörű, azóta azonban rendkívül megszorodott forrásmunkáival, mert nem volt előttük sem olyan óriási jegyzet-apparátussal fölszerelt kiadás, mint a Furness-féle, sem olyan Shakespeare-lexikon, mint a Schmidt-, vagy a még újabb Kellner-féle, sem nem rendelkeztek századrészével sem annak a különben nem is nagyon terjedelmes anyagnak, amely ma a budapesti Egyetemi Könyvtár Shakespeare-osztályában egybe van gyűjtve: majdnem mindenben Schlegelék után indultak, természetesen átvéve annak elég bőséges hibáit is. Hogy csak egy-két ilyen példát említsek, éppen Rákosi fordításaiból: az „Ahogy tetszik”-ben előfordul ez a kifejezés („V. felv., 2. szín): „gentleman of good conceit”, amit Schlegel így fordított: „Ihr seid ein Edelmann von guten Gaben”, s utána Rákosi a régi fordításban így: „Szép képességű nemes embernek talállak”, az új szövegben pedig így: „Próbált eszű nemes ember vagy.” Ennek azonban ott alig van értelme, mert a lánynak teljességgel nem volt módjában annak a nemes embernek szellemi képességeiről meggyőződni. Azóta aztán teljessé lett az angol szótárirodalom hatalmas remekműve, a nagy Murray, és abból mindenki megtudhatja, hogy a „conceit” szó itt nem szellemi adományt, hanem származást jelent, a hely tehát eképpen fordítandó: „előkelő származású nemes ember vagy”, amit igenis mindenki tudhatott az illetőről. Hasonlóképpen csak Murray derítette fel, mit jelent az ugyané darabban (I. felv., 2. szín) előforduló „broken music”: „Is there any else longs to feel this broken music in his sides?” Rákosinál ez a régi szövegben így van visszaadva: „De van-e még valaki, aki e *tördelt zenén* pukkadni vágynék?”, az újban pedig így: „De van-e még valaki, aki e *tördelt muzsikát* önmagán vágyik elhegedültetni?” Csak Murray megállapítása óta tudjuk, hogy a „broken music” oly zene volt, melyben több különböző hangszer játszott, de olyanformán, hogy mikor az egyik elhagyta, a másik folytatta, úgy, hogy az egyik hangszer „*megettörte*”, megszüntette a másiknak zenéjét. Ugyanilyenféle, csak az újabb bűvárlat által megvilágított hely van e darab III. felvonásának 2. jelenetében is: „That is one of the points in the which women still give the lie to their consciences”. Schlegel ezt így fordítja: „hierin strafen die Frauen ihr Gewissen Lügen”, ami nagyon

furcsa, bajosan érthető mondás. Rákosi a régi fordításban ezt így adja: „ez egyike azon pontoknak, melyekben a nők mindig meghazudtolják lelkiismeretüket”, az új fordításban pedig így: „melyekben az asszonyok mindig letorkolják lelkiismeretüket”. Pedig a „conscience” itt nem lelkiismeretet jelent, hanem egyszerűen gondolkodást; ennek a passusnak értelme tehát ez: „ahol a nők beszédje mást mond, mint amit gondolnak”.

Ily helyekkel szemben, ahol sajnálnunk kell, hogy Rákosinak a javított kiadásnál sem állott rendelkezésére a Shakespeare-búvárlat újabb fegyvertára, számos olyan helyet is idézhetnék, ahol Rákosi vagy már a régi fordításnál is ki bírta kerülni a Schlegel-féle hibákat, vagy az újabb fordításban szerencsés kézzel javította a régi szövegnek egyik-másik fogyatékoságát. Az „Ahogy tetszik”-ben (III. felv. 5. jelenet) például ezt mondja Phoebe: „Thou hast my love: is not that *neighbourly*?” Schlegelnél: „Du hast ja meine Lieb, ist das nicht *nachbarlich*?” Ami abszurdum azért is, mert sehol sincs arról szó, hogy Silvius és Phoebe szomszédok, másodsor mert semmiféle szabály nem rendeli, hogy a szomszédoknak egymást már csak a szomszédság okából is szeretniök kell. Itt a *neighbour* szó az angol szentírás ama passusának értelmében veendő, mely szerint szeressük felebarátunkat: „thy neighbour”; a „neighbour” tehát itt nem szomszédot, hanem felebarátot jelent. Rákosi egészen helyesen fordította tehát már a régi szövegben is: „Szeretetem / Tiéd. Nem-e *felebaráti* ez?”, az új szövegben pedig így: „*Ez nem felebarátság?*”. Különös kocsintás Schlegelnél az is, midőn a III. felvonás 2. színében Cellának arra a kérdésére: „miért vált az arca színt?”, Rosalinda pár perccel alább felsóhajt: „Good my complexion!” s a német szöveg ezt így tolmácsolja: „O du liebe Ungeduld.” Pedig a „complexion” az arcbort jelenti; Rosalinda bosszús, hogy arcbőre színváltozása elárulta őt. A régi fordításban Rákosi ezt a fölkiáltást egészen elhagyta, az új szövegben pedig, jól adva vissza az eredetinek értelmét, ezt írja: „Jaj, de melegem van!” Másutt a változtatások egy-egy, a régi kiadásban hibásan fordított szó helyesbítését célozzák. Pl. ugyané darab II. felvonásában „pretty chopt hands”-ről van szó, amit Rákosi a régi szövegben „csinos, *tenyeres* két kezével fordított. Az új szövegben már szabatosan adja vissza a *chopt* szó értelmét, mikor „formás, *cserepes*” kezeket említ. Vagy más fontos javítás *A windsori víg asszonyok*-ban (I. felv. 1. szín), midőn a régi fordítás ezt: „I must wait on myself” így adja vissza: „Magam *udvaroljak* magamnak ,, az új pedig helyesen így: „Tán magam *szolgáljam ki magamat?*”.

De a szöveg egyes helyeinek jobb értelmezésénél még fontosabbnak tartotta Rákosi az egész fordítás nyelvének alapos átcsiszolását. Az irodalmi nyelv minden nemzetnél korszakonként változásnak van alávetve, de alig hiszem, hogy volna a világirodalomban rá példa, hogy e változás oly rövid időszakban oly nagyszabású és mélyreható lett volna, mint a mi irodalmunkban az utolsó hatvan esztendő alatt. Ennek okát mindenki ismeri: a nyelvújítás körüli harcot, mely egyfelől tömérdek új szóval, szólással, fordulattal gazdagította nyelvünket, másfelől az orthologia fegyvereivel ezek nagy részét megint kiszorította a közhasználatból. Így állt elő az a helyzet, hogy félszázad előtt legjobb íróink is számos oly szóval és szólással éltek, melyeket ma már senki sem használ, sőt sokan meg sem értenek, melyek bántják szemünket, bántják fülünket. Én nem akarom siratni sem a neo-, sem az orthologia túlzásait, csak a tényt akarom megállapítani. S ez a sajnálatos tény

az, hogy még Vörösmartynál is számos olyan szó és szófüzés van, mely ma már nem él. Csak Lear-fordításából idézem e néhányat: rejteményes, kémlet, példány (e helyett példa), «szomor, a könyör, a lázadság, vagy ilyen szóalakokat: mondanod való van, házkívül vagyok, észrevöm. Természetes, hogy ezek a korból folyó sajátosságok nem csökkentik Vörösmarty nagyságát, de műfordításai élvezését igenis megrontják, a színpadon azok változatlan előadását lehetetlenné teszik. Hiába, a műfordítónak bele kell abba nyugodnia, hogy neki a *ma* és nem a *tegnap* vagy a *tegnapelőtt* nyelvén kell tolmácsolnia, mert az ilyen tolmácmunkát bizony előbb-utóbb sutba fogják dobni, lett légyen műve bármily remek a maga korában. A legkiválóbb német műfordítók egyikének, Wilamovitznek van erre az a pregnáns kifejezése, hogy bizonyos idő múlva a műfordítás „*ausgedient*”, kiszolgált, s akkor másnak kell helyébe jönnie.

Senki sem érezte át ennek igazságát annyira, mint Rákosi Jenő, aki tudvalevőleg a 70-es évek végén föllépett Szarvas Gábor-féle nyelvhelyességi harcban egész lelkesedéssel állt az orthológusok táborába s egyideig még azokat a túlzásaikat is elfogadta, melyektől idő múltával ezek maguk is elálltak. Másfelől természetesen ő, mint gyakorlati színházi ember, sokkal inkább érezte, mint bárki más, annak a szükségét, hogy a színpad nyelve lehetőleg természetes legyen. Ezt a követelményt különben Arany, a legnagyobb magyar műfordító, már 1862-ben hangoztatta, mikor megbírálván Ács Zsigmond *Velencei kalmár*-fordítását, főképp annak feszességet hibáztatta, elítélvén a drámai nyelvben mindazt, ami nehézkes, ami rosszul szavalható. „A drámai nyelv, ezt írta, az élet nyelve; a színpadon élő embereket akarunk látni; mi nem azt teszi, hogy a dráma közönséges prózában szóljon, de mégis az élet nyelvén, a szenvedélyes, mozgalmas életén. Egy-egy csak könyvben található fordulat, erőltetett, nehézkes irodalmi szórend, conventionált csonkítás vagy toldalék mindenkor folt a dráma nyelvén.”

Ami már most a nyelvújítás idején elfogadott, de azóta a használatból kikopott szokat illeti, Rákosi ezeket természetesen mind kiselejtezte az ő új szövegeiben. Itt már nyomuk sincs az ilyenféle szóknak, minőket a *Felsült szerelmeseik-ből* iktatok ide: negéd (másutt negély), küljel, kintehetlen (értsd az olyan embert, aki kínjában tehetetlen), búhang, irmodor, kéjker, hithagyott, illa (ehelyett illanó), vagy az -and, -end végződésű jövő formáinak, vagy a gyakori szenvedő alaknak (pl.: „Mielőtt kegyem gyakoroltatnék irántad”), vagy az ily szóalakoknak: mit tői?, szüdon stb. Sőt kiküszöbölt néhol Rákosi olyan szokat is, melyeket Szarvas Gábor sem tudott kiírtani: pl. azt, hogy „udvaronc”, amit Rákosi ezzel helyettesít „udvarbeli”, ami talán nem egészen fedezi az „udvaronc” fogalmát, mert hiszen „udvarbeli” az udvari lakáj is, udvaronc alatt pedig az uralkodó közvetlen kíséretéhez tartozó úri embereket értünk; egy másik új fordításában, az Athéni Timon-ban még az *ékszerész* szónak sem kegyelmez és helyette *ékszerest* ír.

Ezek a módosítások is nagyon lényegesek ugyan, de sokkal jelentősebbek azok a stílusbeli változtatások, melyekkel Rákosi a beszédet nemcsak magyarosabbá, hanem természetesebbé, könnyedebben folyóvá is tette. Minden magyarozatnál jobban szemléltetheti ezt a törekvését egy-két példa, melyeket az „Ahogy tetszik” I. felvonásának I. színéből veszek, Orlando első megszólalásából. Előbb a régi szöveget iktatom ide, utána teszem az újat: „Cselédeivel eszem egy asztalon”: „a cselédeivel ültet egy asztalhoz”; „megfoszt a

testvért illető helytől”: „elfogja tőlem a testvért megillető helyet”; „csökkenti, ahogy csak tőle telik, neveléssel nemességemet”: „azzal, ahogy nevel, megrontja, amennyire rajta áll, úri voltomat”. Vagy az I. felv. 2-ik színéből: „Atyám irigy s nyers modora szívem j Szorítja.” Az új szöveg: „Atyám kaján s nyers kedve a szívembe / Nyilallik.” „Sir, te jól tartád magad.” Új: „Sir, ezt emberül csináltad.” „Vonzalmok gyöngédebb, / Mint természetes testvér-kötélék.” Új: „Szebb viszony van köztük / Mint a testvéri kötélék maga.” Ide tartozik az ilyen szólásoknak a megfelelő magyaros szólással való helyettesítése is; pl. a régiben: „így tűzbe megy, aki fut a melegtől”. Az új: „A vödron így csöbört cserélhettek.” Akit ezek a tanulságos módosítások érdekelnek, azt utalom főleg *A windsori víg aszszonyok* Falstaff-mondásaira, melyek az új szövegben százszoros hatásúak, mint a régiben, noha abban is igen sok a pompásan sikerült hely.

Mindezek a változtatások, akármilyen apró dolgoknak lássanak is, egészen más tónusúvá teszik a szöveget; sorról-sorra látni az írónak azt az igyekezetét, hogy minden nyomát eltávolítsa az úgynevezett „papiros-íznek”, vagy ahogy Rákosi magát kifejezte, hogy elérje „a könyv-nyelvtől” való mentességet.

Ha már most összegezni akarom Rákosi Shakespeare-fordításainak nagy erényeit, mindenekelőtt arra kell rámutatnom, hogy Rákosi, bármily erősen eredeti egyéniség volt, birtokában volt annak az adománynak is, amelyet röviden fordítói ihletnek lehet mondani. Ez az ihlet pedig abban áll, hogy a fordító bele tudja élni magát az eredeti mű mindenféle hangulatába, minden lelkiállapotába; hogy lelke húrjai összerezzennek, együtt hangzottak az eredeti költő lelkének húrjaival; hogy mindazt, amit tolmácsol, maga is át tudja érezni és át tudja élni. Az együttérzésnek ez az adománya csak költői tehetséggel megáldott emberben van meg, és Rákosi csak azért vált kiváló műfordítóvá is, mert mint költő is magasan állott. A költői tehetséggel megáldott műfordító sem tudja azonban magát egyformán beleélni mindenféle hangnembe, éppúgy, ahogy ritka az olyan színész is, aki egyformán jól tud eljátszani mindenféle szerepet. Épp ezért a műfordító is oly költő tolmácsolásában fog legnagyobb sikert aratni, akinek egyénisége legközelebb áll az övéhez. Rákosi megmutatta eredeti színműveiben, hogy lelkülete mennyire rokon Shakespeare-ével és ezért van az, hogy nemcsak legtöbb szeretettel, hanem a legnagyobb sikerrel is tolmácsolhatta éppen ezt a költőt, akivel, bizvást elmondhatjuk, congeniális lélek volt.

De megvolt Rákosiban a jó műfordítónak másik, szintén elsődendő kelléke is: olyan mestere, olyan művésze volt a magyar nyelvnek, aminő csak kevés van irodalmunkban. Nemcsak át tudta tehát érezni az eredetinek minden értelmi árnyalatát, hanem, mint a magyar szókinsznek szinte korlátlan ura, el tudta érni, hogy ez értelmi árnyalatokból, amennyire az angol és a magyar nyelv különböző természete engedi, ne vesszen kárba semmitem. Azt mondom: „amennyire az angol és a magyar nyelv különböző természete engedi”, s erre nagy súlyt kell fektetnie mindenkinek, aki kellő elfogulatlansággal akar bírálatot mondani nemcsak Rákosi, hanem többi Shakespeare-fordítónk alkotásairól is. Mennyivel könnyebb a német írónak angol művet fordítani! Hiszen a két nyelv egy-testvér, száz meg száz szavuk egészen azonos – Hand: hand, gut: good, Fuss: foot, stb. – és sokszor ugyanaz a sorzáró szó, mely az angolban, megadja a rímet a németben is. Ám a magyar nyelv egész struktúrája elüt az angoltól, úgyhogy az angol frázisok legalább fele

olyan, amelyet szórói-szóra lehetetlen magyarra fordítani úgy, hogy a fordítás ne lássék nehézkesnek, mesterkéltnek, homályosnak, vagy egyáltalán érthetetlennek. Fokozza az ebből keletkező nehézséget az angol nyelvnek egytagú szókban való rendkívüli gazdagsága, amely egytagú szók nem nyúlnak meg ragozás útján olyképpen, mint a magyar szók; Shakespeare-ből például százával lehet idézni olyan ötös jambusokat, melyek tíz szótagja nyolc, kilenc, sőt néha tíz szót is ad.

Aki számba veszi az angol és a magyar nyelv e heterogén voltát, még inkább fogja méltányolni azt a virtuozitást, mellyel Rákosi az eredetinek nemcsak sajátos idiotismusait, hanem legtöbbször szójátékait és élceit is át tudta menteni fordításába. Azt mondom: átmenteni, mert hiszen az ilyeneket csak a legkritkább esetben lehet lefordítani, hanem megfelelő mással kell helyettesíteni, vagy ha ez lehetetlen, amire persze szintén van eset, egészen el kell hagyni. Midőn pl. a száműzött herceg azt mondja az „Ahogy tetszik”-ben, hogy ő az erdőben könyv helyett a patakból is tud olvasni (finds *books* in the running *brooks*), a *books* és a *brooks* szavakkal való játékot a fordítónak kénytelen-kelletlen el kell ejtenie. De az itt-ott kénytelenségből elejtett szójátékokért Rákosi más helyütt szinte pazarul kárpótol bennünket, nem egyszer túltéve az eredetin is. Utalok pl. az „Ahogy tetszik” III. felvonásának 3. jelenetére, ahol a bohóc és Juci közti párbeszédben egész tűzi-játékát kapjuk a nem fordított, hanem újjá költött élcelődésnek. Mindjárt a jelenet elején az eredeti szöveg a „goat” (kecske) és „Goth” (gót nép) szavakkal játszik. Ennek helyébe Rákosinak egész új játékot kellett tennie, ezt írván: „Úgy élek itt érted és bakjaidért, mint a legszarvasabb költő, a becsületes Ovidius élt a szarmatak közt azokért a bakokért, melyeket még Rómában lött.” Rákosi számos ilyen passzusnál mutatja ki, hogy Shakespeare-t gyakran nemcsak fordítani, hanem átkölni is kell. Ebben a fölötté nehéz és kényes munkában méltó tanítványa Arany Jánosnak, akinek főleg Hamlet-fordításában remek példái akadnak az ily átköltésnek. Hasonlóan méltó tanítványa Aranynak Rákosi a népies nyelvű részletek átültetésében, parasztjai, cselédei olyan törölmetszett népies zamattal beszélnek. Íme egy kis mutató Próbakő és Juci beszélgetéséből („Ahogy tetszik” V. felv. 1. szín): Próbakő: . . . Juci, van itt az erdőben egy fiatal ember, aki just formál hozzád. Juci: Igenis, tudom, kicsoda. Semmi keresete sincs rajtam a világon. Ahun jön ni az az ember, akit maga gondol. Próbakő: Ételem és italom nekem, ha bolondot láthatok. Mákuccse, nekünk elmés embereknek sok van a lelkünkön. Muszáj kötekednünk, nem tudjuk megállani.”

Rákosi egyébiránt nemcsak a népies alakokat beszélleti természetes hangon, mindennapi szavakkal. Távol áll ugyan attól, hogy Shakespeare-nek gyakran szokatlan, erőszakos fordulatokkal tele, néha darabos stílusát mindenáron simává és elegánsá akarja tenni: de szinte csalhatatlan biztossággal kiérzi az eredetinek hangnemét és ott, ahol ezt a hangnemet természetesnek érzi, nem akarja azt, mint némely Shakespeare-fordítónk gyakran megtette, szinte ünnepiesen emelkedetté változtatni. Jól tudta, hogy Shakespeare nyelve a maga korában modern, a nagyközönség előtt is teljesen érthető nyelv volt, és ezért meg volt győződve, hogy, mint Arany tanította, ugyancsak az élő, a mai közönség előtt teljesen érthető nyelven kell őt tolmácsolnunk. Ezért emelem ki, mint Rákosi fordításainak egyik legkiválóbb erényét, azt, hogy stílusuk könnyed, természetes, folyékony, nem mutat semmi

erőlködést, nem emlékeztet egyetlen ízében sem arra, hogy verejtékes munkával készült másolata az idegen alkotásnak: se szórendben, se mondatfűzésben, se verselésben. Ez utóbbi tekintetben ugyan Rákosi nem egészen szeplő nélküli; jambusaiban nem egyszer enged meg magának szabadosságokat és rimelése ellen is emelhető némi kifogás: de ami ezeknél fontosabb, a költői dikció folyékonyága, simasága, magyarossága ellen majdnem sohasem vétkezik. Persze, újabb műfordításai e részben is jóval magasabb színvonalon állnak, mint a régiek; hiszen Rákosi már azzal is, hogy ama régi fordításait sutba dobta, bizonyosságát szolgáltatta annak, mily szigorú bírāja volt önmagának ez irányban is. Példaképpül állhat minden műfordító előtt abban a tekintetben, hogy ő a műfordítást nem úzte úgyszólván gyárilag, hogy nem sajnált se munkát, se kitartást a már kész munka kicsiszolására, hogy valóban nem vette könnyen azt a könnyedséget, melyre igyekezett és melyet majdnem mindenütt el is ért.

Arról felesleges szólanom, hogy Rákosi mintaszerű volt anyagi hűség dolgában is, hogy toldásokkal, kihagyásokkal, hamisításokkal soha meg nem fertőztette munkáját. Amilyen hű volt eszményeihez mint ember, mint drámaíró, mint publicista, oly hű volt szövegében ahhoz a lángelméhez is, akinek nálunk is, más nemzeteknél is sok hivatott tolmácsa akadt, de senki olyan, aki nagyobb áhítattal, nagyobb lelkesedéssel, nagyobb kitartással foglalkozott volna az ő tolmácsolásával. Ráműtattam fordításainak némely szeplőjére is: de melyik műfordításban ne akadna, s főleg melyik Shakespeare-fordításban? Hiszen Shakespeare lefordításáról mindenki, aki próbálta, vallhatja azt, amit Rákosi mond róla: „De ez furcsa multság. Birkózás egy óriással. Az embernek muszáj alul maradni és még jó, ha össze tudja magát szedni, hogy új birokra készüljön.” Ugyanott mondja ezeket a mélységes igazságokat: „Minden fordítás egy késhegyig menő alku. Minden sornál el kell dönteni, hogy mi a fődolog benne: a gondolat-e, az elmésség-e, a szórend-e, a kifejezés-e, a kép-e, a hang-e és még mindenféle egyéb. Aztán jön csak az, hogy az ember áttegye a szöveget angolból magyarra!”

A fordításról és különösen a Shakespeare-fordításról szóló e bölcs fejtegetéseket, melyek *Velencei kalmárja* előszavából valók, Rákosi azzal végzi, hogy „bocsánatot kér” vállalkozásáért. Mi pedig nem bocsánatot, hanem mélységes hálát juttatunk neki, amiért nagy szellemét ezen a téren is ragyogtatta, és a sokféle koszorú mellé, melyeket dicsőséges pályáján szerzett, más nagyjaink mellett ő is kiérdemelte a magyar Shakespeare-fordítás mesterkoszorúját!

A SZÍNFAL MÖGÖTT

Rákosi Jenő közelről

Írta Rákosy Gyula

Egyik jókedvű újságíró kollégánknak az az ötlete támadt, hogy a lakomán, amikor édesatyám nyolcvanötödik születése napját ünnepelték, tréfás beszédben elmondotta, hogy ő kiszámította, mennyi papírost, mennyi tintát, tollat, ceruzát satöbbit fogyasztott Rákosi Jenő egész életében. Persze horribilis számokat hozott ki. A papírost vagontételekben, a tintát hektókban számlálta és szerinte az elfogyasztott ceruzamennyiség, melyet atyám elírt, ha rekonstruálható lenne és ha mindet egymás mellé lehetne rakni, olyan mérföldnyi hosszúságot tenne ki, mely Budapeستől Párizsig tartana. És így tovább. Mindez tréfa volt. Ha azonban valami komoly matematikusnak támadna az az ötlete, hogy mindezt ő is valószínűségi számok alapján kiszámítsa s így megállapítsa, hogy egész életében mennyit dolgozott Rákosi Jenő, hát én azt hiszem, hogy az illető számtudós is csaknem olyan valóságos mammutszámokat hozna ki, mint aminőkkel tréfás felköszöntője keretében, vidám újságíró kollégánk operált.

Munka – szünet nélkül

Mi, akik a környezetében lehettünk, láthattuk leginkább, hogy minő rengeteget dolgozott az édesatyánk. Valami csodálatos módon ez sohasem látszott meg rajta, mert mindig mindenre volt ideje. Arra például sohasem hallottunk tőle semmi panaszt, amit más elfoglalt embertől gyakran lehet hallani, hogy rövidnek találta volna a napját. Ellenben gyakran mondta, hogy hosszú az éjszaka, és hogy azt az elmulasztott időt sajnálja, amit életében alvással töltött el. Nem mintha nem szeretett és nem tudott volna jóízűen aludni, sőt a maga nyolc-kilenc óráját rendszerint nyugalmasan aludta át, még az utolsó betegsége előtt is. Mondom, nem azért sajnálta magától az átaludt időt, mintha a nap ébren-töltött ideje a számára nem lett volna elég arra, hogy a maga elé tűzött feladatát elvégezze. Nem, mert ő az a ritka ember volt, aki a munkájával sohasem volt „restanciában”, mindig mindent elintézett. És mégis, az a gondolat sokat izgatta a képzeletét, hogy milyen nagyszerű lenne, ha kétszer annyit dolgozhatna.

Fel is fokozta a munkaidejét annyira, amennyire csak tehetette. Emlékezem arra az

időre, amikor ő sohasem feküdt le két óra előtt, mert a szerkesztőségben dolgozott. A darbjait is többnyire éjszaka írta. Hallomásból tudom, hogy legénykorában, mikor irodalmi körével esténként a „Kávéforrás”-ban voltak együtt, ő tizenkettő és egy óra közt elköszönt tőlük s ment haza – dolgozni. Megegett, hogy a többieknek végül jó kedvük szottyant s bizony elmúlt ilyenkor hajnali három, négy óra is, mire ők is hazafelé indultak. Az útjuk az édesatyám ablaka előtt vezetett el s ilyenkor a legnagyobb megbotránkozással konstataálták, hogy „ez a Jenő még mindig dolgozik, mert az ablakából világosság szüremkedik kifelé az utcai hajnalodásra”. Bizony dolgozott: a drámáinak a hősei annak az asztali kis petróleum-lámpásnak az izzó levegőjében születtek a világra és nem napvilággal, mert olyankor már kora reggeltől kezdve kenyérért (Galamb ügyvéd irodájában volt alkalmazásban) kellett dolgoznia. Egyébként munkájáért fizettségképen ott is lakott az ügyvédnél, így tartott ez mindaddig, amíg nem került végül a „Reform” szerkesztőségébe.

Valószínű, hogy ebben a küzdelmes fiatalságában szokott hozzá a csaknem szüntelen munkához, hogy ez valóságos életeleme lett és még késő öregségében sem lankadt el az ő nagy tevékenysége. Ha jóakarattal figyelmeztették, hogy néha talán mégis gondoljon a pihenésre, ilyenkor úgy tett, mintha nem értené, amit mondanak neki s csodálkozó arccal így felelt:

– Miért? Hiszen én éjjel aludni szoktam! Egyébként mi közötök van nektek az én dolgomhoz? Különben is, munkába még sohasem haltak bele az emberek.

Szóval, nem hagyott magával beszélni.

Munka, dolgozni! Egyáltalán nem lehetett többé semmiről sem szólni, ha ő e két szó valamelyikét kimondta, mert ezeknek a szavaknak mintha valami ellenállhatatlan erejű, bűvös jelentőségük, különös értékük támadt volna az ő ajkán. Ha nem hangzanék kissé pogányul, azt is lehetne mondani, hogy úgy zengtek ezek a szavak az ő száján, mint valami mélységes hitnek a kinyilatkoztatásai. Valóban, ő hitt a munka boldogító voltában, amiért élni érdemes. Ezt számtalanszor hallottam tőle.

Volt valami irigylésre méltó abban, ahogyan ő dolgozott és volt benne valami esztétikus szépség. A munka verejtékes gyötrelme sohasem látszott rajta. Ugy tetszett a szemlélőnek, aki figyelte őt írás közben, mintha végtelenül könnyen dolgoznék. Folyamatosan írt. Egy-egy pillanatra állt meg csak a tolla egy-egy mondata végén. Balkeze a kötött sipkájához ért (munkaközben ezt mindig a fején tartotta) s szinte gépies mozdulattal kicsit feltolta a sipkát a homlokán. Látni lehetett, hogy az arca ki van pirulva a munka hevületében. Arcvonásai végtelen nyugalmat mutattak. Szeme a messzeségbe réved. A vele szembenülő, hallgatag figyelőjét észre sem veszi. Néhány pillanat múltán újra az előtte fekvő papiros fölé hajlik s tolla sebesen szántja szép, rendes, párhuzamos sorait. És tele ír így egyfolytában egy egész papiroslapot is, míg ismét abbahagyja, hogy néhány pillanatra újra megpihenjen a keze.

Előfordult, különösen este a szerkesztőségben, vezércikkírás közben, hogy öt-hatszor is félbeszakították a munkáját, különböző sürgős jelentenivalókkal. Ilyenkor tollát sokszor le sem téve a kezéből, a széken hátradőlve, hallgatta meg a jelentéstevőt. Ha a dolgot nem tartotta lényegesnek, akkor sem haragudott meg az alkalmatlankodom, nem tett szemrehányást sem neki, hogy megzavarta őt a munkájában; hanem mikor az illető abba-

hagyta mondókáját, ő szó nélkül az írása fölé hajolt és tovább dolgozott. Nem, kizavarni őt a munkájából nem lehetett. Mert, ha olyan valamit jelentettek neki, amire ő is megjegyzést tett, vagy amiről maga is hosszabb diskuszióba kezdett, ilyenkor sem látszott rajta, hogy kizavarták volna a gondolatmenetéből, mert amikor a beszélgetést abbahagyta, újra a papiros fölé hajolt. Azonnal írni kezdett újra s ebben a pillanatban, mintha egyszerre megszűnt volna a körülötte lévő világ. Gondolataiban és szinte legaprólékosabb figyelmével is átröppent s odatapadt abba a világba, abba a gondolatkörbe, amelyről cikke, amit írt, majd szólni fog.

Ha így belemerült a munkájába, elfelejtkezett még a szivarjáról is (pedig ez nála nagy szó volt), amelyre cikkírás előtt gyújtott rá. Az igaz, hogy nagyjában már elszívta a szivarját, mielőtt hozzá kezdett az íráshoz. Ugyanis a munka megkezdése előtt odatelepedett az íróasztalához és a karosszéken hátradőlve, magába mélyedt. Ilyenkor gondolta végig a témáját, közben nagyokat szippantva a szivarjából. Majd bajlódva gyömöszölte be a szivar végét pipaalakú, kiégett kis fa-szipkájába. Azután a szivar egyszer csak kialudt és szopókástól odakerült a hamutartóra és ott is felejtődött, mialatt a tolla sebesen siklott tova az előtte fekvő papiroson.

Kínálkozik itt két epizódnak az elmondása. Az egyik 1905-ben történt, az úgynevezett darabont-kormány idején, amikor az utca csócselékét a kormány rászabadította a lapok szerkesztőségére s ezek között is elsősorban a Budapesti Hírlapéra. A kormánynak az volt a szándéka, hogy az utca népe olyan rombolást vigyen véghez a szerkesztőségekben, hogy lehetőleg a nyomda berendezését is megrongálja s ezáltal jóidőre lehetetlenné tegye ennek, a kormány számára kellemetlen újságnak a megjelenését. Persze, ezt csak úgy érthette volna el a kormány, ha a felbújtott tömegnek szabad rombolást biztosít. Meg is tette ezt olyanformán, hogy a rendőr-őrszemeit távolabb vonatta vissza a lapok, így a Budapesti Hírlap környékéről is, és kiadta nekik a parancsot, hogy bizonyos ideig ezt az őrhelyüket nem szabad semmi körülmények közt elhagyniok. Így azután szaladhattak ezekhez az őrszemekhez megriadt járókelők azzal, hogy a Budapesti Hírlap háza előtt valóságos háború folyik, csak úgy ropognak a fegyverek. A rendőr csak vonogatta a vállát azzal, hogy ő egyedül van, úgysem bírna tehát a tömeggel szembefordulni. Segítségért pedig nem mehet, mert neki „ott kell megvédelmeznie az utca rendjét”, azon a ponton, ahol áll, ahol persze csend és rend honolt. Ilyen körülmények közt természetesen vígan folyhatott a rombolás a szerkesztőség előtt. Annál inkább, mert a szerkesztőség telefonján viszont hiába kérték a rendőrséget, mert megsiketült egyszerre a főkapitányságnak összes vonala, hogy csak nagy sokára lehetett velük beszélni, mikor a nyomda ellen intézett, nagyjában sikertelen támadásnak már (néhányunknak jóvoltából, kiknek a revolverekkel szemben revolverünk volt) vége lett.

Az édesapám természetesen mindenütt ott volt, ahol a házi védelem dolgozott. A pincében a rotációs-gépeknél, ahol sortüzek üldözték ki a betörő hordát. A kapu alól, ahol legjobban süvítettek az ostromlók golyói, valósággal el kellett őt hurcolni. Nem volt nyugta addig, míg a támadók meg nem futamodtak az utcára kitörő védők golyói elől. Édesatyám mindenütt a nyomukban: első volt, aki a harc helyén, az utcán szemlét tartott. A védelem az ostrom után erősített állásokat csinált magának a kapuban és a pincében, várva a cső-

cselek újabb rohamát. És még el sem ült a harci zaj, az édesatyám már ott ült utcai szobájában lévő íróasztalánál és zavartalanul, mint máskor, elmélyedve a munkában, írta erről az ostromról kemény, beszámoló vezércikkét. Hogy egy-egy kődarab, revolvergolyó még ekkor is ott koppant, éppen az ő ablaka előtt leeresztett redőnyön, ezzel már nem tördött, észre sem vette, úgy lekötötte már a munkája.

A másik esete az egyik unokájával kapcsolatban történt, akit a szülei néhány hétre felhoztak Pestre, a nagypapához. A gyerek elég eleven s játékos természetű volt. Egyik délelőtt a szülei elkészültek valahová s valahogyan úgy esett, hogy az egész házban nem maradt más, csak ő, meg a nagypapa, aki szokása szerint, az íróasztalánál ült és dolgozott. Mikor a fia meg a menyé apánktól elköszöntek, még odamentek a tágas dolgozószoba másik végébe, ahol az unoka játékaik között ült a földön s nagyban mulatozott. Az édesanyja is, meg az apja is súgott valamit a kisfiú fülébe, azután megcsókolták s nyugodtan hagyták öt kettesben a nagypapájával.

Mikor ebédidőre a gyermek szülei hazaérkeztek, a nagypapát is, meg a kisfiút is ott találták a maga helyén. A nagypapa írt, az unoka pedig szép csendben játszott a játékaival a szoba másik sarkában. Persze, hogy elmenetelük óta a szobában a helyzet nem változott, ez őket is megnyugtatta, mert azt látták belőle, hogy a kisfiú csakugyan nem háborgatta a nagypapát munkája közben. Biztosság kedvéért azért mégis megkérdezték a nagypapától, hogy jól viselkedett-e a kisfiúk, míg ők távol voltak?

— Kitűnően! – hangzott a határozott, megnyugtató felelet.

— Csakugyan nem háborgatta a kisfiú egy pillanatra sem a munkájában? – nyugtalanokdta még mindig egy kissé a szülők.

— Egy csöppet sem, – felelte mosolygó arccal a nagypapa. – Ott játszott egész idő alatt a szoba másik sarkában és csak úgy tízpercenként totyogott ide hozzám s megkérdezte, hogy: „Nagypapa kérem, nekem mondták, hogy nem szabad magát zavarni, úgy-e nem zavarom? . . .” Én intettem neki s ő ilyenkor mindig megnyugodott – folytatta a nagypapa, – és szép csendben ment vissza a helyére játszani. . .

A fia meg a menyé erre meghökkentek, a nagypapa azonban, az arcán kedves mosollyal, tréfálkozva folytatta:

– De hiszen mindig suttogva kérdezte tőlem, hogy nem zavar-e? Semmi egyebet nem mondott, hát hogy zavart volna! Nagyszerű gyerek, nem kell öt bántani; teljesen korrektül, utasítás szerint járt el.

Persze, nagy nevetés lett a vége ennek a históriának és az édesatyám sokáig emlegette azóta is ezt az esetet, az ő kis unokájának a furcsa, gyerekes logikáját, mely úgy értelmezte szüleinek az intelmét, hogy ha csupán tízpercenként tipeg hozzá és sugdos a fülébe, akkor csakugyan nem zavarja munkája közben a nagypapáját.

Az a legkülönösebb a dologban, hogy csakugyan nem zavarta, mert ez a különös körülmények között megírt cikke is körülbelül elkészült, mire a gyermekei hazaérkeztek. Hiszen éppen annak a bemutatására hoztam fel ezt a két esetet is, hogy öt mennyire nem lehetett kizavarni a koncepciójából. Ugy gondolom, onnan volt ez, hogy hihetetlen nagy, rendszeres tudásának tárháza minden új témát készen fogadott, megdöbbenően világos emlékezete, beretvaéles logikája pedig egy pillanatra sem szűnt meg dolgozni az agyában

és mindig befejezett egészet alkotott. Ezért is volt mindig lebilincselően érdekes, találó, szellemes, kerekded és gyönyörködtető, amit akár beszélgetés közben is mondott. Ezért birt cikktémáival is könnyűszerrel megbirkózni, míg gondolatában foglalkozott velük. Ezért lehet elmondani róla, hogy mialatt látszólag semmit sem téve, ült a karosszékében, álldogált az ablaknál, vagy akár könnyedén beszélgetett is, az agya ilyenkor is a legkeményebben dolgozott. Mert ha nem a közvetlen munkájának a témája, ebben az esetben is mindig valami egyéb bonyolult és nagy probléma foglalkoztatta az agyát. Mikor pedig cikket írni leült az íróasztalához, akkor már a fejében csaknem egészen készen volt a mondanivalójával. Ez a készsége tette láthatóan is annyira könnyedé a munkáját és ettől lett valamiképpen esztétikailag is szép, ahogy ott ült kipirult arccal, a papiros fölé hajolva s dolgozott egyfolytában. Ezért birt aránylag rövid idő, két és fél óra alatt, egy-egy vezércikkével elkészülni. Írásközben, ha néha-néha meg is állt a tolla a papiroson, e rövid szünetek alatt nem annyira szerkezetbeli dolgok, stílus- vagy forma-kérdések kötötték le a figyelmét, hanem azt hiszem, hogy inkább csak ökonómia: hogy mit hagyjon ki rengeteg gondolatköréből s mivel tegye írását még pregnánsabbá, még kerekdedebbé.

Sokszor megfigyeltem mindezt nála, míg elnéztem őt írásközben. És sokszor hallottam olyanoktól, akik tőle és jobbára az irodalomtól is távol állottak, dicséretképen mondani az írásairól, hogy az is olyan nagyszerű bennük, hogy a végén mindig csattannak. Pedig igazán nem lehetett róla mondani, hogy az írásának csattanó végét iparkodott volna csinálni. Az ő világos elméje, lobogó hite tudatosan tört a maga célja felé, minden sorában és egyedülálló szelleme ott csattogott minden mondatában: írásai első oldalain éppen úgy, mint a legutolsó sorában.

Hogy mennyire keresetlenül, sőt úgy kell mondanom, hogy szinte magától fejeződött be minden cikke, ezt is sokszor figyeltem meg, amikor munkaközben elnéztem őt. A tolla már a hetedik-nyolcadik papíroldalt szántotta, egyszerre csak megállt a keze, mint mikor írásközben rövid szünetet szokott tartani. Most is az ökonómia dolgozott benne. Hamarosan döntött, hogy a következő gondolatkörére ennek a cikkének már nincs szüksége. És félhangon, mintha csak magának mondana, megszólalt:

– Elég!

Tolla jellegzetes, lefelé haladó kígyó vonalat szántott az írása alá, annak jeléig hogy itt a vége; azután kezének könnyed mozdulatától a tolla koppanva oda esett a tinta-tartó tányérjára. Ő pedig ugyanebben a pillanatban már teljesen ki is szakadt előbbi gondolatainak gazdag világából és látszólag is jókedvűen, rugalmasan, a fáradtság minden külső jele nélkül, a maga kedves vidámságában ott volt gondolatában is teljesen, a szórakozottságnak legcsekélyebb jele nélkül közöttünk, akik most már bátran kezdtünk bele valami olyan témába, ami őt is érdekelte.

A legkedvesebb elismerés

Sokszor megesett így cikkírás után is, hogy ha nagyon érdekelte őt, amiről közöttünk, akik körülötte voltunk, szó volt, hogy ő hamarosan olyan fejtegetésbe bocsátkozott, ami felért egy második, szóval elmondott vezércikkkel. Az ember ilyenkor néha nem állta meg, hogy az efféle megállapítását elmondja neki. Mert csakugyan megdöbbenő volt, hogy szelleme az előbbi gondolkörétől teljesen elütő gondolatvilágba milyen hamarosan bírt átröppenni és ismét eredetit, lebilincselően érdekeset alkotni. Mintha még csak az imént is nem a cikkén, amit írt, hanem ezen tűnődött volna, amiről nekünk most annyira érdekesen beszélt. Ő persze a mi efféle csodálkozásainkon, vagy meglepődéseink közben sokszor esetlenül is hangzó dicséreteinken csak mosolygott, de ez nem jelentette azt, hogy ne esett volna jól neki még a legszerényebb képességű hallgatójának a dicsérete is.

Általában azt lehet mondani, hogy az egyszerűbb emberek dicsérete nagyobb hatással volt rá, mint a differenciáltabbaké, akik pedig sokszor nagyon is versengtek körülötte a magasztalásában. Emlékezem például egy együttes kirándulásunkra, mintegy húsz egy-néhány esztendővel ezelőtt, a tolnamegyei Fürgédre, ahová emlékbeszéd elmondására hívták meg őt, abból az alkalomból, hogy a kis község nagy fiának, Vas Gerebennek a szülőházát emléktáblával jelölték meg. Mikor mi fővárosiak, akik édesapám kíséretében megérkeztünk a községbe, küldöttség, szónoklat, vármegyei hajdúk, pompa, a földesúrnál pazar villásreggeli fogadott bennünket. Ezután kivonultunk a helyszínére.

A nagy író szülőháza illően fel volt virágozva, lobogózva. A falon lepel alatt az emléktábla. Előtte emelvényen az előadói asztal és szék. A pódium előtt néhány széksor az *értelmiség* részére: a székek mögött sűrű csendörkordon, mely félkörben állta körül ezt a „fenntartott helyet” s a pódium két oldalán felzárkózott egészen az emléktáblával megjelölt ház faláig.

Mikor az ünnepség elkezdődött, édesatyám semmi áron sem akart helyet foglalni a számára kijelölt széken. Nem tudtam, hogy miért nem akar leülni, tehát azt gondoltam, hogy okosabb, ha egyelőre én is állva maradok mellette s így is cselekedtem. Észrevettem, hogy amíg az édesapám a szónokokat hallgatja, tekintete gyakran téved a kordonon túlra, ahol a falusiaknak beláthatatlan tömege állt. Mikor aztán órá került a sor a szónoklásban, szép lassan felment ő is a pódiumra s körülbelül a következőképpen szólt:

– Tisztelt ünneplő közönség! Mikor azt a megtisztelő megbízatást kaptam, hogy ennek a mai szép ünnepségnek én legyek az ünnepi szónoka, mint más rendes szónok, én is elkészítettem odahaza ünnepi beszédemet. Látják kérem, a kész beszéd itt is van a kezemben. Mivel önök még nem hallották, hát elmondhatom, hogy nagyon szép ez a beszéd . . . Ezeknek előrebocsájtása után pedig most már engedjék meg nekem, hogy ezt a kész beszédet én itt zsebre tehessem s arra kérjem önöket, hogy ne vegyenek tőlem rossznéven most egy kis helyváltoztatást. . .

A közönség eleinte kacagott, tapsolt, majd csodálkozva némult el. Nem tudta mire vélni a dolgot. Az édesapám szépen lesétált az emelvényről, felkapott egy üres széket s vitte magával. A csendörkordont barátságosan széttessékelte s eltűnt a tömegben. Még

mindig magam sem tudtam mire vélni a dolgot. Nagy ügyel-bajjal furakodtam hát én is a tömegben utána, akinek a falusiak soraikban tisztelettel nyitottak utat. Mikor már alaposan benyomúltunk a tömeg közé, akkor ő letette a kezében hozott széket, felállt rá s beszélni kezdett:

— Kedves atyámfiak! Ti engem nem ismertek. Én sem jártam még soha sem ebben a ti szép községtekben s mégis olyanféle most az érzésem, mint aminő a falujától messze idegenbe szakadt fiúé lehet, aki hosszú, hosszú idő után egyszer csak mégis haza kerül s ekkor azt találja, hogy itt minden arc annyira ismerős neki; pedig dehogy is ismer akár egyet is azok között, akiket ott lát, hiszen mind rég elhaltak már, akikkel valaha ő otthon együtt volt. És mégsem csalják meg a messziről jött vándort az ő szemei. Mert, ha nem is ugyanazoké ezek az arcok, amelyekben ő csupa ismerőst vél látni, mégis ezek az emberek vér, hús és csont azoknak a kedveseknek véréből, húsból és csontjából, akiket ő valaha ott látott és ismert.

— Én, kedves hallgatóim, annyit olvastam róla, oly sokat foglalkoztam a ti falutok nagy fiával, Vas Gerebennel, hogy úgy áll előttem az alakja, mintha jól ismertem volna őt. És mint a messziről jött vándor, én is, ha most közöttetek körülnézek, a ti arcotokban az ő arcát vélem felfedezni, aki a ti hústokból, a ti véretekből való volt. . . Nos hát hadd mondjam el nektek, az ő atyjafiaiak, hogy mit tudok róla, hogy ki is volt tulajdonképpen az a Vas Gereben? . . .

. . . Körülbelül így beszélgetett nekik. Mindinkább belemelegedve a tárgyába, elmondta a népnek az ő nyelvén Vas Gereben nagyságát, sőt irodalomtörténeti jelentőségét is. Elmondta, hogy mindazt, ami őt nagyvá tette, mindazt itt szívta magába gyermekkorában, a falujában. Mert az igazi mese itt születik a fonókban, meg a kukoricafosztókban. A város nem teszi jobba a faluban született mesét, legfeljebb csak cifrázza.

Valóságos kultúrhistoriai előadás volt ez és Vas Gerebennel annyira plasztikus, megelevenedő beállítás, hogy gyönyörködtek benne még azok a művelt úri népek is, akik ott hátrább, a széksorokból hallhatták az ő érces csengésű hangját. Azt pedig, ahogy közvetlen hallgatósága, a nép csüngött a szaván, talán leírni sem lehet. Mint ahogy a szikkadt föld, vagy a szomjas növényzet, issza magába az eső vizét, úgy hallgatták őt a nép gyermekei néma csendben s nem vesztették el egyetlenegy szava sem az ő számukra.

Megilletődve nézte el az ember azokat a mélyértelmű magyar arcokat, amint hátra-szegett fejjel, nyílt tekintettel, állandóan csak lestek a beszélő szájáról a szót. Egyiknek-másiknak, amint szívébe markolt a szónoknak egy-egy gondolata, szava, mondata, szorongó érzései nagy kövér könnycseppet sajtoltak ki a szeméből. De azért a viláért sem érintette volna a szemét kendőjével; hagyta, hogy lassan kibuggyanó könnyei hadd peregienek végig az arcán: nem akarta ezzel sem elvonni a figyelmét a szónokról, aki neki az ő Vas Gerebenjükről s ő róluk magukról olyan szépen beszélt, csakugyan, mintha régen ismerte volna őket...

A beszéd után úgy lelkesedtek az emberek, aminőt azelőtt se, de azóta sem láttam még sohasem. Mindenki iparkodott az atyám közelébe férközni: a kezét csókolta, aki érte, vagy csak a ruháját érintette meg a kezével. Ott tolongtak az emberek körülötte s az arcuk-

ról boldog öröm sugárzott. Most ők is éppen úgy tettek velem, mintha régi, régi ismerőst fedeztek volna föl benne, a szavaiból. Ő pedig ott állt még jódarabig a széken, kezét egy öreg magyar fején nyugtatta, majd másoknak az arcát simogatta meg, atyai mozdulattal. Boldogan, otthonosan érezte magát. Kedvesen mosolyogva fogadta a szokatlan ünneplést s a szeme könnyes fényben csillogott.

– Tyű, ha most követválasztás lenne, tudnám Istenem, hogy kire szavalnék!

Hallottam magam mellett egy lelkes magyar megjegyzését. De mondták többen is, hogy miért is nem marad ez az aranyajkú ember itt Fürgéden, követnek. Az emelkedett kedvből és lelkességből ítélve, még talán tartani is lehetett volna tőle, hogy ha valaki elrikkantja magát, hát ott nyomban, követválasztás nélkül is, megválasztják az édesapámat ezek a magyarok, egyhangúan, Fürgéd képviselőjének.

Nehogy baj legyen, iparkodtunk is most már kifelé a tömegeből. Mikor odavergődünk végre a csendőrkordonhoz, ott az értelmiséghez tartozók ugráltak fel ülőhelyükről s kendőt lobogtatva fogadták őt, szorongatták a kezét. Az ünneplés végén az atyám még mindig szinte átszellemült, ragyogó arccal, kérdezve odasúgta nekem:

– Jó volt?

Ezt minden egyes ilyen alkalommal megkérdezte a környezetétől. Persze, boldogan bólintottam, mire ő magyarázatképpen súgta a fülembe:

– Amikor megláttam a falunak, sőt a környéknek is ezt a nagyszerű tömegét, azt gondoltam, hogy csak nem untatom őket akadémikus előadással. Zsebre vágтам tehát az értelmiségnek készült beszédet és kimentem közéjük s beszéltem nekik az ő nyelvükön, Vas Gerebenről.

Ezt a sikerét sokszor emlegettük azóta is s ennél kedvesebb emlék a számára csak az volt, amikor a saját szülőfaluja, a vas megyei kedves Acsád ünnepelte őt. Az ilyen őszinte, keresetlen, de hatásában mégis felemelő ünneplésben hihetetlen gyönyörűséggel bírt sütkérezni. Szinte valami gyermekes vidámság töltötte el ilyenkor s gyermekes féltékenységgel még meg is kérdezte a környezetétől, mintha nem tudta volna maga is, hogy jó volt-e? Hát persze, hogy nagyszerű volt, de mint valami gyermeknek, ezt neki újra kellett hallani, talán, hogy ezzel is könnyebben és újra átélje magában az őszinte ünnepeltetés minden apró örömét.

Ártatlan örömeik

Általában sok gyermekies vonás volt benne, például ahogyan az unokaival játszott, egyiket-másikat a nyakába kanyarította, vagy lovacsázott velük az asztal körül. Bizalmas körben szeretett kártyázni. Leginkább visztet, kalábert, vagy kaszinót játszott. A játék sohasem ment pénzre, de nagyon bosszantotta őt, ha vesztett. Egyszer Balatonföldváron, ahol évek során át töltöttük a nyarat, a gyermekek számára búcsút rendeztek. Őneki persze kikérte a tanácsát a rendezőség. Szívesen ment bele a mulatságba. Segített össze-

állítani az élőképeket, résztvett a próbákon s élvezettel dirigálta a gyermekeket s felnőtteket egyaránt. Mikor mindezzel elkészültek, a búcsú előtt való napon segített még a mutatványos sátorok feldíszítésében is.

Eszembe jut egy másik közös esetünk, amely ugyancsak fényt vet az ő sokban gyermekesen ártatlan vidámságára. Még a békevilágban történt, hogy egy sajtókongresszuson elvetődöttünk Délfranciaország híres tengeri fürdőjébe, Biarritzba. Magyar barátaink, akikkel együtt voltunk, sürgették, hogy fürödnénk meg az Atlanti-óceánban. A híres forgó járdán lementünk velük a tengerpartra. Szeptembervégi napos, de hűs idő volt. A tenger, dagály mellett, erősen hullámzott. A mi embereink rögtön neki öltöztek, illetve vetkőztek a fürdésnek. Úgy látszott, imponált kicsit nekik a tenger háborgása, mert összefogóztak a parton, ahol ekkor még nem volt víz. A következő pillanatban azonban a kifelé gördülő tarajos hullám vége odazúdult, ahol ők álltak s mintegy kötésig lepte el őket, azután újra visszagördült a víztömeg, hogy a magyarok ismét csak a megnedvesedett fövényen, szóval kint a levegőn álltak. Mi biztattuk őket, hogy így nem lesz jó, menjenek beljebb a tengerbe, azonban nem voltak hajlandók bokáig érő víznél mélyebbre menni, mert ha hullám jött, úgymint a nyakukig ért a víz. Igen ám, csakhogy a hullám érkezését ismét és ismét bokáig érő vízben várni, abban a hűs levegőben, ez nem lehetett valami kellemes. Csakugyan, mert hamarosan nagy vacogásba kezdtek a magyarok. Édesatyám ekkor oda szólt nekem:

– Oh, nem így kell ezt! Gyere!

S csakhamar mi is ott álltunk a parton fürdőruhában. Ő elől járt, én utána. Keresztül törtünk az első hullámvonalon. A második már úgy tornyosodott előttünk, mint valami földszintes ház. Én háttal fordulva iparkodtam felvetni magamat rá. Úgy látszik, nagyobb lendítettem magamon a kelleténél, mert a hullám a derekamnál elkapott s vagy hatszor megpörgetett a víz alatt. A hullámvölgyben álltam csak újra talpra. A következő hullámot már helyes számítással másztam meg.

– Jól van!

Kiáltott oda az apám. S úsztunk tovább a harmadik hullámvonal felé. Ez már azután igazán tekintélyes, jó emeletmagasságnyra tornyosodott előttünk. Oda se neki. Mint a pehely, úgy repültünk fel rá. A fázás elhagyott, kellemes melegség bizsergett a tagjaimban. A habos vízuhatag rákpirosra paskolt. Mindketten el voltunk ragadtatva a felséges gyönyörűségtől, amit ez a hatalmas hullámozgás nyújtott. Egyszerre csak az egyik hullámhegy tetejéről meglátjuk, hogy a magyarjaink a partnál kétségbeesetten integetnek felénk kézzel-lábbal, hogy jöjjünk már ki. Sőt egy teljesen gummiruhába öltöztetett hivatasos mentőembert is küldtek utánunk, aki mikor hozzánk ért, oda kiáltott nekünk:

– Látom, az urak jól úsznak! De ma erős a hullám: tessék kijebb jönni. Az Óceán nem tréfál!

Az apám elégedetten mosolygott rám.

– Ezek nem tudják, hogy mi balatoniak vagyunk, s ott már próbáltunk effélét!

Oly büszkén hangsúlyozta a Balatont, mintha legalább is azt mondta volna: Mii? Itt a parton? Mikor mi az Óceán közepén vagyunk hozzászokva a fürdéshez! . . . Szó ami

szó, rettenetesen élvezte, hogy a mi magyarjaink ezóta az „esemény” óta úgy beszéltek rólunk, mint valami csodafürdőzőkről s mindenkinek eldicsekedtek ezzel a mi vízi „hőstettünkkel”.

Mindezek azonban naiv örömök voltak nála, mert egyaránt jól esett neki, ha valaki azzal köszöntötte, ami egyébként gyakran megesett vele, hogy az összes cikkei közül a mai a leggyönyörűbb, vagy a könnyed járását dicsérte, amire ő jóízűen elbeszélhette, hogy onnan van az, mert neki fiatal korában magának kellett tisztítani a cipőjét, tehát megtanult vigyázni arra, hogy össze ne sározza. Ártatlan öröm volt mindez, mert minden dicséret jólesett neki, ha megkapta, de sohasem kereste a dicséretet. Elmondhatom én is, hiszen oly sokan mások is mondták róla, akik kevésbé ismerték, hogy végtelenül szerény ember volt, aki a saját maga szigorú önkritikája hatása alatt nevelődött azzá, amivé lett, nem a másokén. Hogy magával szemben nem volt képzelődő és önmagát nem tartotta különbnek más rendes embereknél, ezt jóízű tréfával mondja el ő maga is az „Emlékezések” című könyvének következő soraiban:

„Amint kiléptetett a sorsom a napvilágra, ott illúzióim meginogtak és a kételkedés hatalmába kerített. Minduntalan felbukkant fejemben a kérdés: költő vagyok-e hát már most, vagy nem vagyok. Az nyugtalanított mindig, hogy nem érzek semmi különbséget magam és más, közönséges halandók között.”

„Volt abban az időben, mikor az én nevem országos forgalomba került, volt egy immár elismert költő; szép, sugár legény, ábrándos kék szemekkel, szőke, leomló haj, valóságos Krisztus-fej. Ha találkoztunk s ő elment mellettem, magasan hordott fejjel, majeszatikus tartással, én mindig megálltam s irigykedve utána néztem: ez költő, ezen meglátszik, hogy költő! – mondogattam magamban. Szegény Benedek Aladár (Náray Iván) volt ez a költő, akit ma már alig emleget valaki, pedig nem méltatlanul élvezte annak idején népszerűségét. De hát az idő borzasztóbb minden választóvíznél, mely feloldja s elválasztja egymástól az érceket. Az idő mindent tisztába hoz, az időt becsapni nem lehet, még kék szemmel, szőke hajjal s andalgó járással sem.”

„Én is azt hittem, meg fogom drámáimmal ostromolni az eget. Mert hiszen régen abbahagytam volna a drámaírást e hit nélkül. Mert földi jutalom, mikor én kezdtem, nem kecsegtette a magyar író.”

Itt az utolsó soraiban is jelentkezik az ő önmagába tekintő, szigorú önbírálata, amelyen legtöbbször, mint ő is mondja, a hivatásában való hite győzedelmeskedett. És valóban semmi egyéb, mindig csak a hite vitte őt előre a pályáján. Mert, hogy mások, „hatalmasok” társaságát, segítségét sohasem kereste, erről tanúságot tehetnek, akik közelről ismerték őt, de a többi közt bizonyosságot szolgáltat róla ismét az „Emlékezések” című könyvének őszinte vallomásszerű következő részlete is:

„Az irodalomban el volt terjedve akkor (a hatvanas-hetvenes években) az a vélemény, hogy az írói karrier Csengery Antal szalonjából indul ki. Aki valamire vinni akarja, annak iparkodnia kell, hogy oda bejusson. Csengery egyik tekintélye volt a Deák-pártnak, nagy tekintélye az irodalomnak is. Én pedig soha sem fordultam meg a házában és soha sem beszéltem vele. És nemkülönbön volt a dolog a miniszterelnökkel is. Andrássy Gyula grófért rajongtam. Az ő kortes-estélyein a miniszterelnöki palotában fennjártam. Ő ismert

engem, ha találkoztunk, köszöntöttük egymást – de vele sem beszéltem soha, se politikát, se mást. Belátom, hogy ez igen különös és igen szokatlan dolog volt. De nekem akkor nem tűnt fel, én nem vágyódtam másra, mint hogy teljes lélekkel teljesítsem a föladatot, amelyet vállaltam. Ez pedig az volt, hogy tollammal szolgáljam Deák Ferencet. Hogy mit írjak, sohase kellett mástól kérdeznem. Szerencsém volt, hogy soha senki sem érezte szükségét annak, hogy nekem eszméiből, szándékaiból, gondolataiból apró kölcsönöket adjon. A politikusok terveztek, tanácskoztak, konspiráltak és cselekedtek, én pedig írtam azt, amit gondoltam és éreztem. Sok nagy publicisztikai csatát, mondhatnám, hadjáratot megvívtam. De nekem úgy tetszett, én csak fegyvernem vagyok, mely a maga dolgát elvégzi. Mondjuk, voltam egy tüzertelep, egy battéria. Belelöttem a harcba, lövöldöztem a saját puskaporomból legjobb hitem és legjobb tudásom szerint, érte se rangot, se zsákmányt, se zsoldot nem kértem és sohasem is vártam olt, ahol az emberek ezekért a nekik nagyon kívánatos dolgokért verekedtek. És így mentem végig az életen és az emberek megbecsültek és én tisztességgel meg tudtam élni munkámból mind a mai napig/

Nos hát tökéletesen ilyen volt, mint amilyen keresetlenül és őszinte szóval ő maga így elbeszéli. De ha a maga, vagy akár a családja ügyében is sohasem kilincselte a „hatalmasoknál”, annál többet járt, levelezett, kérvényezett az árvák, elhagyatottak, ügyefogyottak érdekében. Az ő egyszerű keresetlenségéhez (ami talán igazabb demokrácia, mint amely politikai jelszavakon nyargal) tartozott, hogy ezekhez a szegény emberekhez, akiknek ő rá szükségük volt, mindig sokkal közelebb állónak érezte magát, mint a kiváltságosabbakhoz. Meghallgatta hosszas panaszait, nagy nyugalommal, még az együgyűség sem hozta őt ki a türelméből. Olyan különös meleg szeretettel beszélgetett el velük, mintha a legközelebbi hozzátartozói lettek volna az illetők és úgy látszott a figyelésén, hogy csakugyan érdekli őt, amit amazok a maguk dolgáról beszéltek neki.

Mindez, amit itt elmondtam az édesapámról, azt a célt szolgálta, hogy közelebbről bemutassam őt az ő igazi emberi mivoltában. Mert azt hiszem, hogyha majd egyszer valamely valóban rátermett és felkészült tehetség nekilát, hogy megírja, megrajzolja Rákosi Jenő emberi alakját és összegyűjti hangyaszorgalmú munkája közben az ő életére, szokásaira, gondolkodására vonatkozó adatokat s mindebből rekonstruálja magának az ő egyéniségét, akkor eszébe fog neki is jutni, ami, mikor gondolatomban vele foglalkoztam, nekem gyakran fordult meg a fejemben, hiszen köztudomású, hogy sok nagyság volt benne, de talán mégis mint ember volt a legnagyobb.

Reggeltől estéig

Megkísérlem most, hogy leírjam életének egyetlenegy napját. Nem valami munkával, bankettes szónoklattal, színházi előadással, ünnepléssel, vagy közéleti tevékenységgel telezsúfolt napot, hanem egy normális hétköznapiját, aminő volt a legtöbb napja. Olyat, amelyen az elfoglaltsága se több, se kevesebb nem volt, mint más közönséges napján. Talán így mutathatom meg a távolállóknak őt a legközelebből, a maga hétköznapiságában, ahogy

tett-vett, mozgott, dolgozott, beszélgetett, vagy hallgatott, míg a többiek beszélgettek körülötte.

A hallgatósága egyébként ugyancsak nagyon jellemző tulajdonsága volt. Volt alkalom rá, hogy máshol is hallgatott. De, hogy úgy mondjam: legjobban tudott hallgatni otthon.

Reggel kilenc és tíz óra között, amikor teljesen felöltözve kilépett a hálószobájából, rendszerint hallgatólag volt. Az arca fakószínű. Inkább fáradtnak, mint kipihentnek látszott, pedig legtöbbször jól és eleget aludt. Csak ritkán volt rossz éjszakája, többnyire amikor a politikai dolgok bántották. Ilyenkor képes volt féléjszakát álmatlanul forgolódni az ágyában. Egyébként nagyon élénken szokott volt álmodni. Még a legutóbbi esztendőben is megeseett vele, hogy azt álmodta, hogy éppen az érettségi vizsgálatán faggatják a tanárai. Az álmai sokszor nagyon meggyötörték, de lehetséges az is, hogy egyszerűen csak azért volt reggel, felkelés után, általában rosszkedvű, mert – mint már említettem, – sajnálta magától, hogy olyan sok időt tétlenül átaludt.

Szóval most figyeljük csak meg őt, amint kilép a hálószobájából, mint mondtam, borús, sáppadt arccal s átsétál az ebédlőbe, ahol fel van terítve a számára. Odalép az asztalhoz, szó nélkül felveszi az újságot s állva végig lapozza. Egy-egy helyen megakad a szeme s rövid időre el-elmélyed az olvasásba, azután tovább lapoz az újságban. Behozzák a reggelijét, ami vagy kávé föllel, vagy tea cukorral. Köszöntik, azután figyelmeztetik rá, hogy a reggeli az asztalon van, amire ő még mindig a lapot böngészve, vontatottan felel, hogy tudomást vett róla.

– Igenis ...

Mondja s tovább vizsgálja az újságot, de hamarosan elkészül vele, leteszi az asztalra maga mellé s helyet foglal. A kiöntött teát, amely ott párolog előtte a csészében, félretolja s a tányéron fekvő csülökcsontot veszi maga elé, ebből faragcsál és eszik jóízűen és bőségesen, persze kenyeret eszik hozzá, közben kortyonként issza a teáját. Ha nincs csülökcsont, akkor elfogyaszt a teája mellett két jó karéj vajas kenyeret, amely tányéron, előre elkészítve, szintén ott várja az asztalon. Ő csak hosszúkas szeletekre szeli s így fogyasztja el teája mellett. Utána két lágytojás, vagy pedig lisztsterc következik, tejjel jól nyakonöntve, amit nagyon szeret. Ezután pedig gyümölcs, télen alma, körte. Nagyon szereti a szilvát. Megeszik belőle tiz-tizenöt szemet is. De válogat belőle, vigyáz rá, hogy csak érett, ép gyümölcsöt egyék és még a szilvának sem fogyasztja el a héját.

Reggeli után fel s le járálva a szobában, rágyújt egy hosszúszerű csibukra, azután bemegy a dolgozószobájába, átnézi a postáját, újságot olvas. Habár jár neki több is, rendszerint azt a lapot olvassa, amibe ő maga is ír. De a saját cikkét sohasem olvassa el. A többi lapból csak elvéve olyan cikket olvas el, ami különösen érdekli őt. Úgy féltizenegy órakor már kint van a kertjében. Mikor az idő hidegre fordul, hosszú körgallérját keríti a nyaka köré. fejébe húzza kötött sikkáját s így megy ki.

Elsőnek Pajtás kutya köszönti a ház urát. A köszönés abból áll, hogy a kutya, amikor meglátja a gazdáját, felugrik egy kerti asztalra, mire a gazdája odalép hozzá s a fejére teszi a kezét. A kutya a farkát csóválja, azután leugrik az asztalról s virgonc ugrálásba kezd, jeléül annak, hogy kész a gazdáját bárhová követni. Ő azonban csak lassan sétál az úton, meg-megáll s hosszasan elnézegeti a növényeit. Ha kell, bírja a gyaloglást is, de ha

nem volt alkalma járni, járás helyett szeret sokat álldogálni, mert az álldogálást egyenlő értékűnek tartja a járással. El tud álldogálni egy helyen hosszú ideig, úgy, hogy a nálánál jóval fiatalabbak kidőlnek mellette s megkívánják a leülést.

Most is lépten-nyomon, ahogy megáll az orgonabokrok vagy egy-egy rózsató mellett s elnézegeti növényeit, közben még Pajtás kutya is elunja az ácsorgást s le-lefekszik a gazdája lába előtt. Pajtás, habár csak valami keverék, feketeszőrű kutya, mégis nagyon intelligens állat, ami talán onnan is ered, mert van valami magyar kuvasz vérkeverék is benne. Az intelligenciája abban is megmutatkozik, hogy bár sokan parancsolnak neki ebben a házban, sokan tartják jóval, mégis tudja, hogy ki az ő gazdája, akihez – ha szabad ezt a kifejezést kutyára alkalmazni – szívvel-lélekkel és mindenki között leginkább ragaszkodik, pedig a reggeli simogatáson kívül egyebet csak ritkán kap tőle. Az igaz, hogy a nevét is tőle kapta. Nálunk egyébként – és ez a gyermekvilágot fogja leginkább érdekelni – ahány kutya volt a házunknál, a *Kis Kelemen* Pajtás kutyája után, mindet Pajtásnak hívták.

Allatot, növényt egyaránt nagyon szereti az édesatyám. A régebbi időben megesett, hogy volt otthon kalitkában 10-12 éneklő madara is. Leginkább a fülemülét szerette, amit nyáron maga fogott hálóval. Akkor még a József-körúton laktunk. A madarak fűtött üveges folyosón voltak elhelyezve, melybe hosszú nyitott folyosó torkollott, összekötve a József-körúti házat a Rökk Szilárd-utcaival. Úgy déli két órakor mi, akkor még gyermekek, az üveges folyosón már nagyban vártuk az édesatyánkat ebédre, a szerkesztőség-ből. És amint a hosszú nyitott folyosó végén előlibbent az ő jellegzetes körgallérja, abban a pillanatban az üveges folyosón az egyik csalogány mindig rágyújtott valami szép trillára. Ekkor tanultuk meg, hogy a madárnak még az emberénél is élesebb a látása, de meg hogy szívének, vagy legalább is eszének kell lenni, mert amint megpillantotta őt, tudta róla, hogy most jóízű lisztkukac csemegét fog kapni tőle. Ugyanis mielőtt asztalhoz ült volna, előbb a madarait mind végig etette ezzel a kedves eledelükkel.

Egy kis virághistóriát akarok még itt elbeszélni. Több mint húsz esztendővel ezelőtt történt. Az édesanyám karácsonyra gyönyörű, virágjában lévő azáleát kapott. Kettesben sokat gyönyörködtek ebben a virágban. A következő karácsonykor, december 23-án meghalt az édesanyám. Az azálea pedig ezóta minden karácsonyra gyönyörűen ki-virágzott. El lehet képzelni, hogy ápolta szegény édesatyám és hogy mit is érezhetett, ha úgy karácsony táján elnézte ezt a kedves, pompájában lévő virágot. Ez jelentette azóta számára az ő nagyon szomorú karácsonyát. És ettől az időtől kezdve az összes növényei, természetesen az azálea is, télire mindig bekerültek közvetlenül öhozá, a hálószobája mellett lévő üveges verandára.

Az imént ott hagytuk őt el a kertjében, amint egyenkint végigjárta a növényeit. Ebben a pillanatban kilép a kert végében lévő kis kapun, amit gondosan betesz maga mögött és lassú, könnyed léptekkel megindul a kert mögött lévő réten, jobban mondva kiképzésre ezután kerülő Naphegy-téren, az ott folyó házépítkezés felé.

Valami különös nagy érdeklődéssel szerette figyelni a mesteremberek munkáját. Ha valamelyik utcában, ahol ő járt, kövezés folyt, képes lett volna akár órahosszat is ott álldogálva elnézni ezt a látszólag egyhangú munkát s megfigyelni mindent a legapróbb részletekig. A régi időben, amikor a József-körút ötödik számú házát építtette, vagy jóval később,

mikor a Budapesti Hírlap Röck Szilárd-utcai palotáját építtette, ha ideje engedte, eltöltött fél délelőttöt is azzal, hogy elnézte a mesteremberek munkáját. Megfigyelte, hogy veszik a kőművesek kezükbe a téglát, milyen ügyesen forgatják félkézzel, míg lefaragnak belőle, vagy hogyan válogatnak a mellettük fekvő halmaz téglá közt, míg kiválasztják közülük az alkalmas darabot, mely oda illik arra a helyre, ahová szánták. Tudta, hogy mikor, hogyan kell fogni a kalapácsot, a kanalat, stb. Ismerte például a párkányok készítésének minden csínyját. Azt hiszem, hogy ha valahol felszólították volna rá, olyan gyakorlati munkát tudott volna írni akár a kőművességről is, hogy szakemberek is megirigyelhették volna tőle. Ugyanis tisztára a megfigyelései alapján, hosszasan és érdekesen tudott beszélni a kőműves munka végzésének dinamikájáról, ökonómiájáról, gyakorlati fogásairól és minden részletéről.

Az előző napokban egyszer, hogy éppen a Naphegyen folyó építkezést figyelte, mosolyogva beszélte el nekünk, hogy feltűnt neki az egyik kőműves, aki furcsán vette a kezébe a téglát. Már éppen rá akart szólni, hogy megálljon, nem úgy kell a téglát a kezében tartani, de azután eszébe jutott, hogy inkább megvárja előbb, hogy mire megy vele a kőműves így. És emez nyugodtan veszi a kalapácsát s azon a részén a téglának, ahol az egyik ujjával furcsán alátámasztotta, szabályos négyszöget vág le a kalapács éles végével.

– Egyszóval – fejezte be az apám az elbeszélését, hozzá kedvesen mosolyogva – nem sikerült volna kitanítanom a kőművest a saját mesterségére, mert megint inkább én tanultam valamit ő tőle.

Ilyen volt: mindig tanult, minden érdekelte s mindenkitől tanult, akinek a tudását valami tudományban, vagy akár mesterségben is elismerte. Mindez az érdeklődése abból a tulajdonságából táplálkozhatott, hogy nagyon szerette az embereket s rettenetesen érdekelte őt az élet és a munka.

Gyönyörködött, lelkesedett s egész lényé szinte felüdült, ha a munkában, amit megfigyelt, az emberi ügyesség, találékonyság és leleményesség nyomait figyelhette meg. Persze, ehhez az ő mindent látó szemére volt neki szüksége. Az ő szemére, amely majdnem csalhatatlanul meg bírta látni az egymásra rótt sorokban az irodalmi értéket s így annyi nagy tehetséget fedezett fel s adott vele nemzetének. Sokszor elnéztem, ha egy-egy neki tetsző könyvet olvasott, mennyire el bírt benne mélyedni, hogy neki pirosodott az arca az olvasásban. És bevallom, hogy ilyenkor gyakran gondoltam irigykedve arra, hogy mennyi apró szépséget, rejtett nagy irodalmi értéket láthat az ő szeme, aminek látása nekünk nem adatott meg. Minő igazi gyönyörűség lehet az övé, ha jó könyvet olvas, hogy rózsás lesz tőle az arcszíne, vonásai kisimulnak bele és szinte neki fiatalodik az írásmű élvezetében. De általában, ahogyan az ő szeme el tudott telni akár valami képzőművészeti alkotás nagyszerűségében, azt az odaadó elmélyedést, azt az igazi élvezetét a szépségnek, a művészetnek soha senki emberfiánál nem láttam s másoktól is hallottam, de magam is elmondhatom, hogy vele bejárni például a párisi Louvre gyűjteményeit, felejthetetlen gyönyörűség volt.

Amint élvezni tudta a nagyszabású emberi munkát, csaknem olyan öröm és gyönyörűség volt a számára az emberi kéz minden munkájának szemlélése, melyben épp úgy benne kellett lenni az emberi értelemnek és elmének, mint mindenben, amit az ember tesz.

S ő ezt látta is, ebben gyönyörködött. Visszatérek ő hozzá, amint az ő „szórakozásából”, a kőművesek munkájának szemléléséből frissen, jókedvvel tér haza, most már a saját munkájához, a dolgozószobájába.

Úgy féltizenegy óra lehet. Újra előveszi az újságokat s elolvassa belőlük, ami még érdekli őt. Ezután oda ül az íróasztalához levelet írni. Óriási a levelezése, mert mindenkinek felel, aki őt levelével felkeresi. Válaszírás előtt mégegyszer átolvassa a hozzájuttatott sorokat s csak azután fog maga is írásba. A levelek írói nagyrészt ismeretlenek. Állást keresők, instanciázok, hálálkodók, egy-egy cikkére reflektáló magánosok, irodalmi pr&bálközők, politikusok írásai ezek. A legtöbb ügynek utána kell előbb néznie, az aznap érkezett levelek nagy részére tehát nem is tud rögtön válaszolni. Van azonban sok elintézett fevél, amelyre a fejében már megvan a felelete. Ha véletlenül szabad délelőttje van, akkor neki szán a levélírásnak hosszabb időt s végez 15-20 levéllel is. Ma azonban van egyéb írivalója is, tehát csak a legsürgősebb levélválaszoknak lát neki. Így is már három megcímezett, leragasztott boríték fekszik előtte. Most írja a negyedik levelet. Hihetetlen gyorsasággal megy neki a levélírás, pedig a dolog nem olyan könnyű.

Mindjárt meg is mondhatjuk, hogy miért nem olyan egyszerű dolog neki egy-egy levéllel végezni s miért nem megy ez simán. Azért, mert néha többször is félbe kell szakítania az írást: közben ugyanis valaki személyesen jelentkezik a maga dolgával. Mert nincs annál könnyebb dolog, mint az ő színe elé jutni. Ha az ember túlozni akarná, még azt is mondhatná, hogy nemcsak a házának kapuja, de még a dolgozószobájának az ajtaja is tárva-nyitva áll, bárki emberfia számára, aki vele óhajt beszélni. Hogy többet ne mondjak, évekig rendes látogatója volt egy szegény megháborodott elméjű iparosember, aki magát isteni hatalmúnak tartotta s neki mondta el mindig az egész világ hatalmasai számára szóló parancsait, azzal a hittel, hogy ő majd a levegőn át, továbbítja a parancsokat. Az apám ezt az embert is mindig meghallgatta türelmesen.

A kéregetők délig rendszeren és alaposan le szokták soványítani a pénztárcáját. Mert nem afféle egyszerű kéregetők ezek, hanem mind olyanok, akik egyenesen a jó méltóságos úrhoz jönnek. Vannak olyanok, akik csak egyszer látogatják meg s olyanok is, akik bizonyos periódusokban, vagy pláne meghatározott napon jönnek. Így évekig járt hozzá még egy állítólagos rabbinus is, még pedig pontosan minden hónapnak az elsején s mikor megkapta rendes járandóságát, ott nyomban még valami héber imádságot is mondott érette.

Ha az ember kifejezte előtte a rosszalását, hogy mégsem helyes akárki fiát maga elé bocsátani, elvégre akadhat köztük, aki nem jó szándékkal jön, az ilyenféle megjegyzést nem szerette s a dologba való beleszólást körülbelül így utasította vissza:

– Nem is értem, hogy nyolcvan egynéhány esztendeig hogyan bírtam én nélkületek magamra vigyázni!

Szeretett az emberekről optimizmussal gondolkozni s a komiszságait, rosszaságait nem akarta észrevenni, még akkor sem, ha egyenesen figyelmeztették rá. Ha valaki tovább vitatkozott vele a konkrét esetről s azt találta mondani, hogy úgylátszik, még sincs neki emberismerete, erre így vágott vissza:

– Emberismeret. Mi az? Tulajdonképpen nem egyéb, mint mindenkiről feltételezni a rosszat.

Kissé elgondolkozott, azután szelídebb hangon folytatta:

– Pedig az emberek mind jók, csak nem szabad őket próbára tenni...

Ezt a tételét úgy tartotta meg, hogy ha kényszerűségből próbára tett is egynéhány embert, a próbatétel végén soha sem figyelte meg az illetőt, ha rossz eredménytől tartott. Ő maga félt leginkább a próbátétel eredményétől s inkább elfelejtette az egészet. Mert kitűnően tudott még felejtetni is, ha éppen akart.

Ma is belesöpött véletlenül ilyen próbára tételbe. Egy jómérgelésű ismeretlen férfi állított be hozzá, egy tizenhárom-tizennégy év között levő fiúval, akire, miután magát, mint hivatalnokot mutatta be, azt mondta, hogy az ő édes fia. Elbeszélte azután nagy hebegéssel, hogy rettenetes körülmények közt van, ilyen kevés, meg olyan kevés a jövedelme. Arra már egyáltalán nem telne, hogy mint tanult ember, a fiát, aki egyébként kitűnő tanuló, tovább taníttassa. Azért hozta őt magával, hogy a méltóságos úr lássa, hogy nem mese amit mond, mert íme, itt a fia s milyen derék gyermek. Ő egyébként nem magának, hanem a fia számára kér s nem ajándékba, hanem kölcsön száz pengőt, hogy beírathassa őt az iskolába és könyvet, miegymást vehessen neki.

Ez a nem mindennapi eset még az édesapámat is felizgatta. Szinte elviselhetetlen volt a számára az a gondolat, hogy egy apa hogy juthat annyira, hogy a fiát ilyen helyzetbe maga viszi bele. Tudniillik elbeszélte az édesapánk, hogy ez az állítólagos apa a fia becsületére és jövőre boldogságára kezdett esküdni, hogy ha megkapja a fizetését, meg fogja adni az apáknak a pénzt, amit most kölcsön kér tőle. Az apám ezt már nem bírta hallani és mint nekünk mondta: „Erre elhallgattattam a szerencsétlen embert.”

Mi persze érdeklődtünk, hogy mi módon hallgattatta el, talán csak nem adta meg neki a száz pengőt, amit kért? – Mire ő valósággal méltatlankodva felelte:

– Már hogyan adtam volna! Hát csak nem szégyeníthetem meg a saját fia előtt, hogy nem hiszem el, amit mond!

Azt egy pillanatra sem gondolta, ami nekünk eszünkbe jutott, hogy a fiú talán nem is azé az emberé és csak azért hozta magával, hogy nagyobb hatást érjen el a fiúval megrendezett jelenettel. A férfi viselkedésében azonban lehetett valami, ami az apámban mégis ébresztett némi kételyt, mert másképpen hogyan jutott volna az eszébe az, hogy nem szégyenítheti meg az apát a saját fia előtt azzal, hogy nem hiszi el neki azt, amit mond. Tudniillik, a fiára való tekintettel el akarta hinni neki, hogy ezt az adósságát ígéretéhez hűen meg is fogja adni.

Mi persze hangoztattuk előtte a gyanúkat, hogy hátha kitalált mese, vagy színjáték volt az egész, az úgynevezett apa részéről. Ő rá azonban az efféle megjegyzéseink határozottan bántó hatással voltak s most már el akarta felejtetni még azt a kis gyanúját is, ami még az imént élt benne. Mert egyszerre csak a mi gyanúkkal szemben – hogy ez az ember svindler, aki az ő szívét használta fel arra, hogy a pénzét kicsikarja, – teljesen az ismeretlen apa mellé állt s mintegy őt védelmezve, velünk szemben, leckéztető hangon így szólt hozzánk:

– Dehogyan svindler; már hogyan volna svindler? Hiszen, ha nem lenne rá szüksége, nem jönne ide kérni. Különb is inkább adjon az ember tíz svindlernek, mint elkergessen egyet, aki igazán rászorul.

Az ilyen biblikus mondásra mindig készen állt, mert ha nem került a bibliából, az ő szíve, az ő agya mindig készen volt csinálni biblikus mondást.

Mivel bizonyosan lesznek olyanok, akik kíváncsiak a mese végére, azok számára ideírom, hogy ez a bizonyos „apa” soha többé nem jelentkezett nála s nem adta meg a tartozását az édesatyámnak...

De maradjunk csak tovább a mai délelőttnél. Ott ül ismét az íróasztalánál, hogy a levelét, amit a látogatója félbehagyatott vele, befejezze. Fegyelmetlenül kíváncsi szemünk egy pillanatra, szinte akarunk ellenére is, odatekint a levélpapírra, tolla nyomán most marad ott a papíron gömbölyű betűs, jólismert s mindig egyforma aláírása; fölötte pedig ez a két szó: Alázatos szolgája... A kíváncsiság most már nem hagy bennünket nyugton. Vajjon kinek, miféle hatalmasságnak írhatta, hogy így fejezi be a levelét: Alázatos szolgája?

Szokása szerint borítékozza, lezárja s csak ezután címezi meg a levelet, amely szól: T. e. X. Y. *kántortanító* úrnak. A többi már nem is érdekel bennünket, hogy Kölkedre, vagy Zalabár a megye-e a levél?... Ez a két szó motoszkál a fejünkben, ezt ismételteti hangtalanul az ajkunk, hogy a fülünk szinte hallja hangunk zengését. Csodálatos két szó ez, mely a maga nemesebb értelmében krisztusi gondolatot fejez ki: a hegyi beszéd gondolatát, amelyet ő az újszövetségi Szentírásban is a legnagyobb szerűbb valaminek tartott, mert benne látta lefektetve a vallás bölcsességét, az utat és a célt, amelyen s amelynek irányában az ember fiának életében haladnia kell. Az ő érthetetlennek látszó egyszerűsége is abban volt, hogy minden emberfiának alázatos szolgája iparkodott lenni.

A levele befejezése után felkel, oda sétál a szoba másik végében levő pipáihoz, kiválaszt közülük egy kurtaszárút, megtömi szép, szőke pipadohánnyal, élvezettel rágyújt, azután nagyokat szippantgatva a pipából, odaáll az ablak mellé és elrévedezve kitekint az utcára. Aki így látja őt álldogálni, fején kackiásan félrebillentett kötött sapkájával, még azt is gondolhatná róla, hogy nincs semmi dolga, mert első pillanatra annyira gondtalannak látszik. Pedig ha most megszólítaná valaki, akkor venné észre, hogy milyen mély elgondolkozásból rázta őt fel.

Mélységes csend van a szobában, csak a pipája szortyog néhányszor hangosan a szájában, azután kopogva veri bele az egyik közel álló hamutartóba a pipa kiégett tartalmát s már indul is újra az íróasztala felé. Alkalmi cikk írásába kezd valamelyik hetilap számára. A négy-öt oldalra terjedő cikkel hamarosan készen van. Utána szivarra gyújt s mivel így ősszel a szoba levegője hűvösebb, veszi a pokrócát, a dereka köré csavarja s leül az ablak mellett álló kis fotelre. A lábát gondosan betakarja, mert „az ember lábtól szokott meghűlni.” Ez a gondosság, meg az ő nagyszerű természete, mely egyaránt túri a meleget és a hideget, megvédi őt a hülés veszedelmétől. Így ül ott valami nagyformájú, vastag, idegennyelvű könyv olvasásában elmerülve. Nagyon érdekli őt, amit olvas. A könyvben valami világproblémáról van szó. Az ilyen nevezetes külföldi írók a maguk érdekes mondani valójával persze nagyon megtermékenyítik az ő rendszerekkel, szempontokkal és tudással gazdagon ellátott elméjét. Az efféle könyvek olvasása az ő számára legalább is egy, de néha több, úgynevezett vasárnapi cikktémát is jelent. Olyan cikkét,

mely magas csúcsokra viszi fel az olvasót, ahonnan azután elgyönyörködhetik az ő tágas szemhatárában s képeinek csodás beállításában, fókuszában, vagy érintőiben a magyarság nagy ügyével, vagy ha arról van szó, éles megvilágításával annak a határvonalnak, ahol a szóbanforgó világprobléma már a magyarság kérdésével befolyásolóan kapcsolódik össze.

Úgy egy óra után csendesen nyílik a szoba ajtaja. Az egyik unokája érkezik haza az iskolából s mivel egy házban lakik vele, így hazatérőben gyakran nyit be a nagypapájához, hogy lássa s hallja őt. A nagy könyv, amiből az imént olvasott, néhány pillanatra a nagypapa ölébe kerül. Meleg tekintete végig siklik a fiún, míg emez félkezében a könyveit szorongatva, nagy üggyel-bajjal kezét csókol neki.

– Nos, mi újság? Mi történt az iskolában?

Ez az első kérdése a nagypapának.

– Feleltem a történelemből.

– Tudtad?

– Tudtam, csak itt-ott nem bírtam magam helyesen kifejezni.

– A tanár a helytelen kifejezéseidből is bír következtetni a tudásodra. Na de nem az a fontos, hogy mit gondolkodol rólad, hanem az, hogy mit tudsz.

És itt azután lebilincselően érdekes kis előadás következik arról, hogy az emberre nézve az életben az a legfontosabb, hogy mennyit tud, mert a tudás adja az önbizalmat, az önérzet biztosságát, erőt, sőt még hatalmat is, amit mindig csak embertársai javára használjon az ember. És ehhez a gondolatához is hozzáfűzi azt a másikat, amely manapság egy pillanatra sem hagyja őt nyugton: trianoni helyzetünk fájdalmas gondolatát.

– És soha sem volt az országnak nagyobb szüksége okos, tanult, művelt, erős és bátor emberekre, mint most, – mondja komoly hittel, – mert elvesztett területeinket csak akkor szerezhetjük vissza, ha mindenben különbek leszünk amazoknál, akik elvették, ami a miénk volt...

Az unokája számára az ilyen rövid látogatás mindig gyarapodást jelentett szellemiekben és lelkiekben. Soha sem volt az effélének prédikációs íze, hanem csak egyszerű, természetes beszélgetés volt kettejük közt. És a nagypapa unokája szemében csodálatosan közvetlen, egyenrangúnak tetsző félnek bírt mutatkozni ezek alatt a beszélgetések alatt. Persze ezzel megvette teljesen a fiú szívét. A nagypapa viszont szerette a fiú egyenességet és őszinte igazmondását, úgy, hogy a fiú eldicsekedhetett azzal, hogy ők ketten a nagypapájával nagyon jól megvoltak egymással.

Az ebéidő közeledtével egymásután érkeznek haza a család tagjai a dolgukról. Ilyenkor rendszerint beköszöntünk hozzá s elmondtuk neki, ha valami nevezetesebb hírt tudtunk meg. Érdeklődött a dolgainkról. Elmerült a nap nevezetes eseményének, a német jóvátétel kérdésével kapcsolatos francia nyilatkozatnak a fejtegetésébe. Valósággal nekihevült a témának. Egyszerre csak félbehagyta és elővette a zsebóráját:

– Húsz percem van még az ebédig. Na most még egy kis Shakespearet! . . . Különös dolog az – tette hozzá magyarázatképpen, – hogy már két napja töröm a fejem egy angol kifejezésén s nem bírtam sehogyan sem megtalálni rá a megfelelő magyar szót. Most, ebben a pillanatban eszembe jutott. .. Kínszenvedésnek tetszhetik ez, pedig tulaj-

donképpen nagy gyönyörűség. Nekem ilyenkor mindig az az érzésem, mintha öltre menve birkóznék a nagy britt szellemével...

Magára hagytuk, ő pedig felvillanyozódva lépett oda az asztalához s fiókjából elővette az írományát és már neki is látott a munkának. Szóval az ő számára húsz perc is elég idő volt arra, hogy neki lásson Shakespearet fordítani. Más ember azt mondta volna: már csak húsz percem van, tehát nem érdemes hozzáfognom. Hiszen míg nekikészülök, míg beleélem magam a nagy britt szellemébe, ehhez is kell legalább ennyi idő. Ő nem így volt vele, mert állandóan foglalkozott Shakespeare-rel s így állandóan benne élt a szellemében, tehát néhány perc alatt is előre birt jutni a fordításával. Egyébként az ő hihetetlen munkateljesítményének ez volt az egyik titka: a legcsekélyebb időt is érdemesnek tartotta kihasználni. És el lehet róla mondani, hogy ki is használta.

Az ebédje húslevesből (ezt akár mindennap megette volna), főtt marhahúsból (paradicsommártással és burgonyával) és káposztás rétesből állott. Mindenikből elegendőt evett. A rétesből, ha kedvére volt készítve, ropogósan, levelesen s megfelelő mennyiségű zsírral, megevett négy-öt szeletet is.

Ebéd után megint rágyújtott a csibukjára, azután felkelt az asztaltól. A feketekávéját már utána vitték a dolgozószobájába, ahol ő az ablak mellett állva kezdte olvasni a déli lapokat. Egy-egy jelentősebb parlamenti beszédet, vagy a magyar szempontból is fontos külpolitikai eseményeket mind végig olvasta. Leült a feketéje mellé, amit cukor nélkül fogyasztott s rendszerint megvárta, míg jól kihűl, csak azután nyúlt hozzá, hogy két-három kortyban lehörpintse.

Az újság ilyenkor már főleg az aznapi vezércikk szempontjából érdekelte. Mikor a politikai olvasnivalóval elkészült, csak azután kezdett egyéb iránt is érdeklődni, persze kivéve azt az esetet, ha valami nagy szenzáció volt a lapokban, mert az illető ő is elsősorban olvasta. Azonban érdekelte minden művészeti vagy sportesemény, rendőri vagy törvénytörési esemény. Hiszen ezt talán nem is kell külön kiemelni, mert az általános érdeklődéséről tanúskodnak a cikkei is.

Mikor a magyar lapok átnézésével végzett, a külföldi lapokat vette elő. Mikor mindezzel végzett, már volt akár két cikktéma is a fejében, este tehát majd választhat közülük a szerkesztőségben. Félőtt órákor beszállt az autójába s robogott rajta a redakcióba.

A szerkesztőségben sok időt emészt fel a késő délutáni lapok átnézése, a postája végigolvasása. Naponkint jókora köteg levelet jelent ez, amit átnézés után három csoportba oszt szét. Az egyik csoport olyan leveleket tartalmaz, melyek jobbra magára a lapra tartoznak, ezek a szerkesztőhöz kerülnek majd. A másik csoport gyermekszanatóriumi ügyekre vonatkozik, ezek külön jelzéssel a szanatóriumok igazgató-főorvosához kerülnek elintézésre. A harmadik csoport levél egyenesen az ő személyének szól. Ezek között is van néhány, amire azonnal felel és persze ismét csak sajátkezűen írja a választ. A levelek zömére olyankor írja meg a feleletet, amely napon nem ír cikket. A legtöbb levél bizony fájdalmas olvasmány: tele van panasszal és segítségkéréssel. Mások leírást, információt tartalmaznak társadalmi osztályok szörnyű gazdasági helyzetéről.

Azt lehetne mondani, hogy az a levéltömeg, amit az ország minden részéből és különféle állású polgáráról napjában kap, mintegy állandó összeköttetésben tartja őt ezzel a

szomorú kis trianoni magyar világgal, úgy, hogy minden pillanatban világosan láthatja a magyar társadalom vigasztalanul nehéz helyzetét. És így méltán írta egyszer az egyik vezércikkében, melyben az ország tragikus helyzetét egy család tragikus sorsának leírásával ecsetelte: „Ez csak egy eset, de hogy ez másutt is így van, arról tanúskodik az a sok panaszos levél, amit nap-nap után kapok ide a szerkesztőségbe.”

A látogatói persze itt sem hagyják nyugodtan levelet írni. Ide is jön hozzá mindenféle rendű és rangú ember magánkéréssel, vagy a közügy szolgálatában. Azután jön referálni a gyermekszanatóriumok igazgatója, hozza magával az aláírni való postát. Ismét más látogató következik, egy vasutas, aki arra kéri, hogy lépjen közbe érte a felsőbbségénél, mert most alkalma lenne s protekcióval el is érné, hogy nagyobb fizetési fokozatba helyezték át.

Az apám nyugodtan végighallgatja az embert, azután így szól:

– Nem teljesíthetem a kérését barátom. Én magát ott a vasútnál állásba segítetttem. Az előmenetele azonban már nem az én dolgom, hanem a maga emberségére, az arravalóságára és a főnökeire tartozik. Az én protekciómat hagyja meg azok számára, akiknek még nincs állásuk.

Ebben a felfogásában az apám másokkal szemben is mindig szigorúan hajthatatlan volt. Most sem engedett belőle s az embert elbocsátotta, kérését nem teljesítette.

Úgy hét óra körül a lapnak egyik munkatársa hosszú távirattal lép be az atyám szobájába. Jelenti, hogy Londonból, az angol felsőház üléséről szól a távirati tudósítás. A magyarbarát lordok egyenkint álltak fel s a trianoni béke ellen beszéltek.

Az apám kéri, hogy olvassa fel neki a tudósítást. Ülve marad az íróasztalánál, amaz pedig csak úgy, ahogy, odaállt az asztal elé s olvasni kezdi a táviratot. Az apám előre-hajolva a székében, különös élénkséggel és odaadással figyeli a felolvasót, mintha minden szavát, minden mondatát az eszébe iparkodnék vésni. Csaknem mozdulatlanul hallgatja a táviratot s a végén sem szól, csak a fejével int a felolvasónak, aki halkán már távozik is a szobából. Az apám néhány percre mélyen elgondolkozik; egy pillanatra félkezébe hajtja a homlokát, azután hirtelen felpattan az íróasztalától: A cikk témái, amelyeket délutáni olvasás közben gyűjtött össze, ekkor már a fejében félre vannak dobva. Gépiesen papírl vesz elő a fiókjából és margót hajt rá. Látszik azonban rajta, a kifejezésén, hogy az agys erősen dolgozik még akkor is, mikor leül újra a székre s a tollat a kezébe veszi. Néhán pillanatig még a messzeségbe néz, azután tollát a tintába mártja és írni kezd.

Aszerint, hogy munkaközben hányszor zavarják meg, lesz féltíz, vagy tíz óra, mire s cikkével elkészül, ekkor ad neki címet; legtöbbször azonban a szerkesztőre bízta a cím adását. Megkívánja a szerkesztőtől, hogy olvassa el a cikkét s észrevételeit mondja meg neki. A szerkesztő javítását a cikken természetesen tartja, mert szerinte ez a szerkesztőnek szuverén joga. Az igazság kedvéért azonban meg kell itt jegyezni, hogy ez a legritkább esetben fordul elő. Figyelme, emlékezete olyan tökéletes, hogy hiba nem igen csúszik írásába, legfeljebb szórendi, vagy betűhiba. Hiszen például latin klasszikusokat is, tisztára emlékezetből idéz. Ő maga, ha megírta, nem olvassa át a cikkét. Hogy emlékezete milyen jó, arról tanúságot tehet mai cikke is, melyben lépten-nyomon idézi az angol felsőház szónokainak szavait és mondatait.

A kész cikket maga viszi be a szerkesztőhöz, azután visszamegy a szobájába és szivarra gyújt. Rövid időre leül, mint aki indulás előtt kissé le akar hűlni hevületéből. Azután lassan szedegetni kezdi leveleit, újságjait, amit haza akar vinni magával. Pápaszemével bajlódik, hogy eltegye a tokjába, mert a sötét üveget illeszti majd a szemére, ha elindul. Író-holmiját rendbe rakja az asztalán, ollóját és kötött sapkáját a fiókba teszi. Az asztali villanylámpást eloltja. Azután jön a szerkesztő, aki már eddig elolvasta a cikket és nyomdába adta. Ezt mindig megvárja, mint ahogyan a kezdő zurnaliszták teszik. „Mert hátha valami kifogás esik a cikk ellen!” A szerkesztő mosolygós arccal beszél neki az előző napi cikke hatásáról. Ezután már indul is hazafelé, előbb azonban még eloltja a szobában a lámpást, mert erről sem feledkezik el sohasem.

Odahaza ilyenkor már türelmetlenül várják, mert mindenki megéhezett már. Őrajta valami derűs gondtalanság látszik, mikor asztalhoz ül. Ma is, mint mindennap, jut a számára a délről maradt levesből jó tányérra való. Most látszik csak meg, hogy megéhezett ő is, mert a levesét nagy gyönyörűséggel kikanalazza egy csöppig. Ezután tornyosra süttött rántotta következik bő zsírban, hozzá fejes-saláta. A salátát nagyon szedeti. Külön üvegtányérja van hozzá, amely még valamivel nagyobb, mint a pecsenyés tányér. Mindjárt előszörre teleszedi az üvegtányérral salátával, alaposan nyakon önti olajjal, megszózza, megcetezi, pedig a saláta már elkészítve került az asztalra. Nem tesz semmit, ő így szokta csinálni.

A rántotta két-három tojásból készül. Jóízűen eszi, egy-egy falathoz többször is vesz salátát, úgy, hogy a saláta hamarabb fogy el, ez sem baj, megduplázza az előbbi adagot. Most pedig a rántotta fogy el, azonban még maradt a serpenyőjében, melyben betálatták, zsírja bőven. Ezt kenyérral jóízűen kimártogatja, amihez persze ízlik neki a saláta.

Mindez így leírva hamar ment, a valóságban azonban nem megy olyan gyorsan. Mert van neki egy igen fontos egészség-szabálya, mely így szól: Alaposan megrágni! Pom-pásan és jóízűen tudja megrágni az eledelt. Más ember addig már három falatot lenyelt, amíg ő még mindig ugyanazt a falatot ropogatja. Az embernek sokszor már az jutna az eszébe, hogy, nini, talán már nem is lehet a szájában a falat s még mindig ott ropog a szájában. Mindent rág. Például nagyon szereti a levesbe főtt metéltet, amit más ember alig rág meg. Ő minden egyes kanál után rágcálásba kezd. Még a szőlőt is, amit most tesznek eléje, megrágja alaposan.

Ezután liptói túró következik, paprikával s pépesre aprított vöröshagymával. Az igaz, hogy ezt az ételt vöröshagymának is lehetne nevezni liptói túróval, mert a hagyma jobban dominál benne, mint a túró.

Egyszerűen eltart egy órácskahosszat, mire végére ér a vacsorájának, amit ezekkel a szavakkal fejez be:

– De éhes kezdek lenni!

Persze, erre mindenki szaladna, hogy hozzon neki még valamit, ő azonban jókedvűen vet véget a körülötte meginduló nagy igyekvésnek azzal, hogy így szól:

– Az ember akkor hagyja abba az étkezést, mikor éhes, mert abból könnyebben ke-rekedik baj, ha olyankor hagyja abba, mikor már jóllakott.

Megiszik még egy jó pohár vizet, egyebet, bort, sört, nem szokott inni, csak ha éppen

kell, társaságban, de itt is csak úgy tesz, mintha innék. Megtörli a száját, jókedvű mozdulattal összegyűri a szalvétáját s hirtelen az asztalra teszi.

– Köszönöm zebédet!

Ez a tréfás gesztusa már az unokáinak szól, akik ma kivételesen vacsora után is lejöttek őhöz a földszinti lakásába látogatóba.

Most felkel, a széket az asztal alá tolja s jókedvűen meghajol:

– Uraim és hölgyeim! I take my pipe.

Így szerette tréfásan angolul mondani, hogy veszi a pipáját. Sarkonfordult s az ő jellegzetes könnyű lépteivel sietett be a szobájába. Kiválasztott magának egy könnyen szelelő csibukot, szálás dohánnyal megtömte, rágyújtott, s már ment is vissza az ebédlőbe, ahol a családja az asztalnál maradt, könnyű beszélgetésbe merülve.

Ő újra visszaült a helyére, de most a székét kicsit oldalt fordította az asztalnak, hogy így a csibukjával elférjen s látszólag inkább a csibuk sercegő tüzét figyelte, mint a körülötte beszélgetőket.

Most ismét a hallgatás időszaka következett. A többiek körülötte egyre inkább belemelegedtek a társalgásba a hallott dolgokról, aktuális kérdésekről, vagy ki-ki a maga foglalkozása köréből vett témáról bocsájtkozott hosszabb fejtegetésbe. Ő pedig, mintha olyan messze távozott volna innen a gondolatában, hogy a beszélgetőknek talán még a hangjuk zsongása sem jutott volna el a füléhez. Pedig nem így volt. Ilyenkor is hallott ő mindent. Sokan emlékezhetnek még arra, hogy a klubban szeretett a kártyásoknak csendben kibicelni. Azt lehetne mondani, hogy otthon ugyanígy szeretett kibicelni a beszélgetőknek. Ha valaki valami jót mondott, elmosolyodott rajta. Ha a téma kedvére való volt, maga is beleegyedett a beszélgetésbe.

Ritkán fordult elő, hogy leginkább valami országos ügy annyira bántotta őt, s olyan erősen lekötötte minden gondolatát, hogy ezért merült hallgatásba. Ez a hallgatása szinte dermesztő hatású volt, úgyhogy lassan elhallgatott a beszéd és elnémult még a szó is. Ilyenkor nem mert senki sem próbálkozni azzal, hogy valaminő formában belevonja őt is a társalgásba, tehát inkább elhallgatott mindenki a szobában.

A mai hallgatása nem ilyen természetű. Így tehát nem volt nehéz őt szóra bírni. Még az unokái is ismerték arról a tulajdonságáról, hogy a régi emlékeiről, régmúlt családi dolgokról, egy-egy jellegzetes emberéről, akivel az életében találkozott, meghalt barátairól, rokonairól, vagy azoknak különös gondolkozásáról, kitűnő mondásairól, továbbá a saját gyermekéveiről s gyermekora alakjairól, nagyon szeretett beszélni.

Ma is ezzel törte meg környezetét az ő hallgatásának jegét. És hamarosan bele is melegedett a beszélgetésbe, néhány apró, érdekes és mulatságos históriát beszélve el a saját életéből. Roppant kedvesen tudott így mesélni. Erről egyébként az unokáit kell csak megkérdezni, akik ilyenkor csak úgy csüngtek az ajkán, olyan gyönyörűséggel lestek minden egyes szavát. Ha már néhányszor hallották tőle a históriát, amit éppen elmondott, az sem volt baj, sőt talán annál jobb volt. Sőt még maguk kérték őt, hogy ezt vagy azt az esetét mondja el mégegyszer s ilyenkor még jobban élvezték, mint mikor először hallották tőle, mert már előre örültek a história csattanójának.

Külön gyönyörűség volt, ha például valamelyik neki tetsző olvasmánya tartalmát be-

szélte el. Ez mindig valami lebilincselően érdekes volt. Szerette a humoros dolgokat s ha ilyen olvasmányát beszélte el, még ilyenkor is sokszor úgy elfogta a nevetés, hogy csak úgy potyogtak tőle a könnyei. Nagyon élvezte Jerome K. Jerome, továbbá Mark Twain humorát, ennek az utóbbi írónak több munkáját maga is lefordította magyarra.

Ma általában nagyon beszédes kedvében volt, ilyenkor azután egyik pompásabb dolgot mondta el a másik után. Roppantul jóízűen és kedvesen beszélgetett. Ha kissé megpihent közben, az unokái kezdték kérdegetni, hogy miként is volt a gerjeniekkel, meg a rátótiakkal. Erre ő mosolygott:

– Csak nem állok kötélnek, hogy nektek ezeket a közismert anekdotákat elmondjam! Egyébként úgy emlékezem, hogy egyszer már el is mondtam nektek.

Hát persze, hogy elmondta, nem is egyszer. De azért most újra elmondta.

Azután hirtelen eszébe jut, hogy néhány nappal előbb az egyik unokája megkérte őt, hogy vegye át vele a latin fordítást, mert az aznapi lecke kissé nehéz. Persze, átvette a latint a fiúval, még pedig igen nagy gyönyörűséggel. Most az eredmény érdekelte őt. A fiú nagy boldogsággal jelentette, hogy csakugyan felelt belőle, még pedig jól.

– Egyszóval, – mondta mosolygósan a nagypapa, – te nem úgy vagy vele, mint a Lója?

A gyerekek már előre nevettek, mert ez a história is kedvelt esete volt neki és az ő egyik unokaöccséről szólt. A gyerekek kérésére így mondta el:

– Egyszer délben akkor még a Kerepesi-úton találkozom a Lójával. Könyvestáska a hóna alatt, gondtalanul, vidáman poroszkál hazafelé az iskolából. Megállítom: „Na, Lója, egyes? ...” Kérdeztem tőle. Ő pedig ragyogó arccal így felel: „Sőt, ellenkezőleg! ...” Szóval, – fejezte be, az unokája felé, – te azért vagy gondtalanul vidám, mert jól feleltél.

Mondom, ma csaknem magától jött bele a beszélgetésbe, nem kellett őt sokat kérlelni. Egyébként ha nem akart volna beszélni, ebben az esetben úgyszólván hiábavaló dolog lett volna a kérlelés; tehát ha első próbálkozásra nem sikerült őt rávenni, senki sem merte volna erőltetni, hogy beszélgetésre bírja. Igen ám, de volt néha olyan eset, mikor az egész környezet szinte már tükön ült azért, mert ő nem volt hajlandó, egy szó nem sok, de annyit sem volt hajlandó kiejteni a száján. Például azt, hogy az embernek néha figyelmességből is kell beszélni, vagy udvariasságból, ezt ő, aki a legfigyelmesebb és a legudvariasabb tudott lenni, néha egyáltalában nem vette tekintetbe. Mindenki kitalálhatja, hogy olyan eset volt ez, mikor vendég volt a háznál, még pedig olyan vendég, aki vagy már nagyon régen, vagy még egyáltalán nem volt nála.

Leginkább úgy volt, hogy valósággal elbájolta a vendégét a kedvességével. Szóval tartotta, mulattatta, megnevettette, vagy gyönyörködtette őt beszélgetésével. Volt azonban olyan eset, hogy szótlanul fogyasztotta el a vacsoráját s utána némán szítta a csibukját a vendégről szinte tudomást se véve. Persze, a távolállónak könnyű erre azt mondani, hogy bizonyosan azért volt ez így, mert az illető vendégét vagy unta, vagy egyáltalán nem is kedvelte. Pedig a dolog nem így van. Először, mert a legritkább emberfia volt, akit ő nem kedvelt, másodszor pedig mert őt inkább érdekelték az emberek s ritkaság

volt, hogy valakit únt volna. Legfeljebb azt lehet elmondani, hogy a szószátyárságot nem állhatta, azonban ezt is csak néha.

Tehát nem a jelenlévő vendég volt az oka a hallgatásának, csak öneki nem volt ínyére beszélgetésbe kezdeni. Mi persze ezt a tulajdonságát ismertük s meg is értettük. Tudtuk róla, hogy a saját gondolatai néha annyira elfoglalják őt, hogy teljesen át kell magát nekik adnia s az egyénisége (hiába mondta ő maga, hogy nincs benne semmi a hétköznapi túlemelkedő) bizony rendkívüli volt. Ő maga talán észre sem vette, hogy éppen nagy egyénisége kényszeríti őt arra, hogy a társadalmi formaságokon túl tegye magát.

Mondom azonban, hogy a baj abban volt, hogy a vendég mindezt nem tudta, csak a hallgatása kínos csendjét érezte. Izegni mozogni kezdett a helyén mert hiszen már azért is meg volt illetődve, hogy az ő asztalánál ülhetett. Továbbá, mert feltétlenül az juthatott az eszébe, hogy az ő jelenléte az oka a hallgatásának. Mi is kínos helyzetben voltunk, mert megmagyarázni még csak meg lehetett volna a vendégnek, hogy az édesapánk nem rosszkedvű, csak éppen hallgat, megértetni azonban a vendéggel már bajosabb lett volna. Egyrészt tehát szinte erőlködve törekedtünk arra, hogy mi tartsuk szóval a vendéget, másrészt azon mesterkedtünk, hogy az édesapánkat valahogyan mégis csak sikerüljön bevonni a beszélgetésbe.

Lassan már kezdtük azonban veszíteni a reménységünket, mert úgy látszott, hogy minden kísérletünk kudarcot vall. A vendég pedig szorongó helyzetében már enni sem mert. . .

Egyszerre nagyszerű ötletünk támadt.

— Papa kérem, – mondta az egyikünk, – beszélje el a „fagyaltot”, ő – itt a vendégre mutattunk, – még bizonyosan nem hallotta.

— Ugyan, – felelte kicsit elmosolyodva, miközben a vendég tányérjára pillantott. – Azt különben sem lehet csak úgy „minden ok nélkül elmondani”.

— De hiszen láthatja, a vendégünk nem akar enni a tortából.

— No, de azért mégsem lehet azt úgy elmondani, – kezdte ő mosolyogva. Hanem előbb el kell beszélni, hogy volt egyszer egy ember, aki csak egyetlenegy anekdotát tudott, ami lövésről szólt. Amikor társaságban volt, mindig azt leste, hogy mikor kezd el valaki fegyverről, vagy lövésről beszélni. Izgatottan várta az alkalmat, hogy az anekdotáját elmondhassa. Az alkalom azonban csak nem akart eljönni. Az ember egyszerre csak, mikor általános volt a csevegés, elkiáltja magát: Csendet kérek! Figyeljünk csak, úgy hallottam, hogy lőttek!... Persze erre mindenki elhalgatott és ijedten figyelt... Vagy nem jól hallottam? No nem tesz semmit. Mivel azonban éppen lövésről van szó ... És így elmondhatta már az anekdotáját. Hát nekem is *csak egy anekdotám* van, amit olyankor szoktam elmondani, mikor a vendégem nem eszik. Úgy szól ez, hogy a paraszt embert megkérdik, amikor fagyaltot evett, hogy jó volt-e? Mire ő azt feleli: Nagyon jó volt kéremátossággal.. . Hát akkor tessék még . . . mondják neki, amire ő így felel: Köli a fenének! . . . Szóval úgy látszik, maga is így van a tortával, hogy nagyon jó volt, de köli a fenének.

Fordul a vendég felé, aki megkönnyebbülve kacag. És ezzel most már meg is indul az általános beszélgetés, melyben már az édesapánk is résztvesz.

A vacsora tehát mindenki részéről jó benyomásokkal végződik. Ha pedig a követ-

kező napon valamelyikünk megemlíti az édesapánknak, hogy a vendég milyen zavarban volt, mert ő egész vacsora alatt nem szólt hozzá egy szót sem, erre ő a legnagyobb csodálkozás hangján így szól:

– Dehogy nem beszéltem! Már hogy lett volna zavarban, mikor nagyszerűen mulatott!...

Ez a felelete pedig nem jelent nála tréfálkozó ellentmondást, mert így is hiszi, ahogyan mondja. Ugyanis őneki magának egy pillanatra sem jutott az eszébe, hogy ő hallgató volt, vagy pláne, hogy a vendége kényelmetlenül érezhette magát éppen ezért. Ez mind annyira nem volt lényeges az ő számára. Továbbá egyébként is hallott mindent s emlékezett is mindenre, amiről az asztal körül szó volt, tehát joggal gondolhatta, hogy ő is résztvett abban a beszélgetésben, ha hallgatással is.

De figyeljük meg újra őt: a vacsora utáni csibukja már kiégett. Egyszer-kétszer még belefúj a szárába, azután felkel a helyéről s viszi a csibukot a pipatartóra. Ez az asztalbontást jelenti, amely után mind megyünk utána a dolgozószobájába. Odaát még folytatódik a beszélgetés. Egyszer csak megszólal a telefon.

– Ez a Szidi!

Mondja ő. Tudniillik Rákosi Szidi, az ő nővére, aki ilyenkor, színházi idő után szokta őt felhívni. Már megy is a telefonhoz. Ezúttal nem a Szidi nővére szólította őt telefonon, hanem az egyik unokaöccse, akinek az utóbbi időben sok mindenféle kellemetlen támadásban volt része s nagy harcot vív a munkájáért, amit érdekelt, befolyásos körök úgy akarnak tönkretenni, hogy őt magát, a munka irányítóját iparkodnak lehetetlenné tenni.

Az édesatyám, tehetséges, rátermett embernek tartja ezt az öccsét arra, amire vállalkozott, s éppen ezért érdeklődik a dolgai iránt. Most is a telefonon a dolgainak állásáról szóló előadását hallgatja. Megteszi rá a maga megjegyzéseit. Persze, ezek a megjegyzések sokszor olyan természetűek, hogy az ügynek, amelyről szólnak, nem ritkán egészen új irányt szabnak.

Az ő bölcs megjegyzései! Sokat lehetne erről is beszélni. Mert több ez a megjegyzésnél. Az értéke olyan, mint a kitűnő tanácsé, amelyért életük komoly fordulóján eljönnek hozzá tágabb értelemben vett családjának a tagjai is. Ezek az ő útbaigazításai kormányoznak egyébként mindnyájunkat, akik ő hozzája tartozunk családi kapcsolataink révén. Az ember sokszor hallhatta emlegetni másoktól az ő bölcseségét. A mi családjában azonban, amely sokszor élt vele, valóságos legendás fogalom az ő nagy bölcsesége. Elég itt ennyit is mondani erről, amiről mi, az ő családjának tagjai akár egy kötetre valót is tudnánk elmondani.

Elég ennyi is megértésére annak, hogy ez az ő bajbajutott unokaöccse mint csüngött az ajkán, míg telefonon megjegyzéseit megtette, amannak elbeszélésére, vagy kérdéseire. Mikor már végén voltak a beszélgetésnek, az öccse valami olyasfélét mondhatott neki, hogy az ember már sokszor arra gondol, érdemes-e folytatni, érdemes-e fáradságot nem sajnálva, idegeket nem kímélve perlekedni az egész mindenséggel? Nem teszi-e az ember okosabban, ha szép csendben visszavonul s hagyja az egészet?

Abból gondolom, hogy ilyesfélét kérdezhetett, mert tisztán hallottam, amint az apám így felelt neki:

– Hogy érdemes-e? Hát miért mentél volna bele a harcba, ha nem lenne érdemes? Egyébiránt ezt neked kell tudnod! Az a fontos, hogy magaddal, a lelkiismeretteddel légy tisztában, a többi mellékes; mellékes, amit az emberek mondanak rólad, az a fontos, hogy a bensődben te mit tartasz magadról, a dolgodról. Ha magaddal, a célod tisztaságával rendben vagy, akkor kérlelhetetlenül és félelem nélkül mehetsz tovább az utadon, amelyet helyesnek és igaznak tartasz.

Mindezt csak azért írtam ide, mert ez az ő néhány mondata a legkifejezőbb és leg-hűbb képét adja öneki magának. Ez volt az a szabály, amelyet önmagára nézve ő maga a legaprólékosabban megtartott. Többet kell ennél mondanom: Mintha ez a szabály az ő egyéniségének a megfigyelése alapján készült volna.

Egyénisége lényegének tökéletes megérzéséről tesznek tehát tanúságot *Légrády Ottó*-nak, a Pesti Hírlap főszerkesztőjének búcsúztató cikkében írt következő sorai:

„A tolla tiszta volt. Nem tartozott azok közé, akik azért szítják fel a tüzet, hogy a maguk kis pecsenyéjét megsüssék mellette. De küzdött azok ellen is, akik a magasra felcsapó szent tüzet hideg vízzel oltogatják; mert attól félnek, hogy megég a pecsenyéjük. Tudta, hogy a nemzetnek hitre, elszánt akaratra van szüksége, mert kicsinyhitűséggel és lemondással a nagy célok felé haladni nem lehet. Tudta, hogy szükség van a lelkesedés lángjára és az életét tette a tűzre.”

Egész életében eszmékért és ideálokért harcolt. Láttam őt támadások keresztútjében, de sohasem tapasztaltam rajta ilyenkor sem a legcsekélyebb nyugtalanságot se. Mindig éppen olyan nyugodt volt, mint bármikor máskor. Csak akkor hevült fel s néha még kissé a sodrából is kijött, ha valaki, hozzá közelálló, vagy akit barátjának tartott, próbálkozott meg azzal, hogy eltérítse a szándékától, az álláspontjáról. Ezekkel rettenthetetlen szóhar-cokat vívott, melyben a győztes mindig ő maradt. A „maga dolgába” senki részéről, még leghívebb barátai részéről sem túrt beleszólást. A legélesebb támadás sem bírta őt a maga meggyőződésének útjáról eltántorítani. Sőt, még inkább megszilárdította a támadás a meggyőződését, mert az ő éleslátású szeme, a maga igazának szilárd építésű várából kémelve, rögtön meglátta a támadás hibáit és gyengéit, amelyekre szilaj, harcos energiával azonnal lecsapott.

Az ő átgondolt koncepciójával sokszor állt szembe a nagytömeg felkapta jelszó. Nem hátrált meg soha a tömeggel szemben sem. Megkísérelte példáival, világos okfejtésével hatni a tömegre. Vagy tollának éles fegyverével végigpaskolt rajtuk, bár ez ő neki magának fájt legjobban, ami észrevehető volt azon is, hogy stílusa ilyenkor holmi elkeseredett, fájdalmas színárnyalatot nyert, ami azonban az erejét mintha még csak fokozta volna.

Igazi nagy fájdalmat az okozott neki, ha olyan elmék, amelyeket nagyra tartott, kon-
geniális koponyák nem értették meg a törekvéseit. Tolla, fegyvere elkeseredett hevessé-
ggel csapott le az illetőkre. Azonban ilyenkor is mindig eszményi harcot vívott. Ha pedig a harc hevében ezeknek a megbecsült személyiségeknek a részéről netalán személyes élű gúny, vagy lekicsinylés érte az álláspontja miatt, az ilyenre soha sem reflektált. Még akkor sem, ha fájdalmat okozott neki a megbántás, éppen annak megbecsült személyisége

miatt, akitől a támadás eredt. Fájdalmában ilyenkor, Krisztustól nyert alázatával meghajtotta a fejét, de az eszményéért, rendíthetetlen harcos módjára, tapodtat sem engedve álláspontjából, tovább küzdött.

Meg kell azonban itt még említeni, hogy amikor életének valamely fontos fordulójához érkezett el, mikor esetleg a szeme előtt lebegő nagyobb cél érdekében, a saját előző álláspontján is változtatni kellett, ezt megelőzően, míg magában döntésig jutott, kemény íusákat vívott sokszor önmagával. Ezek a tusák legtöbbször nagyon megviselték őt s testileg is kifárasztották. Hiszen a harc, amit ilyenkor a saját lelkiismeretével vívott, sokszor napokig is eltartott. De azután, ha túl volt rajta, akkor már kétség többé nem gyötörte, visszanyerte újra az ő fiatalos rugékonyságát. Sőt, ilyenkor talán még fiatalabbnak látszott, mint előbb.

Családja valamely tagjának igaz ügyért való küzdelmét szívesen és szeretettel kísérte figyelemmel. Ajtaja nyitva állt az illető számára, de ügyébe ő maga sohasem elegyedett bele, összekötéseit ilyen célra sem használta ki sohasem.

Az imént, hogy meghallgatta az unokaöccsének az elbeszélését ügye állásáról, elgondolkozva tért vissza a szobájába. Odament a dohányzó asztalkájához s megtömté az egyik kurtaszárú pipáját. Nem beszélt, látszott rajta, hogy még mindig az unokaöccsének a dolga foglalkoztatja őt. Néhányat szippantott a pipából. Közben újra megcsendült a telefon. Szó nélkül odamegy s leemeli a hallgatót:

– Te vagy az, Szidi?... Na, mi újság?... Ugyan!... Volt publikum?... Tele ház! ... Érdekes! ... Jó, jó ...

Így felelgetett szakadozottan egy-egy szóval, közben persze rövidebb, hosszabb szüneteket tartva. A nővére, amint az ő felelgetéseiből következtetni lehetett, az aznapi színházi estéjéről számolt be neki. Ha sikere volt, vagy akárminő rendkívüli eset történt vele, sohasem mulasztotta el, hogy, ha csak így telefonon is, be ne számoljon a bátyjának. Mivel pedig sikere is gyakran volt és rendkívüli esemény sem volt ritkaság az életében, Rákosi Szidi így elég sűrűn telefonozott a bátyjának. Meg lehet ezt érteni, ha az ember ismerte azt a meleg szeretetet, amely őket összefűzte. Hiszen az édesapánk fiatal éveiben, mikor feljött Pestre s itt gyökeret vert, maga intézte testvéreinek a neveltetését. És így Rákosi Szidi még ma is többnek érezte a bátyját a testvérségnél, mely őket összefűzte, mert az ő bátyja valaha az édesatyját is helyettesítette, amikor Rákosi Szidi fiatalon az édesatyám gondozásába került. De még ma is azzal a szeretettel, sőt respektussal járult mindig a bátyja elé, amellyel az ember az édesatyja színe elé szokott lépni.

Úgy este tizenegy óra lehet. Ott áll most a dolgozószobájában a nagy csillár alatt. Félkezét könnyen a zsebébe illeszti, a másikban könyvet tart és olvas. Teljesen belemélyed a könyvbe. Csodálatosan könnyed a pozitúrája. Az embernek, ha elnézi őt ebben a szinte mozdulatlan helyzetében, akaratlanul is olyanféle ötelete támad, hogy csak valami suhancdiák képes az efféle kényelmetlenségre. A diák, aki megáll az utcán a gázlámpás alatt, hogy befejezze a maga érdekfeszítő olvasmányát, mert azt az időt nem győzné kivárni a kíváncsisága, míg haza érkezik, hogy otthon azután kényelmesen folytathassa az olvasni-valóját.

Hogy miért olvasott így álldogálva? Talán, hogy elég világosságot kapjon a lámpás alatt. Vagy azért, hogy így egyben a vacsora utáni álldogáló porcióját is lerójjá. Vagy csak azért, mert igazi diákosan teljesen elfelejtkezett arról, hogy áll. Mikor ugyanis a könyvet a kezébe vette, tulajdonképpen csak meg akarta nézni, de azután valamely részlefe benne úgy lekötötte a figyelmét, hogy teljesen belemélyedt az olvasásba.

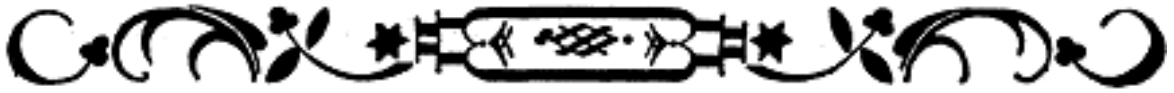
Való, hogy mi, akik ott voltunk mellette, belefáradtunk még a nézésébe is annak, ahogyan ő ott álldogálva olvasott. Letelepdtünk tehát körülötte a kerevetekre s mi is olvasunk, míg ő, bennünket megszegyenítve, így álldogálva, jó óra hosszat is elolvasgatott a könyvből. Amikor pedig letette, szivarra gyújtott, egy-két megjegyzést tett arról, amit olvasott. Ekkor azután anélkül, hogy fáradt lett volna, maga is elhelyezkedett a díványon.

Most még az esti lapok, külföldi újságok, beküldött kéziratok olvasása következett. Ezeket többnyire felolvastatta magának, ami elég soká eltartott, úgy, hogy rendesen éjfél után egy óra lett, mire ő is nyugovóra tért...

Hányszor kívántam neki ilyenkor, a munkában eltöltött nap után, gond nélkül, megelégedetten, nyugodalmassal jóéjszakát! Hányszor csókoltam meg vidáman a kezét! Hiszen holnap is ugyanolyan nap lesz, mint ma volt! Holnap is látni fogom őt. És holnap este is ugyanígy fogok tőle majd elköszönni és ugyanilyen boldogan csókolom meg a kezét... Holnap! . . . Milyen fájdalmas ma minderre gondolnom, hogy ő nincs többé.

Tulajdonképpen igen nagy bölcsesége a Gondviselésnek, hogy mikor az embernek még az öröme meg van, s azzal, akit szeret, nap-nap után együtt lehet, ilyenkor komolyan soha sem gondol arra, és szinte el sem bírja képzelni, hogy egyszer majd nem így, nem ilyen könnyű szívvel fog *jóéjszakát* kívánni az édesatyjának ... És ha meggondolja az ember, milyen felséges, bűvös erejű isteni ajándék a gyermeki szeretet, mely azt suttogja az ember fülébe: ne higgyétek, hogy elment tőletek az édesatyátok, hiszen ott él most is a szívetekben s emlékezések is tisztán érzékeli őt. Csupán a szemetek nem látja azért, mert ő aluszik.

Én megkíséreltem, hogy emlékezetembe idézzem újra s ezzel az írással másoknak is megmutassam őt olyannak, amilyenek mi láttuk, akik életében vele lehettünk. Azt nem tudom, hogy azok, akik majd elolvassák ezeket a sorokat, ugyanolyan élesen fogják-e látni az édesatyámat, mint én, míg itt vele, az ő „hétköznapi” alakjával foglalkoztam, mert ez már attól függ, hogy sikerült-e jól elmondanom, ahogyan én láttam őt. Annyit mondhatok, hogy én magam, minden idegszállammal Őt keresve s rá gondolván, tisztán és élesen láttam az édesatyámat és ha néha itt-ott fájdalmas is volt rám nézve az emlékeimnek ez a visszaidézése, mégis általában boldoggá tett, mert míg elmélyültem a látomásban, sokszor egészen világosan csakugyan úgy éreztem, mintha újra vele lettem volna.

Turul szobra

Írta Lőrinczy György

Még alig hogy ráeszméltünk az életre, amibe idecsöppentünk, apró tipegők. Még észre se vettük a köröskörül tündöklő csodákat. Nem láttuk a titkokat, tehát meg se döbentünk. Az elemi iskola nem ismer titkot, nem is hisz benne. Az aranyábécében minden titok megfejtődött. Nincs többé titok! Az aranyábécé mindent tud! Sokkal fontosabbak voltak a labdázások, a fürdések és a szarkafészkek. A papírsárkányok és a homokvárak, a gyermekkor súlyos problémái.

És ebbe a boldog félálomba egyszerre odatoppan a nagy rejtelem: a *Színház*. Szépített vagy torzított mása az életnek, tele a regék, a mesék, a történelem, a mondák és a költészet zagyva misztikumával és motoszkaival, amik mind összekeveredtek az illúziók görögtüzében és fátyolában, utánozva a való életet és mégis azt éreztetve, hogy más világ is van, ami olyan, mintha csakugyan volna, pedig nincs, bár lehetne, mégha lehetetlen is.

Megzavarodva tűnődünk: mi ez hát tulajdonképpen? Hogy *Színház*, ez csak név, mely azonban meg nem fejtette és meg nem magyarázza a tetszetős és csábító rejtelmet, mely esténként új meg új meglepetést és izgalmat tartogatott. Persze, nem értettük a Színházat, s amit nem értünk, az mindig veszedelmesebb annál, amit megértünk. Hamarosan a színház csenevész kis alkoholistaivá lettünk. Két házban laktunk egyszerre: a szülői házban és a színházban. Összecseréberéltük őket. Nem tudtunk választani. A költészet és a képzelődés óriásai játszottak velünk, a reális valóság tántorgó, részeg kis törpéivel. Az ember elkezdi álmodni az életet.

Nyolc-kilencéves lehettem, mikor legelőször színházba léptem. *Aesopus* című színdarabot játszották, a szegény görög helótát, aki meséivel megbúvóli a világot. Engem is megbúvólt, mert a meséket jobban megértettem, mint magát a színházat. Az én szenzációm az volt: a mese. Első találkozásom a mesével, melynek fogalma így három névhez kapcsolódott: Aesopushoz, Rákosi Jenőhöz és Aranyossy Gyulához. Mert Aesopust Rákosi Jenő írta és Aranyossy Gyula játszotta. A misztikumban a hős, a költő és a komédiás egy közös nevet kapott: *Mese*. Az illúzió, az álom, a képzelődés, a költészet. Tündérek és manók, akik mindnyájan az élet álarcát hordják s akiket tehát az avatatlan is életnek lát: valóságnak

és igazságnak, vagyis Szépnek, Örökszépnek. Ez a káprázat az ő ellenállhatatlan varázsa és hatása.

Azt hiszem, akkor találkoztam legelőször Rákosi Jenővel is. A misztikumnak abban a rózsás ködében, ami nemcsak az én gyermeklelkemet szállotta meg, hanem az ő neve és egyénisége köré is glóriát font: a nimbusz aranykoszorúját. Ebben láttam legelőször és ez a koszorú feje körül ott ragyogott mindig, hat hosszú évtizeden, annak minden viszonyosságán keresztül. A hírnév és a szellemi nagyság nimbusza; az az érzés, hogy kicsinek sohase láttam, hogy sohase láttam növekedni, mert mindig nagy volt, majdnem mindig ugyanolyan nagy: nagy ember, nagy hazafi, nagy író, nagy költő, már életében is szobor. Alkalmassint ez az érzés fűzött hozzá is és a meséhez is; egyiktől se szakadtam el sohasem.

Véletlennek tudjam-e be mindezt? Véletlen! Nagyon különös, hogy a Véletlennek olyan *pontos szeszélyei* vannak; mindig eltalálja, mit kell tennie. Vajjon nem véletlen-e egész életünk?... Véletlen-e, hogy a Mese mindmáig sohase hagyott el? Véletlen-e, hogy Rákosi Jenőnek még az emlékéhez se tudok hűtlenné lenni? Mintha a legelső öntudatlan művészi mámor gyerekes fölhevülésében örök hűséget esküdtünk volna! Néhány évvel később, mikor már előttem is föltárult az életküzdelem kárpitja, talán ugyanaz a véletlen volt-e, hogy azt a világító fáklyát is Rákosi Jenőben találtam meg, aki szelleme és tolla fényével bevilágította azt az utat, amelyre én akkor léptem. Én a magyar nemzeti nagyság fanatikus rajongója voltam az ábécétől, a Tompa legelső allegóriájától kezdve mindig s ebben a világban, a mi időnkben a Rákosi Jenő tárogatója harsogta legerőteljesebben a nemzeti nagyság hatalmas jelszavát: harmincmillió magyar! Az ő zászlajára, ő maga írta föl ezt a jelszót. Aki a jelszó után rohant, az mind őt követte. Hatvan éven át ő volt a magyar rajongók zászlótartója. A hivatalos nagyságok és az óriásjelöltek valamennyien a marsallbotról álmodoztak, egyedül neki volt mindig kedvesebb a – zászlórúd.

Mikor 1895-ben a *Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület* titkárává választottak, ennek az országos kultúrszervezetnek éltető lelke, kovásza már régen Rákosi Jenő volt. Tarsolya, a nemzeti érzés kiapadhatatlan bőségszaruja, csakúgy ontotta a jó tanácsot, lelkes újságcikket, verset, ünnepi szónoklatot, mindennek örökösen ismétlődő refrainjével: harmincmillió magyar! Ő írta meg, mindjárt a F. M. K. E. milleniumi beköszöntőjét, mely egyúttal titkári beköszöntőm is volt, amivel a magyarsághoz fordultunk. Így kezdődött:

– Ezer esztendeje, tűzzel, lánggal, viharral és vérrel teli ezer év, hogy Árpád leszállt a hegyekről és először megitta lovát a Tisza éltető vizéből! . . .

Ódái szárnyalású kiáltványban esdeklő kérelem, lángoló hevület, bizakodó büszkeség; a remény rózsás kedve és a jövő tántoríthatatlan hite. Valóban eltalálta a címét is: „*Szózat a magyar hazafiakhoz!*” Csakugyan Szózat volt, vagyis a Szózat, prózában: Hazádnak rendületlenül Légy híve, óh magyar! Még a nagy kritikus: Károlyi István gróf is aláírta s vele együtt Szontagh Pál, Thuróczy Vilmos, Craus István, Csipkay Károly, Degenfeld Lajos gróf, Libertiny Gusztáv, Gyürky Geyza, és a többi lelkes vezérférfia a Fölvidék akkori pezsgő közéletének. Sok szép ezer forintot szerzett az a kiáltvány a F. M. K. E. pénztárának! És sok szép mesét és imádságos könyvet vitt a hegyek között szétszórt kis templomokba és iskolákba!

Az ezredéves országos kiállítás közművelődési pavillonját túlnyomó nagy részében mi szerveztük, a három legnagyobb magyar kultúregyesület titkárai: Sándor József, akit akkor mind közönségesen országszerte csak Kultúrjósának hívtak, az E. M. K. E., Porzolt Kálmán, a *Dunántúli Közművelődési Egyesület* titkára, és én, a F. M. K. E. titkára. Sok nagyúri munkatársunk is volt, de ezek között legbuzgóbb és leglelkesebb két segítségünk Rákosi Jenő és a nobilis egyéniségű, lovagias gondolkozású Légrády Imre, akkor a Pesti Hírlap szerkesztője, aki csaknem mindennap kijött a kiállításra, a munkálatok irányítása végett.

Rákosi Jenő akkor, életerejének teljességében, amint mondják: javakorabeli férfi, közéletbeli sikerei révén talán legirigyeltebb ember volt Magyarországon. Roppant alkotó készsége és tehetségének sokoldalúsága egyaránt predesztinálta arra, hogy vezesse a magyar szellemi életet. A zszurnalisztika pláne az ő véleményéhez alkalmazkodott. Egyszóval: kezében tartotta a gyeplőt, mint a jó kocsis; nagyhatalom volt. De annak előnyeivel sohase élt vissza. Ideáljait sohase hagyta cserben, sohase játszotta ki és sohase áldozta fel önző érdekeknek. Akkor is a harmincmillió magyart látta, mikor a körülötte nyüzsgő, olykor türelmetlen néhány ezer magyart nézte. Bánffy Dezsővel és kormányával szemben politikai téren az intranzigens ellenzék legtüzesebb szószólója volt, de a *magyarságért* szívesen kezet fogott vele.

Minket is, a három titkárokat, akik természetyszerűen úgynevezett bánffyánusok voltunk, habozás nélkül támogattott. Nem egyszer döntötte el a vitát a mi álláspontunk értelmében. A fórumokon könnyedén forgatta legyőzhetetlen fegyvereit: súlyos argumentumait, frappáns hasonlatait és megejtő paraboláit, amikkel úgy dobálózott, mintha a háta mögött csakugyan maga Aesopus sugdosott volna. Lassanként az a babona alakult ki felőle, hogy neki minden sikerül. Sokszor faggattuk is, hogy tulajdonképpen mi hát a titka kifogyhatatlan sikereinek. Csöndesen elmélázott. Hümmögött. Mosolygott.

– A siker? A siker! Kedves barátaim, az egész nagy titok abból áll, hogy – igen, hát egy kanál tejfölon fordul meg minden. Minden siker.

Nevettünk. Tréfál. Egy kanál tejföl! Persze. De nem zökkent ki bölcs nyugalmból.

– Rokonaimnál, – szolt, – egy ízben uzsonnára nagy társaság gyült össze. A kávénál valaki zavartan nézegetett körül, mintha valamit keresne. A gondos háziasszony, aki nek a szeme mindenütt ott terem, észrevette a dolgot és megkérdezte.

– Talán valami hiányzik?...

A vendég vallott.

– Hát igen, kedvesem, valami hiányzik. Bocsáss meg, de a kávémba még egy kanálka tejföl kellene ...

Tüstént széjjelrebbent az egész házi cselédszemélyzet, a Fazekas Mihály híres Ludas Matyjának hexameterere szerint: „béres, strázsa, kocsis, fullajtár, bába, favágó.” Hol van a világon egy kanál tejföl? A tejföl-razziának azonban nem volt eredménye. A háziasszony nemsokára kétségbeesetten mentetegetőzött.

– Bocsáss meg, kedvesem . . . Nagyon röstellem ... De az egész házban nincs, az egész házban nem találtunk egy kanál tejfölt! . . .

Rákosi Jenő megpihent. Azután a bajusza közé mosolygott.

– Magamba jót nevettem. Én tudtam, hogy van a háznál egy kanál tejföl. De az a kanál tejföl a pincében van. Ahhoz pedig senkinek sincs kedve, hogy egy kanál tejfölről a pincébe fáradjon. Nem érdemes!

Egymásra néztünk, majd kérdően, tanakodva a rejtelmes Aesopusra. Nem értettük hirtelenében a parabolát.

— Mi köze van annak a kanál tejfölnek a Rákosi Jenő közéleti sikereihez, diadaljaihoz?

— Mi köze? – mosolygott derűsen. – Kedves barátaim, az a köze van, hogy a világon minden dologból hiányzik egy kanál tejföl. Az emberek röstek arra, hogy a pincébe fáradjanak érte. Én sohasem rösteltem. Ez az én sikereimnek a titka.

Nemsokára klasszikus tanúságot tett róla, hogy törvényeit nemcsak másoknak, önmagának is csinálja. A tejföl-törvényt is. Nem tartja magát kivételnek. A törvény neki is törvény, mégpedig nemcsak akkor, mikor épp előnyökkel jár, hanem akkor is, ha vesződséget szerez.

Ragyogó szép Fölvidékünk magyarságát akkor a legnagyobb fölvidéki vármegye, a bűvösbájosan szép és változatos Nyitra vármegye vezette nemzeti és politikai téren egyaránt, a Thuróczy Vilmos főispán nagyszerű férfias határozottságával és nemes szellemében. A F. M. K. E. székhelye és középpontja is Nyitra volt. Ott állította az állam, a büszkeszép Zobor-hegy ormán a milleniumi hét emlékmű egyikét is, amit azután 1913 végén a cseh martalócok siettek ledönteni. Mintha az ezer esztendőt is ledönthetnek! Nyitra vármegye a milleniumi nagy nemzeti öröm megünneplésében is jó példával járt elől: az 1896-iki milleniumi esztendőt, elejétől végig, mind a háromszázhatvanöt napjával az ezeréves nemzeti múlt történelmi dicsőségének áldozta. Az egész esztendőn át himnuszoktól, le deum-tól, zsoltároktól zengett a vármegye és templomainak sokasága, széltibe-hosszába. Befejezésül pedig december végén, a vármegye gyűléstermében leleplezték Ferenc József királyunknak az ünnepi évben készült arcképét, Ferraris Arthur festőművész alkotását. Az ünnep előestéjén a nyitrai nemzeti színházban, az akkoriban alakult Fölvidéki írók Köre, a Keresztény Nőegylettel szövetkezve, művésztét rendezett. Az ünnepi prólóg megírására Jókait kértük föl. A mesék királya mondjon verset a magyarok királyának! Jókainak tetszett az ötlet s nekem személyesen meg is ígérte, hogy a prólógot megírja.

Két nappal a műestély előtt kétségbeesett táviratban tudatta velem Salamon Ödön, budapesti helytartóm, hogy Jókai nem írta meg a prólógot, nem is írhatja meg, mert hetek óta beteg! Két nappal az estély előtt! Mikor már könyv nélkül kellene tudnia a prólógot annak, aki elszavalja! Mit tegyünk? Izgatotthangú táviratok jöttek-mentek. Végre is az előadás előtt való késő éjszaka tudatta Salamon Ödön, hogy a prólógot Rákosi Jenő vállalta. Ez aztán lecsillapította az izgalmakat. Amit Rákosi Jenő megígér, az – készpénz. Nem váltópénz, se nem aprópénz, hanem arany.

Amint aztán utólag hitelesen megállapítottuk, az történt, hogy a Rákosi Jenő vendégszerető és akkor nagyon is vidám házában nagyarányú családi mulatság, valóságos házi bál volt azon az estén. Az estén, ami reggelig tartott, a széles jókedvvel mulató társaságba úgy toppant be Salamon Ödön, mint a F. M. K. E. követe, ünneprendezés örve alatt ünnep- és mulatsággrontónak. Ezer ember közül kilencszázkilencvenkilenc vagy kidobja, vagy, ha épp

véletlenül tréfás kedvében van, leitatja az ilyen vendéget. Verset azonban semmiesetre se ír neki. Mikor az ember eleven, élő műzákkal mulathat, akiket derékon kaphat, nem boldog, hogy képzeletbeli árnyékokat kergessen, s még azokat is csak a mások kedvéért. Rákosi Jenő az ezredik ember volt, azt mondhatjuk, hogy az ezredik – egyetlen. Nem dobta ki Salamon Ödönt, le se itatta, sőt megkülönböztetett megbecsüléssel vette be vendégei sorába. A kegyetlen dilemmában, hogy magára nézve az elsőséget a F. M. K. E. nemzeti közügyének adja-e, vagy a maga meleg családi örömeinek, – nem is habozott. Félrevonult valami üres szobába – prológot írni. Mire hajnalban a multság véget ért, ő is végire ért az ünneplő versnek. Szirmai Imre, a Népszínház nagy művésze zsebre vágta a prológot, délben fölült a bécsi gyorsra, útközben nemcsak zsebre, hanem be is vágta a viszontagságos prológot és este a nyitrai nemzeti színházban pompásan el is deklamálta. Az ünnep meg volt mentve! Rákosi Jenő mentette meg, miután kedves, intim házi báljának örömeit áldozta föl teóriája bevált; a kanál tejföl pontosan megérkezett és a kávénak nem volt semmi híjjá, kért bocsánatot, hogy megmentette. A prológ első strófája ugyanis így hangzott:

Tisztelt urak, szép lányok, asszonyok!
 Bocsánatesdő szóm jusson szivökbe;
 Önként jövök bár, áldozat vagyok:
 Cigánypurdé. szép társaságba lökve,
 Mely primást várt s helyette kit kapott
 A muzsikáját egy hétig megnyögte;
 A primás: Jókai, kit vártatok,
 A kontár purdé, persze, én vagyok!

Hyperbola az egész! Költői túlzás! Dehogy nyögte egy hétig! Egyetlen éjszaka könnyedén pöngette ki a muzsikáját! A szép lányok és szép asszonyok, akiket versében invokált, ugyancsak tüntető elragadtatással tapsolták elejétől – végig. A fülemüle helyett fülemülét, a primás helyett primást kaptunk: Jókai Mór helyett Rákosi Jenőt. A kanál tejföl theoriája bevált; a kanál tejföl pontosan megérkezett és a kávénak nem volt semmi híjjá. A sikernek se. Miután a költő nem sajnálta a fáradságot, hogy a pincébe menjen le érte. A tejfölrért ment és sikert hozott. Dicsőséget magának, gyönyörűséget nekünk.

Évtizedeken át vele együtt, jobban mondva: őt követve dolgoztam, küzdöttem és áldoztam közös nagy álmunkért: a harmincmillió nagy, szabad, boldog és gazdag Magyarorszáért, ha némely tekintetben ezt nem is úgy képzeltem el, ahogy ő roppant optimizmusával álmodta. Sokkal nagyobb szabású álmom volt, semhogy valóra válhatott volna. Az álomnál csak az ébredés szörnyűsége nagyobb, ami követte s ami bennünket összetört. Meggyőződésem, hogy őt is az törte össze. Hogy csodálatosan robusztus, szinte tökéletes szervezetében nem annyira a fizikai, mint a lelkierő omlott össze. Mikor életének egyetlen óriás álma összeomlott, akkor egyszere összeomlott ő is: a Szobor. Turul halhatatlan szobra.

Csüggeteg lelkemben hosszú évtizedek tarka emlékei torlódnak elő. Alig győzöm válogatni, hogy koszorúképpen odategyem őket a nagy ember elébe, aki már életében is szobor

volt. Megdöbbenő objektivitása volt lelkivilágának főfő karaktervonása; nagyon vigyázott is rá, hogy filozóf nyugalmából, ami sokszor közömbösségnek, egykedvűségnek látszott, ki ne zökkenjen. Azt hiszem, nem a szubjektivitástól, inkább a szentimentalizmustól idegenkedett. Vagy talán csak a póztól. Mert azt sohase láttam, sohase vettem észre, hogy pózolt volna. Inkább valami csekélyke cinizmussal ütötte el a pózt.

Mikor legelső novelláskönyvem megjelent, alig bírtam izgalmamat türtőztetni: mit szólnak hozzá? Egy este, mikor a szerkesztőségben meglátogattam, éppen az én szegény kis könyvemet olvasgatta.

– Mit szólnak hozzá?

Természetes, hogy legelső sorban az ő véleménye érdekelt. De a Rákosi Jenő keze, a kis könyvvel együtt, a térdére hanyatlott. Nagyon hidegen, túlságosan objektíve nézett rám.

– Mit? – kérdezte. – Semmit se.

Másnap reggel azonban egy egész hasábos cikk jelent meg, *A magam földjén* című novellás könyvről és – rólam. A legmelegebb megbecsüléssel és elismeréssel, buzdítóan írva. Aláírva a nagytekintélyű esztétikus közismert monogrammjával: –ő. Rákosi Jenő.

Neki a szíve melegsége is így szólalt meg. Hidegen. Közömbösen. Objektíve. Nem a nyelvén hordta a szívét, hanem a tollában.

A világ megindult átalakulásában, úgy látszik, a szívnek se ott, se itt nem jut máihely. A katasztrófa egyik legértékesebb áldozata ő lesz: a szív. Tehát azzal együtt magam is, aki egész életemben a szívemből éltem. Abból beszéltem, abból dolgoztam, abból írtam és abból daloltam. Csuda is, hogy még el nem kopott, annyit koptattam. Az súgta azt a néhány meleg rímet is nekem, amit a Rákosi Jenő acsádi szülőházán márványtáblába véstek:

Vándor, ki erre jársz, ezen a tájon,
A lelked itt imát dalolva szálljon!
Idő, vihar, kegyetlen durva szárnyad
Kímélje, óvja, védje ezt a házat!
Falát, tetőjét ne bontsa kezed,
Csak simogassa, itt sas született!
Magyar sas. Turul. Szellemének fénye:
Örök dicsőség hálás nemzetére!

Néhány esztendővel ezelőtt a márványtáblát országos szolemmitással leplezték le. Az összesereglett ünneplő sokaság élén ott volt a nagy ünnepelt oldalán Apponyi Albert gróf is, a magyar szellem és a magyar erkölcs világtörténelmi óriása, mint ünneplő. Nem is ünneplő: hiszen ő egymagában is maga az ünnep. Ő, akivel sok évtizedes politikai és közéleti küzdelmeiben többnyire egyetértett és mindig ugyanazon a tiszta úton járt. Rákosi Jenő, ezúttal, mikor már mindenki elmondta a magáét, merengve nézett a márványtáblára, aztán megszólalt. Legelső szava az volt, hogy neki jól esik, ha arra gondol, hogy a késő

utódok, mikor majd a márványt olvassák, az 6 emlékével együtt akaratlanul is azt a szegény írónőket is megbecsülik, aki ezeket a meleg verssorokat összerótta ...

Fejedelmi honorárium volt. Köszönöm. Elmondhatom ugyanazt, amit ő maga, nagy jubileumán az Apponyi Albert gróf üdvözlő beszédjére felelt:

– Ennél már többet nem kaphatok. Hiszen *Ő* beszélt rólam!

Csak most látom, mikor óriás útitársaim olykor eszembe jutnak, hogy életpályámat tulajdonképpen királyok között futottam meg. A szellem és a szív királyai között. Az egyenlőség mai demokráciájában egymásután tűnnek el. S ilyenkor bánom, hogy tövises utamon megindultam. De aztán a küzdelmes szép napok emlékei meg-megvigasztalnak s majdnem fölsóhajtok, hogy be jó is volna az egészet még egyszer – elülről kezdeni! A Turulért – Turul szobrával együtt.

Rákosi Jenő a rajzoló szemében

Írta Gáspár Antal

A megtisztelő felszólításra, hogy írjak Rákosi Jenőről, az az emlék frissült fel bennem, mikor egyszer egy gyönyörű, természeti szépségekkel gazdagon megáldott vidéken egy hatalmas, szép, dúsan lombzott fát látva, elővettem zsebkésemet s hivalkodó boldogsággal bevéstem nevemet igazolásul, hogy én is itt jártam, én is gyönyörködtem az Isten tündökletes remekében.

Talán nem esik a templomi áhítat rovására, ha megkockáztatom Rákosi Jenő hatalmas tölgyfájába igénytelen monogrammat bevésni. Én is láttam őt, beszéltem is vele.

A fenti kép még sem egészen találó. Rákosi Jenő inkább egy hegyóriásnak képzelhető, mérhetetlen arányaival, elkápráztató színeivel, változatos kifogyhatatlan belső nemes érc tartalmával.

Olyan hegy, mely az optika törvényét is megcáfolta. Az optika szerint a hegy csak messziről az, közelről girbe-görbe szakadék, fű, fa, gaz, cserje, por, kötörmelék, esetleg részletszépségeket táro lombos liget, de nem hegy, melynek gigantikus méretei, rejtelmes és titokzatos szépségei megejtik a nézőt. Élő cáfolata volt a természeti törvénynek. O közelről is hegy volt.

Hiszen csak végig kellett hallgatni, amint intim társaságában közömbös tárgyú dolgokról csevegett. A jelentéktelen szürke téma színt kapott, anyaga plasztikus tömörségében súlyossá vált, anélkül, hogy az előadás közvetlen melegségéből bármit is veszített volna. Minden esetben és helyzetben nagy volt. Óriás az óriások között is. Az ő helyét a sajtó és az irodalom történetében illetékesebb tollak jelölték már meg, e sorok Rákosi Jenőt „civilben” próbálják megrögzíteni. Nem lehet érdektelen látni: Rákosit, az embert. Megpróbálok pár könnyű, odavetett vonással megrajzolni Rákosi Jenő intim portréját.

Külső megjelenésében a flamand festők egyensúlyozott polgárára emlékeztetett. Van Dyck eleganciája vegyült az angol puritánok komor egyszerűségével, a régi jó táblabírák bölcs derűje és a városi polgár közvetlensége, a művész enyhén laza könnyedsége az országlo nagyurak tiszteletet parancsoló exteriőrjével.

Közhely volna róla azt mondani, hogy frissen, fiatalosan mozgott, hiszen a fiatalság olyan természetes velejárója volt lényének, hogy az ő üde, friss, piros-pozsgás arcát látva, szinte idegenül hatott fiatalkori arcképein sűrű sötét hajával és szakállával.

Egyszerű volt gesztusaiban (ahogy szivarját három ujja között a szájában tartotta, külön tanulmányt igényel) és mégis érezhető volt a monumentalitás, egyszerű, tempósan, a régi kurtanemesek kedélyeskedő, adomázó modorában tett megjegyzései mögött lehetetlen volt nem érezni a magyar horizont nagy, égbeszökő cédrusát.

Sohasem láttam nála pedánsabban, ízlésesebben öltözködő, nem idős urat, hanem férfit. Látszott rajta, hogy ama bizonyos örökérvényű divatkodex paragrafusait tartja szem előtt, mi szerint a legdivatosabban és legízlésesebben az öltözködik, aki legegyszerűbben öltözködik és főleg aki ruházatát összhangba tudja hozni külső megjelenési formájával.

Fehér szimpla gallérja ráillesztett, hosszúra kötött fekete selyem, enyhén csikozott nyakkendőjével, a maga puritán egyszerűségével ízléses, szép keretül szolgált a van-dycki fejnek.

Fekete zakójában, csikos fekete nadrágjában, mélyen zsebre dugott kezeivel egy végtelenbe törő egyenes sziluettjét adta, mely végtelent csak a szájában füstölgő, elmaradhatatlan szivar szakított meg, hogy felfelé tartó útjában végleg megállítsa a nemes boltozatú fejet takaró házi sipka, mintegy koncessziót téve a halhatatlanság a halandóságnak.

Furcsa egy ruhadarab volt ez a házisipka! Ha Rákosit ebben láttam. Pandora szelencéje jutott eszembe. Hogy mindaz a satíra, amivel a hatalmasokat ostromozta, minden kritika, gúny, éle, mellyel oly ragyogóan tudott bánni, ebbe a sipkába volt ravaszul belegyömöszölve. Ha a szerkesztőségben feltette a fejére és még hozzá jól a füleire húzta, már előre lehetett látni, hogy valakinek a másnapi reggelijét elkészítette. Sokszor az volt az érzésem, hogy ez a szerkesztőségi maszkja. Mint ahogy a régi lovagkorban páncélmaszkkal mentek a csatába, ő ezzel a sipkával indult a napi küzdelembe mosolyogva, majd azt mondtam dalolva.

Vezércikkírás után volt a legfrissebb. Úgy jelent meg Lenkey Gusztáv, a Pesti Hírlap felelős szerkesztője szobájának ajtajában, mint a vitéz, aki haditettének elvégzése után megpihen a parancsnokság sátrában. Ilyenkor *levetette* a – sapkáját. Már régen elszéledt a szerkesztőség, ki erre, ki arra, vacsorázni. Ilyenkor Sülé Antal szerkesztővel szokott elbeszélgetni. A dunántúliak lokálpatriotizmusa mindennél nagyobb lánggal égett benne. Csáládias érzéssel volt a szerkesztőség legtöbb tagjával szemben, nála pedig még hozzájárult, – ami Rákosi Jenő szemében külön érdemszamba ment, – dunántúli származása;

Ezért Lenkey Gusztáv szobájából, ahol legszívesebben megpihent, rendszeren be-be-rándult hozzá is.

Itt ért a szerencse, hogy egy késő, esti szerkesztőségi órában, midőn már az egész redakció elszéledt, Sülé Antallal való diskurzusunk közben betoppan Rákosi s egyenesen felénk, azaz inkább feléje tart. Mielőtt a szerkesztőt megszólítaná, láthatólag csak megszokásból, felém nyújtja kezét és bemutatkozik.

– Rákosi vagyok.

— Az egyetlen név, melyet 30 esztendeje ismerek és soha sem fogok elfelejteni – feleltem, mire a szerkesztő csodálkozva közbeszólt:

— Nem méltóztatik még ismerni Gáspár Antalt?

— Már hogyan ismerném: Ő az én mindennapi vezércikkíróm, – válaszolta Rákosi.

Lehet, hogy a jelenlevővel szemben bőkezűbb volt az elismerésekkel nem könnyen

dobálódzó nagy magyar kritikus, de eszembe jutott Napoleon és a gránátos története:

— Hadnagy úr, holnap díszegyenruhában jelentkezik szolgálattételre, – szólította meg Napoleon a szállása előtt silbakoló közvitét.

— Téved felség, én csak közlegény vagyok.

— Jegyezze meg, Napoleon sohasem tévedhet.

A napóleoni kitüntetésnek beillő elismerést e sorok írója soha nem szűnő hálával őrzi meg, itt csak mint Rákosi grandseigneur mi voltára és társasági „schlagfertig”-ségére jellemző dokumentum szerepel.

Banketten. Érdekes, eredeti, keresetlen volt a tiszteletére rendezett banketteken is. (Majdhogy azt nem mondtam az ő saját magával is csipkelődő szavaival: melyik bankett nem volt az Ő tiszteletére az utóbbi esztendőben Magyarországon!)

Mint ahogy a porszemben benne van az egész mindenség, Rákosi egy mozdulata, szava: ő volt, Rákosi. Megfigyeltem egyik banketten, hogyan eszik, iszik, szivarozik és – beszél Rákosi Jenő.

Egyik születésnap vacsoráján – gondolom a 85-ik születésnapját ünnepeltük mi, szerkesztőség a Bellevue-szállóban.

Olyan jóízűen evett, hogy figuráját propaganda plakátra lehetett volna alkalmazni. Aki látta, nem gondolta volna, hogy a kitűnően falatozó öregúrnak a legkisebb köze is van a banketthez, melyet az ő tiszteletére rendeztek. A vegetarianizmus megbukott itten. Ahogy ez a nyolcvanon jóval túl lévő úr eszi a töltött kappant és a májas gombócot, nyomában meg kell szünni minden vegetarianizmusnak.

Közbe-közbe hamiskásan pislongatott az egyik ünnepi szónok felé, aki indokolt izgalomban bor helyett vizet töltött a borospohárba.

— Mindig éreztem, hogy fiatal vagyok. De a legfiatalabbnak a mai születésnapomon érzem magamat – súgta a kijelölt szónok felé.

A kérdő tekintetekre mindjárt meg is adta a feleletet.

— Hát persze, mikor ma fognak keresztelni, – igaz, másodszor, – mosolygott és rágyújtott egy friss, ropogós szivarra, amolyan kisebbfajta Zeppelinre, de oly gusztust kelte maga körül, hogy a felvillanó gyufaláng s a nyomában bodrosodó füstfelhő láttán az antinikotinista rögtön a trafikos után nyargalt. Mert látni kellett volna, ahogy előbb megropogtatta, aztán szép, lassan levágta a szivar végét és az ellenkező oldalán kifújta a szivarból a port és végül rágyújtott. Élő szimbóluma volt szép, harmonikus életének. Ebben benne volt minden. Friss öregsége, kikristályosodott életbölcseége a kifujt porban s az azt követő rágyújtásban a közéleti tisztaságért folytatott nemes küzdelem és a 30 millió magyarért, a Revízióért égő, lángoló nemes tűz.

A fehér asztalnál is nagy volt, mint szónok. A nem remélt, váratlan fordulatokat szerette.

Legutolsó ünnepi vacsoráján, melyet az Otthonban nagy londoni és római útja alkalmából rendeztek, felállt többek között Lukács György, aki az előtte felszólaltak hosszas magasztalásaira célozva azt mondta, hogy Rákosi bizonyára már unja a sok ünneplést, de Rákosi csak viselje a fárasztó ünneplést, mert az érdemet sohse lehet kellőleg jutalmazni.

Mire Rákosira került a sor, beszámolt londoni útjáról, Mussolinival való találkozásáról s annak hangoztatásával, hogy további életében nem ismer más célt, mint a Revíziót, reflektált Lukács György szavaira.

– Az én kedves barátom azt mondja, hogy az én személyemet érő ünnepléseket unom. Erre csak azt felelhetem, hogy én az ünneplést sohasem unhatom meg, mert abból az embernek sohasem lehet elég ...

Természetes, hogy a keresetlen, őszinte emberi szónak ilyen kedves csomagolásban megvolt a hatása.

Tréfacsinálásban csak úgy, mint a komoly kérdések tárgyalásánál felülmúlhatatlan volt. Hiszen ő alapította meg a „Kakas Márton”-t, ahová öccsét, a ragyogó humorú Sipuluszt kommandírozta be szerkesztőnek.

Egy alkalommal Istenben boldogult Sas Ede, a kitűnő poéta felköszöntötte Rákosit és beszédében hivatkozott arra, hogy neki köszönheti felfedezését és ezért hálás neki, mint szülőapjának.

Rákosi kedvesen válaszolt Sas Ede szavaira.

Asztalbontás után egyszer csak odalép Rákosi Sas Edéhez.

— Sasnak sem érdemes már lenni.

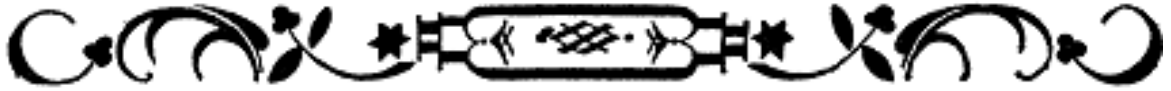
— Miért? – kérdezi Sas Ede.

— Mert ilyen sast nemzenek a sasok – mondta pajzán mosollyal a nagy tréfacsináló s hoppon hagyta a meglepett poétát.

Számos ilyen és ehhez hasonló tréfa, bonmot jár szájról-szájra, melyek közül talán nem is a legjellemzőbbek az itt közöltek, de mindenesetre alkalmasak arra, hogy vele hevenyészve kiegészítsük Rákosi Jenő szellemi portréját.

Az isteni szikra ragyogásában megláthattuk benne az Ember tündöklő erényeit, szinte árnyék nélkül. Olyan volt, mint a Nap, melyre sohasem borul az éjszaka sötétje.

MOZAIK

Rákosi Jenő és a mezőgazdaság

Írta Mayer János

Rákosi Jenővel, a magyar író toll nagy mesterével úgy vagyunk, mint ahogy általában a kivételes nagy szellemekkel. A nemzet minden rétege, a társadalom minden osztálya magához tartozónak szereti tekinteni. Különösen életének utolsó éveiben volt ez így, amikor a patriarcha kort megcáfoló fiatalos üdeséggel és bámulatos munkabírással szórta szét a nemzet minden rétegének javára szellemének dús kincseit. Világító fáklyának tekintették őt az iparosok, a kereskedők, a jogtudósok, a jótékony társadalmi munka emberei és mi is, akik a mezőgazdaságot tartjuk az ország legnagyobb gazdasági és erkölcsi erőforrásának.

Nekünk, mezőgazdáknak különösen jogunk van hozzá, hogy Rákosi Jenőt magunkénak tekintsük. Rákosi Jenő a magyar szántóföld szeretetét a szülői házból hozta magával. Apja, – mint tudjuk, – gazdatiszt Acsádon, a Szegedy-család birtokán, és szerette volna valamennyi fiúgyermekét is erre a pályára terelni, de a pályaválasztás, amint az élet mutatja, nem mindig a szülők akaratán múlik, – különösen akkor, ha az ivadékokból korán kezdenek az ellenkező magasabb szellemi hivatottság szikrái kipattanni.

Rákosi Jenőből nem lett édesapja hivatásának folytatója. De az bizonyos, hogy Rákosi Jenő a szülői ház örökségét élete végéig magával vitte és meg is őrizte. Gyermekkorában ismerte meg a szántóföldet, annak görnyedő munkásait, a szántóföld szeszélyeit, a föld tulajdonosának időnként meg-megújuló gondjait, és egy-egy gazdasági esztendő után a birtokos és munkatársai lelkében önmagából termő, derültebb életfelfogást és közcélra való áldozatkészséget.

En Rákosi Jenőt írásaiból és folyton népszerűsödő napilapjából kezdtem megismerni és tisztelni, mint nagy embert és irányt adni tudó gazdaságpolitikust.

Mint fiatal, a politikában még nem szereplő ember, igazán buzgón olvastam Rákosi Jenőnek a harmincmillió magyart illető nagy célkitűzését munkáló írásait. Ugyanakkor, amikor Vadnai Andor, Csongrád megye néhai nagyérdemű alispánja, szintén Rákosi Jenő újságjában tárta fel, hogy mi a legfőbb akadálya annak, hogy a harmincmillió magyar meglegyen és mi az oka annak, oly sok millió jó magyar ember, akiknek itthon lenne a helye,

ma már csak szétszórtan él az egész világon. És ha annak idején a célszerű telepítési és parcellázási – mondjuk újabb nyelven: demokratikus földbirtok – politikával útját tudtuk volna állni egy nemzetet fogyasztó kivándorlási folyamatnak, akkor ma már sokkal közelebb lennének Rákosi Jenő álmának megvalósulásához.

Rákosi Jenő elsősorban is a földet művelő, a szántóföldhöz ragaszkodó birtokosaink rétegeiből akarta kitermelni a harmincmillió magyart. Tudta ő nagyon jól, hogy Magyarországon a nemzeti őserő hatalmas fájának gyökérzete a magyar haza kenyeret adó szántóföldjéből szívhatja életadó erejét. Hirdette is ezt élte utolsó percéig, lehet, hogy idővel majd hallgatni fogunk az ő „intő, jós szavára”.

Gróf Károlyi Sándornak, a magyar agrár-, főleg kisbirtokpolitika apostolának, Rákosi Jenő tudtommal megértő és erős támogatója volt. Emlékszem rá, hogy a múlt század utolsó éveiben és a huszadik század első évtizedében lapja volt legkiválóbb gazdasági politikusaink és publicistáink működési tere. A most élő nemzedékek e lap hasábjairól ismerték meg a modern mezőgazdaság-politikai és szövetkezési eszméket. A Budapesti Hírlap előljárt ebben a tekintetben a magyar sajtóban. Ez Rákosinak örök érdeme lesz a magyar gazdaközönségnek kicsinyjével, nagyjával szemben. És ez az, ami kötelességemmé teszi, hogy mint a magyar mezőgazdaság hivatalos kormányzati képviselője, a Rákosi munkásságának részemről is megadjam a meleg és hálás elismerést.

Ismétlem, hogy én Rákosi Jenőt írásai alapján tanultam megismerni és megbecsülni. Ezért merem állítani azt, hogy ő már gyermekkorában jegyet váltott a magyar mezőgazdasággal és így a magyar mezőgazdasági fejlődésnek is hivatott apostola, kimagasló tényezője lett.

Ő nagyon is jól tudta, hogy mit jelent a mezőgazdaság Magyarország jövő boldogulása szempontjából. Nem akarom azonban őt teljesen kisajátítani a mezőgazdák részére, de egyéni nagyságából egy kis részt kérek én is fejlődő magyar mezőgazdaságunk érdekében.

Emlékét idézve, kegyeletes érzelmekkel teszem le hatalmas egyénisége előtt, mint a magyar mezőgazdasági élet igaz barátja előtt, a tiszteletnek és szeretetnek soha nem hervadó babérkoszorúját.

Rákosi Jenő és a gyermek

Írta Óvári Ferenc

Azok közé a szerencsések közé tartoztam, akik egy hosszú életen át Rákosi Jenő hatalmas büvkörében élhettek. Ő azt állította minden munkakörében feladatául, hogy a magyarságnak szolgálatokat tehessen és előbbre vigye az országot abban az irányban, melyet azzal a jelszóval tűzött ki, hogy legyen harminc millió magyar.

Nagyszerű eszköze volt ebben az újság és mindig a magyarság számára csinált újságot s abban agitált, abban terjesztette eszméjét és szolgálta azt a tervét, hogy az újságíró is dolgozzék az emberekkel és ő mindvégig, mint újságíró, fenntartotta az eleven élettel a kontaktust és fenntartotta mindenütt ott, ahol csak megjelent, tudományos egyletekben, társadalmi egyesülésekben, művészi, kulturális egyesületben, színházban egyaránt.

A nagy humanitárius ügynek, a Zsófia Gyermekszanatóriumoknak a szolgálatába is az a cél hozta Rákosi Jenőt, hogy az általa megkonstruált feladatokhoz odatartozik a gyermekek gondozása, a gyermekek megmentése, a gyermekek nevelése, mert ezzel is a nemzeti kultúrát, a nemzeti érdeket, a nemzeti műveltséget, a magyarságot szolgálhatta.

Én mindezekről különösebben tudok tanúságot tenni, hiszen én is ebben a munkakörben öregedtem meg. Amit Rákosi a Zsófia-egyesület szolgálatában tett, az a mi magyar viszonyaink között a legcsodálatosabb eredmények egyike. Az ő táborához tartozók mindig szerencséseseknek érezték magukat, hogy a magyar apró gyermekekért, a magyar jövőért az ő útbaigazítása mellett dolgozhattak.

Annak a ritka meleg barátságának, amelyben Rákosi Jenő hazánk legnagyobb külvilági barátjával és támogatójával, Rothermere lorddal állott, köszönhettem azt a megtiszteltetést, amelyben röviddel ezelőtt részem volt, hogy a Lord Londonban fogadott és itt láthattam meg szemtől-szembe, hogy mily üstököcsillaga volt Rákosi Jenő a magyar nemzetnek. Itt győződhettem meg arról is, hogy Rákosi Jenő gyermekvédelmi munkája mily rendíthetetlen barátságot biztosított számunkra a nemes lordnál, aki mindvégig „drága barátjának” nevezte Rákosi Jenőt, aki midőn géniuszát hazájának a szolgálatába állította, – őt a világ emberévé is tette, akinek a neve mint fénylő példa marad meg minden időkben és akinek emléke kell, hogy mint egy magas hegy tetején lángoló fáklya

maradjon meg mindörökre és ihlesse meg és bátorítsa minden cselekedetükben azokat, akiknek az ő munkáját kell most folytatni és győzelemre vinni.

Én abban is szerencsés lehettem, hogy Rákosi Jenőtől ragadt reám is annak a tudata, hogy a históriának milyen forduló pontjához értünk. A Revízió csatakiáltását alig hogy nevezetes angliai útjáról hazatért, elsőnek az én javaslatomra, az én vármegyém, Veszprém vármegye vette át és kérte a testvér törvényhatóságokat, hogy hívják fel ők is az összes hazafiakat, társadalmi, politikai és felekezeti különbség nélkül arra, hogy álljanak a revízió eszméjének a szolgálatába, mert ennek az eszmének hódítani kell és útjában el kell érnie a végső célig.

Rothermere lord és Rákosi Jenő eszméje ugyanegy: a magyar nemzet lépjen be a napsütésbe. Nekünk a mi erőnket be kell kapcsolnunk Rothermere lord hatalmas erejébe, mert nincs arra példa a történelemben, amit a lord értünk, egy letörött, kicsiny, neki idegen nemzetért tett.

Ami Rákosi Jenő a magyar gyermekvilágért tett, azt a magyar jövőért tette. Egész éven át száz és száz beszédet tartott, száz és ezer levelet írt, koldult fáradhatatlanul az apró magyarok érdekében és mozgósította mindazokat, akiknek a gyermekvédelem nagy ügye iránt érzékük volt, hogy egy erős gyermekhadat kell nevelni, amely szerencsésebb legyen, mint mi szerencsétlen nemzedék, akik elveszítettük a hazát.

A magyar szellemóriás pihenőre tért, de mi itt vagyunk, az ő öregei, itt vagyunk, az ő gyermekei és hirdetjük Trianon rettenetes igazságtalanságát és Rothermere lordnak emberfeletti nagyságát és melléje szegődünk letiport hazánk megmentésére.

Amikor Zichy János gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter vállalta el 1910-ben annak a gyermekvédelmi mozgalomnak kormányzóelnöki minőségben az irányítását, amely az Országos Gyermekszanatórium Egyesület létesítésére vezetett, Rákosi Jenő a következő beszédben vázolta a gyermekvédelem nagy ügyének fontosságát:

„Mi a szentírásból vesszük az inspirációt nagy feladatunkhoz, a szentírásból, ahol meg van írva Krisztus ajkán a szó: Bocsássátok hozzám a kisdedeket, mert ők a mennyország. Mi ezt a jelmondatot talán kissé önző irányban megváltoztattuk, amennyiben azt mondjuk: Bocsássátok hozzánk a kisdedeket, mert ők a mi mennyországunk.

Ez a kor, amelyben mi erre a feladatra vállalkoztunk, a sokat dicsőített, sokat magasztalt és hagyományosan ideálisnak tartott régi klasszikus korok fölébe emelkedik éppen ebben a pontban. Mert amíg a régi görögök a kisdedeket, akik gyengék, véznák, betegesek voltak, akik kevés életerőt mutattak, felhurcolták a Tájgetoszra és ledobták őket, megszabadítva a világot a legédesebb tehertől, mi ellenben a Tájgetoszt kitöröljük a létező fogalmak sorából és gondunkat, szeretetünket éppen a gyenge, éppen a beteges, éppen a vézna, az életerejükben megtámadott kisdedek felé fordítjuk, azokat karoljuk fel, jól tudván, hogy a világot összetartó kötelék nem a férfiak ambíciója, nem a kecsesgető hatalmak, nem azok a tényezők, melyek után oly lélekszakadva fut a világ, hanem a gyermeki kar, mely a világot eresztékeiben együtt tartja.

Mert a dicsőség int egyeseknek, mennek is utána és egy életet merítenek ki benne. A hatalom int másoknak, mennek utána és az életerejüket merítik ki benne. A Mammon is

vonza az embereket, az után is futnak lélekszakadva, de mire összegyűjtötték, kénytelenek azt mondani: Kár volt a fáradságért, mert itt kell hagynunk, nem lehet megtartani.

Ezek az egyesek, ezek a kiválók; de a gyermeki szeretet mindenkinek egyaránt int a szegénynek, a gazdagnak, a tehetetlennek, a tehetősnek, a hatalmasnak és gyengének egyaránt. A szegény ember megtalálja benne istápját, tőkét, öregségének biztonságát, a gazdag ember, a vagyonos ember megtalálja életének gyönyörűségét.”

Ma elindul kormányzóelnökünk; az egyik kezén vezeti egy szép asszony, a másik kezén vezeti egy ártatlan gyermek. Nem kell választani a kettő közül. Mi arra kérjük, hogy amennyiben követi a szép asszonyt, a mosolygó, kacér asszonyt, akit politikának neveznek, kövesse szerencsével, kövesse dicsőséggel, kövesse mindazzal, ami elismerésre és hálára méltó. De ne eressze el annak a kis gyermeknek a kezét, vezesse magával új hatáskörében és legyen rá gondja, mert amit a szép, mosolygó, kacér asszonytól fog kapni, az olyan lesz, hogy akkor is, ha érdemekkel tetőzte magát, akkor is, ha dicsőséggel tetőzte magát, az a munkássága igen könnyen csak irigységet, gyűlölséget, hálátlanságot fog teremteni. De amit a kis gyermek fog a házához hozni, az mind csak szeretet, csak boldogság és háládatosság lesz.

A két kézről azt mondja a biblia, hogy ne tudja a jobb, amit a bal csinál. Mi itt arra kérjük kormányzóelnökünket, hogy igenis a jobbkéz vegye kissé tudomásul a balkéz működését és boldogítsa őt a kettős feladatban.”

Az első gyönyörű szöveget a gyermekszanatórium érdekében „*Anyákhöz és apákhoz*” címen Rákosi Jenő intézte a nemzet társadalmához. Álljon itt a szöveg egész terjedelmében.

„Az újabb kor legnagyobb és legdicsőbb vívmánya az, hogy az értékek benne helyet cseréltek. Régen az arany és ezüst, a drágakő, a selyem és bársony és a pénz minden neme és anyagi érték ezer formája volt emberi felfogás szerint a gazdagság fogalma. Az egyesek ma is ezek után az értékek után futnak káros versenyben. Az összesség sem hanyagolhatja el az anyagi javak e tömegét. De immár ott trónol a legvilágosabb elmékben a megismerés, hogy a nemzetnek legdrágább kincse, legértékesebb vagyona, legfőbb ereje az ember-anyaga.

Minden mozgalomnak tehát, amelyet eddig humanitáriusnak tartottunk, óriási gazdasági jelentősége van. A közoktatás ügye, a közegészségé, és mindaz, ami az embertöke gyarapítását és megjavítását szolgálja, elsősorban közgazdasági szolgálat. Hiszen a vésőnek, a kalapácsnak, a tollnak és az ekeszarvának is az ad nagyobb értéket, hogy hányan forgatják és kik veszik kezükbe. Az ember teszi becsessé az anyagot, nem megfordítva.

Iparkodás, munka, takarékoság, okosság minden elveszett értéket vissza tud szerezni. De a legáldottabb föld sem képes az elvesztett gazdát, az elpusztult embert életre kelteni. A kezdetlegesen összerótt vityilló kastéllá nő a szorgalmas ember kezében; a legfényesebb vár összeomlik, ha az ember kipusztul belőle.

Az utolsó tíz év magyar államférfiai e megismerések alapján oly munkát indítottak meg, amellyel Magyarországot a civilizáció élére állították. Az ember- s főleg a gyermekvédelem oly szervezetet nyert hazánkban, melynek – szinte mondhatnám – csodájára

járnak a nyugati társadalmak vezéralakjai. Ki merné tagadni, hogy Magyarország jövődjének a kérdése a magyarság hatalmas és ellenállhatatlan kifejlődése. Nincs ennél nemzetibb, nincsen függetlenebb politika. De nemcsak Magyarország történelmi nagyságának helyreállítása fordul meg ezen a kérdésen, hanem Európa keleti részének békéje, művelődése, biztossága és virágzása is. Mert a Duna-Tisza hatalmas völgyében, a Kárpátok gyönyörű koszorújában nincsen egyetlen faj sem, amelyre egy birodalmi szervezet biztosan támaszkodhatnék, kizárólag csak a magyar. Abban a pillanatban, amidőn e fajnak számbeli, műveltségi és vagyoni ereje megtöretnék a sors csapásai alatt oly mértékig, hogy le kellene mondania vezénylő és egységbe kapcsoló hivatásáról: abban a pillanatban a fajok ádáz versengése és visszavonása ütné fel hydrafejét. A bomlást külső hatalom ideig-óráig feltartóztathatná, de csak a szabadság árán, csak az autokrácia vaskezeivel. Minthogy pedig az ily hatalomnak semmi etikai célja nem volna hatalmi érdekén kívül, hovahamarább meg kellene őrlődnie s ez a gyönyörű, az Isten által is egységesnek teremtett ország, prédája lenne prédakeresőknek és széttagoltatnék s latrok osztozkodnának Krisztus urunk e ragyogó, számunkra kiterített köntösén, melynek, amíg mi itt vagyunk, Magyarország a neve.

Ez a jelentősége annak a mozgalomnak, mely minden alakjában az emberanyagot védi ebben a sok külső és belső ellenségtől tépett országban, amelynek legújabb alkotása a Gyermekszanatórium.

A gyermekliga szárnyai alá szedi az elhagyott, a züllött, a védtelen gyermekvilágot, hogy megmentse az országnak. A Gyermekszanatórium-Egyesület a beteg gyermekeknek vet ágyat, nyújt segítséget és rendel ápolót, hogy megmentse az életnek.

Társadalmunk jeles és önzetlen vezérférfiai állanak ez alkotás élén és küldik ki hívó, kérő, buzdító szavukat a nemzet társadalmához. Szegény és gazdag, aki meghallod, nyisd ki eleibe a szívedet. Nincs a világon irgalmasság szebb és meghatóbb, mint amely a beteg gyermek ágya fölé hajlik. Te, akit az Isten gyermekkel áldott meg, jer és segíts és ezzel háláld meg a gondviselésnek azt, hogy képes vagy a magad gyermekéről gondoskodni anyai, apai szíved boldogságára. Te, akitől a sors megtagadta a gyermekek örömét, jer és segíts éppen ezért. Mert meg vagy kímélve attól a pokoltól, mely az elhagyott, szegény szülő szívét oly iszonyúan sanyargatja: attól, hogy nem képes beteg gyermekéről gondoskodni.

Gyertek mind, akik ezt olvassátok, meggondolván, hogy az Isten munkáját végzitek; meggondolván, hogy a nemzet beteg gyermekeiről veszitek le a szenvedést.

Mily felséges látvány: a társadalom páros viadalban a köztünk orvszándékkal bujkáló halállal. Nem fogjuk legyőzni, mert a földön nincsen halhatatlan semmi és senki, csak éppen a halál. De szembe szállunk e rémmel és nem engedjük, hogy szövetségben a szegénységgel, a nyomorral, a könnyelműséggel, könnyű prédához jusson.

Akit lehet, ahol lehet, ahányat lehet, sápadt kicsinyeink közül, kiragadjuk kegyetlenül fojtogató csontos kezéből: ez a szegény gyermekek szanatóriumának isteni hivatása.”

Gyönyörű volt Rákosi Jenő másik, itt következő szózata is, amelyet a gyermekvédelem érdekében „*Szívekhez*” címmel intézett a társadalomhoz.

„Az első szóra, az első kiáltásra szárnya nőtt a legszebb gondolatnak: a beteg gyermekről való gondoskodás gondolatának. Szárnya nőtt és a gondolat szárnyát csattogtatva berepülte a haza téréit és ahol megcsapott egy szívet, a szív kinyílt s befogadta a gondolatot.

És a munka egyet lépett, s nagyot lépett. Varázsütésre tetté vált a szándék és ma már nem kezdeni, hanem csak folytatni kell a dicső művet, amely a tavalyi esztendőnek egy történelmi tényévé lett.

Hiszen mentő révet építettünk az élet, a szenvedés tengerén tehetetlenül vergődő lelkeknek. – A gyermekvilág a nemzet életének a forrása. Amily bőven fakad, amily zavartalanul folyik, amily épen csörgedez: abban a mértékben vetődik fény, öröm, remény arra az útra, amelyen a nemzet a maga jövőjének titkai felé vándorol. A nemzet ereje, a nemzet hatalma, a nemzet dicsősége lélezkedik a bölcsőkben, szólal meg a gyermekszobák vidám zajában és dobog fel a gyermekek szívében. A gyermekvilágon kell a nemzet szemének pihennie, mert a maga jövőjének a képét szemléli benne.

Jusson eszetekbe a krisztusi mondás: Bocsássátok hozzám a kisdedeket, mert övék a mennyeknek országa.

A nemzet pedig, Krisztus szavával ezt mondja: Jertek velem a kisdedekhez, mert ők az én mennyországom. És nem a boldog gyermekekről van szó, amikor én a Ti szívetek ajtaján zörgetek. Nem a gazdag vagy jómódú emberek gyermekeiről, akikért a szülék képesek mindarra az áldozatra, amely szeretetüknek megfelel; nem is az ép és egészséges gyermekekhez hívlak ezúttal benneteket, akiknek vidám zaja, csengő nevetése a világ legdicsőbb és legédesebb muzsikája; – hanem viszlek benneteket a szegénység és betegség tanyáira, ahol ez a leglelketlenebb zsarnokpár a gyermekvilágot fojtogatja. Letörli nedves kezével arca szép színét; ujjával megérintvén szemét, elveszi ragyogását; irtóztató szájával elfújja örökre kicsi ajkáról a mosolyt.

Akinek a szíve e gondolatokra össze nem facsarodik, aki még nem látott boldogtalan szülőt, ki beteg gyermekén nem csak segíteni nem, de nem tud szenvedésein csak enyhíteni is; aki nem látott kisdéd koporsót, amelyet szegénységgel szövetezett betegség ácsolt; aki nem látott tehetetlenül vergődő anyai szívet megszakadni, nem látott gondban kimerült atyát bomlott elmével vagy megrontott erkölccsel; aki a szenvedések szenvedését, a kínok kínját, a gyötrelmek gyötrelmét a nyomorban pusztuló gyermeksereget nem látta: az ám zárja el beszédem elől a szívét. De aki Krisztus örökét, a gyermeket szereti, a maga gyermeke boldogságáért abban hálás, hogy italt, ételt és orvosságot kíván nyújtani az elhagyottak és elesettek ártatlan gyermekeinek; aki be akar menni a boldog szív, a nyugodt elme és a békés lelkiismeret földi paradicsomába; aki szereti gyermekét, Istenét és az álmát, melyben testi és lelki ereje megújul: az jöjjön, az tárja ki szíve kapuját szózatom előtt és áldozzon az oltáron, melyet papokként nemzetünk legszebb, legdicsőbb, legnemesebb asszonyai és legtisztelteméltoőbb, legfenköltoőbb, érzésben, gondolatban és cselekedetben legfényesebb férfiai vesznek körül.

Az áldozati tűz meg van gyújtva, a láng ég, füstje égnek száll: hozza el ki-ki azt a hasáb fát, amelytől a legtisztább, a legideálisabb oltár tüze messze világító máglyatűzzé lesz, abban égjen el ezrek nyomora, százezrek gondja, milliók elhagyottsága.

És a nemzet szeretete gyermeki iránt, hite önmagában és reménye jövőjében szálljot égre a füsttel, mely az Istennek kedves áldozati oszlopként emelkedik a magasba.”

Az ő szava eljutott a világ másik részének legvégére is, mert a kaliforniai magyarságot is megmozgatta a magyar gyermekekért. Ebben az időben Rákosi Jenő Kalifornia magyarjaihoz Réthy József, a „Californiai Magyarság” érdemes szerkesztője címére a következő köszönetet küldte el:

Én, tisztelt Szerkesztő úr, közeledem a határvonalhoz, amelyen át belépek nyolcvan-negyedik életévemből a nyolcvanötödikbe. Ennek a nagy időnek minden napjait azzal töltöttem el, hogy az újság hasábjairól, könyvekből, a színpadról s a szószekről beszéljek nemzetünkhöz, a felnőttekhez és hívjam ideálom, a magyarság szolgálatára. Álmodtam szépet, tündöklőt a magyarság jövőjéről és elbeszéltem álmaimat hallgatóimnak és olvasóimnak. Leírtam nekik, hogy a magyart a Gondviselés vezérelte ki Ázsia népszülő méhéből ide, a Tisza-Duna völgyébe, mert szüksége volt itt egy derék, jókedvű, acélosmarkú és győzelmes kardú népre ezen a téren, ahol a Kelet és Nyugat vívja meg százados harcait. Ahol Ázsia szelleme megrohanja Európa civilizációját. Szüksége volt egy népre, amelynek hite, hűsége és vitézsége sziklabástyát jelent az Ázsiából koronként beözönlő áradat ellen. Szüksége volt az isteni Gondviselésnek egy népre, amely idetelepítve kész századokon át harcolni, harcolni utolsó emberéig, amíg a Nyugat nyugalmasan és háborítlanul dolgozhatik és megépítheti azt a kultúrát és civilizációt, amelyet ma európai civilizációnak mondunk.

Hirdettem a magyar nemzetnek azt a becsülettel végzett világtörténeti hivatását és szavam a pusztában kiáltó szónak bizonyult. Mert ime, a háború poklán keresztül, melyet önfeláldozón megláboltunk, jött a pokolbeli béke és jött a művelt nyugat, hogy fizessen nekünk hálátlansággal.

Évezredes fa voltunk, királyi törzssel, hatalmas ágakkal, csodás koronával, amelyről a mi vérünk árán termett édes gyümölcsöt szedett évszázadokon magának a Nyugat. És most nem kosarakkal jött, hogy megszedje, mint régen, hanem fejszékkel, hogy megvagdossa törzsünket, megcsonkítsa ágainkat és a porba ejtse koronánkat.

Ezt az eljárást minálunk magyarul lebotolásnak nevezik. Amikor egy fának még a vezérágait is tövig levagdossák, úgy, hogy alig marad belőle más, mint a dereka, a törzsőke, így bánt velünk a Nyugat, így hálálta meg az önfeláldozó védelmet, melyben századokon át véreztünk tatár és török ellen. Letarolt, lebotolt bennünket úgy, hogy szinte meztelenül és fegyvertelenül állunk Isten erdejében, a népek között.

De egyet nem tud a művelt nyugat, népi békék szerzője. Nem tudja, hogy az ép törzsű és ép gyökerű fát lebotolni annyi, mint új életre, mint megifjodásra kényszeríteni. Az elgyötört, kegyetlen sebekkel megkínzott fa gyökerei iszonyú erővel kapaszkodnak az anyaföldbe. Ott lenn az élet titkát őrző göröngybe fúrják ellenállhatatlan erővel gyenge fejcsékjüket, hogy új életerőt szívjanak belőle. És a megcsúfolt fa kérge megdagad éltető nedvektől, megpattan, megrepedezik és lágy, selymes rügyek bújnak elő a durva kéreg alól és kiszökkennek rugalmas galyak képében a napvilágra és új vezérágak, új sudarak törnek ég felé s új korona támad a halhatatlan gyökerek s az évszázadokat látott törzs felett. Tisztelt Szerkesztő Úr! Ezek a gyöngye rügyek, ezek a hajlékony vesszők: ezek a ru-

galmas ágak: ezek a magyar gyermekek, akiknek szolgálatába adtam magamat öregségem napjaiban. Akik közül évenként összeszedtem a gyengéket, a betegeket, az elhagyottakat, az árvákat, a gyámoltalanokat és viszem őket és fürösztöm, és etetem és játszom velük, mert a magyar gyermekek közül most egynek se szabad elvesznie, mert a Gondviselés most már őket fogja nagy jövő és dicső hivatás elé vezetni. És ezért olyan megható dolog nekem, amikor tisztelt Szerkesztő úr lapjában olvasom, hogy a messze idegenbe szakadt magyarok szíve milyen szeretettel és áldozatkészséggel áll nyitva-tárva az itthon való kis magyarok előtt.

Az Isten áldja meg mind a két kezével a kaliforniai magyarokat és áldja meg azt az országot, amelyben élnek és boldogulnak. Mindnyájoknak testvéri szeretettel küldöm üdvözetemet.”

Amikor pedig rászakadt a magyarságra a história leggyászosabb korszaka, súlyos időkben Rákosi Jenő vállalkozott a gyermekszanatóriumok talpraállítására és kizárólag az ő fényes, hatalmas egyéniségének köszönhető, hogy biztosítani tudta nemcsak a Zsófia-gyermekszanatóriumok zavartalan működését, hanem oly páratlan fellendülésre tudta segíteni azokat, hogy szinte amerikai méretű gyermekvédelmi munka elvégzésére képesítette az ő kormányzóelnöksége a gyermekvédelem e fontos higiénikus intézeteit.

1920 február 8-án tartott nagygyűlés iktatta be Rákosi Jenőt a kormányzóelnöki székbe és ez alkalommal a következő székfoglalót mondotta:

„Nagyon jól esett és hálás szívvel fogadom, hogy Széli Kálmán égisze alatt Széli Kálmán tanyájában kezdek meg azt az új foglalkozásomat, léphetek arra az ösvényre, amelyre ily kecses, megtisztelő és díszes módon engem elhívnak. Széli Kálmánban két végletnek látszó dolog egyesült. Az ő szívében két aranszál találkozott és kapcsolódott össze elektrikus munkára. Ritka volt ez nálunk és a nemzeti életnek egyik főereje, a nemzeti jólétnek, a nemzeti jövőnek egyik főtápláló forrása, a korrekt, minden kaszinói becsületnél korrektebb kereskedelmi szellem volt az ő szelleme egyfelől, és másfelől a gyermekvilág védelme, amelynek első apostola, első fölkarolója, első szervezője, első állami protektora ő volt. Ezen a kettőn épül fel a jövő Magyarországa és ezzel a kérdéssel a nehéz idők mai napjaiban valóban kínos gyönyör foglalkozni, mert aki szól, néha reménytelennek érzi magát és kötelessége reményt kelteni, néha nem vár semmit a jövőtől, és kénytelen ígérni a jövő nevében mindent, de a nemzeti szerencsétlenségek bizony már ilyenek. Nem tolhatunk mi mindent a balszerencsére, nem mondhatjuk, hogy magunk nem vagyunk okai a mi elesettségünknek, de igazság, lelketlenebb, szívtelenebb, kegyetlenebb ellenséggel soha senki szembe nem állott, mint most az elhagyott magyarok állnak. Így kifosztva, így eltiporva, így megalázva és meggyalázva tisztesebb és becsületesebb nemzet még nem volt, mint a magyar nemzet. Fejéről letépték a koszorúját, a Kárpátokat, a köntöséről leszakították drága gyémántjait, ékszereit, Kolozsvárt, Kassát, Temesvárt, mindmegannyi drágakő a köntösén, amely százados munkába, százados civilizációba, százados törekvésbe és verejtékezésbe került és kinyúl most egy kéz reájuk, hogy leszakítsák Magyarországa köntöséről.

Ha néha egy hozzám hasonló öreg embernek, akit mint megfontolt embert ismerünk, kiszalad egy ilyen szó a száján, hogy „nem adjuk oda”, amint most is hallottuk,

akkor az látszik, hogy mily mély, mily erős, mily ellenállhatatlan érzés, amely minket az elszakasztott részekhez köt. Elrabolták a históriánkat, elrabolták históriai nagyságunk tárgyait, elraboltak mindent tőlünk, ami elrabolható volt, csak ez a nemzedék maradt meg és megmaradt számunkra a gyermek. Ennek az egyesületnek a feladata, az önként vállalt hivatása, hogy magához ölelje a gyermeket. És különös látvány lehet mindenkinek, amikor két ősz, fehérhajú öreg ember kerül egymással szembe ily díszes közönség előtt és azok, akik már elérték azt a kort, amelyben nemcsak vágyódnak nyugalomra, de joguk is van hozzá, sőt lehet, hogy küldetnek is kissé nyugalomba mások által, hogy azok itt a nyilvánosság előtt egymást szólítgatják, mint a homéri hősök, biztatják egymást új csatákra, új vállalkozásra, új munkára, – olyan az, mint amikor két havasi csúcs egymással szóba áll és beszélgetésbe elegyedik. És mit beszélnek? Azt beszélik, idefent hideg van, idefent szelek járnak, idefent viharok fújnak és mi abban öszültünk meg, ez a hó így esett a fejünkre, hogy mindig ott állottunk és őrt állottunk és állunk ma is és viseljük a viharok és a szél veszett csapkodásait és beszélünk egymással. Miről? Arról, ami lenn van a völgyben, a virágról, a fákról, a nyíló virágokról, amelyek között gyengék, betegek is vannak, azokat óvjuk mi, itt állunk és fejünkkel örködjünk, hogy a szelek ne a völgybe rontsanak le, ne pusztítsák el a tenyészetet, a gyermeket, azokat, akik gyengék és betegek, azokat felszedhessék, elvihessék, ápolhassák és megmenthessék az élet számára.”

Ezentúl pedig az Ő szellemének fénye tündökölt a Zsófia egén is. Ő átvette a Balatonszabadi Gyermekszanatóriumot 225, a Balatonalmádit 125 ágygal és lehunyta a szemét hátrahagyván a Balatonszabadi szanatóriumban 817, a Balatonalmádi szanatóriumban 275, a hűvösvölgyi Heinrich Kálmán-szanatóriumban, – mely önélkülé sohasem került volna a Gyermekszanatórium-Egyesület tulajdonába, – 103 ágygal.

És egymagában ezen 1.194 ágyon 1929. évben 2.852 gyermek élvezte 87.196 ápolási napon Rákosi Jenő jótéteményét.

Rákosi Jenő lelki és szellemi fényes tulajdonságai még sokáig ragyogni fognak a magyar égboltozaton és itt a földön a magyar anyák ezreinek és a magyar gyermekek tízezeinek szívében élni fog az ő emlékezete.

A Zsófia-egyesület 1929. évi közgyűlésén, amely szeptemberben folyt le Almádban, Rákosi Jenő már nem volt ott. Ezzel az alkalommal *Józan Miklós* unitárius püspöki vicarius a megboldogult kormányzó-elnökről emlékbeszédében a többi között ezeket mondotta:

„Valami csodálatosan templomi hangulat fog el engem ebben az ünnepélyes pillanatban, amikor itt a kies Balaton partján, a Zsófia Országos Gyermekszanatórium közgyűlését tartjuk. Hiszen az Isten teremtette szép világnak egy szép temploma az, amelyben mindnyájan végezzük a szolgálattételt mi, emberek, az ő földi emberei és boldog az, aki csak mint minisztráns is a csengőt megrázhatja és boldog, aki ha csak könnyeivel is hozzájárulhat az istentisztelet szépségéhez és boldog, aki csak feltekint az égre és ott a csillagok egymást követő változó képeiből olvassa le az örök törvényt, amelyet alásugároz és amelynek egyes betűiből ez a szó tündöklök ki: Szeretet.

A szeretetnek egy nagyhatalmasságú fejedelme volt az, aki közöttünk tüneményes pályát futott meg a magyar glóbuszon.

Abból a munkásságból, amely nyolcvanegynéhány éven át gyarapította a nemzet vagyónát, abból a munkásságból, az írói toll sercegéséből, az élő szó zengéséből, a gondolatok fényességéből, a tudás gazdag tárházából és az újságírói becsületes mesterségnek művészetté való finomításából, mindezekből nagy öröm származik reánk, a ma élő nemzedékre és az utánunk következőkre.

Meg vagyok róla győződve lelkem mélyén, hogy nem azok dicsérik és dicsőítik méltóképpen Rákosi Jenőt és az ő hervadhatatlan emlékét, akik hangzatos, cifra frázisokkal emlékeznek meg róla, hanem azok, akik nyomdokaiba lépnek, akik kezéből átveszik a leejtett tollat, megmervült ajkáról is lesik a csengő, varázserejű szót, akik az ő szívének érzetéből táplálkozva, továbbra is a magyarság körében mindenütt a szeretet evangéliumát hirdetik és az igazi nagy lélek alázatosságával, Isten előtt meghajolva, egyúttal lehajolnak a gyermekhez is, akinél méltóbb képviselője e földön Istennek nem lehet, mert a betlehemi jászolban is gyermek képviselte Istent e földön.

A mi birodalmunk, a mi kicsiny birodalmunk, a mi magyar világunk, a mi csekély néhány milliónyi magyarságunk világa boldognak mondhatja magát, hogy olvashatjuk az ő írásait, hallhatjuk legalább visszhangját az ő atyai bölcseségének. Boldognak mondhatja magát, hogy egy halhatatlan vezére van, aki átment a halálból az életbe és aki óriási tömegekben a lelki-élet véghetetlen mezőin virágokat nevel továbbra is, aminthogy a lábanyomán virág nyílt itt a földi téren, a földi mezőkön is. A két- vagy háromezer gyermekre célozok, két-háromezer gyermek lelki világára, akinek gondozását évről-évre reánk hagyta, egyúttal azt a mélységes kötelezettséget róva mindnyájunkra, hogy őket, Rákosi Jenő tágabb családjának gyermekeit, Rákosi Jenő magyar birodalmát, Rákosi gyermekeit, akiknek angyalai az égben állandóan látják az Úrnak orcáját, részesítsük abban az anyagi támogatásban, részesítsük abban az erkölcsi segítségben, abban az emberbaráti, igaz szülői szeretetben, amelynél magasztosabbat, amelynél szebbet, jobbat igazán senki nem tehet, senki sem vállalhat magára.

Az ő halhatatlan szelleme előtt meghajtom a Zsófia-Egyesületnek lobogóját, meghajtom a mi gyermeki szívünket és úgy tekintek fel ő reá, mint az én atyámra. És azt mondom az ő szavával, bár nincs közöttünk, de a munka, az ő munkája tovább folyik, azt mondom az ő szavával, hogy az ő munkája, az ő élete, az ő halála után közelebb jutott a jövődöleléshez, amely szerint újból feltámad egyszer ez a haza sokkal nagyobb boldogságban; gyermekeinek szeretetéből virulni, élni fog.”

Rákosi Jenő és a magyar zene

Írta Haraszti Emil

Rákosi Jenőt a zene a magyarságon keresztül érdekelte, a magyar nemzeti géniusz megnyilatkozását kereste a művészetben, a faji lélek legsajátosabb jellemvonásait. Ezért a zenét nemcsak művészetnek tartotta, hanem ellenállhatatlan fegyvernek is. A magyar művelődést csak úgy fogja tudatos nemzeti erő áthatni, ha a szellemi élet minden formájában teljesen nemzetivé válik. A magyar szó és magyar dal, magyar nyelv és magyar zene oszthatatlan egységet alkot. Nemzeti imperializmusában, a harminc millió magyar ábrándjában, mely ösztönös erővel tört fel lelke mélyéből, kialakította világnézetét és minden cselekedetének titkos és nyílt rugója volt, a zene vezetőszeretpet foglalt el. Nem lehet elzárkózni a magyar muzsika hatása elől, erősebb, expanzívabb, hódítóbb, mint az irodalom, hozzáférközik nem-magyar anyanyelvű testvéreinkhez is, idegenben tanúságot tesz művészetünk fejlettségéről, a kollektív faji lélek teremtő és felszívó tehetségéről, a magyar nemzeti öntudat és értelem erejéről. Rákosi Jenőt élete végéig a magyar zene, mint egyik nemzeti problémánk, izgatta.

Ifjúságában megbarátkozott már a muzsikával, megtanult flótázni és ezt a hangszert, mely az ő fiatalságában divatos volt, buzgósággal és szeretettel kezelte még idősebb korában is. Pompás hallása, kellemes hangja volt, bármilyen dallamot hibátlanul danolt. És bármely kottát első látásra el tudott dúdolni. Ezeknek a tulajdonságainak mint operett-szövegíró, operett- és operafordító, kitűnő hasznát veszi. A *Cornevillei harangok* fordításában sok szabadságot enged meg magának, de szövege igen jól énekelhető, ami nemcsak akkor, de még évtizedek múlva is ritkaságszámba ment Magyarországon: meglátszott, hogy ez a fordítás a zongorakivonat alapján készült. Jártas volt az összhangzattan és a formatan elemi ismereteiben. Szimfonikus muzsikával és színpadi zenével egyaránt tördött, de elsősorban, mint faji termékkel. Zenénk múltjába szívesen elmerült. *Tinódi* Sebestyénnek nem egy dallamát énekelgette. Fiatalsága és fellépése a nemzet újjáébredésének időszaka, egyúttal Európaszerte a nemzeti művészet kialakulásának kora.

Glinka az orosz, *Pácius* a finn, *Grieg* a norvég és *Erkel* a magyar zenét ekkor teremti meg. Friss energiák nyomulnak be a művészetbe és kiűzik a zenei nemzetköziség hazug fantazmagóriáját, mely *Gluck-tól Meyerbeer-ig* a vándor opera-írók keverék-stílu-

sában annyiszor kísértett. *Rákosi* Jenő fanatikus rajongása azonnal tisztában volt a végtelen szemhatárral, amelyet szellemi, sőt politikai életünkben a faji művészet jelentett. Ezért lett lelkes híve *Wagner* Rikárdnak, a legnémetebb zeneköltőnek *Rákosi* Jenő, aki minden ereje megfeszítésével akarja kiszabadítani a magyar kultúrát a német szellem fojtogató öleléséből. Csodálta *Wagner* Rikárd zsenijét, talán még a zeneszerzőnél is inkább a drámaíró. Milyen mélyen behatolt művészetébe: bizonyítja *Wagnerről* írott tanulmánya a *Beöthy-Albumban*, valamint ódonzamatú *Walkür*-fordítása (kár, hogy mai napig ez a fordítás önállóan nem jelent meg, csak részleteket ismerünk belőle), melyet szeretett volna előadatni, mint drámát, – zene nélkül. (*Wagner* Kozima *Rákosi*-hoz intézett levelében az ötletet rendkívül érdekesnek találta és örömmel hozzájárult megvalósításához, mely azonban sajnálatosképpen egyéb körülmények miatt elmaradt.) De mégis csak *Wagner* művészetének nemzeti szépsége és gögje ígérte meg legjobban, *Rákosi* Jenő rokonnélekek érezte magát *Wagner* Rikárdal, akinek forradalmi nacionalizmusában az ifjú Németország jövőjének hajnalhasadását látta. Mind a kettő más utakon, de ugyanazon cél felé haladt. A hatalmas német nemzet őriása s a maroknyi magyarság elhivatott vezére mind a ketten a nemzeti muzsika útját járták. Minden alkotó és újító között *Wagner* győzte le a legtöbb nehézséget. De a járatlanabb út mégis a *Rákosi* Jenőé volt. *Wagner* csak regenerálta nemzete művészetét, de *Rákosi* a magyar muzsikát a halálból a fel-támadásba, az örök életbe vezette.

Egész művészi koncepciójában, hosszú pályafutásán, mint vezérmotivum vonul végig a nemzeti eszme. Nem marad csupán lírai ömlengés, vagy patetikus drámai kitörés, hanem nagyvonalú, gondosan felépített művészeti reálpolitika sarkalatos alapelve. *Rákosi* nem zárkózott el az elméletek üvegházába. A gyakorlat embere volt, aki jól ismerte az életet és tudta, mert akarta, hogyan lehet és kell megvalósítani céltudatos tervszerűséggel a magyar zene és zenei művelődés eszményét.

Végig kísérik gazdag életét, felkeressük a *Népszínház* igazgatói irodájában, meglátogatjuk szerkesztőségi szobájában, felidézzük lánglelkű írásait, nem feledkezünk meg élő szóval adott bölcs tanításairól sem, hogy egész korszakalkotó jelentőségében láthassuk munkásságát, mellyel termő-talajjá változtatta a nemzeti zeneművészet számára a töretlen ugart: a közönség közömbösségét. *Erkel* Ferenc megteremtette a magyar zenét. Ez a muzsika itthon egyre növekvő visszhangra talált, a magyar művészet fájának csemetéje csakhamar sudárba szökkent és terebélyessé lombosodott. *Rákosi* Jenő örök érdeme ez, bízást elmondhatjuk, hogy kezenyomán sarjadt ki a magyar zenei élet.

Harca a germanizmus ellen

Rákosi Jenő három újságba írt. Az 1870-ben meginduló *Reform*-ba, melynek szerkesztője volt, a *Népszínház* megnyitásáig; elhagyván a *Népszínház* igazgatói székét, *Csu-kássy* Józseffel 1881-ben megalapította a *Budapesti Hírlapot*, majd 1925-től kezdve a *Pesti Hírlap*-ba dolgozott. Mind a három lapban foglalkozott a magyar zenével és a vele

kapcsolatos kérdésekkel. A *Reform*-nak *Wachtel* Aurél, jónevű zeneíró volt a kritikusa. *Wachtel* azonban csak a kifejezetten szakdolgozokról írt, magyar zenetörténeti témákról *Rákosi* Jenő későbbi sógora, *Evva* Lajos, aktuális magyar zenei eseményekről pedig maga a szerkesztő személyesen számolt be lapja olvasóinak, rendes szokásához híven, névtelenül.

A *Reform* 1871 március 27-iki számában a következőket olvassuk a filharmóniai hangversenyéről, melyen az írói segélyegylet javára többek közt *Liszt* XIV. rapszodiáját is előadták *Doppler* hangszerelésében:

„A közönség nagy része zajos tapssal fogadta s ismételtette a kedvelt dallamokat, s mégis akadtak túlzók, kik egy magyar mű előadásán megbotránkoztak; ugyanazok, akik mint elsők siettek magyar nadrágba bújni. Míg a német zeneszerzők, mint specialitást, hasonlólag a lengyelekhez, művelik s alig van újabb zeneszerző, ki magyar módon művet ne írt volna, addig némely hazánkfia szánó mosollyal néz mindent, ami hazai és nem gondolja meg, hogy e szánó mosoly neki is szól, mert – malheureusement – ő is e hazában született. No, de ne hányjunk borsót a falnak!”

Ebben a néhány sorban benne van *Rákosi* egész egyénisége, egész programja, melyhez az események bárminő változása, a sors akármilyen fordulatai között hű marad. A főváros zenei műveltsége ekkor még teljesen német. A hangversenyeken túlnyomó részben német művészek szerepeltek, akik német muzsikát játszottak, német közönségnek. Legdühösebben egy győri születésű fiatal magyar karmester germanizált: *Richter* János. Pedig a magyar zenei élet már komoly és értékes jelenségekben nyilvánult meg. A *Nemzeti Zenede*, a *Zenészen Lapok*, a *Nemzeti Színház*, sőt a *Filharmóniai Társulat* is elvértve, mind a magyar művészet szolgálatában állottak. *Mátray* Gábor magyar zenetörténeti hangversenyeivel, *Ábrányi* Kornél naiv, jóhiszemű, lelkes buzgalomával, *Káldy* Gyula régi magyar dalaival, mind a hárman cikkeikkel nem szüntek meg a magyar zene ügyében agitálni, írásaiknak azonban, minthogy többnyire szakfolyóiratban vagy hetilapban láttak napvilágot, nem volt elég súlya, gyújtó ereje, főképp a hely, ahonnan a közönséghez szóltak, nem volt elég nyilvános. A nagyközönség nem is igen figyelt rájuk, mert az egész kérdést kizáróan a muzsikások ügyének tekintette. *Rákosi* Jenő a magyar eszmét, a magyar nemzeti gondolatot állította a zenekultúra középpontjába. Tudta, hogy a német purgerek egyszer csak kivesznek, vagy megmagyarosodnak. Tisztában volt azzal, hogy az ügynek nagy, új tömegeket kell megnyernie, így kétszeresen dolgozott a magyar művelődésért. Éles szeme észrevette, hogy a főváros zeneélete csak pakfon-kultúra marad, ha nem fog a magyar lélekben gyökerezni. Új híveket szerez tehát a zenének, s rajta keresztül a nemzeti kultúrának.

Jól ismerte ellenfeleit: a német szellemet, mely a király-utcai zengerájoktól a gyapjú-utcai múzsa-csarnokig, az egész fővárosban uralkodott s csak szívós küzdelem után hátrált lépésről-lépésre, az életrekelő diadalmas ifjú magyar művészet elöl s a másikat, mely az elsőnél sokkal veszedelmesebb: a magyar nemtörődömséget és szalmaláng-lelkedést. A *Népszínház* körül lezajlott csatákban alaposan kitapasztalta mind a kettőt. *Rákosi* Jenő – hangsúlyozzuk, – nem a német géniusz ellen hadakozik, *Goethét* éppen úgy szerette, mint *Shakespeare*-t, a *Faust*-ból jeleneteket tudott könyv nélkül, de az ellen

a németesítő áramlat ellen, mely a *Bach*-korszak hagyományaképpen még mindig itt lapangott, s a lakosság idegenajkú részének egy rétegében támogatásra talált.

Roppant energiája, tüzes lelkesedése és fáradhatatlan leleményessége végre is győzött: a *Népszínház* megnyílt. Ezentúl tehát a gyakorlatban is megvalósíthatta elveit, melyeket eddig csak újságjában hirdethetett. Most már a magyar zenei kérdéseket elmélet helyett reálisan próbálja megoldani.

Népszínházi működése, melynek méltatása nem a mi tisztünk, megmagyarosította a könnyű muzsikát, az operettet. Nem szabad ezt az eredményt lekicsinyelni, mert a daljáték a nagy tömeg zenei élvezete. Minél mélyebb és szélesebb alapról indul ki a nemzeti megújulás, annál szilárdabb és biztosabb, a felfelé haladás a művészet magasabb régióiba annál könnyebb. Rákosi megteremtette a magyar operettet és a magyar operett-együttest. *Erkel* Ferenctől karmestert kér színháza számára. A mester második fiát, *Eleket* küldi a Népszínházba. Színháza műsorában selejtes bécsi possek helyett értékes külföldi, főképp francia operetteket adott és magyar daljátékokat. Mindjárt a megnyitóstén magyar történelmi daljáték kerül színre. *A király csókja*, melynek szövegét *Berczik* Árpád, zenéjét *Ruber* Károly szerezte. Folyvást kísérletezett a magyar történelmi operettel, ösztönzésére zenésítette meg *Erkel* Elek *Lukácsy* Sándornak *Székely Katalin* (1880 január 16) című szövegkönyvét, mely a sötét *Báthory* Zsigmondot állítja élénk szélcsap, szoknya-kergető amorozó alakjában.

Mikor látta Rákosi Jenő, hogy a közönség megérti szándékát s az új intézmény jövője biztosítva van, odahagyta a *Népszínházat*, mely most már az ő szellemében haladt tovább, és megalapította a *Budapesti Hírlap-ot*, hogy ezentúl ne csak a főváros, de az egész ország közönségét zászló alá szólíthassa a nemzeti eszmékért vívott harcában. A *Budapesti Hírlap* politikai, irodalmi és művészeti hitvallását ő állapította meg egyetlen szóban: *magyar!* A nemzeti élet szócsöve lett lapja, mely naponként ébresztőt harsonázott az ország fülébe. Ez az ébresztő egyúttal riadó is volt. A fáradt, politikai harcokban kimerült közönséget felrázta apáthiájából és rávezette a szellemi önállóság útjára. Független magyar államiság, igaz magyar lelkiség nem alakulhat és nem forrhat ki önálló nemzeti művelődés nélkül, amelynek szerves alkotóeleme, tömeglélektanilag legerősebb propaganda-eszköze: a magyar zene. Újságjának minden rovatán féltő gonddal őrködött. Mindazok, akik a *Budapesti Hírlap*-ban zenekritikát írtak: *Balogh* Pál, *Tóth* Béla, *Csajthay* Ferenc, *Kern* Aurél, *Csiky* János, és e sorok írója, nem csinálhattak külön művészeti politikát, egyéni akciót. Az irányt Rákosi Jenő szabta meg mindenre kiterjedő figyelemmel, polihisztort megszegyenítő tárgyismerettel, a dolgok és helyzet alapos mérlegelésével, a közönség lelkületének nagyszerű ismeretével, de mindenkor a magyar művelődés felsőbbrendű érdekeinek parancsoló követelménye szerint. E magasztos küzdelemben elszánt bátorsággal szállt harcba, ha kellett, hatalmasokkal is, sőt ha szükség volt reá, a közönséggel, lapja olvasóival is. Nem riadt vissza célja elérésében a legkeményebb eszközöktől sem. Aki szembeszállt a magyarsággal, a magyar szellemmel, gyilkos pergőtűzzel árasztotta el. Tolla ilyenkor kegyetlenebb volt, mint politikai cikkeiben. De elnéző, támogató, jóságos, mihelyt hazai művészi vállalkozást kellett segíteni. Zenei hitvallása a *Budapesti Hírlap* egymást követő kritikus-nemzedékei számára törvénykönyvvé kodifikálódott. Igazságai

a lap hasábjairól szerte áradtak az országban, megmozgatták a nemzetet, ránevelték a magyar zene ápolására és az egyetemes művészetnek és minden művészi jelenségnek magyar szemléletére. Rákosi Jenő ideológiája azóta a magyar zene világnézetévé emelkedett. Zenei művelődésünk három legfontosabb szerve: a *Zeneakadémia*, az *Operaház* és a *Filharmóniai Társulat*. Erről a három intézményről való nézeteiből ismerjük meg legjobban felfogását.

A magyar zenei nevelés

Egy nemzet zenei fogékonyságának és intellektusának alapja a nevelés, mely az egyetemes művészet igaz és örök értékeiből, egyszerismind faji forrásból táplálkozik. Így válik a zenei művelődés a nép egyetemének közkincsévé, a muzsika nem lesz, akárcsak a politika, az urak huncutsága, kiváltságosak szórakozása, de lelki szükségszerűség, kivételes alkalom önmagába mélyedésre, erkölcsi jobbulásra, a nemzeti ideáé áhítatos szolgálatára.

Rákosi Jenő a hivatalos magyar zenei nevelésnek, nem volt barátja. Nem tartotta eléggé nemzetinek, vezetőinek gondolkozásában és munkásságában kozmopolitizmust sejtett, mely a választottak előkelő, de kis csoportját neveli, nem a népet, melyből nyeri erejét, s nem törekszik az egész magyar társadalomnak – a naturalistáktól a képzett muzsikusokig – egységes homogén zenei nevelésű tömeggé nivellálására, mint a külföldi nagy zeneiskolák.

Ezért idegenkedik a *Zeneakadémiától*. Bizalmatlansága haraggá és elkeseredéssé fokozódik, mikor *Koessler* János személyében Németországból hoznak professzort a zeneszerzés tanszékére. A parlamentben *Apponyi* Albert gróf védte meg *Koessler* Jánost a támadások elől, az a férfiú, aki a politikai arénában *Rákosi* Jenő elveit képviselte, ám *Rákosi* még sem változtatott álláspontján. *Koessler* János kiváló tanítóművészetét, nagy és nemes, szívbeli és jellembeli tulajdonságait, az önfeláldozásig önzetlen munkásságát, tiszta hitét az ideálban sohasem vonta kétségbe. A vád, mellyel illette, kizáróan idegen származására vonatkozott. *Koessler* János nem fogja megérteni a magyar lélek titkait, a magyar faji frázis problémáit. Nem is ő a hibás, de azok, akik idehozták. A keze alól kikerült zeneszerzők idegen levegőjű muzsikát fognak írni. Milyen magyar prozódiaira fognak énekelni fiatal komponistáink műveiben, ha mesterük nem ismeri nyelvünket? Nem elég, hogy az énekesek szörnyűséges operafordításokkal törik kerékbe a magyar nyelvet, ezentúl még az eredeti dalművekben sem fog a magyar szó zengzetes szépségében diadalmaskodhatni? Remélhetjük-e a magyar énekstílus kikristályosodását, ha a muzsika erőszakot tesz a szövegen és dallam és szó között nincs meg a prozódiai egység? Nekünk sokkal erősebb tehetségekre lesz szükségünk, mint bármilyen nemzetnek. Másutt a talentumnak csak önmagát kell megtalálnia, nálunk ellenben sokszoros energiával kell védekeznie a német befolyás sorvasztó hatása ellen. Csak ha meg tudta őrizni magában a faji pszihét, ha nem hamvadt ki lelkéből a nemzeti szikra, még csak akkor kerülhet sora, hogy lobbot vessen.

Az idő múlt és egyaránt sorakoztatott fel érveket *Rákosi Jenő* állásfoglalása mellett és ellen. *Koessler János* nem volt az a német vándor „klavirmájszter és kompositor”-típus, amilyen a század első felében sokadmagával barangolta végig Európát és nálunk oly szívesen telepedett meg. Mindenképpen kivételes egyéniségnek, nagyszerű mesternek bizonyult, aki komoly, mocsoktalan művészi erkölcsöket hozott magával közibénk, aki üldözte a dilettantizmust és tanítványait a legalaposabb stúdiumra nevelte, a nagy mesterek tiszteletére. Az egész ifjú magyar zenészgárda az ő iskolájából került ki. Viszont aligha csalódunk, ha megállapítjuk, hogy *Koessler Jánost* nem tudta a magyar faj átalakító ereje asszimilálni, lelkében megmaradt idegennek, aki szeretettel és figyelemmel, bár nem minden szépség nélkül kísérte a magyar zene fejlődését. Kétségtelen, ha olasz, vagy francia mester jött volna a *Zeneakadémiára*, mint Spanyol- vagy Oroszországban, nemzeti művészetünk hamarabb tanult volna meg saját nyelvén beszélni és gyorsabb tempóban indult volna fejlődésnek. Más nemzetbeli mester lélekben magyarrá válik és nem neveli az új magyar zenészgenerációt doktriner egyoldalúsággal a német neoklasszicizmus semlegesítő és uniformizáló levegőjében. Zenetörténeti tény, hogy a legkésőbbben azokban az országokban bontakozott ki a faji művészet, amelyek a német zenekultúrát fogadták be falaik közé.

Rákosi Jenő ez okból kezdetben *Mihalovich Ödön* működését sem kísérte szimpátiával. Nem érezte igazán magyarnak, túlságosan nyugatnak tartotta, ami az ő szemében németet jelentett. *Rákosi* wagneriánus volt. *Mihalovich* egyike a bayreuthi mester első tanítványainak, leglelkesebb híveinek, a legelső, aki nálunk *Wagner* technikáját és művészi dogmáit a magyar zenében alkalmazni kezdte. De *Wagner* géniusza sem tudta őket közelebb hozni egymáshoz. *Rákosi* félt, hogy *Wagnert* nem bírja megemészteni a zsenye magyar zene, hogy lebirhatatlan erejével szemben nem lesz majd ellenállóképessége, a magyar zeneszerzők tehetségtelen *Wagner*-utánzásban fognak kimerülni. Még az a körülmény sem tudta meggyőzni – egyébiránt nem is kísérte meg senki, ezt *Mihalovich* önérzete és büszkesége meg sem engedte volna, – hogy *Mihalovich* művészetének legőszintébb híve – *Apponyi Albert* gróf.

Később aztán önként revideálta álláspontját *Mihalovich* Ödönnel szemben. Mikor meghallgatta *Toldit*, kiérezte belőle a belső elhivatottságot, és a legnemesebb törekvést a magyar zenedráma megteremtésére, tiszta művészi eszközökkel, mikor látta *Mihalovich* puritán művészi morálját, mely éppen olyan megközelíthetetlen volt, mint egész grand-seigneur-i lénye, hogy *Mihalovich* először és mindenekfölött magyar s csak azután wagneriánus, hogy a zenei nevelésben össze tudja egyeztetni az európai színvonalat a magyar érzéssel, s tapasztalta, hogy a *Zeneakadémia* igazgatója hogyan segít és pártfogol nemcsak erkölcsileg, de saját vagyonából is minden szép, igaz és magyar művészi törekvést, s mikor megbizonyosodott róla, hogy *Mihalovichot* is ugyanazok az ideálok hevítik: engedett mezevességéből és nem zárkózott el *Mihalovich* Ödön érdemeinek elismerése elől.

A *Zeneakadémiával* és általában a hivatalos zenevilággal szemben azonban hajthatatlan maradt. Akiben megérezte a nemzeti eszmény közösségét, örömet ünnepelte, mint *Hubay Jenő* művészi pályafutásának harmincadik évfordulóján mondott gyönyörű beszéde bizonyítja. De mindvégig kitartott eredeti állásfoglalása mellett. Különösen fáj

neki, mikor a Zeneakadémia egyik tanszékére magyarul nem tudó énekművészt neveztek ki. Visszafejlődésnek mondta ezt az eseményt, a magyar zenekultúra kigúnyolásának. Olasz énekmester alkalmazásában nem látott fenyegető veszedelmet a magyar énekre, Az olasz éneklés tökéletes technikája biztos alapot adna számunkra anélkül, hogy megölné a magyar hangzókat, s könnyen kifejlődhetnék belőle a nemzeti előadó művészet. Elkeseredése nem ismert határt, mikor néhány év előtt megint csak idegenajkú énekesnőt neveztek ki a magyar énekes nemzedék tanítására. Vezércikket akart írni, de aztán elállott szándékától, mert úgy gondolta, hogy az ilyen természetellenes kísérlet önmagában fog összeomlani. *A zenén keresztül a magyar nyelvet féltette*, melynek vitalitása dacolt ugyan egy év ezred minden viharával, de amelyet a mi külföldieskedő és könnyelműen, idegen divat után induló közönségünk késleltethet fejlődésében, ha idegen oltások megfertőzik.

A *Hiszekegy* pályázat bemutató hangversenyén (1921. május 22.) megjelent és nagyhatású beszédet mondott, melyben megragadóan jellemezte a zene hivatását és a magyar zene múltját.

„A költészet és a zene, a gondolat és az érzés adják a nemzeti lelket, mely úgy vonul keresztül históriánkban, mint az országon a folyamrendszer, gazdagítva, termékenyítve, klímát enyhítve. A magyar dal és a legendák alkotják a nemzet igazi történetét, nem pedig ahogy a tudósok a hideg ész világánál megállapítják. Ez a történelem, ez a múlt, ez a hit ad erőt, hogy higgyünk a feltámadásban.”

A hangversenyről azonban keserűen panaszkodott. Két, három pályázó kivételével, egyiknek sem volt fogalma a magyar prozódiairól: hosszú szótagra rövid hangot énekeltek és viszont; a súlyos ütemrészsel, zenei akcentussal pedig nem is törődtek.

Öregségében igazoltnak látta ifjúsága és férfikora aggodalmait. Ide jutottunk hát – mondta – annyi esztendő múlva, hogy komponistáink megtanulták a zene mesterségét, de elfelejtették anyanyelvüket, melynek nem érzik ritmusát; értetlenül, avatatlan kézzel nyúlnak hozzá a nemzet legdrágább kincséhez. Egy évvel halála előtt, a *Pesti Hírlap* 1928. január 19-iki számában írott vezércikkében lelkéből elemi erővel robbant ki az aggodalom. Neki a csodagyermek-tenyésztés, a virtuózgyártás, a diploma-sokszorosítás nem fontos, neki magyarul tanítsanak és magyar szellemben neveljenek. Különböznél művészetünk elveszti kapcsolatát a nemzeti lélekkel, elszigetelődik és önmagában pusztul el. Borúsan és bizalmatlanul tekintett művészetünk további sorsa elé.

Ekkor azonban már a *Trianon revíziójának* szent ügye annyira égette lelkét és agyát, hogy minden idegét nemzeti létünk e legnagyobb problémájára összpontosította.

Az Operaház nemzeti hivatása

Bár a magyar zenekultúra nemzetietlen szellemének forrását elhibázott zenei nevelésünkben látta, mégis a magyar zenei művelődés legégetőbb sebének az *Operaházat* tartotta. Az ország egyetlen dalszínházának élete fennállása óta válságok szakadatlan láncolata. Azért még egyetlen operaigazgató sem bukott meg Magyarországon művészi okból.

Valamennyit cselszövés tüntette el a sülyesztöbe. A művészi nívó hanyatlása nem egyszer kihívta kritikáját, ostromozta az intendánsi székhelyben uralkodó szellemet Zichy Géza gróftól Nopcsa Elek bárón át Bánffy Miklós grófig, bár e nagyurak némelyikéhez baráti szálak fűzték. Még sem ez volt, ami nyugtalanította és a legtöbb aggodalmát okozta, hanem az *Opera* idegennyelvűsége, mely csakhamar teljesen poliglott intézménnyé torzította egyetlen dalszínházunkat.

Rákosi Jenő a színház megnyitásától fogva érezte, milyen nehéz az önmagára utalt, egyetlen magyar dalszínház helyzete, mely csak fokról-fokra haladva valósíthatja meg első és legfőbb célját, a magyar dalmű kultuszát, a magyar énekesgárda és énekstílus megteremtését. Minden magyar zeneszerzőnek barátja, buzdítója, pártfogója volt. Még olyan gyenge magyar operáról is az ő lapjában kíméletesen kellett írni. Ő maga is beállt a magyar operalibrettisták kicsiny csapatjába, és megírta *Malonyai* Dezső elbeszéléséből a *Bolond* magyar levegőjű szövegkönyvét, melyet Szabados Béla zenésített meg. Cím szerepében a magyar énekes színpad mai napig legnagyobb művésze, Takáts Mihály, felejthetetlen alakítást produkált.

A magyar zeneszerzők pártfogolásánál is nagyobb feladatának tekintette, hogy örökjék a magyar énekstílus tisztaságán. Megint csak a magyar nyelvet féltette. Éppen Wagner Rikárd tanításaiból győződött meg, mennyire fontos az éneklésben nemcsak a szó, de minden hang is. A tarka-barka nyelv-egyvelegben, amikor az Operában egy este három-négy nyelven is énekeltek, úgy érezte, hogy nemcsak a magyar géniust alázzák meg saját otthonában, de lehetetlenné teszik, hogy ez a beteg állapot valamikor is megváltozhassék. Kétségtelen, hogy az operaigazgatók helyzete igen nehéz volt. Míg bármelyik német operának rendelkezésére áll több mint félszáz német és osztrák színház operaszemélyzete, hogy társulatát utánpótlással, vendégekkel, kiséítőkkal elláthassa, a Magyar Királyi Operaháznak önmagából kellett megújnodnia, saját neveltjeiből és a Zeneakadémia operaiskolájából. A vidéki színpad adott ugyan gyönyörű hangokat az Operának, akik a magyar éneklés oszlopai lettek (*Környei* Béla, *Rózsa* Lajos, *Szende* Ferenc), sőt két kiforrott kész művész a kolozsvári konzervatóriumból került a fővárosba, *Farkas* Ödön tanítványai: *Sándor* Erzsébet és *Székelyhid*y Ferenc, de mindez kivétel volt.

Az *Operának* változatos műsort kellett adnia, a legkülönbözőbb stílusú darabokat, Wagner kezdett világszerte hódítani, az *Opera* sem térhetett ki előtte. Mindehhez énekesekre volt szükség, minthogy itthon nem akadt elég, – kivált férfi-énekes, – hoztak külföldről, ahelyett, hogy itthon nevelték volna. Ez az elképzelhető legszerencsétlenebb művészeti politika volt, amelynek veszedelmesen káros következményeit nyögjük még ma is. Rákosi Jenő az *Opera* vezetőit gyámoltalan bürokratáknak tartotta, akik nem ismerik a színházat, a való életet. Megszólalt benne a *Népszínház* direktora, aki egész színházát telkestől, épületestől, műsorostól, társulatostól jóformán a semmiből hozta létre. Bosszantotta, hogy az *Opera* igazgatói nem törődnek a magyar vidékkel, mely énekhangban annyira gazdag, hogy a külföld példájára nem járják végig az országot, keresve tanításra érdemes tehetséget, nemcsak a színházakban, de másutt is, például a dalosversenyeken, mikor ő maga, színiigazgató korában, sokszor nem restéit az ország végére is elmenni,

hogy megnézzen és meghallgasson egy jó színészt. Mindezek a súlyos körülmények arra készítetik, hogy lapja állást foglaljon és agitáljon a vidéki operák felállítása mellett.

Egyik vezércikkében, 1915-ben így jellemzi az *Operát*:

„Minden, a nemzetre értékes becsvágyról lemondva, egy gazdagon szubvencionált sztadzsóne színházat csináltak belőle, amelynek voltaképpen se egységes iránya, se művészi elve, se nemzeti karaktere, se egységes nyelve nem volt. Egy összevisszaság, amelyet sokkal olcsóbban ki lehetett volna állítani, ha amit csináltak, nyíltan csinálták volna s be is merték volna vallani. Így, ahogy volt, elsörendű magyar művészek voltak arra kárhoztatva, hogy jövevény vándorművészek sztaffázsa gyanánt szolgáljanak. Évtizedek óta, milliók rápazarlásával, abszolúte semmi hatással nem tudott lenni nemzeti, vagy csak mondjuk, hazai zenénk fejlődésére. Egy igen költséges, luxuriózus muzsikustanya ez a gyönyörű ház, amely eddigelé meddőnek bizonyult nemzeti művészetünk életében.”

Akadtt azonban egy idegenből hozzánk származott operaigazgató, akinek zsenije éppen úgy megérezte, mint Rákosi Jenő, az egyedüli lehetőséget és módozatot a magyar dal-színház felvirágoztatására: *Mahler* Gusztáv, kinek művészi programja teljesen azonos volt Rákosi Jenő elveivel. Szakítás az örökös vendégzerepléssel, mely akadályozza a színház munkarendjét, felborítja műsorát, lehetetlenné teszi a magyar együttes kialakulását, a közönséget pedig a hazai művészet pártolása helyett reászoktatja a vendégfellépéssel járó izgalmakra. A Magyar Királyi Operaház céljának megvalósítására csak magyar művészekkel, magyar nyelvű előadásban törekedhetik. Ellenkező esetben a bukás elé megy. Legjobb esetben megfosztva nemzeti presztízsétől, sztadzsóne hajlékká fog lesüllyedni.

Rákosi rögtön felismerte *Mahlerben* törekvéseinek osztályosát. Leglelkesebb hívei közé tartozott, akiről évtizedek múlva is csodálattal emlékezett meg. Iróniája a sorsnak, hogy külföldről kellett hozzánk jönni idegen férfiúnak, aki a gyakorlatban megtanítsa bennünket Rákosi elveire, a nemzeti művészet fontosságára és megteremtse s megszervezze a magyar énekes színjátszást. Rákosi sokszor hangoztatta, hogy *Mahler*, aki egy szót sem tudott magyarul, többet tett a magyaros szövegejtés érdekében, mint a mi magyar karmestereink, akik mikor magyarul énekeltek az énekest, megtúrták a magyar nyelv ritmikájával ellenkező szövegejtést. Viszont ennek a sült németnek olyan füle volt, beszélt Rákosi, hogy a próbákon még az együttesekből is kihallotta a helytelen szövegejtést. Ilyenkor azután a karmesteri székből lekopogta az egész játékot, megállította a próbát s oda szólt az illető magyar énekesnek: „Mondja, kérem, miért nem énekel maga magyarul, amikor magyarul énekel?” *Mahler* alatt még nyelvtanfolyamot is rendeztek az Operaház idegenajkú zenészei számára. Mikor pedig menesztették ezt a zseniális opera-igazgatót és karmestert, kemény szavakban ítélte el a felháborító cselekedetet.

Az évek folyamán nem csekély aggodalommal észlelte, hogy az *Operaház* teljesen elfordult *Mahler* hagyományaitól. A zavaros Babelben, amivé fajult az Opera, egyetlen művészen telt igazi öröme, akit nem győzött eléggé dicsérni: *Takáts* Mihályban. *Takáts* egymaga végezte el évtizedek munkáját. Nagyszerű ösztönével, nyelvérzékével és muzikalitásával tökéletes magyar dekiamálást és énekbeszédet csiszolt ki. Nem törődött az ostoba szövegfordításokkal, új prozódiajú szöveget csinált magának. Rákosi Jenő *Takáts* Mihályt állította mintaképül az Operaház művészei elé.

A háború kitöréséig az *Operában* tilos volt a német éneklés. Ennek a vétónak Rákosi; volt a legerősebb szószólója. Vele a magyar nyelv- és énekstílus mellett a magyar énekesek érdekeit is védte. Jól sejtette, hogy a kényelmes operaigazgatók most majd még kevésbé fognak az országban felfedező körútra menni, hanem reánk szabadítanak másodrendű, nem is német, de bécsi énekeseket. A sors kegyetlen játéka volt, hogy a háború alatt a német szövetség kényszerúsége miatt, mikor az Operaházban „antant”-nyelven nem volt szabad énekelni, a közoktatásügyi minisztérium elrendelte a német éneklést, éppen *Kern Aurél* igazgatósága idején, aki Rákosi Jenő egyik legkedvesebb munkatársa, a magyar művészet egyik legmélyebb érzésű és legfinomabb tollú katonája volt s a meggyőződés minden eszközével harcolt évtizedeken át a német éneklés ellen s akit Rákosi Jenő kinevezésekor vezércikkben köszöntött. (1915. február 5.) Először rossznéven vette *Kern Aurélt*, hogy hozzájárult a német tilalom feloldásához, ahelyett, hogy odadobva állását, nem fedezi nevével a szerinte beláthatatlan következményekkel járó, szerencsétlen intézkedést. De aztán saját személyében tapasztalhatta, hogy az akkor uralkodó áramlattal céltalan lett volna szembeszállni.

Sajnos, az idő Rákosi Jenőnek adott igazat. Jóslata valóra vált, mégis mindig érték újabb, fájdalmas meglepetések. Nyolcvanadik születésnapja alkalmából az Operaház felújította a *Bolond-ot*. *Rákosi* résztvett a próbákon. Mindennel nagyon meg volt elégedve, de mikor meghallotta, hogy a karmester a zenekari tagokkal németül beszél, úgy elkedvetlenedett, hogy el akarta hagyni a színházat.

A Filharmóniai Társulat

Rákosi Jenő zenei életünk szervei közül aránylag legkevesebbet foglalkozott a *Filharmóniai Társulat*-tal. A filharmonikusok az abszolút zenét művelték, amelyben a nyelv csak ritkán jutott szóhoz. Mindamelllett Rákosi állandóan figyelemmel kísérte a társaság munkásságát, általános művészeti színvonalát, és kötelességteljesítését a magyar zenével szemben.

Rákosi Jenő együtt nőtt fel a *Filharmóniai Társasággal*, alig hogy felkerült Pestre, még a társaság első éveiben elvetődött egyik hangversenyére, a Nemzeti Múzeum dísztermében. Később sem maradt hűtlen a filharmonikus hangversenyekhez, bár az utolsó évtizedekben nagyarányú elfoglaltsága, a mindennapi vezércikkírás, a Zsófia Gyermeke-szanaszatórium stb. megakadályozta, hogy látogassa a filharmonikusok koncertjét. Teljes nagyságában és fontosságában átérzte a társaságnak, az ország legkiválóbb és legjelentősebb zenekarának jelentőségét. De ehhez is mérte a társaság kötelességeit. Mindenekelőlt a magyar zene ápolását, magyar kompozíció lelkiismeretes előadását várta tőlük, a tiszta művészi szellemet, mely nem tesz engedményt az üzleti profit elvének. Támogatta a társaságot tollának minden erejével, hogy megkönnyítse munkáját és megóvja a bécsi zenekarok konkurrenciájától. A *Budapesti Hírlap* mindig állást foglalt a császárváros orkesztereinek magyar földre való kirándulásai ellen, melyekkel éppen úgy bánt el, mint a német színtársulatok vendégszereplésével. Cserébe azonban megkövetelte a nemzeti ideál

szolgálatát. Ám a társaság nagyon sokszor hűtlen lett alapítói intencióihoz. Ilyenkor – mint például, mikor a filharmonikusok vonakodtak *Farkas Ödön* szvitjét a darab magyárossága miatt előadni, vagy a *Bartók* Kossuth-szimfóniája körül, a *Gotterhalte* parodizálása miatt lezajlott botrányok idején – erősen megleckéztette a társaságot, melyben még mindig a levitézlett német *musikant* szellem utolsó fellegvárát látta. A társaság félévszázados jubileuma idején sem tudja elfojtani elégedetlenségét: „elnéztük szerető félelemmel, ha művészetük egy időre halott irányba terelődött.”

A háború elején az *Opera* zárva tartotta kapuit, a próbák is szüneteltek. A filharmonikusok ekkor a *Népopera*ban rendezték hangversenyeiket, rövid időközökben. A közönség a szörnyű izgalmak előtt a művészethez menekült, állandóan megtöltötte az óriás nézőteret. A kínálkozó alkalom, a pompás konjunktúra sem bírta reá a társaságot, hogy a magyar muzsikát népszerűsítse. Ebben az időben a *Budapesti Hírlap* kifogásolta a *Goldmark* Károly halála alkalmából rendezett emlékünnep műsorát, a társaság produkcióit általában, de legfőképpen, hogy nem adták elő a Szabács ostrománál hősi halált halt *Radó* Aladárnak, a nagy reményekre jogosító fiatal magyar zeneszerzőnek, *Petőfi* című szimfonikus költeményét. A bírálatra a filharmonikusok eljárását magyarázó levél érkezett a főszerkesztőhöz. Rákosi módfelett megharagudott s többek közt a következőket írta:

„Annak az erőnek, mely fényt és dicsőséget szerez számunkra, a csonkán fagyott harcmezőn; a mely magyarsága jelszavaival veti magát egy héten hétszer is halálos veszedelmebe: ez az erő itthon a társadalomban, a művészi körökben, a muzsikásokban csak üzletet ismer. Komoly munkát, nemzeti feladatot, lélekemelő kegyeletet, nagy kötelességet nem lát benne.”

Kemény szavak, melyeket még sokkal súlyosabbak követtek, volt is foganatjuk – egyelőre. A társaság sietve előadta *Radó* Aladár művét. Később is Rákosi, ha szükségét érezte, többízben foglalkozott a filharmonikusok dolgaival.

Zenekritikusi működése

Rákosi Jenő csak egészen kivételes alkalmakkor vette kezébe a zenekritikusi tollat. De lapjának zenekritikusait ő maga nevelte. Tiszteletben tartotta a lelkiismereti szabadságot. Magyar vonatkozású kérdésekben azonban szava parancs volt. Ilyenkor nem lehetett vele vitatkozni.

1913 tavaszán a *Népopera* bayreuthi művészek közreműködésével németnyelvű *Wagner-ciklust* rendezett. Ha valaki Magyarországon ismerte a wagneri deklamáció titkait, a német hangzók és a dallam egybeolvadását, az Rákosi Jenő volt, aki évtizedeken át foglalkozott a tetralogiával. De még *Wagner* kedvéért sem engedett intranszigenst magatartásából. Hiába próbáltuk meggyőzni, hogy ezzel a ritka, a mi viszonyaink között kivételes eseménnyel nem sebezük meg a magyar zenekultúrát. Megmaradt rendíthetetlenül tiszteletreméltó konzervatívizmusában.

A mi közönségünk még – mondotta – nem elég erős a magyar művészet pártolásában és nem elég érett egy idegennyelvű előadás meghallgatására. – Ellenvetésünkre,

hogy abszurd és nevetséges volna, olasznyelvű *Wagner*-ciklust rendezni, azt felelte: nincs is szükség semmilyen idegennyelvű *Wagner*-ciklusra, aki *Wagnert* akarja hallgatni, menjen az *Operába*. A fővárosi közönség zenei képzettsége és ízlése nem olyan fejlett még, hogy ne elégedhetnék meg az *Operaház* Wagner-előadásával.

Ma túlzásnak tetszhetik ez az állásfoglalás. Pedig csupán a magyar nyelv féltő imádata nyilvánult meg benne. Rákosi ellenfelei, a muzsika sznobjai, céltalan kuruckodással vádolták, zenei világnézetét negyvennyolcas politikának csúfolták. Holott meggyőződése a zenei élet folyvást megújuló tüneteiből leszűrte tapasztalat volt. Látta, hogy az énekesszínház és a hangversenyterem az a hely, ahol még mindig harcolni kell a magyar nyelv uralmáért s ezzel a magyar énekstílus és a magyar zene jövőjéért, hogy magyar művészek mily nehezen tudnak itthon boldogulni, közönségünk igazságtalan a kiváló hazai erőkhöz, de selejtes, másodrangú idegen énekeseket kitüntet kegyével, csupán azért, mert a bécsi népszerűség ajánlólevelével jöttek Budapestre. A főváros megmagyarosodott, egyedül a muzsikusok, mint élő anakronizmus, akarnak német szigetet alkotni. Nincs ország – és ebben igaza is volt – ahol annyit énekelnének németül, mint nálunk. Ezért üldözte kíméletlenül, sőt kegyetlenül, azokat a magyar művészeket, akik idehaza németül énekeltek. *A német szó az ő fülének magyar ajkon hamis muzsika volt.* Nemcsak hazafiságból, de bántotta az esetlen német éneklés, mely híjával volt a német fonetika és énekstílus elemi ismereteinek. Ilyenkor nem ismert irgalmat, még ha tulajdon atyjafiáról volt is szó. A küzdelem hevében éles volt a személyeskedésig, de előtte a cél szentsége lebegett. Egyik levelében, melyet *Dunántúli* névvel jegyzett, a *Nemzeti Zenede* vizsgálati előadásával foglalkozik és részletesen kifejti nézeteit:

„A külföld számára nem tarthatunk luxus intézeteket. A nagyképűségnek és a hiúságnak is karrikatúrája, hogy Magyarország tartson fenn művészi intézményeket azért, hogy több-kevesebb talentummal megáldott gyermekeket exportálhasson.”

„Mert hogy a magyar éneklés igaz művészet legyen, ahhoz szükséges, hogy a nyelv, a muzsika és az énekes misztikus egységgé, megbonthatatlan egységgé egyesüljenek. Anélkül nemzetközi masina az énekes és nem eredeti és élő művészet, amit produkál.”

„A Nemzeti Zenede rendeltetése nem az, hogy német tucaténekeseket gyártson és ezen a réven a hazai zenében elterjessze a német szöveg affektált, tökéletlen és értelem nélkül való kornyikálását, hanem az, hogy a zenei érzéket, a zene szeretetét, a zene kultúráját elterjessze a magyarságban és nemesítse vele az ízlést, a lelkeket és kiegészítse műveltségünket.”

Ugyanezt mondja tíz év múlva a *Zeneakadémiáról* is.

„A Zeneakadémia exportra nevel énekest, muzsikust és karmestert. Ezért nem érdemes fenntartani. A mi akadémiánknak nemzeti feladatának kell lennie: a magyar zene, a magyar énekstílus, a magyar muzsikális kultúra beillesztése az egyetemes zenevilágba.”

Rákosi nem mulasztotta el sohasem, amikor alkalma nyílt rá, hogy az énekesnek lelkére kösse a szöveg értelmes és plasztikus tagolását, a szótagok világos kimondását. Szerinte az operaénekes nemcsak énekes, de szavalószínész is, minden énekstílusban ének és szöveg egyenrangú tényezők. Élppen ezért hangsúlyozza a jó operafordítások szükségességét.

A magyar zenekritikai stílus szintén sokat köszönhet Rákosi Jenőnek, a magyar nyelv mesterének. *Mátray* Gábor, *Bartalus* István és *Ponori Thewrewk* Emil teremtették meg a magyar zenetudományi prózát, Rákosi Jenő a magyar zenekritika nyelvezetét. Csalhatatlan ösztöne és erős nyelvérzéke itt is nagy segítségére volt. Hogy a sok közül csak egyet említsék, tőle származik az Anschlag *billentéssel* való fordítása, a rettenetes *nyitányt-t* ő helyettesítette először *megnyitóval*. A magyar zenei terminológia közkeletű szavainak nagy része szintén az ő neológ alkotása. A magyar zenében önálló magyar stílusra vágyakozott, mely a népdalból fakadt, nem idegen mesterek utánzásából. Csak az ilyen, honi talajban gyökerezett művészetet tartotta életképesnek. A népdal fontosságát már népszínházi direktor korában felismerte.

Aktuális művészi problémák mindig érdekelték. Nyughatatlan szelleme sohasem pihent, mindig tanult. A modern irodalommal és festészettel nem érzett közösséget, de a modern muzsika iránt érdeklődött. A főváros egyesítésének jubiláris ünnepi hangversenyén meghallgatta *Bartók* Béla *Tánc-szvitjét*. Gyakran és szívesen elbeszélgetett a legkülönbözőbb zenei kérdésekről. A húsz év idejéről, amit a sors kegyéből Rákosi Jenő oldala mellett töltöttem, sok felejthetetlen óra emlékéét őrzöm, amikor a zenéről sziporkázva szórta elmés, finom, jellemző megjegyzéseit, amelyek mélyen bevilágították hatalmas agyának örökké forrongó kohóját.

A *Pesti Hírlap* 1928. január 19-iki számában a Magyar muzsika című vezércikkében síkra száll a cigányok mellett és mégegyszer drámai tömörséggel összefoglalja a magyar muzsika világnézetét. Ez a nagyszerű cikk hatyúdala volt. Ekkor írt utoljára zenéről.

Rákosi Jenő a magyar zenei élet legnagyobb energiája volt. Szüntelen fáradott, dolgozott és agitált a nemzeti muzsikáért. Igaz, hogy világnézetében a zene az ő számára nem öncél volt, csak a magyar lélek egyik formája. Ez azonban nem von le semmit érdeméből, csak fokozza. A közönség érdeklődésének felkeltése, ébrentartása, beidegzése a magyar zenére, művészetünk féltő gonddal óvása, szilaj tűzzel megvédése idegen kártevők pusztítása ellen, Rákosi Jenő műve. Fajszeretete néha túlzásra ragadta, ítéletében néha nem a művészet abszolút, de a fajszellem relatív szempontja döntött. Mindez jelentéktelen mozzanat. Hogy művészetünkben elérkezhettünk a mához, hogy e hazában *Erkel* Ferencről *Bartók* Béláig a magyar zene hangjaira felfigyelnek: Rákosi Jenő dicsősége. Működése korszak a magyar szellem történetében. A magyar zenei művelődés egész alapvetésében az oroszlánrész az övé.

Rákosi Jenő és a sport

Írta Kiss Gyula

Rákosi Jenő a maga személyében nem élvezte, de nem is élvezhette a sport áldásait, mert abban az időben, amikor ifjúságát élte, a sport úgyszólván még ismeretlen fogalom volt Magyarországon. A fiatalságban duzzadó nagy energia pajkoskodásokban, ugrándozó-sokban, fáramászásokban és madárfészek megbontásában élte ki magát, de rendszeres tornázás, atletizálás vagy a modern értelemben vett sportjátékok csak évtizedekkel későbbben szereztek polgárjogot az ifjúság nevelésében. Rákosi mikor gazdasági gyakornok volt, persze sokat lovagolt, de ezt sem űzte sportszerűen, hanem szükségességből. Leginkább még a vadászat passziójának hódolt, mint annyi más gazdász társa. Fél szemének az elvesztését is egy vadászat alkalmával, hátrafelé elsült puskája okozta. Ugyanis már kis gyermek kora óta sérült, beteg szeme ezen a vadászon újra és oly szerencsétlenül sérült meg, hogy jóval később ezt a félszemét ki kellett operáltatnia. És Rákosi Jenő közeljárt már a hatvan esztendőhöz, amikor mind nagyobb arányokban kezdett kibontakozni a sportok kultusza, mégis az első volt, aki a sport nagy értékét fölismerve, nemzeti kincsé tenni habozás nélkül segítette. Rákosi Jenő, a szellemi kultúra lánglelkű apostola, apostolává lett a testi kultúrának is, amely immár egyik bőséges forrásává vált a nemzeti erőnek.

Rákosi Jenő a testi kultúra ügyének kezdetben azáltal tett mérhetetlen szolgálatot, hogy a sportot már a kilencvenes években fölkarolta lapjában, a Budapesti Hírlapban. A művészet, a politika, a közgazdaság és a társadalmi élet terén vezető Budapesti Hírlapban tág teret kapott a testedző sport, példát adva ezzel az egész magyar sajtónak, amely azóta is a sport önzetlen támogatásában lépést tart a magyar sport nagyszerű fejlődésével.

Később azonban nem érte már be Rákosi Jenő a sportnak pusztán lapjában való propagálásával. Személyes kapcsolatot is teremtett maga és a sporttársadalom között. Nyolcvan esztendő volt már, amikor megjelent egy jubiláló sportHírlapíró ünneplésére rendezett sportlakomán s ettől kezdve nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy éreztesse és kifejezésre juttassa szeretetét és érdeklődését a sportnak általa annyira fölemelt ügye iránt. Mind gyakrabban részesültek sportesemények, közgyűlések, sportünnepek Rákosi Jenő kitüntető figyelmében. Csodálatos szálak fonódtak az ősz szellemóriás és a sportoló társadalom között. A szívek kitörő lelkesedése tombolta körül mindannyiszor, ha akár a

verseny nézőterén, akár a sportlakoma termében tűnt fel a patriarchális kor alatt is délcegnek maradt alakja. Minden fölszólalásában, minden, a sportnak szentelt írásában újabb és újabb biztatást adott a sport fejlesztésére, a nemzeti nagyság gondolatától vezéreltetve ebben is. Bizonyos, hogy Rákosi Jenő sportszeretete a lelkét átható nemzeti érzésben fogant. Nem a sport színes képei, nem a viaskodások forró hangulatai és nem a verseny meglepő fordulatái érdekelték valójában, de érdekelte a hatás, amit a sport gyakorol az ifjúság testi és lelki fejlődésére s érdekelte különösképpen az a mások által csak jóval későbbben felismert érték, amit a sport terén kivívott nemzetközi győzelmek jelentenek.

És mindemellett Rákosi Jenőnek öreg korában kivirágzott sportszeretete a legnagyobb bizonyossága volt annak, hogy mennyire fogékony, mennyire rugalmas és mennyire fiatal maradt Rákosi Jenőnek a lelke túl a nyolcvanon, közel a kilencven esztendőig is. Mert Rákosi hű barátja maradt a sportnak élete végéig. Mint ahogyan üde és fiatal maradt fényes szelleme életének utolsó napjáig. Egy sportlakomán jelent meg utoljára a fehér asztal mellett, hogy átadja a győzteseknek Rothermere lord serlegét. . .

De maradjon ennek a szomorú búcsúzásnak az emléke utoljára. Próbáljunk végig suhanni az esztendőkön, amelyek megérlelték a magyar sport számára a legnagyobb ajándékot: Rákosi Jenő megértő, igaz, nagy barátságát. Nem lehet követni minden lépését, minden beszédét és minden írását, amellyel a sport ügyét segítette, de az alább felsorakoztatott adatok is elegendők annak a megőrkítéséhez, mily nagy embere volt Rákosi Jenő a magyar testi kultúrának is.

Három jeles sportférfiú 1910 februárjában megindította az első nagyméretű sportlapot, a SportHírlapot s mi sem volt természetesebb, minthogy az új szerkesztők a Hírlap-írás fejedelméhez, Rákosi Jenőhöz folyamodtak előszóért. S mi sem volt természetesebb, mint az, hogy Rákosi Jenő a kívánságot teljesítette, „Útravaló” címen cikket adott az új sportlapnak, nem is sejtve, hogy ezzel az írásával jegyezte el öreg szívét az ifjú magyar sporttal. De álljon itt a cikknek a kivonata, amelyben Rákosi Jenő a maga „sportoló” ifjúságáról emlékezik meg és amelyben látnoki szemmel ismeri fel a sport intézményének a jelentőségét.

– Attól az időtől fogva, – írja Rákosi Jenő, – amikor én sportoló koromat éltem, az élet igen nagyon megváltozott. Soproni diák voltam, amikor elkezdtek az iskolában a gimnasztizálást. Természetesen, nem volt kötelező tárgy és diákhagyomány volt mindenkit bolondnak vagy a szülői zsarnokság áldozatának tartani, aki beiratkozott oly tárgyra, amelyre nem volt kötelezve. Így a soproni tornaterem is kongott.

Alig fordult meg benne teremtett lélek az ugrólovon és a tornatanáron kívül. Ez az utóbbi pedig egy Mangineth nevű francia ember volt, akit nem tudom, honnan szereztek. Azt sem tudom, értett-e valamit abból, amit tanítania kellett volna, ha lett volna kinek. Titokzatos, vézna, borszagú emberke volt, akit néha láttunk ott lézengeni; azt hiszem, a korcsmák látogatásán kívül egyetlen komoly funkciója volt az év végén jeles kalkulust írni azoknak a bizonyítványába, akik beiratkoztak a tornaórákra, akiket azonban Mr. Mangineth sem ismert.

De azért tornásztunk mi mindannyian. A soproni utcák mentén nem volt oly cövek, amelyet, ha arra mentünk, sorba keresztül ne ugráltunk volna. Ha cövek nem volt, sorba

álltunk lehajtott fejjel s egymáson ugráltunk keresztüli néha kilométerek hosszán. Igen kedvelt sport volt két felekezetre oszlani, amelyből az egyik a falnak támaszkodott, – egy a más után, – a másik felekezet pedig neki iramodva, ráugrált erre az élő hidlásra.

És nagy sport volt tavasszal a labdázás, minden szabad napon. Nem kisebb a soproni erdőben a madárfészek-keresés virtuóz famászásokkal.

A távgyaloglást képviselte szombat délutáni kirándulásunk a Fertő tavához, ahol néha estétől reggelig fürödtünk, éjjel nagy tüzet rakva a parton, hajnalban pedig vissza-indultunk, mert vasárnap reggel exhortáció és diákmise volt. Nagy passzióval jártunk harangozni, ami szintén nem megvetendő sport. Erő és ügyesség kellett hozzá.

Mondjam-e tovább?

Azóta az élet sokat eltávozott a természettől. A diáknak is, szüleinek is feladatai meg-sokasodtak. Az élet ideges, izgatott rohanássá lett. Semmire sem lehet menni okos és cél-szerű munkafelosztás nélkül. Így lett a sportból, amely valamikor csak multság volt, ma-napság szaktudomány, polgári foglalkozás is és szervezett pedagógiai intézmény.

Több, mint tizenkét esztendő futott el az „Útravaló” megjelenése után, amíg elérke-zett az a nap, amelyen Rákosi Jenő először jelent meg a sporttársadalom előtt. 1922-ben történt, hogy jubiláltak egy húsz esztendő óta dolgozó sportHírlapíró s Rákosi Jenő maga is érdemesnek tartotta, hogy a jubileum alkalmából rendezett lakomán résztvegyen. Ez al-kalommal olyan beszédet mondott, amellyel a legmagasabb piederesztálra állította a sportot. Rákosi Jenő a következő szavakban tett hitvallást ekkor a sport kultusza mellett:

— Az én időmben a humanitárius iskola uralkodott. Mi a humanitárius tantárgya-
kat tanultuk, a görögöket és latinokat műveltük. Mi bámúltuk a görög költőket, az általuk
megrajzolt atlétákat és sohasem gondoltunk arra, hogy a görögöket ebben is utánozni fog-
juk. Méltóztassanak elhinni, hogy a fiatalságnak ez a gyönyörű foglalkozása ma, amikor
a reális oktatás mérföldes lépésekkel halad előre, – abból a humanitárius oktatásból
fejlődött.

— Ma a görög sportművészetnek minden ága fejlődik és fényes művészi színvonalon
áll. A humanitárius iskola korában ignorálták, a reális korban pedig föltalálták a görög
sportot. Ennek rejtett oka az, hogy a modern ember annyira a szellemi behatások alatt
áll, annyira az irodalmi, művészeti, technikai, filozófiai és egyéb, különösen exakt tuda-
mányok hatása alatt áll és dolgozik, hogy szükségét érzi annak, hogy kimerülve, a testnek
is megadja azt, amit megkíván. *A léleknek és testnek harmóniája*: ez ennek a jelenségnek
rejtett oka. Én igen messze attól, hogy ebben csak a testnek kifejlesztését, az izmok gyara-
pítását lássam, sokkal többet látok: ez csak az eszme, a cél a testnek esztétikai szépsége,
a mozgás esztétikai gyönyörűsége, a lélekjelenléti és találékony sági akarat megedzése és
az a képesség, hogy minden pillanatát, akár fut, akár ugrik, akár úszik az ember, ön-
tudatosan tudja felhasználni.

Azonban a társadalomra nézve is kifejlődik valami a sportból, ami pedig igen neve-
zetes dolog. A konciliáns összeműködés, a bajtársi szellem, felismerése annak, hogy a
közös akarat, a közös egyetértés, a közös barátság, ami óriási tényezője az életnek, ma a
fiatalságban játékszerűen, az élvezetes izgalmak közepett beleoltódik és gondolkodását
irányítja.

— *A sporttól várom én azt, amit a politikában nem látok.* Ott széthúzást, pártoskodást, ellenségeskedést látok, ami nagy akadálya annak, hogy ez a szerencsétlen ország előremenjen a konszolidáció útján. A sportban megértik, megszeretik egymást az ifjak, nem ismernek pártot és fajt és felekezetet, hanem csak sportot, sportszellemet, sportlelket.

— Ha ez a szellem, ez a lélek tökéletesen győzedelmeskedik, – és ez a sportélet igazi felvirágzásának stádiuma lesz, – amikor az egész fiatalság egy megértő társadalmi alakká válik, akkor ez képessé teszi az eljövendő nemzedéket arra, hogy az első és utolsó gólt rúgja az elszakított magyar országrészekbe ...

És most már ezután nem volt megállás Rákosi Jenő számára. A sport nem engedte el többé hatalmas protektorát. Meghódította a szívét és Rákosi Jenő szívesen hagyta meghódítani. Mindjobban érdekelte a sport, az élő sport, a verseny, a küzdelem, a küzdők és a közönség, érdekelték az események és az eredmények. A nyolcvan esztendőes Rákosi Jenő mindent tudni akart ami a sportéletben történik, s hogy érdeklődése nem csak külszínes volt, bebizonyította a küzdelmek színhelyén való megjelenésével. Végignézett futballmérkőzéseket, boxoló- és birkózó-versenyeket, gyönyörködött úszóversenyekben, megtekintett levante-sportünnepeket, s alig volt eset reá, hogy elhárított volna magától meghívást, ha a sportról volt szó. A versenyeken beleélte magát a küzdelmek menetébe s bámulatot keltő megjegyzésekkel kísérte az eseményt, akár birkózásnak vagy boxolásnak, akár vízipólónak, vívásnak, műugrásnak vagy tennisznek volt a tanúja. Éppen Parisban járt, amikor 1928-ban Franciaország a Davis-Cup döntőjét vívta meg az Egyesült-Államokkal. Rákosi Jenő a legnagyobb figyelemmel nézte végig a küzdelmet. Vagy Szegeden tartózkodott egy kulturális ünnep alkalmából; nem mulasztotta el, hogy meg ne tekintse az ott lefolyó labdarúgó mérkőzést. Petschauer Attilát, a vívás egyik világ-bajnokát ünnepelték az Otthon-Kör lakomáján az amszterdami olimpiász után: Rákosi Jenő megjelent, beszélt és így dicsőítette a magyar kardot:

– A kard vág ketté gordiusi csomókat, a szellem pedig old csomókat, amelyeket a kard megoldani nem tudna. A győzelemben még egy nagy dolog vált eszményivé s ez a sportszellem, a lovagiasság szelleme, amely a kardvívásban ütközik ki a legélesebben...

Utoljára a Hungária-szállóban ünnepelhette a sporttársadalom Rákosi Jenőt 1928 október 14-én. Mussolininál tett látogatásáról érkezett haza Rómából az előző napon, de a hosszú utazás fáradalmi nem gátolták meg, hogy személyesen át ne adja Rothermere lord remek ezüst serlegét a győztes magyar lawn-tennisz csapatnak. Ezen a lakomán hallották a sportemberek Rákosi Jenőt utoljára s beszéde, amellyel a serleget átnyújtotta, utolsó sóhajtása volt annak az ügynek s sikeréért, amelynek zászlóját csak a halál üthette ki a kezéből.

– Embléma nekünk ez a serleg – mondotta ekkor Rákosi Jenő. – Elveszett városaink címere díszíti az oldalát s ezeknek a városoknak a visszaszerzésére adta meg a serkentést Rothermere lord. Ugyancsak itt díszleg rajta – mondotta a serlegre mutatva – a lord heraldikus állata, a méh, amely gyűjt, épít és gazdagságot jelent, számunkra pedig azt jelenti, hogy a méh jegyében kell gyűjtenünk, dolgoznunk, hogy céljainkat elérhessük ....

Rákosi Jenő karrikaturában

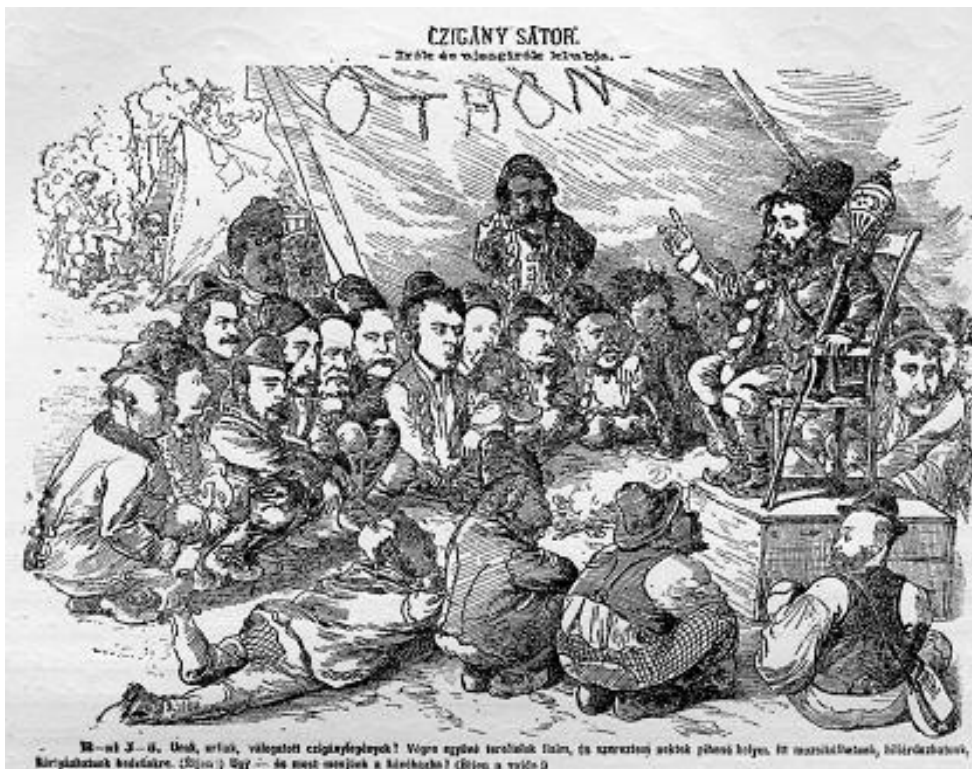
Írta Siklóssy László

A karrikatúra kíméletlennek születik. Mi sem természetesebb. Az emberek társas érintkezése kitermelte az udvariasságot. Jaj annak, aki ez ellen vét! Egy rosszul megválasztott köszönési forma, egy kevésbé barátságos tekintet, egy ügyetlenül hangsúlyozott szavunk: ellenséget tud formálni a barátból. A karrikaturista számol ezzel. Jól tudja, hogy az ő számára nem építettek közéletet. A kifigurázott vagy rettenetesen megsértődik, vagy maga is együtt nevet a többiekkel. Nincs tehát ok kíméletére. Aki meg akar sértődni, már megsértődik egy kissé erősebben meggömbölyített tokavonalért; aki tud önmagán kacagni, az kacag akkor is, ha számárbőrben avagy még borzalmasabb pozícióban látja magát.

Mondom, a karrikaturista kíméletlenségre született. És kíméletlenséget vár tőle közönsége is. Éppen azért nem válogató. Örül, ha megtalálta azt a groteszk maszkot, amelybe „az áldozatot” beleöltöztetheti. Lajos Fülöpöt, a franciáknak száz év előtt trónra került királyát fejformája miatt karrikatúrák ezrei ábrázolták *körtének*; Bánffy Dezső *cirmos* jelmezben vonul végig vicclapjainkon. Csatár Zsigmondot pedig *sün-haja* tette maradandó történelmi alakká.

A karrikatúra a nagyokat lealázza, a kicsinyeket felemeli; mert az ecsetté varázsolt csörgősapka feltétlen ura a világnak. A karrikaturista csak egytől irtózik, mint ördög a szentelt víztől: az udvariasságtól. *Nem adhatok mást, csak mi lényegem* – sóhajtja Madách Luciferével. Némelykor azonban mégis ad. A karrikaturista *enfant terrible*-je a műzsák berkének; így is mondhatjuk: az író és művészvilág bohémgyülekezetének. Már pedig ezen a vidéken ismernek tekintélyt. És ha ismernek, akkor ez a tekintély olyan, amelyet rozsdá nem kezd ki, amelyen sem penna, sem ecset nem ejt foltot.

Ilyen tekintély volt Rákosi Jenő. A karrikatúra, amelynek csípés, rúgás, marás, de legalább is hátbavágás a feladata, Rákosival mindenkor csak kacérkodott. A legnagyobb merészség, amit tenni mert vele, hogy mókás szemhunyorgatással mutatta be előtte hódolatát. Soha realiztikusabb képet, mint azt a Jankó-karrikatúrát, amely Rákosit, mint az *Otthon* cigányvajdáját mutatja be. A valóságban már régebben vajdája volt ő az íróknak, lettek légyen a komoly avagy a vidám műzsa szolgálói.

Egyik korai Rákosi-karikatúra a fürdő-utcai *Kávéforrás* írói társaságát mutatja be Tóth Kálmán *Bolond Miska* c. élclapjában, amely 1874 július 5-iki számában közöl képet és cikket ilyen szöveggel:

PAJTÁSKODÁS

– Látványosság a Kávéforrásban –«

Toldi Pista: Barátom Jenő, te nagyszerű vagy!

Rákosi (szerényen): Hja, ez úgy van! Te pedig apostol!

Toldi Pista: Én csak Apostol, de üöczi próféta!

Rákosi (viccelve): Irodalmunknak profit a!

Mind (nevetnek): Sekszpíri! Isteni! Klasszikus!

Berczik: Ilyet mondjon a sváb Hevesi!

Ágai: Tud is az. Kínjába viccel a Lloydban, a nyavigás.

Rákosi: (töri a fejét, hogy csináljon szójátékot a „kín-ből és a „Lloyd”-ból.)

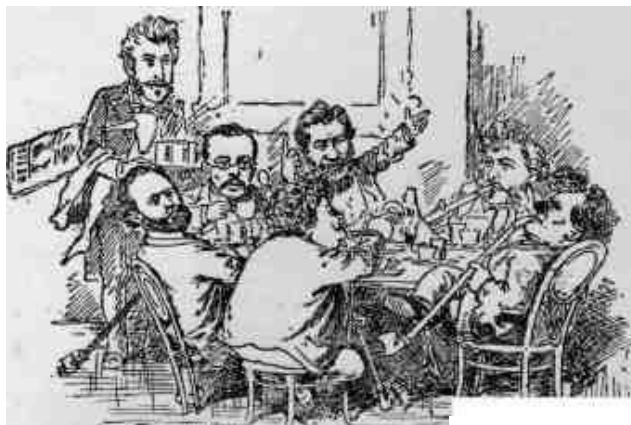
Végre kisült: Biz az csak kinloydik!

Mind (nevetnek): Sekszpíri! Isteni! Klasszikus!

Kaas: Mik az ő kózerii az Árguséi me lett.

Berczik: Köszönöm, Ivor. Csakugyan sületlen az. Tudod, nem azért mondom.

Dóczy: Csak Porzó írjon, szellemdús Porzó! Porzóm, te szellemdúsan írsz.

A Kávéforrás. – Jankó János rajza.

Mind (nevetnek): Sekszpíri! Isteni! stb.

Rákosi: Hanem fiuk, szólok valamit! Valami nagyszerű! Dicsőségünk egy új csillagáról! Többet szólni tiltja a szerénységem; nem tudjátok még? Lehetetlen! Olvassátok a Reformban!

Mind: Johann *ánen* Reform! (A Johann úgy látszik szintén Óbudán van topografizálni, azért tehát Dóczy kél fel s hozza boldogan a Reformot, mint Andrásynak a vizet.)

Rákosi: Ki tud köztetek olvasni? Olvasd Dolfi!

Ágai: (olvassa) „Színházi hír. Termékeny vígjátékírónk Rákosi Jenő ismét egy molieri vígjátékot fejezett be. Címe a *Pocakos Muki csutorája*. Azon intim viszonynál fogva melyben a szerző lapunk szerkesztőjéhez áll, nem szólhatunk bővebben e jeles murol.

Mind: Háhá! Gratulálunk Jenő! Te sekszpíri Molier vagy!

Dóczy: Én lefordítom.

Kass, *Bercik*, *Toldy*: Én megkritizálom.

Ágai: Én kivicelem.

Molnár: Én scenírozom.

Rákosi: És eljátszod!

Mind: Johann fizetség! (Johann még mindig oda van. El. Csak Molnár ül és hallgat tovább).

A Kávéforrás. – Klics Károly rajza.

A képet Jankó János rajzolta. Tudvalévő, hogy Jankó János rajzolt a *Bolond Miskának* is, a *Borsszem Jankónak* is, amelyet a szervezőképességgel megáldott, ötletes Ágai Adolf szerkesztett. A Borsszem Jankó szerkesztősége is a Kávéforrás írólatogatói közül került ki; más szóval, a Borsszem Jankót is a Kávéforrásban szerkesztették. Ágai is

Ágai: Csókollak, genialis Lajcsim.

Rákosi: (szójátszik): „Csócsi Dóczy”!

Mind (nevetnek): Sekszpíri! Isteni! Klasszikus!

Rákosi: Punktumstrikla, hát arra a facér Hevesire és borzó! Felénk sem jött ma!

Bercik: Topografizolni csavaroghat Óbudán. Leírja amit nem látott, s kiadatja mint Budapest útirajzát; jó lesz neki evvel is befonni a várost.

Rákosi: Tudod, hiszen azért ő a magyar Beteker

*De szép nő ez a néha,
De szép nő a borsos-ita!
Nőek jobbra, nézzé balra,
Haj csak a zseren csapófia!*

— Ah ez a Magenta d'Lejél! Nosa Curusa püncet!

*Egyik azonos ár, a másik is —
Magyarostól, kiszem Közülé.
Ha még egy se e náton fogsz magyarul,
A szökődrat, végsővődrat
Csak fogsz magyarul.*

Egy his próba meg nem ár, Bálcsi félég Décsinák.

Ócsai hang Andrácsnak.

Andrács hang Tiváros.

Jankó János karikatúra-sorozata Rákosi Jenőről és Blaha Lujzáról.

meg akarta rajzoltatni ezt a nevezetes társaságot. Az időben azonban Jankó rövid időre elpártolt a Borsszem Jankótól. Ágai erre hozatott magának egy másik karikatúrístát, a szintén kitűnő *Klics Károlyt*. Ily módon került az utókor abba a szerencsés helyzetbe, hogy két kitűnő művész tollából élvezheti az akkori irodalmi kaszinózás fesztelen képét. Most már tizenegy kiválóságot kapunk hét helyett. A középben ezúttal természetesen Ágai ül, de jobbján mindjárt Rákosi Jenő, akitől jobbra Tóth Kálmánt látjuk. A mögöttes álló alak Márkus Miklós, az elterpeszkedve esibukozó Toldy István. A kép jobboldalán Szilágyi Dezső, Márkus István, Kaas Ivor, Kecskeméthy Aurél, Asbóth János, Berczik Árpád.

Olvastuk a Bolond Miskát, amely a tekintélytisztelet jegyében szólal meg Rákosiról. Ez a hang csendül ki az időben a fiatal Rákosiról lépten-nyomon. Ágai egy későbbi írásában így jellemzi őt:

— Akkor volt az, midőn Rákosi az öfenntartás durva küzdelmei között alkotta meg az ő Aesopusát, a Shakespeare lehető áthatott, e nagy lélek kisugárzásától s termő melegétől hosszú életre hivatott klasszikus vígjátékot. Száraz időben is rövidszárú nadrágban, télen is tarka ingben járt s egy kocsmának csúfolt kifőző szurdékban étkezett vékonydongájú napidijasok s nagyehető targoncások társaságában. Tanulságos részlete egy élet-történetnek, mert mindnyájan megélhettük, hogy megharcolt ifjú életével gazdagon meg-akadhatott dísszel és nagy sikerekkel.

Rákosi már fiatal korában kezdte felfedezni és nagyra nevelni a tehetségeket. Ezek közé tartozott maga *Dóczy Lajos*, kivel nem egyszer találkozunk a Rákosi-karikatúrák közt.

Tíz év óta Polonaiak.

„Tiszti méltóság! Ők igazgy igazgy is több, az
tovább persze többet is lehetnek. / Ut a székely és az
török- és az oroszok is van. / Ők azok a székelyek és
törökök, akik a székelyek és törökök is vannak.”

Már az többet igazgy is lehet.
A kezében megint kalapot tartó.
Ha nincs Rákó, Bori Zsófi, Kozák:
A népszerűség dajka is — egy ki.

„Milyenek báró ur! Meghörttem.
Féltélek nem voltak még elterjedt.
Az uraknak nem ismertem meg.
Bár én nem is ajánlottam —
Csak ajánlom meg.
Csak ajánlom meg.”

Rákosi Jenő és Blaha-Lujza. — Karikatúra-sorozat.

Dóczlinak, írja fentidézett forrásunk, „Rákosi volt, úgymond, a *szülőapja*; gyöngéden dajkálta őt; gyámolta, fedte-szerette, izgatta-igazgatta, új tettekre sarkalta.” Viszont Dóczy sem tagadta meg mesterét. Erről tanúskodik Bolond Miska karikatúránk is, amely Dóczyt mint pincért mutatja be, kezében Rákosi Jenő lapjával, a *Reformmal*.

A Reformot Deák-párti programmal Rákosi Jenő alapította 1869-ben és szerkesztette 1875-ig. Ez évtől kezdve új nagyszabású alapítása, a *Népszínház*, foglalkoztatta őt. Ezt megelőzőleg, mint színpadi szerző, sikert sikerre halmozott. 1872-ben a *Krakói barátok* és a *Színre színt* ütöttek be. Ezt is megünnepil a Borsszem Jankó. Jankó János pompás arcképet rajzol a címlapra. Jankó ezúttal nem is annyira mint karikatúrista, hanem mint lélekolvasó működött. Rákosit barátságába öltözteti; kezében a *tous-les-trois* mutatja, hogy minden sikerül neki; arcán életerő, önbizalom és szatirikus mosoly. A szatíra mesztéről nehéz szatírárt írni. A Borsszem Jankó inkább *elogiumot* ír róla:

Nagyon szeretném dicsérni, elmondani jó és nemes tulajdonságait, mert jó barátom és jól ismerem, kötelességem szidni mint a bokrot és ellenségeire bízni, hogy elismerjék érdemeit, melyeket, ha látnának, igaz, hogy nem volnának ellenségei. Vagy tán azért vannak, mert nagyon is látják?

Nem tartozik rám. Borsszem Jankó valamikor igen szoros összeköttetésben volt Rákosival; némiképp hálával tartozik neki: ergo, nálánál senki sincs jobban hivatva arra, hogy ócsárolja.

Mondjuk el tehát hibáit.

Először is: föllépése arrogáns. Kopogtatás nélkül lépett az irodalomba, nem végzett divatlapkurzust, nem járt szerkesztőségi egyetemre; egyszer csak betoppant olyan lármával, amely eléggé tanúsítja, hogy nincs irodalmi nevelése, hanem praeceptor nélkül nőtt nagyra.

Másodszor: Soha magát senkinek be nem mutatta.

Harmadszor: Még senkitől nem kért szolgálatot.

Negyedszer: Bolondul szereti barátait.

Ötödször: Nem látogatja meg ellenségeit.

Hatodszor: Nem szereti Tisza Kálmánt.

Hetedszer: Azt hiszi, hogy költő.

Nyolcadszor: Jobb akar lenni, mint Józsika és még bukott darabjaival is utána-zókat kelt, kik maholnap iskolát alkotnak.

Kilencedszer: Mindig van pártfogoltja és soha sincsen pártfogója.

Tizedszer: Egészen üres ember. Valóságos lyuk. Minél többet vesznek el belőle, annál nagyobb lesz.

Tizenegyszer: Hazaáruló: folyvást szidja a magyarokat (hogy németek).

Rákosi Jenő, mint Krakói Barát.

Tizenkettedszer: Megjelenésre demokrata, de szívben arisztokrata. Előkelő szíve van, ami igen sértő.

Kívánjuk, hogy javuljon és legyen boldog. Ne akarjon jobb lenni felebarátjánál, s rejtegesse tisztességgel, ha kiről nagyon sokat tart, vagy nagyon keveset. Ma is, hogyan üt „Színre szint” és bosszantja a cliquet.

Clique-claque! Tapsoljatok!

Szólt a taps a színpadi szerzőnek. Mi jutott a színigazgatónak? Rákosi Jenó nevéhez fűződik a magyar kultúra sikerének egy gyönyörű fejezete: a Népszínház. Gyönyörű volt ez a kortársaknak, sőt gyönyörű az utókornak is, magának az igazgatónak azonban nem volt mindenkor az. Színigazgatóknak rózsákkal van dolguk, de tövisesekkel is. S a legtöbb tövis a legszebb rózsákon van. Ez volt *Blaháné* javakora is. Egy 1876 március 5-én – árvízidőben – megjelent karikatúrában azt látjuk, hogy Rákosi siet megmenteni a *nemzet pacsirtáját*, a maga Blahánéját. Nem csoda.

Kettőjükről tovább is beszél a karikatúra. A Borsszem Jankó 1878. évi január 27-iki száma Jankó János rendezésében felvonultatja előttünk Blahánét – akkor, mint tűzről pattant *Felhő Rózsit* –, *Podmaniczky Frigyes bárót*, a Nemzeti Színház intendánsát, *Dóczy Lajost*, *Andrássy Gyula gróf* bizalmasát és *Tisza Kálmán* miniszterelnököt, akiknek mind bele kellett szólniok abba az országos ügybe, vajjon Blaháné megmaradjon-e 16.000 forint fizetéssel Rákosi Népszínházában, avagy 16.000 forint fizetéssel és nyugdíjjogosultsággal az állami színházhoz pártoljon-e át. Az ügy lefolyásáról szolgáljon részletes tájékozással a tíz kitűnő kép:

Így lett a Népszínház az első sikeres magyar magánszínházzá s a Nemzeti Színház egyenrangú társává. Ez a viszony jelenik meg azon az 1876 december 31-én megjelent rajzon, amely Rákosinak *Szigligeti Edével* való fiktív találkozását mutatja be.

Rákosi Jenő a Népszínházban nemcsak a magyar népszínművet emelte naggyá, hanem meghonosította a finom *francia operettet*. Ki hinné el, hogy a karikatúra részéről ezen a ponton érte egy támadás, siessünk azonban hozzátenni: keztyüs kezű támadás. Ama szemérmes kor ugyanis erős pikantériát látott pl. a *Nebántsvirágban* vagy a *Ninisben*. Ezt a felfogást tünteti fel a Borsszem Jankónak 1881 október 16-án megjelent rajza (hogy ez a Jankó ennyi huncutságot mert odarajzolni!), amelyen Mokány Berci ugyancsak szabadon barátkozik a francia műzsával. Alatta pedig R. J. aláírással Rákosi szájába adva a következő néhány ötletes sor:

*Isten veled házam, szűm népszínháza,
Gyermekreményim vigalmas tanyája,
Isten veled, szerkeszteni megyek.*

Rákosi Jenő a Budapesti Hírlap szerkesztőségében.
Jankó János karrikatúrája.

*Az Ambigu színház csak te valál,
A népszínműnek lettél volna révé:
Chahut volt mégis, amit mutatói.
Ha visszatérek boldogulva majd,
„Szomszéd kakassán” lássam a tarajt.*

Rákosi Jenő 1881-ben megvált a *Népszínház*tól s *Csukási Józseffel* együtt megalapította a *Budapesti Hírlapot*. Mint szerkesztőre is ráakadunk a karrikatúrában. 1886-ban már *telefonos* modern karrikatúránk van Rákosi főszerkesztő úrról, akivel 1893-ban a jól bevált szerkesztői *ollóval* kezében találkozunk. Az ollóig csak elmehet a karrikatúrista, ha szerkesztőről van szó.

Minden foglalkozásnak megvannak a maga tréfás rekvizitumai. Az ollóval tulajdonképpen nem is annyira az újságíró szokás gúnyolni, mint a nagyképű áltudóst; az újságírónak, akinek percek alatt kell számot adnia néhány sorban események egész tömegéről, az olló szükségszerű eszköze. Az újságíró tréfás állatja: a kacsza, a hírlapi kacsza. Hát a kacsáig is elmerészkedett a Borsszem Jankó akkor, amikor 1896-ban Rákosi Jenő *mind-szenti* előnévvel magyar nemességet kapott. Ekkor jelent meg egy szignálatlan karrikatúra ezzel a címmel: *A magyar nemes, Ujságházi Rákossy Jenő transzkripciója*. A „transzkripció”, azaz Petőfi hasonló című versének átírása, elsimítja a rajzban megjelenő éleséget, íme:

*Őseimnek nem volt kardja,
Rozsda tehát nem is marja.
De a tollam, az ragyog –
Én magyar nemes vagyok.*

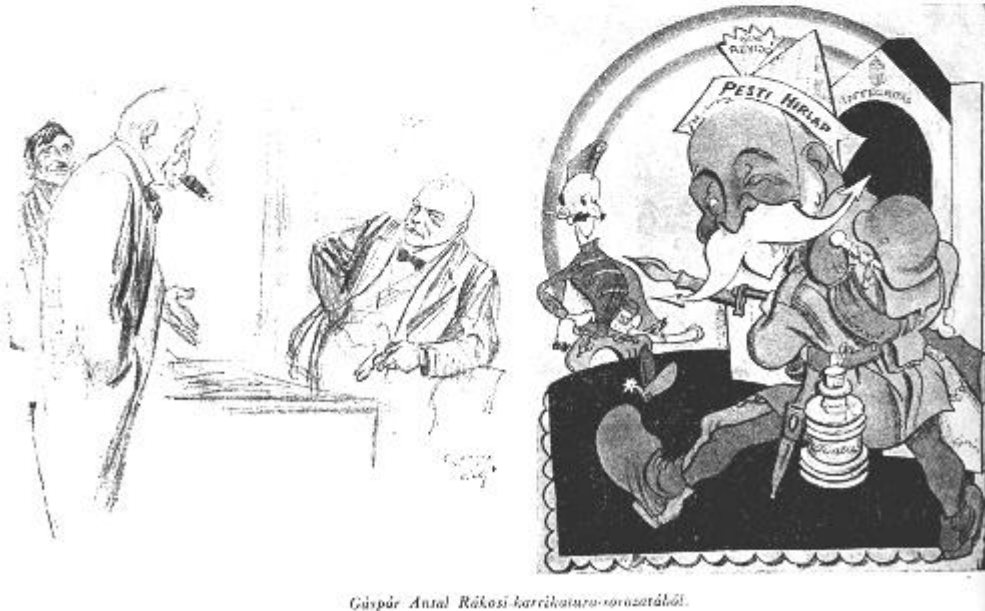
*Lázás munka csak az élet,
Élek én, mert nem henyélek.
Szinte fölvet a dolog –
Én magyar nemes vagyok!*

A rajz már nem Jankó Jánosé, akitől még egy művet közlünk. Ez abból az alkalomból jelent meg, hogy Rákosi 1891-ben megalapította az *Otthon írók és Hírlapírók Körét*. Ez az a rajz, amelyről soraink elején említést tettünk s amely Bohemia cigányvajdájának mutatja be Rákosi Jenőt. A rajz olyan találó és igaz, hogy amikor öt esztendő múlva a fiatal *Faragó Józsefnek* jutott a feladat, hogy a nemzetközi sajtókongresszusról humoros rajzot vessen papírra, megmaradt a Jankó-féle ideológia mellett és megrajzolta a *Nemzetközi Cigánykongresszust Budapesten*. Ezen is Rákosi Jenő a vajda. Ott áll az Otthon sátra előtt, amely mögül Falk Miksa bújik ki. Jókai némileg melankolikusan pihen a kép jobb sarkában, hátul pedig a fiatal újságíró-lurkók hánynak cigánykereket a vendégszeretet országába vígan bekocogó külföldi kollégák tiszteletére.

E két összetalálkozó rajz alkalmat ad arra, hogy a Rákosi-karrikatúrák *Jankó-korából* átmenjünk azok *Faragó-korába*. *Jankó János* rajzolónk 1896-ban lehunyta szemét, amelyen át derűsen tudta nézni embertársainak tömegét. Az utolsó egy-két esztendejében karrikatúrista hegemoniáját már megosztotta a külföldi sikerekkel hazatért *Faragó Józseffel*. Kettőjük között megvan a szellemi rokonság. Közös jellemző tulajdonságuk a portréhúségre való törekvés s az erős torzításnak szinte pirulva való elkerülése. Faragó-

*Rákosi Jenőt Pegazus viszi a Főrendiházba.
Faragó József rajza.*

Güspár Antal Rákosi karcátalarno-sorozatából.

ban a kompozíció zártabb voltában, az alapul szolgáló eszmére irányzott erősebb koncentrációban és a határozottabb vonalvezetésben látom a fejlődést. Sajnos, alig egy évtizedig sem élvezhettük e derék művészt, akinek kedves rajzai szolgálják témánkat. Ilyen a már említett cigánypurdés karrikatúra s egy másik rajz, amely abból az alkalomból készült, hogy Széli Kálmán kormányelnöksége idején a lapok egyre-másra közöltek híreket a miniszterelnök rátóti tehenészetéről. Az ismét igen szelíd szatíra Faragó tollával a Borsszem Jankóban azt a jelenetet mutatta be, amikor Rákosi Jenő az Otthon küldöttségében Kaas Ivort, Vészi Józsefet és Bartha Miklóst vezeti el Rátótra, hogy Széli Kálmán *Dóra* nevű tehenének csokrot nyújtsanak át. Enyhe tréfa ahhoz képest, hogy talán ez a legmérgesebb.

Az egész ország ünnepelte Rákosit, amikor 1902 végén a király a főrendiház tagjává nevezte ki. Finoman találta el az ünneplés módját Rákosi Jenő *Viktor* öccsének, a közismert *Sipulusznak Kakas Márton* c. akkor delelőjén álló tréfás lapja, amely ugyancsak Faragó tollával *Pegazus-lóval*, *Aesopus-kocsissal* szállítja be a főrendiházba az ország ünnepeltjét, akiről a kocsis ennyit jelent ki:

– Lám ezzel az egy lóval is eljutottunk odáig, ahová négy lovon szokás járni.

A Borsszem Jankó ez alkalommal *Linek Lajosnak*, egy szintén érdemes művésznek, aki később Amerikába költözött, rajzát közölte ezekkel a sorokkal:

– Meg vagyunk róla győződve, hogy Rákosi ezt a dicsőséget sem kívánta. Olyan önkéntes adó volt ez, amilyennel a pátriárkának adóznak a hozzátartozói. Mert pátriárka ő, aki mindenféle fegyverrel hadakozik az emureusok, a filiszteusok ellen. De otthon a „család”-ban a békét szereti és tekintélyével helyre tudja állítani. Hasonlatos Ábrahám pátriárkához, aki még az Urat is helyébe várta. Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy Rákosi is helyébe várta ezt a kitüntetést.

E kis Linek-intermezzo után búcsúzzunk el a Rákosi-karrikatúrák Faragó-korától és térjünk át *Gáspár Antal* Rákosi-karrikatúra sorozatára. Húsz egynéhány évet ugrottunk így át, köztük a háborús megpróbáltatás esztendeit. Mi sem jellemzi jobban Rákosit, mint-hogy ő, aki már a századfordulón pályája tetejére látszott érkezni, nem ismert megállást felfelé való útjában. Letörésünket követőleg a magyar erőnek újraébredésében Rákosi áll az élre. Vajjon van-e itt még jogosultsága a karrikatúrának, amely több, mint egy negyed századon „kímélte” Rákosit? Karrikatúra-művészetünk egy új *arrivé*-jének jutott a feladat, hogy e nehéz témában megmutassa erejét.

Gáspár Antalról van szó, korszakunk első politikai karrikatúra-rajzolójáról. Gáspár művészete eltér elődeiétől. A portréhúségre való szinte biedermeieres törekvés, amelyet Jankó Jánosnál láttunk, nála teljesen eltűnik. Ő egy-két vonásba egyszerűsíti le azt a szintetikus jellemképet, amelyet kivont „áldozatából”. Elődeinek barátságos vállveregetése nála könnyörtelen szatírává látszik átváltozni, úgy, amint azt soraink elején a karrikatúrista természetüül jeleztük. Fokozná ezt a groteskségre való hajlam és az abszolút biztossága

vonalvezetés, ha mind e diabolizmus mögött nem mosolyogna át a művész szerényen meghúzódó, de mégis átérezhető mosolygó egyénisége. A suhintó vonalak közt – mint a betűk közt szokás – olvasni lehet a szót: tréfa!

Csakhogy ez időben Rákosit már „hódolat illette, nem bírálat”. Gáspár tréfája is azok ellen fordul, akik Rákosi törekvéseit nem méltányolják, esetleg le is kicsinylik, támadják.

Ez a kisebb téma. A nagyobb téma – és tulajdonképpen ezt a címet lehetne adni ennek a magától fejlődött sorozatnak – *Rákosi Jenő megdicsőülése*. Megdicsőülése ezen a földön és fent a mennyekben a magyar integritás és a békerevízió szolgálatában.

Íme ez Rákosi Jenő élete a karrikatúrában. Azé az emberé, akinek bókoltak azok, akiknek egyébként gúnyolódás a mesterségük.

*Rákosi Jenő.
Gáspár Antal rajza.*

Jelentés

*Valahogy minden elszürkült, fakó,
Mehalt a Napban – álmodó;
A rögből sarjadt ős pannon remek,
A majd százéves óriás gyerek.
Egyszemű mint a nap és szétsugárzó,
A harmincmillióval játszó,
A nagyhitű, ki várja a csodát,
A napszemű, ki az időbe lát.*

*A Naphegy alkonyát hírré teszem,
Hogy tudja meg a magyar végzetem
Sok-sok magát beteggé jajgató:
Fölszállt a Napban szépet álmodó!
De ott is, ahogy mindhalálig,
A harmincmillióval játszik,
Mely fölvonul majd a futó időben
Hitben, értékben, számban nagyranőtten.*

Bárd Miklós

ÚJSÁG-CIKKEK TÜKRÉBEN

A magyarságért

Végigkísértük Rákosi Jenő életének ívét, minden külső és minden lélekformáló mozzanatát. Életének leírói után most hadd szólaljon meg maga Rákosi Jenő. Nagy énekesek hangját lemezek őrzik és szólaltatják meg akkor is, amikor az énekes már régóta halott. Hangnak ez a megőrzése újkori találmány, de az írónál ősrégi. Hadd szólaljon meg Rákosi Jenő hangja, beszéljen ő maga, árulja el azoknak a finom, érzékeny rezdüléseknek titkát, amelyek az igazi publicistának legjellemzőbb sajátosságai.

Nincs az életnek semmiféle megnyilvánulása, amelyre a vérbeli publicista azt mondhatná: „ez engem nem érdekel.” Egyetemes, általános érdeklődés feszülése érzékeny húrrokká teszi idegzetét, mely a nemzet életének minden hullámvásására hangot ad. Mintahogy an egyéni közérzés, az igazi publicista a nemzet közérzése. Rákosi Jenő – mint nagy Darálja, Rothermere lord is írta róla, – a világ legnagyobb publicistáinak egyike volt. Rákosi Jenőnek nemcsak működése, hanem élete is együtt lendült és szállt a nemzet sorsával, életével. A nemzet megújulásától az összeomlásig, a gépek gyermekkorától – nekünk szinte mesés múlttól, – a gépies kultúra megdöbbentő haladásáig, élete korszakokat fog át. Ha ez a korszakokat átölelő élet nem is volna magában bámulatra méltó, csodálatossá teszi az, hogy Rákosi Jenő haladása soha meg nem állt, más szóval: Rákosi Jenő nem öregedett. A fiatalság hajszolásának időszakában ő találta meg az örök ifjúság szerét: mindig és mindenben megértette korát... A tapasztalat, az emlékek roppant raja nem keserítette el. Nem tántorult el a céltől, melyet maga elé tűzött. Korok és rendszerek változásán át mindig egyért küzdött: a magyarságért. Naggyá leendő nemzetet prófétált a boldog béke napjaiban, a szétbomlás és a trianoni éjszaka sötétségében egyaránt.

A nagy emberek nem hálnak meg úgy, mint a közönséges halandók. Csaba vezér holtan jött el a legyőzött testvérek segítségére. Hadd szólaljon meg hát Rákosi Jenő, hadd sorakozzék fel itt néhány újságcikk azok közül, amelyeket írójuk „tiszavirágoknak szánt, amelyek magok voltak a magvető kezében, aki ezeket pazarul szétszórta, némelyiket talán kövek közé, de a legtöbbet –reméljük, – jó földbe, a bizonytalan magyar jövő vetéseinek csírájául.

Csepreghy Ferenc

(1881)

Négy teljes kötetet foglaltak el Csepreghy Ferenc művei; az ötödikben fennmaradt helyet elveszem én, vázlatos följegyzések számára, magáról Csepreghy Ferencről és munkáiról. A korán elhunyt nagytehetségű költő életrajza három szóban foglalható össze: született, dolgozott, meghalt. Született, 1842 augusztus 15-én, meghalt 1880 február 6-án. Jóformán összes műveinek megírása az 1868-ik év és halálos napja közé esik. írói munkássága 12 évi időre tehető.

Csepreghy Ferenc Hontmegyében, Szálkán született. „Tanulmányait végezte” – mint mondani szokták, – a szálkai népiskolában. Innen asztalosműhelybe került Esztergomba, onnan Pestre, majd Bécsbe, Münchenbe, míg végre 1868-ban megtelepedett s üzletet nyitott öccsével, Csepreghy Jánossal a fővárosban. Látnivaló, hogy a szerencse nem mosolygott Csepreghy írói ambíciójára. A tehetségnek és a becsvágynak egyaránt rendkívüli nagysága kellett ahhoz, hogy az ily mostoha viszonyokkal sikeresen meg tudjon küzdeni. Iskolába a falusi népiskolát kivéve, nem járt, idejét és munkaerejét 1873-ig mestersége vette igénybe. Amit addig írt, azt napközben munkájához fűtyörészve költötte s este, ha a műhelytől megszabadult, a pihenés óráiban vetette papírra, s azután még lefekvés előtt „elment iskolába”, azaz elővett egy-egy könyvet és tanult.

1868-ban ismerkedtem meg vele egy műve révén, melyet öccse, János hozott el hozzám. A mű gyenge volt, de az írói tehetség benne oly szeretetreméltó, hogy egyszerre megnyerte minden szimpátiámat. Fölajánltam neki a magam, barátaim, családom és mindazok barátságát, akik az enyimre súlyt fektettek. Be is mutattam mind a körökben, amelyekben honos voltam. E körök szeretete bemutatása órájától halála napjáig biztos kincse lett neki.

1872-ben sógorom lett. 1874-ben mesterségét, mely fölöttébb kártékony volt gyenge egészségére, abbahagyta családjá kívánságára. 1875-ben elment Erdélybe orvos sógorához üdülés végett. Onnan visszatért, hogy titoknoki állását elfoglalja a Népszínháznál. Az 1876–77–78-ik évek munkásságának delelő éve; az 1878–79-ik telet Olaszországban töltötte, nyárára hazajött, de már nem volt képes munkáját folytatni. Késő ősszel ugyanez évben, már inkább csak azért, hogy ő benne tartsuk még a remény végső szikráját, magunkra nézve azonban szinte reménytelenül, elküldtük Görbersdorfba, ahol 1880 február 6-án elérte halála. A betegség, mely minden barátnál hívebben kísérte őt, mondhatni majdnem egész életén át, idült tüdőhurutból származott tüdőtágulás, ennek következtében a szív rendetlen működése, végül vízibetegség volt. Felesége, aki utána utazott volt Görbersdorfba s ott töltötte vele utolsó heteit, holttestét hazahozta. A kerepesi-temetőben szép sírkő – Gerster

Kálmán terve szerint, díszítve a költőnek Huszár Adolf által mintázott arcképével – jelöli pihenőhelyét.

Csepreghy írói mivoltának kifejlésére kétségkívül döntő befolyással volt állása a Népszínháznál. A hír, hogy én kibéreltem a Népszínházat, Erdélyben érte őt s napokra felizgatta. Első tennivalója egy levél volt, melyet erről írt, a második egy darab. Ott lett meg Perózes. Nem is volt már odalenn nyugta, csak jóformán, amíg Perózes írása tartott. Amint elkészült e kedves, naiv bohózat első kidolgozásával, hazakergette nyugtalanúsága Budapestre, a színház tájkára: ott volt az ő talaja, ott virágzott ki példátlan virágzásra az 5 tehetsége.

Ekkortájt játszottak Bécsben egy nagy kiállítási darabot e címen: Utazás a föld körül 80 nap alatt. Én a kiállítás tulajdonosaival szerződést kötöttem a kiállításra nézve, 5 miután e szerződés a zsebemben volt, fordultam csak a színdarab tulajdonosaihoz az előadás jogáért. Itt azt a választ kaptam, hogy a mű előadási jogát minden nyelvre nézve már megvette Szvoboda Albin úr, a budapesti német színház akkori bérlője s eszerint német kollégámnak volt kész darabja kiállítás nélkül, nekem volt kész kiállításom darab nélkül Mit tettünk mindketten? A német vette darabját s elment néhai Lehmann Mórhoz, megrendelni a kiállítást, én fogtam kiállításom listáját s mentem néhai Csepreghy Ferenchez, megrendelni a darabot. A személyek nagyrésze Jules Verne regénye, a dekorációk a bécsi festők által adva voltak. Ennyi képből, ilyen meg ilyen dekoráció keretében kell lefolyni a darabot. A budapesti színház járó közönség tudja, mily sikerrel oldotta meg Csepreghy Ferenc! a nehéz feladatot. Ez volt első darabja a Népszínház deszkáján. Sikere olyan volt, hogy Szvoboda úr lemondott arról, hogy a maga darabját versenyre bocsássa vele.

A „Vízözön” bibliai vígjáték előadása következett ezután 1876. tavaszán. E mű már ekkor régen ki volt nyomtatva. Ez volt az első munka, melyet megismerkedésünk után írt. Az Akadémián abban az esztendőben (1868 vagy 1869?) a gróf Karácsonyi-díj verseny bohózatra volt kitzúve. Csepreghy versenyre bocsátotta a Vízözönt. A pályabírák nem kívántak tőle minden tehetséget megtagadni, de mértéket nem találtak a merész poéma megítélésére. Olyan „mysterium”-féle, – mondja Arany László úr, az Akadémia e pályázatának előadója. Valójában e mű, amely annak idején Gyulai Pál biztatására a Nemzeti Színházhoz is beadatott, de a drámabíró bizottság által visszautasított, irodalmunkban méltó párja Vörösmarty Csongor és Tündéjének, melynek verselésbeli eleganciája mögött ugyan elmarad, elmarad, ha tetszik, nagyon ideális hangja és gondolatainak pazar sokasága mögött is, de viszont ugyanazt túlszárnyalja drámai koncepciójának, színpadi hatásának anyaga, viszonyai és lélektani föladatai igazságának általa. Vörösmarty művének színrehozatala mindörökre kétes kísérlet marad, anyagtan feladat a színésznek, reális, érdek nélküli, elmosódó benyomások láncolata a közönségnek. Csepreghy Vízözöne érdekes, mulattató, megkapó, sőt megrázó drámai hatású színdarab, mely egykor nemcsak dísz, ijjanem állandó értéke lesz a Nemzeti Színház játékrendének. A Népszínház is fennállásának jelszó felévében, tehát színészeinek első fejlődő korában, ritka sikerrel adta elő e művet 26-szor a tavaszi szezonban.

A Vízözönt ismét egy, adott dekorációkhoz kötött látványos darab követte: „Utazás

a holdban és a tenger alatt”, Jules Verne-nek két regénye után dolgozva. A legnehezebb feladatok egyike: drámát írni s elvinni az embereket a földről a holdba, majd a tenger alá. A képtelen feladattal szemben részben Csepreghy is erőtlen maradt, mégis annyi lelemény, humor és elmésség van e munkájában is, amennyiből három másik darabot ki lehetne állítani. Valóban, sem a bécsi festők, sem az öreg Lehmann mester nem voltak képesek oly kápráztató dekorációt kigondolni, mellyel az ő szikrázó szelleme, találékonyságának, elmésségének frissesége és humorának közvetlensége sikeresen ne tudott volna versenyezni.

Ugyanaz év (1876) őszén következett „két menyegző”, népszínmű Jókai Mór elbeszélése után, közepes sikerrel, a reá következő 1877-iki tavasszal egyik legfényesebb diadala, „Sztrogoff Mihály útja Moszkvától Irkuczkig”. Ezt maga tervezte, maga adta meg hozzá nagyjából a dekorációkat, melyeket Lehmann Mór festett. E művet elvitték Bécsbe, részeket átvettek belőle és Berlinben ugyanakkor, ugyancsak Jules Verne regénye után e tárgyról készült darabba; előadták Németország és Ausztria több városában, itthon megért 53 előadást.

Az 1877-iki ősz meghozta „A sárga csikó”-t, amellyel mint népszínműíró, az első sorába lépett. E mű tervével majd három évig járt, míg végre megírta. Anyaga egy részét Besze János „Az életunt betyár” című elbeszéléséből vette. Az a vád, mintha Ballá János úrnak kéziratban a Népszínháznál megfordult „Véres biblia” című művét is feldolgozta volna e darabban, teljesen alaptalan és semmis. A Véres bibliát Csepreghy csak akkor vette az én kezemből kézhez, mikor a Sárga csikót már előadásra benyújtotta volt. Azelőtt nemcsak nem ismerte, de azt sem tudta róla, hogy a világon van. Különben e két darabban éppen semmi hasonlatos egyéb nincs, minthogy mindenikben egy-egy ember ártatlanul szenved 15 évi börtönt. Minden egyéb mind a kettőben egészen mfs.

1878 tavaszán ismét egy kiállításos darab következett: Kolumbusz Kristóf, mely hatásra nézve nem mérkőzhetett Sztrogoff Mihállal, de melynek egyes részeiben dráma-irodalmunk legszebb lapjai foglalvák. Oly alak, minő e műben Rodrigo, az elszegényedett spanyol nemes, szívében annyi jósággal és szeretettel, lelkében annyi büszkeséggel és kedvességgel, lényében annyi igazsággal és nemességgel, ajkán annyi humorral és elmésséggel: nincs több sem az ő, sem más magyar drámaíró művében. Hozzá sorakoznak Alonzo, a fiatal szeleverdi, és bátyja, Lorenzo barát. Ha Sztrogoff és az Utazás a föld körül humoros alakjaihoz a mintát Csepreghy nagyrészt készen kapta a nagyírú francia regényírótól: Kolumbusz alakjai tisztán az ő teremtményei.

1878 ősze hozta meg a második nagy diadalát a népszínmű terén: „A piros bugyelláris”-!. E sikerét a költő nem élvezhette közvetlenül. Ekkor már Olaszországba, a tengerpart enyhe levegőjére ment felesége kíséretében gyógyulni. Talán mintegy a harmincadik előadását látta e szép színműnek, midőn a másik tavasz felé hazajött anélkül, hogy egészsége biztatóbb állapotban lett volna. Olaszország levegője mindössze megakadályozta testi szervezetének kevesebb lehanyatlását. Dolgozó ereje oda volt. Szan-Remoból, ahol a telet töltötte, hazahozta „A szép asszony kocsisa” első kidolgozását, ezen, valamint „Saul király” simításán és „Az élehetetlenek” kiigazításán dolgozgatott munkára alkalmas kevés negyedóráiban a következő (1879) nyáron, őszön és a tél egy részén.

„Az élehetetlenek” volt utolsó színműve, melynek színrehozatalát 1879 nyarán meg-

érte. Káposztásmegyeren tartózkodott ekkor Neugebauer úr nyaralójában – a magáé akkor volt épülőfélben, – de egy első előadás izgalmainak már nem lehetett őt kitenni. Eljátsztuk „Az élehetetlenek”-et Budapesten, míg ő ide egy kis órányira, beteg szíve dobogását csitíttatta.

1875 ősztől 1879 nyaráig tartott Csepreghy Ferenc fényes pályafutása. E nem egészen négy év alatt színrehozott tíz nagy színdarabot, ezek közül hat műve fényes sikert aratott, csak egy az, amelyre azt mondták, hogy megbukott. Hol van az az író, akiről e sorokat íe lehet írni? Hol van különösen a magyar író?

És ha e rendkívüli dologi eredménnyel szembesítjük az erkölcsit, az irodalmi „pozíciót”, mellyel Csepreghy jutalmaztatott, akkor egy szinte megfejthetetlen talány előtt állunk. Sem az Akadémia, sem a Kisfaludy-Társaság nem vett a sikerről és szerzőjéről tudomást. Felkel egy fiatal író, ki négy éven át tartó lankadatlan munkássággal, egymást érő sikerekkel, vegyes-ajkú fővárosunk lakosságát tömegesen csődíti a magyar színházba, s a magyar irodalom ápolására, fejlesztésére, felvirágoztatására alakult társaságok nem érzik magukat arra indítatva, hogy e fiatal embert és munkásságát valamely figyelemre méltassák. Ez itt történik, nálunk, ahol különben bizonyos körülmények közt úgy az akadémiai tóga, valamint más egyéb tisztességek elég jutányosan kaphatók. Nem kevésbé sajátságos az, Qogy az Akadémiák ez arisztokratikus hidegsége szemben az autodidakta asztalos-íróval, az akadémiákon kívül álló irodalomra is elvezet. Az időszakai sajtó ama része, mely a közvetítő szerepet viszi, akár mint tudósító, akár mint kritikus, az irodalom és a nagyközönség között, mintegy az asztalostól nem látta meg Csepreghyben az író. Előkelő vállveregetéssel, a naiv csodálkozás egy nemével volt szíves el-elismerni benne egy bizonyos „tehetséget”, de ennek mindig az a színe volt, mintha csak az elvitázhatatlan sikernek tenne nyilatkozatával koncessziót, és nem ítéletének s meggyőződésének adna kifejezést.

A Petőfi-Társaság volt csak az, amely tagjai közé felvette, amit Csepreghy azzal hálált meg, hogy a Piros bugyellárist a társaság egyik felolvasó-ülésén mutatta be először.

Természetes, hogy most, szerzőnk halála után másfél évvel, mikor már ránézve se mellőzés, se dicsőség értékkel nem bir, mikor haragnak kárát, dicséretnek hasznát nem látja, se nem vád, se nem szemrehányáskép, hanem csak mint egy sajátságos tényt mondom el e dolgot is, a többi elmondani valók sorában. A halott ki van békülve mindennel és mindenkkel, művei pedig át vannak adva az irodalomnak, s élni fognak becsük mértékéhez mérten. S ez az öt kötet, melyet nekem lett szerencsém a közönség kezei közé letenni, a mulandóság ellen jobban fel van vértézve, mint sok más e korbéli munka, mely barátságosabb méltatásra talált a papok és írástudók körében. Én bizonyosnak, csak idő kérdésének tartom azt, hogy Csepreghy a folyó évtizedek írói nagyságainak társaságában harmadnegyedmagával állíttassék oda ez aláírással: „A legjelesebbek”. Tehetség dolgában mindenestre csak igen kevesen mérkőzhetnek vele. Az elismerés késhetik még, de Csepreghy már nyugodtan, művei színehagyottság nélkül, eredeti frissességükben várhatják be a legutolsó terminust is, melyet a fátum az ő libellusaira nézve kitűzött.

Csepreghy Ferenc a legszélesebbkörű tehetségek közé tartozik irodalmunkban. Mózesről van írva, hogy pálcájával a kősziklát érintette s a kősziklából forrásvíz fakadt. Mit jelent ez? Azt, hogy a pusztában bolygó zsidóknak víz kellett és Mózes adott nekik vizet.

Ha a pusztában bolygó zsidóknak akármi más kellett volna, Mózes akármi mást fakasztott volna ki bűvös pálcájával a kősziklából. Egy napon így szóltam Csepregyhez: Ferenc, regényre volna szükségünk, írd regényt a „Reform” számára. – Ferenc két heti gondolkozást kért és egy hét múlva átadta „Az utolsó esztendő” első fejezeteit. A regény regénynek gyöngé, de tele van a kitűnő regényíróval. – Egy-egy sátoros-ünnepen irodalmi melléklettel kellett kibővíteni a hírlapot. Csepregy ilyenkor oly költői elbeszéléseket fakasztott pálcájával a kősziklából, minő „A kincses kalmár” és a „Törököt fogott”.

Alkalmi költeményei Deák Ferencről, Jókai Mórról, Szabókyról alkalomra írtak, de az alkalmiság kényszere nincs rajtuk. Forrásuk igaz, tiszta és nemes lelkesülés, mint egyéb verseié. Ő írta, mert a tárgy megihlette. Mert lelke tele volt vele, ajka dalra kelt.

Míg a Népszínház nem volt, addig is előszeretettel udvarolt a drámai műzsának. Műkedvelő mesterlegények számára írta első darabjait, köztük a „Magyar fiúk Bécsben”-t. Utóbb, már komoly ambícióval, a „Vízözön”-t, majd „Saul király” tragédiát. Elismerés nem ösztönözte, színház nem vett róla tudomást. Egy szűk baráti kör buzdításai voltak a sarkantyúja. De végre megnyílt a színház is neki, s ez esemény döntő befolyással volt munkája további irányára. Az a körülmény, hogy a Népszínház állandóan magához csatolta, e térre, a drámaírásra koncentrált egész tehetségét. S innen túl, amire a Népszínháznak szüksége volt, azt fakasztotta az ő bűvös pálcája a kősziklából: látványos darabokat és népszínműveket, előbbieket itthon példa nélküli tökéletességgel, népszínműveket méltóan a hazai mintadarabokhoz. Efajta műveiben is annyi erő, annyi eredetiség és zsenialitás mutatkozott, hogy nem csoda, ha rendkívüli tehetségének minden más oldalát ez a két tulajdonsága eltakarni látszik. De valóban, csakis látszik. Hiszen magukban látványos darabjaiban a magas tragédiától a legalsóbbfajú bohózatig a dráma minden válfajánál elemei nagy és vonzó változatossággal bennük foglaltatnak. A kiállítási daraboknál a költőnek mindig igen erős versenytársa a kiállítás. Nem is igen szokás az efajta művekben értéket keresni. De ha valaki aranyból farag, akármit farag is, aranyból van az faragva s arany még az elhulló forgácsa is. És mit látunk kiállítási darabokban, ugyanaz az erő és eredetiség kap meg bennünket népszínműveiben is. Itt is vonzó lélektani processzusok fejleménye tárul fel előttünk. A „Sárga csikó” benyomása nem enged bármely magasabbstíli drámai mű benyomásának. Szereplői parasztok, nyelvben, gondolkodásban, cselekvésben egyaránt, de amit mondanak, amit tesznek: élvezetes hallgatni, tanulságos élvezni a legműveltebbnek. S ha más bizonyítékaink sem volnának, csak népszínművei és látványos darabjai, ezek maguk, mint egy kitűnő drámaírói tehetség műve, elegendőképpen hirdetnék, hogy szerzőjük előkelőbb kvalifikációkkal is rendelkezett, mint aminőket e két műfaj művelőiben keresni szoktunk.

De szerencsére itt vannak még a Vízözön, Saul király és Akbár szultán is, hirdetni Csepregy Ferenc hivatását az előkelőbb fajok, a magasabb dráma, a tragédia művelésére, tanúságot tenni az ő tehetségének széles, sokoldalú voltáról. Azt, hogy mint népszínműíró lett ismertebb, csak az a véletlen okozta, hogy tehetségét a Népszínház, e faj otthona gyümölcsöztette. De bármily nagy munkásságot fejtett is ki a népműzsa szolgálatában, tudott magának időt keríteni, magasabb koncepciók kidolgozására is. Ezek közül egy, „Saul király”, van teljesen kidolgozva, s hogy mily helyet foglal el drámairodalmunkban, azt

majd megmutatja a nap, melyen akár egy jelentékeny színész ambíciója, akár egy igazgató ügyszeretete a Nemzeti színház deszkáira viszi és, bátran hozzá lehet tenni, megérdemelt dicsőségéhez juttatja.

Saul is, Akbár is az, amit sorstragédiának szoktunk nevezni. A fölényes szellem tragédiája, mely fatális helyzetével szembeszáll s erőszakos kerülésével sorsának, mintegy maga kovácsolja meg tragikus végétét. A tragikai kényszerűség félemlítő hatásához járul Saulban a bonyodalom érdekessége, a rövid, pragmatikus modor a tárgy kezelésében, a kompozíció fordulatossága, a technikai hatás, a dikció ereje és bája, a gondolatok gazdagsága és az alakok biztos jellemzése. A kiváló költő kezenyoma végig látszik a kidolgozáson, a költő szíve nyilatkozik a végső katasztrófában, a költői elmét mutatja a mű koncepciója. Nem sablon, nem mintára faragott poéma, hanem élő, eleven koncepció, melynek érdekét a forma csak növeli, adni a tartalom adja. „Akbár szultán” némileg vázlatos benyomást tett az olvasóra, mert csak az első fogalmazása van meg. Halálos vívódásainak utolsó napjaiban csak annyi időért rimázkodott a költő, amíg Akbár és a Szép asszony kocsisát kidolgozhatná. De így is, amint van, a legérdekesebb magyar drámai koncepciók közé tartozik Akbár, s utolsó felvonása a drámai dialektika mintaképe.

Csepreghy Ferenc írói munkássága és betegségének akuttá való kifejlődése egy időre esnek. A tanulást, olvasást és írást kivéve, minden élvezettől kénytelen volt magát megfosztani. Egy kis óvatos séta volt a legtöbb, s egy-egy látogatás, amit magának megengedhetett. Szórakozásképpen elkezdett rajzolgatni, olajba festeni, mint mikor a börtönbeli rab keres magának foglalkozást szomorú négy fala között. Így írta műveit, szív- és lélekgyönyörködtető jeleneteit. Írt, amíg a toll ki nem hullott a kezéből.

De csalatkoznék, aki akár művei sokaságából, akár természetes folyékonyágából stílusának és kompozíciójának azt következtetné, hogy hirtelen és gyorsan is dolgozott. A Sárga csikót majd három évig forgatta elméjében, amíg megírta. Minden darabjának van két-három kidolgozása. Soha senkit sem láttam, aki mint ő, oly naiv kedvteléssel tudott volna gyönyörködni abban, amit leírt, de ez nem gátolta abban, hogy azt, amit ma leírt, holnap el ne dobja, újra írja, s ismét eldobja, s harmadszor-negyedszer s ötödször is megírja. Alkotásaiban nem véletlen, nem ösztön vezérelte, hanem világos ítélete. És mégis, nem annyira kritizálva, mint inkább élvezve írta dolgozatait. Ahol kiigazítani, pótolni, vagy helyettesíteni valója volt, nem a szabályoktól kérte a tanácsot. A hiány nyomára rendszerint élvezőképessége vitte. Olvasta s élvezte, amit írt, s újra olvasta, (mint a festő, aki megáll ecsetével s elmerül képe nézésébe), nem kritizálta, hanem hatni engedte magára művét, s nem nyugodott, míg igazi nyomra nem akadt, ha csonkának, hiányosnak érezte a hatást.

A gondolatok, az ötletek gazdagsága, a tapasztalati bölcseségek halmaza lapidárisan és népszerűen formulázva, a párbeszédnek fordulatossága alakjainak teljes és igaz emberi mivolta népszínműveit ritka irodalmi beccsel ruházza fel. Darabjaiban a helyzetek és viszonyok előkészítése és színszerű kitárása, motívumainak meggyőző ereje és igazsága, kifogyhatatlan leleményessége, hamisítatlan magyar észjárása s ehhez egy naiv természetes egyszerűség oly erények, melyek műveinek messze kiható maradandóságot biztosítanak. Ami szép az ő műveiben, az minden időkben szép marad, mert az az igazság, őszinteség, egyszerűség, okosság és jóság, és mindez egyszersmind nemzeti, magyar.

Emberei mivoltuk megdöbbenő igazságában lépnek elibénk. Mindenki magával hozza állásának és korában hibáit és erényeit, erejét és gyengeségét. Nem színpadi alakok, akik a szerző intenciója szerint haragusznak, békülnek, veszik kicsibe vagy nagyba a dolgokat, hanem élők, az élők felfogásával, s az élet törvényei szerint. Senki sincs hiba nélkül, senki sincs erény nélkül az ő darabjaiban. Dolgaikat kölcsönösen józanul és egészséges ésszel nézik és ítélik meg, s ami fontos és döntő a szemükben, azt a nézőközönség is fontos és döntőnek ismeri. Ebből áll Csepreghy eredetisége. Túlzásai is nem az igazság rovására, hanem érdekében esnek meg.

Sokszor szemére vetették kritikussai, hogy szereti a durva bohózati hatásokat. Különösen sokoldalú gáncs érte a „Piros bugyelláris” úgynevezett „zsákhordó” jelenetét. Az volt ismételtelen mondva, hogy emez, a karzatra számított jelenetre nem szorult rá a szép darab. Nincs kifogásom az ellen, hogy nem szorult rá. Amennyiben azonban e mondás csak formája a jelenet elítélésének, igenis van. Hogy e jelenet bohózatos és vastaghatású: az áll, de ez semmit sem bizonyít. Hol van megírva, hogy egy ily hatású jelenet nincsen helyén egy népszínműben? A fő az, hogy csakugyan helyén, azaz jól elhelyezve legyen. Shakespeare, Molière, teli vannak bohózatos és vastaghatású jelenetekkel. Falstaff urat is a windsori víg asszonyok tette a szennyes ruha közt viteti ki a pocsolyába, máskor asszonyruhába bújtatva ugratják el láb alól.

De hiszen a zsákhordozás magában nem is hatás, nem is cél, ez csak előkészítése annak a hatásnak, mikor a férj hazajön, beereszti a zörgető Csillag Pált s ez reá borítja a zsákot, hogy harmadszor is kivigye az ördögöt. A közönség, mely rendszerint jobban figyel, mint a „kritika”, ki is érzi ezt, s voltaképpen ez is éppen az a hely, ahol a hatás elementáris erővel tör ki rajta s zúg végig a színházon. Nem vagyok képes színműíróinknak elég melegen ajánlani: csak vegyék igénybe mentől bátrabban a „karzati hatásokat”, hanem mindig jól, okosan, „placeirozva”, különben nem hat sem a karzaton, sem lent. A jó író éppen az, aki annyit és annyifélet nyújt, hogy sokaknak tetszik. A színház egy fokozatosan emelkedő amfiteátrum. A társadalomnak ott van minden rétege: a leggazdagabb és a legszegényebb, a legműveltebb s a legdurvább, a legtudósabb s a legtudatlanabb. Nemcsak kirekesztve nincsen ezek közül s ami közöttük van, senki a színházból, de sőt külön hely van készítve mindenikének. Ki merné tehát azt javasolni, hogy ezek közül csak az egyik ízlését keresse az író, a drámaíró. Írjon csak a szuperlativusnak, akár annak, amely lent, akár annak, amely a magasban van? Ki merné azt tanácsolni, hogy írjon valamit a középső grádusznak, valamit, ami se hideg, se meleg ne legyen? – Én nem! Egy dolog mindenkinek tetszik: az igazság. Ez legyen meg a darabban. Azontúl tessék oly változatosságot belevinni, amelyet a tárgy megbír. Nem kell megijedni a tudatlanok és műveletlenek nyersebb kacajától. Aki megveti a karzatnak is írni, az olyat vet meg, amiben a világ legnagyobb színműíróinak egészséges kedve tellett mindenha. Midőn soraim végére érek, újra, meg újra az a gondolat kerül a tollam alá, melyet eddig iparkodtam tőle távol tartani, amennyire lehetett: Csodálatos dolog, hogy egy ily rendkívüli irodalmi tehetség, munkaerő, és tényleg kivívott siker, az irodalom vezérlő elemeit hidegen hagyta és Csepreghy nagy érdemek mellett annyi kitüntetésre sem tudott szert tenni, amennyihez egy kis utánajárás mellett igaz érdem nélkül is hozzá lehet jutni. Ennek legrövidebb oka: a hirtelen emelkedés és a gyors halál.

Még két-három évi ily munkásság és Csepreghy elvette volna hitem szerint mindazt az irodalmi díszet és kitüntetést, amelyet a magyar irodalom osztogat. De ha az irodalom nem adott neki semmit, annál többet adott az irodalomnak ő, Csepreghy Ferenc, a zseniális költő, az autodidakta asztalos, aki rövid, lázas tevékenységben a magyar Parnasszus csúcsainak szomszédságába jutott a maga emberségéből. Tehetségével nem, csak mostoha szerencsésével kisebb a nagyoknál.

Mint gyenge testalkatú gyermek és ifjú, egy nehéz mesterség napi munkáját teljesítette. Élénk szelleme korán megnyilatkozó szükségait iskola nem táplálta: vágyainak, tanulókedvének, nemesebb ösztöneinek első környezetében istápolóira nem akadt. Loppal, titkon adhatta át magát egy kis olvasásnak, s olvasmányát nem a kedve, nem a szüksége, hanem a véletlen határozta meg: amihez hozzájutott, azt olvasta. Ily körülmények közt könnyen kihál, nemhogy fejlődésnek indulna a tehetség.

Háromban szolgált mégis Csepreghy Ferencnek – fejlődése külön-külön szakában, – a szerencse. Első, hogy úgy Esztergomban, mint később Budapesten, volt egy testület, mely kedvezett az ő vágyainak és tehetségének. Mihelyest legény sorba léphetett, egyszerűen megnyíltak előtte a „katholikus legényegylet” ajtai. Szerény kör, szerény eszközökkel, szerény ambíciókkal, a műveltségnek is igen primitív fokán álló elemekből alkotva, de a tudásra, tanulásra, előretörekvésre szomjas lélekre nézve mégis csak első forrása a mentő italnak. Csepreghy Ferenc érdemeiből egy rész visszaesik e szerény, becsületes körökre, alapítóikra és vezetőikre.

Második szerencséje volt – ugyancsak e körök révén, – találkozása és megismerkedése néhai Szabóky Adolf budapesti kegyesrendi pappal, a budapesti kath. legényegylet volt elnökével, aki buzdítója, oktatója, barátja, valódi mecénása lett Csepreghynek, aki néhány hónappal előzte őt meg a halálban. De nemcsak tanáccsal s buzdítással, s nemcsak jó könyvekkel látta el Szabóky a fiatal asztalost, kinek tehetségét felismerte, jellemét megszerette, hanem (aminek tudvalevőleg nem nagyon bőviben vannak a szerzeteseink) pénzével is sietett Csepreghy jövőjének érdekeit szolgálni. Szabóky fedezte Csepreghy két első műve kiadásának költségeit. Áldott legyen e derék, nemesszívű, nemes elméjű magyar pap emléke, gondolkozásának és cselekedeteinek okáért egyaránt.

Harmadik szerencséje volt annak, akit élete első szakaiban a csalfa istennő teljesen kerülni látszott, az, hogy végül tehetsége teljes kinyilatkozásával, munkaereje javaidejével a Népszínház megnyitása összeesett. E színháznak ő reá, neki a színházra egyaránt nagy szüksége volt; kár, kár, kár, hogy a gazdagon gyümölcsös viszonyt a halál oly gyorsan, oly kegyetlenül időnap előtt szakította meg. De éppen ez illik bele az ő rövid életének méla történetébe, melynek semmi boldogsága sem lehetett sohasem teljes, összerogyni és meghalni, mikor egy rég óhajtott célt annyira megközelít az ember, hogy azt gondolja, csak kezét kell kinyújtania, hogy leszakassza a babérját.

Gyulai Pál

(1881)

Gyulai Pál kötetét, melynek nyomdai kiállításában az anyag tartóssága formai eleganciával párosul, úgy, hogy az egész könyv a tipográfiai művészet és ízlés egy kis mustrája, sebtén végig olvastam, hogy még az ünnepek előtt szólhassak róla s ajánlhassam olvasóink közül azoknak, akik még nem vették meg alkalmi ajándéktárgyaikat. E kötet tartalmánál és külső kiállításánál fogva, melyben azonban alig találtam oly darabot, melyet vagy könyvből vagy hírlapból nem ismertem volna, egyaránt méltó arra, hogy „ünnepi ajándék” és emlék tárgya legyen, mellyel művelt lelkek egymásnak kedveskednek. Bosszúság fog el „nagy kiadó-vállalataink” nehézkes éhletlenségén, mely úgyszólván az utolsó órában jelenik meg a karácsonyi s újévi piacon egy szép és becses *magyar* könyvvel, csak akkor, mikor már hetek óta el vannak árasztva a könyvkereskedések kirakatai a német „ajándékiadások” sokaságával, mikor már a kiválasztásban nem haboz a vevő, már csak a kész elhatározás végrehajtására van idő karácsonyig s már nem ér rá elhatározásában megtántorodni, kivált aki postán küldi az ajándékot! De hát ilyenek vagyunk mi!

A hely, melyet Gyulai irodalmunkban elfoglal, igen díszes és előkelő. Végigforgatom könyvét s úgy találok, hogy ezt az előkelő helyet Gyulai nem az istenektől kapta ajándékba, hanem kiérdemelte, megszolgált a becsülettel maga. Ez a polgári életben a nagyobb dicséret, melyet reá mondani lehet, de a Parnasszus arisztokratikus világában a születés adja a nagyobb fényt. Fiatal korában, vagy fiatal kora bizonyos éveiben majd minden ember poéta: Megéneкли, ami vonzza, amíg az élet érdekei ki nem csalják ifjúsága ábrándos berkeiből a gyakorlatibb foglalkozások tisztásaira vagy éppen országútjára. Gyulai hivatás szerint nem költő. Ő mintha csakis az ifjúság ez általános édes hajlamát vitte volna át élete többi szakiba is, és amint egyéb képességeit ritka mértékben kiművelte, azonképpen tökéletesítette magában ezt a képességet is. Mindig szerette a szépet, mint kritikus kutatta, mint ember élvezte és nem tudott arról lemondani, hogy poéták módjára alkotásaiban is részt vegyen. E nemes ambíció föladatainak megoldásához szükséges adományok fegyvertára azonban Gyulainál lényeges dolgok híjával volt és maradt olyanokéval, melyeket szeretet, gond, odaadás, lelki és elmebeli nagy műveltség: Gyulai Pálban tündöklő erények, csak részben pótolhattak. Az igazi, a hivatásos poéta danolásának kedve, önkéntelensége, naivitása és közvetlensége hiányzik Gyulaiból; viszont nem jellemzik az ő múzsáját az erősebb tehetségek túlzásai sem, úgymint egyoldalúság, elfogultság, szenvedély, hatalmas tényezők sok merészebb költői alkotásban, és persze sok, de rendszerint nagyszabású botlások forrásai is. Invenciója hasonlít ahhoz a szerencsétlenhez, aki mindig csak akkor talál meg valamit, mikor

már a másik lehajol érette s tapasztalásait *fantáziája* sem kiegészíteni, sem feldíszíteni nem elég erős. Legszerencsésebben inspirálja őt a kész minta, legyen az népvész, gyermekmese, vagy más költő egy-egy műve. Késznek, formában és kompozícióban késznek kell annak lenni, ami őt szerencsésen inspirálni akarja.

Szive nagyon fogékony, de mintha saját szerelme, saját öröme és bűja elfogódottá, elfogódása ügyetlenebbé tenné őt a maga ügyében. Szubjektív költeményei nem állják ki a versenyt többi testvéreikkel. Poétasága 12-ik évébe esik – a kötet első verse alá tett évszámától számítva, – szerelmi verseinek egy sorozata, és Gyulai mintha kezdő poéta lenne újra, 12 évi poétái múlt után! A nagy érzés az igaz poétát szózatosabbá, Gyulait szóban szegényebbé, hebegővé, ügyetlenebbé teszi. Neki mintha éreznie is eszével kellene, ha azt akarja, hogy verse sikerüljön. A tárgy, az anyag, amíg nem vers, költői képességeit csökkenti. Ellenben felfokozza, ha megfelelő formában látja s képessé teszi egy-egy hasonló mű létrehozására.

1846-tól 1881-ig vannak a kötetben versek. Harmincöt éves költői pályafutásnak eredménye e kötet. Fogjuk – quantitative – ahhoz, amit egy nagy költő írt s meg fogjuk látni, hogy egy igazi költő öt éves pályáján többet ír, mint Gyulai harmincöt év alatt írt. Nem mintha azt mondanám, hogy aki legtöbbet ír, az a legkülönb, nem is gáncképpen, csak mint jellemző vonást hozom fel. És azt állítom, hogy egy igazi költői lélek folyton és szakadatlanul teremt. Benne van a lélek, amely hajtja, amely nyugodni, pihenni nem engedi s egymásra nőnek a kötetei. ír jót, gyengét, nagyszerűt, selejtet, vegyest, egyforma kedvvel, belső kényszerűséggel, amíg vénája el nem apad, s maga el nem hallgat végképpen. Minden izgatja, inspirálja, amit lát, amit hall, amit érez, amit gondol s benyomásainak eredményeképp bőven szórja adományait, tehetsége és hivatása gyümölcseit, megbájnolni a világot. Egy erős és eredeti tehetségű költő 35 éves pályafutásának eredménye mindenha egy-egy kis könyvtár. Mily hideg és megfontolt viszony költő és múzsa közt, amely e nagy időn át ily meddőséget mutat. Egy-két vers egy évben, ennyi az egész. Bölcs számítás-e, bölcs önismeret-e ez vagy öntudatlan karakterisztikum nála? Mindenik esetben jellemző; oly abstinencia, aminőre a nagy szerelem nem képes, tehát Gyulai viszonyában a múzsáihoz a „nagy” jelzőnek nincs helye. Viszont mindenik esetben erény is. A nagy költő írhat sokat, írhat temérdek: legrosszabb versében is van egy-egy szakasz, egy sor, fordulat, kép vagy ötlet, mely zsenijére vall. Aki tehetsége szerint nem nagy, annak okos mértékkel kell írnia, ökonomikus magakoncentrációjával, ha nem akar üres rímkovács és szószaporító lenni. De tehetség dolgában nem csak legnagyobbjainknál kisebb Gyulai; kisebb olyanoknál is, akik nem csak elismerésben, irodalmi állásban, de írói értékben is viszont nálánál kisebbek. Mivoltának ez a pontja rám nézve legérdekesebb. Midőn kénytelen vagyok belátni, hogy költői *tehetségei* másod-, harmadrendűek, föltalálása kevés, imaginációja szárnyatlan; gondolatai, képei, formái érzelmeinek kifejezésére nélkülözik az eredetiséget; sőt magok érzelmei inkább egy művelt szentimentalizmus, mint mélyebb s igazabb érzések benyomását teszik; egy múzsa, akit lendületes, őszinte táncos kedvben, ihlet divinációban, alkotó erejű megnyilatkozásban sehol sem látok: mi az akkor, ami őt a magyar Parnasszuson disztinguált költővé teszi, méltóvá az elismerésre, méltóvá arra, hogy a nemesebb ízlés híveinek kedves auktora legyen, különbbé többeknél, akik Istentől többet kaptak szép hivatásukhoz, és sok-

kal, sokkal különbbé valamennyinél, aki csak annyi tehetséggel maradt meg a költői pályán, mint ő?

Gyulai kritikus elme. Kritikai működésében jobban felhevül, mint hogyha lantja húrjait veri. Igazságát mint kritikus annyira szereti, hogy szívesen lesz érte akárhányszor igazságtalan is. Poétái ihlet, sohasem ragadja el se túlzásra, se igazságtalanságra; kritikai kedve akárhányszor. Verseiben is a nagyobb hatás ott van, ahol emberek, viszonyok, politika, vagy érzések felett ítél, más szóval, ha mint poéta is megereszti kritikai fékszárát, ha kritikát ír versben. Ezt pedig nem ritkán cselekszi, cselekszi egy kiművelt, egy nemes ízlés lelkiismeretes vezérlése alatt, a legtisztább, legpallérozottabb stílusban, féltékenyen örökös műgonddal és a „nonum prematur” óvatos megtartása és előnyeinek kizsákmányolása mellett. Cselekszi bőséges, legbőségesebb szabadsággal Romhányiban, s az teszi éppen Romhányit legkülönbbé Gyulai minden poétái művei között; hogy benne legszabadabb tért enged írói énje legerősebb tehetségének. Ítélet, ízlés, gond a formában, gondolatban és kifejezésben: tudás, a gondolkodás emelkedettsége és a lélek nagy műveltsége a tartalomban; az igazságnak, a jónak, az okosnak szeretete a karakterben: ime a ritka erények, melyek Gyulai poétái értékét sokkal magasabbra emelik, mint ahol tehetsége áll.

Három főcsoportba oszthatók az ő verses művei: 1. Tihanyi versek és kisebb eredeti kompozíciók, melyek együtt egészben gyengébb oldalát mutatják költői egyéniségének: 2. Más művek impregnációja folytán keletkezett versek, úgymint a népköltések, gyermekmesék hatása alatt írottak. E téren vannak egyes darabjai, melyek talán versenytárs nélkül állanak irodalmunkban, fölülmúlva csak mintáik által; 3. Az a rész, ahol műveiben a boncoló, a kritikai elem szélesebb tért foglal: ide tartoznak szatirikus versei és mindenekfelett Romhányi, melyet saját tapasztalásaiból, az életből vett adatokból szőtt, de idegen költőtől (Puskin) tanult modort és hangot, Kisfaludy Sándortól kért kölcsön stórfákat hozzá.

Romhányi Gyulai legérdekesebb műve. Kiválóan érdekessé, sőt annak idején aktuálisá nem poétái részei tették, hanem szatirikus kitérései. Gyulai, a kritikus szerepel itt mint verses elbeszélő. Énekszóban, sima, szép, kellemesen csergedező énekszóban gyakorolja minduntalan, aránylag példátlan szélességgel sajátabb tehetségét. És e kedvenc funkcióján annyira felhevül, hogy közbeszúrva, észrevétlen lírája is igazabban csendül és nagyobb lendülettel szól, mint hogy ha csak „dallani” készíti valamely körülmény vagy érzés. Ehhez járul a tiszta forma, a fölényes gondolkodás, finom lélektani észleletek, egy egyensúlyos objektivitás, éles megkülönböztetés és találó megfigyelés, melyek nem túlzó, de nem is keserűség nélküli szatirikus kitéréseinek új, meg új táplálékot hordanak fel; dologi és személyi ellentéteket elkövető méltányossága „szeretete az igazságnak, a hazának és saját ostorozott fájának, hozzá az ő melankolikus egyéniségének közbeszólásai méla rezignációval: ime az elemek, melyek változatossá, vonzóvá, élvezetessé és becessé teszik ezt a verses regénytörédeket. A forma tisztasága s egyszerűsége, a gondolkodás és nyelv eleganciája, és a fölényes szellem Gyulainak egyébiránt, minden versében állandó erénye, mely néhol teljesen takarja, néhol szerencsésen pótolja a költői véna hiányát, s azért Magyarország legelőkelőbb, legműveltebb társaságának olvasóasztalán senki, a *legnagyobb* sincsen méltóbban helyén, mint Gyulai Pál.

Arany János ravatalánál

(1882)

Múlt vasárnap háromnegyed tizenkét órakor hullott le a lepel a szoborról, mely költő-halottjaink legnagyobbjának halhatatlanságát hirdeti; ma vasárnap, háromnegyed tizenkét órakor hullt a halál leple élő költőink legnagyobbjának drága szemeire. Öröm és gyász fogtak kezét ezen a héten. Arany János, az ember át van adva a múltnak, Arany, a költő elfoglalta helyét az örök életben. Van-e helye annak, hogy e lesújtó esemény folytán, mely az érdeklődés köréből hivatva van mindent kiszorítani, s magának követelni minden szót, mely ma közöttünk esik, van-e helye annak, hogy csak jajgatással, siratással töltsük be a levegőt a legnagyobbért közülünk, aki ma elköltözött? Nem, inkább a magyar nép szokása módjára, amely halottját elsiratva ritmikus sorokban, a gyászba borult szív rögtönzött szózatában mondja el az elköltözött erényeit, jobb lesz nekünk is, panaszainkat megszakítva, a szomorú esemény részleteiben megpihenni, dicsőíteni azt, akiért fekete zászlót tűznek ki holnap a tudományok, a művészetek csarnokai?

Az Isten tisztos kort adott neki, s a mai gyásznapra gyötrő betegséggel készítette elő. Bármily nagy is a veszteség, amellyel sújtattunk, a természet folyása nem zavartatott meg. A nagy elme, a nagy szív, a szózatok elme munkája végezetten távozik körünkől. Amit az alkotó Isten beléje tett: zsenije halhatatlan művekben megtestesülve, kincsképpen örökül marad a nemzetre. Arany életével, Arany munkáival, a szellemmel, amely az ő révén jutott irodalmába a magyarnak, a nemzet nőtt, nagyobbodott, gazdagodott. Nála nélkül híja volna a nemzet becsének. Arany János működésének eredménye irodalmi forgalmunkban hasonló az ércszelvényekhez, a bankok pincéiben: a lelke, az értéke, a mulhatatlansága, a hitele, a tartalma. A dicsőség, hogy élt és a miénk volt, nem e napig tart, amelyen megszűnt élni, mert nem szűnt meg a miénknek maradni. A magyar nemzet díszének, dicsőségének, halhatatlanságának része ő. Alkotásai a legszebb, legnemesebb, legtökéletesebb emberi alkotások mellé sorakoznak, ő maga pedig a magyar nemzet termő-erejének az alkotása. Ki esnék kétségbe a nemzet jövőjén, amely ma Petőfi-szoborral ünnepel és holnap Aranyt temetni gyászba öltözik? És amelynek van Jókaija, dicsőíteni dicsőt, és amelyből kiválik Munkácsy, koszorút tenni a szobor talapzatára? Az új korról frigyre lépve, ily fiakat szült magának e nemzet: ki merne kételkedni jövőjén?

Senki könnyeit nem akarjuk megállítani. Soha drágább életért könnyet nem ontottak, soha több embert egy emberben nem sirattak, mint akik ma zokogva vesznek körül a nemzet új halottja koporsóját. De a gyász, a siralom, amelybe mindnyájunkat ez esemény borít, mint nemzet gyásza, nemzet siralma, csak rávetett fátyol a büszke trikoloron, amely a világ-

nak lételünket hirdeti. Arany János élete, halhatatlan művekkel ékes élete alapja lett a nemzet fönmaradásának. Halála alakjától foszt meg bennünket, nem a lélektől, mely benne lakozott. Vesztjük az embert, akit aggság, betegség, már évek óta távol tart körünktől, a társaságtól, a világtól, az embert, kit halála előtt már elvesztettünk. Vesztjük a kínos érzést, hogy a nemzet egyik dísze, a nemesebb, tisztultabb ízlés bálványa, mint élő-halott tengődik távol a sürgő sokaságtól, kizárva a kedv, az öröm, a munka, a dicsőség, az élet minden gyönyörének élvezetéből; aki gyötrelmes ágyhoz szegezve, túrheterlen fájdalommal üldözve, minden fényes erejének, minden tündöklő tehetségének gyakorlásától megfosztva, bölcseségére szorult és lemondásban számlálja napjait kedveseinek bánkódó körében. Ha néha fellángolt szelleme egy-egy szikrát vetett: birkózó kettős érzéssel vettük kezünkbe a szerencsés pillanat szülöttjét. A szellemóriás mellett, amely megjelent, ott kísértett a roskadozó alak, az elgyötrött test; a szózatos versek harmóniáján át hallani véltük a féltett beteg kínos nyögését. . .

Vége van! Ki fogjuk sírni könnyeinket a bús ravatalon s azontúl zavartalan élvezzük, háborítlan gyönyörünk tárgyává tesszük a magyar nyelv, a magyar szellem legtokéletesebb alkotásait. Nem látjuk többé a testi fájdalomtól vonagló arcot, a megtört alakot, rabját a betegszobának, a mulandóság kérlelhetetlen rombolásait azon, aki gyönyörünk forrása, büszkeségünk tárgya, akin szeretettel, csodálattal csüngött a lelkünk; nem látjuk többé műveit az élet viszontagságai és visszásságai által megtört emberen át, hanem remekeinek fényében fogjuk látni a megdicsőült költőt. Egy isteni szerénységgel, egy lelkes munkássággal telt, egy halhatatlansággal koszorúzott élet fog feltűnni szemeink előtt; képe az egyszerűségnek, a szív, a jellem és a tehetségbeli nagyságnak; ünnepelni fogjuk benne irodalmunk legnagyobb alakját, aki mester volt hivalkodás nélkül, dicső és nagyhírű a hír beteges vágya nélkül, aki lángész volt szabadalmak nélkül, akinek nagyságához három tényező járult: a tehetség, a bölcsesség és a tudományosság; aki jellemében époly harmonikus volt, mint művészetében, mert szenvedéyleit erősebb bölcsesség, tehetségeit hozzájuk méltó készülség szabályozta. Legbölcsőbb, legtehetségesebb, legműveltebb volt, így lett övé a magyar irodalomban a művészi tökély. Nyugalom, fönség, mélység és könnyűség: ezek munkáinak a jelzői, mert tartalom és forma egymáshoz méltóan isteni harmóniában ölelkeznek bennük.

Pulszky Ferenc mint kritikus

(1883)

A liberalizmus nagy orral jelenik meg a piacon. *Pulszky* Ferenc úr egy szellemes ötletét „külön vélemény” alakjában bocsátja forgalomba az *Ember* tragédiájáról. „A darab – azt mondja, – tetszik mindazoknak, kik a liberalizmusban s a francia forradalom elveiben látják a világ teljes megromlásának okát, mert a mű iránya reakcionáris, s ez a mostan divatban lévő politikai áramlatnak tökéletesen megfelel, midőn oly világnézletet hirdet, melynek logikai következménye azon tan, melyet különben Epikurnak szoktak tulajdonítani, t. i. az élvezet az élet valódi célja.” Ezután e szempontból röviden végigkritizálja a művet, melyben Fáraó hiába szabadítja fel – még pedig földtehermentesítési váltság nélkül, – a népet, Miltiades a démosz ingatagságának áldozata lesz, Danton a vérpad előtt találja fel az egyenlőséget, a vallás a homouzion és homojuzion harcába vész el, a tudomány nevetségessé lesz a falanszterben s végül az ember, mint eszkimó fagy meg az egyenlítő körül. Igaz, hogy „a történet ilyenén meghamisítását” csak az ördög mutogatja Ádámnak, hogy kétségbeejtse; igaz, hogy a költői igazságszolgáltatás az Úr biztató szavában végül el nem marad, de ez elégtelen s jelentéktelen s a művet pesszimiztikus tendenciájától meg nem fosztja, „a színpad három óra hosszat át van engedve az ördögnek, hadd prédikálja tanait, hadd mutassa ki szemkápráztató látványossággal, hogy mindaz, ami eszményes, pusztá hiábavalóság”. Mindazonáltal *Pulszky* Lucifert egy igen szegény ördögnek tartja, a lángeszű Mefisztofelesz gyenge másolatának, aki semmit se tesz az egész darabban. Azt természetesnek tartja, hogy az „*Ember* tragédiája” a nemzeti élet kétségbeesett korszakában, midőn a reakció virágzott, sokaknak megtetszett, s hogy a művelt körök, melyek minden akciótól, minden lelkesedéstől irtóznak, mert úgy sem lesz belőle semmi, nagy meglepődéssel olvasták”, szomorú jelenleg azonban, hogy a mostani nemzedéknek is tetszik e mű, „mely Lucifernek a műve, nem az Úré, a reakciónak prédikációja, nem a haladásé.” Sőt, „minden tekintetben a reakció és az epikureizmus apológiája”. *Pulszky*, aki számít arra, hogy különvéleményével foglalkozni fognak, előre elbánik a „céhbeli tudományos kritikával” is, mely az ő okoskodásaira, amint ő hiszi, azt fogja felelni, hogy „már régen meghaladtuk azon álláspontot, midőn a színházat iskolának nézték s a népnevelés hatalmas tényezőjének: ezt tehették oly német idealisták, mint Goethe s oly magyarok, mint Kölcsey”.

A mostani felfogás szerint „a színház valódi feladata a mulatság és időtöltés, a költészetnek nincs is semmi köze sem a politikához, sem a morálhoz.” Szumma szummárum: Az „*Ember* tragédiájában a költő ereje nem felelt meg feladatának ... Az egyes jele-

netek, kiszakítva a világtörténelemből, eltorzított alakban úgy oda állítva, amint az Lucifer tervének legjobban megfelel, csak könnyen odavetett durva vázlatok, melyekbe egy pár szép frázis életet önteni nem képes. A részletek itt-ott csillogók ugyan, de sehol következetesen s művészileg nincsenek kidomborítva.”

E cikk első olvasására szembeötlik, hogy Pulszky, mielőtt különvéleményét megírta, se Madáchsal magával, se művével, se a mű történetével nem foglalkozott különösebben. Ha figyelmére méltatta volna Madáchban a költőt s az embert, módjában lett volna konstatálni, hogy a költő egy idealista volt, idealista az ekszcesszusig, valamint az ember, mint politikus, – liberális. Magánéletében pedig Madách egy szívölő katasztrófa áldozata. Saját és a nemzet sorsa egymásba ölelkezve zuhantak alá a fényből a sötétségbe. Saját egyéni nemes küzdelme és a nemzet emberfeletti önvédelmi harca, az emberi kebel legnemesebb tulajdonságaival víva és táplálva, – rettenetes végre jutottak. A bukást követett vezeklés rémes óráiban fogant meg és termett az „Ember tragédiája”. Való, hogy egy sötét pesszimizmus dúl ez alkotás ereiben. Kétségbeesés, lemondás, reménytelenség ültek elborulva a költővel munkája közben egy szobában, de e gyászos állapot Madáchban az embert se tette reakcionáriussá, sem epikureistává, nemhogy a költőt apologistájává tette volna a reakcionarizmusnak és az epikureizmusnak.

Minden lebeghetett Madách szeme előtt, csak az nem, amit neki Pulszky inszинуál. Úgy járt öméltósága ebben, mint a mesemondónak egy „hőse”. Isten egy teremtménye volt, de olyan, amelynek tápláléka réten terem s egyszer betévedt egy gyönyörű virágos kertbe. Végigszaglász az istenadta a kert illatozó és tündöklő csodáin és végére érve, előáll különvéleményével: ez nem fű, tehát gaz és gyom. Az „Ember tragédiája” nem liberális iránymű, tehát – gaz és gyom. Hogy vannak ég és föld között a liberalizmus doktrínáin kívül is dolgok, melyek figyelmünket és részvétünket méltán kéri tőlünk, többek között egy vézró és vonagló emberi szív a maga rettenetes küzködésében: azt Rotteck, úgy látszik, nem tanítja, *különben* Pulszkyknak is eszébe jutna.

De Pulszky az „Ember tragédiájával” se foglalkozott, mielőtt róla különvéleményt írt, különben tudná róla, hogy az szüleménye egyfelől oly egyéni balsorsnak, minő szerencsére Pulszkyt sohasem érte életében, másfelül oly nemzeti szerencsétlenségnek, mely Pulszkyt is érintette ugyan, anélkül azonban, hogy jó kedvétől, epikureista allúrjeitől és „liberális szerepétől” képes lett volna megfosztani. Madáchot a kettős katasztrófa bele-sodorta abba a sötét világnézetbe, amelyben megfogant az „Ember tragédiája”, és Madách lélekereje győzött a világnézetben (testi ereje nem!) s feloldotta a harmóniában a végzetes összeütközést, melybe a világgal sodortatott s e feloldást szemlélhetővé tette művében, Pulszky csak azt tanulja meg e műből, hogy minden, ami eszményes, hiábavaló. Miért? Mert hőse – Ádám – sohasem lesz a jótól, amelyért síkra száll, boldog? Se szerencsés király, se miniszter, még csak múzeumi igazgató sem! Ha Krisztust és tanát is így ítélnék meg azért, mert a Mester fölfeszítettett, oda jutnánk, ahol Pulszky van. Az egyén, aki az emberiségért harcba száll az emberiség ellen, vérsége szerint vagy rezignál, vagy csalódott mártíromságra jut, annál biztosabban, mentül nagyobb. Ez így van az emberi természet törvényeinél fogva, hogy így van, mutatják a történet példái. Hogy ezt felmutatni egy poémában, melyből kitetszik, hogy a szép, a fenséges maga az ember a maga küzdelmében

s nem a változandó doktrínák és világnézletek, amelyekért küzd, s hogy a megnyugvás nem a sikerben, hanem a kötelesség jóhiszemű teljesítésében, azaz ismét a küzdésben, a boldogság pedig az egyéni élet örömeiben, a családban, a gyermekben van; – se nem reakcióaárizmus, se nem epikureizmus; mindenki megtanulja, aki az „Ember tragédiáját” nem kívánja félreérteni és félremagyarázni, mint Pulszky Ferenc egy ötlet kedvéért.

A nemzeti múzeum igazgatója a mű történetével sem foglalkozott. Ez a munka nem jelent meg és nem olvastatott meglepéssel a „művelt körök által, melyek minden akciótól, minden lelkesedéstől irtóznak”, „a nemzeti élet kétségbeesett korszakában, midőn a reakció virágzott.” Sőt ellenkezőleg, megjelent akkor, midőn a kétségbeesés korszakát a remény korszaka váltotta fel, mikor már országgyűlést hívtak Budapestre; és olvastatott leginkább a lelkesedésben kifáradhatatlan ifjúság és az akciót sürgető lelkesebb elemek által. A frivolság, felületesség és elbizottság egyesült ereje kell hozzá, hogy valakit mind ez állítások leírására csábítsa. – Érdemes-e még a többivel is foglalkozni? Hogy egyfelől tétlennek mondja Lucifert, másfelül meg maga állítja, hogy a képeket mind Lucifer varázsolja Ádám elé. Mi egyéb dolga legyen itt az ördögnek? Mi más szerepe, mint a varázslóé? Sőt nem tartozik-e a koncepció előnyei közé, hogy Lucifer cselekvő része magukban a képekben a minimumra van redukálva? Hiszen az ördög benne van az ember kettős természetében, elvégzi szerepét ott, nem szükséges, hogy in persona interveniáljon. Csak ami embertől nem telik, képet kép után felidézni: az van rábízva. A képben azután az ember végesége, földhöz kötött korlátoltsága vívódik lelke és vágya végzetlenségével; s az emberek tömegében a jó felülkerekedik a rosszon és túlteng, megromlik s egy katasztrófán keresztül új formában keresi a régi jót új képben.

Meghamisítja, eltorzítja a történelmet? Oh, Pulszky! Ez az uralkodó eszmék egy részének története, ez egy felfogása a történetnek (nem is egészen új, mert Hartmannban már Madách előtt volt olvasható); ez az emberiség fejlődésének filozofikó-poetikus feldolgozása költői célra, melyben ha nem több, de világosabb és láthatóbb a következetesség és a művészet, mint magában a történetben, aminőnek Pulszky is ismeri.

Nem találta el Pulszky Ferenc úr az ellenvetést sem, amelyet különvéleménye ellen tenni fognak. Iskola igenis, ma iskola a színház, csakúgy, mint Goethe és Kölcsey korában. De nem oly iskola, melyben liberális doktrínákat tanítanak. De van még ezenkívül is egy iskola: az élet.

Nos, tekintsünk körül, mire tanít az élet? Nem kevesebbre, minthogy a szabad iparból és szabad kereskedésből könnyen lesz szabad svindléria; a szabad sajtóból szabad revolver; az immúnis szabad szóból szabad ámitás, szabad rágalom és becsmélés, a szabad forgalomból szabad uzsora és váltólovaglás; a szabad földből szabad fosztogatás; a szabad válásból szabad vallástalanság; a szabad választásból szabad verekedés; a szabad Horvát-Drzságból szabad zendülés; a szabad tanításból tanulatlansági szabadalom; a liberális császárságból konzervatív respuklika; a konzervatív republikából radikális köztársaság, ebből pedig kommün és ochlokrácia és nihilizmus és szocializmus, és így tovább. És ha Pulszky csalhatatlannak tartja a maga liberalizmusát, ez sem Clam Martinitzot, sem Clemenceaut tiem kötelezi semmire, legkevésbé, hogy azért lelkesedjenek, amiért Pulszky lelkesedik; ugyan mire kötelezné Madách Imrét és hallgatóságát? Az élet tanúsága ez: semmi sem

állandó, még ha Pulszky Ferenc lelkesült is érte; semmi sem elég szép, semmi sem elég jó arra, hogy az „ember” hova-hamarabb szebbet és jobbat ne tudjon kívánni. És ebbeli természetében az ember meg nem áll csak azért, mert abban a korban, amelyben Pulszky Ferenc élte le legszebb idejét, a liberalizmusért lelkesedett a többség. Így az élet iskolája.

A színpad az életet másolja előadásában, és így, mint iskola is mindjárt az élet után következik s csak utána jönnek sorban a többi iskolák. De sem az élet, sem a színpad, sem a többi iskola főadata nem az, hogy a negyvenes évek liberalizmusára, vagy az az előtti reakcionárizmusra tanítsa tanítványait, hanem hogy tanít tudományra, erkölcsre és bölcseségre. Az iskola teljesíti kötelességét könyvekből, a színpad mulattatva az élvezetet nyújtja, az élet pedig torkon ragadja az egyént érdekeinek erejével.

És oh, te nyomorult jelenlegi nemzedék, amely tapsoddal Madách szellemének adózva, súlyosan kompromittálod magadat, mutatván ezzel, „hogy a jövőtől nem vársz, nem remélsz semmit”; mely szereted, ha órahosszan mutogatják neked, „miként mindaz, mit nemesnek és szépnak tartottál, mégis csak hiábavaló”; mely „élvezni akarsz s örülsz, hogy találkozik költő, ki szép frázisokkal indokolja, hogy minden nemes törekvés, minden eszményi felfogás hiábavalóság.” Oh, te szerencsétlen nemzedék! Miért is nem maradsz meg lelkesedéssel Rotteck és Welker Staatslexikona mellett, ahol ott a doctrinaire liberalizmus elvei kondifikálva vannak! Te hóbertos nemzedék, amely oktalanságodban és liberalizmusodban nem veszed észre, hogy Coriolanban egy förtelmes arisztokratiko-reakcionárius embert ajándékozol meg szimpátiáddal; te balgatag nemzedék, hogy nem Pulszky elveiért és az Akadémiában felolvasott liberális vígjátékért bomolsz, hanem felvillanyozva művén, a poéta nagyságának hódolsz, hőst ünnepsz, embert koszorúzol meg és nem – doktrínát, még pedig egy bizonyost. Igazán szánalomraméltó idő, amidőn a nagy elmének és fényes alkotásainak keleté van, sőt kultusza támad, ellenben egy politikai iskola csak haszna és haszontalansága szerint ítéltetik meg.

És Pulszky Ferencnek még csak azt a vigasztalását sem hagyhatom meg, mintha az „Ember tragédiájában” csakugyan azt demonstrálná az ördög, hogy minden, ami eszményes, hiábavalóság. Nem, nem az ördög demonstrálja ezt, ezt csak Pulszky iparkodik demonstrálni. Pedig ellenkezőleg, a zseniális mű tanítása az, hogy mikor az ember végigküzdötte mindazt, ami volt, s ami a tudósok szerint lesz, s végig ki is ábrándult belőle, akkor még mindig olyan ruganyos és még mindig van annyi erkölcsi tartalom benne, hogy kész és képes – újra kezdeni az egész küzdelmet. Mert az elvek és az emberek vétnélnek agyán és lejárják magukat, de az emberiség mindenha ifjú marad s új küzdelemre, új lelkesedésre kész. Nem a világ baja, hanem csak Pulszkyé, ha azt hiteti el magával, hogy a világnak újra meg újra csak azokon a doktrínákon kell lelkesülnie, amelyekkel együtt ő megöregedett.

Munkácsy új képe

(1884)

Saját kálváriámnak, egy nagy betegségnek és hosszú rekonvaleszcenciának tizen-negyedik hetében engedtetett csak meg, első búcsúmenetelem a Munkácsy Kálváriájához. Fölemelve és megtisztulva jöttem vissza ez útamról, mint áhítatos búcsújáró. A kép, mint egy tragédia katasztrófája, kimozdítja a helyéből a szívet, de egyszersmind meg is enyhíti. A keresztfára feszített fő utolsó agóniája isteni attribútumok által éppen nem enyhítve, rettentő, de sugárzó teste földöntúli fényt lövel, szeretteinek csoportja a keresztfá alatt megindító és lélekemelő egyben, míg ellenségeinek is megdöbbsent, amott tépelődésbe merült, majd a lelkiismereti furdalás martalékává lett „diadalmas” tábora a fölfeszített levén az eszme küzdelmében győztessé, kiengesztel; a kereszténység elhintett magva csírázni kezd, mert a hős örök feltámadását látni a római hadnagyban, aki a bámészkok csoportjából kiemelkedve, lelkesen függ a haldokló hős arcán, s a zsidófiúban, aki lelkevesztetten felejtkezik a lelkét istennek ajánló mesteren.

Az egyházi festészet minden konvencionális és hagyományos segítőeszközei nélkül az elsőrendű szentképeknek legfeljebb csak hatását éri el Munkácsy egy új alkotása tisztán művészi eszközökkel: az alakok eszmei tartalmával és ennek szabatos kifejezésével, a csoportok bájjával és ökonómiájával; kompozíciója világosságával és klasszikus egyszerűségével. Ha úton-útfélen azt hallom, hogy az új kép nem mérkőzik elődjével, hogy annak már tárgya alkalmasabb volna is biztosítja a diadalt az új kép felett, melyben máskülönben a festésnek ugyanaz a nagy művelete revelálódik: úgy én mindebben csak egy igazságot látok: az első kép nagy hatásának az igazságát. Ott új volt minden: nem csak a kép maga, új volt Munkácsy és új volt az irány is, mely epokalisnak méltán mondatott. Itt az új képnél már csak a kép új. A tárgy, a festő, az irány már csak folytatása az elsőnek. A meglepetés nem szerepel tényezőként a hatásban, sőt inkább átadta a helyét egy másiknak: a várakozásnak. Mert az első kép annyira meglepte a világot; Munkácsy világraszóló hírének harcát a halandóság ellen végkép eldöntötte; az újítás, a festés ez irányában vita és fejtegetés tárgya lett; egy művész korunkban nagy elődei méltó társául ismertetett el, zsenije kétségenkívüli zseninek kimondatott: mindez és még több körülmény hozzájárult, hogy amaz impozáns kép hatását a nézőközönségre még jobban felfokozza. E külső hatást felülmúlni csakugyan a lehetetlenség egy nemének látszik. Szerencsére Munkácsy és képei becsét nem a futólagos szemlélők, a csodálatára összefutottak hirtelen vett benyomásai és hevenyészett nyilatkozatai döntenek el; nem a divat láza, amely ünnepli a művészt és műveit a saját diszpozíciói és céljai szerint.

Szerény magamra az új kép hatása mélyebb, megkapóbb, lebilincselőbb és bevégzettebb, mint az első Krisztusképé. E vallomásomnak nem merem azt az értelmet tulajdonítani, hogy tehát az új kép becsebb is, mint a régi; de rám nézve – az. Én úgy érzem, hogy becsebb; becsebb különösen a kompozíciónak antik egyszerűsége és világossága, mégis gazdagsága és változatossága által.

A passió személyzetének nagy lisztájából kiszedni az alkalmas alakokat, ezeket csoportosítani a tragédia végső jelenetéhez; ez volt a feladat. A momentum, amely a vászonra varázsoltatott, az a nagy pillanat, amikor Jézus felkiálta: elvégeztetett! tehát a haldoklás végső pillanata.

Egészben a kép három csoportból áll. Az egyik csoportban vannak (a nézőtől balra) azok, akik lelkiismeretileg érdekelve vannak az eseményben: akik vádlók, bírák, tanúk, főladók, stb. voltak. A kép jobboldali részén van a három keresztfá, és Krisztus keresztfája alatt azok, akik szív szerint *érzelmileg* vannak érdekelve: a három Mária és Szent János, Krisztus kedves tanítványa. E két érdekelt csoportot egymástól mintegy elválasztja a harmadik: a kíváncsi nép, az indifferensek csoportja, akik nem jöttek másért, csak akasztást nézni.

Az akasztásnak vége; a hóhér elvégezte a dolgát, egy pár rezerva szeget, amelyre szerencsére nem lett szüksége, szépen az övébe dugott, szekercéjét kezébe, létráját vállára vette. Menne is már, de megvárja, míg az „urak” mennek. Az egész kép egy mozgás, jobbról a Krisztus keresztfájától balra, a hegyről völgynek. A képet jobboldalt megnyitja egy futó alak: Júdás-e, a bolygó zsidó-e? elég az hozzá, egy rőthajú, rőtszakállú alak, akit a lelkiismeret kerget e helyről, aki menekül. Árulója volt az elítéltnak, tanú volt-e ellene, az mellékes. Egyik volt a kettő közül minden bizonnyal. Ezt követi lóháton Kaifás. Szép fehér lovon, világos ruhában. Menne, de egy láthatatlan szállal oda van kötve a felakasztotthoz; lovát megindítja, de maga hátrafordul a keresztfá felé, merész arca sápadt, szemei tüzelnek, idegesen vibrál két ajaka, mintha azt kémlélné: nem száll-e mégis le a keresztfáról az az ember? Lova érzi, hogy gazdáját valami hátrahúzza, megáll, idegesen kaparja a földet.

A lovas alakon innen két rendkívül szépen kidolgozott farizeus arc indul az akasztásról hazafelé. De az egyik, amelyik Kaifáshoz közelebb áll, nem tudja a lábát mozdítani. Háttal van a keresztfához, de gondolata a földhöz szegzi, mert odaláncolja őt az akasztott: *hoz. Soha arc és testtartás* világosabban nem *fejeztek ki* semmit, mint *ezen* szókat: „Istennem, mit tettünk! Jót-e, rosszat-e?” Társa épp oly félreérthetetlenül feleli: „Mit volt tenni? A nép . . . Róma . . .” stb. Így vannak indulóban tépelődés, lelkiismereti zaklatás közt, bizonytalanságban az első csoport alakjai; indulóban Jeruzsálem felé, de gondolatban, lelkükben nem képesek távozni attól, akit felfeszítettek. Ezekre sorakozik a kíváncsi nép, a sokaság, a látványra kitérő csoportja, természetesen félkörben, katonák által rendben tartva. Arcuk sokasága, a kíváncsiság és izgalom változó kifejezéseivel; de a két legszembeszökőbb alak közülök, ugyanaz, aki mintegy festészetileg az első csoporthoz köti őket, tehát átmenetül szolgál, nem fejez ki semmi többet, mint ezt: „Vigyázz, most, no, – most hal meg, nézz oda! Ellenben e félkörben, a kép közepén elvonuló csoport előtt áll, úgy is mint képviselőjük, úgy is, mint neutralizáló elem, a bakó alakja, teljesen indifferens

képével. Úgy van odatéve, mint egy méces, amely a saját lángja színébe borítja a világító körébe eső tért. Csodálatra méltó találékonysága a művésznek, aki így mintegy semlegesíteni tudta a két érdekelt csoport közé tett sokaság tarka látványát egy alakra, aki hivatalos mivoltának teljes közönyösségével és nyugalomával áll ott, félháttal a keresztfák felé.

A keresztfák alatt van a harmadik csoport. A jobboldali lator profil-állásban, Krisztus kétharmaddal felénk fordulva, a baloldali lator szemtől-szembe a nézővel; így vannak elhelyezve a keresztek. Krisztus keresztfája alatt négy főalak: Mária, Krisztus anyja, a kintől kimerülten, félholtan van elterülve fiának szeggel átvert lábaira borulva, félarcú felénk; testén fekete köntös, fején fehér patyolat; ez a fájdalmas anya már se lát, se hall; maga is közelebb van a halálhoz, mint az élethez; tőle balkéztől térdepel Mária Magdolna, a megtért szép bűnös, égő hajával, égő szívével. Fialat, forró vér jár ereiben, duzzadó élet lakik habos testében. Őt nem fosztja meg eszméletétől a fájdalom, ő nem terül el némán a keresztfák alatt; sőt sikoltásával betölti a levegőt, hátraveti magát és körmeivel marcangolja szép arcát. Nem bír másképp szíve kínjával: testi fájdalmakkal iparkodik lelki kínját túlkiabálni. A kettő mögött Mária Márta; nem anya, hogy felolvadjon a fájdalomban, nem fékezhetetlen fiatal vér, hogy magát sebezze, egy jó asszony, aki gyászol a gyászolókkal, sőt közbe-közbe tán egy vigasztaló szót is tud nekik mondani. Őt nem foglalja el fájdalma, hogy észre ne vegye, hogy a helyzetben változás áll be. Felugrik, felnéz és rémülten suttogja: „Boldog Isten, légy velünk, meghal!” Arccal az asszonyok felé, háttal mifelénk, de úgy, hogy profilban lássuk, áll János evangélista, Jézus tanítványa, vörös, földig érő köntösben. Egy kővé meredt alak, a férfifájdalom alakja, kőszobra. Nem jajgat, nem veri magát a földhöz, nem marcangolja magát tehetetlen kínban, csak áll mozdulatlanul, mereven nézve a földet, halásáppadt arcán folynak néma könnyei s a világ nem létezik reá nézve e percben ...

És itt vége van a képnek, következik a befejezése: a baloldali lator már meghalva, alatta egy kis parvon egy római strázsa-katona, olyan közömbösen, hogy még csak fölállani sem tartja érdemesnek. A képet megnyitja baloldalt a menekülő rossz lelkiismeret, a mozgás, az élet, bezárja jobboldalt (a nézőtől) az abszolút nyugalom, a meghalt lator s a közömbös katona képében. Kimondhatatlanul szép ez a gazdagság s ez az egyszerűség, úgy tetszik nekem, nincsen meg Munkácsy másik Krisztusában. A Pilátuskép drámaibb momentumát emlegetik, mint kedvezőbbet, a festmény hatására nézve. De csak az új képet szemlélve jut eszembe kettő: Hogy a Pilátus-tableauból hiányzik az utolsó szó: függőben van az eszme, nincsen meg az ítélet. Ez egy. A másik az, hogy ama képen a vádlókban van a szenvedély, a bíróban van a kétség és a tépelődés, tehát a dráma és nem a főalakban. Az új képen Krisztus expiai. Benne találkozik, tőle menekül, hozzá vonzódik vagy rajta csüng minden érzése, minden érdeklődése a kép valamennyi részének. Isten mivoltát nem bizonyítja külső jel, csak a művész ereje, de ez jobban, minden hagyományos glóriánál és egyéb jelvényeknél, a természet csodáinál, sírok megnyílásánál, nap elsötétedésénél. A természet legszebb és legnagyobb csodája mindörökké az olyan halandó, aki eljön mindnyájunknak rendelkezésére álló eszközökkel: a szó, a betű, az ecset, a színek, a hangok hatalmával hasonló csodákat művel, amelyekről megemlegetik a századok, amelyben a művész élt és alkotott.

A lőcsei fehér asszony

(1885)

Mindenki, aki némi irodalmi tájékozottságra számot tart, tartozik tudni, hogy ez a címe *Jókai* Mór újabb regényének, mely megjelent a Révai Testvérek egy folyóiratában és most külön öt kötetben (ára fűzve 6 firt), *Jókai* Róza illusztrációival. Hogy valamikép – belemelegedve a tárgyba – ki ne felejsük utóbb, mondjuk el mindjárt itt, hogy *Jókai* Róza egy szerencsés talentumnak látszik hasonló feladatokra. Változatosság, báj. találékonyság, ügyesség, lélek van beszótt képein. Nem tukmál a regényre semmit, hanem belőle inspirálja magát, szolgál neki és szolgál az olvasónak is. Nem egy képiró, aki leereszkedik és azt hiszi, hogy vázlataival becsesebbé tesz egy könyvet, hanem egy művész olvasó, aki csak „illusztrál, de ügyesen is; megmutatja odavetett alakokban, képecskékben, csoportokban, hol mi ragadta meg, mily irányban tette munkássá fantáziáját az író fantáziája és ezzel sikeresen serkenti és szolgálja más olvasókét is, akik nem oly szerencsések, hogy maguk is művészek legyenek. Illusztrátorra főfontosságú kitalálni, hol segítheti a poétát, hol tudja az íróművészet fogyatékosabb eszközeit a képírás pótolni, kiegészíteni s ellenben hol erősebb a másik. Amott föladata szerény keretén belül az író hatását fokozni, a képzelet izgatott munkájába új munkást szegődtetvén: a szemet; emitt mint illetéktelen versenyző ront, illúziót bont, akadékoskodásával vagy tolakodásával bosszant, elégtelenségével nevetségessé tehet, a poéta hatását nem emeli, hanem inkább leszállítja. Ügyesség a rajzolásban, s az alkalmas helyek kitalálásában; találékony fantázia a szerző megértésében és szerénység a vállalkozásban, mert a szerepe végre is csak kiegészítés: ezek erényei egy regényolvasmány illusztrátorának s ezek az adományok mutatkoznak *Jókai* Rózában.

A regénnyel ezúttal az volt szándékom, hogy kegyetlenül megbírálom *Jókai* Mór pongyolaságát. Az ő gyilkos szerelmét minden egyéb visszatérő névmás helyett „*a mi*” használata iránt. *Jókai*ra nézve a „mely” jóformán nem is létezik. Neki nem kellene csak azok a bikák, *a mik* bömbölnek, – csak az a kenyér, *a mit* megettél, – azok a madarak, *a mik* elrepülnek; – neki soha sem kell „*a mely*”. Azt hallom, hogy ez „kálvinista” szokás. Én ez ellen a leghatározottabban protestálok. Ez nem kálvinista szokás, hanem egyszerűen rossz szokás. Lábra kaphat egy vagy más iskolában, de két tanút állítok ki az ellen, mintha kálvinista volna. Az egyik *Tisza* Kálmán, aki nemcsak a „mely” helyett nem használja a „mit”, hanem beszédeiben még a *mi* és *mik* helyett is „melyet” és „melyeket” mond. Ki nem hallotta tőle: „azok, a *melyek* itt elmondattak előttem szóló képviselőtársam által” stb. A másik tanúm *Arany* János, azt hiszem úgyis mint tanú, úgyis mint kálvinista

klasszikus. Ő használja a „mi” helyett népiesen a „kit”, de soha, semmi körülmények közt, összes kötetében is egyetlen egyszer sem a *mit*, illetéktelenül. Jókai ellenben majd annyiszor, de bizonyosan is annyiszor egy regényében, ahány lapja van a regényének. Szép is volna, ha ő rajta nekibuzdulva, elkezdenénk így írni: a bikák, a *mik* bömbölnek s bömbölni, *melyet* a bikák is tudnak stb.; felrótam azután az új regényből egy csomó csúnya germanizmust, minden fajtájából a germanizmusoknak: grammatikálist, szintaktikust, kifejezésbelit, állandó frázisokéit (frasis perpetuák) stb. Az ő palóc asszonya „almákat árul”, a hölgy „gyémántokkal” ékesíti magát, a kíváncsi emberek kidugják a „fejeiket”. Kár, hogy lencséket is nem esznek, krumplikat is nem árulnak; kár hogy a hasaik nem fájnak és az eszeiket el nem veszítik.

És ha még szükségből, vagy kénytelenségből tenné; de alig tudok most magyar író, akinek meg volna az a szemképrázató szókincese, kifejezéseinek az a tömege, mint neki a magyarosságának az az eredetisége, szépsége és könnyűsége, mellyel az övé oly ékes. Hogy fér meg ez a kettő egymás mellett, az a kész csoda. És még más is. Tele van latin és – német szókkal, floszkulusokkal és idézetekkel. De haj, hova jutottunk, mint latinos nemzet a lőcsei fehér asszonyban! Jókai minden latin mondatához oda teszi nekünk a magyar fordítást. Nem bízik már Trefort klasszikus nevelésében. Ellenben a némethez nem teszi oda! Németül az ő olvasójának már muszáj tudni! Sőt ez nem is minden! Német szókat is használ a magyar textusban, s mi több, ismételve német szóval magyarázza meg magyar olvasóinak a – magyar kifejezést. Mikor Juliánná „nemes gyopárt” szed bokrétaiba, oda csapja az író zárójelbe, hogy „Edelweiss”, s mikor valaki molnárostyát eszik, ott van mellette, hogy ezt németül „Hohlhippe”-nek nevezik. Ellenben mikor a lőcsei süheder „paukereit” vár, nincsen megmondva zárójelben, hogy az magyarul „diákverekedés” vagy ilyesmi. Ezt a Trefort-nevelte nemzedéknek tudnia kell, jobban, mint a latint és jobban, mint a – magyart!

Ezekről és hasonlókról készültem ezúttal írni s a példány, amelyből Jókai legújabb regényét olvastam, tele van megjelölt helyekkel, ahonnan bizonyítékaimat szedni akartam. Mire azonban a regény végére jutottam, elhatározásomnak is végére jutottam. Beláttam, hogy erről nem érdemes írni Jókaival szemben. Ez a Jókai egy Isten kegyelméből való poéta, aki királyi palástját viseli, de nem úgy, mint aki e palást hibátlan (vorschriftsmässig mondaná ő) viseléséből tekintélyének gyarapodását várja. Udvari válogatottság és ceremóniáié nélkül keríti nyaka köré és hordja mint rendes ruháját, akár én polgári köpenyemet, vagy túl a dunai paraszatyámfia a maga veszprémi cifra szűrét. Hordja hangulata, kedve szerint, egyszer méltósággal, mint a legnagyobb fejedelem, aki valaha élt; egyszer legényesen, egyszer kackiásan, majd diákos pajkossággal, most meg egy jókedvű lump gondatlan hanyagságával, egyszer úri hintón ülve, egyszer diadalkocsin robogva, hogy szinte kapkodja vállairól a szél; máskor pöre szekéren; itt lóháton, ott gyalog; trónemelvényre való attitűdben most, majd hurcolva maga után porban, sárban, – egy szóval, ötlet, kedv, benyomás, szuverén lényének szeszélyei szerint. Mi a csoda, ha e felséges ruhadarab egyszer-egyszer be is sárosodik, szemetet is szed fel az utcán, pecsétes lesz, foszlányos is? Mégis gazdájának csak egy mozdulatába kerül, hogy sár, szemet, foszlány eltűnjék róla, s a palást királyi fenségben ragyogjon le róla újra. A dolog nekünk

pedánsoknak, némi bosszúsággal jár. Mi mind azt a hibát, amit látunk benne, el tudjuk kerülni, törekszünk is rá, s ez az érdemünk; de fájdalom, egyet se tudunk produkálni azokból az erényekből, melyeket ő játszva varázsol elénk, s melyeket annyiszor elfelejtünk méltányolni, a nagy fényt nem látván meg az apró foltoktól. De Jókai regényének száz helyéből tudom kimutatni, hogy ő is el tudná kerülni e hibákat, ha akarná. Minden germanizmusával szembe lehet állítani megannyi őshajtását igaz és szép magyarságának olyat is, amelyet csak nála találni. Magyaros fordulatai frissek és éltetőek, mint a reggeli szellő, mint a friss ital. Bájosak, mint a réti virág. Páthosza egyszerű és természetes, mint a magyar népballada. Panasza andalító, szinte rithmikus, hogy danolni lehetne, mint a népdalt. A magyar gyermekszoba poézisét bele tudja vinni a hangulat megbontása nélkül tragikus jeleneteibe, a magyar gyermekvilág, tréfái, szavai, mondatai, a mesék fordulatai és kifejezései, a paraszt szavajárása – mind szolgál neki gazdag és pazar nyelvének ezerféle muzsikájában. Mondjam-e, hogy annál rosszabb, ha mégis megrakódik a „Kisztihand nagyság” – civilizáció bibircsóival? Újságírodalmunk csatagos stílusával? Nem mondom, inkább következtetek.

Példátlan termékenysége lázas munkára ösztökéli. Ő az a bűvös gyümölcsfa, amely háromszor virágzik és háromszor rakódik meg aranyos terméssel egy fordulásán az égi napnak. Ez a termékenység kizárja a lassú, óvatos, pedáns, aprólékos termelés lehetőségét. Akinek a gyors megtermékenyülés áldása van megadva, annak is világra kell hoznia a magzatát, még pedig a fogadás gyorsaságához képest, gyorsan egymásután. Nem várhat időn túl, mert a természet törvényei függetlenek az ő elhatározásától. És e hamarságnak valahol nyomának kell lennie. De Jókai írói tulajdonságai arányban vannak, roppant termékenységgel. Csodálatraméltó szorgalma művei előkészítésében és óriási impresszionabilitása végzik a nagy munkát aránylag kevés idő alatt. Ő folyton gyűjti az anyagát regényeihez. Részben általában: szakadatlanul jegyez, gyűjt, tanul, anélkül, hogy előre tudná hol és mikor fogja hasznát venni; részben specifikus tanulmányokat tesz: olvas, kutat, utazik egy-egy regénye számára külön. Mire hozzáláthat az íráshoz, úgy tele van a szeme, feje, asztala, jegyzőkönyve, mindene adattal, hogy csak úgy tolong és rajzik előtte temérdek anyaga; párosodik (mint az ephemera) a fantáziájával és szüli a véghetetlen sorokat, azzal az érdekes tartalommal, színek pompájával, elmésségek, tréfák, gondolatok, szivárványos frázisok kaleidoszkópjával. Úgy sokasodik, úgy tolong, úgy tódul egy adott pillanatban belőle, ami elhelyezkedett a gyűjtéskor, értéke szerint, zsenije műhelyében, hogy csak megállni is dehogy ér reá percegő tolla, várni a jó szóra, a gondolatra, a képre vagy fordulatra, vagy csak válogatni is benne. A benyomásnak, mely hozta, eredeti közvetlenségével ölt alakot a reprodukció. Az a szó, olyan kifejezés, hasonló fordulat, megfelelő árnyékolás, mint a forrás, az alkalom, a hely, a nép, a könyv, a társaság, a nyelv, az erkölcs, ahonnan az anyagot hozta. Mert Jókai éppen nem él visszavonult remete életet, elzárkózva a mindennapi profán vásártól. Sőt ellenkezőleg, benne úszik a napi áradat java sodrában. Mint polgártárs, mint egyesületi tag vagy elnök, még mint részvényes is, mint újságíró, mint politikus, mint képviselő és még mit tudom én, hány mineműségben.

Közvetlen és állandó impressziója alatt áll az aktuális életnek, annak, amely az utcán, a burookban, a börzén, a szerkesztőségekben, a színházakban, a klubokban, a választó-

kerületekben, az ország házában s az utcán folyik. És mindennek a benyomásai, hangja, hangulata, szavajárása, érdeke, szíve megkapó közvetlenséggel benne van stílusában. A lőcsei fehér asszony II. Rákóczi F. szabadságharcának végső idejét meséli el, de nincs odatéve, hogy „történeti” regény. És mégis az, történeti regény. De egy szellemes utókor érdekesebb történeti adatokat fog belőle kiolvasni, a mi időnk szelleme történetéhez, mint Rákócziéhoz. A jelen idő teljes bélyege van rajta Jókai stílusán. Majdnem az esztendőé, amelyben művét írja. Tíz-tizenöt évvel ezelőtt írva, a lőcsei fehér asszonynak hangja, iránya, tartalma, stílusa egészen más lett volna, mint a most írotté. Szerepe van ebben Jókai írói természetének, az ország közdolgai, pártállásai változásának és a politika pillanatnyi állásának, várandóságainak, eshetőségeinek is. Így látván e dolgot: aki nekem ennyi oldalról érdekes és tanulságos, aki ennyifélével bilincsel, akinek ehhez egyéb impozáns tulajdonságai is vannak, melyeket bámulok és – ha magyar nem volna, irigylenék: – azzal én pereljek, mert írásának isteni kedvtelését nem korlátozza az én nyelv- és széptani szabályaimmal, melyek egyébiránt a kisujjában vannak, de melyekre nem tartja érdemesnek mindig csak hederíteni is, mert nem szokott hozzá s mert szuverén jó kedvének akadékjában lenni látszanak? Eh, inkább örülök, hogy legalább azzal, hogy hibákat követ el szeszélyből, hasonlóbb hozzám, aki jóformán hibáimból és szabályaim tudásából élek, s aki fájdalom, semmiben sem hasonlítok ő hozzá. Hibái bátoritanak engemet. Ha egy ilyen tethetség hibátlan is volna, nekem csüggednem és örökre hallgatnom kellene.

Regényének tárgya egy asszony, aki a kurucok kezéről a labancokéra játszta Lőcse városát, végül azonban mégis vérpadon halt meg a – kurucságért. Az árulástól a martíriumig tett e csodás útja titkát a lőcsei fehér asszonynak, a történet és a krónikák fel nem derítették. E borzasztó hézag betöltésére a poeta divinációja vállalkozott. Be is töltötte, de csak egy érdekes történettel, olyannal, amiből más halandó még két regényt írt volna meg; a lélektani hézag betöltetlen maradt s ez a regénynek – nem azt mondom, hibája, hanem azt, hogy veszedelme. Ez megfosztja hőjét, a fehér asszonyt az olvasó szimpáthiától. Az öreg Géczy, egy engesztelhetetlen kuruc, apja Juliannának, a fehér asszonynak; Korponay, egy másik engesztelhetetlen pedig a férje. És van neki egy kis 4-5 éves fia is. A vén Géczy leánya, a Korponay felesége azért árulja el Lőcsét, hogy árulása díjában báróságot és egy megfelelő uradalmat kapjon a – fia számára. Mily meggondolatlanság és természet ellen való számítás: apja és férje ellen, sőt veszedelmükkel így gondoskodni a fiáról, hozzá ennyi bizonytalansággal. De a népasszony (így) a birtokban a hitvesi becsületét is odaadja ezért a fantoméért. Nem is említem, hogy – míg mesterkedése folyik, fiát hazaküldi az öreg Géczyhez, ahol pedig ő sem nevelkedhetett az öregnek hadi elfoglaltatásai miatt. Megválnak fiától, rábízza a vén kurucra, amíg ő érette a kurucokat apjával s férjével együtt elárulni jár. Mit fog az öreg a kis gyerekekkel csinálni, mit az apja maga, akinek szintén van annyi joga a fiához, mint ő neki. Megegyik, hogy kitekerik a poronty nyakát, anyja gyűlöletére, császár kegyének, báróságnak, uradalmának (mint anyja hitvesi és hazafi becsülete szégyendíjának) megvetésére tanítják; anyja elé soha sem bocsátják többé. Nem tudja ezt az a zseniális asszony végiggondolni, mielőtt kétes sikerű vállalatába bocsátkozik? Egy négyéves gyermekért, – de nem is érette, hanem azért a kétes kilátásért, hogy talán valamikor báró lesz belőle és a sztropkói uradalom ura: ezért elárulja egy asszony

urát, az apját, a hitét (mert protestáns), a fejedelme ügyét, a várost, melyben lakik és odadobja hitvesi becsületét? ... Van, lehet, gondolható ily asszony, ily leány, ily anya? – Igen, ha tán az apja a gyermeket gyűlölné, üldözné, vagy más kényszerítő körülmény forogna fenn arra nézve, hogy az anya, apja s az egész családja ellen kénytelen volna védeni gyermekét és érdekeit. De ily körülmények nélkül a dolog természet ellen van, s emberek közt megérthetetlen marad. A házgot, amelyet a fehér asszony árulása és martíriuma közt a krónikák fenhagytak, a poeta se tömte be lélektani okokkal, csak eltakarni igyekezett – ürüggyel. De szívesen hitegetem magamat azzal, hogy Jókai elbeszélő varázshatalma olvasói nagy része előtt maga elég arra, hogy ez ürügy bántó képét eltakarja. És akkor a házgot takarja az ürügy, az ürügyet fedi Jókai s a regény csodás szépségei és szeniális feltalálásai csorba nélküli hatásban fognak érvényesülni.

Mindenki nyilván ígérettel fogja magát átadni az árulás körülményei rajzának, melynek részletei mint egy hatalmas gépezet fogai, kerekei végzetesen fogódnak egybe s húzzák be a katasztrófát. A fehér asszony versenyfutása a császári kurírral, Béctől Szatmárig, ahol a fehér asszony diadala által jó létre a szatmári béke, maga egy regényre tárgy s egy kis regény a regényben; azután az Andrássyak regénye – oh, ez különösen érdekes és a vége még pikáns is hozzá. Mintha nem is Andrassy István grófról, a korcsmagenerálistól szólna, hanem Gyuláról, a mienkről. És különösen e gyönyörű – a szép szegfűtől e bájos és a magyar embernél vérszerű virágtól díszes és illatos résznek vége, mikor a fehér asszonynak föladata lesz az ő cselszövénye folytán behódolt Andrassy Istvánt visszacsábítani a kurucok hűségére: mintha csak egy szellemes kitérés volna arról a témáról, amely egy-két év óta a mi közönségünk fejében kísért, hogy vajjon ne térjen-e vissza az ellenzék vezetésére mint döntő hatalom Andrassy – Gyula gróf!

– Tehát Andrassy (István) – így szól a kuruc Korponay az ő feleségéhez, a fehér asszonyhoz – egészen tudatlan volt a lőcsei árulásban? Te voltál az, aki őt elcsábítottad.

. . . *Nem arany gyapjúval*, de arany hajszállal (a Juliánna haja, melyet a szép asszony egy végzetes pillanatban összefont dévajul István fűrtjeivel) húzták ki a helyéből... *Te* elcsábítottad a magyar hadsereg egyik legjobb vezérét.. . most eredj oda, csábítsd őt vissza . . . Vedd elő azt az arany hajszálat, mellyel őt tőlünk elkötötted, s láncold vissza hozzánk . . . Nekünk Andrassy Istvánra szükségünk van. Őt tartjuk legalkalmasabb fővezérünknek; a régi kurucság még most is bálványozza őt. *Ha ő kezébe kapja a zászlót, az egész ország mint egy tábor seregük körüle.* Őt nem vehetjük meg pénzzel, megvesszük egy asszony csókjával! ...

Persze, akit elkötöttek a kurucoktól arany hajszállal, azt vissza is lehet kötni arany hajszállal; de akit *aranygyapjúval* kötöttek el: hol vesz, azt visszakötni, arany gyapjúval egy – ellenzék, ha még kurucabb volna is, mint a mienk.

Igen kacér ez a kis exkurzió a fehér asszonyban, malicia nélkül sincs; de a *jelenre* nem ad az ellenzék kezébe visszakötöző aranygyapjút, vigasztaló benne az, hogy az anynyira-mennyire visszakötözött Andrassy István is *nem* mentette meg a kurucságot.

Beöthy Zsolt könyve

(1885)

Egy könyv, amelyről minden elmondani valója az embernek távolról sem fér egy tárca keretébe, amelyről azonban a magyar sajtó tisztességes tagjának tudomást venni kötelessége. Hallgatni róla szégyen. Mit kell tehát mindenk felett mondani? Azt, hogy ez a munka monográfia az aeszthetikai tudomány egyik legszebb s legelőkelőbb kérdéséről, hogy kimerítő voltában az írója kvalifikáció tekintetében talán versenytárs nélkül áll e szakmában a magyar irodalomban, hogy példátlan tárgyi szeretetnek és lelkeségnek, hogy sok nap és sok éj fáradságának a gyümölcse. Egy oly szorgalomé, amellyel kevés szorgalom mérkőzik. Temérdek tanulás, temérdek olvasás, temérdek gondolkozás, a szellemi munka oly sokfélesége és oly tömege van itt felhalmozva egy könyvben, hozzá a tudásnak, tehetségnek és ízlésnek oly kiválóságával, mely tiszteletet követel attól is, aki a maga nézeteit nem találja meg e vaskos munkában.

A könyv a tragikumról szól. És ami csak hozzá tartozik, ami kifejezi, ami előidézi, ami kiteszi, ami magyarázza, ami emeli, ami csorbítja, ami a lényege, ami a formája, ami valamiképp érintkezik vele, ami rája vonatkozik: itt semmi sincsen elfelejtve, minden meg van magyarázva. Kifejtve elméletileg, próbálva példákkal, lesújtó készségével és sokaságával a fegyverzetnek. Valósággal oly rémes apparátussal, mely maga képes az embert egy ily tudós könyvvel szemben gyávává, vagy legalább is bátortalanná tenni. Az ember lélekzete eláll a tudás és olvasottság e rengetegében. A meghatározásoknak, megkülönböztetéseknek, az elemzéseknek és a példáknak oly sáskajárása, amely letarolja mindazt, ami van és még azt is, ami lehetne e kérdés mezején. Tudós nem fűrt aknát, hogy Beöthy meg ne találja s valamivel még mélyebbre ne fúrja, nem tört rést, hogy ő még szélesebbre törni ne tudja, nem rakott hegyet, hogy megtetézni ne legyen képes és iparkodó valamelyest. Alig van, akinek eszméit ki ne bővítené, vagy megkorrigálni kedve s rendszeren tehetsége is hiányoznék. Többre nem viszi a kérdést, mint elődei vitték. Igen elmés, sőt filozofikusan szellemes fejtegetéseket nyújt, de mindig mások tárnáiban marad, melyeket megvilágosít, kiegészít, kibővit, kikerekít, sőt feldíszít. Ha valaki osztályozta a tragikus szenvedélyeket, ő az osztályzatot eggyel megtoldja; ha a tragikumnak színeképét elemeire bontotta egy előde, ő egy vagy két árnyéklattal több szint talál benne; az élet és halál közé állítja a hálátlanságot és így tovább. Egy építőmester, aki a kölni dómot sohasem tervezte volna, de aki hivatva van, hogy remekül befejezze, amit mások néhány évszázaddal ezelőtt terveztek, azóta apránként építettek is. Új elmélete nincs: a múlt századok nagy filozófusainak rendszerében mozog. Az újabbkor filozofikus irányai se nem

befolyásolják, se meg nem termékenyítik. Nekem a könyv, mint lélekállapotok bűvárlata, érzések, szenvedélyek, indulatok lányegi és alakzati megkülönböztetése és bölcsészeti fejtegetése igen érdekes; mint esztétikai tanítás a tragikumról feleslegesen komplikált és terhelt, tehát fárasztó és tévesztett.

Nem vállalkozhatom arra, hogy ezt e helyen bővebben megokoljam. Lesz módom erre más helyen. Itt nincs rá terem, csak éppen hogy a tanítás lényegét kivegyem s egy pár megjegyzést tegyek odavetve utána.

A könyv tanítása ez: Az életnek és művészetnek minden tragikai jelensége, végső benyomásában megnyugtató, fölemelnek nagy szerencsétlenségeken át oly eszmék érvényre juttatásával, melyeket a természeti és erkölcsi világban jogosan és szükségszerűen uralkodóknak tekintünk. „Haza, család, állami rend és korszellem, természeti kényszer és erkölcsi törvény, szabadság és gondviselés . . . elemei, töredékei, nyilatkozásai egy közös és egyetemes hatalomnak, egy mindenirányú általános tökéletességnek, mely uralkodik fölöttünk . . . érvényesül általunk: hódolatunk által, ha egész teljességében lelkünkbe fogadva követjük; bukásunk által, ha összeütközésbe kerülünk vele. Ez utóbbit a bukással, a meglakolással érte a tragikum.

Természetesen, az egyetemes ellen, mely tökéletes, csak *kiváló* emberek szállhatnak síkra. Csakis kiválóságuk képesíti őket a szembenállásra. De hogy ez megeshessek – mert mért szállna harcra a kiváló a tökéletességgel? – az emberek kiválósága *mindig* valamely gyarlósággal, tökéletességük bizonyos tökéletlenséggel párosulva nyilatkozik. Ezek tehát a tragikum elemei: az egyetemes, amely tökéletes és az egyén, mely kiváló és gyarló egyben. „A kiválóság nélkül való, közönséges emberek arra vannak alkotva, hogy megalkudjanak az étellel, békén viseljék szenvedéseiket, egérukat keressenek bajaikból s nagy összeütközések nélkül fussák meg pályájukat. E pályától mindig messze esik a tragikum útja. A gyöngék megadják magokat az erőnek, a gyávák megfutnak a veszedelem elől.” E pontnál megfélekedett a tudós szerző Mátyás királyról, Lutherről, Goethéről, Deák Ferencről és Kossuth Lajosról, kiknek útjától félre esett a tragikum, noha az illetők se nem gyengék, se nem gyávák, még csak kiválóság nélkül való sem voltak, anélkül, hogy tökéletesek is lettek volna.

A tragikai jelenség mindig gyarlóságánál fogva hívja ki maga ellen az egyetemet. Nemcsak a bűnök, hanem az erények tévedései is felidéznek a megtorlást. A kiválóság akkor lesz tragikussá, ha túllépi s ezzel megsérti az egyetemes által kiszabott s az egésznek megfelelő határt. És „a tett, mely által a tragikai törekvés kifejezésre jut, mely által a hős határozott és visszavonhatatlan sértést követ el, az egyetem ellen: a tragikai vétség.” E vétség lehet erkölcsi is, de nem szükségképpen az, s így nem is mindig az; erkölcsi fel-fogásunknak nincsen is igaza, ha bűn és büntetés közt a tragikus eseteknél is arányos mértéket követel. Ez arányosságot a tragikum nem ismeri. Katasztrófája nem csúfolhatja, nem sértheti igazságérzetünket, de kiválólag nem annak kielégítésére törekszik, hanem a nagyság iránti részvétünket, emberi szánakozásunkat s a végzettől (egyetemes) való félelmünket indítja fel.

E kissé homályos magyarázatunkat tán a következők jobban felvilágosítják: „Min-den tragikai jellem különválást jelent az általánostól, kiszakadást az egyetemes összhang-

jából. E szakadást, mely eddig a hős lelkében lappangott, vagy amellyel csak belsőleg vívódott, a tragikai vétség egyszerre kifejezésre hozza, jóvátehetetlenül nyilvánvalóvá teszi, mintegy megpecsételi. Oly módon sérti meg az egyetemest, mely vissza nem vonható többé s felidézi a megtorlást maga ellen. A vétség: az összeütközésnek nyilvános, külső, határozott ténye. Az egyén cselekvése által behat az egyetemesbe: megcsonkítani igyekszik azt, ami teljes, megzavarni, ami rendes, szétválasztani, ami egységes. A természeti és erkölcsi világnak ez a teljessége, rendje, egysége, az egyetemes. Az egyik természeti szükség, az egyik észbeli törvény, az egyik erkölcsi eszme épp oly jogos, mint a másik. Egynek kiemelése valamennyi közül: sérelmes mind a többire; bármelyikök megsértése támadás az egyetemes ellen. A tragikai vétség mindig ilyen vétség, ilyen támadás.”

Az ily vétséget, az ily támadást követi azután a megtorlás, a tragikai bukás, a katasztrófa, amely nem erkölcsi természetű, nem is matematikai egyenlet, ahol a bűn aequale büntetés lenne, hanem aeszthetikai szükség.

Íme tehát e szép és vaskos könyv tanulsága ennyi: amely emberben valamely kiválóság gyarlósággal párosult, vagy amelyiknek gyarlósága kiváló, kiválósággá emelkedik: az e tulajdonságával megsérti az egyetemest, amelynek harmóniájára sérelmes az, hogy valaki egy dologban kiváló legyen s e kiválóságát szolgálja más – egyenjogú – tulajdonságok rovására. Az egyetemes ezt el nem tűri, hanem elpusztítja az embert. Mert az egyetemes a harmóniát szereti s tiltja aeszthetikai büntetés terhe mellett, hogy egy ember gyarló kiválóságával, vagy kiváló gyarlóságával e harmóniát megbolygassa.

Azt gondolom, jól vettem ki Beöthy tragikai rendszerének a vázát. S ha jól vettem ki s ha a rendszer helyes, akkor meg is kell a tanítást érteni tudni ennyiből s meg kell nyugodni tudni benne. Rám s tán másokra nézve is ez a hatása nincs meg ennek a tanításnak. A könyv, a maga óriási tömegével, a szellemes okoskodások és magyarázatok temérdek útvésztojével, kifáraszt, mielőtt meggyőzne. A tanítást kevesebb bagázsival és egyszerűbb, világosabb s természetesebb okoskodásokkal kell a főkérdésekben diadalra juttatni. A tragikum nemcsak a művészeté, hanem az életnek is egyik jelensége. Azt hiszem, nem szabad, vagy helyesen nem lehet az élet keretéből, föltételeiből kiemelve ítélet tárgyává tenni. Ugy kell formulálni, mint más, mint a többi jelenségeit az életnek, minden ideális fórumok és földi fogalmainkkal ellentétes bűn és büntetés föltevése nélkül.

Egy, csak filozofikus föltevésképpen létező egyetemes harmóniájának szívtelen magaslatára én nem tudok emelkedni, sem magaslatára egy vétségnek, amelyet meg kell torolni, de nem úgy, hogy a földi elménk a vétség és megtorlás viszonyát egymáshoz felfogja, hanem valamiképpen másképpen, az egyetemes és harmóniája nevében és érdekében.

És részemről igen erősen érzem az élet tragikumát, még pedig az egyetemesség és harmónia, valamint a tragikai vétség, önkény és föltevési nélkül is.

A tragikum forrása és embriója is egyszerismind ez: mindnyájunknak meg kell halnunk. Tehát a halál. Mikor pedig valaki nagy lelki, szellemi vagy érzésszerű tulajdonságainál fogva a földi élet rendes föltételei közt nem boldogul, és időnap előtt elpusztítja magát, mert nem tehet nagy természeténél fogva másképpen: az a valóságos tiszta tragikum. Szép, megindító, fenséges, mint a rendkívüli ember végzetes sorsa, formálva az illető rendkívüliségének a törvényei által. Szemben azokkal a törvényekkel, melyek szerint mi

többség, sokaság élünk és – élvezve oltalmukat – boldogulunk. A félelmes halál, mint szabadító, egy nálánál terhesebbé lett élettől, tehát félelmességében megnyitva. Megnyugtató tanulság, hogy boldogok a földön, akik a földi élet föltételei szerint élni képesek. Mert e föltételek erősebbek a legerősebb embereknél is és csakis azok szerint élve, kerülhetjük el azt, hogy időnap előtt értünk ne jöjjön a halál.

A tragikum fogalmának, titokzatos hatásának megértésére ennyi elég. Az egyetemességnek, melynek lehet ugyan harmóniája, de se keze, – mellyel megfogna, – se lába, melyígy elérne bennünket, nincsen, szükségünk sincsen, hogy a tragikumot megérthessük. Annál kevésbé egy vétségre, melyet kvalifikálni s melynek büntetését kiszabni ama képzeleti egyetemességnek igen önkényes kódexe szerint kellene, ha – paragrafusai volnának. De e kódexnek minden bűnre csak egy paragrafusa van, az, ami a 48 utáni vészbíróságoké volt: Pulver und Blei! . . . vagyis a halál. Ez azonban a vétség tana s az egyetemesség nélkül is megvan, s e kettővel se könnyebb: hát minek ámítsuk magunkat velők? A matematikai egyenlet pedig, melyre szükségünk van, hogy megnyugodhassunk, hogy aeszthetikai szükségünk fedeztessék, nem úgy szól, hogy katasztrófa aequale vétség, hanem úgy, hogy *rendkívüliség aequale katasztrófa*.

Hazafiság és művészet

(1886)

A múlt hetekben egy berlini színész nő szerepelt itt fővárosunkban, nagy hatást tévén a színházi habitúékre, ami át szokott ragadni a közönségre is. Nevezetesebb annál, hogy egy német színész nő Budapesten ma még tíz-tizenkét telt házat csinál egy végben, ezúttal az, hogy a magyar hírlapok (szerény magunkat kivéve) valóságos kultusszal vették körül e német apostolt, sőt majdnem hajba kaptak rajta. A hajbakapás veszedelme úgy támadt, hogy egyik lap, megfelejtkezve konnexióiról a hazai művészettel, föltétlen hódolást vitt az idegennek lábai elé, de másnap, nyilván szeretetreméltón megintetvén, megfelejtkezését azzal kívánta jóvá tenni, hogy az idegen művésznőt alaposan lehordta, kollégáit pedig, akik csak azt cselekedték, amit ő, megleckéztette léha udvarlásukért az idegen múzsa körül. Ez viszont egyik helybeli német újságíró kollégánkat csábította arra, hogy a kérdést elvi szempontokra emelje, s prelekción tartson a művészet nemzetközi természetéről.

Most a hóbortos vendégszereplésnek vége van s ránk nézve elérkezett az idő, hogy elvi oldalát e dolognak egy kissé meghányjuk-vessük.

A színész nő, aki itt vendégszerepelt, egy kassai zsidóleány, tehát magyar, aki úgy került a németek közé, hogy keveselte a stipendiumot, amelyet a magyar színésziskola kínálhatott neki. Bécs többet ígért, tehát Bécsbe ment s német színész nő lett. Most Berlinben udvari művész nő, aminek nincsen jelentősége. Nem mintha ott is ne lehetne egy-egy jó színész, de Berlin színészete általában a német színészetben nem számít, nem fokmérője a német művészetnek. Másod-, harmadrendű vidéki színtársulatok képességei vannak ott a színészet élén. Ez egy különösség, de tény, hogy Bécsé e tekintetben az elsőség, azután jön még vagy öt német város és csak azután Berlin, színészetének művészi értéke tekintetében.

Emiatt azonban lehetett volna a kassai hölgy igen nagy művésznő: nem ez az oka» hogy nem volt. Ő az oka, hogy Berlin művészi átlaga színének fölibe nem emelkedett. Legfényesebb művészi adománya egy kifogástalan termet, azután jön egy érdekes fej, most egy hosszú sor középszerű tehetség, végül egy jól kidolgozott gyakorlat, mely termet, fejet és alárendeltebb művészi adományokat egzecérozta. Ezért lelkesült két héten át Budapest és magyar sajtója.

Ez megnyugvásunkra szolgál, mint jellemző körülmény. A kassai kisasszony – akár-mint játszott is – vendégszereplését igen jól rendezte el. Ebben föltétlen elismerés illeti a művészetét. Még azt a gyémántot is elvesztette, amelyet minden ilyen utazó művésznő el szokott veszteni; még a legnagyobb is, aki egyszernél többször lép föl valahol, elveszti Patti, elveszti Sarah, elveszti Nilsson stb. Sarah – ahol már egyszer a gyémántot elvesz-

tette – másodszor már vérhányást kap a harmadik fölvonás után és görcsöket. De azért végig játssza szerepét örjítő halálmegvetéssel és elragadó bágyadságot hozván magával, ha kitapsolják. Ez a gyémánt elvesztés a szentpéteri iskola. Ott van az az egyetem, ahol a művészi svindlőség doktori diplomáját szerzik az adeptusok.

Nem tartozunk azok közé, akik a nemzeti színháznak különben jelentékeny tehetségeit vagy akár kész művészeit is ízléstelen kultusszal vesszük körül. Azt hiszem, nem is vagyunk föltétlen kegyeikben becsvágyó szépeinknek. De hidegebb természetünknek sem bocsájtatók meg azt a megfelejtkezést, hogy nemzeti színházunk székvárosában ünneplésre méltó művészetnek hirdessünk egy színészi rutint, mely közhelyekkel dolgozik, közép-szerűséggel merészen provokál s egy-két színészi fogás birtokában magát isteni titkok tulajdonosaképpen viseli. Ha a mi színésznőinkben csak annyi művészi tőke volna, amennyi a körünkből gazdag anyagi és erkölcsi jutalommal eltávozott kassai kisasszony összes vagyonát kiteszi, igen nagy volna a mi szegénységünk.

Mi volt tehát oka mégis a nagy sikernek?

A rendezés, amely temérdek embert tudott érdekkörébe vonni és levette az összes fővárosi sajtót a lábáról, s ez utóbbi vagy nem tudta fölismerni, vagy nem merte nyilván kimondani a vendég-művész értékét.

És most a tények: egy magyar leány, akinek nem elég az anyagi jutalom, amellyel a magyar művészet (vagy művészete magyar nyelven) kecsegteti, beáll németnek és célját éri. De egy nap azt veszi észre, hogy ez nem elég. Eljő tehát Magyarország fővárosába, föllép s Magyarország fővárosa lába elé borul, anyagi s erkölcsi kincseit odarakja elpártolt leánya lába elé. És a kassai kisasszony azzal a megnyugtató tudattal tér vissza a német császár fővárosába, hogy élete földadatát, születése kötelességeit, földi hivatását nem tévesztette el: Magyarország igazolta, sőt megjutalmazta azért, amit tett.

A kassai kisasszonnyal ugyan mit sem vesztett Magyarország művészete, ez az én meggyőződésem, de szereplésével Budapesten kegyetlen csorbát szenvedett a mi erkölcsünk.

Én senkivel se perlek: kultiválja mindenki a német múzsát tetszése szerint; de én e kultuszt együgyűnek és bűnnek tartom a mi fővárosunkban, a magyar sajtó és a magyar előkelőségek ha gyakorolják. Noblesse oblige. Bismarck expropriálja a lengyeleket, mi ünnepeljük az ő előőrseit. Utóda bolond lenne, ha még egyszer meg nem próbál bennünket is – expropriálni. Mert mi szörnyű nagy hazafiak vagyunk, ha bajban vagyunk, ha tatár dül, török deportál és német fojtogat; de mikor a magunk urai vagyunk, hordozzuk mindenkinek a sleppjét, ha csak egy szép termetű kassai német-magyar-zsidó leány is. Nincs más föltételünk hozzá, mint hogy a kaszinó menjen az oktalanságban elül.

Az egész epizódnak a fejére tette a csörgő sapkát egy helybeli német újság, mely a magyar hírlapok ama kis viszályát, mely ez ügyben, mint soraim elején megírtam, támadt, elvi szempontok alá vonta, s eképen írt: „Ha önök síkra szállanak a tételért, hogy magyar színésznő nem beszélhet németül, akkor ki kell vonniok azt a végső következtetést is, hogy a nemzetiség megóvándó minden téren az utolsó konzekvenciáig. Nemde? Bizonyára, felelik önök. Nos, akkor minden magyar születésű művész csak magyar könyveket írhatna, csak magyar képeket festhetne és csak magyar dalokat szerezhetne. Már most ha önök azt helyben hagyják, akkor – hogy csak a legnagyobbakról szóljak – el is ítélik *Széche-*

nyit, Lisztet meg Munkácsyt. Széchenyi művei legnagyobb részét németül írta, Liszt német dalokhoz komponált zenét és Munkácsy Münchenben német képeket festett. De Liszt oratóriumai, Munkácsy mesterművei sem állhatnának meg az önök kritikái előtt. A szentek, kiket Liszt dicsőített, nem voltak magyarok, Milton és Mozart, kiket Munkácsy festett, szintén nem születtek a Tisza és Duna közén.”

Visszautasítom mindenekfelett a kétségbeesett logikát, melyre ez az okoskodás fűzve van. A művészetekre mindenesetre kiváló értékű a nemzeti momentum. Hogy ez abból állana, hogy egy magyar festő ne festhessen képet csak olyanról, aki Magyarországon született, és a magyar zeneköltő és poéta ne dicsőíthessen csak magyar nemzeti szenteket: ezt csak olyan szent gondolhatja és hirdetheti, akinek semmi sem szent, legkevésbé a józan ész.

A kérdés, mely föl van vetve, ebből áll: ha egy magyar születésű művészi képesség idegen nemzet szolgálatába lép, és ott becsületet vall, tisztesség neki is, nekünk is (a szegényeknek, akik a gazdagnak becseset adtunk, bár nem rajtunk múlt, hogy ne adjuk), de nekünk, akik nemzeti munkánkból az erőt elvesztettük, kár is. Azonban el tudjuk viselni, sőt némi keserőséggel vegyes hivalkodásra is képesek vagyunk, ha lelkiileg és szellemileg magukat expatriait jeles honfitársainkról beszélünk. Nem tesz különbséget a személyre nézve, ha ez a költészet, tudomány, vagy színművészet terén történik is; de objektíve ez igen nagy különbség, mert ez reánk nézve szörin-szálán elveszett, míg a képművész, a zeneíró ecsetével dolgozik és a hangokkal, amelyekben megél a magyar lélek és jellem. A német *nyelven*, mint művészi anyagban, ez nem él meg.

De józanul az egyéntől elviselhetetlen áldozatot – sem anyagit, sem erkölcsit – nem szabad követelnünk. Ha valaki több dicsőségre szomjaz, mint amennyit mi neki adhatunk, vagy ha több pénzre éhes, mint amennyivel mi szolgálhatunk, az ám menjen isten hírivei, semhogy egy egész életen át étlen-szomjan itthon sanyarogjon. Ezért még hazafi is lehet. Mert hiszen nem mindenki képes áldozni is, hát még nagyot áldozni a hazáért. Tehát nem gáncsoljuk. Menjen Isten hírével. Örvendünk, ha nem voltak reményei csalókák s vágyai, melyek kivitték, beteljesednek.

Hanem két föltétele van a mi illetén megnyugvásunknak: első, hogy ott, ahol van, a fajának s hazájának becsületére válják; a másik az, hogy, ha megnyerte a nagyvilág tapsát és pénzét, hát – érje is be vele s ne vágyják a hazaira, melyet megvetett, mert kevesellette. Itthon az önérzeteseeknek és híveknek csak botránkozására van szereplése. Ami tapsot és pénzt itt kap, az egy demoralizált nemzeti közérzet gyászos forrásaiból ered.

Modem esztétika

(1889)

Az akadémiák, az irodalmi és művészeti hagyományok, a szentesített formák, a külső és belső törvények hivatott őrei és ápolói. Az élet ellenben a nyughatatlan újítás, a merész próbák és vakmerő kísérletek kohója. Az emberek kíváncsiságát és szimpátiáját az élet evolúciói vonzzák, az akadémikus szeme a befejezett mintákon pihen nagyobb kedvteléssel. Ennélfogva élet és akadémia közt majd mindenütt a világon bizonyos szakadás következik be. Elvesztik egymással az összefüggést, elvesztik egymást szem elül. E meghasonlás különösen a modern élet ideges mozgalmában kiáltó szinte az ellentét, néha az ellenfél álláspontjára veti az intézményt és az életet. Odakiáltoznak egymásnak, rendreutasítják egymást, a kicsinylés a lenézés hangját hallatja egyik-egyik a másikról, ha nagyon jó kedvében van. Hiszen, ha jól emlékezem, e szentelt falak közül repült ki az azóta sokszor ismételt mondás a kutyáról, mely ugat és a karavánról, amely halad.

A mai élet e tüneményeit nyilván a szellemi forgalom szabadsága szüli. A múltban templomai voltak a kultusznak s a kalmárvilág a templom körül vagy előcsarnokában húzta meg magát. Ma piaca, vásárja, forgalma, kurzusa van nagyban és kicsinyben mindennek, a művészetnek és a tudománynak is, némely földrészen még a vallásalapításnak is. A régi mecénás, a tekintély, a tudós intézmények, vagy testületek szerepét átvette az, amit a nagyközönségnek szoktunk nevezni. A hírlapirodalom óriási kifejlődése döntötte le a régi isteneket, a régi világszabadságot.

A hírlapirodalom felvirágzásával az amerikai vallásszabadság rendszere vette be magát az irodalom világába. Nem az akadémiáknak, nem a tudósoknak, nem a válogatott irodalom válogatott kedvelőinek ír az írók sokasága, hanem a nagyközönségnek. A tömegek tapsa és tetszése lett a pályabér, és ezzel az írói pálya a hivatásból egyszerre átalakult polgári állássá is. Nem a mecénások ajándékozó kedve, nem a kormányok vagy nemzetek nagylelkű adományai, nem a tudós testületek pártfogó protekciója ad az írónak kenyeret, hanem a publikum, amely praenumerál, ami megfelel a királyoknak fizetett egyenes adónak, vagy egyes könyvek és példányok vásárlásával, ami rokon a közvetett adózással. Ha pedig fölteszem a kérdést, hogy mi üdvösebb a szellemi élet fejlődésére, a régi protekcionista világ-e, vagy az új, melyben nem a tekintély, hanem a közönség érdeklődése vezeti a fejlődést: érzem, hogy e helyen forradalmi érzületet árulok el, midőn mint üdvösebbnek az utóbbinak, a nagyközönség vezérlő befolyásának, adom az elsőbbséget.

Mert ez a helyzet függetlenebbé, szabadabbá, vele találékonyabbá és termékenyebbé teszi az írókat. Könnyen visszafelelhetni erre, hogy léhábba és felületesebbé is. De elvégre

is a léhaság és a felületesség csak oly emberi tulajdonságok, mint a többiek, melyek minden ajtón betalálnak, még az akadémiákein is. A nagyközönség kontrolja mellett legalább is ki van zárva valamely irodalomnak olyatén egyoldalú elfajzása, mint a francia irodalomé volt, midőn megdermedt a francia klasszicizmus hideg bilincseiben a francia királyság magas protektorátusa alatt mint udvari költészet, udvari zene, udvari történetírás, udvari színjátszás és a többi, mely kegyetlen helyzetéből a szabad angol irodalom beoltása és a természettudományok művelése szabadította fel a nagy forradalmat megelőzőt időben.

Minden emberi foglalkozást a tehetségek intéznek, és ha a foglalkozásnak is, a tehetségnek is, minden téren a szabadság kedvez, mért vonnók kétségbe, hogy az irodalom terén is a szabadság a hasznosabb, vagyis a tehetség uralma, nem pedig a tekintélyé. Hiszen a szabadság nem is egyéb, mint az igazság helyreállítása e két fogalom viszonyában. A lehetősége annak, hogy tekintély ne lehessen tehetség nélkül, a tehetség pedig jogaihoz jusson, mint tekintély. En nekem úgy tetszik, mintha az élet közvetlen szolgálatában pezsgő irodalom és az akadémiák közt ugyanaz a viszony lenne körülbelül, mely fennáll a népképviselő és a főrendiház között. Az egyik törtet vakmerő életkedvvel a jövő felé, a másik etikettesen tartja az atyafiságot a múlttal.

Nem is lehet mindezeknél fogva azon csodálkozni, ha szolid akadémikusok megbotránkozva csóválják a törvények és hagyományok tudásától és tiszteletétől érdemes fejőket, látva a modern irodalom féktelen csapongásait, mindennemű szertelenségeit, eltévelyedéseit és iránytalanságait. A bizonytalanságot, amelyben hányódik, mióta a régi és régibb remekírók szkémáit kivette trónusokból s magának egyéni diszpozíciói szerint ez is, az is külön rendszert csinál és iskolát hirdet. Lehet-e modern esztétikáról ilyen formán beszélni? Hiszen amit e dologban látunk, az inkább modern esztétikátlanság, az a káosz, nem ízlés, hanem csak külső modor és belső ízléstelenség. Nem állott-e meg a régi természetes fejlődés egy fejtelten és iránytalan zűrzavarban? A klasszikus iskolát, mely a régi görögök és rómaiak kultuszából fejlődött, felváltotta nagy küzdelemmel a romantikus; realiztikus, a naturalisztikus, a verisztikus, az alytikus, a szymbolisztikus és Isten tudja hány más árnyalata a felszabadult emberi szellemnek, tehetségnek és képzeteknek egymással hajbakapva hempereg, mint rendszer és iskola a porondon, szidalmazva a régít és kisebbitve egymást és ajánlgatva maga-magát. Lehetséges-e, hogy ebben az emberiség meg ne tévedjen, el ne veszejtse ízlésének és ítéletének helyes irányzatát és hogy erkölcs nélkül való anarkiába ne süllyedjen a lélek, amelynek kifejezője az irodalom, tehát maga az irodalom és művészet is?

Mindez és még több aggodalom méltán szállja meg azt, aki a törvények harmóniájának békéjéből nézi az élet evolúcióit, de ő sincsen más helyzetben, mint az az ember, aki a kényelmes szobából ablakán át nézi a künn dühöngő vihart.

Az ilyen találta ki azt a humánus mondást, hogy ilyen időben a kutyát sem kellene kikergetni az utcára. Pedig akit kedve, kötelessége vagy érdeke kiviszen a viharba, az rögtön látja, hogy a dolog nem olyan veszedelmes, még csak nem is olyan kellemetlen, mint aminőnek az ablakon át nézve tetszett. De még jó oldala is van. A küzdő szervezet ereit kihívja és felfokozza, a szellemet nagyobb éberségre készíti, a lelket megvidítja, az életkedvet felszítja, s egész valónk erkölcsi kondícióját jócskán megszerzi. És aki bátran,

kedvvel, lelki éberséggel szembe száll, az is csakhamar látja, hogy ott is, a legszilajabb viharban is, minden törvény szerint megy végbe, és semmi sem törvény nélkül, vagy éppen ellenére.

Az emberi természet a maga mivoltában és törekvéseiben nem változott a világ keletkezése óta és nem is változhatott, mivelhogy konstitutív anyaga és lételének föltételei is ugyanazok maradtak.

Az emberiség mindenha anyagi, erkölcsi és szellemi jólétre törekedett, és ebben fárad mind a mai napig. Voltak korszakos tévedései, de célját nem változtatta, ha útjában meg nem is tévedett, sőt még tévedései is csak hasznára váltak, mert hiszen tudjuk, hogy csak térben mindig legrövidebb az egyenes út, időben sok a kivétel.

Már most, ha igaz az, amit az emberekről mondok, akkor igaz az is, hogy e hármias jólét érdekeinek ábrázolásával mindig biztosan hozzá lehet az emberhez férni, mint érdeklődésének elsőrendű és fontosságú tárgyával. Ezenkívül azonban az emberek állandóan változnak, tehát igen sok az az ősz és fegyvertárunkban, ami korhoz van kötve és mulandó. Minden idő ama főérdekeért legsikeresebben az illető kor anyagi és szellemi eszközeivel lehet síkra szállani. Magyarán mondva: modern eszközökkel. Semmi sem természetesebb tehát, mint az irodalomnak és a művészeteknek is az a törekvése, hogy adeptusai a saját koruk nyelvén, a kor formáival, a kor szellemével és a kor szellemében ferközzenek közönségükhöz. Az irodalmi műveltség kritériuma, hogy a tanultabb ízlés ekképpen érdeklődése tárgyában korlátozva nincsen, élvezi és érti elmúlt idők tartalmát és formáit egyaránt. De a legműveltebbet is legközvetlenebbül eleven érdeklődésénél fogva saját korának anyaga, formái és tartalma vonzzák és indítják részvételre.

A modern esztétika tehát voltaképpen csak látszólag káosz, voltaképpen pedig a nagyközönség, a tömegek változhatatlan érzelmeinek és szükségeinek kontrolja alá helyezett korlátlan szabadság. S míg máskor egy-egy irány, mely diadalra jutott, teljesen elfoglalta és egyoldalúvá tette az ízlést, addig manapság a közízlés nem nézi az iskolát, hanem szolgálja a tehetséget. Nem köti magát időhöz, nem irányhoz, nem tanításhoz, nem rendszerhez, hanem élvezi elmúlt idők ellentétes irányú remekeit, élvezi a jelen időnek egymással harcban lévő iskoláit. Mindent elismer, csak ízlése szabadságának korlátait nem ismeri el.

A talentumot, ha romantikus is, ha különben e kor mértékét megüti, műveltségének színén van, ujjongva juttatja sikerhez. A talentumtalan utánzót kegyetlenül ejti el, mert az iskola nem imponál neki, még a legmodernebb sem. Sem a Wagneré, mely megbolondította a zenészeket, de nem a közönséget; nem a Zoláé, mely megzavarja a regényírókat, de nem az olvasókat; sem az Ibsené, mely kiveti egyensúlyukból a drámaírókat, de nem zavarja élvezetében a nézőt és így tovább. A közönség minden iskolát méltányol, amely szellemi, tudományos és haladott fegyvereivel dolgozik a mai kornak, melyben a tanítás, nyomtatás és művelődés szabadságánál fogva benne vannak az összes elmúlt korok minden tudásukkal.

És mentül általánosabb a műveltség, annál jobban veszít értékéből az, ami a művészetben esetleges és mulandó és annál nagyobb a fogékonyság az iránt, ami állandó, ami

változhatatlan benne: művészi lényege. Esetleges pedig a módszer, a forma, az iskola; állandó az igazság, a tartalom.

És ki tagadná, hogy a legmodernebb iskolákban is: a realiztikusban és a naturalisztikusban is ami iskola, az csak a módszer; a tartalmuk pedig a változhatatlan régi. A fotográfia fénykorában szinte lehetetlen, hogy ez iskolákra ne került volna a sor: Híveik azzal ámítják magukat, hogy mindent úgy írnak meg, amint van. Mily szerencse, hogy nincsen igazuk! Hiszen művészetnek mondható a módszer, amely nem számol le érvényesülésének vagy hatásának föltételeivel? Már pedig az élet nem számol és nem hatásuk szerint válogat eszközeiben. Az író ellenben mindig válogat, ha még oly realista is. Célja vezérli, melynek érdekében hatni iparkodik a közönségre.

Az élet elfogulatlan; a művészet számító; az élet csupa váratlanság, a művészet csupa előkészítettség. Mert ha a művészet nem ilyen, akkor hazugság. Csak ilyen volta által demonstrálja az igazságot, mire az élet nem szorul, lévén dologi valóság.

Mentül jobban hirdeti hát a realista és a naturalista, hogy mindent úgy ír le, ahogy van, csak annál groteszkebb a pose-a. Avagy lehet-e valami nevetségesebb, mint a raffinait naivitás, a keresett természetesség, a tettetett igazság és a hazudott valóság?

És jön az impresszionista, és ha neki hinnünk lehet, ez az egész élet nem egyéb hangulatnál és csupa sejtelem. A régi iskolák benépesítették ezt a világot kísértetekkel, csodákkal és torzított természetfeletti alakokkal. Az impresszionista írók megvetéssel néznek a szellem e gyermekkorára vissza, de lelket adnak egy vasvillának, szándékot hazudnak bele egy ketyegő órába és így tovább, hogy hatásukat elérjék. Mi a különbség? A régi iskola nem létező lényeket teremtett magának; az új iskola létező közönséges tárgyakat mozgósít titokzatos tulajdonságok, rájuk nem illő képességek rájuk ruházásával. Egyik is, másik is módszer csupán. Azt, ami természetes, titokzatossá, ami természetfeletti, közönségessé, megérthetővé tenni régi mestersége a művészeteknek. A jó katona kardjának egyszer az élivel, egyszer a fokával üti ellensége fejét. Mindig azzal, ami jobban talál a körülmények szerint. A fő, hogy a katona legyen jó.

Az analtikusok felekezete nincsen tekintély nélkül az irodalomban. De mily fonák dolog, ha a lélek búvárlata odáig fajul, hogy a való extravaganciáira szabja rendszerét. Ez iskola nem egyéb, mint a természeti szertelenségek átvitele normálisnak a lelki életbe s vele a pszichikai szertelenségek kultusza.

Az úgynevezett ideális és romantikus iskolák, amelyekre a mai nemzedék szánó mosolygással tekint vissza, nem produkáltak több hazugságot, mint az új irányok, természetesen abban, ami művészetükben lényeges. Mert hiszen a hivatott író ritkán hazudik, akármelyik iskolához tartozik is. A régi iskolákban több volt a konvenció; az új iskolák megvetik az írásmesterség e kellék- és díszlettárát, ennyi az egész. Úgy vagyunk vele, mint a színpaddal. Bár ott nem lehetünk el végképpen az illúzió ez eszközei nélkül, ma mégis iparkodunk mindent lehető valódisággal kiállítani. Régi királynéink papiros koronát, arany és ezüst fürtöt használtak. Ma hamis ékszert is csak olyat vesznek fel, amely a szakértőt is alkalmas tévedésbe ejteni. Mostanában járt itt egy nagy színész, akinek egyik vonzó erényeül írták meg, hogy nem festi magát, igazán pirul és sápad, szeme körül fekete karikák képződnek, könnyei omolnak és ő egyik szerepében pusztá kézzel törli a drága

gyöngyöt, ellenben egy másikban kiveszi a zsebkendőjét és megtörli az orrát egy fontos momentumban. Tartozik-e a természetesség ily fokához eljutott művészet lényegéhez, ha egy másik nagy művész ezt a dolgot megfordítva cselekszi, vagyis a könnyét törli zsebkendővel és az orrát pusztá kézzel, – nem keresem, de ha mind az elsorolt dolgokat egyszerre utána csinálná a nagy művésznőnek minden más művésznő, mondhatom, hamar lejárná magát a természetes irány. Bizonyos, hogy a művészetben a legfenségesebb mindig egyszersmind a legegyszerűbb is, de tán nem csalódom, ha a művészi egyszerűséget másnak tartom, mint a természetes, az életbéli egyszerűséget, vagy amit ennek mondunk. Az egyszerűség és a természetesség épp oly adomány, mint a többi személyes tulajdonság, csakhogy a ritkább adományok közé tartozik. A közönséges életben természetesnek mondjuk azt, ha valaki olyannak adja magát, amilyennek ismerjük. Így igen sok, majd minden ember, még a legtempósabb is, természetes az életben, ha magából kikelve nincsen. Világos, hogy egyszerűség és természetesség az életben nem azonos fogalmak. A művészetben a természetesség és az egyszerűség alatt a keresetlen, önkéntelen őszinteséget kell értenünk, vagy tessék az őszinteség helyére az igazságot tenni. Hány embernek van megadva az, hogy e drága tehetséget az indulat minden skáláján, az élet minden helyzetében, hangban, magatartásban, taglejtésben és értelem szerint is meg tudja óvni? Az, hogy az egyszerűség és természetesség, amiből a helyesen felfogott realizmus állhat, éppen csak a legkiválóbbak ritka adománya, az adja meg a régibb iskoláknak szívós életüket. Ez iskolák szer- és kelléktára kisegíti s elkendőzi és vonzóvá teszi a kisebb tehetségeket is, a modern iskolákban a kisebb tehetségek elkeserítő és visszatetsző hatást gyakorolnak. Aki a lényegben nagy, az bármely iskola stíljében jön és ha új iskolát kezd is, biztos lehet a maga sikeréről. Aki a lényegét elvétí, az a maga iskolájának sorsát viseli: úszik vele, amíg divatja tart; elmerül, ha új divat kap lábra. Korunk zenéjét Wagner már-már teljesen tönkre tette a maga iskolájával. Ő maga fölséges zenét írt, iskolája pokoli veszekedést támaszt a hangszerek közt, melyek mint ellenségek bomlanak egymásra, ahelyett, hogy zenévé szövődnének össze. Maholnap, ha a megbomlott Wagner-hadon állana, nem lenne többé zeneköltés, csak hangszerelés és zenefilozófia. De szerencséje a világnak, a normális a, a művészi szép örök vágya és sarkaiból kivethetetlen törvénye ott lappang a sokaság szívében, s mihelyest a hivatott művész bármely formában, bármely iskola törvényei szerint is, megrendíti, azonnal rezonál, visszhangot ad és zenéjével, bővületével betölti az elméket. Minden iskola nem is egyéb, mint megannyi újjászületése az eszmének, amely örök s mely el nem mulandó föltételeiből: a földből s a rajta lakó emberből született, tehát épp oly változhatatlan lényegében, mint a föld és az ember maga.

Kossuth Lajos

(1894)

*S a népek millióinak
Szemében gyászkönyy ül.*

A látvány, amelyet fővárosunk ez órákban nyújt, leírhatatlan a maga nagyszerűségében, sötét pompájában és néma méltóságában. Semmi hozzá hasonló nincsen, se a történetekben, se a költött irodalomban, csak a magyar népmese imaginációja.

Ment, mendegélt hét nap és hét éjjel, akkor odaért egy nagy városhoz, amelynek minden háza be volt borítva fekete posztóval.

Ez a fekete város ma Budapest.

Középpontja a Nemzeti Múzeum fenséges oszlopcsarnoka, ahol éjjel-nappal megszámlálhatatlan sokasága tanyázik a népnek, a koszorúk ezrei borítják az óriási lépcsőzetet, a kertet, az Arany-szobrot, fekete szemfedővel letakart lámpák fénye ég, a gyertyák erdejének lángja ide-oda lobog s fényét veti a koporsóra, melyben Kossuth Lajos kiterítve fekszik.

És képzeljétek el a képzelhetlent, ami nem volt és nem lesz többé, ami nem is gondolható sehol a kontinensen, sehol a világon, hogy itt tolong egész Magyarország, senki belőle nem hiányzik, óriási tömegekben vonul fel és alá, egymást felváltva, zászlók alatt, melyeket a holttest előtt tisztelegve meg-meghajt, koszorúkkal, melyeket a ravatal elé helyez; egész Magyarország minden rendje, minden rangja, minden osztálya, minden korbelije, minden neme, gyermek és asszony, férfi és aggastyán, itt az egész nemzet, csak egy nincsen itten, ez az egy láthatatlan, ez az egy mintha nem léteznék, s ez az álladalom. A híres állameszmének se képviselője, se koszorúja, se zászlaja.

Nem hányom senkinek se a szemére. Nem az embereken múlik, hanem a viszonyokon. De szükségem van rá, hogy kimondjam, mert ebben rejlik egyik legcsodásabb vonása, erkölcsi mélysége, őszintesége és nagyszerűsége a mi gyászünnepeinknek.

Nincs itt hatalom, amely rendet csinál; nincs itt tekintély, amely tiszteletet *parancsol*, nincsen felsőbbség, amely korlátokat szab a népáradatnak. Itt csak gyász van, itt csak szeretet van, amely a szíveket és az elméket intézi. És a világra szól ez a csendesség, ez a néma hömpölygése, ez a zajtalan hullámozása az őrizetlen sokaságnak. Ez a legnagyobb dísz, a legnagyobb tisztességadás, amellyel koporsót ünnepelni lehet. A főváros lakossága megkétszerezve és mondhatatlan mozgalom minden utcáján és tengeráradat a kegyelet helyein és csend, rend és áhítat mindenütt.

Oh, kegyes istenség, ihlesd meg a tolongó nép elméjét és magasztald fel a mi gyászünnepeinket további végső lefolyásában is méltóvá egy kesergő nemzethez, méltóvá a nagy

lélekhez, mely örök békét, örök pihenőt, örök nyugodalmat jött keresni haza, közibénk, a mi drága földünkbe.

Mert ez az óriási temetés, egy nagy történeti magyar alaknak az a végső tisztessége, melyre e nemzet, aki nem adhatott nagy fiának soha semmit és semmit, mostan mindenét elhozza, egész szívét és két szemének összes könnyeit: ez a temetés a maga óriási mértékében egy épp oly nagyszerű momentuma nemzeti történelmünknek. Kitarja e nap fekete pompája az egész világ és önön magunk előtt is azt, hogy a nemzeti ébredés és újjászületés eszméje, iránya és ténye teljesen általjárta a nemzetet és kiirthatatlanul élnek öntudatában. Ily fönséges egyértelműségben és az érzületnek ily megbonthatatlan egységében nem látta a világ a testvértelen magyar nemzetet csak akkor, amikor mindenét kockáztette a hazáért és megvívta borzasztó élet-halálharcát, és másodsor most, mikor ama küzdelmek emléke egy ravatal körül a gyász és bánat egységére ihleti a nemzet összességét. Az értelem és az érzelmek ez egysége a jövő záloga, amelyre hitet, amelyre pecsétet teszünk, és Kossuth Lajos ravatala a mi tanunk reá.

Es íme, e kegyeletos munkánkban rajtunk csügg a világ szeme és kémleli, mint viseljük, akik viseltük, vérünket ontva, egy ádáz küzdelem viszontagságait hős lélekkel; akik viseltük férfias szótlansággal az elnyomás sanyargatásait: s mint viseljük a legkeserűbb gyászt szabad nemzet létünkre ma.

Mert a sors, amely félkezével veri, akit a próbára kiszemelt, félkezével a verésből is áldást tud csikarni gyermekei számára. Kossuth Lajos a mi szörnyű katasztrófánk után bujdosásra jutott s akkor járván be a szabad országokat, reánk fordította, sorsunkra, küzdelmeinkre, szenvedéseinkre, mindenek figyelmét. Az ő lángszavától láttak meg minket s az ő ajka tette a műveit és szabad világot tanújává a mi sorsunk fordulatainak. És az ő halálával fordul a világ figyelme ismét reánk és kémleli, mint viseljük, akik viseltük hősiiesen egy háború sanyarúságait, férfias türéssel a hatalom rúgásait: mint viseljük a keserű országos gyászt, méltón-e a szabad nemzetekhez.

Oh, ti dicsőültek, akik immár együtt vagytok a fellegek fölött: le hatalmas ébresztő a te lángszíveddel, te hatalmas intező a te lángeszeddal, és mostan harmadiknak te, hatalmas megváltó a te lángszavaddal – a XIX. században a magyar nemzet hármaskorona, tekintetek le ránk, lelketek suhogó szárnyán, lebegjen felettünk, ihlessétek meg szívünket, hogy erőben, szeretetben, egyetértésben, egymáshoz és kötelességeinkben való hűségünkben általatok meggyarapodva, emlékekkel éljünk idők idejéig.

Ezzel teszünk le, nagy bujdosó, fényessége a magyarnak, dicsősége történetünknek, büszkesége a szívünknek; ezzel teszünk le édes anyánk ölébe, vérünkkel megöntözött, könnyünkkel és apáink porával megszentelt drága hazai földünkbe és sírod mellé állva, őrizzük dicső emlékedet utánunk jövődönk számára.

Magyar szimpozion

(1895)

Abban a kis tudósításban, amelyet az elmúlt éjfélt után egy óra tájban írtam Jókai születése napjáról, kifelejtettem még a vendégek sorából is Beöthy Zsoltot, holott ő a szónokok sorában is benne volt. Azt mondta, három köteléssel van az ő szíve Jókaihoz kötve. Az első az atyafiságé, mert az ő öreganyja tartotta Jókait keresztvízre, és Jókai anyja szerette, kényeztette, egyszer-egyszer tán meg is verte őt, Beöthy Zsoltot. A másik kötelék a földiségé. Komáromiak mind a ketten, eredetükre nézve. A harmadik kötelék az irodalomé, amelynek szent berkeiben szolgálnak mind a ketten.

És ha már ennyire mentem, visszatérve ez estére, nem maradok meg ennyinél. Mikor én láttam és hallgatagon néztem ezt a társaságot, egy tág, szokatlan helyiségben, vidám asztal körül ülve és élvezve Isten adományait a kertből, a szarvas-állatokból, a szárnyasvilágból és a szőlőhegy áldásaiból: államférfiakat, volt és tényleges minisztereket, politikusokat, festő-, szobrász- és íróművészeket együtt: eszemben forgott az én nagy tudósító elődöm, Plató, akinek ékes tollából ismerjük leírását egy görög szimpozionnak.

Szókratész, Alkibiádesz, Agathon, a nagy drámaíró, akit nem drámáiból ismerünk, hanem a nagy színireferens: Arisztotelész könyvéből, és más athenei notabilitások mulatoztak együtt asztal körül. Beszélgettek, tréfálkoztak, viccelődtek, incselkedtek és végül bezedeket mondtak a szerelemről és közbe-kozbe szorgalmasan ittak.

Nos, a tegnapi tanya is nem vala modern ebédlő. Feszty Árpád festőművésznünk műterme kontignációs magasságú plafondjával volt e magyar szimpozion tanyája. Egyik oldalán galériás falépcső megy fel az első emeletig, s végig a fal mellett egy nyitott folyosó folytatása van visszafelé, amelyen át Jókai emeletbeli lakására jut az ember. Szeszélyes világítás: itt karvastagságú gyertya, amott izzólámpa, a padlásról lelógó elektromos ívlámpa, jótékony rózsaszínbe burkolva, csak birkózik jóformán a sötétséggel, mely magát bevette a tág és térszerű helyiségbe. A világító eszközök mellett még egészen jól érvényesül a terem egyik oldalán egy rekonstruált eredeti velencei kandalló, melyben pattogva ég a bükkhasáb, rezgő fényét vetve a láng fölött lógó rézbográcsra. Képek, szobrok, szőnyegdísz, faragott állványok groteszk árnyékukkal népesítik be a térséget, melyben szinte eltörpül a vagy tizennégy emberre terített asztal.

A görög eredeti szimpozion szabatoságától megfosztotta a mienket az – asszony jelenléte.

Fesztyné Jókai Róza fejedelmi alakja egy klasszikus görög gondolat volt így egymagában a férfiak között. Azt hiszem, asszonyi volta úgy világított ránk, mint a rózsá-

színbe rejtett ívlámpa. Fényt vetett környezetére, de homályban hagyta lényünk durvább részét.

A társalgás, amely a vacsorával megindult, azt hiszem, kiállja a versenyt a görög szimpozion beszélgetéseivel. Eleintén szomszéd a szomszédal beszélgetett. Utóbb két-három részre szakadt az asztal s csoportok beszélgettek, a vacsora derekán már egy mederbe futott össze az egész társaság figyelme. S valamint Plató tudósításában hova-tovább Szókratész lett a vacsorázók középpontja, azonképpen itt Szilágyi Dezső ragadta magához mindenek figyelmét.

Nagy tudásával, rendkívüli emlékezőtehetségével, gúnyos elméjével, szókincsével és lényének nyugalmával senki sem mérhette össze a maga erejét. Folyton csevegve, szakadatlanul elmés nyilatkat lövöldözve, foglalkoztatta a társaságot és nem szűnt meg arra buzdítani, hogy szónokoljanak a nap és hőse tiszteletére, a tárgy ebben adva lévén. Az a megjegyzés, hogy ime ő, aki újabban mint Házelnök, abban leli a kedvét, hogy a szókész képviselőket elhallgattassa és leülésre kényszerítse, itten megfordítva, fölállítani és megszólaltatni iparkodik a szótalánokat: el nem térítette őt biztatásaitól.

Ráolvasta a társaságra Homert, aki azt mondja, mikor a tanácskozó akivusokról énekel, hogy mindenike e jeleseknek ülve okosabbnak látszott, mint aminőnek állva (beszélve) bizonyult.

Ez sem indította a társaságot szólásra. Csak éppen egy, a legvakmerőbbek közül való: Horváth Gyula köszöntötte fel a nap hőjét örök ifjúságáért.

Ez megszólaltatta a házigazdát, az ünnepeltet, aki a maga boldogságát magasztalni állt fel. Hogy miért boldog most másodszer, azt következőkben mutatta meg.

Az 1848-iki mozgalmakban, mint ifjú, más ifjakkal résztvett ama kívánalmak megfogalmazásában, melyek a nemzet boldogságát kiteszik. Az ifjak közül egy elkésve jött a gyűlésre, amelyen ez történt s már csak azt hallotta, hogy minden meg van, ami a nemzetet boldogítja. Az elkésett ifjú azonban a maga részéről is tenni óhajtván valamit a Hazáért, felállt a szónokló asztalra s követelte, minthogy már minden egyéb megvan, a só árának leeresztését.

A Hazának ez a boldog korszaka most megisméltódott. Most is a minap, minthogy minden egyéb már megvan, egy képviselő a – marhasó árának leszállítását sürgette.

Most érte meg másodszer Jókai az ország oly boldog állapotát, hogy a só árán kívül mindent elértünk, ezért olyan boldog másodszer.

Mindenek meg fogják velem vallani, hogy e kedves, egy csepp méla könnyel fűszerezett előadáshoz a sót nem Mármarosból szállították, hanem – Attikából. Látszott is utána a lelkeknek még nagyobb felfrissülése. Vidáman koccintottak. Gajári Ödön a ház asszonyát dicsőítette, ami szintén lelkes koccintásra volt alkalom. De mindez nem terelte el a társaság Szokratesének figyelmét a társaságnak tovább is hallgató tagjairól. Nem is szűnt meg őket szóra ösztökélni. De ebben nem vala szerencsés. A társaság egy író tagja föltette róla, hogy csak azért biztatja őket a szólásra, ami végre nem az ő művészetük, hogy azután így szólhasson hozzájuk: Hogy írni nem tudtok, azt már régen tudom; hogy beszélni sem tudtok, azt ma kellett megtudnom.

Egy másik író tagja a társaságnak azt mondta: Szokratesünk úgy tesz, mint az angol

utasok. Mi itt a kontinensen, ha költekezni akarunk, utazni megyünk. Az angol ember a kontinensre jár utazni, ha takarékoskodni akar. Szilágyi Dezső csak azért beszél, hogy az alatt gondolkozzék.

Ez be is vált. Szokratesünk kezébe vévén a poharat, egy beszédben magasztalta a nap hőstét, amely beszédnek velejét iparkodtam tegnapi tudósításomban visszaadni. Az természetesen csak annyi a beszédhez képest, mint a mustármag a terebélyes fához képest, megjegyezve, hogy a fa virága díszével és érett gyümölcse ékességével gazdagon meg legyen rakva, hogy hasonlatosságom némileg megfeleljen.

A beszéd hatása nem volt kisebb, mint lehetett az antik Szokratesé a görög szimpozionon a szerelemről. Semmi sem mutatja ezt a hatást jobban, mint a következő dolog: Míg ugyanis annak előtte hiába biztatta Szilágyi Dezső az asztaltársakat, hogy beszéljenek, most egymástán álltak fel kisebbek és nagyobbak, hogy hallassák szavukat. A hallott beszéd mintegy megrészegítette őket, és immár alig akadt közöttük olyan, aki inkább óhajtott volna okosabbnak látszani ülve, mintsem magát megmutatni értéke valóságában állva. Mert ilyen az emberi természet. Az intés leperog róla, a példa elragadja. A nagyság fénye, dicsősége, babérja vonzza az embereket. A nagyobbak tartják a világban a lelket, mert őket utánozva, őket követve, az ő sikerüket áhítva megyünk mindnyájan a harcba, ahol kevés halhatatlan közül a halottak számát szaporítjuk rendszeren.

Fejezzük be e tudósításunkat görög elődjeink módjára, mondván:

Ennyit tudtunk abból, ami érdemesnek látszik, megírni a tegnap Jókai Mór házában ő az ő tiszteletében tartott magyar szimpozionról.

Petőfi

(1896)

Ezen a napon, mint ahogy országos ünnepen kivilágításkor minden ablakban ég, ha csak egy szerény mécs is, minden szívben, minden tűzhelyen, minden oltáron égnie kell a lángnak, Petőfi Sándor emlékezetére. Nem gyásznap ez, a legrettentőbb rablás visszatérő napja, hanem örömnak, diadalomnak a napja. Mert ellenmondás ugyan, de csodás igazság, hogy a Gondviselés nem akkor tesz velünk jót, mikor ajándékoz, hanem akkor, mikor a földre teper, villámokat szór ránk, és a kétségbeesés mesgyéjén taszigál bennünket ide-oda.

A tűz- és vérkeresztség hosszú sorából kerültünk ki acélozott izmokkal újabb életre. Egy maroknyi nép voltunk és ezer év óta itt élünk, küzdve, nyomva, üldözve, taposva, irtva s többen vagyunk, mint valaha és gyarapodva indulunk az új ezredév szenvedései elé. Sem ki nem pusztultunk, sem át nem formálódtunk mássá, sem országunk nevét el nem vesztettük, sem történelmi öntudatunkról le nem mondottunk. Sőt éppen ellenkezőleg, mindezt megtartottuk, megtartottuk itt, Európának e legkényesebb, legveszedelmesebb (igaz, hogy legszebb és legáldottabb) helyén, ahol Európa és Ázsia, a barbárság és a civilizáció századok óta csatáznak; ahol rajtunk kívül senkinek sem sikerült országot, rendet, biztosságot, műveltséget alapítania s ahol mi megvédelmeztük és fenntartottuk nemzeti szervezetünket, az alapított országot tatár, török és német ádáz, véres ostroma és öldöklése ellenében. Megtartottuk nem csak a magunk számára, hanem mindazok üdvére, akik szárnyaink alá menekültek, akik, amíg a magyar harcolt és vérzett, hegyekben, völgyekben békén éltek, háborítatlanul; s akik ma, egy veszélytelenebb korban, amikor idegen hadak berontása és portyázása nemzetközi ellenőrzés alatt van, hálátlanul és hetykén fölkelnek, a magyart szidalmazzák, sőt a földjét, mint öröküket kéri tőle vissza.

És vajjon mi adta a magyarnak azt a csodálatos erőt, azt a gondviseléses, titokzatos hatalmat, hogy egymaga itt uralmát megalapítván, magát fenntartsa; idegeneket, akik alája vetették magukat, megvédelmezzék?

Tekintsetek fel a költőre, akit ma az ország ünnepe, tekintsetek a kőre, amely itt is, ott is felvette alakját a művész kezétől: megszólal a kő és megadja nektek e kérdésre a feleletet.

Soha költő egy nemzet lelkét, szellemét, erkölcsi tartalmát, országalapító titkát oly biztosan, tisztán, lelkesen és oly rajongó ihlettel ki nem fejezte, mint Petőfi a magyarét.

Nem erőszak, nem elnyomás, nem sanyargatás, nem rabtartás volt a mi erőnk, hanem ezer év óta a testvériség és a szabadság. Ez tett ellenállhatatlanná, ez tett örökéletűvé min-

ket; ez adta országalapító titkos hatalmukat. Ne gondoljátok, hogy ezek nagy szók lennének az elmúlt századok rendi alkotmányában. Nem volt akkor sem különbség magyar és nem magyar paraszt között s minden faj kiemelkedhetett alacsonyabb születéséből s oláh, rác, tót, német, sőt izmaelita is feljuthatott a populus hungaricus kötelékébe, tagja lehetett a nemzetnek, a szent koronának. Politikai és vallásos türelem és szabadságszeretet lengette a mi háromszínű zászlónkat, ez az a varázshatalom, amelytől letörve, újra rügyedezett, elgázolva újra fölzendült, lekaszálvá sarjába hajtott.

És mikor a nagy francia forradalom a rendi intézmények helyébe az általános szabadságot ültette, a magyar nemesség nagyszívú fiait vérpadra, börtönre az idegen hatalom hurcolta, mert lelkükben megfogant a mag, hiszen históriánk véráztatta mezőin, irtóztató küzdelmeinkben mindig ez volt a lelkesítő jelszavunk: Szabadság!

És mikor az eszme első mártírjainak megpecsételt sorsa után ötven évvel az egész nemzet, mint egy ember rohant érte halálba, akkor a rohanók közt ott volt Petőfi, a szabadság főnixmadara, aki elégett a puska, az ágyú tüzében és hamvaiból kikelve, a magyar szabadságszeretet örökéletű dalaival ajakán repül a halhatatlanságba. A magyar nemzetnek és a szent szabadságnak közkincse az ő verses-könyve. Dogmája, imádsága, csatakiáltása, büszkesége és dicsősége, ereje és életkedve, síró Öröme és ujjongó bánata, ki nem pótolható vesztesége és lelkének, reményének a megváltója, akinek nincsen jele, mert fejfája a Tátra, nincsen sírja, mert sírja egész Magyarország; nincsen családja, nincsen maradéka, mert mindnyájunknak gyermeke, mindnyájunknak mestere, mindnyájunknak dajkája, mindnyájunknak lelkesítő testvére, mindnyájunknak vigasztaló bölcse; s akinek nincsen kora, mert ifjan ment el, s örök ifjúságban tündöklöklik, jelképezve a nemzetét, amely az ő lelkével eltelve, nem múló ifjúsággal repül utána a dicsőségbe, zengvén a nevét, zengvén verseit s megifjodván, nemzedékről nemzedékre eszméinek, érzéseinek, haza- és szabadságszeretetének az egekből szakadt tiszta, életadó, kedvre, lelkesedésre serkentő forrásától.

Harminc millió magyar

(1899)

Nekem jutott a föladat elbúcsúztatni és fölavatni útjára ezt a zászlót, mely hírt vinni megy a nemzettől elszakadt testvéreknek.

De rosszul mondom, elszakadt. Csak testi elszakadás ez.

A lélek kötelékei fönnállnak. S ezeket szorosabbra fűzni, elválhatatlanná tenni megy ez a zászló.

Viszi a nemzet drága színeit, viszi a repülő turult, a nemzet becsvágyának szimbólumát. Viszi a nemzet címere képében a nemzet becsülését; viszi a felejtethetlen hazai földnek egy-egy marékravalóját.

Könnyes szemmel nézünk utána, mikor indul; könnyes szemmel fogadják testvéreink, amikor érkezik. S mikor kiküldöttünk, aki viszi, megszólal ott a tengereken túl, megcsukló hanggal s átadja rendeltetésének ezt a drága zászlót: összedobban egy magasztos érzésben az elvándorlottak és az itthonmaradottak szíve s e dobbanást meg fogja érezni az anyaföld itthon, melyben mi temetkezünk, az elvándorlottak közül ki tudja, hányan fognak ebbe temetkezni. De a boldogtalanok, akiktől ezt megtagadja a Gondviselés, megtörő szemükkel utoljára még láthatják a vándorzászlót, reszkető kezükkel érinthetik a hazai föld porát, melyet e zászlóban az élőknek reményképpen, a halóknak vigasztalásul küldünk.

A história valamikor parádézott velünk, magyarokkal. Olasz föld, francia föld, német föld, Konstantinápoly és az északi tartományok látták vitézeink félelmetes arcát.

Nemzeti királyaink az európai fejedelmek tanácsában vezető-alakok voltak; hőseinket csodálta és ünnepelte a keresztény Nyugat.

Azóta kiestünk a történelem kegyéből és olyan idők szakadtak ránk, amelyekről a mélabús költő azt énekelte:

Rákos, Rákos, mivé lettél?
Szép híredből de kiestél!

Rákos helyébe bizvást tehetjük a nemzetet.

Nemzet, nemzet, mivé lettél?
Szép híredből de kiestél!

Nem fogok önöknek történeti disszertációt tartani. Egy szóba fogom össze közel négyszáz esztendő legrémesebb pusztítását: elvesztettük ebben a négyszázéves küzdelemben – nem az államunkat, hanem az állami, nemzeti öntudatunkat.

Elvesztettük nemzeti királyaink becsvágyát, melynek benne kellene lenni minden egyes emberben és az egész nemzetben.

Nincsenek nagy terveink, nincsenek nagy szándékaink, nem akarunk nőni, nem akarunk terjeszkedni, nekünk nem kicsiny Macedónia. Mi csak vesződünk, máról holnapra élünk, perlekedünk és a mindennapi apró dolgokra van minden gondunk. Ez ma a mi állami életünk.

Ehhez hasonlatos az egyének élete is.

Minden nemzetnek, a legkisebbnek is van egy jelszava, néha egy szó elég rá, amely kifejezi álmait, törekvéseit, néha ábrándjait. De hisz a remény, az ábránd, a káprázat adja meg az ifjúságnak a dicső erőt, mellyel küzdelmekbe áll és sikereket ér. Mi félünk az ábrándtól, józanságot prédikálunk, békeszeretetünkkel hivalkodunk, a kakasnak nem harmadik, hanem már első kukorékolására megtagadjuk sovénységünket; ami másnak eszköz, nekünk cél s egy félpercent kvótán, egy gyűlölt-színű bojton, a homouzió és homoiuzión gyászos perpatvarába merülünk s nem gondoljuk meg, hogy ezalatt nem érünk rá az országot nemzeti ereiben, számában és fanatizmusában földuzzasztani, ami, ha elértük, minden kelletlen kérdést, ami most fontosnak látszik, s minden politikai tevékenységünket elnyeli, – egy csapással megoldottunk. Nem kell ide csak harminc millió magyar s ezen a helyen, ezen a földön első szerepet játszunk Európa történetében s miénk Európa Keleté!

Ennek kellene minden magyar ember – politikus és nem politikus ember – zászlájára fölírva lenni: Harminc millió magyar!

És meg volna oldva minden kérdésünk egy csapással. Mert ezt kitartással, makacs és okos munkával játszva el lehet érni. De minden dolgunkat ebben a gondolatban kellene intéznünk.

Ehelyett úgy kormányoztattunk, mióta nagy lelkek államiságunkat s szabad rendelkező jogunkat visszaszerezték: úgy kormányoztatunk immár harminc év óta, hogy ennek az ellenkezője történik: az állami önérték a kormányzatban, a nemzeti, sőt magyar polgári önérték az egyéneken lehanyatlak.

Ugyanazok a jelenségek az egyéni, mint az állami életben.

Egyéni önállóság, vállalkozás, merészség, függetlenség helyett – tódulás a hivatalokba, protekció-hajhászat, pénz után való szaladás kártyán, lóversenyen, osztálysorsjátékon és házasságban, amellettsőséggel és címekkel való hivalkodás; nekünk itt mindegy, beszél-e és hogyan valaki a mi egyetlen és páratlan nyelvünket, beszélünk helyette mi magunk mindenek nyelvén; műveletlennek csúfoljuk, aki csak magyarul tud, ha az egyetlen összes tudományai a fejében vannak is; lányainkat, jövő nemzedékünknek anyáit idegen neveléssel zsenge korokban rontjuk meg és megmételtyezzük nemzeti erkölcsünk tisztaságát. Nagy gondunk van minden cselekedetünkben, minden szándékunkban, minden alkotásunkban arra, hogy mit mond hozzá a művelt nyugat. Nem az a fődolog, hogy kell-e nekünk, jó-e nekünk, hasznos-e vagy ártalmas nekünk, hanem hogy mit szól hozzá a művelt külföld.

Ha az éhség nem kényszerítene, tán nem is ennénk, amíg ki nem puhatoltuk, hogy mit szól hozzá a művelt nyugat.

Ez az egyéni élet. Milyen az állami?

Ausztriával kapcsolatban élünk, mert elvesztettük önállóságra való erőnket. De ez nem elég protekció: azon kívül is van szövetségünk, amely nem akarja megenni a kenyérünket, hogy értéke legyen a magáénak; sőt még azontúl is van szövetségünk; az meg megitatja velünk a szövetség kedvéért a borát, hogy értékét veszítse a magunké.

Nem politika ez itt ez ünnepi alkalmon, csak egy helyzet őszinte rajza, egyszerű szavakban. Mert az oroszslánnal való szerződés hasznát mindig az oroszslán viszi el. Hogy egykor, valamikor, talán az oldalán harcolhassunk, – viseljük a hosszú béke állandó kárát. Aki igazi nagyhatalom, élvezi is, még pedig békében a gyümölcsét. A nagyhatalom látszatát ellenben békében és háborúban keservesen meg kell fizetni. Olyan ez, mint a kölcsönvett pénz: nagy kamat jár érte és ha nem vigyázunk, ha észre nem térünk, – utána úszik a birtok is.

A nyugati jogállam politikusaink és tudósaink ideálja. És készítjük évtizedek óta nagy sikerrel a nyugati jogállamot. Sőt gondolom, immár meg is van. Ott van a polcon, a könyvtárunkban, a törvénykönyveinkben, gyönyörűen lemásolt törvények tömegében. Fájdalom, bizonyára ott is marad. Törvényeink egy részét nem kell, egy részét nem lehet, egy részét nem szabad végrehajtani. Mert azok nem a népért, nem a nemzetért készültek, hanem a – jogállamért. De keressük a jogállamot künn, az életben, ott csak karrikatúráit és mártírjait fogjuk megtalálni. A törvény nálunk ritkán oltalom, többször veszedelem. Mert nem nekünk készül, hanem a jogállamnak. Mi a jogállam itt? Állapot, melyben nem az embernek, hanem csak az államnak van joga. Fájdalom, az államnak is csak az emberekkel (a polgáraival) szemben; mert ahol egy más állam áll vele szemben, ott a mi államunk is igen hamar lemond a jogáról.

Mert béke, csak béke kell nekünk, csak azt halljuk dicsérni, csak azt magasztalják mindenk: politikusok, vezércikkek és trónbeszédek egyaránt.

Én pedig azt mondom, hogy a békét csak erővel, hatalommal, tevékenységgel, önérettel, haddal és hadi kedvvel lehet fönntartani, sohase lemondással, sohase meghunyászkodással, sohase imádsággal és áldozatokkal. Mert mindebből sohasem tudunk eleget adni az éhes ellenfélnek, vagy a még éhesebb szövetségnek, ha egyszer megkezdettük a nagy-lelkű önfeláldozást. És ne csodálkozzanak azon, hogy épp ilyen állapotunkban szakad ránk, most rohan meg bennünket az a veszedelem, amelyből a mai ünnep is kerekedett: a kivándorlás.

Mondhatjuk, hogy lelketlen ügynökök műve; mondhatjuk, hogy kapzsi hajós- és egyéb vállalatok munkája; mondhatjuk, hogy járvány, mint a pestis, himlő meg a kolera.

De ezek a rémes járványok: a pestis, a himlő s kolera olyan félelmesek-e ma, mint voltak a régi időben, amikor védtelen és tehetetlen állt velük szemben az emberiség?

A tudomány felfegyverzett bennünket ma ellenük, mérgeket elvette, erejüket megtörte, félelmességük megszűnt.

A kivándorlás járványával szemben azonban ma épp oly készületlenek, épp oly fegyvertelenek, épp oly tehetetlenek vagyunk, mint voltak eleink az 1836-iki kolerával szem-

ben. Ha a kormányzat a nemzetről gondoskodik, a törvény nem réme, hanem oltalma a szegény embernek; ha az állam nemcsak áldozatot követel tőlük, hanem életük föltételeiről gondoskodik: ha az emberekben nem a nexus, protekció, hivatali részrehajlás és politikai pártosság szelleme él, hanem az önállóság, életkedv, vállalkozás és munkakedv: akkor ügynök és hajóstársaság kevés sikerrel próbál szerencsét nálunk.

Így pedig, ahogy vagyunk, látnunk kell, hogy abból az országból, ahol a nagy és halhatatlan sovíniszta szerint az apagyilkosnak is meg kellene bocsátanunk, – ezrivel vándorol ki a drága emberanyag. Mi nem az apagyilkosnak kegyelmeztünk meg, hanem kezére játszunk a heródesi gyermeköldöklésnek ezzel.

De bocsánat a keserű hangért, mely csak kevéssé illik az ünnep keretébe. De száz-ezrei, immár milliót meghaladt száma a véreinknek tolong lelki szemeim előtt, akiket elvesztettünk. Sokakról hír jó, hogy boldogulnak, sokan keresményüket küldik haza itthonmaradottaiknak; ezekről szó sem esik, mert a nyomorúság nem ad hírt magáról, csak aki boldogul.

Igaz, mintha fordulat készülne, mozdulni látszik már az ország, mert híj ját érzi az eltávozottaknak, s az álmodók, akik 30 millió magyar jelszavát viselik zászlóikon, égre kiabálnak. Én ez ország minden zugát meg szeretném tölteni rémes kiáltozásukkal, midőn ünneplem itten az Országos Nemzeti Szövetséget, a rajongó, fanatikus, a sovíniszta hazafiak e kis csapatját, amely, mint hajdan a véres kardot királyaink, most meghordoztatja az országban az amerikai testvérek véres zászlaját.

A zászló, amelyet az Amerikába szakadt magyaroknak küld, egy lélekemelő segélykiáltás a társadalomhoz, a hatalmasokhoz, a hazátlan árvákhoz ott túl s a gyermekei nélkül itthon elmaradt özvegy édesanyához, a nemzethez.

Bontsák ki ezt a zászlót és kérem, vessenek rá egy búcsúpillantást.

Meg fogja rázni az amerikai szél e fenséges színeket és e fenséges színek meg fogják rázni a szíveket Amerikában.

Nézzék meg Hungária alakját: sziklán ül, a magyar tengerbe sírja könnyeit. Réveteg szeme a távolba tekint s karját kitarja az anya hívólag, elszakadt gyermekeiért.

A remény gondolta, a szeretet szötte, a hit küldi ezt a zászlót.

Istennek hála, keletkezöben van általában az az érzés, mely bennünket lelkesít. Üzenetet, biztatást visz ez a zászló a távollevőknek.

Immár gondolunk rátok, kicsinyek és nagyok, egyesek és sokaság, hatalmas és gyöngye. Nem bírjuk elszakadástok fájdalmát viselni. Záloga e zászló együvértartozásunknak, jele annak, hogy visszavárunk benneteket, biztosítéka annak, hogy visszavágyódjatok és visszajöjjetek. Szeget verünk a rúdjaiba s odaszegezzük szívünket, elménket, érzésünket, gondolatunkat; kitézzük az élőknek, ráborítjuk a haldoklókra és meg nem bontható kapcsot kötünk vándor testvéreink és az állandó anyaföld, Magyarország szíve között. Isten minket úgy segítjen, titeket, távollevőket meg hozzon haza a harminc milliók hitében. Amen.

A jelszók

(1902)

A jelszók olyanok, mint a zászlók, melyekkel ünnepeken házainkat, középületeinket föl szoktuk díszíteni. Mikor nagy az akarat bennünk, úgy elborítjuk a házat, hogy alig látszik egyéb, mint a sok – zászló. Pártok, felekezetek, jótékony és kulturai egyesületek jelszókkal díszítik magukat. Itt is megesik, legkivált pedig a politikai pártokon, hogy csupa jelszótól nem látszik a ház, a test, a politika struktúrája. Most is, és legkivált a lefolyt években természetesen csupa nemzeti zászló és azonkép csupa nemzeti jelszó lebeggett házainkon és ajkunkon. Lehetőleg minél nemzetibb.

Hogy a jelszó nem mindig cselekedet és még nem is mindig politika, az meg ne tévesszen bennünket a jelszók fontosságára nézve. A jelszó a leghatalmasabb tényezők közé tartozik az életben. Aki nagy terveit, hódító eszméit képes rövid, lapidáris néhány szóban populárisán kifejezni: lelke tartalma számára megnyitotta az utat a diadalra. Széchenyi István ezzel a szóval: *Magyarország nem volt, hanem lesz*: a haldokló nemzetbe lelket öntött, új életre keltett és olyan jelszót adott át a közfoglalomnak, amely *száz beszédnél és ezer könyvnél* nagyobb hatással járta át a magyar szíveket. Mindenki, a legegyszerűbb ember is megértette, megértvén hitt benne, és hívén tovább hirdeti nemzedék nemzedéknek s az idő megérleli a próféciát megostromolhatatlan igazságnak. Kossuth Lajos e két szóban: *Tengerre magyar*, fölélesztette az Árpád-királyok nagy politikáját, mely az Adriára vitte a magyar lobogót s amely ha élni és virulni akarunk, ma is kell, hogy irányító jelszavunk legyen. Deák Ferencről maradt ránk ez a dicső jelszó: *A hazáért mindent a hazát semmiért*. És nem foglaltatik-e e három nagy szív és nagy elme eme jelszavában benne mindenik korának a lelke, törekvése, majdnem politikai erkölcstana? Széchenyi a nagy ébresztő az álhalott nemzettel szemben, melynek hitet, reményt kellett adni. Kossuth a lelkesedés, a küzdelem, a föllángolás idejében, aki a jövő magyarág ösvényét, a világfoglalmat mutatja meg. Deák, mint mentő egy nagy hajótörés katasztrófájából, aki az egyén önmeggyőződésének parancsolatját állítja föl a hazával szemben, mert csak úgy állhat újra talpra a nemzet. Valóban egy-egy ország történetét lehetne dióhéjban megírni a változó idők jelszavaiból.

Az a jelszó, amely egy kor tartalmát, irányát, avagy vágyát ily szerencsésen tudja egy-két szóban kifejezni, a nagy igazságok sorozatába lép, a közmondások hitelességére emelkedik föl és egy nemzetnek úgyszólván kodifikálatlan erkölcsi tára lesz. A legnagyobb király, a királyok királya: a múlhatatlan Idő látja el szentesítésével. Világos, hogy nem minden jelszót éri e tisztesség. Tucatjával születnek és múlnak el a mindennapi életben

a jelszók. Ideig-óraig jó szolgálatot is tesznek, de nem lévén meg bennük az igazság teljessége, az idő elsorvasztja értéküket, elkoptatja fényüket.

Mily nagy hullámzást vert föl nálunk az utóbbi időkben az *agrariszmus* és a *merkantilizmus* jelszava! Azt kellett hinnünk, harmincéves háború lesz belőle, a társadalmi béke földulódik s a gazdasági rend meg fog bomlani. A kereskedelmi társulatok és kamarák mennyköveket szórtak a mezőgazdákra; a gazdasági egyesületek lenyilazták Merkur isten híveit. Sőt még ma is sűrűn váltanak lövéseket s nem rajtok múlik, ha a nemzet hadba nem vonul az ő jelszavaik alatt. Pedig valóban alig lehet ennél botorabb háborút képzelni. Mintha egy embernek két keze marcangolná egymást. Az agráriusok és merkantilisták harca semmihez sem hasonlítható jobban, mint egy nagyon sanda emberhez, aki befelé néz keresztbe. Mérgesen néz a fészeme a másikra, majdhogy ki nem ugrik a helyéből. De legyünk nyugodtak, nem fog kiugrani, nem fogja az egyik szem kiszúrni a másikat, ha még olyan mérgesen bandzsalit is a kettő egymásra.

Mert nézzük csak meg jól hazánkban a merkantilistákat, akik közé természetesen az ipar és kereskedés minden ágát föl kell vennünk. Ha sikerülne nekik az agrárius közönséget, a kis- és nagy földbirtokosokat megnyomorítani ebben az országban: ugyan mit vennének és mit adnának el? Hiszen kereskedelmünk főága a föld termése. A nagy földművelő közönség adja el nekik a termését és veszi meg a portékájukat. Ha rossz esztendő van, a gazdának nincs pénze, rögtön beteg az iparos és a kereskedő egyaránt.

Ebbe a fejezetbe tartozik az a mulatságos eset is, amikor újabban, visszhangul a mi törekvéseinkre, néhány bécsi politikus sürgeti a *vámelkülönítést*. Mert megeshetik ugyan, hogy a külön vámentület mellett mi kénytelenek volnánk egy-egy brünni posztókabátot három-négy évig viselni; de legalább mindennap jól lagnánk azon, amit a mi drága földünk termel. Ellenben az osztrák ölhetne évenként akár két kabátot is brünni posztóból, de kétlem, hogy meg is tudja enni a – brünni posztóját.

De édes Istenem, nézzünk csak körül itt az országban agráriusok és merkantilisták között. Hát ha egy szerencsés merkátor úr sikeres műveletek után felhalmoz magának kincseket, ugyan mit csinál vele? Nem azonnal birtokot vásárol-e és beáll – agráriusnak ex professzo?

De nemcsak a dúsgazdag kereskedő teszi ezt. Gyermekkoromból tudom, hogy falunkban soha sem volt tartósan jó mesterember. Mert ha egy-egy megtelepedett s szorgalmával megszerettette magát, s gazdagon el volt látva munkával, – mihelyest élire rakott pár száz forintot, azonnal szőlőt vásárolt rajta, szegre akasztotta a sámfát és beállt agráriusnak. Nem a merkantilisták kisebbitésére mesélem ezeket. Ebben az átalakulásban mély emberi vonás, nagy lélektani igazság rejlik, amely az agrár merkantil adáz versengést és jelszavait hazug, képmutató játékká bélyegzi. Mert ez az ország agrárius, földművelő ország. Ez itt a fő, a nobilis foglalkozás, a földbirtokos itt az igazi úr és mindenek természetes vágya, hogy az legyen. Országokban, ahol világkereskedelem van, a kereskedő az úr és a tekintély, kereskedővé lenni a becsvágy. És ha a magyar nem volt, hanem *lesz*, és ha majd a *tengeren* is ott lesz: akkor itt is más viszony lesz kereskedelem és földművelés között, mint aminő ma van. Az idő meg fogja operálni a mi két sanda szemünket is: a merkantilizmus és agrariszmus egymásra szúrósan bandzsalító két szemünket, s mind a

kettő merészen előre, a nagy jövőbe fog nézni parallel nézéssel és mind a kettő féltett szemefénye leszen a nemzetnek.

Ezekkel rokon kérdés, mert jelszavait erről a mezőről tépi, a *külön vámterület* kérdése is, amely csak a minap becsapott még a főrendek külön tanácskozótermébe is. Nem fogok politikába tévedni és nem fogok pártállást foglalni a közös, vagy külön vámterület mellett. Úgyis azt hiszem, ezen a téren történik a jelszavakkal a nagyszabású visszaélés. A kérdés különben is egyszerűnek látszik. Azt mondják egyfelül, hogy külön vámterületre szükségünk van, mert csak így lehet nemzeti ipart fejleszteni. Azt mondják másfelül, hogy nemzeti ipart fejleszteni közös vámterületen is lehet. Valamivel lassabban, de megrázkódások veszedelme nélkül.

Melyiknek van igaza, nem kívánom most kutatni. Én csak azt mondom, hogy akár külön vámterülettel, akár közössel, de arra, hogy tekintélyes magyar ipart teremtsünk, égető szükségünk van. Ez nem hiúság kérdése, hanem az ország létkérdése.

Már sokan elmondták, tehát nem is kell ismételnem, hogy a modern álladalom költségeit a mezőgazdaságból élő ország tartósan nem képes fedezni. Ha a kormányok nem tudják az ipart egy-két évtized alatt Magyarországon legalább is úgy elterjeszteni és föllendíteni, hogy – ha a luxuscikkekben nem is, de a mindennapi szükséglet cikkeiben hazai gyártás fedezze a hazai szükségletet: akkor nem lesznek képesek fedezni az ország kiadásait. De ettől fájjon a kormányok feje, a költségvetést ők csinálják.

A pénzbeli hiánynál én egy sokkal nagyobb hiányt tudok, amely egy nagy társadalmi betegséget jelent ebben az országban. Halljuk ime úton-útfélen a jelszavakat, hogy jogásznemzet vagyunk; ifjúságunk mind a jogi pályára tódul, mind hivatalra vadász és protekciót keres. Való igaz, hogy így van. De hibás-e ebben az ifjúság? Hová tóduljon. Hiszen itt alig van más pálya, mint amelyre az egyetem képesít. Kereskedelmünk nincsen; nagy iparunk, kis iparunk nincsen; ami van, se jövőt, se tisztességet, se tekintélyt nem ad. Az ipar és a kereskedés tömérdek tanult intelligens embernek ad kenyeret. Ez mind szellemi foglalkozást üz, szellemi táplálékot kíván, műveltebb ízléssel bír és ellátja az értelmiség gyermekeit kenyérrel. Egy óriási osztály, amely a nemzeti értelmiséget meghússzorozza, amely mind lelki szükségkép olvas könyvet és újságot, ápol művészetet és egy nagy értelmi és erkölcsi tőkéje a nemzetnek, pálya és boldogulás a fiainak.

Itt jut eszembe a másik jelszó, hogy *pusztul a régi középosztály*, a nemzet gerince. Meghatva kell ez osztály előtt, a történelmi magyar nemzet a *populus hungaricus* előtt megállanom. Dicső volt a szereplése múltban, fényes lapokat írt bele a történelembe. A hazafiság, az önfeláldozás a fajszeretet fényes lapjait. És most *pusztul*. Vége, mondják, a középbirtoknak. És nem lehet tagadni, hogy válságban van.

De vajjon az agrárizmus jelszavaival lehetünk-e segítségére? Azt hiszem végzetes tévedés lenne ezt hinni. Hiszen csak az imént hivatkoztunk arra, hogy ime az agrárizmus magában maholnap már az államot sem tudja eltartani. Hogyan tarthatná el az egyént? Az élet mai igényei szerint földbirtokból csakugyan csupán a nagybirtokos és a parasztbirtokos tud megélni. A két-három-öt-hatszáz hold alig tartja el azt a családot, amely a mai élet igényei szerint akar élni és gyermekeket nevelni. Régen meg lehetett kétszáz holdból is tisztességesen élni, kivált az ősiség mellett, még meg is lehetett tartani a birtokot.

Ma már ez lehetetlen és ezért pusztul a középbirtokos. Nincs más mód, mint új pályákra, kereső, szerző pályákra terelni ifjúságunkat; de ezeket a pályákat meg kell teremteni, föl kell emelni, hogy becsületük legyen, önálló, vagy közös vámterülettel, de meg kell teremteni, hogy legyen gyermekeinknek hova menni, a hivatalokon kívül is, ahol munka, tisztesség, önérték és esetleg szerzett vagyon jutalmazza őket.

Ennek be kell következnie, hogy testet öltjön az én álmom, az én jelszavam, amely így szól: *harminc millió magyar*. Harminc millió ember, aki magyarul beszél, ezen a csodaszép nyelven, mely mint fenséges, egyszerű struktúrája mutatja, a legrégebb minden nyelvek között. Amelynek alkatában ki van fejezve az a faji tulajdonság, amely a rajta beszélőket képessé tette arra, hogy mint hódítók országot alkossanak sokféle idegen nyelvtől körülvéve és mint nemzeti országunkat fönn is tartsák ezer éven keresztül.

Olyan világos, olyan következetes, olyan megbízható, olyan igazságos, olyan természetes, olyan egyszerű és olyan fenséges a jellemük, mint a nyelvük. Mert a lélek a nyelvet, a nyelv a lelket formálja. Csodás hatalma van ennek a nyelvnek az embereken.

Olyan ez, mint a mesebeli víz, amely az elbujdosott és szomjúságtól eltikkadt gyermekek előtt megszólalt. Mikor ugyanis az erdőn bolyongtak s egy farkas lábnyomában vizet találván, inni akartak, a víz így szólt: aki én belőlem iszik, farkassá változik. A gyermekek ijedve mentek tova. Aztán oroszlánnymot találtak, amely így szólt: aki én belőlem iszik oroszlánná változik.

Sokszor szemünkre hányják nekünk, hogy ime Hunyadi János és Mátyás oláhok voltak, Zrínyi horvát, Petőfi tót volt. És más nagyjaink mások. Lehet. De Hunyadi János nem tudott, csak magyarul; Zrínyi a legtökéletesebb magyar eposzt írta, örök dicsőségünkre, és Petőfi magyar lírája bejárja hódítva az egész világot. Mert ezek a mi bujdosó gyermekeink merészen, szomjan és mohón ittak a magyar nyelv oroszlánnymából és magyar oroszlánok lettek, örök dicsőségére e nyelvnek és e nemzetnek.

Háború és esztétika

(1914)

A háború és az esztétika nem összetartozó dolgok s midőn erről akarok szólni, mindenkinek az ajkára tórnul a kérdés, hogy voltaképpen mi köze van a háborúnak az esztétikához. Már a régi időkben a rómaiak kimondották a nagy szót, hogy *inter arma silent musae*, a harci zajtól szalad a múzsa. Pedig könnyen elképzelhetjük, micsoda kis szunyogdöngés volt a régi háborúnak a zaja a mostani negyvenkettesek dörgéséhez és a gépfegyverek csattogásához képest. Ha már régen kerülte a múzsa a háborút, akkor ma még jobban fogja kerülni. De azért az, hogy a múzsa kerüli a háborút, nem jelenti azt, hogy semmi köze sincs hozzá. Tényleg, a háború retteneteiben együtt van minden, ami bánatot, gyászt, inséget, testi és lelki nyomorúságot jelent. A háború réme, mondhatnám, rémes fejedelme ott ül véres fürtösen a maga trónusán és igazgatja jogarával a végzetet. Int egyet és vidékek elpusztulnak, int egyet és falvak leégnek, int és városok földulatnak, int és vagyonok pusztulnak el, int a műkincsek évszázadok munkája, évszázadok gyümölcse, évszázadok dicsősége megsemmisül egy intésre. De nemcsak falvak, vidékek, városok vesztek értéküket, hanem az embert is kiforgatja a természetéből, az ember szinte meztelen állattá vetkőzik le, mert amitől a béke óráiban a lelke irtózik, amitől megremeg a teste, azt most keresi és özönével gyilkol. Jóformán a háborúban csak kétféle ember van: egy tömeg, amely öldököl és egy másik tömeg, amely buzgón, találékonyan, nagy furfangos-Hágában mindenféle erejét, erkölcsi és anyagi erejét halomra gyűjti és hordja össze eszközül arra, hogy a másik fél annál sikeresebben gyilkolhasson és öldökölhessen.

Hol lehet ebben, kérdezheti joggal bárki, az esztétikát keresni? Pedig amióta a világ világ és amióta a világon civilizáció és művészet van, azóta a művészetnek legnagyobb, legremekebb és leghalhatatlanabb – ha ugyan ezt a szót fokozni lehet – művei vagy a háború által inspiráltak, vagy a háború folytán jöttek létre. Aki igen keveset hallott a régi görög háborúkról, az is tudja Tirteusz nevét, aki a görögöket felséges verseivel, irtóztató tűzével és lelkesedésével a háborúra serkentette és egyik tényezője volt a görög vitézségnek és a görög győzelemnek. Ki ne hallotta volna hírét az öreg, vak Homérosznak, aki a bős Akhillesz haragjáról írván, azzal kezdi, hogy: Akhillesz haragját éneкли, amely a hősök sokaságának lelkét a Hádeszre vetette, testüket pedig Trója terein a vad madaraknak prédául.

Ki nem tudja, hogy a tizenhetedik században Zrínyi a maga eposzát Virgiliusz kezdő szavaival indította meg, aki viszont Homéroszból vette szavait, mondván: *Arma virumque cano, férfit és vitézt énekelek*. És a világirodalom egyik leghorribilisebb alkotása: Shakespearenek a királydrámái, a legzseniálisabb, a legfenségebb fölléptetése a színpadra az angol piros és fehér rózsárcainak. De nemcsak az eposzok, nemcsak a drámák, hanem a dalok is tették halhatatlanná a háborút. Nem mondok többet, mint a francia köztársaság Marseillaisét, nem mondok többet, mint a német szabadságharcok hőseit, aki dalal megy háborúba és a csatatéren Korner szabadságdalával küzd. És ott van a mi Tirteuszunk, 1848-ban Petőfi, aki szintén dallal lelkesít és meghal a csatatéren. Ezek mind halhatatlanságukat a háborúnak köszönhetik, daluk a háború retteneteivel volt telve, telve esztétikai elemmel, eltelve fenségességgel és telve az esztétikával magával.

De nemcsak a háború által inspirált költők és művek teszik a háború esztétikai elemét. Én azt gondolom, hogy maga a háború a legnagyobb költők egyike. Maga a háború produkál oly dolgokat, amelyek magukban egy költemény értékével bírnak, egy költemény hatását teszik és éppoly elragadók, éppoly fenségesek, éppoly lélekemelőek, mint maga egy gyönyörű poézis. Hiszen csak azt az epizódot veszem, amelyet éppen ma egy hete itt Székesfehérvár aranyuszájú püspöke a maga gyönyörű, mélységes és lendületes gondolatokkal, színekkel tele beszédében fölhozott, azt a kozákot és azt a magyar bakát, akik egymás mellett estek el és a sebesült kozák a haldokló bakát megcsókolta és homlokára a kereszt jegyét írta. Ez maga olyan megragadó költemény, amelyhez foghatót alig találunk a verses-kötetekben. Az ember ha egy pillanatig elmereng rajta, szinte hallja a messze távolban ehhez a szinte magasztos jelenethez egy bús özvegynek, egy kétségbeesett anyának, vagy egy elhaló árvának a zokogását. A két egyszerű vitéz közlegény, aki harcban találkozik és egymásnak adja a halálos döfést és elesik, az ott a csatatér némaságában, a csatatér pusztaságában, elhagyatottságában, mindenkitől, Istentől és embertől távol, a haldoklás pillanatában megérzi az emberiség szolidaritását, s a kozák, minekutána megölte, megcsókolja a magyart és keresztet vet a homlokára. Ez oly költemény, amelyhez foghatót keveset találok. Vagy a rengeteg vers között hol lehet olvasni a mai költőktől olyan balladát, mint aminőt az a húsz magyar legény vitt véghez, akik egy sötét éjszaka önként vállalkoztak arra, hogy az armádiából elsőnek szállnak dereglyére, egy törékeny hajóra és az éj leple alatt átmennek Szabácsra, ott partra szállanak és előfutárjai, útmutatói, világítótornyai lesznek katonáinknak.

De még mást is produkál a háború, mint költő. Hiszen csak a minap hallottuk József királyi herceg flegmatikus bakájának a történetét, aki verekedett Szabács alatt, azután föl vitték Galíciába, ott is megverekedett, onnan hazahozták sebesülten, itt meggyógyult, majd visszavitték és amikor azt kérdezték tőle, hogy hová megy, azt felelte: Hát kérem, megverekedtünk már a ráccal, megvertük már a muszkát, most megyünk a németre.

És nem csupa merő poézis-e, nem csupa merő költészet, esztétika-e a mi előkelő hölgyeink munkája a háborúban, akik legyőzve elkényeztetett finomságukat, ízlésüket, beállanak megalázkodva a kórházakba és ott szolgálatot tesznek? Én is tudom azt, amit

igen sokan kicsinylően mondanak, hogy igen, de sok hiúság is van ebben a versengésben és sok kíváncsiság is van benne. Ez is igaz. Hiszen az élet nem egyenlő szálakból van összeszöve, az élet szövete különféle szálakból szövődik, és azért oly gyönyörű, oly ragyogó, oly elragadó, oly pompás tarkázó színt játszik, akármelyik oldaláról is nézi az ember. Az élet mindig más színt kap és mindig gyönyörűt. Vannak ott olyanok is, akik mulatságból mennek oda, de ott vannak az igaz, a valódi, az önfeláldozó nők is, azok, akiket a háború lelkesít és a háború ragad arra, hogy leszálljanak a piederstálról és szolgálatot tegyenek a nemzetnek és a szenvedő emberiségnek.

De nemcsak azok a hölgyeink vannak ott, akik műveltségüknél, előkelőségüknél és módjuknál fogva könnyen hozhatnak ilyen áldozatot, akármilyen nehezükre is esik maga a munka, hanem ott van az öreg koldusasszonynak a története is. Egy öreg koldusasszony jelentkezett ugyanis a bizottságnál, amely a sebesültek és elhagyatottak családjai számára az adományokat átveszi és átadott két párnát és két cihát. Megkérdezte a bizottság elnöke: Hát, jó asszony, kicsoda maga? Én kérem – felelte – faluban koldulok. Honnan vette ezt a párnát és hogyan akar maga még ajándékozni valakinek? A koldusasszony így felelt: A párnát meg a cihát összekoldultam, de a bele való tollat a szérűskerteken magam szedtem össze, hogy adhassak én is valamit. Hány szérűskertet járt be ez a szegény koldusasszony, hányszor kellett lehajolnia, hogy az elhullajtott tollakat egyenkint fűszedje, hogy azután megfossa és kiállítsa belőlük azt a két párnát? Ez mind oly megható költemény, ebben a háborús időben, hogy csak egy poéta kell hozzá, aki rímbe öntse azokat a szavakat, amelyeket én tökéletlenül elbeszéltem.

És ily epizódok mellett ott vannak a csataterek, ahol a vitézség, a férfias elszántság, a pajtási érzés, az önfeláldozás, a hazafiúi lelkesedés csodákat tud művelni, tömegeket tud magával ragadni. Ezek mind a legköltoőbb vonások és a legnagyobb tulajdonságok, amelyeknek annyi esztétikai tartalmuk van, amennyi Homérosz költeményeiben és Vörösmarty zengő hegzamétereiben sincsen.

De ezekkel az epizódokkal, ezekkel a jelenségekkel, amelyeket a háború produkál, még nincsen kimerítve a háború esztétikája. Van annak egy felsőbbrendű esztétikai tartalma is.

A béke az Istennek a legdicsőbb adománya. A templomban is azt éneklük, hogy Gloria in excelsis Deo, pax hominibus. Ami az Istennek a dicsőség, az az embernek a béke. Csakhogy az Isten dicsősége az tiszta, az makulátlan, az szeplőtlen, az örök és elmúlhatatlan és egyforma mindenütt, az emberek békéje azonban esendő, mulandó, romlékony és veszendő. Az idő a békét megrontja és megtámad a békében intézményt és embert egyaránt. Megtámadja a társadalmat és osztályokra, gyűlölködő osztályokra tépi, szaggatja szét.

Megtámadja a békében a politikát. A politika pártviszályokba merül és noha a politika föladata az ország és a nemzet érdeke, a közérdek szolgálata, a hosszas békében megromlott pártviszonyok a pártérdekeket teszik az országos érdek helyébe és a pártérdek ül a közérdek trónjába. A közigazgatás különféle ágaiban a protekció és a korrupció minden-

féle faja fészkel be magát. Hiszen újságolvasó emberek vagyunk, nagyon jól tudjuk, milyen a helyzet.

A kereskedést, amely becsületesen ad-vesz és kényes és tiszteletreméltó mesterség, azt az uzsora, a piszkos verseny, a vakmerő kockáztatás és a szerencsejáték rontja meg.

A szociológia? A szociológia, amely az egyenlőség, testvériség és szabadság nevében jött el hozzánk, a piacon nagy szájjal hirdeti szent elveit, de jaj annak, aki kényúri kedve előtt meg nem akar hajolni. Ha fölötte áll, becsületével fizet, ha közüle való, a kenyeret veszi ki a szájából és a szerszámot a kezéből.

Az irodalom és művészet? A hosszas romlandó békében az irodalom és művészet elszabadul ideáljaitól és sikerért a durvább, érzékibb ösztönök és szenvedelmek szolgálataiba áll.

Így fest a békében a társadalom. De nemcsak az intézményeket, nemcsak a politikát, a kereskedelmet, a közigazgatást, a művészeteket és a társadalmi törekvéseket rontja meg, hanem megrontja magát az embert is. Mert mind e jelenségek értelme, amelyeket itt festettem, csak az, hogy az emberen a hosszas túrhetetlen békében egy falánk és ki nem eléghető individualizmus és tülekedő önzés vesz erőt. Megszűnik az emberek között az érzelmi közösség, a nagy eszmények detronizáltak. Élvezet, haszonlesés, harács, ideges versenyfutás és hamis istenek imádása tölti ki életünket. A gyönyörű halastó, amelynek friss, hasznos és szép életéhez volt hasonló az életünk, megposhad, elposványosodik és immár csak a béka, a kígyó, a gyík és más csúszó-mászó állatok és a halálos ölelésű hínár érzi magát jól a megrohadt vízben és csak az boldogul benne. Íme, ezzé tud lenni az Isten szép ajándéka, a *Béke* az ember kezén.

De egy napon üt az óra és jön a *háború*. És egy csapásra veszedelemben van és értékét veszti mindaz, amit a békében imádtunk, aminek a békében ránk nézve látszólag nagy bece volt.

A moratórium megállítja a kereskedelmet, az ágyúörgés elhallgattatja a ledér múzsákat. A halál és a pusztulás lehe suhan el fejünk fölött és megállítja az emberiséget a kényelmes béke vásári tolongásában. Eltűnik az osztályharc. Eltűnik a szociológus gyűlölködés. Eltűnik a pártviszály. A formátlanná vált tömegekbe visszazáll az egység vágya, az összetartozandóság érzete, szemünkről lehull a hályog, újra meglátjuk ideáljainkat, elsősorban a két legfőbbet, a hazát és a nemzetet. Egy perc, egy pillanat és a háború megantitott bennünket arra, amit már szinte teljesen elfelejtettünk: *a lelkesedésre*.

Katonáink dallal, fölvirágozva mennek a harcba. Mi elhagyva léha mulatóhelyeinket, a templomba, Isten oltárához, a kórházba, a megalázkodás és mindenféle jótékonyosság oltárához járulunk. *Ez a háború etikai és esztétikai legfőbb tartalma.*

A háború is az örök jósnak, az örök igazságosságnak, az örök Istennek a fia, aki jön félelmetes ábrázattal, rettentő kezében korbáccsal és kiveri a béke templomából a kufárokat. És jön a háború vihara, összetöri a poshadt tó tükrét és megtisztítja fenékg a tó vizét.

És én ott állok e látományok és képek fölött, mint az egyszerű művész a viharban a hajó fedélzetén, aki az árbochoz kötözteti magát, hogy gyönyörködhessék az irtózatos látványban. És amíg az edzett hajósok elsápadnak, kétségbeesnek, kapkodnak, ő megjáratván szemeit a tomboló egeken s a borzalmas tengeren, mintha Istent dicsérte volna, azt kiáltozta:

– Szép, szép, rettenetes szép!

Ez a háború esztétikája.

Magyarul, magyarosan, magyarán

(1927)

Ez a három szó, amelyet címül ide írtam, nekem egy életen át jelszóm, sőt ha hivalkodni akarnék, azt mondanám: *programmom* volt. De a *programm* szó hitelvesztett kifejezés lett. Hiszen évtizedek óta, hosszú évtizedek óta minden *programm* azért készült, hogy meg se tartsák, nemhogy megvalósítsák. Ez az én jelmondatom azonban a legszebb, legdicsőbb és leggazdagabb *programm*. Más nyelven ki sem lehet így fejezni. Minden más nyelven – legalább három különböző, törzsökében sem rokon szó kell hozzá. Nekem pedig az a mértékem, amellyel minden embert, minden dolgot, minden cselekedetet, minden véleményt és minden intézményt megmérek. Királyt, kormányzót, kormányt, törvényhozást, bírót és közigazgatást, művészt és művészetet, társadalmat és egyeseket.

A tárgyra pedig egy kis rövid újdonság tereli ma a figyelmemet, amely egyik lap-társunk újdonsági rovatában jelent meg. Azt mondja ez a hírecske, hogy Szőke Sándor főszolgabíró elrendelte, hogy Csongrád megye tiszántúli járásában januárius elsejétől kezdve csak olyan mulatságot szabad engedélyezni, melynek rendezősége biztosítani tudja, hogy a mulatságra csak magyar ruhában jelennek meg úgy az urak, mint a hölgyek.

Ezt a rendeletet bizonyára furcsának fogja találni a mai közönség, amely egyáltalán nem jár magyar viseletben s teljesen a nyugati divat uralma alatt áll. Én magam a rendeletet naivnak találom és azt hiszem, gyakorlati értéke nincsen. Ha egy főszolgabíró ilyen dolgot a fejébe vesz és van hozzá tekintélye és hatalma, bizonyos eredményt el fog érni. De mi haszna lesz? Meddig tart ez a dicsőség? Azt fogják rövidesen rá mondani, hogy jó farsangi tréfa volt. Én suhanckoromban igenis magyar ruhában jártam. Mindenki abban járt. Országos mozgalom volt az, főszolgabírói parancs nélkül is. De az is csak politikai divatnak bizonyult és két-három év múlva ismét úrrá lett rajta az európai divat. Hiszen úri népünk is csak ünnepi parádéra ölti fel ősei viseletét. Sőt ami szomorúbb, parasztnépünk is már nagyrészt uraságoktól levetett pantallóban jár. Mindez divat, kényelem, hiúság és költség kérdése lett s ezek oly erős tényezők az ember életében, hogy bajos velük tartósan megküzdeni. Elvégre ez csak testünk takarására és díszítésére vonatkozik. Minden nemzet értelmisége, sőt többé-kevésbé népe is elhagyta történelmi és nemzeti ruházatkódását s nagyjában egy egységes divatot teremtett. Minthogy pedig mi a nyugati kultúrához számítjuk magunkat, szinte lehetetlen, hogy ezekben a külsőségekben ne kövessük a példáját. Nekem, megvallom, az is elég volna, ha a divatban előljáró asszonyi népünkben legalább annyi eredeti ízlés, érzélem és szellem volna, hogy a nyugati divatra rátennék a magyar bélyeget,

díszítésben (amiben változatos gazdagságunk és némi példáink is vannak), vagy a toalett kiegészítő részeiben, minő a kendők, felöltők s hasonlók használata.

Az öltözködésnél azonban vannak fontosabb dolgok is. Jó ideje már, hogy ugyanezen a mai címen, ugyanezen a helyen az idegen, szók és nevek írásáról írtam cikkel, amikor valaki arra kért, hogy mondanók meg valahára, hogy Magyarország nagy angol barátjának, Rothermere úrnak mi az igazi neve, vagyis, hogyan kell nevét kiejteni. Én akkor megírtam, hogy egy életen keresztül folytatom már a harcot a fonetikus írásért. Ezt a vallo-másomat egy barátom igen szépen és barátságosan, de szinte a megbotránkozás egy nemével vette tudomásul. Szerinte a műveltség kérdése, hogy helyesen (azaz idegen helyesírással) írjunk idegen szót és nevet. Ez az alapfelfogás, amelyben ketten nem találkozunk. Ez nem a műveltség, hanem a gyakorlati szükség kérdése. Kérem, mi a nagyobb műveletlenség: az-e, hogy az idegen szót helyesen írjuk le és rosszul ejtsük ki vagy az, ha fonetikusán írjuk le és legalább tudjuk, mi valakinek a neve. Mert a betű csak hang, a leírt név hangképlete egy szónak vagy névnek. De a betűket minden nemzet másképpen olvassa. Azokkal szemben, akik egy, két vagy három idegen nyelven tudnak, óriási azok száma – százezrekre és milliókra megy, – akik csak anyanyelvükön írnak, olvasnak és beszélnek. Kik számára írjuk mi az újságot? Mindenki számára. Nekem ugyan az igazi műveltséget az képviseli, aki a saját nemzeti nyelvét helyesen tudja. Természetesen, aki idegen nyelveket is tud, az az érvényesülésnek több eszközével rendelkezik. Ez azonban az elenyésző kisebbség s amennyiben magát műveltebbnek tartja, illendő, hogy ő legyen a türelmesebb. Én részemről azt tartom, sokkal többet ér és használ, ha az én írásomból mindenki azt mondja, hogy a mi nagy angol barátunkat Razmírnek hívják, mintha öt-hatféleképpen ejtik ki az angol nevet és a hat közül gyakran egyikből sem tudjuk meg, hogy minek is hívják igazában az illetőt.

Ez azonban csak gyakorlati oldala a kérdésnek, ami fontos az újságra nézve, de felesleges tudományos munkákban. Ám van a kérdésnek fontosabb része is: az erkölcsi. Nekünk semmi sem fontosabb a magyar nyelvénél. A magyar betű és hangbeli értéke nekünk szent. A magyar helyesírás nekünk törvény. Nincsen tehát, ha meg akarjuk magyarságunkat becsülni, csak kettő közül választani. Vagy követjük a nyugati nemzetek szokását, amelyek iparkodnak korrektül leírni az idegen szót és nevet, de a saját betűrendszerük hangzása és törvénye szerint olvassák, és abszolúte nem törődnek vele, hogy az idegen nemzet hogyan ejti ki. Vagy pedig átírnunk az idegen szót a magyar betűrendszerre, amikor legalább tudjuk, hogy a brit nemzet világcsofóját nem *Sá-kesz-pe-á-re*-nek hívják, hanem Séxpirnek. Ez nem műveltség vagy műveletlenség, hanem a nemzeti önérzet dolga. Senkitől sem követelhetjük, hogy jártas legyen öt-hat európai nyelv helyesírásában, hanem csak azt, hogy magunkét tudja jól. Elvégre a cirill-betűkkel írók minden Hevét átírjuk a magunk helyesírására. Mért ne a nyugatiak komplikált ortografiáját?

Ennél is cifrább a mai álláspont a rcét;-magyarosítás kérdésében. Hahotával fogják a világon mindenütt azt a miniszteri mondást olvasni, hogy *annak, aki nevét meg akarja magyarosítani, ehhez érdemeket kell szereznie*. Vajjon milyen érdemeket? Tudom, hogy akít a vitézi szék *vitézzé* avat, attól megköveteli, hogy magyar nevet vegyen fel, ha addig idegen neve volt. Ez azt jelenti, hogy a vitézsége nem elég, ahhoz érdemet kell még sze-

rezni azzal, hogy magyar nevet vegyen fel. Aki pedig magyar névre vágyik, annak ehhez kell érdemet szerezni. Hát nem elég érdem az, hogy valaki magyarnak születik és a szívében ég a vágy, hogy már a nevéről is tudják meg, hogy magyar. Nem elég dolgozni, adót fizetni, családot alapítani és büszkének lenni arra, hogy magyar? Még valami extra érdem is kell ahhoz, hogy valakinek magyar legyen a neve? Megtörtént az a krónikába illő eset, hogy egy családos ember törvényesen megmagyarosította a nevét, de elmulasztotta gyermekei anyakönyvében bejelenteni és kiigazíttatni régi nevét az újra. S mert a matrikulában a gyerekek a régi néven szerepelnek s persze ilyen születési bizonyítványt mutatnak fel, a szegény magyar apa végigjárt minden fórumot, hogy gyermekei az iskolában apjuk törvényes nevén szerepelhessenek, de hiába. A fiúknak más nevük van, mint az apjuknak, s természetesen még érdemeket sem szerezhettek, de kiskorúak is lévén, új magyarosítás útján se biztosíthatják maguknak apai örökségük e legideálisabb részét. Nem nevetni való ez? Nem egy ferde, értelmetlen szellem ez? Tessék a cégtáblákat nézni, tessék az országgyűlési képviselők névsorát olvasni; vegye valaki kezébe a minisztériumok sematizmusát; érdeklődjék bárki a mi katonai vezérkarunk iránt, vagy vegyen a kezébe bárhol iskolai értesítőt – és álmélkodva találkozik mindenütt az idegen nevek tömegével. Itt külön hivatalnak kellene lenni, amely a névmagyarosítást kezeli, buzdítja, presszionálja. Ahelyett rajtunk ül egy sötét, korlátolt szellem, amelynek minden mindegy. Magyar név, magyar ruha, magyar nyelv: ki törődik komolyan vele.

Mondhatja valaki, hogy ezek kicsiségek. Nekem nem azok. De mindebben a lemondásnak, az önállótlanágnak, a közömbösségnek oly szimptomáit kell látnunk, hogy azt kell mondanunk, hogy virtuozitásig vittük a lemondást. Rettegve gondolok rá, hogy ma-holnap akadnak olyanok, akiknek Trianon kényelmesebbnek tetszik, mint az ősi határok visszaszerzése, ami áldozattal, sőt önfeláldozással jár.

Hová lett a régi vers:

Magyar ember ősi jussát nem hagyja,
De ha vele bánni tudnak, az ingét is odaadja.

Vajjon nem adtuk-e oda már az ingünket is? Háromszor iszik a magyar ember. Harmadszor a – *bajszáról*. De kinek van ma még bajusza? Ez is kicsiség, de jellemző. Régen a pap, a színész és a lakáj borotválkozott. Ma a gavallér, a vigéc és a hivatalnok. Amikor egy nemzetből kivész az az ösztön, hogy másoktól megkülönböztesse magát s ebben különb legyen mindenkinél, akkor már csak egy lépés odáig, hogy túladjon nemzeti önérzetén s alája süllyedjen minden más nemzetnek. És nem lesz úgy, mint régen vót: Nem süvegelem a magyart sem a német, sem az oláh, sem a tót.

Március tizenötödike

(1928)

Most először ünnepeljük ezt a történelmi dátumot úgy, hogy nemzeti ünnepnek be van iktatva a magyar kalendáriumba. A Mária-napokon kívül, melyek mint Magyarország patrónájának ünnepei, Magyarországon bensőbb áhítattal, mert nemzeti vonatkozással is ünnepeltetnek meg, mint más országokban, három ünnepe van bejegyezve a magyarnak a naptárba. Szent Istváné, mint a magyar királyság alapítójáé; Október hatodika, mint a nemzeti gyász ünnepe és Március tizenötödike, mint a nemzeti tavasz ünnepe, a nemzeti ébredésé, a nemzeti megújulásé.

Március tizenötödike az az ibolyával koszorúzott aranykapu, amelyen át nemzetünk belépett történetének egy új korszakába. Az arany jelképezte az örök értékű, örökfényű ifjúságot, mely azon a csodálatos napon elindult; az ibolyaillat a lelkesedést, a rajongást, a hitet a jövőbe, amely az ifjúság léleketéből szállt a levegőbe azzal a varázsszóval, hogy: *Szabadság*.

Ami azután következett, hiába végződött katasztrófával. A márciusi mámor szárnyat adott a nemzetnek arra, hogy aki ellen indulnia kellett, úgyszólván egy négyszáz éves küzdelem utolsó csatáira, azt a nemzet legyőzte. Két bűvös kard volt az ellenállhatatlan fegyvere. A szó, amely élesebb volt minden kardnál és a kard, amely hatalmasabb volt minden ékesszólásnál: *Kossuth Lajos és Görgey Artúr*. Mert itt az ideje, ki kell mondani valahára őszinte hitvallással: mit ért volna Kossuth Lajos lángszava Görgey Artúr hadverő kardja nélkül. És mit ért volna Görgey hadvezéri lángesze, ha Kossuth bűvös szava, mint egy ítéltre hívó kürt, nem szállítja le Csaba királyfi hadait az égi tejútról, csontjaikat a föld alól harcdöntő névtelen hőseink, a 48-as honvédek képében.

Hogy azután az osztrák, a balga, a vaksággal megvert, az önönmagának legbuzgóbb sírásója, ránszabadította a muszka cár xerxesi hadát, amely pirrusi győzelmet aratott rajtunk: az nem tudta megfordítani a sors kerekét. Ausztria hatalma, tekintélye, életerejé és becsülete ott vérzett el a márciusi illatoktól lelkes magyarok kardjától: ez a történelmi igazság. És ha nekünk szabadulás volt a Hatvanhét, ugyanez Ausztriára nézve *Világost* jelentett, kapitulációt, lemondást.

Deák Ferenc a kibékülés művét oda kapcsolta bele a márciusi lehelletekbe, amit ő nevezett el jogfolytonosságnak. Hogy a harcok azontúl is meg-megújultak, az annak a természetes következménye, hogy akármit írunk törvénybe, ahhoz az élet csak lassan, új küzdelmek, új áldozatok árán igazodik. Ha elvesztett földemet, melyet idegen bitorló dúlt meg, visszaveszem: hiába az enyém, éveken át kell szántanom, boronálnom és minden módon

munkálnom, hogy a dúlás gödreit, árkait eltüntessem s újra szép, sima és termő tábla legyen belőle. De itthon mindenki tudja, aki világos elmével lát, hogy a múlt század első felének dicsőséges liberális táborá kivívta a *negyvennyolcat*, a negyvennyolcasok megvívta az *önvédelmi harcot*, melyből Ausztria mint ötvenszázalékos rokkant került ki, aki kénytelen volt a *Negyvennyolcat* elismerni és törvénybeiktatni s Magyarországgal kiegyezni. És mindenki tudja, hogy a negyvennyolcas liberálisok szelleme restituáltatott és Magyarország a múlt század második felében a királyság hatalmas szárnycsapásaival emelkedett fel tisztelet, tekintély, súly, gazdaság és kultúra tekintetében *Európa élő nemzetei közé*.

Mily korlátolt elme, mily szűkmellű lélekzöképpesség kell ahhoz, hogy a mai nemzedék egy része szidja, gáncsolja és minden balszerencséért okolja is azt az előző nagy, liberális nemzedéket. Nem veszi észre, hogy minden: intézmény, vagyon, rend, kultúra, művészet, költészet, tudomány: minden, amiből a mai pártok élnek, annak a nemzedéknek halhatlan munkájából való! Az teremtette meg, amivel annyit dicsekszünk, amit a mai politika oly sokféleképpen veszélyeztet: a kultúrfölényünket. Hol volna ma Magyarország, ha a múlt század liberális érája kiesett volna történetéből! Hogy meritek március tizenötödikét törvénybe iktatni és országos ünneppé tenni és megtagadni dicső alakjainak, halhatatlan hőseinek, tündöklő szellemének az emlékét és alkotásait. Mert bizony mondom én nektek, a közéletben, a politikában, a gazdasági életben mindannak az ellenkezőjét látjuk ma, mint a amit a márciusbeliek követeltek, hirdettek és alkottak. Mert azokat a drágaságokat nem lehet törvényekkel, rendeletekkel, rendőrökkel és a hatalom egyéb eszközeivel parancsszóra megcsinálni. Ezeknek benne kell lenni az emberek lelkében, a szívében, az elméjében elevenen. Enélkül nincs egyéni és nincs nemzeti függetlenség. Nem a törvényben és rendeletben kell az erkölcsnek, a függetlenségnek, a magyarságnak és a szabadságnak hivalkodva és parancsokat erőszakolva lenni, hanem azoknak a lelkében, akik a törvényt csinálják s a rendeleteket kiadják. Mert akkor benne lesz törvényben és rendeletben az ő lelkük és benne lesz a szabadság, a szeretet, az irgalom, a bölcsesség és az emberi méltóság.

Nem a liberalizmus védelmét akarom én ebben megírni, hanem csak a március tizenötödikének a nemesi levelét. Tudom én, hogy az idő meg nem áll, hanem megy előre. Nekünk azonban az idővel lépést kell tartani, nem pedig hátramenni vissza, elmúlt időkbe. A liberalizmusnak a maga régi formájában megvolt Magyarországon a maga dicső korszaka. Dicsőbb tán, de mindenestre eredményesebb, mint bármely más európai országnak. Bizonyos, hogy a világ ma új fordulatok, el sem képzelhető változások végzetes küszöbén áll és még senki sem látszik tudni, hogy mi teher, mi kötelesség, mi küzdelem, mi sors és szellem várakozik ránk. Én csak azt tudom, hogy erre föl kell készülnünk és minden eshetőségre készen kell állanunk. És tudom, hogy, amink van – ami kiraboltatásunk után még megmaradt, – azt meg kell őriznünk és belőle semmit sem szabad kockáztatnunk. Mi az európai civilizáció kötelékében élünk. Nekünk, egyéniségünk, magyar voltunk, történelmi alkotásaink és magyar nyelvünk és kultúránk szelleme megóvása mellett, az európai nemzetek irányával, szellemével és érdekeivel alkura kell lépnünk. Nem szabad ebben utolsóknak maradnunk, de nem szabad gyermekes fejjel elsőkné nekirohannunk az akadályoknak. Kevesen vagyunk, még lélekszámban is kiraboltattunk. Nekünk nem volna szabad mást tennünk, mint fenntartani ami kultúránk van, gondoskodni népünk testi és lelki jólétéről, igazságot

kormányzatot létesítenünk, a világ első intézményei közé emelni bírósági intézményünket, békét teremteni a társadalomban, egyetértést az országban, szeretetet, testvéri érzületet a politikában, méltányosságot a gazdagok, részvétet és igazságosságot a szegények iránt. Mert az összesség, minden teremtett lélek ebben a hazában, az a drága edény, amelyet a vezetők szelleme megtölt a maga tartalmával. Ha gonosz tartalommal telik meg az edény, vagy ha üresen marad, veszedelem forralódik benne: a társadalom, az ország és a magyar nemzet veszedelme. Teljék meg hát ma minden lélek a márciusi eszmékkal, a márciusi érzelmekkel, a márciusi ifjak idealizmusával, akik elindultak ama tavaszi napon a szabadságért, a nemzet és összes fiai szabadságáért és közülök dicsők és nagyok nemcsak szónokoltak és verseltek ideáljaikért, hanem meg is haltak e kincsekért és a hazáért, mely drágább volt nekik egyéni szabadságuknál és életüknél is.

Magyarország balsorsa

(Megjelent a Daily Mail-ben – 1928)

Rothermere lord akciója az én hazám igazsága mellett a legcsodálatosabb dolgok közé tartozik népek és nemzetek történetében. Magyarország vezérpolitikusai az utolsó szempillantásig elleneztek a háborút. Mikor nem tudták megakadályozni, természetesen hagyományos hűségével és vitészségével viszont kitartott a nemzet az utolsó szempillantásig szövetségesei mellett. A kegyetlen játék vége pedig az lett, hogy akik szövetségeseink voltak, de cserbenhagytak bennünket, s az ellenséghez álltak, azok gazdag zsákmányt nyertek jutalmul nagyrészt a magyar területekből, mi pedig megcsonkítottunk úgy, hogy elvették területünk és lakosságunk kétharmadát s idegen nemzetiségű országokhoz csatoltak közel négy-millió magyar nemzetiségű lelket. A Kárpátok hegykoszorújával övezett s délen a Duna hatalmas medrével határolt magyar medencéből megmaradt Magyarország számára ennek a medencének a közepe, huszonegymillió lakosból hét és félmillió. Ez nevezetik Csonka-Magyarországnak, stratégiai határok nélkül, derékban kettémetszett folyókkal, melyek mind a régi Magyarországon fakadnak és magyar területen ömlenek a Dunába; minden hegyvidékünk fatermeléssel, érc-, ásvány- és sóbányáinkkal szomszédainknak ajándékozott a trianoni békemű által, akik körülöttünk minden oldalon fegyveresen őrzik a zsákmányt, míg tőlünk minden fegyver és hadifőlszerelés elvételét. Ez Magyarország helyzete közel tíz esztendeje. Bekerítve zsákmányát őriző ellenségtől, hermetice elzárva köröskörül a többi világtól, amely csak ellenségeinktől értesül minden dolgunkról, erényeinkről alig, hibáinkról pedig igen bőven. Úgyszólván sírban feküdtünk s a világ természetesen ha hallomásból tudott is rólunk, nem talált okot arra, hogy érdeklődjék is irántunk. Hiszen összezsugorított nép lettünk, mely látszólag se nem oszt, se nem sokszoroz, csak a szerencsétlenségünk volt óriási, de olyan időben, amikor minden európai nép száz bajjal küzd, se ideje, se kedve, se különös oka nincsen arra, hogy egy igazságtalanság áldozatával, egy különben is számban kicsiny, területben megfogyott, fontosságban látszólag jelentéktelen nemzettel különösebben törődjék.

És ekkor történik egy csoda. Ránk, magyarokra nézve olyan dolog, ami az isteni Gondviselés művének látszik. Feláll messze nyugaton, tőlünk messze távolban egy idegen férfin és a rendelkezésére álló hatalmával mintegy bűvös harsonával világgá kiáltja ki a mi nagy igazságunkat. És hatalmas szavára a magyar szívek kigyulladtak a hálától és reménytől, ellenségeink megdöbbsentek és megremegtek, a világ pedig felfigyelt. És a magyar kérdés egy csapásra előlépett az európai problémák sorába. Nem csodás fordulat-e ez, egyetlen

ember szavára? Igaz, hogy ez az ember két ellenállhatatlan fegyverrel küzd egyszerre: nagylelkű szívével és államférfíui elméje erejével. Küzd az igazságért, melyet meglátott, egy a gazság határait érintő igazságtalanság ellen és küzd Európa eleven érdekéért. Ez utóbbiról, Európa érdekéről a magyar igazságban, lett nekem feladatom itt az előkelő angol újságban az angol olvasó számára írnom.

Nem aggodalom nélkül szegem meg ezt a témát. Mert amit én magyarul írok, azt nehézség nélkül le lehet fordítani angol nyelvre. De a magyar ember mentalitása hozzá tud-e férti az angol ember mentalitásához? Amit itt eddig írtam, nem egyéb, mint megkísérlése valamely hidverésnek a két mentalitás között. Képzelden el az olvasó két embert. Az egyik a magas hegytetőn áll s onnan néz el mérhetetlen területekre. A másik a völgy mélységében húzódik meg, s így szól az egyik: mindaz a terület, amelyet belátok, egy egész világ s ez a világ az enyém s az én szellemem lebeg felette. A másik, a völgy szerény lakója, így szól: enyim e kis ház és udvar és nézek fel a hegyekre s minden hegy és ami azon túl van, a másé. Ha e két ember egymással szóba áll: meg fogják-e egymást érteni? Az ember a hegytetőn az angol; az ember a völgy egy rejtett zugában a magyar. Az egyik te vagy, e lapok olvasója, a másik én vagyok, e sorok írója: meg fogjuk-e egymást érteni? Kíséreljük meg és reméljük a legjobbat.

A kérdést így kell feltennünk: Mi érdeke van Nyugat-Európának abban, hogy a magyar igazság diadalmaskodjék az európai politikában? A feleletet megadja rá egy tekintet a múltba és egy tekintet a jövőbe s egy szempillantás a jelenre.

A magyarok bejövetele a nagy népvándorlás utolsó hulláma volt. Ázsiából jöve, Árpád vezérsége alatt átkeltek a Kárpátokon s itt a Duna völgyében, a Kárpátok nagy medencéjében hódításukat különféle itt tanyázó néptörzseken befejezték 896-ban s ennek ezer éves emlékét ünnepelte meg a magyar nemzet 1896-ban, országos nagy ünneppel, Ferenc József király és hitvese, Erzsébet királyné részvételével, aki tudvalevőleg Genfben gyilkos kéz áldozata lett. A terület, melyet a magyarok elfoglaltak, a római birodalom összeomlása óta úgyszólván gazdátlan volt. Nem volt semmiféle néptörzs vagy népfaj, amely a rómaiak örökébe lépve, átvette volna az uralmat itt Európa keletén. A népvándorlás minden hulláma keresztülment kelet e kapuján, és tovább vonulva a nyugati nemzetek tengerében olvadt fel. De Pannónia úgyszólván ideiglenes állomása volt valamennyinek. Itt tanyázott favárában Attila, az Isten ostora, aki meglátogatta hadaival Itáliát, s aki az első nagy marnei (Catalaunum, Chalons) csatában tört meg a nyugatrómai birodalom hadvezére, Aétius kardjától. Itt kellett a Duna medrén szembeszállni Nagy Károlynak az avarokkal, hogy elhárítsa betörésüket Nyugat-Európára. A magyarok is, mint vitéz, harcias faj, nem állapodtak meg újon szerzett hazájukban, hanem bekalandozták és rettegésben tartották Nyugat-Európa nemzeteit, csatáztak Olaszországban, Spanyolországban, francia földön és a német birodalomban. Száz esztendeig tartott ez a kalandozásuk, míg végre a keresztény időszámítás ezredik esztendejében egy szent király: István, a nyugati kereszténység kötelékébe terelte eddig kalandor népét és megalapította a magyar királyságot, ugyanazon a területen, amelyen a most lezajlott nagy háború találta, s odaállította nemzetét örnek a nyugat e kapujába. Mert az ázsiai veszedelem még nem múlt el. A XIII. században Attila módjára jött Dzsingisz-khán népe és elárasztotta az országot. De a magyarokkal való mérkőzés után hadai elernyedve,

nem tudtak eljutni tovább nyugat felé, hanem lassan visszahúzódtak Ázsiába, mint ahogy partba ütközve visszaömlenek a tenger hullámai. Ám a XIII. század végén jöttek dél felől a törökök, akikkel a magyar nemzet négyszáz évig verekedett, hallatlan kitartással és csodás eposziába való hősi cselekedetekkel. Ebben merült ki a török ereje úgy, hogy Bécs alól már könnyebben visszaverték a vitéz lengyel Szobieszky segítségével. De sajnos, e küzdelmekben kimerültek a magyarok is, úgy, hogy Ausztria fejedelmében, aki német-római császár is volt, szövetségest kerestek, hogy hasonló inváziók esetére nagyobb erővel rendelkezzenek. Fájdalom, a német császárok nem így fogták fel a szövetséget, hanem a magyar függetlenség és alkotmányosság elnyomásával, a magyar nyelv kiirtásával próbálták a német hatalomba beolvasztani a magyar királyságot és birtokukba venni a Duna medencéjét, a kelet felé vivő országot. E törekvés ellen négyszáz évig védte magát a magyar nemzet, s e rettenetes hadjáratnak, mely a háború s a béke minden fegyverével folyt állandóan, az osztrák-magyar 1867-iki kiegyezés vetett csak véget, ami azáltal vált lehetségessé, hogy Bismarck Ausztriát 1866-ban kiszorította Németországból.

Ezek a dolgok értendők az alatt, hogy Magyarország védőbástyája volt Európának. (Azt ritkábban emlegetik, hogy egyszersmind bástya volt a germán világ keleti törekvéseivel szemben is.) Az mindenesetre különös, hogy mióta a magyar királyság megalakult, azóta semmiféle ázsiai betörés Európa felé a magyar határokon túl nem jutott. Így, Európa nyugatának nem csekély érdekében, egyfelől mint egy vasék, szilárdan állott választófalaképpen az északi és déli szlávok között és másfelől állott megdönthetetlenül mint bástya, a német keleti törekvések előtt.

Ez ime a múlt. És mint állunk a jövővel szemben? Lesz-e Nyugat-Európának a nyugati kultúrában felépült magyar várnégyszögére ezentúl is szüksége? Fenyegeti-e a jövőben is Európát valamely invázió Ázsia titokzatos mélyéből.

Hogy az európai behatás alatt álmukból ébredő ázsiai néptömegek mily fordulatot adnak a világtörténetnek, arról gondolkozni lehet, ma még beszélni korán volna. De hogy Európának számolnia kell az ázsiai veszedelem ama részével, amellyel közvetlen érintkezésben van, és hogy fegyverkeznie is kell ellene nemcsak karddal és ágyúval, hanem rátermett és próbát tett nemzetek fenntartásával: az bizonyosnak látszik. Ez a rész pedig Oroszország és a Balkán. A mi szomorú korszakunk bőven megmutatta, hogy a szláv lélek a nyugati eszmék, a szabadság, az alkotmányosság iránt semmiféle fogékonysággal nem bír, s hogy minden uralomnak, legyen az cári autokrácia vagy tanácsköztársaság, csak kicsapongásait ismeri és gyakorolja. Két egymással ki nem békíthető világnézet áll itt szemben: a nyugati alkotmányos gondolkozás és a szláv orthodoxia despotizmusa. Ez a két világaramlat itt Európa keletén fog megütközni s Magyarország testén keresztül fogja első harcait megvívni, ha Európa elejét nem veszi e világháborúnak, mely az idők méhében érlelődik. Az orthodox vallás mindenütt azonosítja magát a nemzetiséggel. S nemzetiség és vallás mindenha gazdag forrása volt a háborúknak. Hogy pedig mily átalakító ereje van az orthodoxiának, mutatja Románia példája. A román, nyelve szerint nem szláv, de gondolkozása, szokásai, erkölce szerint épp oly bizantinus, mint egyháza, az orthodox keleti egyház. Ez magyarázza meg a most folyó harcot is Erdély és Ó-Románia politikusai között. Erdély poli-

itikai vezérei a magyar kultúra növendékei s a román testvéreikkel való kibékülés és ölekezés után ma kiábrándulva, gyűlölettel állanak a román királyságbeli politikusokkal szemben.

Oroszország ma ugyan harcképtelen. De azért Európának be kell rendezkednie a védelemre, arra az időre, amikorra Oroszország ismét visszanyeri harcképes állapotát s újra kinyújtja kezét a háborúban elvesztett országaiért s felveszi újra régi játékait a Balkánon, s ismét megindítja titkos és nem titkos hadjáratát e céljainak itt Európa keletén egyetlen komoly akadálya, a magyarok ellen, mint tette a háború előtt. Természetesen mindé romboló erők ellen Magyarország még helyreállítva is egymagában nem elégséges védelme a nyugatnak. Ellenben a nyugat a helyreállított Magyarország nélkül csak annál könnyebb prédája lesz az előretörő szláv orthodoxyának. És a jelen idő borzalmas veszedelme az, hogy a régi Magyarország kétharmadát a nyugat a párizsi békékkel kiszolgáltatta ennek az új ázsiai szellemnek. Hiszen a Balkán, szláv hatalmaskodó szelleme folytán állandó tűzfészke Európának, máris messze kitolta előőrseit Európa nyugata felé, mert a Magyarországtól elcsatolt részekben a szó szoros értelmében tüzzel-vassal folyik az orthoxia háborúja a nyugati kultúra és civilizáció ellen. A kiterjesztett Balkán a kiterjesztett tűzfészket jelenti. Ehhez járul, hogy a magyar nép, bár ma még birtokában van ezeréves történelme öntudatának, Trianon bilincseiben széttépve, igaztalanul és okatlanul károsítva, és sokféleképpen megalázva, elkeseredésében fogékonyabb és csak hajlamosabb lesz a felforgatások iránt s fizikai erejének is csökkenésével elveszti történelmi hivatásának érzékét és öntudatát s akit a Gondviselés őrszemnek rendelt ki egy fontos állomásra, kényszerítették éppen azok által, akiknek biztosságát, kultúráját és kincseit őrizni és védeni volt hivatása, hogy aléltan megadja magát és ellenségei kezében fegyver és eszköz legyen régi barátai veszedelmére, romlására.

Ez a jelentősége Európára nézve a trianoni békeszerződésnek.

Mi magyarok, tudjuk és érezzük ezt. És tíz év óta fájdalmasan és megdöbbenve tapasztaljuk, hogy Európa úgy tesz, mintha sem nem tudná, sem nem érezné. Ezért nekünk szinte divinációnak látszik, hogy egy angol ember is azon a ködön és feketeségen keresztül, melyet a trianoni békeszerződés jelent, meglátta, megérezte és Európa szeme elé tárta. Rothermere lord e cselekedetében hihetetlen férfierkölc, kimondhatatlan államférfíúi bölcseség és elbeszélhetetlen angol becsület van.

Nemzeti kincsek, nemzeti keservek

(1928)

Holnap délelőtt fog ünnepélyesen megnyitni *Horthy Miklós* kormányzó úr Nemzeti Múzeumunkban egy kiállítást, mely egyaránt hirdeti a múzeum vezetőségének, igazgatóinak és tisztviselőinek, akik rendezték, dicséretes munkásságát, rendező-ízlését és hivatásukra való fényes rátermettségét. Az utolsó tíz év új szerzeményeinek egy részét mutatja be kilenc teremben a kiállítás gazdag változatosságban. Ami ezer és több ezer év óta át volt adva a földnek, amit évszázak óta őrzött a kegyelet, templomok díszét, épületek töredékeit és összeomlott királyi paloták jellegzetes törmelékeit; családi ereklyéket, fejedelmek által viselt ruhát, fegyverzetet, ékszert és a magyar ötvösmunka különféle remekeit, oltárképeket, faragott művészetet, s mindet kiragadva az enyészet kegyetlen kezéből, gazdag sorozatban elrendezve szemlélhet ott a látogató. Dolgokat, amelyek egyetlen a maguk nemében, meg lehet ott csodálni. Egy középkori város könyves szekrényét, könyvtárt abból a magyar időből, amikor tán csak az egyházaknak, a kolostoroknak volt még könyvtárunk Európában, íme már polgári könyvtára volt egy magyar városnak. A kiállításához a rendező tisztviselők készítettek egy nagyszerű katalógust, amely messze meghaladja a katalógusok nívóját. Oly tanulságos, oly érdemleges, hogy élvezettel és haszonnal jár, ha elmélyed benne az ember. Gyönyörködhetik az olvasója nemcsak abban, amiről az egyes szakmák emberei írnak, hanem magukban az írókban is, akik tudományukban alaposak, készségükben kiválóak és mind fanatikusan csügg a hivatásán. Oly sokszor elhaladunk a mi nemzeti múzeumunk klasszikusan gyönyörű oszlopsora előtt. Künn azon a tájon tolong a jelen élet zibongó forgalma, benn, az impozáns oszlopok mögött pedig fáradhatatlan kezek és komoly elmék rendezik, rakosgatják, tanulmányozzák és őrzik a múltak törmelékeit. Aki belép oda abból a környezetből, ami ma van, ámulva kerül szemtől-szembe azzal, ami volt. Hogy éltek, hogy ruházkodtak, hogy ékesítették magukat, hogy dolgoztak, hogy fegyverkeztek, akik valamikor előttünk jártak azokon a helyeken, amelyeken ma mi járunk. Minden darab, amely előtt megállunk, ha szövet, ha arany, ha fa, ha vas, és ahogy céljaira megmunkáltatott: egy-egy a sírjából felidézett beszélő tanú, hitvallást tenni arról, amivel mostanában nem ritkán dicsekszünk: a magyar kultúrfőlényről, mely megvolt a múltban s mely meglesz a jövőben, ha lelkünk nem szűnik meg táplálkozni a múltból s megmozdul és megszilárdul bennünk a becsvágy, hogy nem maradunk el elődeink mögött, akikre a múzeum termeiben járva, hálával és büszkeséggel gondolunk.

De nemcsak a múltnak ereklyéi, emléktárgyai és maradék kincsei tárulnak elénk a múzeum kiállításán, amikben elandalodva gyönyörködik a szemünk. Bele van kapcsolva

ebbe a kiállításba a keserves jelen is. A kupolateremben ott fogad mindjárt bennünket szinte művészi elrendezésben egy hírneves szobor tragédiája. Fadrusz gyönyörű Mária Terézia királyszobrának töredékei: csonka részek, eléktelenített fejek, felismerhetetlen márványdarabok hirdetik itt a század legalávalóbb barbár cselekedetét. Pizkos kezek és szennyes kezek kötelet és láncot csavartak a nagy alkotás alakjainak a tagjai köré és úgy rángatták le őket hosszas, kiszámított munkával a föld porába. Nem tudom, hogy kerültek haza a drága műremek e roncsai. Tudvalevőleg egy pozsonyi ember szedte össze az utcán, engedelemmel vagy anélkül s elraktározta háza pincéjében s onnan tudta elhozni egy fanatikus magyar lélek Trianonon keresztül s adta be a múzeumba, ahol most ki van állítva egy félkör közepén a főalaknak erőszakkal eléktelenített feje, és előtte jobbról-balról cölöp-ozslopokon a két vitéznek a feje. De micsoda fejek. Csonkán is megrendítő, félelmes vitézi tekintetükkel. Az ideális komor magyar vitéz, acélos homloka alatt, szinte bozontos, viharvert szemöldök árnyékában merész, gyilkos, megigéző tekintettel néz rád, mintha mondaná: a követ összetörhették a gazok, de ami lelket a művész vésője belénk plántált, az elpusztíthatatlan. Ha Fadruszból nem marad meg csak ez a két eléktelenített fej: halhatatlansága akkor is biztosítva van.

A teremben oldalt van felállítva Fadrusz e szobrának első gipszmodellje. Ez is Csehországból került ide. Hogy mily merész furfanggal, veszedelmes vállalkozással, ki sem lehet találni. De itt van, nevéhez kötve neve annak a vitéz legénynek, aki el tudta hozni, és legalább kicsiben képét adja a művész nagy koncepciójának.

E teremtől balra egy másik terembe jutunk. Ebben van felhalmozva szekrényekben és falakon mindaz a trianoni pokol, amelybe be kell járnunk, hogy semmit se felejtünk el. Könyvek, röpiratok, hirdetmények, napiparancsok, színes plakátok és levelezőlapok vannak itt, melyek legnagyobbbrészt a cseh hódoltság alatt láttak napvilágot, a gazságok kitervezésétől kezdve végig, szinte máig, amikor benne ülnek az árulás, rágalom, hazugság és erőszakosság fegyvereivel szerzett zsákmányban. Mikor bejöttek, szemforgató képmutatással hirdették, hogy nyelvét, vallását, jogait, birtokát tisztelni és védeni fogják a magyarnak, s mikor már befészkeltek magukat, hogy vetették el álorcájukat, hogy mosták le arcukról a ráfestett tisztességet és becsületet. Jurigának két könyve. Az egyik még a megszállás előtt, melyben a volt magyar képviselő még szinte csöpög a magyar hűségétől. A másik a megszállás után, mikor már birtokon belül voltak, s amely épp úgy csöpög a magyargyűlölettől. Rendeletek és kiáltványok, melyek oltalmat, jogot és szabadságot ígérnek a magyarnak s utóbb rendeletek és hirdetmények, melyek eltiltják a magyar cégtáblákat, és kimondják, hogy aszerint fognak a magyarral bánni, ahogyan választásokon – szavaz, és meghirdetik, hogy vigyázzon magára, aki elnökük ünnepléséről elmarad. És féktelenül gyalázkodó plakátok és levelezőlapok, egész a Rothermere akciójáig. Nem lehet csak nagyszerűnek mondani ezt a veszett izgatást, terrort és gyalázkodást, amellyel kifogyhatatlanul iparkodnak szítani a magyarság gyűlöletét, de mely nekünk durva, hazug és megvadult voltában csak azt bizonyítja, hogy félnek tőlünk, nem bíznak a dolgukban.

De vigasztaló is van a politikai gyűlölet e szemétdombján. Vannak ábrázolatok, melyeket Hlinka pártja adott ki, s melyek épp oly gyűlöletet hirdetnek a – csehek, mint az előbbieket a magyarok ellen. Most már fordult az idő szeges kereke, most már a csehek ellen

kell a szegény tótokat megvédelmezni. Per quod quis peccat per idem punitur et idem. Hlinkát és híveit a saját korbácsukkal verik a – felszabadítók. Azt mondja egyik plakát, hogy ezer éves rabságból szabadultak fel a szlovákok. Nos, a magyar rabságot bírták legalább ezer évig (a Hlinka számítása szerint), de ezer évig mégis tótok maradtak. A cseh szabadságot ıme már tíz év alatt halálosan megunták, mert a tótságuk van veszedelemben. Míg nálunk voltak, addig legalább velünk arattak, itt jártak, mint szerény iparosok és kocsarasok, mi gyárat s munkaalkalmakat adtunk nekik s amellet tótok voltak. Most szlovákoknak hívják ıket, de, Hlinka bizonyítása s szavai szerint, koldussá vannak téve s becsületes tót nyelvük veszedelemben van. Mindebben pedig voltaképpen ártatlan a jámbor, szerény s jóindulatú tót nép, ártatlan Rákóczi szegény hű népe, de bűnösök ennek a jóhiszemű népnek kapzsi, becsvágyó s haszonra dolgozó vezérei.

Mi magyarok pedig vegyük a kezünkbe a kiállítás katalógusát, melynek a címe: „*Tíz év szerzeményei, 1919-1928.*” Járjunk tömegesen a szép kiállításba s tanuljunk tőle önérzetet a magunk, s gyűlöletet a gyűlölködők számára.

Dornoch

(1928)

Múlt vasárnap délelőtt végigjártam a dornochi templomokat. Ez a község, mely úgy fest, mint a mi régi mezővárosaink, hétszáz lélekből áll, de négy temploma van. Valamikor püspöki város volt, megvan még a püspöki rezidencia, egy igen régi, szinte várszerű épület, megvan a katedrális, – melyet most is annak hívnak, – de persze, püspöke nincsen. Négy papja van, mindenik más-más protestáns árnyalat, független egymástól és független az anglikán hierarkiától is. Mind üres volt vasárnap délelőtt, az egyikben találtam egy öregebb bácsit, aki azt mondta, tizenegy óra után van az első, egy órakor a második isteni tisztelet. Az első angol nyelven, a másik az ősi gael nyelven, mely minden erejét elvesztette, de melyhez maguk közt a vidékbeliek még mindenütt ragaszkodnak. Az én bácsim a templomban feltett sapkával járt, kelt velünk, ő beszélt, hogy ide negyven angol mérföldnyire, észak felé, június huszadika körül lehet már látni az éjféli napot. Az ujjával magyarázta, hogy a nap leszáll a szemhatárig, de ott nem tűnik el, hanem egyet gondol és fölkanyarodik ismét az ég felé. Valóság, hogy itt Dornochban most, július derekán, a nap féltízkor nyugszik és tizenegy órakor még elég világos szürkület van. Eszerint jól magasan fönny vagyunk a skót felföldön. Egy tiszta levegőjű, zöld, viruló országban, mely fölött a szelek révén két óceán beszélget egymással: az Északi-tenger és az Atlanti-óceán. Nagyon szegény ország ez eszerint. Közepes hegyek vonulnak rajta keresztül-kasul. Rétek, legelők zöld tömege borítja. Lápok és tavak váltakoznak, melyek közt fürge patakok közlekednek. De fával szegett, jókarban tartott utakon jár az ember. Embert azonban nem sokat látni, egy-egy sovány rozsvagy zabtáblán, krumplin kívül természetvényt sem. De legelésző tehén, különösen egy koromfekete fajta: az van elég és birka is és kecske is, amely mind őrizetlen legelész. A mezők tehát épp olyan néptelenek, mint a templomok és utcák vasárnap délelőtt. Az utcák délután is üresek. Mert a vasárnapot itt biblikus szigorúsággal ülik meg. Azt mondták nekem, hogy vasárnap délután otthon ül az egész család, olvas a szent könyvekből és zsoltárokat énekel. Valóság, hogy innen vasárnap vonat sem indul el. A nép dologtevő napokon erősen dolgozik, de csak nehezen keresi meg, amire szüksége van. Jámbor, csendes, istenfélő nép ez, igénytelen az étellel szemben, de lelki világának integritásához konokul ragaszkodik. Istenét is a maga esze szerint akarja imádni s ebben neki nem parancsol se pap, se püspök, se pápa, hanem a papnak kell ő hozzá alkalmazkodnia, ezért van neki hétszáz lélekre négy temploma. Ki kell e képet még azzal egészíteni, hogy az Északi-tenger sűrűn belemarkol északi Skócia partjaiba s betört egészen Dornoch alá is, úgyhogy e város híres golfpályái szinte a tengerpartra néznek, a tenger pedig alája jön a községnek s Lord Rothermere kecses nyaraló kastélyának ablakai is a tenger benyújtott karjára tekintenek alá.

Mikor a Lord felpakkolt vagy tizünket: fiát, unokaöccsét, orvosát, egy jóbarátját s pár újságíróját, s kivitt az északi pályaudvarra, ott megpillantottam valamelyik kocsin egy nevet, amely nyomban romantikus gondolatokkal öntött el. Ez a név *Perth volt*. Édesanyám valamikor szekrényében őrizte mint kedves kincsét (téli olvasmányát) Walter Scottnak összes regényeit. Ezeket olvastam én végig már tizenöt-tizenhét éves koromban mohón és fáradhatatlanul. Ezek közt volt *A perthi szép leány*. Tehát ime itt vagyok ifjúkori olvasmányaim rejtelmes honában. Sajnos, amit útítársaim Skócia szebbik részének mondtak, azon éjjel robogtunk keresztül. Azt csak visszamenet fogom látni a vasútról. Egyelőre itt vagyok Dornochon, Rothermere lordnál, a Lord kastélyában. Igaz, a Walter Scott-féle nagyszerű kastélyainál kisebb, de közönséges nyaralónál nagyobb tanya ez, várszerű tornyával, patinás falaival, elhelyezve egy pazarul ellátott és kezelt pár holdas park közepében, mint drága foglalatban. Belül, vagy húsz helyisége, modern kényelemmel, művészi fényvel és előkelő ízléssel van a kastély berendezve. A kastély környékének tömör pázsitját tündöklő virágágyak szagatják meg, belül a kastélyban drága szőnyegek a padlón, illatos virágok asztalon, lépcsőn, sarkokban, nagy mesterek képalkotásai a falakon, üvegszekrényekben híres porcellánok, remek bútordarabok, régi órák jóformán minden szobában, mindenben pazar gazdagság mellett előkelő ízlés és szolid fény: ez a ház belseje. És ha terített asztalhoz ülsz, mely körül három szobaleány jár diszkrét mozgással kiszolgálni tizünket, ősi kupák és egyéb ezüsttárgyak ragyognak rád virágok közül, és kristálypoharakba öntik a felszolgáló leányok italodat.

Ide jár a tiszta levegőbe, – melyről végül már azt hiszed, hogy az is velencei üvegből való, – a mi lordunk pár hétre nyaralni a forró nyár napjaiban. Nyaralni, de nem pihenni. Mert ő itt is mindig dolgozik, de azt alig veszed észre. Hiszen vendégeit tennisz, golf, bridge szórakoztatják, s ő mindig velük van, észre se veszed, mikor tennisz közben úgy, ahogy egy-egy labdát átüt a hálón, megesik, hogy egy milliárdos ügyet is épp úgy elintéz két szóval, mint ahogy a labdát átütötte. Mert hallatlan ügyek, vállalatok, számítások és gondok szálai futnak össze az agyvelejében. Hiszen, nem tudom, csak újságja hány van s hány millió példányban jár szerte a világon (s az most mind beszél Magyarországról) és még ez ujságtömeg papirosát is ő gyártja, hajói és vasutai szállítják Kanadából, Kubából Angliába. Most itt van velünk s azt mondhatni, innen, ebből a mosolygós kastélyból nagyobb területeket kormányoz, mint egy-egy ország Európa keletén vagy északi részeiben. Az ember szédítő benyomást nyer összeköttetéseiről, befolyásáról és tekintélyéről, mikor itt is megfigyeli, ahol e pillanatban „nyaral”, mégis olyan közel érzi magát lelkileg hozzá, mintha bizalmas jó baráttal állana szemben. Mert modorában semmi keresettség, semmi nagyképűség nincsen. Egyszerű, közvetlen, jókedvű, elmés és tréfára hajló s oly jóízűen tud nevetni, mint egy fiatal diákegyetem. Ebben a fia is atyjának eminens tanítványa. Egyáltalán a társaságban, étkezésnél, játéknál szabadon jókedvű mindenki, az ő ragadós példájára.

Természetesen szóba került az, hogy miről jutott eszébe, hogy engemet vendégül hívjon magához és viszont mi bírt engemet arra, hogy a szíves meghívást elfogadjam, noha el voltam tökévelve arra, hogy addig nem lépem át az új határokat, míg a régiek helyreállítva nincsenek. A választ a két kérdésre mindketten őszintén megadtuk. Én azért jöttem, mert

meghívott s bennem annyi a hála azért, amit ő Magyarországért eddig is tett, hogy kapnom kellett az alkalmon, amikor ennek vele szemtül-szemben állva, kifejezést adhatok. Emellett az a szándék, sőt félelem is hozott: nem ábrándult-e ki abból a nagylelkű ötletéből, hogy Magyarország ügyét magáévá tette.

Az ő felelete pedig, – mikor e sorokat leírom, valaki felrántja az ajtómat és azt mondja, a Lord kéret, siessék le a társalgóba, mert a rádió Magyarországról beszél. Lesietek s valóban Aberdien egyetemi városban, egy, két évvel ezelőtt Magyarországon járt skót hölgy felolvasást tartott Magyarországról s ezt hallgatta az egész társaság. A Lord válasza a fenti kérdésre pedig az volt, hogy nem hogy belefáradt volna, de Magyarország sorsa jobban érdekli, mint valaha, kedvvel és szeretettel dolgozik érte, sőt besorozta legnagyobb és legkedvesebb gondjai listájába. Engem is csak azért hívott meg, mert ismeri a *Pesti Hírlap*-ban az ő akciójáról megjelent cikkeket s óhajtott velem Magyarországról beszélgetni. Egyszerű és természetes felelet ez, amely nekem szinte ablakot vág egy embernek belső lelki világába, akinek, mint idegennek semmi köze sem volt eddig hozzánk, akinek hatalmas érdekköre két világrészre terjed ki, akinek tehát objektíve semmi oka nem volt arra, hogy gondjait egy boldogtalan, mindenféle formában bántalmazott, messzi fekvő kis ország bajaival tetézzé. Oly csodálatos, oly magában álló dolog ez a világon, melynek párját hiába keressük a múltban és azt hiszem, alig remélhetjük a jövőben. Ha van a nemzetek felett gondviselés, ebben ennek a Gondviselésnek a keze kell hogy benne legyen. És én innen, a hallatlanul messze Skóciából, amíg a szél a felhőket mint juhnyájakat az Atlanti-óceánról átterelgeti az Északi-tenger fölé és a fenyők körülöttem zúgnak, a tengeröbölből erre röpködő sirályok vijjognak, ellágyulva gondolok haza, a magyar népre, amely most arat. Vagyunk mi is, most szomorú magvetők, akik munkánk után várunk

Revízió

(1928)

Ma egy magyar laptársunkban olvastam egy cikket a revízióról. S ugyancsak ma egy előkelő francia nemzetgazdasági író fejtegetéseinek jött el a híre, aki tarthatatlannak mondja ezt a szerződést és bizonyosnak bekövetkezendő módosítását. Mégis ez a francia ember igen tartózkodóan ír, mert neki a trianoni békemű is olyan, mintha komoly és szent nemzetközi okmány és nem egy rablóhadjárat jegyzőkönyve és képtelenségek kodifikációja lenne. Tartózkodását magyarázza azzal, hogy *újabban* nem járt az érdekelt területeken, tehát nem mer határozottabban az itteni állapotokról nyilatkozni. Mégis én azt hiszem, ha Trianon tíz éves uralma eredményeképpen eléggé hiteles tudósításokból konstatálja azt, hogy Csehország ölelő karjai közt a régi magyar tótság gazdasági élete szinte teljesen tönkre ment, gyáripára megszűnt s politikai helyzete teljesen bizonytalan; ha továbbá tudomást vesz arról, hogy Románia a pénzügyi tönk szélén vergődik és parlamentjével szemben egy ellenzéki ellenparlament készít törvényeket és ad ki országos rendelkezéseket; és ha továbbá mérlegre veti az új Szerbia viszonyait, ahol a szerb és horvát ellentét már a fegyverek nyelvén beszél egymáshoz; ha emellett nem hagyja figyelmen kívül Ausztria mozgalmait, melyekkel az utolsó időben már szinte kihívólag tüntettek a Németországhoz való csatlakozás mellett: akkor elég súlyos anyag áll már rendelkezésére ahhoz, hogy bátran s tartózkodás nélkül kiálthassa világgá, hogy Trianon végzetes átok Európa fején, amelyet sürgős és radikális eszközökkel, ha kell, viharágyúkkal kell szétoszlatni, hogy nagyobb bajok ne származzanak belőle. Mert hiszen ezek az államok, melyek a belső bomlás e tüneteivel kötik le a világ figyelmét, mind a háború győzteseinek a pártfogoltjai és zsákmánnyal meg-
rakodva kerültek ki a háborúból. Ezt az állapotot itt fenntartani nem lehet, ezen nem segít *csak Trianon alapos revíziója.*

A mi magyar kollégánk is egy igen okos, higgadt és objektív cikket ír a *Revízió* kérdésének a fejlődéséről. Azt találja, hogy ez a kérdés egy év óta igen szépen haladt előre s azt mondja végül, hogy csak kitartás, elszántság és — — — *türelem* továbbra is.

Kitartás, elszántság? Igen. De türelem? Meddig vajjon? Ha lehetne statisztikát összeállítani, azt hiszem, ki lehetne mutatni, hogy a szomszédos úgynevezett utódállamokban *minden napra öt-tíz kiirtott magyar ember esik.* Ezen dolgozik iskola, templom, közigazgatás és bíróság rendszeres céltudatossággal. És amint az idő halad, ez a szám progresszive nő. Meddig lehet ezt elviselni? Meddig türelemmel győzni? Tíz esztendő nem volt erre elegendő? Hiszen néha máris az a kétségbeejtő gondolat villan föl az ember agyában, hogy itt kezd szaporodni ama magyarok száma, akik azt tartják: jó nekünk ez a trianoni

kis határ. Könnyebb kormányozni, kényelmesebben lehet adminisztrálni, ne háborgassátok a mi kényelmünket. Nem rettenetes dolog ez? Hiszen gondoljuk meg, mi volna a revíziónak amaz egy éven belül való haladásával is, ha véletlenül éppen egy évvel ezelőtt Rothermere lord fel nem karolja a mi ügyünket. Az ő akciója hozta mozgalomba a külföld közvéleményét. Nekünk pedig itthon tudnunk kell, hogy Magyarországnak mostanában nincsen a világon nagyobb gondja és hivatása, mint az ország épsége. Ennek pedig egyetlen útja a revízió. Es nincsen magyar ember, akinek a szívébe nem volna vésve az igazság, hogy *Csonka-Magyarország nem ország*. A nagy Magyarországra vezető meredek ösvényt pedig annak hívják, hogy *Revízió*.

Mert két tényezője van a revízió sikeres előkészítésének: *a külföld közvéleménye és az országos közvélemény*. Az elsőt – mint égi ajándékot, – feltámasztotta számunkra Rothermere lord. Egy év óta államférfiak, tudósok, kormányok, társadalmak, pártok, publicisták beszélnek, vitatkoznak a revízióról s a világ figyeli a magyar problémát, melyet oly egyszerű és mégis nagy pátoszú mondatban állított Lordunk a világ elé, amikor először leírta, hogy Magyarországnak is helye van a napsütésben. Már most a magunk kötelességét, a hazai közvélemény hatalmas megszólaltatását is a Lordra akarjuk bízni? Néha szinte olyan színe van a dolognak, mintha arról volna szó, hogy mi segítsünk a Lordon s nem arról, hogy ő jött váratlan, kéretlen, nagylelkűn segíteni mirajtunk. De az általa oly dicsőséges sikerrel megkezdett munkát csak mi, magyarok fejezhetjük be. Nem elég, hogy mosolyogva és boldogan nézzük, hogy fonnyad össze a cseh *állameszme*; hogy elégtelen pipálva szemléljük a Romania mare katasztrófális vonaglását; nem elég, hogy mint egy koncertet, hallgassuk a délszláv fegyverek ropogását: nekünk világgá kell kiáltoznunk, hogy ime, amit Rothermere lord tanít, amire akcióját alapította: azt a tanítást lángbetűkkel írja minden újabb esemény Kelet-Európa égi boltozatára: *Múltjánál, jelleménél és tehetségeinél fogva a magyar nemzet van arra hivatva, hogy kontinensünk keletén mint ország, tekintély legyen és egyensúlyozó hatalom a keleti országok között és Európa békéjének oszlopa és biztosítóka*. Ezért nemcsak magyar érdek, hanem elsősorban európai érdek a revízió. Különös, de talán szimbolikus jelenség, hogy ezt az ideát aki termeli, a mozgalmat aki megindítja, aki szinte *magyar* lélekkel szolgálja, az nem magyar államférfi, hanem idegen ország fia, akit mi szinte ajándékba kaptunk.

Mondjátok meg, mi van nagyobb, szentebb, óhajtandóbb és kívánatosabb mindnyájatokra nézve, mint hogy országotok legyen, mint hogy Trianon láncait ne csörgessétek, hanem eltördeljétek és kövessétek a nagy idegent a legmagyarabb vállalkozásában, melyet magyar fantázia ma elejbenk rajzolni tud. Serkentsen benneteket munkára a román birodalom recsegése, riasszon cselekedetre a délszláv fegyverzaj. Hallja tőlünk minden nap Európa minden kormánya, hogy Rothermere lord minden magyar nevében szól, mikor azt mondta: mi is helyet kérünk a nap alatt.

Mussolininál

(1928)

A régi mondás szerint Rómába menni s nem látni a pápát, lehetetlen dolognak tartották. A mai napok közfelfogása ezt a mondást egy kissé hátraszorította. Nem mintha a pápaság nem volna a legrandiózusabb intézmények egyike ma is, de aki mostanában fordult meg Rómában, attól azt kérdezik az emberek: Láttá-e Mussolinit. Azt pedig, úgy látom, mintha külön kvalifikációval avatná fel a dolog, aki nemcsak látta, hanem beszélt is vele. Akinek azonban szeme van, hogy lásson, füle van, hogy halljon, annak nem is kell a Chigi márványtermeibe mennie, hogy őt lássa és hallja. Látja az utcán, látja a nyilvános helyeken, látja mindenütt. És Mussolini beszél hozzá az utca rendjéből, forgalmából, minden emberből, akivel dolga akad. Mert az ő szelleme tölti el az olasz levegőt, az ő ereje lüktet a társadalmon keresztül és az ő önérzete szállta meg az egyeseket. Olaszország mintha megváltozott volna, és itt látszik meg, hogy egy ország nem házaiban és mezőiben, kincseiben és mutogatni való kultúrájában él, hanem él a – népességében, az emberekben. A nagy ember az, aki a maga nagyságának isteni adományait át tudja ömleszteni honfi- és kortársaiba, akinek munkájában testet ölt és megvalósul az ő akarata. Nekem úgy tetszik, hogy Olaszországon átvibrált egy új jövő lendülete. Ez a lendület – Mussolini.

Néhány napot töltöttem Velencében a mi Lordunkkal, Radomér úrral, aki megértő mosolygással fogadta el tőlem eképpen elmagyarosított nevét. Innen lerándultam Rómába, ahova ugyanakkor tért vissza rövid időre vidéki körútjáról Mussolini. A Lord beajánlásával jelentkeztem nála s ő nyomban kitzúzte az órát, melyben fogadni fog. Így lett ez a kirándulásom Olaszországba szerencsés alkalmá annak, hogy két kiváló férfiúval állhattam szemben rövid időn belül. A Lorddal és a Ducéval, akik egymásnak nem mai keletű barátai és akiktől az ember hamar kapja azt a benyomást, hogy mindenik gazdagon nagy ember anélkül, hogy megszűnt volna igazi embernek lenni. A nagyság, az elhivatás nem nyomta el bennük az embert. Meg lehet őket bámulni, de nem lehet nem szeretni az egyiket is, a másikat is. A Lorddal bejártam egy kicsit Velencét. Az volt a benyomásom, hogy ő jobban élvezte a műcsodákat, mint engemet, én ellenben jobban élveztem őt, mint a műremekeket. Azt mondtam magamban, ime ez nem egy Bourbon, aki azzal hivalkodik, hogy polgárkirály, hanem egy polgár, akinek királyi tulajdonságai vannak.

Mussolini pedig kijött az asztala mellől, székre ült, magával szemben leültetett és azt mondta, tessék beszélni. És én csakugyan elkezdtem beszélni s beszéltem jó sokáig sok mindenfélét. Azt mondtam, én nem jöttem hozzá mint professzionátus újságíró, hogy tőle

a lapom számára intervjut kérjek. Ellenkezőleg, inkább én szeretnék neki egyet-mást mondani, ami tán érdekelné fogja. De természetesen én csakis egyszerű újságíró vagyok, nincsen senkitől semmiféle megbízásom. Kértem, gondolja meg, ha különösnek találja látogatásomat, hogy én nyolcvanhat esztendősen ember és több, mint hatvan éve újságíró vagyok, de soha hosszú életemen keresztül nem vállaltam semmi állást és semmi szerepet újságírói működésemen kívül az aktuális politikában. Most történik meg rajtam először, hogy olyan lépést teszek, mint ez a kihallgatás. Ezt is csak azért teszem, mert immár elviselhetetlennek érzem Magyarország rettenetes helyzetét, amelyben tíz éve van s amelyben meg kell fulladnia, ha hamarosan ki nem szabadul belőle. Körülöttünk hallatlan módon irtják fajtestvéreinket. Tizenegymillió magyarból közel négymillió van idegen uralom alatt, ahol szabadságával játszik s vagyont kockáztatja, ha magyarul beszél és érez. Ha további tíz évig így tart, akkor nem mi magyarok megyünk fel a hegyekre, amelyek régi határaink voltak, hanem a hegyek szakadnak le ránk, hogy agyonzúzzanak.

Itt a Duce megmozdult s mintha megértettem volna mozdulatát, így folytattam: Oh, kérem, elmondhatom, hogy kormányfőink politikusaink legjavából vannak összeválogatva, és normális körülmények közt sikeresen is vezetnék az ország kormányzatát. De országunk hallatlan balsorsa többet kíván. Nekünk ma nem derék emberekre, nem jó adminisztrátorokra, nekünk ma mitológiai hősökre, nekünk félistenekre van szükségünk. Mert nagy szerencsétlenségünk oly nagy feladatokat ró ránk, ha meg akarjuk menteni országunkat és fajunkat, melyeket csak olyan emberek bírnak el, akik legalább olyan nagyok, amilyen a balsorsunk maga. Két nagy kérdés megoldása oldja meg a mi életünk problémáját: a trianoni revízió és a – királykérdés. A mi eddigi kormányaink pedig nem tudnak, vagy nem mernek, vagy nem akarnak a két kérdéssel foglalkozni. Én tudom, mondtam, hogy a Duce úr (franciául ment a dolog s én ismételve Mr. le Duce-nak szólítottam), a Duce úr rokonszenvez a magyar nemzettel; tudom, hogy régi barátja Radomér lordnak, aki oly hálára méltó nagylelkűséggel karolta fel a magyar ügyet és oly Európára szóló sikerrel is; és mondhatom, hogy a magyar nemzet megindult hálával gondol a Ducera azokért a nyilatkozatokért, amelyeket érettünk tett a szenátusban és a lordnak adott nevezetes nyilatkozatában – ezeknek egy mondata márványba is van vésve Budapest egyik legszebb terén, – s tudván mindezt, megengedi-e nekem, hogy megkérdézzem, nem volna-e kegyes alkalmat keresni arra, hogy valamely hasonló újabb nyilatkozattal megerősítse a mi reményeinket és megszilárdítsa hitünket.

Ezután beszélgetésre fordult a dolog s ő utánozhatatlan szeretetreméltósággal intézte el először az újabb nyilatkozat dolgát. Nem tartja szükségesnek az újabb nyilatkozatot. Ő elvégre a nyilatkozatát nem véletlenül, nem baráti körben, hanem a nagy nyilvánosság, Olaszország legkiválóbb testülete előtt, a szenátusban tette meg, ahol az olasz munka, tudomány, művészet s az egész közélet színe-virága van együtt. *S ő ezt a nyilatkozatot ma is állja* s én ezt meg is írhatom a magyar nemzet számára. Hogy a sok nyilatkozat maga magát rontja. Tudna ő megnevezni királyokat is, akik abba buktak bele, hogy a kelletténél többet beszéltek s miniszterek is jól tennék, ha kevesebbet nyilatkoznának. Ami ünnepies nyilatkozatot ő tett, azt fentartja a jövőre is és azt erősebbé semmi újabb nyilatkozat nem tehetné. Az ő véleménye is az, hogy ezen a két kérdésen fordul meg Magyarország sorsa

s igazat ad nekem abban, hogy énnek a kettőnek kell az országos politika tengelyének lenni. Mert nem furcsa dolog-e egy királyság király nélkül? *A trónvesztett dinasztiák dolgát pedig végleg elintéztnek tartja* s minden restaurációs gondolat halálos veszedelmét jelentené nálunk a revízióknak is. A Bourbonok, Orleans-ok, Napoleonidák sorsa lesz az újabb detronizált családok sorsa is.

Megrendítő volt a beszélgetés e része. A borzalmas sorsfordulat szele csapott ki belőle, amely népekre, nemzetekre vár. Orákulumnak tetszettek annak az embernek a szavai, aki képes volt negyven milliányi nemzetét évszázados útjaiból kimozdítani, új ösvényekre terelni, új szellemmel megtölteni s nemzete élén előretörni, megihletve az új idők lehetőit.

Mikor elbúcsúztam tőle, Mussolini melegen szorongatta a kezemet s ismét és ismét biztosított szimpátiájáról. Én pedig ezeket a szavakat intéztem hozzá: Uram, mikor először jártam Rómában, egy olasz szerzetes, aki levitt a katakombákba, azt mondta nekem: Rómában csak három nagy dolog van: a katakombák, a kolosseum és a pápa. Én most már, beszélgetésünk után, elmondhatom önnek azt, ami hízelgésnek látszhatik, de nem az. Tudom, hogy önt nem a sablonkormányzás kicsinyes dolgai, nyomorúságai, intrikái és vetélkedései érdeklik. Önt hivatására nagy dolgok vonzzák. Önt nagy dolgok, önt a katakombák misztikus ereje, a kolosseum gigantikus arányai és a pápa – nem a személy, hanem a roppant intézmény, – inspirálják cselekedeteire. Ön a legkülönb államférfiú Európában. Mert a többinek, a legkiválóbbaknak is, vannak preokkupált ideáik, melyekkel a népeiken kísérleteznek. Önnek ellenben van egy népe, s ön e népből e nép számára termel ideákat. Köszönöm önnek hazám iránt való jóságát. Most tudom, hogy miért lettem Isten kegyelméből nyolcvanhat éves és bizalommal és hittel járom tovább a világot, keresve revíziót, a revízióhoz férfiút boldogtalan nemzetem megmentésére.

Üdvözet Romain Rollandnak

(1928.)

Egymással szemben álló partokon állunk: ő a túlsón, én az innensőn. Köztünk folyik a nagy víz, az Idő: folyik és örvénylik szakadatlanul, meg nem tudható célok felé. A harogva tovarohanó vagy némán elsikló vízből az embernek jut egy-egy pohárra való, üdítő itálnak, vagy egy-egy kanálnyi, melybe próbálja ellenségét belefojtani. A többi elfolyik visszahozhatatlanul az örökkévalóságba. Az irányát is csak igen korlátolt távolságokra tudja meglátni még az is, aki olyan magasságokból nézi, mint Romain Rolland.

Így állunk és nézzük: ő a tolongó vizeket, én őtet. Ő nem is sejtve, hogy én vagyok és nézem őt, és meghatva attól a nagy erkölcsi komolyságtól, mellyel Istentől nyert adományait az emberiség érdekeinek a szolgálatába bocsájtotta. És csodálatos, ez a cinikus kalózkor, mely csak a zsákmányt és a gyönyört látszik becsülni, favorizálva figyel Romain Rolland beszédére, mely egyszerű, mint a természet maga.

Én íme, meglóbogtatom hódolattal és üdvözetül feléje, kised és szerény magyar zászlómat, ezt a reám nézve legnagyobb ügyet, melyet a földön ismerek. Ő viszont, mint az emberiség őrszeme és zászlóbontója, áll az Idők partján, kezében az isteni igével, fehér lobogójával. Testvériség, igazság, emberi jog, világbéke és világboldogság vannak e zászlóra írva, s nekem, hazám mai megalázott rabállapotában a könnyem hull, amikor e dicső jel-szavakat olvasom.

De az ő agyvelejében ez az egész ideális élet valóság. Ez vonzza őt kiválasztott témái felé, témái közt is kettő felé, különösebben az emberi élet két nagy titokzatossága felé. Az egyik a zene és a zeneköltők. A másik az emberi mértéket meghaladó emberek.

Regényeiben is tárgya nem a sors, nem a történet, hanem az emberi lélek, az életnek ez a csodás titka, mely az isteni rész bennünk, és oly tiszta és tökéletes és egész a gyermekben, mint a meglett emberben, a mindennap emberében,... mint a lehetőségek legfőbb potenciáját elért rendkívüli emberben. Ügy bocsátkozik e titokzatos, meg nem fogható valóság rejtelmes útjaira, mint ahogy a természetbúvár keresi az élet ösvényeit a természet alkotásaiban, a vegyész az elemek felbontásában és összerakásában, a boncoló orvos az emberi test szerveiben.

A lélekben rejtőzik az emberi rendeltetés titka, mely kifürkészhetetlen, mert örökéletű, és elérhetetlen, mert a lélek, mely repülne a cél felé, eltéphetetlen láncokkal van a romlkony testhez bilincselve, a lélek az égbe vágyik, a test célja a föld. Romain Rolland a lélek munkás napszámosa, azt szolgálja életével és műveivel. De a lélek a testhez, a test a földhöz van kötve, ezért nem lehet soha kiszabadítani, hanem csak a gyermekben újulhat meg új

küzdelemre. Hősei közül az indus Gandhi a legszabadabb lélek, és az van legeltörölhető-
lenebb láncsal a földhöz bilincselve.

A mi Vörösmartynk dalolta Liszthez írt ódájában: „Kinek hazája széles e világ.” E hazának, e széles világnak költője, – ha tetszik, polgára Romain Rolland, a francia ember. Ezért is tölti el lelkét a nagy zenészek kultusza. A zenében a kozmosz harmóniája szólal meg az embernek hallhatón. Az emberi nagyságok lelkében a világszellem lélekzik s onnan beszél hozzánk. Ez vonzza Romain Rollandot Michel Angelohoz, Tolsztojhoz, Gandhihoz, Beethovenhez, akik művészetükkel, alkotásaikkal, gondolataikkal és érzéseikkel legközelebb jártak az istenséghez. Ezek mondják a nagymisét a teremtő és a teremtett világ dicsőítésére és Romain Rolland mikor könyvet ír róluk, nekik ministrál. Ezek a művésznagyságok hallják az égi szférák zenéjét, bennök testet ölt a világegyetem, a teremtés törvénye. Köztük és miközöttünk közbül áll Romain Rolland nagy, fehér, békelobogójával, szemét az Igazságra szegezve, szavát a vergődő, küzködő emberi lélekhez intézve. És a nagy víz, az Idő, megállíthatatlanul hajtja irtóztató tömegeit tovább: a határtalanságba, az örökkévalóságba, és mindent magával sodorva, és meg semmit sem kímélve, és csak a teremtő Isten zsámolyánál juhászodva meg.

TARTALOM

LŐRINCZY GYÖRGY	Oldal
Rákosi	2
APFONYI ALBERT GRÓF	
A hírlapíró-fejedelem	5
KLEBELSBERG KUNÓ GRÓF	
Rákosi Jenő korszaka	9
ROTHERMERE LORD	
Búcsú Rákosi Jenőtől	14

RÁKOSI JENŐ ÉLETE

SAJÓ ALADÁR	
Rákosi Jenő életpályája	19

A PUBLICISTA ÉS A HÍRLAPÍRÓ

PÉKÁR GYULA	
Rákosi a világ nagy publicistái közt.....	121
MEZEI ERNŐ	
In memóriám	125
NAGY EMIL	
Rákosi Jenő és a revízió.....	130
HEGEDŰS LÓRÁNT	
Rákosi Jenő fejlődése	148
SIKABONYI ANTAL	
Rákosi Jenő a publicista	153

AZ ÍRÓ ÉS A SZÍNIGAZGATÓ

SCHÖPFLIN ALADÁR	
Rákosi Jenő mint drámaíró.....	195
REXA DEZSŐ	
Rákosi Jenő és a színház	243
HARSÁNYI ZSOLT	
Rákosi Jenő nyelve	260
RADÓ ANTAL	
Rákosi a Shakespeare-fordító	266

A SZÍNFAL MÖGÖTT

RÁKOSY GYULA	
Rákosi Jenő közléről.....	279
LŐRINCZY GYÖRGY	
Turul szobra.....	307
GÁSPÁR ANTAL	
Rákosi Jenő a rajzoló szemében	314

MOZAIK

MAYER JÁNOS	
Rákosi Jenő és a mezőgazdaság	321
ÓVÁRI FERENC	
Rákosi Jenő és a gyermek.....	323
HARASZTI EMIL	
Rákosi Jenő és a magyar zene	332
KISS GYULA	
Rákosi Jenő és a sport.....	345
SIKLÓSSY LÁSZLÓ	
Rákosi Jenő karrikatúrában	349
BÁRD MIKLÓS	
Jelentés	361

ÚJSÁG-CIKKEK TÜKRÉBEN

RÁKOSI JENŐ	
A magyarságért – Ujság-cikkek és beszédek.....	365-445

KÉPEK JEGYZÉKE

Rákosi Jenő arcképe (Rákosyné Geönczy Ilona festménye).....	I
Rákosi Jenő Rothermere lorddal Skóciában.....	II
Rákosi Jenőné, jáászberényi Kalmár Lenke	III
Rákosi Jenő vőlegény korában.....	IV
Arckép az Aesopus idejéből	IV
Rákosi Jenő édesanyja	IV
Rákosi Jenő és atyja Rákosi János	IV
Rákosi Jenő nemesi levele, diszpolgári oklevelek és ifjúkori tintatartója.....	V
A Budapesti Hírlap homlokzati képei	VI
Rákosi Jenő unokájával	VI
Rákosi Jenő pihenése Balatonföldváron	VII
Rákosi Jenő két dédunokájával	VIII
Rákosi Jenő sátrat díszít a földvári búcsúra	VIII
Kroket-játék Balatonföldváron	VIII
Rákosi Jenő naphegyi kertjében „Pajtás” kutyájával	IX
A naphegyi villa.....	IX
Reggeli sétán a kertben	IX
Rákosi Jenő acsádi szülőháza előtt	X
Rákosi Jenő Gyónón, a Gyóni Géza emlékűnnepen	X
Arckép az acsádi ünnepség idejéből	XI
Az acsádi ünnepen Szegedyék kastélya előtt	XI
Az ifjú házastársak – A nyolcvanadik születésnap	XII
Rákosi Jenő fiával a biarritzi „nagy fürdőzés” előtt.....	XIII
Rákosi Jenő unokájával a naphegyi havon.....	XIII
A balatonszabadi gyermekszanatórium előtt.....	XIII
Balatonszabadiban – Olasz földön.....	XIV
Rákosi Jenő és Harmsworth Skóciában	XIV
Rákosi Jenő, Outhwaite és Ward Price Tivoliban.....	XIV
Rákosi Jenő mellszobra (Kisfaludi-Strobl Zsigmond műve)	XV
Rákosi Jenő sírja a kerepesi temetőben.....	XVI